OMNI PREZENTUL BABILON

wolf schneider

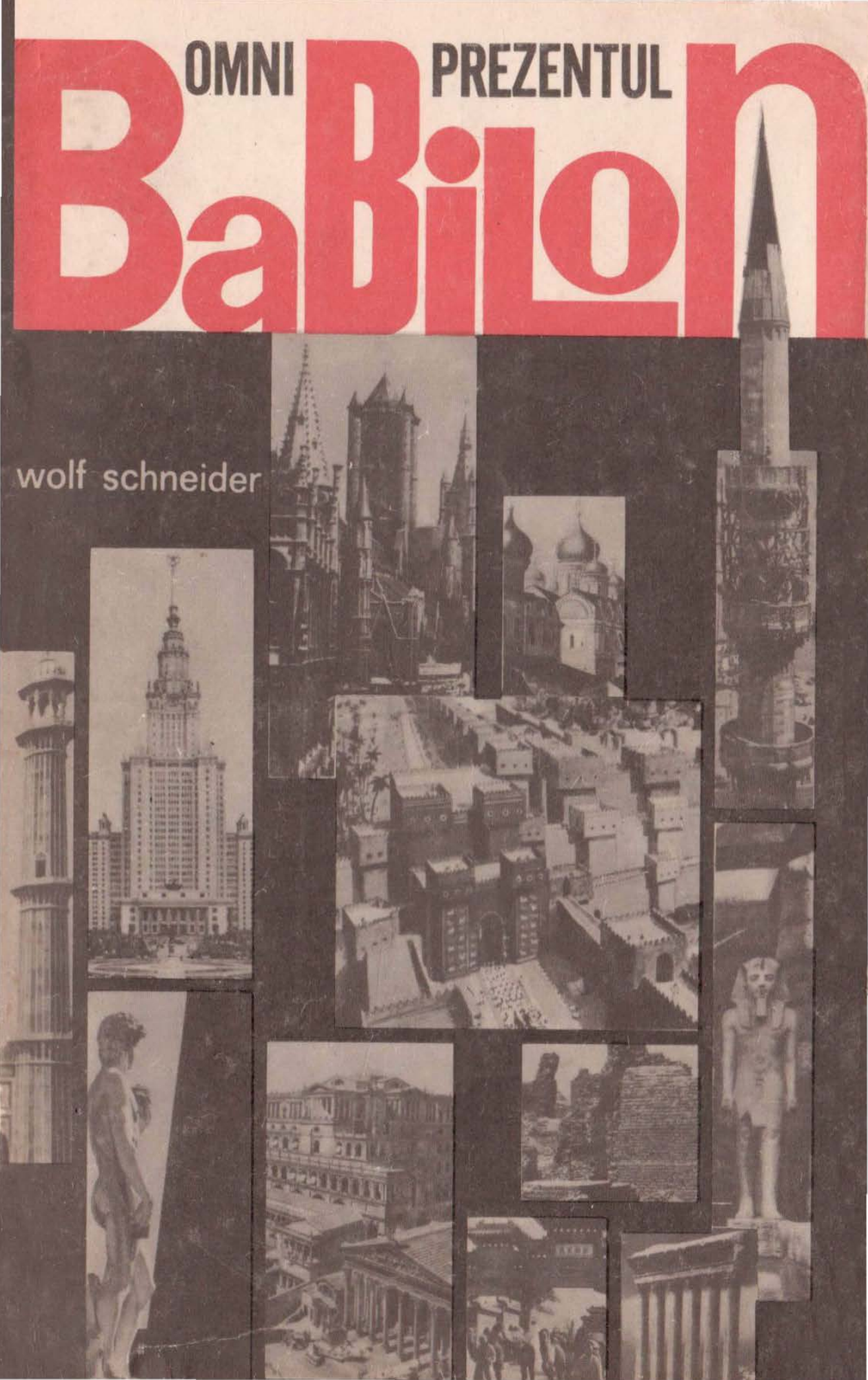

WOLF SCHNEIDER

OMNIPREZENTUL BABILON

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANA
de
JOSEFINA ŞI CAMIL BALTAZAR
PREFAŢĂ DE ACAD. EM. CONDURACHI

WOLF SCHNEIDER
ÜBERALL IST BABYLON
ECON-VERLAG G.m.b.H. DÜSSELDORF
1966

WOLF SCHNEIDER

OMNIPREZENTUL BABILON

Orașul ca destin al oamenilor de la Ur la Utopia

EDITURA POLITICĂ — BUCUREȘTI, 1968

PREFAŢĂ

Titlul lucrării de faţă, apărută în 1960, poate, cel puţin într-o anumită măsură, să-l inducă pe cititor în eroare : nu e vorba de o monografie a Babilonului. Nu e vorba, de asemenea, de o repetare a cunoscutei teze a arheologiei germane de la începutul secolului nostru, potrivit căreia germenii întregii civilizaţii a omenirii s-ar afla în vechea metropolă de pe malurile Eufratului. Subtitlul „Oraşul ca destin al oamenilor de la Ur la Utopia" precizează ceva mai clar intenţia autorului. El vrea să urmărească în lucrarea sa, bogată în informaţii arheologice, istorice şi statistice de tot felul, aspectele cele mai pregnante ale apariţiei şi dezvoltării marilor aglomeraţii urbane ca entităţi asemănătoare în esenţa şi structura lor, independent de locul lor în timp şi spaţiu. Privită din acest unghi de vedere şi mai ales în asemenea dimensiuni, tema se află de-abia la începutul unei studieri sistematice. Într-o anumită măsură autorul reuşeşte să atragă atenţia viitorilor cercetători asupra unuia sau altuia dintre capitolele pentru care documentaţia noastră este mai puţin lacunară. Meritul cel mai însemnat al efortului său de sinteză este însă acela de a fi încercat să prezinte un tablou cel puţin cantitativ al fenomenologiei oraşului de-a lungul epocilor istorice şi pe întreg

cuprinsul planetei noastre. E de la sine înțeles că un asemenea tablou cuprinde, în stadiul actual al informațiilor noastre, numeroase lacune. De aici, cel puțin în parte, și caracterul provizoriu al unora dintre concluziile capitolelor lucrării.

Punctul de plecare al acestui studiu, reflectat de însuși titlul ales, ca și frecventele analogii stabilite permanent de autor între diferitele tipuri de aglomerații urbane, indiferent dacă poate fi stabilită între ele o legătură directă sau măcar una logic-istorică, situează lucrarea lui Wolf Schneider în rîndul sintezelor istorice aparținînd acelui curent multilateral ce domină o parte din gîndirea științifică occidentală, și anume curentul structuralist.

Înainte de a analiza fie și în treacăt cîteva din aspectele cele mai însemnate ale acestei lucrări, pentru a încerca să-i determinăm locul și ponderea ei în mișcarea științifică contemporană, trebuie să subliniem înrudirea directă a concepției autorului cu aceea a lui Oswald Spengler, teoretician al „declinului Occidentului". Într-adevăr, așa precum Spengler își scria opera, apărută în 1922, sub impresia dezastrului Germaniei lui Wilhelm al II-lea și mai ales sub aceea a victoriei Marii Revoluții din Octombrie, considerată de el ca o genune a valorilor europene, tot așa lucrarea lui Wolf Schneider este străbătută ca un fir continuu, ce pare a lega în concepția sa destinele tuturor orașelor din lume, de ideea distrugerii orașelor germane din timpul celui de-al doilea război mondial. El crede că soarta civilizațiilor este să se transforme în cioburi. Se vor transforma toate uriașele aglomerații urbane în praf și în țărînă, vor deveni și ele, ca altădată marile aglomerații antice, obiect de studiu al viitorilor arheologi ? Întrebare mai mult decît dramatică, reflectînd aprehensiunile mărturisite ale acestui sociolog, care a asistat la prăbușirea celui de-al treilea Reich. Ca și predecesorul său, el e de asemenea înclinat să înscrie sub semnul egalității atît tragedia unor distrugeri, cît și decadența unor aglomerații urbane, a căror funcție economică și socială, politică și culturală încetase de fapt de pe urma unui proces istoric obiectiv. Cititorul trebuie deci făcut atent încă de la început atît asupra elementelor subiective, emoționale, care colorează într-un anumit sens experiența perso-

nală a autorului, cît şi asupra unei anumite concepţii filozofico-istorice, de pe urma căreia momente şi cauze deosebite în geneza, dezvoltarea şi sfîrşitul oraşelor sînt aduse la unul şi acelaşi numitor. Situaţii deosebite în timp şi spaţiu sînt astfel considerate ca oglindind una şi aceeaşi esenţă istorică. Obiectul cunoaşterii noastre în acest domeniu — marile aglomeraţii urbane —, ce ţine înainte de toate de istoria lor social-economică, este redus în fond la un sistem de analogii şi tipare îmbrăcate într-o amplă haină documentară, ce nu răspunde decît parţial întrebărilor noastre de istorici. Fiindcă dacă putem fi de acord că orice formaţiune social-economică şi, în cadrul ei, orice capitol bine precizat, are o anumită structură, nu e mai puţin adevărat că istoria omenirii — în cazul de faţă istoria marilor oraşe — e o *succesiune* de structuri numai în aparenţă statice. Accentul exclusiv pus pe prezentarea lor sincronică, ca şi incapacitatea de a acorda elementului diacronic (succesiune de etape istoric diferite) valoarea ce i se cuvine nu poate înlocui viziunea dialectică şi multilaterală a fenomenelor istorice. Numai astfel se explică uşurinţa cu care autorul trece, în chip foarte colorat de altminteri, de la un tip la altul de aglomeraţii urbane ce au existat pe diferitele meridiane ale globului, numai astfel se explică alegerea metropolei mesopotamiene ca un prototip, a cărui structură odată stabilită îi serveşte autorului ca termen de comparaţie cu numeroase alte oraşe, chiar dacă deosebirile dintre ele ne apar destul de evidente. Studierea atentă a numeroaselor date arheologice şi statistice de care dispune autorul dovedeşte că el a ştiut să extragă din ele suficiente elemente necesare cunoaşterii morfologice a marilor oraşe. Deşi palidă, nu lipseşte nici chiar încercarea de a stabili pe scara lor verticală existenţa unor straturi istorice ale fenomenului studiat. Aspectul dinamic al vieţii oraşelor, cu puncte de plecare şi de sosire deosebite, după caracterul şi evoluţia forţelor de producţie, este însă neglijat. O asemenea trăsătură, proprie interpretării structuraliste, apare evidentă încă din momentul în care autorul este obligat să se oprească, fie şi în treacăt, asupra primei probleme fundamentale, pe care în chip necesar o întîlnea în calea sa, şi anume geneza oraşelor, ca tip nou de aglomeraţie

umană. Care este părerea sa în această privinţă ? Una pe cît de simplă, pe atît de formală : „La originea oraşului a stat inundaţia“ (p. 35). Evident, este vorba de inundaţia periodică a apelor marilor fluvii, a Tigrului şi Eufratului în Mesopotamia, a Nilului în Egipt, a Indului în Pakistan, a lui Huanhe în China. În spatele oamenilor care au învăţat să construiască o întreagă reţea de canale şi baraje de pămînt, pentru a reţine şi dirija apele ce purtau mîlul roditor, se află însă întreaga experienţă a agricultorului neolitic. Procesul ar fi început, după autor, încă de pe la 8000 î.e.n, în ultima fază a epocii mezolitice. Cultura primitivă a plantelor, ca şi domesticirea primelor animale au deschis vînătorului mezolitic singura cale spre a se desprinde de robia pe care natura o exercita asupra celor ce-şi agoniseau hrana doar prin vînat şi prin culegere de rădăcini şi fructe. După autor, valea marilor fluvii a atras triburile de agricultori încă foarte de timpuriu. În treacăt fie spus, procesul formării primelor aşezări de agricultori sedentari este simplificat. Pe alocuri chiar, simplificarea lasă la o parte aspecte deosebite de cele prezentate în primele pagini ale lucrării de faţă. În orice caz, cultivarea primitivă a plantelor a început destul de departe de valea Tigrului şi a Eufratului sau a Nilului, multă vreme — peste două milenii — improprii oricăror aşezări omeneşti. Ele au continuat să fie în toată perioada mezolitică şi proto-neolitică (mil. X—VI î.e.n.) doar o mlaştină nesfîrşită. De-abia în urma uscării excesive a climei, care a transformat încetul cu încetul în pustiuri aride zonele învecinate — multă vreme Sahara a cunoscut un regim de ploi calde şi o vegetaţie proprie zonelor subtropicale —, zona marilor fluvii a devenit proprie unei culturi primitive a plantelor. Ea începuse cu peste două milenii mai înainte în regiunea Palestinei, după cum o dovedesc descoperirile din peştera El Vad pe muntele Carmel. De altminteri, tot în Palestina, la Ierihon, a fost descoperită una din cele mai vechi aşezări neolitice din lume, datînd din mileniul al VII-lea î.e.n. Locuinţele rotunde sau ovale, cu temelie de piatră, ale acestor străvechi agricultori şi crescători de vite, ce nu cunoşteau încă ceramica, dar ştiau să-şi organizeze o puternică aşezare întărită, cu străzi pietruite, ar putea oferi cel mai bun exemplu de prototip neolitic al

viitoarelor aglomerații urbane. La acest titlu pot concura și așezările de la Khirokitia din insula Cipru și Catal Hüyük din sud-estul Asiei Mici. Amîndouă aceste așezări dovedesc un spirit de organizare a spațiului locuit ce depășește prin ingeniozitate și tehnică constructivă toate celelalte așezări omenești datînd din mileniul al VII-lea î.e.n. * Mai putem deci vorbi de prototipul „sumerian" al primelor aglomerații neolitice, ce apar de-abia cu două milenii mai tîrziu decît cele din zona platourilor palestinian și microasiatic ? Desigur că nu.

Nu aceasta este însă problema cea mai însemnată din punctul de vedere al concepției autorului despre geneza orașelor sumeriene. În fond, s-ar putea răspunde că fraza sa de la început voia doar să sugereze, printr-o expresie plastică, rolul apelor irigate în dezvoltarea muncii organizate din Mesopotamia, aspect fără îndoială de o importanță excepțională, asupra căruia Marx atrăsese de multă vreme atenția. Pămîntul cîștigat prin drenarea apelor și îmbogățit în fiecare an prin mîlul lor roditor îndeamnă pe agricultor la o viață sedentară. „Iată de ce — spune autorul — apar deodată oameni care pretind că o bucată de pămînt este proprietatea lor, își construiesc o casă și interzic tuturor celorlalți trecerea nu numai pe timpul verii, ci pentru totdeauna. Vînătorul și păstorul, obișnuiți să-și ridice corturile cînd într-un loc, cînd într-altul pe pămîntul ce aparținea tuturor și nimănui, trebuie să fi văzut în această pretenție un atentat neobrăzat la drepturile lor, o provocare fără seamăn. Prin trecerea la o viață sedentară țăranul amenință existența nomadului. Nu-i de mirare deci că nomadul face tot ce-i stă în putere ca să distrugă existența țăranului" (p. 42).

Am citat acest pasaj fiindcă el este deosebit de semnificativ pentru viziunea schematică, unilaterală pe care o prezintă autorul atunci cînd este vorba de străvechea societate mesopotamică — în fond indiferent din care regiune a globului — în

* Asupra tuturor acestor probleme cf. *J. Mellart*, „Earliest civilizations of the Near East", Londra, 1965, p. 22 și urm. În literatura științifică tradusă în limba română, informații prețioase se pot găsi în cele două lucrări ale lui *V. Gordon Childe :* „Făurirea civilizației" (1966) și „De la preistorie la istorie" (1967), ambele apărute în Editura științifică.

momentul în care primii agricultori se desprind prin însuşi procesul cultivării primitive a plantelor şi al domesticirii animalelor de marea masă a vînătorilor mezolitici. Pe cît de artificial construit este acest tablou, pe atît de limpede şi logic este cel prezentat de Friedrich Engels atunci cînd, în lucrarea sa clasică „Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului", el explică condiţiile istorice ale primei diviziuni sociale a muncii, şi anume separarea păstorilor nomazi de agricultorii sedentari. Şi aceasta, în ciuda faptului că datele arheologice de care dispunea Engels acum aproape un veac erau infime ca număr, pe cînd autorul lucrării de faţă avea la îndemînă un număr neobişnuit de mare de informaţii obţinute în urma marilor campanii arheologice din ultimele decenii.

Autorul nu se opreşte însă aici. Rivalitatea dintre păstori şi agricultori, amintită şi de vechile legende sumeriene, l-a dus pe agricultorul Cain la uciderea fratelui său, păstorul Abel. După care urmează concluzia neaşteptată şi egal de nejustificată : „Primul plugar" pe care îl pomeneşte Biblia, Cain, întemeiază şi primul oraş despre care vorbeşte Biblia — Enoh. Dumnezeu vrea ca ucigaşul să trăiască, căci el e purtătorul noului. La originea agriculturii, precum şi a oraşului se află fratricidul. Nu mai e vorba aci de schematism, ci de o viziune inexactă a „preistoriei" oraşelor, cu atît mai mult cu cît autorul adaugă, ca o a doua treaptă în cristalizarea aglomeraţiilor urbane mesopotamiene, întărirea cu ziduri a aşezărilor rurale ce trebuiau puse la adăpost de atacurile păstorilor nomazi. „În felul acesta avem — adaugă el — şi un criteriu după care vom considera o aşezare drept *sat* sau oraş : o aşezare care-şi permite să ridice mai mult decît un val de pămînt sau un gard, adică un zid, merită, în condiţiile antichităţii, să fie denumită oraş" (p. 48). Dar zidurile de piatră ale aşezării neolitice de la Ierihon, datată în mileniul al VII-lea î.e.n. ? Autorul are însă dreptate cînd adaugă că primele oraşe mesopotamiene şi-au construit şi temple, ce constituie centrul religios şi chiar politic al primelor aglomeraţii urbane. E deajuns să ne gîndim că zidurile oraşelor şi catedralelor vor continua să caracterizeze oraşele medievale pînă tîrziu în secolul al XIX-lea. Şi fiindcă distrugerea unor oraşe — reale ca Ierihon, legendare

poate ca Sodoma şi Gomora — au impresionat antichitatea din Orientul Apropiat, autorul revine la consideraţiile lui pesimiste cu privire la sfîrşitul inevitabil şi tragic al tuturor cetăţilor antice. Nu e vorba însă de un aşa-zis destin. Unele dintre ele au căzut pradă şi unor cutremure de pămînt. Aşa s-ar explica de către unii istorici căderea Ierihonului, a cărui istorie legendară este atît de plastic şi de inexact amintită de „Vechiul testament". Azi avem dovezi de netăgăduit pentru unele dintre ele. Cel mai vechi oraş din insula Thera din arhipelagul egeic a căzut astfel victimă unei erupţii vulcanice prin secolul al XV-lea î.e.n. Săpăturile arheologice efectuate în 1967 de arheologii greci au dovedit pe deplin existenţa acestei catastrofe, de pe urma căreia a fost dărîmat foarte probabil şi celebrul palat de la Cnossos din apropiata insulă Creta. Soarta tragică a acestor oraşe — de la Ierihon la Varşovia, de la Ninive la Hiroshima —, ce s-au transformat în ruine şi cenuşă de pe urma atacurilor vrăjmaşilor, poate fi urmărită, crede autorul, de-a lungul secolelor şi mileniilor.

O dată cu primele documente scrise, viziunea autorului despre soarta istorică a primelor oraşe devine mai clară şi mai precisă. În toate ruinele, în toate cioburile, istoricul şi arheologul poate citi istoria unei străvechi civilizaţii. Cetatea de la Uruk, cel mai puternic centru sumerian pe la 2700 î.e.n., era apărată de două ziduri circulare de apărare, cu o circumferinţă de 9 km, cu o capacitate defensivă sporită cu ajutorul a 900 de turnuri. Suprafaţa acestei legendare capitale a eroului Ghilgameş acoperea cam 4,50 km², aproape de două ori mai mare decît oraşul Köln în epoca evului mediu. Alte centre sumeriene, Nippur şi Kiş, au jucat un rol asemănător în Mesopotamia centrală şi septentrională.

Cultura mesopotamiană se dezvoltă datorită şi invenţiei scrisului, a cărui însemnătate de-abia dacă mai trebuie subliniată. Pentru autor, sutele de documente sumeriene scrise pe tăbliţe de lut ar aduce totodată şi dovada vanităţii regale şi a apariţiei birocraţiei !

În Egipt, crede autorul, situaţia era oarecum deosebită. Memfis şi Teba ar fi „oraşe ale morţilor şi zeilor". Este desigur mai mult decît o figură de stil, dar oraşele respective, ca aglo-

meraţii urbane, au nu numai locuinţe regale şi nobiliare, ci şi cartiere mizere ale meşteşugarilor de tot felul. Aceste oraşe apar şi în Iran (Susa şi Ecbatana). În Pakistan, Mohenjo-Daro a fost distrus probabil de triburile de păstori indo-europeni pe la 1500 î.e.n.

Se pot distinge însă, aşa cum crede autorul (p. 82), patru tipuri de oraşe antice în Orient ? Sînt unele dintre ele simple cetăţi întărite (Ierihon, Troia, Tirint, Ecbatana), altele centre religioase („oraşe-temple"), ca Nippur şi Teba, sau centre regale (Susa, Memfis, Anian, Hattuşah) şi, în sfîrşit, ultimele dintre ele centre comerciale şi puncte de întîlnire ale comerţului de caravane (Ur, Eridu, Mohenjo-Daro) ? Oricît ar dori sociologii să pună oarecare ordine în tipologia oraşelor antice din Orient, este limpede că fiecare dintre ele a fost şi centru religios, şi politic, şi comercial. Şi, ca toate centrele antice, fiecare a fost în total sau măcar în parte şi o citadelă.

Metropolă în sensul larg al cuvîntului a devenit fără îndoială Babilonul. Invidiat pentru bogăţiile sale, urît pentru puterea sa, capitala regelui Hammurapi în secolul al XVIII-lea î.e.n., a regelui Nabucodonosor în secolul al VII-lea î.e.n., Babilonul poate fi, pe drept cuvînt, considerat prima aglomeraţie urbană de mari proporţii. Legile lui Hammurapi, templul lui Marduk în prima fază, zidurile oraşului şi în special poarta zeiţei Iştar, împodobite cu splendidele frize de cărămizi smălţuite, grădinile suspendate ale reginei Semiramida în a doua fază, toată această uriaşă metropolă explică admiraţia contemporanilor — înainte de toate a lui Herodot —, dar şi blestemele evreilor purtaţi de Nabucodonosor în captivitatea babiloniană. Suprafaţa locuită a oraşului ajungea la 300 km² — mare chiar în comparaţie cu unele oraşe europene moderne (Zürich 156 km², München 300 km²). Temple şi preoţi, regi şi palate, negustori şi prăvălii, caravane şi străini, toţi se îngrămădeau în această metropolă, care reunea tradiţiile regale şi sacerdotale ale vechilor oraşe sumeriene şi akkadiene. Metropola babiloniană moştenise tradiţia culturală a vechilor mesopotamieni : literatură, artă, ştiinţe medicale şi matematica, astrologia şi prevestirea tainelor viitorului, toate au devenit „babiloniene". Porţile oraşului se vor deschide cu-

ceritorilor hittiți, medo-perși și macedoneni. Aici, după lunga și obositoarea sa expediție, transformată în epopee, va muri în 323 î.e.n. cel mai mare cuceritor al antichității, Alexandru cel Mare. Să ne mai mire totuși că pentru autor Babilonul modern nu este nici Londra, nici New York, ci Berlinul transformat într-o imensă ruină între anii 1943 și 1945 ? Dacă vrem cu orice preț să comparăm cele vechi cu cele noi, mai curînd am putea apropia exaltarea și sfîrșitul Berlinului de vechea capitală a regilor asirieni, Ninive. De aici au pornit nenumăratele expediții de cucerire a întregului Orient Apropiat, aici, în inima celui mai brutal și mai militarist dintre toate statele orientale, s-au inițiat cele mai sîngeroase dintre represiuni. Ninivei, „capitala asiriană", îi dedică autorul unul dintre capitolele lucrării sale.

Cel mai vechi oraș din Europa, Cnossos, a fost clădit în insula Creta. Marele palat descoperit la începutul secolului nostru de A. Evans reprezintă, fără îndoială, o imagine fidelă a înaltului grad de civilizație atins de cretani la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. Prilej pentru autor de a aminti istoria marilor palate regale — cel persan de la Persepolis, cel al regilor Spaniei de la Escurial, cel al lui Ludovic al XIV-lea de la Versailles. Are oare dreptate autorul cînd consideră palatul de la Cnossos drept punct de pornire al unei noi tradiții în istoria marilor orașe ? În chip indirect, desigur. Nu avem însă dovada unui fir continuu, adesea întrerupt de seria marilor evenimente politice ce s-au înscris în analele a trei milenii.

Atenei, patria democrației — pentru autor, din motive inexplicabile, e vorba de „așa-zisa domocrație" —, i se rezervă un capitol separat. Desigur, nu fără dreptate. Dar nu mai putem fi de acord cu autorul cînd el (p. 154) vorbește despre situația „favorizată" a sclavilor din marea capitală a spiritului elenic. S-a încercat și se va mai încerca din partea unei anumite istoriografii să se atenueze lupta de clasă în antichitate și s-a crezut că cel mai bun exemplu în această privință l-ar oferi Atena lui Pericle. Inutil să stăruim asupra acestei iluzii, care vrea să dovedească prin astfel de exemple că antagonismele de clasă ar fi o invenție a istoricilor marxiști !

Metropolă va deveni Alexandria, regină a mării, ca şi vechea Cartagină, a cărei viaţă religioasă continuă încă să impresioneze prin tradiţiile ei străine de lumea greco-romană. Şi, în sfîrşit, Roma.

Deşi nu are cum să acorde legendei despre întemeierea Romei (21 aprilie 753 î.e.n.) mai multă crezare decît aceea pe care o merită numeroase alte legende asemănătoare, autorul ţine o dată mai mult să sublinieze amănuntul uciderii lui Remus de către Romulus. Hotărît lucru, sociologul, înarmat cu serioase informaţii arheologice şi istorice romane, nu poate uita imaginea lui Cain.

Dincolo de un asemenea simbol, autorul caută să-şi explice „miracolul" roman. După ani şi secole de lupte şi războaie, Roma a ajuns, la sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n., stăpîna Mediteranei. E o putere imperialistă, consideră autorul, pentru care toate acţiunile din toate timpurile ar avea acelaşi conţinut şi aceeaşi tendinţă. „Imperialismul este rezultatul obligatoriu al oricărei civilizaţii", scrie el citîndu-l pe Spengler (p. 199). Inutil să stăruim asupra unei asemenea afirmaţii. Ca uriaşă aglomeraţie urbană pentru acele vremuri, Roma imperială pune atît din punct de vedere democratic, cît şi urbanistic probleme de un interes excepţional. La capătul istoriei sale, capitala cezarilor va deveni capitala papilor. Tradiţiile Romei păgîne erau însă prea puternice spre a putea fi abandonate, chiar după ce împăraţii o părăsiseră pentru cea de-a doua Romă — înfiinţată la 330 de Constantin cel Mare pe malurile Bosforului, pe locul vechiului Bizanţ. Constantinopolul bizantin va deveni la rîndul său marea metropolă a primului mileniu. Asediată de avari, arabi şi bulgari, splendida capitală a lui Constantin cel Mare şi Iustinian va cădea pentru prima oară în 1204, sub loviturile cavalerilor cruciadei a IV-a, a doua oară în 1453, în urma asediului lui Mahomed al II-lea.

Dar Orientul ? Capitala califilor de la Bagdad, cîntată de poeţii arabi şi transformată în legendă de poveştile celor 1001 de nopţi, a fost secole de-a rîndul nu numai un mare centru politic, dar şi unul cultural şi artistic. Oraşul lui Harun al-Raşid şi Mamun strălucea nu numai prin numeroasele sale

moschee, dar şi prin celebra lui universitate, în care operele filozofice şi ştiinţifice ale antichităţii greceşti au fost traduse în limba arabă. Palate şi moschee, băi şi caravan-seraiuri adăposteau nu numai pe locuitorii capitalei, dar şi pe numeroşi călători veniţi cu caravanele în această metropolă a lumii arabe. În India, un rol asemănător au jucat Pataliputra, Kattak, Kanaudj şi Delhi. În îndepărtata Chină, Marco Polo va vizita splendidele palate ale capitalei de la Hancijou şi apoi Pekin. Patru oraşe într-unul singur, aceasta era adevărata structură a marii capitale de la Pekin în secolul al XV-lea e.n.

Pe nesimţite, autorul a trecut de la antichitate la evul mediu. Fără să fie mai puţin controversată din multe puncte de vedere, istoria oraşelor începe să fie ceva mai bine cunoscută. De aceea nu vom mai stărui prea mult asupra acestei a doua părţi a lucrării de faţă. Monumente imperiale, catedrale, ziduri de apărare ilustrează în chip plastic evoluţia istorică a marilor capitale europene, pe care le cunoaştem tot mai bine de pe urma numeroaselor documente scrise. Oraşele hanseatice, ca şi bogatele oraşe italiene, oferă autorului prilejul unor interesante consideraţii de natură economică, politică şi culturală. Cucerirea iberică, care a deschis noi orizonturi lumii europene, a impus şi crearea unor oraşe dincolo de ocean. Unele dintre ele îşi continuă şi astăzi strălucirea. Altele au sclipit doar pentru scurtă vreme.

Ultima parte a lucrării se ocupă de oraşele epocii moderne. Noul Babilon de pe malurile Senei, Parisul, şi-a început istoria încă din vremea cuceririi romane, spre a ajunge mai apoi capitală regală şi, în sfîrşit, metropolă a lumii moderne, străbătută nu o dată de fiorii revoluţiilor. Londra va întrece în secolul al XIX-lea Parisul, aşa după cum industria engleză va cuceri în aceeaşi vreme locul întîi pe piaţa lumii. Capitalul se va dezvolta alături de marea mizerie a celor mulţi — şi, adăugăm noi, de pe urma ei. New Yorkul, adevăratul Babilon al zilelor noastre, le va urma în secolul al XX-lea exemplul.

Cu tot complexul teribil al marilor oraşe, viaţa modernă nu poate decît să meargă înainte. Viitorul este — şi aici autorul are fără îndoială dreptate — al oraşelor, fiindcă indus-

trializarea, rezultat firesc al dezvoltării forțelor de producție, este indisolubil legată de marile aglomerații.

Și orașul de mîine ? E o simplă utopie, o societate fără clase antagonice ? Autorul nu poate trece sub tăcere ideile lui Marx și Engels, după cum nu poate uita marea experiență a lumii socialiste. Atenția sa se îndreaptă totuși spre unele încercări de modernizare a vechilor orașe sau de creație voluntară a unor noi centre. Într-un caz, ca și în altul, sociologii, economiștii, oamenii de stat au în față numeroase probleme, pe care autorul le discută cu suficientă competență, reușind în felul acesta să atragă pe cititor, care va găsi în lucrarea de față unele dintre cele mai semnificative aspecte ale prezentului și viitorului marilor orașe.

La capătul acestor note, ce sînt departe de a analiza numeroasele probleme ridicate de autor, se cuvine să subliniem în primul rînd efortul său de a integra în una și aceeași lucrare un număr considerabil de fapte și evenimente, de informații arheologice și istorice, de statistici și perspective. Încercarea de a prezenta un studiu de sinteză asupra marilor aglomerații urbane se izbea în primul rînd de vastitatea subiectului ales și de inegalitatea izvoarelor de informație de care dispunem.

Indiferent însă de lipsurile inerente unei asemenea încercări, cititorul este îndreptățit să se întrebe care sînt problemele fundamentale ale istoriei marilor orașe și în ce măsură a reușit autorul să le ofere o soluție. Sintetizînd observațiile făcute în paginile de mai sus, se poate afirma că problemele cele mai însemnate ale istoriei vieții urbane sînt următoarele : geneza, structura și funcția social-economică a orașelor. Cu unele lacune, ce izvorăsc în chip necesar din volumul inegal al documentației noastre pentru diferitele perioade istorice, se poate afirma că fiecare din aceste trei probleme poate căpăta un răspuns, fie el și schematic. Autorul a încercat să răspundă în felul său la toate aceste probleme, deși a acordat poate un loc mult mai mare celei dintîi, în dauna celorlalte două. Într-adevăr, chiar și cu lacunele ce stau încă în fața noastră, se putea prezenta mai pregnant atît structura social-economică a marilor orașe istorice, cît și funcția lor econo-

mică, socială, politică și culturală. Aceasta ar fi îngăduit autorului să ne ofere, chiar în limitele concepției și metodei structuraliste pe care o urmează și o aplică, un tablou mai complex și mai concret totodată al acestor însemnate centre de viață omenească care au fost orașele. Lucru cu atît mai necesar, cu cît se poate afirma că, indiferent de sporirea și ascuțirea contradicțiilor de tot felul, pe care le presupun în chip obiectiv marile aglomerații urbane, orașele au constituit, începînd cel puțin cu perioada antichității, centrul tuturor progreselor științifice și tehnice, social-politice și culturale. O asemenea îmbogățire a capitolelor lucrării de față ar fi deschis autorului o perspectivă mai largă și mai precisă totodată. Ea i-ar fi deschis calea spre o înțelegere a raportului dialectic dintre structura și modul de existență al orașelor, asemănătoare prin esența lor comună și reflectînd fiecare din punctul său propriu de vedere stadiul de dezvoltare social-economică, politică și culturală a mediului înconjurător.

Totuși, în pofida opiniilor discutabile ale autorului, cartea are o valoare incontestabilă prin materialul informativ cuprins în ea și va fi citită cu mult interes de cititorul român, căruia i se pune la îndemînă, pentru prima oară, o lucrare de sinteză asupra uneia dintre cele mai arzătoare probleme ale cercetării istorice și sociologice.

ACAD. EM. CONDURACHI

CUVÎNT ÎNAINTE

Abia de cînd au apărut avioanele de cursă lungă ne dăm seama cît de pustiu şi de puţin populat este bătrînul nostru Pămînt. După ore de zbor peste oceane, păduri virgine, munţi pleşuvi, mlaştini nesfîrşite, deşerturi de nisip şi întinderi de gheaţă se ivesc ici şi colo regiuni în care solul e cultivat şi unde, dintr-o dată, oamenii se îngrămădesc puzderie.

Dar marile oraşe îşi afirmă de mult prezenţa şi în ţinuturile încă nepopulate. În Groenlanda au fost amenajate aeroporturi pe terenuri curăţate de gheaţă prin dinamitare, deoarece pe acolo trece drumul cel mai scurt între Copenhaga şi Los Angeles ; de-a curmezişul Saharei se întind nesfîrşite conducte de petrol, fiindcă oraşele au nevoie de carburanţi pentru fabricile şi autovehiculele lor.

Toate drumurile converg către oraş. Deşi oraşele sînt azi numai nişte insule în mijlocul peisajului, ele domină lumea. Băştinaşii din Polinezia se gătesc cu stambă din Manchester, iar felahii din Egipt trudesc ca să poată livra fabricilor textile din Manchester bumbacul necesar.

Unde, de ce şi cînd au apărut primele oraşe ; cum s-a legat de existenţa unui oraş înflorirea şi decăderea unor popoare şi civilizaţii întregi ; cum arătau oraşele în vremurile

de demult şi în ţările îndepărtate ; cum trăiau oamenii în aceste oraşe şi de ce au pierit ele — iată tot atîtea subiecte la fel de pasionante ca multe alte capitole ale istoriei.

Dar care manual de istorie ne informează unde anume au apărut mai întîi mari clădiri cu apartamente de închiriat, străzi somptuoase sau omnibuze şi cînd a permis invenţia ferestrelor cu geamuri construirea de oraşe în ţinuturi reci ? Ce înfăţişare avea Ninive înainte ca ura duşmanilor să fi trecut această metropolă prin foc şi sabie ? Cînd au fost Pataliputra sau Hancijou cele mai mari oraşe de pe pămînt ? De ce au decăzut porturi cu trafic internaţional ca Visby sau Bruges, transformîndu-se în nişte biete oraşe de provincie ? De ce a trebuit să apună gloria Romei ?

Asemenea întrebări nu prezintă de altfel numai un interes de ordin istoric. Din răspunsurile la ele vom putea învăţa lucruri esenţiale : ce soartă vor avea, eventual, propriile noastre oraşe, ce anume ar fi necesar să facem astăzi pentru a da oraşului de mîine o înfăţişare acceptabilă sau chiar pentru a împiedica distrugerea pe care i-ar putea-o aduce duşmanii, numărul prea mare de autovehicule sau suprapopulaţia. De şapte milenii, de la Ierihon şi pînă la Nagasaki, cuvîntul *distrugere* însoţeşte istoria oraşelor.

Dacă vrem să încercăm să schimbăm ceva în această privinţă, ar fi timpul să începem. Dispozitivul de ghidaj al rachetelor atomice este îndreptat asupra celor mai mari oraşe din Apus şi din Răsărit. Niciodată n-a mai trăit o parte atît de mare a omenirii în asemenea aglomerări uriaşe de clădiri. De cîteva decenii încoace populaţia lumii se înmulţeşte în proporţii atît de mari, încît oraşele trebuie să se extindă mereu şi să înghită, mai curînd sau mai tîrziu, pînă şi pădurile virgine şi deşerturile. Probabil că nepoţii noştri nu vor mai avea posibilitatea să aleagă între a trăi la oraş sau la ţară. Terra stă sub semnul unei urbanizări extrem de rapide.

Oraşul — şi o dată cu el civilizaţia superioară — a apărut în statul babilonian. Cu puţin timp înainte de dispariţia acestuia s-a născut acolo şi cea dintîi metropolă — Babilonul. Acolo s-a acumulat, pentru prima oară, tot ceea ce constituie farmecul şi primejdia marilor oraşe : civilizaţia şi co-

rupția, aroganța și banii, lăcașe ale credinței și ale plăcerilor exacerbate, fastul și mizeria sordidă.

Cîndva, la timpul său, solitara măreție a Babilonului a dominat pămîntul. Astăzi sute de orașe gigantice sînt împrăștiate pe toate continentele, iar numeroase orașe prezintă mai multă asemănare cu Babilonul decît s-ar părea la prima vedere. Mîine va fi pretutindeni Babilon.

Vom urmări destinul orașului de la nașterea lui din mîlul Eufratului la marile metropole de altădată, a căror splendoare s-a dovedit a fi atît de fragilă, la numeroasele aglomerări industriale urbane ale zilelor noastre și, apoi, la orașul de mîine, pe care ni-l închipuim mai frumos. Vom urmări destinul orașelor, căci acesta-i și destinul nostru.

WOLF SCHNEIDER

München, iulie 1960

1

DE LA UR LA LOS ANGELES

Oraşul este universul pe care omul şi-l construieşte singur. Faptul că omenirea este în situaţia de a nimici natura pe pămînt constituie un fenomen ciudat, cu consecinţe incalculabile.

Cu un secol în urmă existau în Germania 5 oraşe mari. Astăzi numai în Republica Federală a Germaniei sînt 53. Oraşul industrial Angarsk, situat în Siberia, numără 140 000 de locuitori ; în 1950 nu se afla acolo nici o singură casă. Satul căutătorilor de aur din Africa de sud Johannesburg a fost întemeiat în 1886 ; acum trăiesc acolo 1,3 milioane de oameni. Cu un veac în urmă, numai populaţia a cinci oraşe din lume depăşise cifra de un milion ; în zilele noastre, oraşe de asemenea proporţii — o sută douăzeci la număr — sînt împrăştiate pe toate continentele. Numele unora dintre ele sînt puţin cunoscute ; cîţi au auzit, de pildă, de oraşul chinez Paotow ?

Oraşul îşi sfărîmă hotarele. Cifrele acestea îngrijorătoare ne sînt arătate de statisticile oficiale. Procesul de urbanizare a globului terestru este însă mult mai avansat decît ne informează autorităţile. Căci majoritatea oraşelor au depăşit de

mult hotarele lor oficiale. Cele mai multe agende de buzunar continuă să indice pentru Paris o populație de 2,9 milioane ; în adevăratul oraș Paris trăiesc însă 8,5 milioane de oameni.

„Văd — mult după anul 2000 — așezări orășenești cu o populație de 10—20 de milioane de oameni, așezări care se întind pe suprafețe foarte vaste..." Aceste rînduri le scria în 1922 Oswald Spengler în „Declinul Occidentului" [1]. Pînă în anul 2000 mai avem cale lungă și totuși New Yorkul numără acum aproape 16 milioane de locuitori, iar Tokio a și depășit cifra de 20 de milioane.

„Orașele sînt ticsite de oameni, casele de chiriași, hotelurile de pasageri, trenurile de călători, cafenelele de consumatori. Pe străzi circulă prea mulți trecători, în stațiunile balneare sînt prea mulți vilegiaturiști... Ceea ce înainte nu constituia o problemă este astăzi una mereu prezentă, la ordinea zilei, și anume : să găsești un loc". Astfel se plîngea, încă în 1929, filozoful spaniol José Ortega y Gasset [2]. Or, omenirea avea pe atunci cu un miliard mai puține suflete, iar orașele a căror populație depășea un milion erau cu 70 mai puține decît azi.

Dacă populația lumii ar continua să sporească în ritmul ultimului deceniu, peste 200 de ani Pămîntul ar trebui să se transforme într-un singur oraș cu 100 de miliarde de locuitori, oraș care ar cuprinde toate continentele. Probabil însă că nu se va ajunge chiar pînă acolo. Dar nici pentru 20 de miliarde de oameni nu va fi loc suficient decît dacă majoritatea se vor îngrămădi în orașe gigantice.

Această evoluție înfricoșătoare nu se conturează decît de un secol și ceva, adică în ultimele minute ale istoriei, dacă am considera istoria orașului ca fiind egală cu o oră. Cînd în urmă cu 2 700 de ani legendarul Romulus a întemeiat Roma, se scursese mai bine de jumătate din această oră. În urmă cu aproximativ 7 000 de ani au apărut pe malurile Eufratului, pe actualul teritoriu al Irakului, ca și în alte puncte ale Asiei anterioare, primele așezări ce pot fi denumite „orașe". După ce trăiseră timp de 600 000 de ani din vînat și din culesul roadelor naturii, adică după ce fuseseră animale de pradă

rătăcitoare, oamenii au început să cultive pămînturile fertile din văile unor rîuri ce curgeau în vasta zonă dintre Mediterană şi Oceanul Indian şi să se adune în oraşe. Cu această revoluţie începe istoria şi civilizaţia. Nici una din ele nu poate fi despărţită de oraş.

Istoria oraşului este istoria lumii. „...Omul superior... este un animal care construieşte oraşe — scrie Oswald Spengler [3]. — Istoria lumii este istoria omului din oraşe. Popoarele, statele, politica şi religia, toate artele şi ştiinţele se bizuie pe *acelaşi* fenomen primar al existenţei umane : oraşul".

Democraţia s-a născut în oraşul-stat (polis) al Eladei ; dar toţi dictatorii au făcut din metropolele lor citadele ale tiraniei. Oraşul este leagănul civilizaţiei şi al crimei, centrul mizeriei şi al luxului, receptaculul în care se acumulează vitalitatea şi nervozitatea, centrul puterii şi al decăderii. În oraş omul îşi arată trăsăturile sale cele mai nobile şi cele mai respingătoare. Îndărătul pereţilor lipiţi unul de altul, sub acoperişuri îngemănate se îmbină fericirea şi lacrimile, trufia şi umilinţa, naşterea şi moartea. Oraşul exală miasme şi mireasmă de orhidee.

Cel ce se afundă în istoria oraşelor nu numai că redescoperă istoria lumii, dar o regăseşte mai concentrată şi mai puternic conturată, mai diversificată şi mai plină de cruzime. Oriunde s-au purtat războaie, oraşele au fost înfometate, jefuite, arse pînă în temelii, rase de pe faţa pămîntului cu o furie oarbă. Oriunde au izbucnit revoluţii, ele au început în oraşe sau au fost îndreptate împotriva lor. Oriunde o civilizaţie a atins culmea înfloririi, ea a fost legată de numele unui oraş : Babilon, Atena şi Roma, Florenţa şi Paris, Viena şi Weimar. Uneori, puterea care s-a întins peste jumătate de glob s-a concentrat într-un singur oraş — la Roma sau Bizanţ, la Bagdad sau Pekin, la Madrid, Londra sau Moscova.

Istoria lumii este istoria oraşului, iar istoria oraşului începe la *Ur*. Cum arăta oare acest port babilonian aşezat la confluenţa Eufratului cu Tigrul, cum se înfăţişa primul mare oraş al lumii ?

O vizită la Ur. În faţa caravanei plecate din pustiul Peninsulei Arabice se deschide, de pe ultimul lanţ de coline nisipoase, priveliştea unei văi înfloritoare în care, printre lanuri de grîu şi încrengături de curmali, se înalţă un oraş alb. Semnul lui caracteristic este o piramidă în trepte, înaltă de treizeci de metri, ale cărei terase, ridicate pe un fundament negru, pot fi văzute în strălucirea lor roşie, albastră şi aurie din pustiu şi pînă la fluviul Tigru. Pe platforma superioară străjuieşte un templu în care preoţii îl slujesc pe zeul Lunii. Interiorul este împodobit cu frumoase covoare şi cu un mozaic din plăcuţe de argilă colorată.

În jurul impunătoarei construcţii se ridică în semicerc, printre palmieri şi chiparoşi, cinci temple şi visterii cu ziduri masive, lungi pînă la o sută de metri. În curţile interioare, împodobite cu fîntîni, se înalţă altare pe care sînt sacrificate animalele închinate zeului Lunii şi soţiei lui.

În preajma templului este aşezată necropola regală. În aparenţă e alcătuită din clădiri care nu se deosebesc de cele din cartierele de locuinţe ale oraşului decît printr-o ornamentaţie mai bogată. Dedesubtul lor însă se află marile cavouri în care odihnesc regii şi slujitorii lor. Li s-au dat pentru lumea cealaltă vase de aur, bijuterii din aur şi lapislazuli, mobilier de argint, harfe şi lire.

Întreaga suită îl urma pe stăpîn în împărăţia veşniciei Curtenii şi slugile, purtaţi în care trase de boi, coborau în urma leşului regal în cavouri şi, spre cinstirea suveranului, se lăsau ucişi de preoţi. Apoi cavoul era zidit, iar sfîntul stăpînitor, care, mort fiind, mai avea slugi şi toate cele de trebuinţă, îşi găsea pentru vecie liniştea.

Şi totuşi nu pentru vecie, căci după 4 500 de ani liniştea îi este tulburată de tîrnăcoapele şi lopeţile solilor unei alte civilizaţii, a cărei principală caracteristică o constituie curiozitatea, ce nu se dă în lături de la nimic, iar fostul suveran devine o piesă de muzeu.

Cartierul sacru al templelor şi al mormintelor e despărţit de forfota oraşului printr-un zid. Şase porţi duc din imperiul liniştii şi al splendorii în larma şi înghesuiala unui oraş oriental.

Pe uliţele înguste şi strîmbe, care pe alocuri se lărgesc în-

tr-o piață modestă, se înghesuie, zid lîngă zid, casele. Alcătuite îndeobște din parter și un singur cat, ele întorc către stradă un perete alb, întrerupt numai de ușa de intrare. Ferestrele nu sînt cunoscute aproape de loc. Răsuflătoarele și intrările tuturor încăperilor dau spre curte. În cursul zilei lumina pătrunde în casă prin spărtura destinată intrării, care adesea nici măcar nu este prevăzută cu o ușă ; în timpul nopții există lumina focului din vatră sau un opaiț în care arde ulei.

Viața familiei se desfășoară în curtea interioară și împrejurul ei. Din stradă pătrunzi în curte printr-un fel de vestibul, unde se obișnuiește să te speli pe mîini și pe picioare. Coridoarele și casa scării nu sînt cunoscute. Curtea pietruită leagă între ele salonul, bucătăria, cămările și capela familiei. Tot de acolo, o scară urcă pînă la galeria de lemn a primului etaj, unde se află dormitoarele.

Locuința obișnuită din orașul Ur numără pînă la 15 încăperi. Drept material de construcție locuitorii folosesc, ca pretutindeni în Mesopotamia, lemnul de palmier și cărămizile din argilă ; zidurile sînt tencuite cu mortar și spoite în alb.

Spre stradă dau în schimb micile dughene ale meseriașilor și negustorilor. Pe ulițe sînt și capele, mai mari decît altarele dinăuntrul locuințelor, majoritatea închinate cultului strămoșilor, dar cu mult mai mici decît templele marilor zei, situate în cartierul sacru. În aceste capele sînt venerați zeii protectori : zeița Hendursanga, de pildă, care îl ocrotește pe călătorul din deșert, dacă acesta a avut grijă să depună ofrande în capela ei.

Care cu două roți din lemn masiv hodorogesc pe ulicioarele pline de colb, cele mici trase de măgari, cele mari de boi. Lătratul cîinilor și cotcodăcitul găinilor sporesc larma străzii.

În port, pe Eufrat, se află corăbii cu vîsle, prevăzute și cu vele ajutătoare ; corăbiile coboară de-a lungul fluviului pînă la portul maritim Eridu, iar de acolo se îndreaptă prin Golful Persic spre Arabia de sud-est și spre India. Orașul Ur controlează comerțul maritim, ca și circulația pe Eufrat și

Tigru. Cine trăiește în bogatul Ur poate fi sigur că străinii îl invidiază.

Întîi potopul, apoi înnisiparea. Așa se înfățișa Ur. Este probabil ca încă în mileniul al VI-lea î.e.n. să fi existat acolo o așezare, iar în mileniul al V-lea — un fel de oraș. În jurul anului 4000 î.e.n., acel oraș a căzut jertfă inundației pustiitoare pe care Biblia a consemnat-o sub denumirea de „potopul lui Noe". Cu ocazia săpăturilor arheologice, vestigiile calamității au fost regăsite sub forma unui strat de argilă gros de trei metri.

Epoca de înflorire a orașului a început cam prin anul 2500 î.e.n. Numărul locuitorilor se ridica, după unele aprecieri, pînă la 100 000. Ruinele ne duc la concluzia că orașul avea forma unui oval cu diametrul mare de 1 300 m și cu o suprafață de aproximativ un kilometru pătrat. Pe o suprafață egală locuiesc azi la Paris 37 000 de oameni, iar la Calcutta — pînă la 250 000. În Ur nu existau, ce-i drept, case cu multe etaje și, după cît se pare, nici o supraaglomerare a locuințelor, dar, pe de altă parte, nu existau nici străzi largi ; dacă scădem suprafața ocupată de cartierul templelor, s-ar putea aprecia numărul locuitorilor la 30 000 pînă la 50 000.

În ultimele secole înaintea erei noastre, orașul, cîndva atît de grandios, a decăzut, deoarece Eufratul și-a schimbat cursul, iar înnisiparea Golfului Persic, fenomen care continuă și în zilele noastre, a împins țărmul mării mereu spre larg.

Astăzi Eufratul își poartă valurile la 15 kilometri depărtare de vechiul Ur. Canalele de irigație, care făcuseră cîndva din Mesopotamia o grădină înfloritoare, sînt acoperite de nisipurile vînturate de milenii. În mijlocul deșertului, trenul de Bagdad se oprește în satul *Mugaijar.* Aici săpăturile neostenite ale arheologilor și o colină sub care se ascunde vechiul turn în trepte amintesc că pe aceste locuri a existat un oraș care timp de 3 000 de ani s-a numărat printre cele mai bogate și mai mari din lume.

Suburbiile își caută un oraș. În 1781 misionari spanioli au întemeiat în provincia California — pe atunci mexicană — satul „Stăpîna noastră, regina îngerilor", în limba spaniolă: *Nuestra Señora la Reina de los Angeles.* În 1848 acest sat a fost înglobat ca orășel în S.U.A.; în 1880 *Los Angeles* nu număra decît 10 000 de locuitori.

Astăzi orașul are aproape 7 milioane de locuitori și aproape 3 milioane de automobile. Este centrul mondial al cultului automobilului și al industriei constructoare de avioane. Este al doilea oraș ca mărime pe continentul american și totodată orașul cu cel mai rapid ritm de creștere din întreaga lume. Pînă în 1975 Los Angeles vrea să devină și cel mai mare oraș din lume.

Să vorbești despre Los Angeles ca despre un „oraș" în vechiul înțeles al cuvîntului nu e, ce-i drept, prea ușor. Numai în fostul cartier spaniol din incinta orașului se mai găsesc clădiri strîns grupate și cîțiva zgîrie-nori. Restul orașului este o grădină nesfîrșită, împînzită cu vile. Instalații de foraj și fabrici, ferme avicole, plantații de pomi și arbuști fructiferi, păduri de palmieri, barăci, maidane cu vechituri și magazine mari, elegante, împodobite cu elemente decorative și strălucitoare, executate din crom, sînt răsfirate pe ici, pe colo în această grădină. Între ocean și munți, orașul se întinde pe mai mult de 100 km, hotarele lui pierzîndu-se printre plantații sau în deșert. Despre Los Angeles se zice în America: „Pare o grămadă de suburbii care își caută un oraș".

Marile bulevarde, străjuite de copaci, se întind pe o lungime de 70 km. Numerele caselor ajung la 30 000. Patru cincimi din cei ce lucrează se duc la locul de muncă cu mașina proprie. Nu arareori drumul parcurs atinge 100 km. Din suprafața totală a centrului orașului, două cincimi revin spațiilor rezervate parcării și garajelor. Zilnic, după orele de lucru, milioane de vehicule își croiesc drum pe patru coloane fără sfîrșit printre nenumăratele locuințe sau circulă pe deasupra lor pe cele opt culoare ale autostrăzilor suspendate. Elicopterele unei societăți de radiodifuziune supraveghează fluxul circulației, informînd imediat pe automobiliști, prin

intermediul aparatelor de radio aflate la bordul mașinilor, unde s-a produs o strangulare a traficului și cum poate fi mai bine ocolită.

Lumina neonului înlocuiește larma pieței. Orașul acesta se bizuie pe automobil, de care are nevoie, pentru că nici un alt oraș din lume n-a înghițit atîta spațiu. Răsfirîndu-se inform și nestînjenit de-a lungul coastei Pacificului, el pătrunde în interiorul continentului. Alcătuit din case individuale, care, de fapt, nu se contopesc într-un oraș, el cuprinde tousi un teritoriu extrem de mare. Aici nu se află nici un templu în jurul căruia să se îngrămădească casele și nici un zid înapoia căruia să se ghemuiască.

Pe Eufrat orașul arăta împrejurimilor rurale chipul sever al zidurilor sale. În California orașul înghite, cu un aer surîzător, împrejurimile. În Babilon casele își întorceau fața de la stradă chiar și înăuntrul zidurilor orașului ; lipsite de ferestre, cu o singură ușă, erau asemenea unei mici cetățui într-o mare fortăreață ; ograda interioară era ca o curte de cetate, înconjurată de dublul cordon al zidurilor. Casele și locuitorii din Los Angeles își deschid larg ferestrele, astfel că oricine dorește poate privi înăuntru. Iar cel ce-și trage seara perdelele în loc să accepte curiozitatea publică nu e bine văzut.

Noaptea, la Ur juca flăcăruia minusculă a opaițelor cu ulei ; Los Angeles este scăldat în lumina neonului, dar iluminarea orașului nu este decît un efect secundar, ceea ce importă e publicitatea, reclama. Tuburile cu neon și megafoanele înlocuiesc larma pieței, larmă care la Ur se mai datora încă oamenilor. Tot oamenii erau aceia care umpleau și ulițele Urului. Autostrăzile din Los Angeles, pe care automobilul își etalează triumful, sînt lipsite de pietoni. Dacă vreo ființă face uz de propriile ei picioare, este cel mai adesea fie un cîine, fie o pisică.

Un paradis îndoielnic. Ur ascundea spaima îmbrăcată în aur a mormintelor sale regești. Iată reclama pe care o face un prospect cimitirului *Forest Lawn* din Los Angeles, scăldat în muzică : „Vizitați cel mai frumos cimitir din lume ! Uriașe

picturi pe sticlă reprezentînd «Cina cea de taină» ! Capodopera lui Jan Stykas «Răstignirea», cel mai măreț tablou din lume, de 64×15 m !"

În Ur viața și activitatea erau puse în întregime în slujba zeului Lunii, Nanna-Sin, și a preoților lui. Pe cine slujesc cei 7 milioane de locuitori ai orașului Los Angeles, e greu de zis. Dacă îi întrebi, ei neagă, bineînțeles, cu vehemență că ar sluji pe cineva.

Ur a înflorit de-a lungul a trei mii de ani. Cît privește înflorirea orașului Los Angeles, nu putem vorbi decît de o jumătate de veac. Cît timp o să mai prospere ?

Ce-i drept, Los Angeles este unul dintre cele mai atrăgătoare orașe ale viitorului pe care le putem contempla încă de pe acum. Are spațiu, e bogat, e înverzit și nu cunoaște casele-cazărmi populate de sărăcime. Celui care locuiește în văgăunile de piatră ale New Yorkului sau în mizerele suburbii muncitorești ale Parisului, în fumul gros al regiunii Ruhr sau în orașele de barăci ale constructorilor din Siberia, aceluia orașul însorit, verde, fără hotar îi poate apărea ca un paradis.

Și totuși, studiind orașul Los Angeles, ne poate cuprinde o ușoară teamă. Faptul că orașul este inform și că nu are un centru ar mai merge. Dar modul spontan și brutal în care se dezvoltă, faptul că prin aceasta el constituie un precedent și un model pentru alte sute de orașe, care depășesc fiecare în parte un milion de locuitori, îți insuflă neliniște.

Orașul de ieri trăia din antiteza cu satul. Voia să fie altceva. Avea nevoie — pentru contrast — de cîmpii și păduri. Orașul de azi acoperă din ce în ce mai mult pămînt cu casele lui.

Nicicînd n-a mai atins vreun oraș însemnătatea vechii Rome. Dar azi există (neconsemnate în statistici) întinse ținuturi de tip urban care acoperă o suprafață egală cu aceea a unei întregi provincii romane, iar populația acestor ținuturi se apropie de circa 55 de milioane, adică atît cît număra populația întregului Imperiu roman.

Cum a început oare o asemenea evoluție ?

2

INVENTAREA ORAŞULUI

CAPITOLUL

I

INVENTAREA AGRICULTURII

La originea oraşului a stat inundaţia.

Sîntem obişnuiţi cu ideéa că omul este cel mai numeros mamifer şi că în multe locuri ale pămîntului se strîng milioane de oameni. Fenomenul este însă de dată foarte recentă.

Timp de sute de mii de ani, omul se pierdea „pe nemărginitele întinderi ale pămîntului, dominate complet de uriaşele mase ale marilor turme de animale", scrie Oswald Spengler [4]. „Pe vremea lui homo aurignacensis* (în urmă cu circa 20 000 de ani) rătăceau pe pămîntul Franţei poate o duzină de hoarde, numărînd fiecare cîteva sute de capete, pentru care apariţia unor semeni de-ai lor constituia o întîmplare enigmatică ce le lăsa o adîncă impresie..."

10 milioane de oameni primitivi. America de Nord (fără Mexic), unde astăzi trăiesc în jurul a 200 de milioane de oameni, era locuită pe vremea cînd Columb a descoperit-o — după evaluări minuţioase — de circa 1 milion de indieni. Se apreciază astăzi că vîrsta omenirii este de vreo 600 000 de ani ; în timpul primilor 590 000 de ani numărul oamenilor

* Denumire dată primelor schelete de homo sapiens, descoperite la Aurignac (Franţa), aparţinînd paleoliticului superior. — *Nota trad.*

nu putea să depășească 10 milioane — cifră mai mică decît populația de astăzi a New Yorkului. Probabil însă că în primii 500 000 de ani pămîntul era locuit doar de cîteva mii de oameni. Abia în ultimii 10 000 de ani a început înmulțirea masivă a oamenilor și ceea ce numim noi civilizație.

Cifra maximă de 10 milioane rezultă dintr-un calcul elementar efectuat de către zoologul american Marston Bates [5]. Suprafața uscatului este de 149 de milioane de kilometri pătrați. Din acestea, după criteriile actuale, sînt locuibili cam 90 de milioane de kilometri pătrați, dar cel mult 50 de milioane reprezintă pămînt fertil. Pentru a se întreține, un om care trăiește de pe urma vînatului și a hranei culese are nevoie de cel puțin 5 kilometri pătrați, fapt demonstrat de popoarele primitive încă existente.

Abia după scurgerea a 590 000 de ani — răstimp în care omul a trăit hrănindu-se cu vînat, fructe, boabe, rădăcini și tuberculi — a început acea revoluție care poate fi considerată drept cea mai importantă din istoria omenirii, mai importantă decît născocirea mașinii cu abur și descoperirea energiei atomice : inventarea agriculturii.

Marile răsturnări nu se produc într-o singură zi. De la „marmita"* francezului Papin și pînă la mașinile cu abur de mare randament ale englezului Watt au trecut aproape o sută de ani. De la primele încercări de a cultiva o plantă pînă la primele lanuri unduitoare de grîu trebuie să fi trecut peste 5 000 de ani.

După epoca glaciară, o climă nouă. Faptele s-au petrecut probabil în felul următor. Între anii 12 000 și 10 000 î.e.n. s-a încheiat cea de-a patra (și pînă în prezent ultima) perioadă glaciară. În zonele calde ale Orientului Apropiat, leagănul civilizației, glaciația s-a manifestat sub forma unei perioade de ploi abundente. O dată cu încetarea lor, ținuturi întinse ale Asiei și Africii au început să se usuce, proces care în Sahara nu s-a încheiat nici pînă astăzi.

Această schimbare radicală a climei a alungat multe din

* Denumire dată cazanului cu abur, prevăzut cu supapă de siguranță, inventat de Denis Papin în 1680. — *Nota trad.*

animalele ce puteau fi vînate, silindu-i pe oameni să-şi caute alte surse de hrană. Pe lîngă vînătoare a început să ocupe un loc din ce în ce mai important pescuitul ; au mai fost introduse în alimentaţie melci, scoici şi alte mici vietăţi.

Totodată — cam în mileniul al IX-lea î.e.n. — oamenii din Asia anterioară au reuşit să îmblînzească cîinele, care le era de un dublu folos : ajutor la vînătoare şi paznic al aşezărilor de popas. Primului animal domestic i-au urmat caprele şi oile, iar ceva mai tîrziu — măgarii şi vitele cornute. În felul acesta a fost făcut un pas însemnat înainte — vînătorul a devenit păstor.

Migraţiunile triburilor nomade nu mai depindeau acum atît de mult de obiceiurile animalelor ce puteau fi vînate şi de norocul schimbător al vînătorii, ci, în tot mai mare măsură, ele erau determinate de ţinuturile în care se găseau iarbă şi apă pentru animalele domestice. Cînd hoarda trebuia să-şi caute noi păşuni, ea încărca corturile şi lucrurile de uz casnic pe spinarea măgarului şi pornea la drum.

Firește, în văile rîurilor se aflau regiuni unde apa şi iarba se găseau din abundenţă în tot cursul anului, lista de bucate îmbogăţindu-se şi cu roadele pescuitului. O hoardă mai evoluată care găsea vîlceaua mănoasă a unui rîu şi, la nevoie, o apăra cu succes, putea acum să renunţe la viaţa nomadă, devenind sedentară. Ea nu mai locuia în corturi şi peşteri, ci îşi construia din piatră, lut şi crengi primele case.

La această schimbare radicală a contribuit într-o măsură hotărîtoare gospodina epocii de piatră. Misiunea ei a fost întotdeauna aceea de a culege fructele de pădure, iar bărbatul s-a simţit chemat să vîneze ursul.

De la bățul de săpat la plug. Pentru a găsi rădăcini şi mici vietăţi comestibile, femeile îşi uşurau munca cu ajutorul aşa-numitului băţ de săpat. În cursul acestei îndeletniciri au descoperit — probabil în jurul anului 8 000 î.e.n. — că, folosind un băţ, pot face găuri nu numai pentru a scoate ceva din pămînt, dar şi pentru a vîrî înăuntru o mlădiţă. A fost momentul, de deosebită însemnătate, cînd omul a făcut primul pas de la cu-

legerea hranei la producerea ei. Culegătoarea a devenit grădinăreasă.

Lucrarea pămîntului cu bățul de săpat, cea mai primitivă formă a agriculturii, s-a transformat, prin folosirea unor unelte de piatră mai perfecționate, în *lucrarea pămîntului cu*

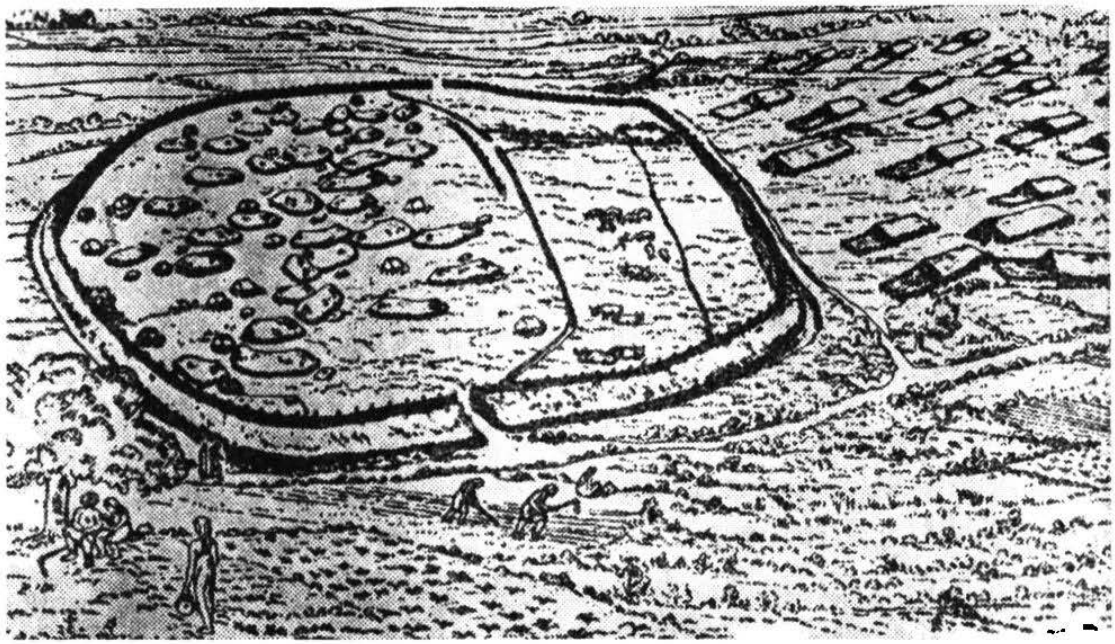

Precursorul orașului : satul întărit. Incercare de reconstituire a unui sat din perioada neoliticului. In mijlocul spațiului înconjurat cu un val de pămînt se văd, în stînga, locuințele, inclusiv construcții mai mici, folosite pentru păstrarea proviziilor ; în dreapta — izlazul pentru vite. In afara îngrăditurii — șoproane

săpăliga. Cu săpăliga pămîntul poate fi cît de cît întors. Fiecare plantă continuă totuși să fie îngrijită separat, ca în grădinărit. În aceeași perioadă a început să fie cultivată cea mai veche cereală — **meiul.**

În sfîrșit, plugul cu brăzdar de lemn, tras de un măgar sau de un bou, marchează începutul lucrării pămîntului cu plugul — trecerea de la grădinărit la agricultura în stil mare. Meiului i se alătură grîul și orzul.

Cînd și unde anume a luat naștere agricultura se poate doar presupune — probabil că în epoca mijlocie a pietrei (mezolitic, anii 10 000—3 500 î.e.n.), cînd cele mai importante unelte erau arcul și săgeata, securea de piatră și vasele din argilă. Majoritatea cercetătorilor indică drept perioadă aproximativă mileniul al VI-lea î.e.n., iar ca locuri de obîrșie — platourile înalte ale Iranului și Turciei (potrivit granițelor actuale).

Foarte curînd după inventarea ei, agricultura migrează în văile celor patru mari fluvii în care ea a pregătit terenul pentru primele centre de civilizaţie superioară ale omenirii : la început pe Tigru şi Eufrat în actualul Irak, pe Nil în Egipt şi pe Ind în Pakistanul de azi, mai tîrziu şi în China, în valea fluviului Huanhe.

Văile acestor fluvii au ceva comun : revărsările. O dată pe an sau mai des, marile fluvii ies din albiile lor, irigă mari întinderi de pămînt uscat de arşiţă, depunînd pe el milioane de tone de nămol fertil. Acesta este solul care, fără alt îngrăşămînt decît aluviunea, dă an de an recolte mănoase de grîu.

Cucerirea pămîntului cultivabil pe Eufrat. Fără îndoială că niciclnd omului nu i s-a dăruit nimic. An de an, în luna aprilie, cînd Eufratul poartă apa zăpezilor topite de pe povîrnişurile munţilor Turciei în Golful Persic, el se revarsă peste ţarine, astăzi întocmai ca şi pe vremuri. Dar el găseşte deşert, şi în urma lui tot deşert lasă. Irakul, cum se numeşte astăzi vechiul stat babilonian, este una din ţările cele mai sărace din lume.

În mileniul al V-lea î.e.n. însă trăiau acolo oameni care se pricepeau să tragă foloase de pe urma inundaţiilor. Ei au construit o reţea de diguri, canale şi şanţuri de irigaţie prin care forţau apele revărsate primăvara să curgă în direcţia dorită de ei, păstrîndu-şi totodată rezerve de apă pentru perioada de secetă. În plus, canalele transportau o parte din apa Eufratului în Tigru, a cărui albie era la un nivel mai coborît, astfel încît sistemul de irigaţie funcţiona în tot timpul anului.

În această regiune dintre fluvii — în greceşte „Mesopotamia" —, culturile de grîu şi orz, planta oleaginoasă susan, precum şi pădurile de curmali dădeau roade bogate. Curmalele erau consumate fie proaspete, fie uscate (sub formă de turte) ; din ele se obţinea miere şi vin de curmale, şi în sfîrşit erau folosite ca nutreţ pentru vite.

În anul 4 000 î.e.n., pe cînd în Europa vînătorii şi păstorii mai trăiau în plină eră de piatră, între Tigru şi Eufrat arama şi bronzul erau folosite pentru confecţionarea plugurilor, gra-

pelor şi lopeţilor. Istoricul grec Herodot, care călătorise prin întreaga lume, a rămas în anul 450 î.e.n. uluit de bogăţia Mesopotamiei :

„Întregul ţinut al Babilonului... este brăzdat de o reţea de canale — scrie el [6]. — Din toate ţările cîte le cunoaştem, aceasta este cea mai prielnică creşterii roadelor... Frunzele de grîu şi de orz sînt adesea late de patru degete ; măcar că ştiu despre mei şi susan că ating înălţimea unui arbust, nu voi aminti acest lucru, cunoscînd prea bine că pentru cei care n-au fost în ţara Babilonului, nici cele ce-am spus despre bucatele cîmpului nu vor găsi prea multă crezare".

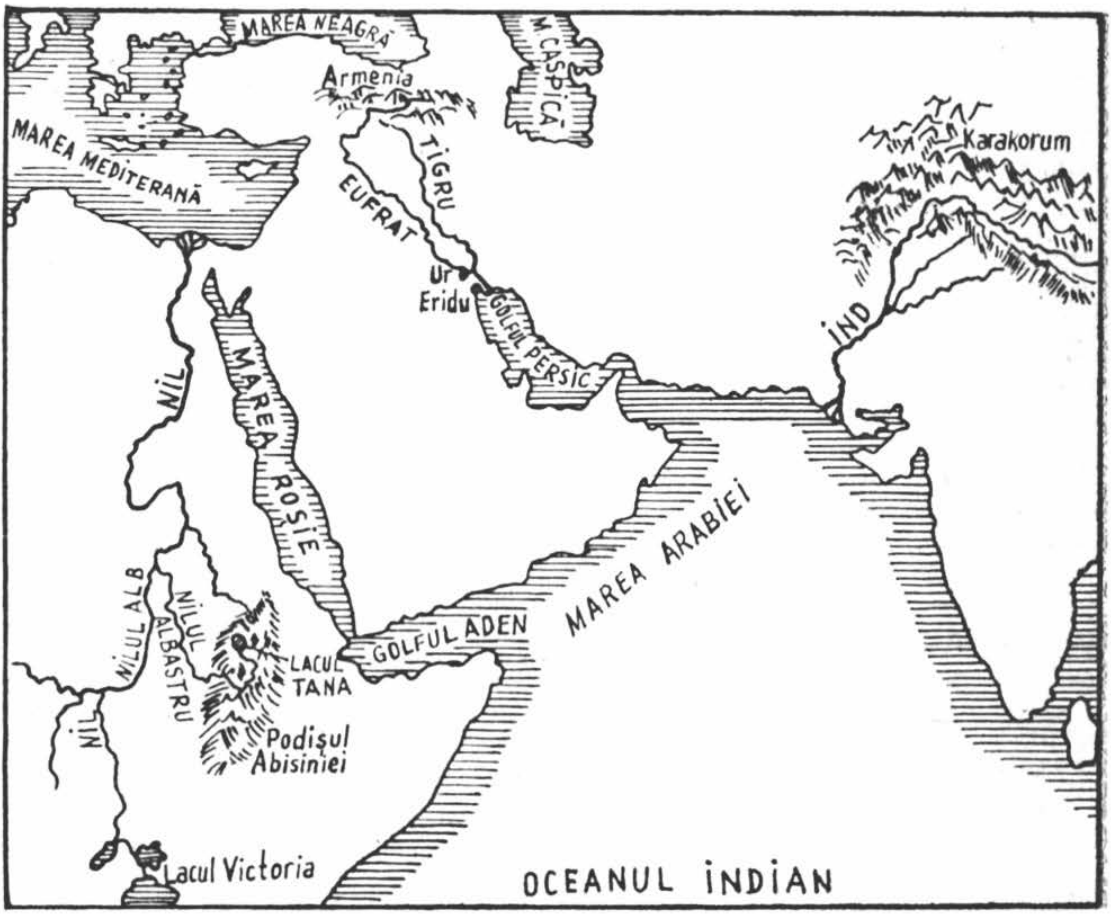

Fluviile pe ale căror maluri a apărut civilizaţia

În secolul al VII-lea e.n., cînd apele mari au distrus încă o dată sistemul de irigaţie, canalele au fost numai parţial refăcute. Ceea ce a mai rămas din întregul sistem a căzut în 1258 jertfă furiei distructive a mongolilor, care au ras şi Bagdadul de pe faţa pămîntului. În cîţiva ani, cel mai vechi pămînt cultivat de om a redevenit deşert.

Binecuvîntata revărsare a Nilului. Nilul, dimpotrivă, creează azi, ca și în urmă cu 6 000 de ani, o țară fertilă. Așa cum zăpezile de pe munții Turciei asigurau la 2 000 km spre sud-est rodul bogat al grînelor, tot așa și abundentele ploi din jurul lacurilor Victoria (aflat pe teritoriul Keniei, Ugandei și Tanzaniei) și Tana (Abisinia) fertilizează deșertul egiptean, situat la 5 000 km spre nord. Spre deosebire de Eufrat, care se revarsă impetuos în aprilie, Nilul își părăsește matca în mai multe valuri, din iulie pînă în octombrie. De aceea țarina, deși brăzdată de mai puține canale de irigație și aproape complet lipsită de ploi, rămîne totuși roditoare.

„Cînd Nilul se revarsă peste cîmpii, numai orașele se mai zăresc deasupra apei, de-ți vine să crezi că ai în față insulele din Marea Egee — relatează Herodot despre călătoria sa în Egipt [7]. — Într-adevăr, toate celelalte ținuturi ale Egiptului se prefac într-un fel de mare și numai orașele răsar deasupra apei. Cînd se petrece așa ceva, oamenii nu mai umblă în bărci pe apele fluviului, ci o iau de-a dreptul prin cîmpie".

Pe vremea lui Herodot cauzele revărsărilor erau încă absolut necunoscute ; izvoarele Nilului au fost descoperite abia în secolul al XIX-lea. Necunoașterea acestor cauze nu împiedică însă apariția agriculturii în valea Nilului, probabil în cursul celui de-al V-lea mileniu î.e.n., ceva mai tîrziu decît în valea Eufratului.

Lipsa revărsărilor era pentru Egipt o catastrofă. În jurul anului 2600 î.e.n., un faraon dispuse ca în cavoul lui de pe insula Sahal, situată pe Nil, să-i fie săpată următoarea lamentație :

„Pe tronul meu înalt sînt întristat de nemăsurata nenorocire : șapte ani de-a rîndul revărsările Nilului au lipsit. Șistave sînt grînele, recolta e neîndestulătoare și lipsește hrana. Tot omul a devenit hoțul vecinului său..., copilul țipă, tînărul și moșneagul se tîrăsc... Smulse sînt ușile hambarelor, dar în locul bucatelor nu conțin decît aer" [8].

Într-un alt ținut, de asemenea supus revărsărilor, în valea Indului, a luat naștere, în mileniul al IV-lea î.e.n., cea de-a treia civilizație superioară a antichității. Aici, topirea zăpe-

zilor din lanțul Himalaia, care are loc primăvara, sporește debitul apei de peste 50 de ori.

Datorită revărsărilor și inventivității cu care strămoșii noștri le-au folosit, pe Eufrat, Nil și Ind oamenii au atins în urmă cu aproape 7 000 de ani un nivel al bunăstării și al civilizației la care Europa de sud avea să ajungă abia cu 3 000 de ani mai tîrziu, iar Europa de nord cu 4 000 de ani mai tîrziu. În Asia, Africa, America de Sud și Australia se mai găsesc și în zilele noastre triburi primitive care trăiesc din ceea ce vînează și culeg sau care pribegesc cu vitele lor din pășune în pășune, adică oameni fără orașe.

Ce-i drept, tocmai în țări cu o civilizație superioară, urbanizate, *vînătoarea* este astăzi un divertisment al oamenilor bogați. În schimb, generația noastră asistă — în Germania abia în ultimii ani — la procesul de dispariție, specific țărilor prospere, pînă și a ultimelor obiceiuri legate de *culegerea hranei.* Standardul de viață e prea ridicat, ogoarele prea mănoase pentru a se mai găsi oameni dispuși să culeagă mure, ciuperci sau ghindă.

Solul devine „pămîntul-mumă". Cînd nu te mărginești să scurmi pămîntul, ci îl lucrezi el produce roade atît de bogate, încît te poți stabili pe acest pămînt. Să cultivi și să transformi un ținut este mai avantajos decît să-l prazi — iată o mare descoperire înscrisă în istoria civilizației. În felul acesta, natura, care din timpuri imemoriale fusese marele dușman al omului, devine prietena lui. Pămîntul încetează de a mai fi doar nisip, lut sau noroi, el devine „pămîntul-mumă".

Iată de ce apar deodată oameni care pretind că o bucată de pămînt este proprietatea lor, își construiesc pe ea o casă și interzic tuturor celorlalți trecerea nu numai pe timpul verii, ci pentru totdeauna. Vînătorul și păstorul, obișnuiți să-și ridice corturile cînd într-un loc, cînd într-altul pe pămîntul ce aparținea tuturora și nimănui, trebuie să fi văzut în această pretenție un atentat neobrăzat la drepturile lor, o provocare fără seamăn. Prin trecerea la o viață sedentară, țăranul amenință existența nomadului. Nu-i de mirare deci că nomadul face tot ce-i stă în putere ca să distrugă existența țăranului.

Şi aceasta cu atît mai mult cu cît munca ţăranului nu-i inspiră vînătorului şi păstorului numai mînie, ci şi invidie, căci pămîntul pe care deodată un trib vrea să-l aibă exclusiv pentru sine rodeşte şi îmbogăţeşte. Iar acela care vrea la rîndul său să treacă la agricultură, dar găseşte ocupate luncile înguste cu pămînt fertil, le va rîvni şi el.

Vechea deprindere a omului de a trăi în hoarde găseşte în aceste împrejurări un imbold în plus : tribul care se statorniceşte într-un anumit loc trebuie cu atît mai mult să fie unit, pentru a-şi strînge laolaltă forţele şi a se apăra împotriva nomazilor sau a ţăranilor în căutare de pămînt. Tabăra se transformă într-un sat, care pentru a se apăra construieşte garduri sau ziduri dublate de şanţuri.

Zona aluvionară a marilor fluvii este atît de fertilă, încît, pentru prima dată, o populaţie numeroasă *poate* trăi într-un spaţiu restrîns ; pe de altă parte, regiunea pe care anual se depune preţiosul nămol este atît de mică, încît convieţuirea unei populaţii numeroase pe un spaţiu restrîns devine totodată *obligatorie*.

Aşa se face că de la sat la oraş nu este decît un mic pas. Agricultura face cu putinţă existenţa oraşului, dar în văile rîurilor ea îi şi forţează apariţia. Unde se află oraşe trebuie să existe în apropiere şi ogoare cultivate, unde cresc grîne, oraşul nu se lasă mult timp aşteptat.

Cain întemeiază oraşul Enoh. Biblia ne înfăţişează printr-o parabolă foarte interesantă, căreia nu i s-a dat destulă atenţie, legătura dintre agricultură şi oraş : e vorba de povestea lui Cain şi a lui Abel.

„Şi după cîtăva vreme, Cain a adus din roadele pămîntului prinos lui dumnezeu. Şi Abel a adus şi el din cele întîi născute ale oilor sale şi din grăsimea lor" *(Facerea,* 4, 3—4).

Abel sacrifică ceea ce vînătorii şi păstorii au adus în dar zeilor de cînd lumea — animale. „Cain era lucrător de pămînt" şi el vrea să închine lui dumnezeu ceea ce poartă glia.

„Iar dumnezeu a privit cu îndurare pe Abel şi jertfa lui. Iar la Cain şi la jertfa lui nu s-a uitat" *(Facerea,* 4, 4—5).

Roadele pămîntului — aceasta era o noutate temerară care nu se potrivea cu vechiul ritual al jertfei.

„Şi Cain s-a aprins de mînie şi faţa lui s-a posomorît... Iar cînd era pe cîmp, Cain a tăbărît pe Abel, fratele său, şi l-a omorît" (*Facerea*, 4, 5—8).

Deşi fapta lui Cain l-a mîniat pe dumnezeu, el a hotărît să-i păstreze viaţa :

„«Oricine va ucide pe Cain va cădea sub înşeptită răzbunare !» Şi a pus dumnezeu lui Cain un semn, ca nimeni care-l va găsi să nu-l omoare. Şi a purces Cain din faţa lui dumnezeu şi s-a sălăşluit în pămîntul Nod, la răsărit de Eden. Şi a cunoscut Cain pe femeia sa, şi a zămislit şi a născut pe Enoh. Şi s-a apucat şi a zidit o cetate şi cetăţii i-a pus numele de Enoh, după numele fiului său" (*Facerea*, 4, 15—17).

Primul „plugar" pe care îl pomeneşte Biblia, Cain, întemeiază şi primul oraş despre care vorbeşte Biblia — Enoh. Dumnezeu vrea ca ucigaşul să trăiască, căci el e purtătorul noului.

La originea agriculturii, precum şi a oraşului se află fratricidul. Cine urmăreşte istoria oraşelor ar putea crede că *răzbunarea* acestei crime s-a abătut în mii de feluri asupra oraşelor, asupra moştenitorilor lui Cain.

CAPITOLUL

II

INVENTAREA ZIDURILOR

Deşi nu ştim cum va fi arătat Enoh, oraşul lui Cain, un lucru îl putem totuşi afirma cu destulă siguranţă : era împrejmuit de ziduri.

Pînă acum 100 sau 150 de ani, un oraş neîmprejmuit de ziduri se întîlnea tot atît de rar ca în zilele noastre o grădină fără gard. De altfel, oraş în limba engleză — *town* — vine de la cuvîntul „Zaun" — „gard" în limba germană. Oraşul e un spaţiu îngrădit. În Imperiul roman denumirea curentă a locuitorului unui oraş era *intramuranus*, adică cel care trăieşte înăuntrul zidurilor.

La noi, cuvîntul *cetăţean* aminteşte de faptul că odinioară oraşul şi cetatea erau adesea unul şi acelaşi lucru. Şi astăzi teritoriul unui oraş este numit în limba germană *Burgfrieden* *, cu toate că de multă vreme nici un zid de cetate nu-i mai apără pacea. Şi astăzi este considerat un lucru firesc ca primarul unei metropole care şi-a dărîmat în urmă cu 150 de ani meterezele să ureze participanţilor la un congres bun venit „între zidurile oraşului nostru". Oraşul şi zidul împrejmuitor au fost timp de aproape 7 000 de ani noţiuni atît de strîns le-

* „Pacea cetăţii". — *Nota trad.*

gate între ele, încît în cei 150 de ani de eră industrială au putut fi separate în realitate, dar nu şi în vorbire.

Cum s-a ajuns ca aceste noţiuni să fie legate aproape indisolubil ?

Îmbelşugatele roade ale pămîntului, spaţiul restrîns din văile fertile ale fluviilor au favorizat odinioară îngrămădirea oamenilor în sate. Pentru a se apăra împotriva fiarelor, tîlharilor nomazi şi a acelora care, încă în căutare de pămînt, îi invidiau pe cei ce-l aveau, satele s-au înconjurat adeseori cu palănci sau parapete din pămînt.

La început a fost cărămida. Locuitorii Mesopotamiei întrebuinţau îndeobşte cărămida de lut din mileniul al IV-lea î.e.n. Pentru ţinutul acesta lipsit de piatră, cărămida constituia o mare invenţie, deoarece permitea înălţarea zidurilor. Pentru construcţiile obişnuite se foloseau cărămizi uscate la soare, pentru cele importante — cărămizi arse. Fiecare aşezare mai mare îşi avea zidul ei de apărare.

De îndată însă ce omul a deprins îndemînarea de a confecţiona cărămizi sau de a ciopli blocuri mari de piatră, ceea ce numim astăzi „zid" a încetat să-l mai mulţumească. Îndemînarea sa e pusă curînd în slujba edificării unor fortificaţii, ale căror dimensiuni ni se par uneori aproape de necrezut.

În jurul anului 2700 î.e.n., marele oraş din sudul Babilonului, *Uruk,* s-a înconjurat cu un dublu zid fortificat, lung de 9 km şi dotat cu 900 de turnuri de apărare.

Către anul 2500 î.e.n., locuitorii reşedinţei regale *Haţor* (azi Tell Wakkas) din ţara Canaanului au construit în jurul oraşului lor un zid de cărămidă aşezat pe un fundament de piatră ; zidul avea o grosime de 7,50 m. „Cetăţile acolo sînt mari şi cu întărituri pînă la cer", aşa descriu iscoadele lui Moise oraşele Ţării Făgăduinţei *(Deuteronom,* 1,28).

În jurul anului 1400 î.e.n. au luat fiinţă şi zidurile *Tirintului* — acea puternică cetate a Peloponesului care-şi disputa cu alte oraşe greceşti gloria de a fi locul de naştere al lui Hercule. Zidul exterior avea 6 m lăţime, iar cel interior 10 m lăţime şi 16 m înălţime. Era construit din pietre cubice, cîntărind fiecare 10 chintale, ceea ce i-a făcut pe greci să creadă

că fusese clădit de ciclopi, şi ei se minunau în faţa lui la fel de mult ca şi în faţa piramidelor egiptene.

Lăţimea zidurilor oraşului *Ninive* în anul 700 î.e.n. — pe vremea cînd era metropola Imperiului asirian — era de asemenea de 10 m.

Zidurile cresc. Cetatea persană de munte *Ecbatana* (sau Agbatana, azi Hamadan), una din capitalele Imperiului persan, se apăra în secolul al VII-lea î.e.n. printr-un sistem de fortificaţii pe care Herodot [9] îl descrie în felul următor :

„Întăritura a fost în aşa fel clădită, că fiecare nu-l depăşeşte pe cel din faţă decît prin înălţimea meterezelor... Numărul zidurilor de înconjur este de şapte, iar la mijloc se află palatul regal şi tezaurele. Cel mai lung din toate este zidul care are de jur împrejur cam aceeaşi lungime cu cel care împrejmuieşte Atena. Meterezele primului cerc sînt albe, ale celui de-al doilea negre ; meterezele cercului al treilea sînt purpurii, ale cercului al patrulea albastre şi ale cercului al cincilea portocalii ;... cele două din urmă au primul metereze argintate, iar celălalt aurite".

Către anul 600 î.e.n., Nabucodonosor a hotărît să ridice în jurul *Babilonului* cinci cordoane de fortificaţii. Incinta oraşului a fost împrejmuită de două cercuri concentrice de ziduri ; grosimea celui exterior era de 7 m, a celui interior de 8 m. Spaţiul dintre ele, lat de 12 m, era probabil umplut cu pămînt, astfel încît zidul, străjuit de 600 de turnuri, trebuie să fi avut în total 27 m grosime.

Exemplele enumerate demonstrează în chip convingător că zidul nu avea numai funcţia unui semn de hotar, nu era numai o sperietoare simbolică sau un parapet, ci constituia o încercare de a oferi deplină securitate oraşului, de a-l apăra pentru totdeauna împotriva invidiei şi duşmăniei — o încercare care, cu toate acestea, a eşuat aproape de fiecare dată.

Creneluri de aur ca semn al bogăţiei. Dar toate acestea nu explică încă tîlcul zidurilor ciclopice de la Tirint, Ecbatana sau Babilon, ziduri al căror volum era probabil mai mare decît cel al pereţilor caselor aflate pe cuprinsul întregului oraş. Aici

trebuie să fi intervenit şi alţi factori. Pe de o parte, orăşenii erau involuntar înclinaţi să prezinte principalul semn distinctiv al oraşului lor — adică zidul împrejmuitor — într-un mod deosebit de impresionant. Dar dacă zidul constituia semnul distinctiv al oraşului, el era fără îndoială adesea privit şi ca un simbol al prestigiului său. „Acolo e un zid puternic, înapoia lui trebuie să se ascundă şi un oraş puternic", raţionau oamenii. „Şi crenelurile lui sînt de un purpuriu aprins şi de aur — ce rege puternic trebuie să fie acela care stăpîneşte un asemenea oraş!" La aceasta se adăuga probabil şi o predilecţie pentru monumentalitate şi imensitate, aşa cum o regăsim la constructorii piramidelor sau la cei ai catedralelor gotice din evul mediu tîrziu, care puteau cuprinde un număr mai mare de oameni decît numărul locuitorilor oraşului.

În felul acesta îşi demonstra oraşul puterea şi se făIea cu bogăţia lui. Altminteri de ce ar fi ridicat asemenea ziduri şi în ce scop ar fi avut el nevoie de asemenea fortificaţii ? Înălţîndu-şi zidurile, oraşul se ridica trufaş deasupra întregii ţări. Prin zidurile sale îşi liniştea teama provocată de invidia celorlalţi şi, poate, de propria-i cutezanţă. Stîrnind admiraţie şi ură, oraşul îşi proclama pretenţia de a se deosebi de ţinutul înconjurător, de a-i fi superior. Ortega y Gasset spune în această privinţă [10] :

„Omul antic se rupe cu hotărîre de pămînt, de natură. Cum e cu putinţă acest lucru ? Cum poate omul părăsi pămîntul ? Încotro se poate duce el cînd pămîntul e lumea întreagă, nemărginirea ? Foarte simplu : el înconjură o bucată de pămînt cu ziduri şi opune spaţiului inform, infinit, spaţiul său împrejmuit şi finit... Această mică bucată de pămînt, răzvrătită, despărţită printr-un zid de pămîntul-«mumă», este un spaţiu cu totul nou în care omul, rupt de orice comunitate cu plantele şi animalele, îşi creează o împărăţie circulară, exclusiv omenească..."

În felul acesta avem şi un criteriu după care vom considera o aşezare drept *sat* sau *oraş* : o aşezare care-şi permite să ridice mai mult decît un val de pămînt sau un gard, adică un zid, merită, în condiţiile antichităţii, să fie denumită oraş — mai ales dacă are drept centru un templu.

Sate industriale și orașe rurale. Orașul nu poate fi nici astăzi precis delimitat de sat — dimpotrivă. Vom vedea mai tîrziu că ambele noțiuni își vor pierde sensul. Există localități cu aproape 30 000 de locuitori care nu pot fi denumite orașe, cum este comuna Garmisch-Partenkirchen, unde există și o piață mare, precum și orașe miniaturale, mai mici decît satele obișnuite, cum ar fi, de pildă, orășelul francon Betzenstein, care numără 800 de locuitori.

Există *sate* cu industrii importante (ca, de pildă, în Saxonia, Baden-Württemberg, nordul Elveției sau Suedia), după cum există *orașe* cu o populație predominant țărănească (de pildă în Sicilia, Spania sau Ungaria). În Europa nu caracterul urban al unei așezări îi conferă calitatea de oraș, ci voința cîrmuitorilor, care acordă localității dreptul de a se denumi oraș.

Nu rareori întîlnim în Africa de vest mai multe sate împrejmuite cu un parapet comun din pămînt, așa-numitele *sate-orașe*. În Statele Unite, cuvîntul englez pentru sat — *village* — nu prea mai este folosit, iar sate în accepția pe care o dăm noi cuvîntului de fapt nu există. Orice așezare care nu este un oraș mare *(city)* se numește *town*.

De la căpetenia de trib la regele-preot. Cu atît mai puțin am putea delimita cu precizie orașul de sat în antichitate. Cea mai veche formă a orașului au constituit-o, probabil, statele-temple din vechiul Babilon — acele așezări în care zidul reprezenta învelișul, iar templul era nucleul, și peste care domnea un rege-preot.

Pe măsură ce agricultura dobîndea o importanță tot mai mare, căpetenia tribului se ridica la rangul de rege-preot. Trebuia să existe cineva care să dispună unde anume și cum să se ridice digurile și cum să fie săpate canalele de irigație. În plus, misiunea cîrmuitorului consta în a îndupleca zeii să abată boala și lipsurile și în a le aduce jertfele cuvenite pentru ca revărsările să nu ocolească pămîntul tribului. Regele-preot era privit ca reprezentant al zeilor pe pămînt.

Împrejurul templului în care regele-preot stătea de vorbă cu zeii și în apropierea palatului în care locuia acesta se stabileau preoții, scribii și ostașii. Se poate presupune că o asemenea

așezare era puternic încurajată de rege ; celor mai mulți stăpînitori le-a plăcut, de cînd lumea, să vadă clar și de aproape cine le sînt supușii. Roadele bogate ale ogoarelor au făcut cu putință — aproximativ în jurul anului 4000 î.e.n. — ca, pentru prima oară în istoria omenirii, o pătură întreagă de membri neproductivi ai tribului să fie hrănită de țărani, premisă a oricărui oraș. Slujitorilor regelui-preot li se alăturau meseriași și negustori. Chiar și țăranii veneau să beneficieze de securitatea oferită de zidurile orașului.

La *Lagaș* (astăzi Tello), una dintre cele mai mari așezări ale vechiului Babilon, iar în jurul anului 2650 î.e.n. reședință a regilor sumerieni, întemeietorul ei, Urnanșe, ne-a lăsat o inscripție care ilustrează într-un mod concis și exact caracteristicile unui oraș de acum 5 000 de ani. Textul, scris cu caractere cuneiforme, spune că regele „a construit templul și zidul, a ridicat statui, a săpat canale și a umplut hambarul cu cereale" [11].

Templul ca germene și zidul ca platoșă se află la originea orașelor, și de-a lungul întregii istorii a orașului — cu excepția ultimilor o sută de ani — ele i-au determinat fizionomia. Dacă nucleul nu era un templu, era un palat, o cetate, un capitoliu sau o catedrală. Orașele lipsite de un asemenea nucleu au rămas excepții și, în orice caz, printre aceste excepții nu s-au numărat orașe mari.

Zidurile impunătoare ale orașului Carcassonne din sudul Franței au fost înălțate abia în secolul al XIII-lea, Parisul își adăuga un nou zid împrejmuitor destul de tîrziu : în 1841. Abia în cursul secolului al XIX-lea a avut loc trecerea la orașul fără inimă și fără hotare : atunci cînd zidurile au fost dărîmate și cînd oamenii au început să creadă că nu mai au nevoie de temple sau biserici. Mai are oare, în genere, vreun sens să denumim „orașe" acele suprafețe imense din zilele noastre, acoperite cu construcții, care se revarsă dincolo de ziduri și cărora nu le pasă de temple ?

CAPITOLUL

III

A.B.C.-UL DISTRUGERII : IERIHON ŞI TROIA

Dintre toate zidurile care au împrejmuit vreodată un oraş, cele mai vestite au fost ale *Ierihonului.* Şi nu este, probabil, o întîmplare dacă acest fapt se îmbină cu altele două : că de la săpăturile efectuate acolo în 1956 Ierihonul este considerat cea mai veche aşezare de tip orăşenesc din lume şi că primul lucru pe care ni-l relatează Biblia despre Ierihon se referă la moarte şi distrugere. Incendiul, jaful şi crima sînt în aceeaşi măsură proprii oraşului, ca şi zidurile.

Către anul 1200 î.e.n., marşul israeliţilor spre „Ţara Făgăduinţei" a fost în pericol de a se sfărîma de zidurile Ierihonului (azi Er-Riha). Oraşul era o oază pe Iordan, nu departe de Marea Moartă, aşezat la 350 m sub nivelul mării — o pată verde într-un pustiu alb de cretă, dominat de munţi pleşuvi.

Cucerirea Ierihonului. În epoca biblică, Ierihon era una dintre cele mai puternice cetăţi din Canaan, capabilă să opună rezistenţă şi totodată să bareze calea invaziilor îndreptate împotriva acestei ţări, în care curgea laptele şi mierea. Deci, din punctul de vedere al istoriei culturii, o regiune pe care tribul nomad Israel încerca să o smulgă posesorilor ei pentru a deveni el însuşi sedentar şi a practica agricultura. Prin urmare s-a

produs tocmai acea situaţie în vederea căreia vechile oraşe se apărau cu ajutorul zidurilor : nomazii îi atacau pe agricultori, care voiau să-i împiedice să treacă şi să le ocupe pămînturile.

Luarea Ierihonului cu asalt părea o încercare lipsită de orice şansă de succes. Zidul exterior era gros de 2 m şi înalt de 10 m. Îndărătul lui, la 3—4 m, se afla centura de apărare interioară, lată de 3,50 m. Fortificaţia înconjura un oraş minuscul cu un diametru de circa 180 m. În el locuiau numai regele, patricienii şi negustorii bogaţi, restul populaţiei locuind în afara zidurilor, în cocioabe de lut. Biblia povesteşte (*Iosua*, 6, 1) :

„...Ierihonul ţinea porţile închise şi zăvorîte din pricina fiilor lui Israil... Şi domnul a zis lui Iosua : «Iată, voi da în mîinile tale Ierihonul, şi pe regele lui, şi pe războinicii lui ! Înconjuraţi cetatea toţi oamenii de luptă, şi daţi ocol cetăţii o singură dată. Aşa să faceţi timp de şase zile. Şi şapte preoţi să meargă înaintea chivotului, cu şapte trîmbiţe din coarne de berbec ; iar în ziua a şaptea să ocoliţi de şapte ori cetatea şi preoţii să sune din trîmbiţe. Şi cînd preoţii vor suna prelung din trîmbiţe de corn de berbec şi voi veţi auzi răsunetul trîmbiţei, tot poporul să izbucnească în strigăt zguduitor şi atunci zidurile cetăţii se vor prăbuşi pe loc, iar poporul să dea năvală, fiecare drept înaintea lui !»".

Iosua face precum i s-a poruncit şi, în continuare, Biblia narează cum se prăbuşesc zidurile şi cum locuitorii sînt cu toţii ucişi, atît copii cît şi bătrîni, în afară de o „desfrînată".

„Atunci poporul a început să strige şi trîmbiţele să răsune..., iar zidurile s-au prăbuşit îndată şi gloatele au dat năvală în cetate, fiecare drept înaintea lui. Şi astfel au cuprins cetatea. Şi au dat pieirii tot ce au găsit în cetate : bărbaţi şi femei, tineri şi moşnegi, boi şi asini, toţi au trecut prin ascuţişul săbiei... Iar cetatea au ars-o cu foc împreună cu tot ce era într-însa, afară de argint şi de aur şi de sculele de aramă şi de fier pe care le-au vărsat în vistieria casei domnului. Ci pe Rahab desfrînata şi casa tatălui ei şi pe toţi cîţi erau pe lîngă ea, Iosua i-a lăsat cu viaţă... fiindcă Rahab pitise iscoadele trimise de Iosua ca să iscodească Ierihonul...

Iosua a dat poporului acest jurămînt şi a zis: «Blestemat să fie în faţa domnului omul care se va încumeta să clădească din nou această cetate a Ierihonului! Pe oasele întîiului său născut să-i pună temeliile şi pe capul fiului său celui mai mic să aşeze porţile ei»" (*Iosua*, 6, 20—21, 24—26).

Cutremurul ca aliat. Aşa sună cîntecele de ură ale nomadului la adresa oraşului — a zidurilor care cutează să-i stea în cale şi să proclame o bucată de pămînt drept proprietate veşnică. Păcatele Ierihonului constau tocmai în pretenţiile lui de proprietate, materializate în înaltul zid de piatră, expresie a unei trepte superioare de civilizaţie faţă de poporul de păstori nomazi. Într-adevăr, oraşele aveau motive să se blindeze cu ziduri. Şi dacă pînă şi în cărţile sfinte se spune că ele sînt astfel tratate, nu trebuie să ne mire că de la Ierihon pînă la Varşovia, de la Ninive pînă la Hiroshima au existat mereu oraşe scăldate în sînge.

Cum de s-au surpat zidurile Ierihonului ne-o spune Werner Keller în cartea sa „Und die Bibel hat doch recht" („Biblia are totuşi dreptate") [12]: din cauza unui cutremur de pămînt, fenomen frecvent în împrejurimile Mării Moarte (Sodoma şi Gomora au căzut şi ele jertfă unui asemenea cutremur). Ceea ce au găsit arheologii referitor la catastrofa naturală care i-a venit în ajutor lui Iosua, ca şi la faptele acestuia din urmă sînt pietre crăpate, dărîmături de ziduri înnegrite, lemn carbonizat şi moloz.

Arheologii au mai constatat că Ierihonul e infinit mai vechi decît se credea pînă nu demult. De sub dărîmăturile provenite din anul 1200 î.e.n. au ieşit la iveală vestigiile altor oraşe mai vechi. Vechimea ultimului strat este evaluată ca datînd din jurul anului 5000 î.e.n. Stratul acesta, cel mai de jos, conţine rămăşiţele unor locuinţe circulare primitive, al căror plan aminteşte de corturile nomazilor; sînt adăposturile unor oameni care se aflau tocmai în perioada de trecere de la vînătoare la cultivarea solului, perioadă corespunzătoare primelor încercări de olărit şi de construire a unor case trainice. De cînd s-au făcut aceste descoperiri, Ierihonul este considerat

cel mai vechi oraş. Controversată nu este vechimea lui, ci chestiunea dacă merită denumirea de „oraş".

Troia cea numerotată. Despre cea mai îndelungată istorie de distrugeri şi de încercări de a se apăra împotriva lor prin ziduri tot mai puternice ne vorbesc straturile de moloz ale acelui oraş care în Occident, timp de două milenii şi jumătate, a fost considerat cel mai vechi din lume — *Troia* (numită şi Ilios, Ilion sau Ilium). Ştim astăzi că Troia este considerabil mai veche decît credeau grecii şi romanii, fără să fie însă cîtuşi de puţin cel mai vechi oraş.

În colţul de nord-vest al Asiei Mici (actuala Turcie) se înalţă într-un şes roditor, între două fluvii, colina Hissarlîc, situată la 6 km depărtare atît de coasta Mării Egee, cît şi de Dardanele. Poziţia aceasta, la fel de avantajoasă pentru ţărani ca şi pentru pescari şi negustori, reprezenta însă pentru regii lacomi de putere şi pentru piraţii avizi de pradă o poziţie fără egal. Cel ce se fortifica aici într-o cetăţuie putea bloca trecerea din Marea Egee în Dardanele, în Marea de Marmara şi în Marea Neagră.

Prima cetate a luat fiinţă pe această colină spre sfîrşitul celui de-al IV-lea mileniu î.e.n. Brîul ei de ziduri cuprindea o suprafaţă al cărei diametru nu depăşea 90 m. Nu era, probabil, un oraş în adevăratul sens al cuvîntului, ci mai degrabă un cuib de piraţi. Urmele lui sînt denumite de către arheologi, care obişnuiesc să numeroteze straturile dezgropate, *Troia I.*

Troia II acoperea o suprafaţă ceva mai mare ; zidul exterior era lat de 4 m, iar centura de fortificaţii avea în total o lăţime de 16 m. În timp ce Troia I aparţinea încă epocii de piatră, în acest al doilea strat, pe lîngă vase din lut, au fost găsite podoabe şi tacîmuri de aur şi argint. Cetatea a fost distrusă de un incendiu în jurul anului 2300 î.e.n.

Pe ruinele uriaşe a crescut o nouă aşezare : *Troia III.* Zidurile au fost reparate. Sfîrşitul — incendiu şi jaf. Un sfîrşit similar au avut, de asemenea, *Troia IV* şi *Troia V.*

Troia VI a fost întemeiată în secolul al XVIII-lea î.e.n. Diametrul cetăţii măsura de astă dată 200 m, acoperind prin dimensiunile sale întreaga colină. Casele erau aşezate pe te-

rase circulare, etajate. Zidul exterior, lung de 1 000 m, nu mai era construit din cărămizi de lut, ci din blocuri de piatră. Troia se afla în fruntea unei uniuni a oraşelor din partea de nord-vest a Asiei Mici, pînă ce, în secolul al XIII-lea î.e.n., un cutremur de pămînt a pus capăt şi acestei splendori.

Trebuie să fi fost cam prin anul 1200 î.e.n. cînd puternica forţă armată a triburilor greceşti aliate a debarcat în faţa Troiei reconstruite şi a început asediul „oraşului Ilios, cel plin de case strălucitoare", după cum îl denumea Homer. Arheologii vorbesc simplu despre *Troia VII A.*

Nu era vorba numai de Elena. Potrivit Iliadei, Paris, fiul regelui troian Priam, a răpit-o pe frumoasa Elena, soţia lui Menelau, regele Spartei. Pentru a o aduce înapoi şi a şterge astfel această ruşine, coaliţia greacă a acostat sub zidurile Troiei. Deja Herodot era de părere că războiul troian a fost o acţiune prostească, „căci era limpede că această femeie nu s-ar fi lăsat răpită dacă n-ar fi dorit-o" [13]. Şi grecul, deştept şi plin de înţelepciune, îşi exprimă părerea că, în ce-i priveşte, troienii, decît să fie asediaţi timp de zece ani, ar fi preferat s-o predea pe Elena — dacă în acest fel s-ar fi putut ajunge la înţelegere.

Pare îndreptăţită presupunerea că răpirea Elenei, chiar dacă a avut loc ca eveniment istoric, a fost cel mult motivul imediat al războiului dus de greci împotriva Troiei, a fost picătura de apă care a făcut să se reverse paharul. Cauza efectivă pare să fi fost hotărîrea grecilor de a distruge cetatea care controla drumurile navigabile spre pieţele de pe litoralul Mării Negre.

Zece ani de zile, dacă e să dăm crezare lui Homer, a vuit bătălia în care au căzut Hector şi Ahile, pînă ce, în sfîrşit, viclenia lui Ulise a adus grecilor victoria. Prefăcîndu-se că se retrag, asediatorii au lăsat acel cal de lemn găunos; troienii, considerîndu-l o jertfă adusă zeiţei oraşului Atena, l-au tras pînă în cetate. Grecii, ascunşi în pîntecele calului, au obţinut victoria prin surprindere. Troia a fost — o dată în plus — prădată şi incendiată.

Au apărut noi colonişti, care, pe colina ce se înălţase prin

molozul provenit de la şapte oraşe distruse, au construit un oraş nou *(Troia VII B)* — dar a venit un alt val de duşmani care l-a distrus şi pe acesta. Pe ruine, colonişti greci au ridicat, în secolul al V-lea î.e.n., oraşul *Troia VIII*, pe care l-au denumit Ilion. În anul 86 î.e.n., Troia VIII a fost incendiat de către generalul roman Sylla şi ars pînă în temelii.

Pe ruinele ei s-a înălţat însă *Troia IX* — aşezarea romană *Noul Ilium*. Şi n-a lipsit mult ca această Troie să devină centrul lumii. Din întreaga istorie, atît de schimbătoare şi de cumplită, a oraşului mult încercat, faptul acesta este, desigur, cel mai uimitor.

Un oraş fără trecut. Cam prin secolul al V-lea î.e.n., Roma, un stat-oraş aflat în ascensiune, aşezat în regiunea centrală a Italiei, în Latium, a făcut o descoperire penibilă : nu avea istorie. Nimeni nu ştia cît de vechi era oraşul care suia acum prima treaptă pe scara stăpînirii lumii. Iar ceea ce era şi mai rău era faptul că acest arogant nou-venit pe scena lumii părea să nu aibă nici cea mai mică legătură cu poporul de la care, după concepţia curentă pe atunci, purcedea întreaga cultură — poporul grec.

Din dorinţa de a stabili într-un fel oarecare o legătură cu lumea grecilor, romanii au descoperit cel mai vechi eveniment transmis de istoria greacă — războiul troian. Pe acest fundal s-a născut legenda lui Enea.

Homer îl descrie pe Enea, fiul Afroditei, ca pe unul dintre cei mai viteji eroi ai Troiei. Potrivit legendei romane, el se salvează din oraşul în flăcări ducînd pe tatăl său, paralizat, pe umeri şi pe fiul său Ascaniu de mînă. El fuge către apus şi, după o lungă peregrinare, se stabileşte în Latium. Aici se căsătoreşte cu fiica regelui Latinus, punînd astfel temelia Imperiului roman. Unul dintre urmaşii săi a fost Romulus, potrivit legendei întemeietor al Romei şi strămoş al vechilor regi romani.

Această legendă, luată de romani drept istorie, le-a dat sentimentul că au o misiune politică. Marea Romă era fericită să aibă drept naş micul oraş Troia. În anul 29 î.e.n., la do-

rința împăratului August, Virgiliu a dat legendei o formă demnă, clasică prin „Eneida", epopeea națională a romanilor.

Multe familii de patricieni romani au introdus în arborele lor genealogic eroi troieni. Astfel, familia Iulia, din care făcea parte și Cezar, se considera descendentă a lui Ascaniu, fiul lui Enea, care în Latium se numise Iuliu. Romanii bogați din timpul imperiului își făceau un punct de onoare din a merge în pelerinaj la Ilium. Printre ei se numărau și împărații romani Adrian și Caracalla, așa cum înaintea lor în fața mormîntului lui Ahile zăbovise Xerxes, regele Persiei, și Alexandru cel Mare. Acesta din urmă „a depus pe mormînt o coroană și mirodenii", luînd cu sine pretinsul scut al lui Ahile.

Restul l-a găsit Schliemann. Atunci cînd împăratul Constantin cel Mare și-a căutat o capitală pentru Imperiul roman de răsărit, el a chibzuit foarte serios dacă nu e cazul să facă din colina Troiei nucleul acestei metropole — idee cu care, pare-se, cochetase și August. E drept, Constantin a ridicat apoi, în anul 330 e.n., Bizanțul la rangul de metropolă, dar urmașul său Constantius al II-lea, care a domnit de la 337 la 361 e.n., a dispus să se construiască pe coastă, în locul unde se credea că odinioară forțele armate grecești debarcate și-ar fi așezat corturile, mari porți de fortăreață. Mai tîrziu a renunțat însă la încercarea de a reda încă o dată Troiei strălucirea apusă.

Avem aici o pildă a tenacității cu care se poate menține un oraș și ideea de oraș, lucru la care desigur că Homer și-a adus și el contribuția. Rămîne însă un fapt plin de semnificație că cea mai grandioasă și mai veche epopee a Occidentului este dedicată unui oraș, luptei purtate pentru acest oraș și distrugerii lui.

În cele din urmă, turcii au prefăcut, în secolul al XIV-lea, orașul roman Noul Ilium într-un morman de ruine. După 4 000 de ani de luptă între construcție și distrugere a biruit distrugerea. Nu s-a mai găsit nimeni care să vrea să locuiască pe această colină blestemată, pîrjolită, îmbibată de sînge.

Troia a rămas moartă. Schliemann şi-a putut efectua săpăturile.

„Acolo unde astăzi un savant inofensiv dezgroapă ruine şi aşază cioburile oalelor în ordine, după straturile civilizaţiilor apuse — scrie Spengler [14] —, au existat odinioară cumplite pîrjoluri nocturne, la a căror lumină învingătorii îmbuibaţi torturau prizonierii şi se încăierau pentru pradă. Ce ar mai fi rîs piraţii aciuiţi în cetatea Troiei dacă ar fi ştiut că într-o bună zi comorile lor, rod al jafurilor, vor fi considerate mărturii ale uneia dintre civilizaţiile troiene!"

CAPITOLUL

IV

ÎNCEPUTUL CIVILIZAŢIEI : URUK ŞI KIŞ

Fără îndoială că ceea ce oraşele vechiului Babilon ne-au lăsat moştenire este, spre consolarea noastră, mai mult decît o grămadă de cioburi — este o civilizaţie care stă la temelia propriei noastre civilizaţii. Şi chiar dacă nici unul dintre oraşele regiunii cuprinse între cele două fluvii nu pare să fie atît de vechi ca Ierihonul, ele sînt totuşi incomparabil mai mari, mai multe la număr şi mai „orăşeneşti" decît cetăţile Canaanului.

La începutul civilizaţiei urbane, şi, în genere, al civilizaţiei superioare se află oraşele-templu ale Babilonului din mileniul al IV-lea î.e.n. Cele mai însemnate dintre ele, mergînd de la gura Eufratului în susul apei, erau : Eridu, Ur, Lagaş, Uruk, Nippur şi Kiş. Dintre ele, Ur, Uruk şi Kiş sînt probabil cele mai vechi.

Clădirile lui Ghilgameş. Uruk (după denumirea biblică Erek, azi Warca) s-ar putea să fi fost în mileniul al III-lea î.e.n. cel mai mare oraş al globului pămîntesc. În ciclopicul peisaj de ruine de la Warca arheologii au scos la lumină optsprezece straturi de aşezări preistorice, mergînd pînă adînc în mileniul al V-lea.

În jurul anului 2700 î.e.n., cînd Uruk era cel mai puternic oraş din ţara Babilonului, s-a construit acolo cel mai mare sistem de fortificaţii din cîte a cunoscut omenirea pînă la ascensiunea Ninivei : dublul zid de centură, menţionat mai sus, lung de 9 km şi întărit cu 900 de turnuri. Se spune că ar fi fost opera regelui Ghilgameş din Uruk, eroul acelei mari epopei babiloniene care, cuprinzînd şi povestea potopului, a devenit probabil o sursă de inspiraţie pentru biblie.

Zidurile lui Ghilgameş înconjurau o incintă orăşenească cu o suprafaţă de aproximativ 4,5 km^2, adică aproape de două ori cît suprafaţa oraşului Köln în evul mediu tîrziu, într-o vreme cînd acesta, cu cei aproximativ 35 000 de locuitori ai lui, era cel mai mare oraş al Germaniei. Fortificaţiile cuprindeau şi suburbiile, grădinile de palmieri, precum şi, delimitate prin ziduri speciale, două mari cartiere cu temple, ale căror dimensiuni contrastau puternic cu uliţele înguste ale cartierelor de locuinţe.

Limitele posibile ale numărului de locuitori din Uruk s-ar afla, aşadar, între cel puţin 50 000 şi cel mult 150 000, ceea ce face probabil ca Uruk să fi fost primul şi vreme îndelungată singurul mare oraş al lumii în actuala accepţie a cuvîntului.

Cel mai mare lăcaş sfînt de pe teritoriul celor două cartiere ale oraşului Uruk destinate cultului — templul zeiţei-mamă Innana — a fost construit în jurul anului 2800 î.e.n., cu 300 de ani înaintea marilor piramide din Egipt. Prin dimensiunile lor uriaşe, templele sînt probabil cele mai vechi construcţii monumentale ale lumii. Cărămizile de lut din care au fost construite erau muruite cu un strat de lut, în care mii de cuie din argilă arsă cu capetele roşii, albe şi negre alcătuiau un mozaic din ţinte.

În mijlocul cartierului templelor se înălţa semnul distinctiv al tuturor oraşelor mai importante ale Mesopotamiei — piramida în trepte denumită *zigurat*. Aceste impunătoare construcţii în terase — dintre care cea mai avîntată, mai vestită a devenit ulterior cunoscută sub denumirea de „Turnul Babel“ — s-au dezvoltat din colinele ridicate în mod artificial, care în prima perioadă serveau drept temple. Ziguratul era singura construcţie care depăşea în înălţime zidul oraşului.

Vizibil din depărtare, ziguratul proclama pretutindeni între Tigru şi Eufrat că aici oamenii întrec natura, că aici ei creează, din cărămizi şi din propria lor trufie, ceva ce n-a mai existat niciciînd pînă atunci — oraşul.

„Întrucît gînditorii tuturor civilizaţiilor trăiesc ei înşişi în oraşe, nici nu-şi dau seama ce lucru bizar este oraşul — scrie Spengler [15]. — Trebuie să ne transpunem cu totul în starea de uimire a omului primitiv care vede pentru prima dată apărînd în mijlocul peisajului această masă din piatră şi lemn — o cutie de o formă ciudată în care mişună oameni".

Aceste „lucruri bizare" deveneau tot mai frecvente în ţinutul dintre cele două fluvii. Pînă spre sfîrşitul mileniului al III-lea î.e.n. nu existau state în înţelesul modern al cuvîntului ; regele oraşului era suveranul suprem. Unele oraşe trăiau exclusiv pentru ele, altele erau rivale, cele mai mari includeau pe cele mici în oraşul-stat şi adeseori puterea trecea de la un oraş la altul.

Eufratul îşi schimbă cursul. În jurul anului 2375 î.e.n. regele Lugalzaggisi a făcut din oraşul său Uruk metropola primului imperiu mai mare din sudul Mesopotamiei. Prin anul 2350 î.e.n. el a fost învins de Sargon I, regele oraşului *Akkad*, situat în nordul Mesopotamiei. Sargon a unit pentru prima oară sub un singur sceptru întregul teritoriu existent între cele două fluvii, adăugîndu-i şi părţi din actualele state Siria, Iran şi Turcia, creînd în felul acesta primul mare imperiu din istorie — o uniune de oraşe-state în care fiecare şi-a păstrat propriul său rege-preot.

Însemnătatea Urukului a scăzut, dar el a continuat totuşi să rămînă un oraş mare chiar şi atunci cînd în miazănoapte a răsărit soarele Babilonului. A murit abia în secolul al V-lea e.n., şi anume atunci cînd Eufratul cel dătător de viaţă şi-a schimbat cursul. Acolo unde de-a lungul a 5 000 de ani oamenii s-au strîns în jurul templelor, acum se întinde pustiul.

E vrednic de remarcat numărul mare al oraşelor care, din antichitate şi pînă tîrziu în epoca noastră, au decăzut pentru că au fost despărţite de apă. *Eridu*, portul de la gura Eufra-

tului şi a Tigrului, aşezat în Golful Persic, a fost încă de foarte timpuriu lovit de acest destin. În mileniul al II-lea î.e.n., mîlul pe care cele două fluvii l-au rostogolit în mare a împins coasta atît de departe, încît Eridu a fost părăsit.

Proprietar este templul. Rolul pe care l-a avut Uruk în jumătatea de sud a vechiului Babilon i-a revenit oraşului *Kiş* în jumătatea de nord. Oraşul, aşezat pe ambele maluri ale Eufratului, aşa cum îşi avea acesta cursul pe atunci, era situat în mijlocul unui mare district cerealier. Zidul era întărit către apus şi răsărit prin adăugirea a două fortificaţii. De fiecare parte a fluviului se înălţa cîte un templu în formă de turn, înconjurat de parcuri şi de alte temple. Ruinele unui palat regal, părăsit după toate aparenţele încă de prin anul 3000 î.e.n., atestă vechimea şi mărimea oraşului.

În secolul al VII-lea î.e.n., partea oraşului situată la sud de Eufrat a fost inclusă în sistemul exterior de fortificaţii al Babilonului, transformîndu-se într-o periferie a metropolei lui Nabucodonosor. Jumătatea de nord a oraşului decăzuse de mult, fiindcă Eufratul îşi schimbase cursul.

În centrul Mesopotamiei, între Kiş, situat în nord, şi oraşele din sud Uruk, Ur şi Eridu, se afla *Nippur* (azi Nuffar). Nu era un oraş mare, dar era un oraş sfînt, întrucît aici se afla sanctuarul în care se practica cultul principalului zeu sumerian, Enlil, de la care stăpînitorii tuturor oraşelor din mileniile al IV-lea şi al III-lea î.e.n. îşi trăgeau autoritatea.

Cartierul templelor era şi aici mărginit de un al doilea zid şi, în plus, era înconjurat cu canale, de-a lungul cărora se întindeau alei cu plantaţii bogate. Piramida în trepte se înălţa pe o terasă zidită, latura ei măsurînd 170 m. În cartierul templelor se aflau mănăstiri, clădiri administrative şi mari hambare cu provizii.

Ca şi în vechiul Babilon, regele şi marele preot erau una şi aceeaşi persoană, astfel că nici între cult şi economie nu exista o linie de demarcaţie. În timpurile cele mai vechi, omul, lighioana, planta, pămîntul, ca şi toate bunurile pămînteşti erau proprietatea zeului oraşului şi, implicit, a reprezentantului său pe pămînt — regele-preot.

Ogor şi vite puteau poseda, mai tîrziu, şi alţi preoţi, precum şi o pătură superioară a populaţiei. Dar cel mai mare proprietar funciar rămînea „templul", care, în plus, încasa ofrande şi impozite, vărsate în natură sub formă de grîne, ulei de susan, curmale sau vite. Preoţii, care administrau bogăţiile întru slăvirea zeului oraşului, umpleau cu ele hambarele care înconjurau templul, întreţineau prăvălii situate la marginea cartierului sacru şi conduceau torcătorii, ţesătorii şi alte ateliere meşteşugăreşti.

Începuturile birocraţiei. Se poate socoti astăzi cu certitudine că aceşti preoţi au inventat *scrisul*, pentru simplul motiv că altfel, pe măsură ce creştea avuţia, memoria lor nu mai făcea faţă cerinţelor unei administraţii atît de complicate a gospodăriei templului. Scrierea sumeriană cuneiformă trebuie să se fi născut în jurul anului 2900 î.e.n., cam în acelaşi timp probabil cu hieroglifele egiptene şi cu ideogramele chineze. Pe tăbliţe de lut preoţii gravau ceea ce era de mai mare importanţă pentru gospodăria templului : numărul vitelor, situaţia ofrandelor, a impozitelor şi a proviziilor de cereale.

Cioburile de lut pe care noi le-am dezgropat după aproape 5 000 de ani arată, ce-i drept, foarte clar că, o dată cu naşterea scrisului, şi-a mai făcut apariţia ceva — vanitatea şi birocraţia. Regii au descoperit curînd că scrisul era mijlocul potrivit pentru a povesti urmaşilor faptele lor în cuvinte bombastice, iar preoţii vechiului Babilon cunoşteau de timpuriu practicile birocratice.

Ei îşi notau pe lut numele ţesătoarelor din atelierul templului, precum şi cantitatea de lînă şi de hrană distribuită lor. În arhiva templului din Nippur au supravieţuit mileniilor tăbliţe de lut pe care sînt înregistrate foarte ordonat pînă şi cantităţile de păsat de orz care se dădeau unui cîine.

S-ar putea ca magaziile templului să fi fost în mai mare măsură inima oraşului babilonian decît templul însuşi, căci nimic nu era pe atunci mai important decît să acumulezi provizii pentru a face faţă recoltelor proaste şi asediilor. Oraşul era acea plăsmuire care cuprindea un templu şi un zid, strîngea provizii şi scutea tot mai mulţi oameni — preoţi, mese-

riaşi şi artişti — de lupta nemijlocită pentru hrană. Diviziunea şi specializarea muncii în condiţiile proprii oraşului au permis dezvoltarea unei civilizaţii superioare.

Inventivitatea sumerienilor. Una dintre cele mai importante realizări ale acestei civilizaţii a fost roata — invenţie care la rîndul ei a făcut posibilă o şi mai mare creştere a oraşelor. Cu cît era mai mare oraşul, cu atît trebuiau transportate mai multe alimente pe distanţe mereu mai mari. Înainte de inventarea carului, numărul metropolelor a fost mic, tot aşa cum puţine oraşe cu peste un milion de locuitori au apărut înaintea căilor ferate.

Cînd şi unde anume a fost inventată roata, nu ştim. Cele mai vechi imagini ale roţii ajunse pînă la noi — un car cu roţile alcătuite din discuri de lemn — provin însă din Ur şi datează din jurul anului 3000 î.e.n. Avem deci motive să presupunem că în decursul celui de-al IV-lea mileniu, chiar dacă n-a fost inventată în Mesopotamia, roata era totuşi folosită aici pe scară largă.

În acel mileniu, sumerienii, primul popor civilizat al lumii, au pus în sudul Babilonului bazele civilizaţiei oraşului, scrisului şi comerţului, care avea să cucerească lumea. Ţinutul dens populat dintre Tigru şi Eufrat l-au transformat într-un teritoriu civilizat presărat cu oraşe, ogoare, păşuni, grădini şi păduri de palmieri. Au inventat matematica superioară, astronomia exactă, precum şi astrologia şi acele nenumărate superstiţii pe care milioane de oameni din Occident le mai păstrează şi astăzi. Au tors şi au ţesut lîna şi inul şi au pictat şi smălţuit vasele de lut, au făurit din aramă podoabe, securi, cuie şi cîrlige de undiţă. Au împărţit anul în luni şi, cu ajutorul cadranului solar, ziua în ore, orele în minute — pe scurt, au inventat majoritatea acelor lucruri care astăzi ne par absolut de la sine înţelese şi de aceea aproape nici nu ne mai gîndim că şi ele au trebuit să fie cîndva inventate.

Toate acestea s-au petrecut într-o civilizaţie pur urbană. La începutul mileniului al III-lea î.e.n., în Mesopotamia satul a fost complet înlăturat de oraşul-templu. Pe Eufrat şi

Tigru se întindea un lanț de sute de orașe, dintre care zeci și zeci aveau o mărime apreciabilă. Orașele mai mari le stăpîneau și pe cele mai mici. În cartea de față ne-am ocupat numai de orașele cele mai mari.

Între Nippur și Bagdad, deci pe o suprafață mai mică decît jumătatea Mesopotamiei, arheologii au numărat — fără a le fi cercetat încă — aproape 1 800 de coline cu dărîmături. Dintre ele cel puțin zece la sută trebuie să fi fost orașe mai mari. În istoria — veche de un secol — a săpăturilor arheologice nu au fost cercetate temeinic în întreaga Asie anterioară decît ceva mai mult de 50 de ruine.

Artizani și factori poștali. Cu prilejul săpăturilor întreprinse la Uruk în 1957 a fost scos la iveală un fel de „district industrial" datînd cam din jurul anului 3000 î.e.n. — turnătorii și dispozitive de topire pentru temperaturi foarte înalte. Prelucrarea metalului și artizanatul au atins aici în mileniul al III-lea un nivel înalt, într-o vreme cînd Europa abia se apropia de sfîrșitul epocii de piatră. Mari vase din aramă și argint au fost împodobite cu figuri cizelate sau turnate, reprezentînd imagini din viața religioasă și ostășească ; plugul era combinat cu un fel de mașină de semănat, asemenea unei pîlnii distribuitoare. Templele și palatele erau ornate cu basoreliefuri de metal, statui de piatră sau alabastru și covoare bogate. În interiorul locuințelor, lemnul și rogojinile de papură atenuau întrucîtva rigiditatea arhitecturii, bazată exclusiv pe cărămida de lut. Orașele așezate în lanț de-a lungul Eufratului erau legate în mileniul al III-lea printr-un serviciu poștal public.

Totuși locuitorii bogatelor orașe-templu nu erau „cetățeni" în accepția pe care o dăm noi cuvîntului. Viața lor nu era decît o slujire a zeului orașului și al templului. Toți locuitorii, de la preot și militar pînă la sclav, trăiau conform obligațiilor stării lor, supunîndu-se regelui-preot, a cărui voință era unica lege. Ei nu trăiau în mizerie — dimpotrivă, se bucurau, în mileniul al III-lea î.e.n., de o bunăstare care este mult superioară celei existente azi pe meleagurile respective și pe care unele popoare nu au atins-o încă niciodată în istoria lor.

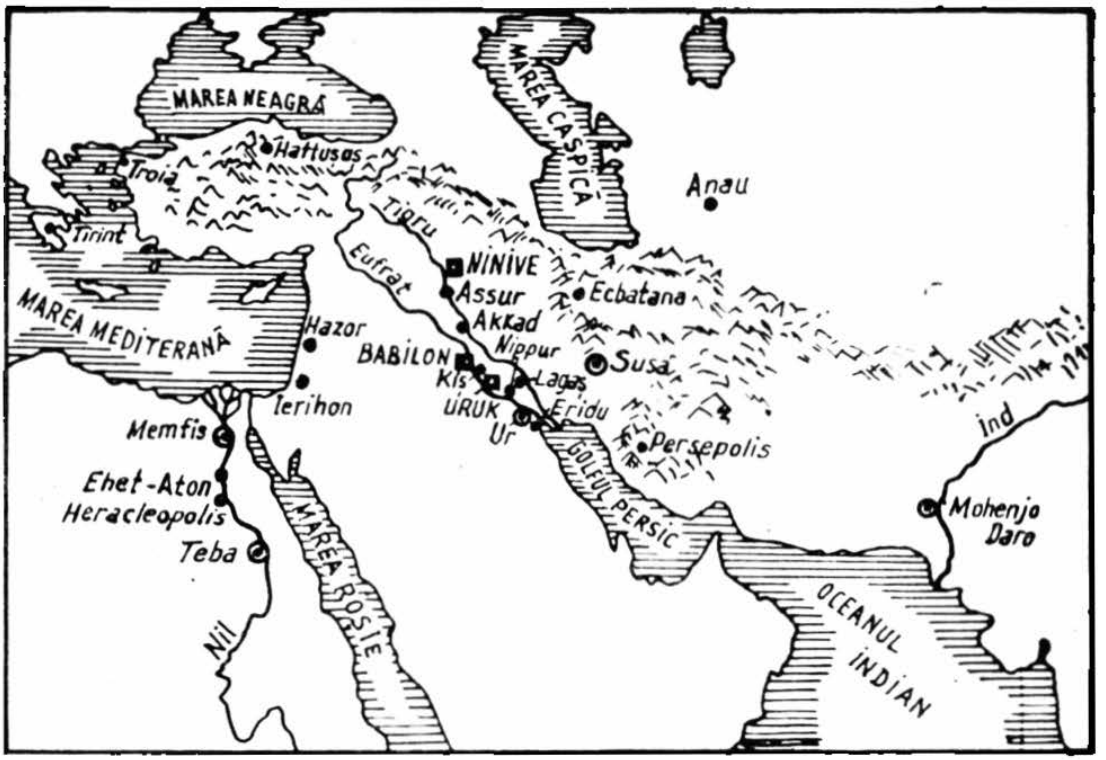

O țară cu ogoarele cultivate, cu o civilizație superioară, cu o sumedenie de orașe bogate — iată un lucru pe care îl vom găsi în Grecia abia după 2 000 de ani, în Italia după 2 500 de ani, în Europa centrală și de nord după 4 000 de ani. Abia în secolul al XVIII-lea populația Berlinului depășea populația pe care o număra Urukul cu 4 500 de ani în urmă.

CAPITOLUL

V

ORAŞE ALE MORŢILOR ŞI ALE ZEILOR : MEMFIS ŞI TEBA

Nilul a avut în istoria dezvoltării oraşelor un rol mai mic decît Eufratul. Vechea ţară a Babilonului a fost întotdeauna un loc de trecere pentru mărfuri şi pentru felurite seminţii. Poziţia izolată a Egiptului, înconjurat din trei părţi de deşert, n-a facilitat crearea unor pieţe de schimb şi a făcut de prisos strîngerea agricultorilor între zidurile de apărare ale unui oraş.

Aşadar, în perioada iniţială n-au existat în valea Nilului decît puţine oraşe, iar numărul locuitorilor lor era inferior celui din Mesopotamia. În privinţa întinderii însă întreceau uneori considerabil aşezările babiloniene, întrucît dimensiunile templelor, palatelor şi ale mormintelor îşi aveau obîrşia în pasiunea pentru gigantism, care ulterior nu şi-a mai găsit în istoria construcţiei oraşelor termen de comparaţie, poate doar cu excepţia oraşului Babilon şi a New Yorkului.

Reşedinţa faraonilor. Pe Nil începuturile civilizaţiei urbane s-au produs în Egiptul de Sus (partea de sud a ţării), unde *Heracleopolis* (în limba egipteană Nechen) era în jurul anului 3000 î.e.n. capitala a ceea ce, probabil, a fost prima uniune de tip statal de pe teritoriul african.

În jurul anului 2850 î.e.n., regele Menes (Min) a întemeiat,

la circa 20 km spre sud de actualul Cairo, strălucitorul oraș-reședință *Memfis* (în vechea egipteană Menfe, denumit în Biblie Nof, azi Mitrahine). Amplasarea lui la extremitatea sudică a deltei Nilului — partea cea mai roditoare a Egiptului și locul de unde se putea controla întreaga țară — era ideală. Ce-i drept, a fost și scump plătită. Herodot ne relatează [16]: „Min... a făcut prima îndiguire a orașului Memfis, fluviul curgea pe lîngă muntele nisipos dinspre Libia. Min însă, stăvilind mai sus... cotul dinspre miazăzi al fluviului, i-a secat vechea albie și a silit fluviul să curgă drept..."

Menes a ridicat și marele „Zid alb", menit să asigure securitatea orașului de reședință împotriva răsculaților din regiunile abia supuse. Denumirea de zid alb provenea de la piatra calcaroasă, orbitor de albă, care a servit ca material de construcție. În centrul orașului se înălțau lăcașul sfînt al zeului principal Ptah și două palate regale.

În perioada regatului vechi și a celui mijlociu, cam de pe la 2600 pînă la 1700 î.e.n., Memfis a fost capitala întregului Egipt și, de fapt, mult timp unicul oraș al țării. Aici stăpînea faraonul, care dispunea de puteri divine. Aici înfloreau artele plastice, literatura și astronomia.

În anul 671 î.e.n., regele Asiriei Asarhaddon a cucerit vechiul oraș și a dus la Ninive toate comorile care puteau fi transportate. Memfis a decăzut complet în secolul al III-lea î.e.n., cînd a fost subjugat de noua metropolă — Alexandria —, care l-a împins în umbră.

Chiar și în evul mediu tîrziu impunătoarele sale ruine mai aminteau de strălucirea lui de odinioară, dar nu mai slujeau decît drept carieră de piatră pentru construcțiile orașului Cairo. De aceea, în 1798, cînd a văzut resturile puternicei metropole, generalul Napoleon Bonaparte n-a putut decît să constate cu părere de rău : „Din acest mare oraș n-a mai rămas aproape nici o urmă" [17].

Aceste cuvinte corespund, ce-i drept, numai în parte adevărului. Ruinele lăsate nouă moștenire de către orașul morților din Memfis — piramidele — se mai numără și acum printre cele mai mari construcții din lume.

Sensul piramidelor. Orașul morților, în greaca veche necropolis, este partea cea mai remarcabilă a orașelor vechiului Egipt și, totodată, cea mai stranie întruchipare a noțiunii de oraș. În religia egipteană, mormintele și monumentele funerare aveau un rol atît de covîrșitor și, ca atare, erau de asemenea dimensiuni, încît laolaltă ele nu alcătuiau un cimitir în accepția pe care o dăm noi cuvîntului, ci un oraș așezat în apropiere de orașul celor vii, adesea pe celălalt mal al Nilului sau la o depărtare de jumătate de oră de cartierele de locuințe. Morții nu erau înmormîntați în pămînt, ci erau depuși într-un fel de case — mausoleuri dreptunghiulare din cărămidă nearsă, așa-numitele mastabale.

La egipteni cultul morților pornea de la premisa că în mormînt decedatul continuă să trăiască, dar numai atîta timp cît leșul său rămîne nevătămat. Din această reprezentare a vieții de apoi a izvorît ciudata tradiție a mumificării și tot de aici s-au născut și piramidele — acele colosale cetăți funerare pe care mulți faraoni și le-au înălțat, în viață fiind, pentru ca nimeni să nu se poată atinge vreodată de cadavrul lor (speranță care a fost zădărnicită, pe de o parte, de tîlhari băștinași, pe de altă parte de cercetători veniți de peste mări și țări).

Memfis a fost timp de un mileniu reședința faraonilor, iar piramidele de la Gizeh, Abusir, Sakkara și Dahșur, pe care le admirăm astăzi, au constituit orașul morților din Memfis — mai mare ca întindere și incomparabil mai impunător ca viziune arhitectonică decît orașul celor vii. Cine vizitează azi, călare pe o cămilă, piramida lui Kheops poate vedea cea mai grandioasă ruină a unei metropole, veche de aproape 5 000 de ani, căreia nu i-a supraviețuit decît orașul morților.

Omul — vită de povară. În imaginația noastră, mulțumită nenumăratelor fotografii ale turiștilor, piramidele și cămilele sînt strîns legate între ele. Constructorii piramidelor cunoșteau însă cămila la fel de puțin ca și calul. „Corabia deșertului" pare să fi fost domesticită abia în jurul anului 1100 î.e.n. Ca vite de tracțiune și povară, omul avea la dispoziție în jurul anului 2500 î.e.n. — atunci cînd a fost terminată piramida lui Kheops — numai boii și asinii.

Vita de povară însă pentru construcţia piramidelor a fost omul. Pentru sclavii chinuiţi, robi ai muncii, s-au construit oraşe din barăci, unde aceştia locuiau în odăi minuscule. Casele trainice din oraşe par să fi fost şi ele mai puţin pretenţioase decît cele construite în aceeaşi vreme în Babilon. Omul din popor trăia într-o căsuţă din cărămizi de lut, alcătuită numai dintr-una sau două încăperi, fără ferestre, acoperită cu paie, de obicei înghesuită în casa vecinului. Cîteva buturugi, două-trei rogojini de papură, vase de lut grosolane şi, poate, un scaun constituiau întregul mobilier.

Casele celor avuţi erau tot atît de puţin trainice, însă ceva mai încăpătoare, avînd chiar cîteva ferestre cu gratii, dar fără geamuri. În Egipt sticla era, ce-i drept, cunoscută încă din mileniul al IV-lea î.e.n., dar era vorba de o sticlă tulbure, lipsită de rezistenţă, din care puteau fi confecţionate perle sau sticluţe, nu însă şi geamuri pentru ferestre.

De unele obiceiuri proprii egiptenilor, explicabile prin izolarea acestora, îşi mai bătea joc şi Herodot în jurul anului 450 î.e.n. [18].

„...Are cele mai multe minunăţii de admirat decît orice altă ţară, şi ne înfăţişează lucruri mai presus de puterea cuvîntului faţă de oricare altă parte a lumii... Egiptenii, trăind sub un altfel de cer şi alături de un fluviu atît de deosebit de celelalte, şi-au statornicit şi obiceiuri şi legi care în multe privinţe se bat cap în cap cu cele ale altor neamuri. La ei, femeile merg la tîrg şi desfac marfa, în timp ce bărbaţii, stînd acasă, ţes... Bărbaţii poartă poverile pe cap, femeile pe umeri. Femeile urinează din picioare, iar bărbaţii lăsîndu-se jos. Îşi fac nevoile în casă, în schimb mănîncă afară, în stradă, zicînd că aceste trebuinţe necuviincioase trebuie făcute în taină, iar cele nerușinoase, pe faţă... Ceilalţi oameni îşi duc traiul aparte de animale, dar egiptenii trăiesc laolaltă cu ele... Frămîntă aluatul cu picioarele, lutul cu mîinile şi tot cu mîinile ridică şi bălegarul... Elenii scriu literele şi socotesc cu ajutorul pietricelelor, purtînd mîna de la stînga spre dreapta ; egiptenii însă scriu de la dreapta spre stînga ; şi făcînd aşa, spun totuşi că ei scriu spre dreapta, iar elenii spre stînga".

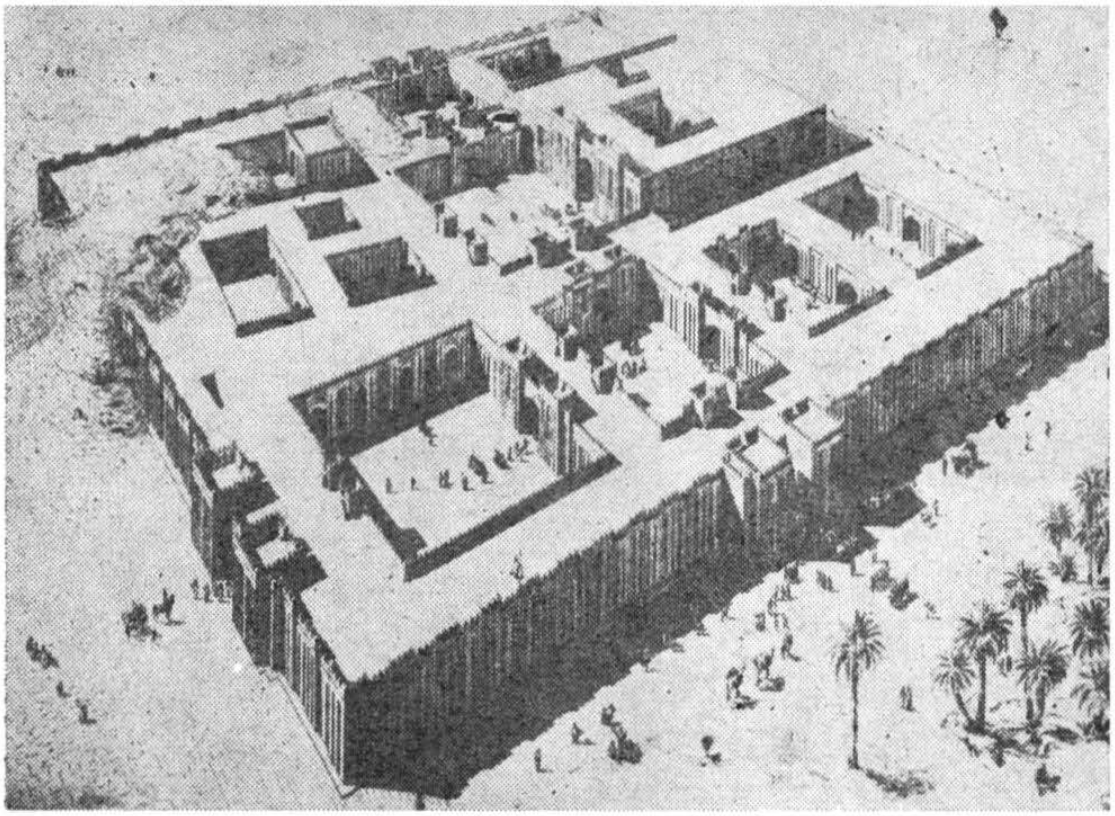

Uruk — clădirea templului închinat zeului soarelui Anu (încercare de reconstituire). Uruk din ţara Babilonului a fost unul din cele mai vechi oraşe ale lumii, devenind, probabil, în mileniul al III-lea î.e.n., primul mare oraş consemnat în istorie (Foto Ullstein)

Impunătoare şi puternice, aşa cum sînt pînă azi zidurile oraşului Marrakesch (Maroc), au fost probabil şi zidurile care apărau pe vremuri oraşele din ţara Babilonului şi Egipt

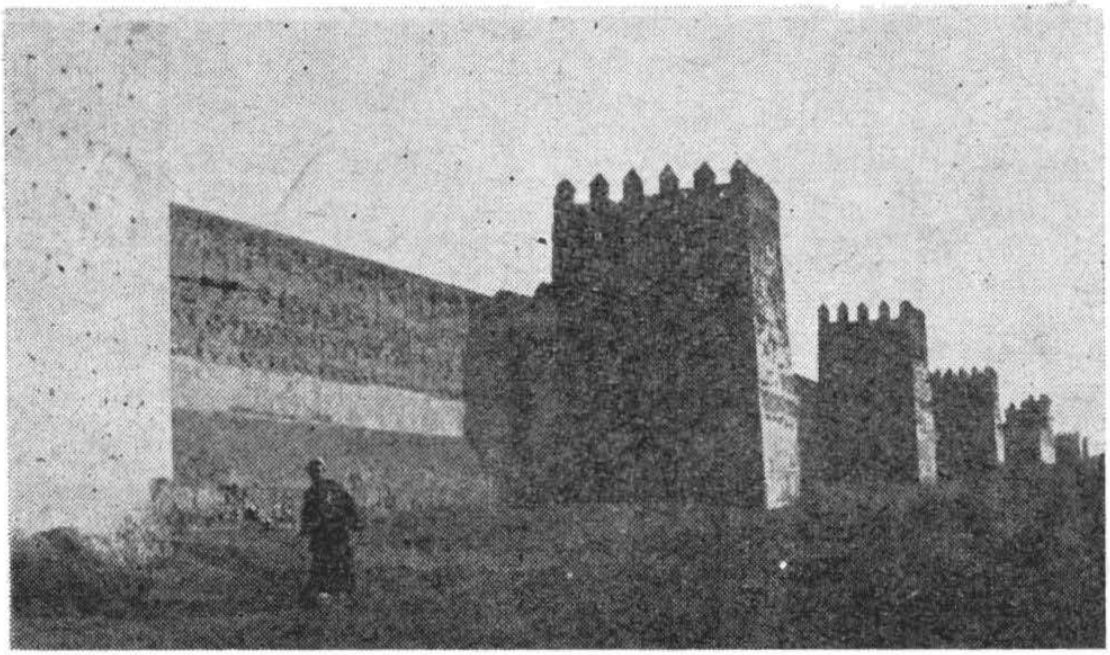

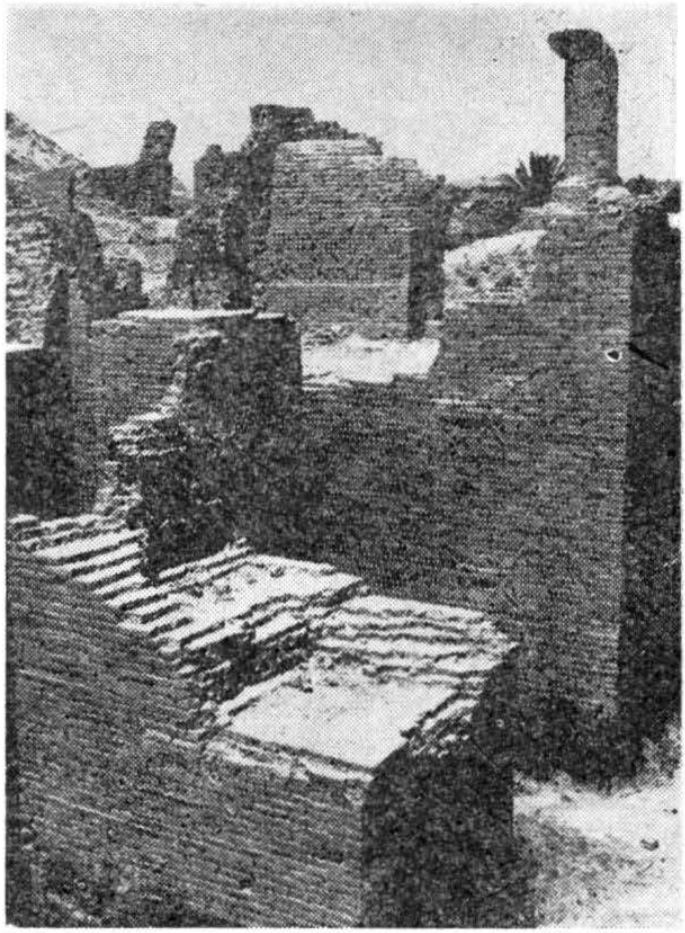

Atît a mai rămas din Babilon : ruinele cita-delei (Foto Ullstein)

Statul înalte de şase metri reprezentînd pe faraonul Ramses al II-lea, aflate în templul de la Luxor, lîngă Teba (Egipt) (Foto Laenderpress)

Karnak și Luxor. Orașul egiptean care îi impresiona pe greci cel mai mult era „Teba cea cu 100 de porți", cum o proslăvea Homer.

Teba (în vechea limbă a Egiptului No-Amun, azi Veset — a nu se confunda cu Teba din Grecia, un oraș mai tînăr și mai mic) era situată în sudul Egiptului, pe malul drept al Nilului. În jurul anului 2000 î.e.n. era o localitate importantă, iar sub dinastia a XVIII-a (1555—1330 î.e.n.) a ajuns capitala unei țări care pe vremea aceea devenise o putere mondială. Grandiosul ansamblu al orașului includea heleșteie, livezi întinse, magazii pentru provizii. Dar ceea ce, mai presus de toate, a făcut Teba celebră în întreaga lume au fost orașele-templu Karnak și Luxor, ridicate în preajma ei.

Templele din *Luxor,* cu reliefurile lor viu colorate, narînd faptele faraonilor, se numărau printre cele mai frumoase din antichitate. Dimensiunile templului lui Amon din orașul zeilor *Karnak* nu au nici pînă azi pereche în lume. O sută treizeci și patru de coloane uriașe, cele din mijloc înalte de 23 m, cu o circumferință de 11 m, sprijineau acoperișul din piatră al unei săli, lată de 100 m și adîncă de 52 m. Acoperișul s-a prăbușit, coloanele însă s-au păstrat, și, o dată cu ele, obeliscuri, statui, picturi și reliefuri.

Celebrul egiptolog german Karl Richard Lepsius, care a cercetat valea Nilului între 1842 și 1846, a descris astfel primul său drum prin orașul templelor [19] :

„E cu neputință să redai impresia covîrșitoare pe care o resimte oricine pătrunde pentru prima oară în această pădure de coloane și trece de la un rînd de coloane la altul, în mijlocul înaltelor figuri de zei și regi, înfățișate pe coloane și care ți se prezintă de pretutindeni, cînd integral, cînd parțial...".

Amon, zeul orașului, căruia îi era închinat templul, a devenit, o dată cu ascensiunea Tebei la rangul de capitală a Egiptului, zeul imperiului și regele zeilor. Astfel a rămas Teba timp de secole — chiar și după ce în jurul anului 1330 î.e.n. reședința faraonului a fost din nou strămutată la Memfis — centrul religios și cultural al țării Nilului.

În anul 663 î.e.n. acest minunat oraş a fost prădat şi distrus de Assurbanipal. Într-un text cuneiform găsit la Ninive, regele asirian se laudă [20]:

„...Am cucerit oraşul acela. Aur, argint, pietre scumpe, toate bogăţiile palatelor sale, veşminte frumoase din bumbac, cai mari, bărbaţi şi femei, două obeliscuri uriaşe, făurite dintr-un aliaj de aur de culoare deschisă... care străjuiau porţile templului sfînt, le-am smuls şi le-am adus în Asiria. Pradă multă şi de preţ am adunat..., cu braţele încărcate m-am întors..."

Profetul biblic Naum spune despre Teba :

„Etiopia era puterea ei, împreună cu egiptenii cei fără de număr. Put şi Libienii erau soţii ei de luptă ! Dar şi ea a fost surghiunită şi dusă în robie ! Şi, tot aşa, pruncii ei fost-au striviţi la răspîntiile tuturor uliţelor... şi toţi fruntaşii ei ferecaţi au fost în lanţuri" *(Naum*, 3, 9—10).

Tot ce a mai rămas din această metropolă sînt cîteva sate jalnice clădite din molozul Tebei şi ruinele Karnakului şi ale Luxorului, pe care le admirăm şi astăzi, după 3 400 de ani.

Eşecul întemeierii unui oraş. Dimensiunile oraşelor zeilor din Teba şi imensitatea oraşului morţilor din Memfis sînt comparabile doar cu cutezanţa lui Amenhotep al IV-lea, care în anul 1364 î.e.n. şi-a construit capitala la *Ehet-Aton* (denumit şi Ahetaton, azi Tell el-Amarna) în plin deşert. Faraonul se certase cu puternicii şi influenţii preoţi ai lui Amon din Teba, fiindcă el voia să-l aşeze pe zeul soarelui Aton mai presus de Amon, zeu al oraşului Teba, şi, mai mult, intenţiona să-l proclame ulterior zeu unic.

Aşa a ajuns Amenhotep al IV-lea să întemeieze pe Nil, aproximativ la mijlocul distanţei dintre Teba şi vechea capitală Memfis, noua sa reşedinţă, pe care a denumit-o „Orizontul soarelui", Ehet-Aton, iar el însuşi a luat întru cinstirea zeului său numele de Ehnaton. Hotarele oraşului le-a marcat pe ambele laturi ale Nilului prin inscripţii săpate în stîncă, dar le-a împins atît de departe, încît perimetrul oraşului n-a fost niciodată complet acoperit de clădiri.

Oraşul, împodobit cu copaci, grădini şi iazuri, avea străzi late, unele atingînd chiar 45 m. Ruinele templelor zeului soa-

relui, trei palate regale şi case luxoase de locuit, stau pînă astăzi mărturie puterii care se înstăpînise aici. Casele locuitorilor aveau două sau trei caturi şi acoperişuri plane. Centrul casei nu-l constituia, ca în Babilon, curtea, ci o încăpere mare, care străbătea ambele etaje, fiind prevăzută cu un oberliht. Curtea se afla lîngă casa propriu-zisă şi făcea legătura cu hambarele. Tavanul încăperilor mari se sprijinea pe coloane. Fiecare casă avea un altar şi o odaie de baie. Pereţii şi podelele erau acoperiţi cu stuc pictat în culori vii.

Cînd Amenhotep al IV-lea a murit în anul 1352 î.e.n., la numai 12 ani după întemeierea reşedinţei sale, capitala statului s-a mutat de îndată înapoi la Teba, iar Ehet-Aton, oraşul uriaş, doar pe jumătate terminat, a decăzut. Pentru prima dată în istorie un suveran făcuse încercarea de a cîrmui dintr-un oraş anume clădit în acest scop, şi nu din centrul tradiţional al ţării sale, dar încercarea nu i-a supravieţuit, spre deosebire de succesul obţinut mai tîrziu de Petru cel Mare cu reşedinţa sa — Petersburg.

Un lucru însă mai aminteşte şi astăzi de Ehet-Aton unui număr foarte mare de oameni, chiar dacă nu au auzit niciodată despre acel imens oraş al zeului soarelui. Acolo a fost găsit vestitul bust al soţiei lui Amenhotep al IV-lea, regina Nefertiti.

CAPITOLUL

VI

NUNTA DIN SUSA

În antichitate însă, nu numai pe Eufrat şi Nil au existat oraşe. Printre cele mai vechi oraşe din lume se numără şi *Susa* (azi Şuş), aşezată pe patru coline în mijlocul unei cîmpii de o fertilitate luxuriantă (la poalele podişului persan).

Problema : metropolele şi canicula. Susa, care pare să fi fost întemeiată în jurul anului 4000 î.e.n., a fost mai întîi capitala ţării Elam (situată la extremitatea de vest a actualului Iran), vecinul de la răsărit şi duşmanul ereditar al Babilonului. Se consideră că civilizaţia elamită are aproape aceeaşi vechime cu cea sumeriană din partea de sud a ţinutului cuprins între cele două fluvii. Tendinţa de expansiune a elamiţilor spre regiunea Tigrului şi Eufratului a dus în mileniile al III-lea şi al II-lea î.e.n. la mai multe războaie, în urma cărora ba unii, ba ceilalţi reuşeau să stăpînească ambele ţări.

Epoca ei de glorie Susa a trăit-o însă abia sub regii Imperiului persan. Darius I (522—486 î.e.n.) a făcut din acest oraş capitala ţării sale şi a ridicat în vechea cetate un palat care se scălda în aur şi marmură.

„De aici, după ce regele spunea fiecăruia ce are de făcut şi dădea fiecăruia împuternicirile necesare, totul era dirijat de

numai cîţiva funcţionari" [21] — scrie istoricul şi comandantul de oşti grec Xenofon (430—354 î.e.n.). Din Susa era guvernat un imperiu uriaş, care cuprindea ţările denumite în zilele noastre Iran, Irak, Siria, Turcia şi Egipt.

În timpul verii, la Susa era atît de cald, încît regii perşi se refugiau în reşedinţele lor de munte, situate la o altitudine de 1 500 m : Ecbatana, oraşul cu un înşeptit brîu de ziduri, şi Persepolis, imensul oraş-palat pe care şi-l clădise Darius I (vezi p. 140). Cum se apărau de căldură ceilalţi locuitori din Susa, aflăm din descrierea geografului grec Strabo (63 î.e.n. — 20 e.n.) :

„Deşi roditoare, Susa are o climă toridă. De aceea ei aştern pe acoperişuri pămînt, în grosime de 2 coţi. Din pricina acestei greutăţi sînt nevoiţi a-şi face casele înguste şi de formă lunguiaţă, fiindcă nu dispun decît de grinzi scurte, cu toate că din pricina fumului le-ar fi de folos să aibă case spaţioase" [22].

În anul 331 î.e.n capitala Imperiului persan s-a predat fără luptă oştilor macedonene care înaintau impetuos. Droysen scrie în lucrarea sa „Istoria lui Alexandru cel Mare" [23]:

„Alexandru a sosit în oraşul Susa la douăzeci de zile după plecarea sa din Babilon şi de îndată a luat în stăpînire enorma comoară ce se afla în cetatea de sus a oraşului... adunată încă de pe vremea primilor regi perşi. Numai aurul şi argintul cîntăreau 50 000 de talanţi" (ceea ce ar echivala cu 1 310 tone !), „iar la aceasta se adăugau cantităţile acumulate de purpură, tămîie, pietre preţioase, întregul mobilier, extrem de bogat, al celei mai somptuoase curţi..."

Zece mii de mirese. Şapte ani mai tîrziu, în 324 î.e.n., oraşul a trăit una dintre cele mai fastuoase şi mai ciudate ceremonii din istorie : nunta din Susa. Întorcîndu-se din India, Alexandru cel Mare a poposit din nou în reşedinţa persană şi aici a păşit la înfăptuirea visului său de contopire a Occidentului cu Orientul printr-o nuntă în masă între greci şi persani.

Cuceritorul însuşi s-a căsătorit cu Stateira, fiica marelui rege, generalii săi — cu fiice ale nobilimii persane, iar peste 10 000 de soldaţi macedoneni s-au însurat cu fete băştinaşe. Fiecare pereche a primit din partea lui Alexandru zestre şi da-

ruri bogate. Suveranii Europei şi ai Asiei şi-au trimis solii lor la Susa, serbările au durat cinci zile încheiate şi timp de cîteva zile acolo a bătut inima lumii.

Pentru cei 9 000 de oaspeţi poftiţi la nunta lui Alexandru, palatul lui Darius s-a dovedit prea mic. De aceea regele a pus să se ridice un cort a cărui circumferinţă era de 750 m. Droysen îl descrie în felul următor [24] :

„Marele cort regal a fot amenajat. Cupola lui, acoperită de brocarturi multicolore, somptuos brodate, se sprijinea pe 50 de coloane înalte, suflate cu aur şi argint şi încrustate cu pietre preţioase. În jurul acestui spaţiu central atîrnau, suspendate de bare placate cu aur şi argint, covoare preţioase, ţesute cu fir de aur... În centrul sălii era aşezată masa. De o parte se aflau cele o sută de divane cu picioare de argint, rezervate mirilor, aşternute cu covoare nupţiale ; numai al regelui, aşezat în mijloc, era de aur..."

După doi ani imperiul lui Alexandru a început să decadă ; Susa a mai trăit 1 700 de ani. În secolul al IV-lea e.n., pe cînd în Persia domneau sassanizii, oraşul a fost transformat într-o uriaşă fortăreaţă îndreptată împotriva arabilor. Distanţa maximă între zidurile înconjurătoare trebuie să fi fost de 20 km. Pe un sfert din teritoriul oraşului se întindeau cazărmi şi alte edificii militare. Populaţia era alcătuită în cea mai mare parte din foşti locuitori ai provinciilor romane din răsărit pustiite şi care fuseseră strînşi aici laolaltă pentru a lucra în atelierele regale.

În secolul al XIV-lea Susa era încă centrul unui ţinut înfloritor, cunoscut pentru mătasea, zahărul şi portocalele sale. Azi este alcătuită din cîteva movile de ruine. Nici un alt oraş din lume n-a trăit însă probabil atît de mult ca Susa, capitala Elamului şi a Persiei, — aproximativ 5 400 de ani.

Viaţa prosperă de pe Ind. Susa nu se afla departe de sfera de civilizaţie a Babilonului. Civilizaţii orăşeneşti mult mai vechi decît cele dintîi oraşe ale Europei s-au format însă şi în alte părţi ale Asiei.

Există, de pildă, ruinele aşezării de la *Anau,* nu departe de Ashabad, la est de Marea Caspică, în Republica Sovietică

Socialistă Turkmenă. E adevărat că acest oraş din Uniunea Sovietică nu este cel mai vechi oraş din lume, dar din cele patru straturi de aşezări care au fost dezgropate la Anau, cel mai vechi datează totuşi din jurul anului 3500 î.e.n.

Şi înainte de toate se află în Asia *Mohenjo-Daro*, acel uimitor oraş de pe cursul inferior al Indului (în actualul Pakistan), despre care avem cunoştinţă abia din 1925. Ruinele scoase la iveală de arheologi se întind pe o suprafaţă de 2,5 km², resturile unora dintre case avînd o înălţime de 8 m. Aceste ruine ne oferă imaginea clară a unui oraş mare cu o civilizaţie superioară, care a avut epoca sa de strălucire cu 4 500 de ani în urmă.

Mohenjo-Daro era alcătuit din case spaţioase, avînd două sau mai multe etaje ; prin suprafaţa lor — care mergea de la 70 pînă la 150 m² — întreceau cu mult dimensiunile curente ale apartamentelor construite în zilele noastre. Fiecare casă avea o bucătărie cu cuptor, o odaie de baie şi o privată. Ca şi în Babilon, în centrul casei se afla curtea, în care dădeau toate încăperile, în timp ce din stradă nu puteai ajunge în curte decît printr-un coridor îngust şi întortochiat.

Casele se înşirau pe ulite late de 1,5 pînă la 5 m ; străzile erau aşezate potrivit unui plan, intersecţiile fiind realizate în unghiuri drepte. Pe direcţia nord-sud oraşul era străbătut de o arteră principală, lungă de 800 m şi lată de 11 m. De-a lungul ei se înşirau prăvălii şi hanuri. Transportul poverilor era asigurat de care trase de bivoli.

Cele mai mari construcţii din Mohenjo-Daro erau : hambarele de grîne, un palat lung de 66 m şi o mare baie publică. Aceasta din urmă era prevăzută cu încălzire cu aer cald, băi de aburi şi un bazin de înot ale cărui dimensiuni erau de 12x7 m. Numărul fîntînilor din oraş, marile conducte de apă şi sistemul de canalizare trebuie să fi fost, pînă la ascensiunea Romei, unice în lume.

Populaţia oraşului — care, judecînd după ruine, poate fi evaluată la cel puţin 70 000 de oameni — trăia în parte din agricultură şi creşterea vitelor, dar meşteşugurile şi negoţul precumpăneau. Meşteşugurile au ajuns la un înalt grad de dezvoltare : se confecţionau mobilier, arme şi podoabe din aramă,

bronz, argint, aur, sticlă, pietre semipreţioase şi fildeş. Multe obiecte dezgropate la Mohenjo-Daro şi în Babilon demonstrează că între cele două state exista încă din jurul anului 2600 î.e.n. un comerţ susţinut.

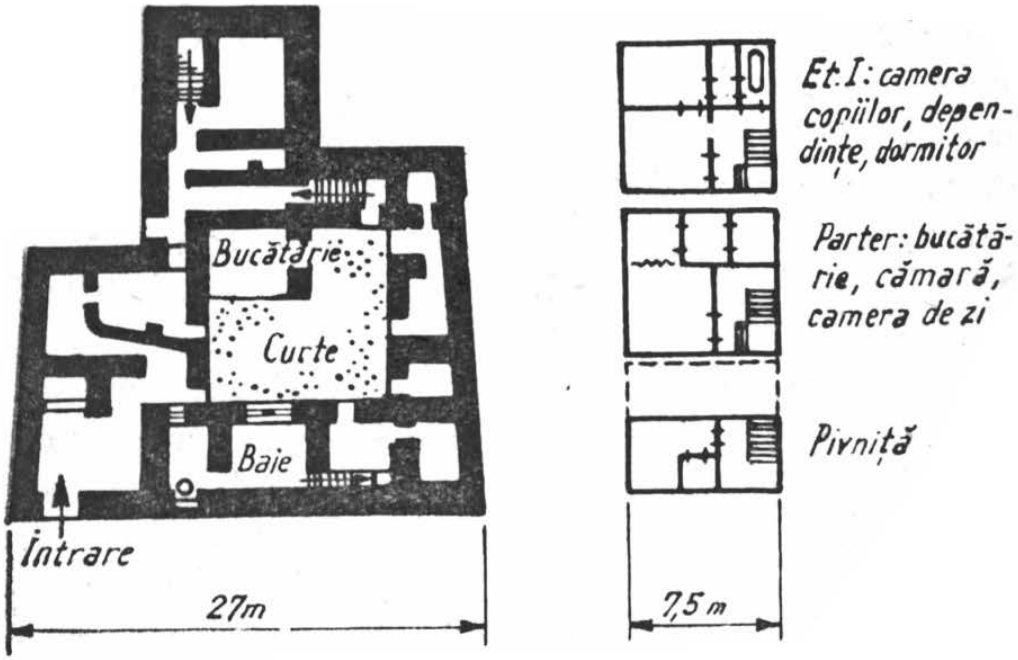

O locuinţă din Mohenjo-Daro (stînga), comparată cu o locuinţă modernă (dreapta)

Arienii aduc moartea. Relaţiile oraşului Mohenjo-Daro cu sumerienii, cel dintîi popor civilizat din Mesopotamia şi probabil din lume, par să fi fost foarte strînse. Oraşele de pe Ind — dintre care Mohenjo-Daro era cel mai mare — au fost poate iniţial colonii babiloniene. Probabil că încă din mileniul al IV-lea î.e.n. călătoria de la gura Eufratului, trecînd prin Golful Persic, şi pînă în delta Indului nu mai prezenta greutăţi de neînvins.

Cu toate acestea, Mohenjo-Daro rămîne în cea mai mare parte o enigmă. Scrierea cu ajutorul ideogramelor pe care locuitorii lui ne-au lăsat-o moştenire nu a fost nici pînă astăzi descifrată. Nici o relatare şi nici o legendă nu ne dă informaţii despre viaţa şi pieirea oraşului. Nu ştim nici măcar cum se numea atunci cînd exista — Mohenjo-Daro înseamnă „lăcaşul morţilor" ; astfel îi spun azi băştinaşii. În plus, nivelul apelor freatice, în necontenită creştere, şi nămolul fluviului au făcut inaccesibile straturile cele mai vechi ale aşezării — o Vineta pe Ind.

După o înflorire de un mileniu şi jumătate, marele oraş a avut în jurul anului 1500 î.e.n. un sfîrşit violent. A fost pro-

CELE MAI VECHI ORAŞE

	Pe atunci în :	Astăzi în :	Data aproximativă a întemeierii lor
Ierihon	Canaan	Iordania	5000 î.e.n.
Ur	Babilon	Irak	mileniul al V-lea
Uruk	Babilon	Irak	mileniul al V-lea
Susa	Elam	Iran	4000 î.e.n.
Heracleopolis	Egipt	Egipt	4000 î.e.n.
Kiş	Babilon	Irak	începutul mileniului al IV-lea
Nippur	Babilon	Irak	începutul mileniului al IV-lea
Eridu	Babilon	Irak	începutul mileniului al IV-lea
Lagaş	Babilon	Irak	mileniul al IV-lea
Anau		U.R.S.S.	3500 î.e.n.
Troia		Turcia	sfîrşitul mileniului al IV-lea
Mohenjo-Daro		Pakistan	3000 î.e.n.
Memfis	Egipt	Egipt	2850 î.e.n.
Assur	Asiria	Irak	2500 î.e.n.
Anian		China	2000 î.e.n.

babil cucerit şi distrus de către arienii care au năvălit din Persia şi au devenit ulterior purtătorii civilizaţiei în India. Pe vremea aceea arienii erau încă nomazi, crescători de vite şi, ca atare, plini de aversiune faţă de oraş — aşa cum au fost evreii faţă de Ierihon. Au prădat Mohenjo-Daro, au plecat mai departe — şi pînă în anul 1925 au lăsat omenirea să creadă că ei ar fi fost aceia care au adus civilizaţia în India.

Patru tipuri fundamentale de oraş. De la Ind şi pînă la Nil am trecut în revistă dintre oraşele vechi pe cele mai importante, iar dintre oraşele importante pe cele mai vechi. S-ar mai putea, desigur, menţiona multe altele : de pildă, *Hattuşah* (azi Bogazköy), capitala Imperiului hitit din Asia Mică între 1550

și 1200 î.e.n., o cetate sumbră, ridicată în munți, cu palate asemănătoare unor fortărețe, care a fost distrusă de așa-numitele popoare de marinari în marea lor migrație ; sau *Anian*, pe cursul inferior al fluviului Huanhe, cel mai vechi oraș al Chinei (în jurul anului 2000 î.e.n.), reședința de mai tîrziu a regilor dinastiei Sang, ale căror palate erau construite din același lut bătătorit ca și sărăcăcioasele colibe ale supușilor lor.

Asupra însemnătății unui oraș se pot, firește, emite păreri diverse și, la urma urmei, ar putea să se mai odihnească pe undeva orașe scufundate care sînt mai vechi decît Ierihon și Ur. Poate că ele se află sub nenumăratele movile de ruine în care nu a pătruns încă nici o sapă sau în nămolul bătrînelor fluvii, unde lipsește ca element de reper pînă și movila.

Dar chiar și în ipoteza că ar apărea asemenea surprize, pot fi reținute unele trăsături comune care caracterizează deopotrivă toate orașele antichității. Patru tipuri fundamentale ies în evidență :

1. Cetatea întărită (fortăreața) — oraș cu ziduri deosebit de puternice, în majoritatea cazurilor posedînd și o citadelă: Ierihon, Troia, Tirint, Ecbatana.
2. Centrul religios — orașul-templu : Nippur, Teba.
3. Centrul regal : Susa, Memfis, Anian, Hattușah.
4. Centrul comercial — port fluvial sau maritim, piață, punct de încrucișare a caravanelor : Ur, Eridu, Mohenjo-Daro.

Adeseori centrul religios și centrul regal se contopeau într-un singur oraș, cum s-a întîmplat în marile orașe ale Mesopotamiei, în Teba și Ehet-Aton. Cele mai multe dintre orașe aveau oricum și caracter de fortăreață. Toate aceste patru trăsături se regăseau atît la Uruk, primul mare oraș al lumii, cît și mai tîrziu la Babilon.

Vechile orașe aveau multe elemente comune :

Clima. Erau situate, fără excepție, mult mai spre sud, în țări mult mai calde decît actualele centre ale civilizației urbane. Numai orașele de munte — Hattușah, Ecbatana —, precum și Anian din Orientul Îndepărtat cunoșteau zăpada și gerul. Pe Eufrat, Nil și Ind iarna se înregistrează aproximativ tem-

peratura pe care noi o avem vara, în timp ce în iulie ţinuturile de la gura acestor fluvii se numără printre cele mai calde regiuni ale globului — cu o temperatură medie de 30°, maxima atingînd la umbră 50°.

Aproape toate se aflau în regiuni sărace în precipitaţii, dar bogate în apă datorită revărsărilor.

Poziţia. Vechile oraşe erau în general amplasate în regiuni cu pămînt arabil, ale cărui roade bogate făceau posibilă apariţia unei noi categorii de oameni — orăşeanul, omul care consumă fără a fi nevoit să-şi culeagă sau să-şi producă el însuşi hrana.

Majoritatea oraşelor s-au format în văile fluviilor, unde fertilitatea era asigurată de revărsările anuale, altele la gurile fluviilor — Eridu — sau în oaze — Ierihon, Anau.

S-ar putea ca la unele dintre ele locul apariţiei să nu fi fost determinat numai de avantajele oferite de sol, ci şi de intenţia de a se apăra de semenii lor sau de a-i stăpîni. E cazul oraşelor aşezate, din punct de vedere strategic, în poziţii-cheie — Ierihon, Troia, Memfis, Hattuşah.

Condiţiile de locuit. În vechile oraşe se trăia mai bine decît se trăieşte astăzi în mii de oraşe ale oamenilor de culoare. Nicăieri nu a existat o asemenea suprapopulaţie şi condiţii de viaţă atît de puţin igienice ca, de pildă, în Calcutta zilelor noastre. Majoritatea marilor clădiri cu apartamente de închiriat din secolul al XIX-lea pot invidia confortul locuinţelor din Ur sau Ehet-Aton, ca şi instalaţiile sanitare din Mohenjo-Daro, iar cît priveşte spaţiul, în locuinţele noastre avem în orice caz mai puţin spaţiu decît aveau locuitorii acelor oraşe de acum patru milenii.

Caracterul. Aproape toate oraşele aveau drept armură ziduri, iar drept nucleu — temple sau palate. Exceptînd Mohenjo-Daro, o foarte mare parte din suprafeţele oraşelor — în Egipt chiar cea mai mare parte — erau acoperite de construcţii fastuoase şi de clădiri destinate cultului. În construcţia urbană — dacă e cazul să vorbim aici de aşa ceva — pe Nil au fost de la bun început atinse de două ori culmile cele mai înalte : la Memfis cu oraşul morţilor şi la Teba cu oraşul zeilor.

Centru al comerțului și civilizației. Orașul a fost o aglomerare de oameni pe un sol fertil ; el a devenit posibil datorită inventării agriculturii ; a putut fi apărat datorită inventării zidurilor ; apariția lui a fost salutată cu bucurie, ca o modalitate care satisfăcea — printr-o evidentă aglomerare realizată într-un chip minunat — străvechea înclinație a omului spre conviețuirea în societate. Cei ce se îngrămădeau în orașe erau specialiștii și purtătorii culturii, scutiți de lupta pentru hrană : meseriași, grămătici, artiști și preoți.

Orașul era deopotrivă un centru al cultului și al culturii, o piață și o alianță defensivă, oferind celor care se adunaseră laolaltă un sentiment de securitate necunoscut pînă atunci. Concentrarea a făcut posibilă abordarea unor probleme de ordin arhitectonic și politic care depășeau cu mult potențele materiale și spirituale ale vînătorilor, păstorilor sau țăranilor, atît de împrăștiați.

Una dintre cele mai importante misiuni ale orașului era manifestarea publică a puterii și măreției — sub formă de temple pentru glorificarea zeilor, sub înfățișarea palatelor pentru slăvirea reprezentanților lor pe pămînt și prin îmbinarea armonioasă între temple și palate, ziduri și creneluri pentru glorificarea întregului oraș. Orașul era asemenea unei proclamații adresate țării : Noi sîntem orășenii, noi am înfăptuit toate acestea !

Lung și plin de peripeții a fost drumul pînă la orașul de azi, care nicăieri nu mai este o fortăreață, care e rareori un sanctuar, care nu e întotdeauna un centru cultural, dar este o uniune eficace de interese între producător și consumator, o aglomerare în necontenită creștere.

3

METROPOLELE ANTICHITĂȚII

CAPITOLUL

I

AŞA A FOST BABILONUL !

Oraşele uriaşe, scînteietoarele şi putredele metropole sînt bornele kilometrice care au marcat drumul parcurs de oraş. Nici unul dintre ele n-a strălucit mai mult în aroganţă şi ticăloşie ca primul — Babilonul.

„Cetatea cea mare, cea înveşmîntată în in şi în profiră şi în stacojiu şi împodobită cu aur şi cu pietre scumpe şi cu mărgăritare", se spune în Biblie (*Apocalipsul sf. Ioan*, 18, 16). „Babilonul cel mare, mama curvelor şi a urîciunilor pămîntului" (*Apocalipsul sf. Ioan*, 17,5).

„«Eu mă voi scula împotriva lor» — zice domnul Savaot — «şi voi nimici numele Babilonului şi orice urmă, şi orice răsad şi mlădiţe» — zice domnul. — «Voi face acolo sălaşul ariciului şi loc mlăştinos, şi cu mătura prăpădului» — zice domnul Savaot — «voi mătura»" (*Isaia*, 14, 22—23).

Blestemat de toţi profeţii. Asupra nici unui alt oraş nu s-a revărsat atîta ură ca asupra primei metropole a istoriei. Cînd citeşti cu cîtă îndîrjire şi mînie se năpustesc asupra Babilonului profeţii Isaia, Ieremia, Daniil şi Moise, Psalmii şi Apocalipsul, cum îl imploră cu toţii pe dumnezeu să-i răzbune împotriva oraşului, cum, în nefericirea lor, se consolează făcînd pro-

feţii despre moartea şi cumplita distrugere a Babilonului, te poate cuprinde groaza faţă de un asemenea oraş şi de o asemenea ură. Cum de s-a ajuns la aceasta ?

Bab-ili înseamnă „Poarta lui dumnezeu". În partea de nord a ţării Babilonului, pe fîşia îngustă de pămînt dintre Tigru şi Eufrat, a luat fiinţă către sfîrşitul celui de-al III-lea mileniu oraşul Babilon — apariţie tîrzie între oraşele ţării dintre cele două fluvii şi care, iniţial, a fost un mic orăşel.

Regele Hammurapi, care a domnit de la 1728 pînă la 1686 î.e.n., a ridicat Babilonul la rangul de capitală a Mesopotamiei, ai cărei trei milioane de locuitori i-a unit sub sceptrul său (abia din acel moment şi-a dobîndit ţara numele de Babilon, azi cel mai mult folosit.) Sub domnia lui Hammurapi imperiul a atins o înflorire economică şi culturală nemaiîntîlnită pînă atunci. Hammurapi şi-a zidit o capitală somptuoasă cu numeroase temple şi cu un mare palat regal.

Despre înfăţişarea oraşului Babilon pe vremea aceea nu ştim de altminteri aproape nimic, căci ruinele şi dărîmăturile lui zac sub nivelul apelor freatice.

Părintele dreptului. Dar celebritatea lui Hammurapi nu este doar aceea a omului de stat şi a constructorului de oraşe, ci mai ales a creatorului primului mare cod de legi cunoscut de istorie : Codex Hammurapi, dăltuit într-o coloană de piatră înaltă de 2,25 m. Descoperit în 1902 lîngă Susa, el este expus azi la Muzeul Luvru. Luînd ca model culegerile locale de legi întocmite de regii din Ur, Akkad şi Nippur, regele Babilonului a întocmit un drept civil şi penal care şi după 2 200 de ani a influenţat Corpus iuris al împăratului bizantin Iustinian şi, implicit, concepţiile noastre în materie de drept.

Hammurapi are patru mari merite. A introdus, pentru prima oară, un drept unitar pentru un imperiu mare. A înlocuit principiul răzbunării individuale — vendeta — prin pedeapsa pronunţată de organele statale. A pornit de la premisa că e de datoria statului să-l apere pe cel slab de cel puternic. A stabilit că poate fi pedepsit numai acela a cărui vină a fost limpede dovedită.

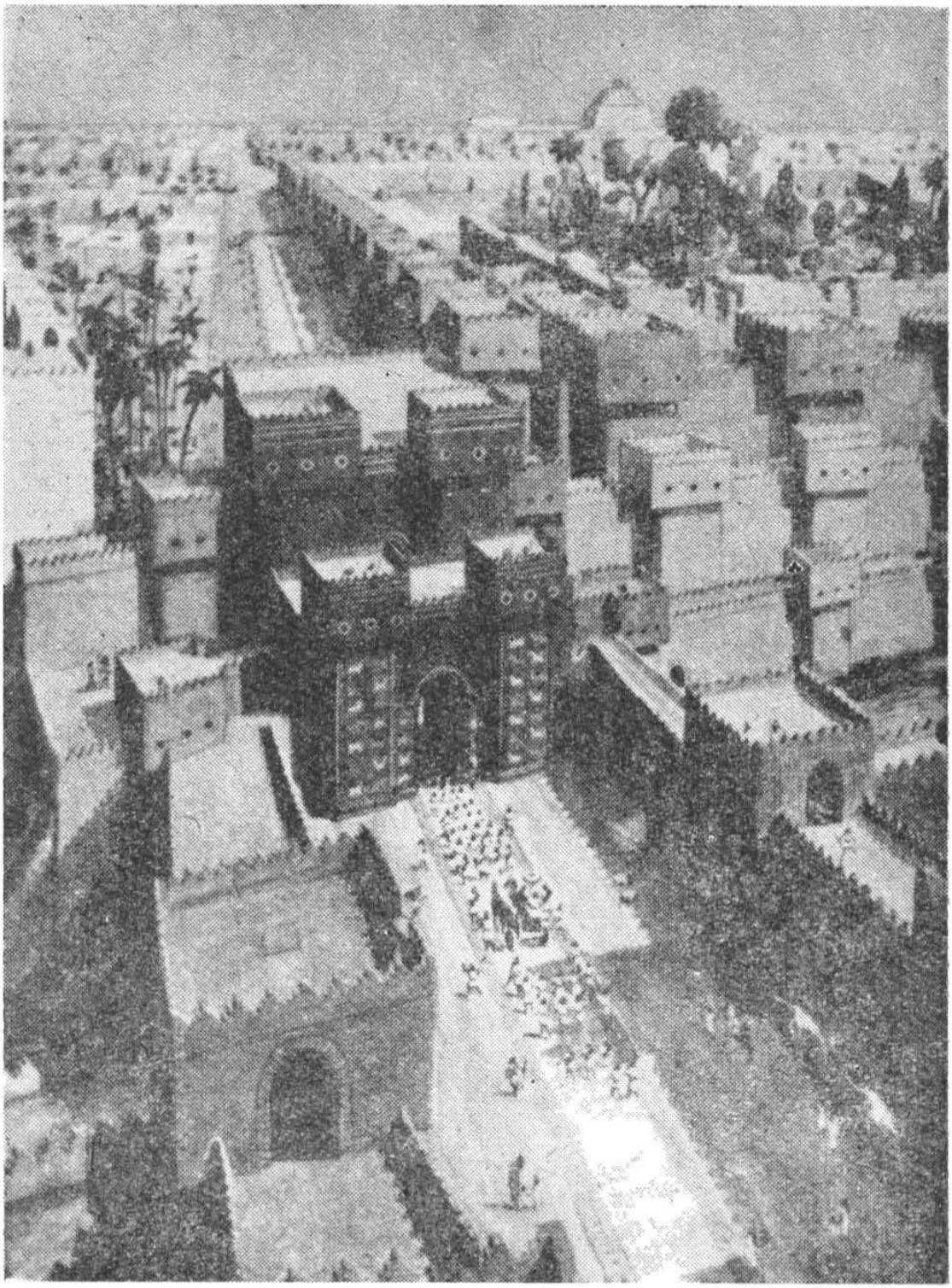

Babilonul în timpul lui Nabucodonosor (încercare de reconstituire). În prim plan Calea Procesiunilor, străjuită de reliefuri reprezentînd lei mergînd (dreapta jos). În centru poarta zeiței Ișstar. Deasupra ei, în dreapta, terasa cea mai înaltă a „grădinilor suspendate" din palatul principal al lui Nabucodonosor, situat în sudul orașului. În ultimul plan, cartierul sacru al templelor cu turnul înalt de 90 m. (Foto Ullstein)

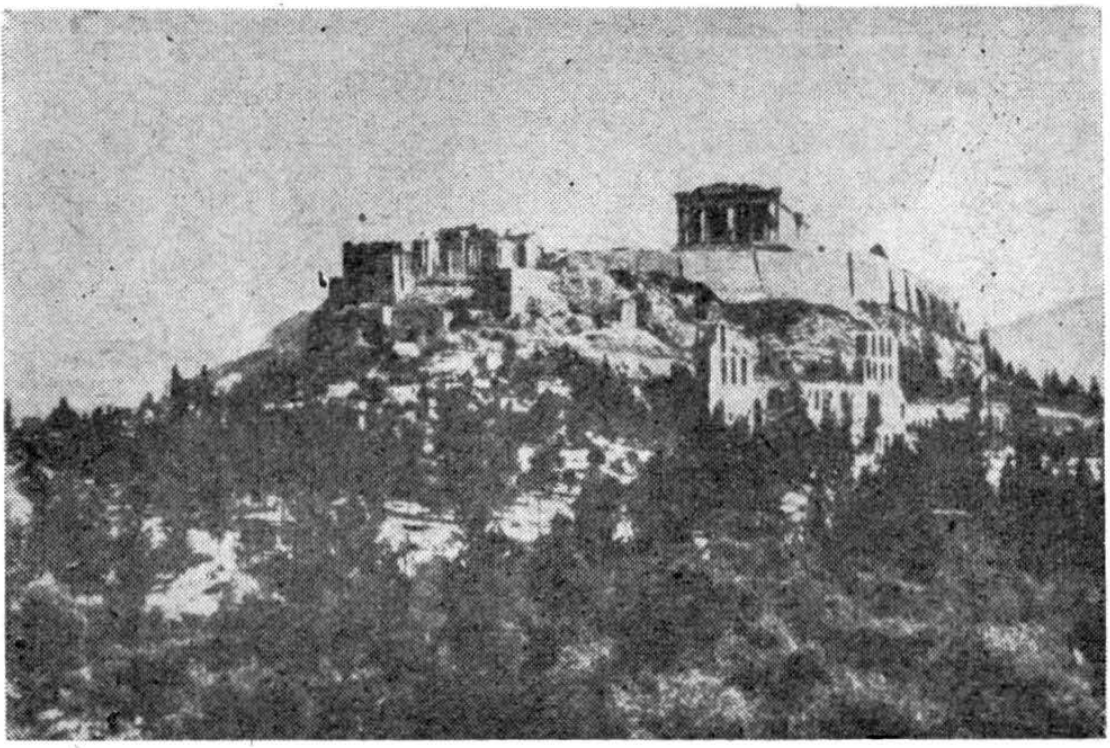

Atena. Astăzi, ca şi odinioară, Acropole domină panorama oraşului (Foto Ullstein)

Ruinele palatului din Cnossos ; cămări şi recipiente pentru ulei (Foto Ullstein)

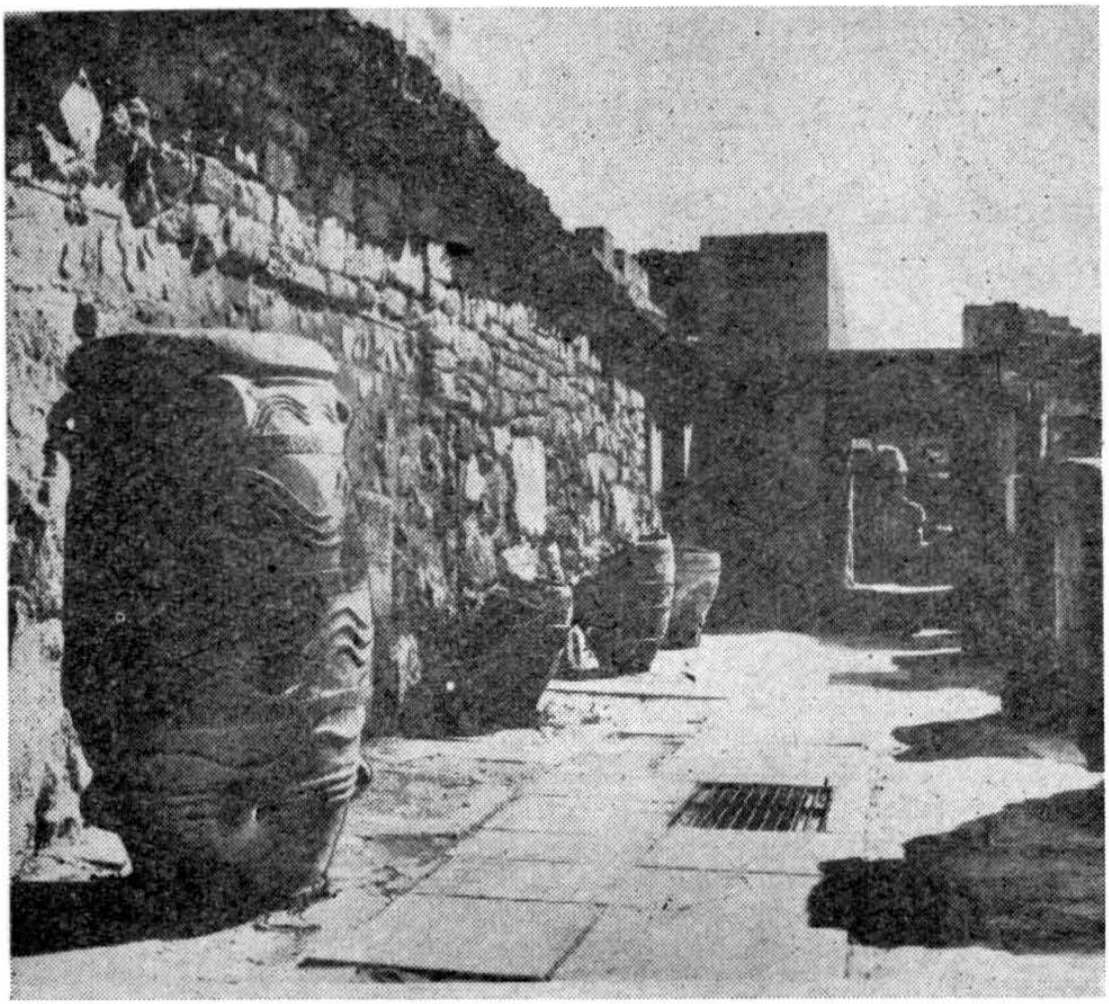

Pentru epoca respectivă toate acestea au constituit un progres imens. Cine își dă seama de acest lucru nu trebuie să ia în nume de rău unui cod de legi întocmit cu 3 600 de ani în urmă faptul că, în contrast cu ideile moderne, a menținut inegalitatea în fața legii, precum și vechiul principiu „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte".

Poporul a fost împărțit în trei clase : preoți și demnitari ; oameni liberi ; sclavi. Dreptul penal acorda clasei superioare două privilegii : membrii ei aveau voie să răspundă pe loc, cu aceeași monedă, la o leziune corporală săvîrșită împotriva lor, iar cel ce îi păgubea sau comitea o crimă împotriva lor era mai aspru pedepsit decît cel ce atenta împotriva unui om liber sau doar împotriva unui sclav. Pe de altă parte, dacă un preot sau un demnitar se făcea vinovat de ceva, era amenințat de pedepse deosebit de grele.

Principiul „ochi pentru ochi" era aplicat în cel mai strict și brutal sens al cuvîntului, într-un mod care pe noi, cei de astăzi, ne îngrozește. Ochiul care pătrundea o taină interzisă era scos. Mîna care comitea un furt era tăiată cu securea — la fel și mîna care se ridica împotriva tatălui sau mîna vraciului care, printr-o operație greșită, se făcea vinovat de moartea pacientului său.

Mai mult decît atît : dacă un constructor zidea o casă cu atîta neglijență încît ea se năruia și dacă în această împrejurare își pierdea, de pildă, viața fiul proprietarului, feciorul constructorului era executat.

Pedeapsa cu privarea de libertate nu exista, pedepsele uzuale fiind amenzile, confiscarea averii, mutilarea, exilarea sau moartea. Pedeapsa cu moartea nu se pronunța numai pentru crimă, dar și pentru furt de mari proporții, pentru neîndeplinirea obligațiilor față de stat, pentru acuzații false în cazuri grave, pentru incest și adulter.

Dreptul la divorț. Legile căsătoriei în orașul pretins imoral erau severe. Căsătoria este pusă la cale de părinții mirilor. Părinții miresei primesc un preț de răscumpărare, dar la rîndul lor înzestrează mireasa cu mobilier, vite sau pămînt.

Tatăl are asupra copiilor săi puteri nelimitate. El este liber să-şi căsătorească fetele, să le consacre serviciului templului (unde, după actualele concepţii, trăiau, ce-i drept, o viaţă foarte imorală) sau să le vîndă în calitate de concubine. Dacă un bărbat însurat îşi ia o concubină, lucrul nu este considerat adulter ; concubina însă nu are aceleaşi drepturi ca soţia. Pe lîngă aceasta, bărbatul poate, dacă socoteşte că e potrivit, să procreeze copii cu sclavele sale.

Dacă *bărbatul* vrea să divorţeze este suficient — aşa cum mai e şi astăzi cazul în lumea islamului — să-şi notifice dorinţa şi căsătoria este desfăcută. Dacă femeia nu s-a făcut vinovată cu nimic, bărbatul trebuie, ce-i drept, să-i lase copiii şi să-i restituie zestrea. Dacă femeia nu şi-a îndeplinit îndatoririle, el o poate face sclavă şi se poate însura din nou.

Dacă *femeia* vrea să divorţeze trebuie să se adreseze justiţiei şi să dovedească că soţul s-a purtat brutal cu ea sau că a neglijat-o. Dacă în acest caz ea aduce o învinuire falsă este înecată. Dacă soţul ei săvîrşeşte însă un adulter — adică întreţine raporturi sexuale nu cu o concubină sau cu o sclavă, ci cu nevasta altuia —, atunci ea are satisfacţia că soţul ei împreună cu amanta sînt înecaţi.

Aşadar, femeia nu mai era nicidecum lipsită de drepturi. Iar în întregul imperiu exista o *legislaţie*, şi numai *una*. Copiii preoţilor şi ai funcţionarilor trebuiau să urmeze un sistem de învăţămînt foarte sever pentru a deprinde scrisul, cititul, socotitul şi astrologia. Vechii culturi a ţării dintre cele două fluvii, care sub Hammurapi convergea spre capitală, i se adăuga un spirit care, pentru vremea aceea, trebuie considerat foarte progresist.

Babilonul a devenit centrul cultural şi economic al Asiei anterioare şi cu puţine întreruperi şi-a menţinut această poziţie, în ciuda faptului că a cunoscut diverse stăpîniri timp de 1 400 de ani, pînă la Alexandru cel Mare, care a murit în „Poarta lui dumnezeu".

Puterea lui Marduk. Doi factori au favorizat brusca ascensiune şi îndelungata hegemonie a Babilonului : capriciile Eufratului şi autoritatea de care se bucura Marduk.

Fluviul Eufrat, care fusese cîndva funest şi vechilor mari oraşe Ur şi Uruk, şi-a părăsit — cu puţin înainte de a fi venit la putere Hammurapi — albia sa obişnuită de lîngă oraşul Kiş, paralizînd astfel vechea capitală din nordul ţării Babilonului. Oraşul Babilon — nou apărut şi aşezat la 13 km vest de Kiş — a fost cel care a profitat de pe urma acestui lucru.

Ascensiunea lui a fost în mare măsură un merit al preoţilor, Aşa cum orice oraş al Mesopotamiei îşi venera propriul său zeu, Babilonul îl venera pe *Marduk* (numit de greci Bel, iar în Biblie Merodah, e înrudit cu zeul fenician Baal sau Bal, numele său însemnînd „viţelul zeului soarelui").

Preoţii aveau întotdeauna ambiţia de a-l pune pe zeul oraşului lor mai presus de cel al oraşelor învecinate. Ei proslăveau meritele şi puterea lui, interpretînd calamităţile suferite de oraşele învecinate drept eşecuri ale zeilor respectivi. În schimb, îl lăudau pe propriul lor zeu şi se îngrijeau ca simbolul acestuia să se întipărească adînc în mintea oamenilor, organizînd cultul lui într-un mod cît mai fastuos, pentru a-i recruta prozeliţi.

Preoţii Babilonului au izbutit, printr-o intensă activitate, sprijinită pe puterea politică a lui Hammurapi, să extindă aureola numelui lui Marduk în asemenea măsură, încît acesta a fost recunoscut zeu al imperiului şi rege al zeilor. Babilonul a luat locul oraşului sfînt *Nippur*. Regii Babilonului încetează acum să mai fie reprezentanţii pe pămînt ai lui Enlil din Nippur, pentru a deveni cei ai lui Marduk din Babilon. Regele nu era încoronat, ci atingea mîinile statuii lui Marduk în marele templu din Babilon, ceea ce îi conferea rangul de maiestate pămînteană.

Pentru Nippur ascensiunea lui Marduk a însemnat o lovitură atît de puternică, încît oraşul a sărăcit, şi în decursul primului mileniu î.e.n. a decăzut. După Kiş, care fusese sugrumat de Babilon, i-a venit rîndul şi Nippurului. Metropolele se hrănesc sugînd sîngele altor oraşe, ba adeseori chiar al ţării întregi. Acest lucru l-au dovedit mai tîrziu Siracuza şi Alexandria, Roma şi Parisul.

Ani de groază și întîmplări fericite. Hammurapi a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a scoate în evidență măreția regelui zeilor. După toate probabilitățile, lui i se datoresc marele templu *Esangila*, închinat lui Marduk, și turnul în trepte *Etemenanki*, reconstruit ulterior de Nabucodonosor și cunoscut în întreaga lume sub numele de „Turnul Babel".

Turnul și templul au rezistat incendiului provocat de hitiți, care, năvălind din Hattușah în anul 1531 î.e.n., au prefăcut în cenușă restul Babilonului. Rămășițele imperiului lui Hammurapi au căzut în jurul anului 1250 î.e.n. în mîinile asirienilor ; în cursul unei răscoale împotriva acestora din urmă (1239 î.e.n.), Babilonul a fost distrus pentru a doua oară.

Gloria regelui zeilor, Marduk, și zelul preoților lui trezeau însă de fiecare dată orașul la o viață nouă, asigurîndu-i o influență care depășea cu mult puterea lui politică. Babilonul a rămas centrul necontestat al culturii chiar și sub stăpînirea asiriană ; mai mult, regii asirieni se intitulau reprezentanți ai zeului babilonian Marduk pe pămînt.

După aceea a venit însă anul de groază 689 î.e.n., care părea să fi pus definitiv capăt strălucirii metropolei de pe Eufrat. Regele Asiriei, Sennacherib, a smuls Babilonul din mîinile elamiților — teritoriul dintre cele două fluvii fiind pe atunci din nou sub stăpînirea Susei — și l-a făcut una cu pămîntul. Toți locuitorii au fost uciși, toate casele distruse, templul lui Marduk și turnul în trepte nimicite, iar dărîmăturile lor aruncate în cel mai apropiat canal al Eufratului. S-a încărcat pe vase pămînt din Babilon, care a fost dus spre nord, unde, simbolic, a fost împrăștiat în cele patru vînturi. Apoi Sennacherib a poruncit să se sape în oraș un canal, lăsînd apa să poarte cu ea ultimele dărîmături.

Întreaga omenire considera că s-a terminat definitiv cu metropola Babilon. Regii asirienilor își aveau reședința în fastuosul Ninive, așezat la nord de Tigru, iar pe rivala lor, Babilonul, au zdrobit-o.

Dar în anul 681 î.e.n., Sennacherib a fost asasinat (preoții zeului Marduk n-au scăpat prilejul de a prezenta această

moarte violentă drept o pedeapsă pentru faptul că Sennacherib încălcase tradiția regilor asirieni, care vedeau în Marduk din Babilon pe stăpînul lor). Urmașul lui Sennacherib, Asarhaddon, cel care a jefuit Memfisul, a început să reclădească Babilonul. Succesorul lui Asarhaddon, Assurbanipal, distrugătorul Tebei, a cucerit în 648 î.e.n. — după doi ani de asediu — Babilonul, care se dovedise încă o dată rebel, și l-a pustiit din nou.

Destinul metropolei părea deci pecetluit pentru a patra oară. În realitate însă, marea ei înflorire abia avea să vină. Nabopolassar (626—605 î.e.n.), care se răzvrătise împotriva asirienilor, a distrus — împreună cu mezii — orașul Ninive din temelii, așa cum făcuse cu 77 de ani înainte Sennacherib cu Babilonul, și a reclădit „Poarta lui dumnezeu", declarînd-o capitală a noului imperiu babilonian.

Între 605 și 562 î.e.n. a domnit fiul lui Nabopolassar, Nabucodonosor. Acesta, într-un iureș neînfrînat, într-o frenezie constructivă fără seamăn, a transformat Babilonul într-o metropolă ce nu-și are pereche, cu excepția Romei și, poate, a New Yorkului. El nu s-a mărginit să reclădească sanctuarele lui Marduk ridicate de Hammurapi, dîndu-le dimensiuni mult mai mari și făcîndu-le și mai somptuoase, dar a fost vizibil hotărît să întreacă splendoarea barbară a detestatei și distrusei metropole asiriene, Ninive.

Splendoare blestemată, frumusețe temută. Din pămîntul ținutului dintre cele două fluvii, care dăduse odinioară naștere orașului, a răsărit — scurt timp înainte de declinul civilizației babiloniene — cel mai măreț și mai nelegiuit oraș din lume.

„Oare nu este acesta Babilonul cel mare pe care l-am clădit eu întru tăria puterii mele și spre cinstea strălucirii mele, curte împărătească ?", spuse Nabucodonosor *(Daniil,* 4, 27). Și Daniil a grăit către regele din Babilon : „Tu, care ai ajuns mare și puternic, ai crescut și ai ajuns pînă la ceruri și a ta stăpînire se întinde pînă la capătul pămîntului" (*Daniil,* 4, 19).

Nabucodonosor a înglobat în imperiul său Asiria, Siria şi Palestina. În anul 597 î.e.n. a cucerit Ierusalimul, pe care, după zece ani, în urma unei răscoale a locuitorilor, l-a distrus complet, ducîndu-i pe evrei în exilul babilonian. Acest

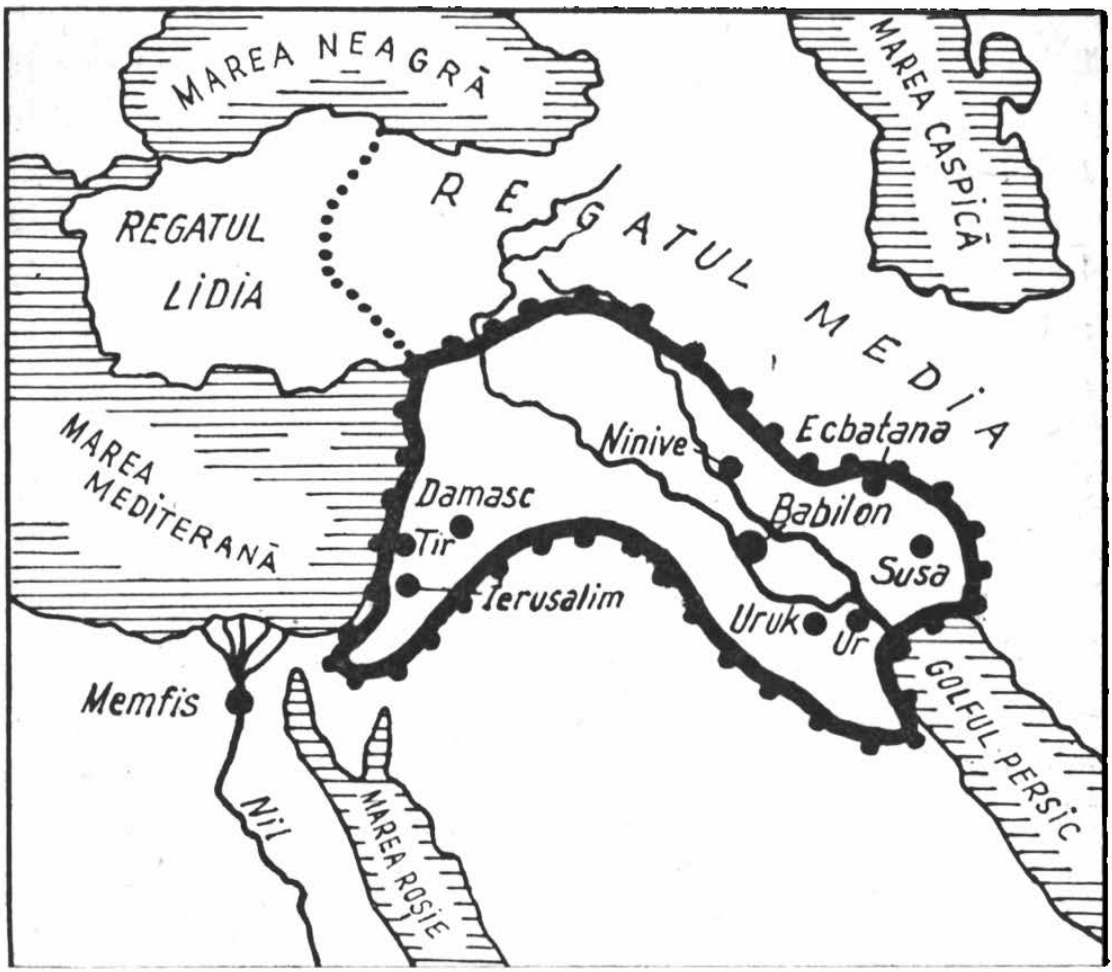

Imperiul lui Nabucodonosor

fapt a atras asupra lui şi a oraşului său ura nestăvilită care răzbate din cărţile profeţilor.

„Aşa i se va întîmpla Babilonului, podoaba împăraţilor, mîndra coroană a caldeilor, întocmai ca Sodomei şi ca Gomorei, pe care dumnezeu le-a nimicit. Nu va mai fi locuit în veci şi în neam de neam... Ci numai fiarele sălbatice se vor sălăşlui într-însul, şi casele lui vor adăposti numai bufniţe... Şi şacalii vor urla în palatele lor şi lupii în castelele lor de petrecere" (*Isaia*, 13, 19—22).

Iar psalmul 137 se încheie cu acel blestem înfiorător : „Fiică a Babilonului ! Tu, care ne-ai pustiit : Fericit este cel care-ţi

va răsplăti pentru cele ce tu ne-ai făcut nouă ! Fericit este cel care va lua şi va zdrobi de stînci pe pruncii tăi !"

A fost oare numai o expresie a setei de răzbunare distrugerea Ierusalimului şi a templului lui Solomon ? Se pare că înverşunarea provocată de această nelegiuire s-a îmbinat, în captivitatea babiloniană, şi cu sfînta mînie pricinuită de două lucruri : de titanica trufie a metropolei şi de desfrîu.

E aproape imposibil de conceput o metropolă fără aroganţă şi prostituţie. În Babilon însă — prima metropolă a istoriei — amîndouă au atins, pare-se, proporţii care au rămas inegalate.

Nabucodonosor, mare constructor. Întregul oraş era o demonstraţie a aroganţei, care culmina în „Turnul Babel". Nabucodonosor construia, iar tot ce construia era fastuos şi gigantic. La realizarea acestor construcţii fără pereche au contribuit bogăţia naturală a ţării sale, dominaţia asupra popoarelor învecinate subjugate şi, nu în ultimul rînd, puterea absolută asupra supuşilor săi : persoana, forţa de muncă şi avutul fiecărui locuitor al imperiului erau, bineînţeles, în mod nelimitat la dispoziţia regelui zeificat. La ordinul lui, ei participau cu măgarii, boii, caii şi carele lor la construirea zidurilor, digurilor, lacurilor de acumulare şi canalelor, a marilor artere somptuoase, a templelor şi palatelor. La munca de construcţie luau parte evrei şi egipteni, sirieni şi fenicieni.

Nabucodonosor a apărat Babilonul printr-un sistem de fortificaţii extrem de puternic, alcătuit în total din cinci rînduri de ziduri. Partea centrală a oraşului a fost înconjurată de un brîu dublu de ziduri, a căror grosime Herodot o apreciază la 25 m. Afirmaţia aceasta a fost întotdeauna pusă la îndoială, pînă ce săpăturile făcute la începutul secolului nostru au dovedit că zidurile, inclusiv stratul de pămînt dintre ele, aveau o grosime de 27 m. Că ar fi fost înalte de 100 m., aşa cum afirmă istoricul grec, pare, ce-i drept, puţin probabil. Despre înfăţişarea lor, Herodot scrie [1] :

„Sus, pe coama zidului au clădit la margine niște turnuri, cu o singură încăpere, cu fața întoarsă unul spre altul. Locul lăsat deschis între turnuri era larg cît să întoarcă un car cu patru cai. În zid, de jur împrejur, sînt deschise o sută de porți, cu totul de aramă, avînd atît ușorii, cît și pragul de sus tot din aramă".

Zidul acesta enorm înconjura orașul de formă dreptunghiulară, așezat pe ambele maluri ale Eufratului. Lungimea pe direcția est-vest era de 2,6 km, iar pe direcția nord-sud era de 1,5 km, deci o suprafață de 3,9 km², mai puțin decît aceea a orașului Uruk cu 2 000 de ani înainte.

Cît de mare era Babilonul? Față de o suprafață atît de modestă se naște întrebarea de unde a putut proveni ideea că Babilonul ar fi fost un oraș gigantic. Într-adevăr, unele lexicoane și cărți de specialitate se opresc asupra dimensiunilor de mai sus. Zidul dublu înconjura, evident, numai o parte a orașului — cea mai mică, dar cea mai importantă : centrul cu cartierul templelor.

Cetatea principală însă, sau citadela Babilonului, era așezată în afara zonei centrale a orașului, la fel și palatul de vară al lui Nabucodonosor. Aceste clădiri și altele de la est de Eufrat erau înconjurate de un alt zid sinuos pe care, pentru mai multă claritate, îl vom denumi *cel mijlociu*. Adăugînd la suprafața inițială cea apărată de al doilea zid, ajungem la concluzia că Babilonul se întindea pe 8,9 km².

Se pare însă că această suprafață, încă modestă, poate fi pusă în concordanță cu afirmațiile aparent fantastice ale lui Herodot.

Potrivit călătorului grec care cutreierase întreaga lume, Babilonul era un pătrat *împrejmuit de ziduri*, cu latura de 22 km, deci cu o suprafață de 484 km². Medicul și istoricul grec Ctesias, care a trăit cincizeci de ani după Herodot, face aprecieri mai modeste ; după el, latura patrulaterului ar fi fost de 17,3 km, ceea ce ar fi însemnat o suprafață de circa 300 km² (pentru comparație : Zürich are 156 km², München — 312 km²).

Multe pledează în favoarea faptului că cel puţin cea mai modestă indicaţie parvenită din antichitate, adică cea a lui Ctesias, nu este exagerată. Ştim că vechiul oraş Kiş s-a contopit cu Babilonul, cu toate că între centrele lor exista o distanţă de 13 km, după cum şi oraşul *Borsippa* (azi Birs Nimrud), aşezat la 24 km sud de centrul Babilonului, făcea mai mult sau mai puţin parte din teritoriul metropolei (este posibil ca şi aceste din urmă oraşe să fi fost incluse în calculul lui Herodot).

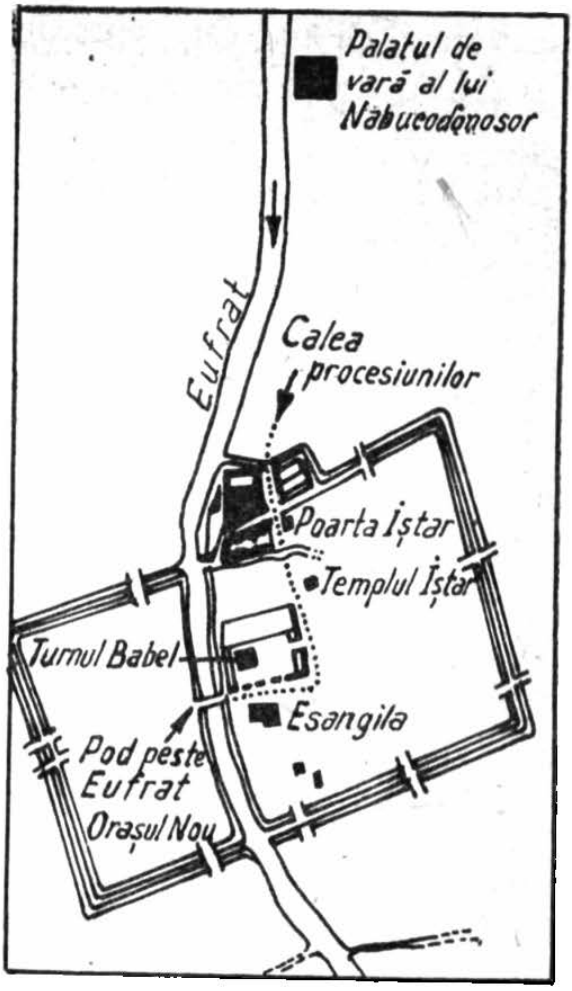

Babilon — oraşul interior

În realitate a existat încă un zid, cel exterior, adică al patrulea la număr, din care s-au găsit prea puţine resturi. El pare să fi înconjurat, în afară de Babilon, oraşul Kiş, odinioară de sine stătător, precum şi o seamă de suburbii cu aspect semirural, fortificaţii, canale, diguri şi un bazin de acumulare. Spaţiul cuprins între zidul interior şi cel exterior îl vom numi, pentru simplificare, *oraşul exterior*.

Suprafaţa totală a metropolei nu ar mai părea astăzi uimitoare ; oraşul de azi nu are însă ziduri. Un teritoriu orăşenesc împrejmuit de ziduri, de mărimea Babilonului, n-a mai existat probabil după el, şi nici vechea Romă cu peste un milion de locuitori nu egala nici pe departe Babilonul în privinţa întinderii.

Cu toate acestea, se pare că reşedinţa lui Nabucodonosor nu a fost un oraş cu un milion de locuitori, dacă ţinem seama de densitatea foarte diferită a populaţiei oraşului exterior. Dar pe vremea exilului evreilor, numărul locuitorilor poate

fi evaluat cu oarecare aproximaţie la 300 000—400 000 — cea mai mare aglomerare umană care a existat de la crearea lumii.

În afară de cele două ziduri care înconjurau oraşul interior, de zidul mijlociu şi de zidul din jurul oraşului exterior, Nabucodonosor a mai construit şi a cincea linie de fortificaţie — zidul med, care se întindea la nord de Babilon, între Eufrat şi Tigru, acolo unde distanţa între fluvii era cea mai mică. Lung de 30 km, zidul a fost ridicat pentru a servi drept primă stavilă în calea mezilor, care ameninţau ţara dinspre nord-est.

Specialitate : regularizarea cursului fluviilor. Nabucodonosor n-a ridicat numai cinci ziduri gigantice. A construit şi patru canale de la Eufrat la Tigru, două canale paralele cu Eufratul, iar la nord de Babilon — un lac de acumulare pentru regularizarea debitului apelor mari. Lacul artificial avea, potrivit spuselor lui Herodot, o suprafaţă de 400 km² (lacul Constanţa are 538 km²).

Cele două jumătăţi ale oraşului interior, despărţite de Eufrat, Nabucodonosor le-a unit printr-un pod de piatră, lung, după cum se pretinde, de 900 m şi despre care Herodot scrie [2] : „Peste pod se întindeau, de cum se lumina de ziuă, nişte blăni pătrate de lemn, pe care babilonienii puteau să treacă ; noaptea însă, blănile erau ridicate, ca nu cumva oamenii să hoinărească dintr-o parte în cealaltă a fluviului şi să se fure unii pe alţii".

Nabucodonosor şi-a înălţat în oraşul exterior palatul de vară, iar în oraşul interior a mărit cetăţuia sudică, din care a făcut palatul său principal. Pe dinafară era o fortăreaţă sumbră şi semeaţă, iar pe dinăuntru era împodobită cu reliefuri din cărămizi smălţuite şi cu bogăţii din lumea întreagă. Sala tronului măsura 45 x 18 m. Cetăţuii i se adăugau mereu noi construcţii, încît în cele din urmă s-a transformat într-un palat-oraş care, potrivit istoricului grec Diodor, avea o circumferinţă de 1,2 km şi era înconjurat de un parc plantat cu palmieri şi chiparoşi.

Instalaţia de condiţionare a aerului. În marele palat al lui Nabucodonosor se afla una din cele şapte minuni ale lumii — grădinile suspendate ale Semiramidei. Ce-i drept, grădinile n-aveau nimic de-a face cu legendara regină asiriană Semiramida şi nici nu erau „suspendate", erau însă cu totul remarcabile.

Potrivit legendei, în mare parte adeverită de rezultatele săpăturilor, soţia lui Nabucodonosor, originară din Persia, tînjea în regiunile de şes ale Babilonului după munţii ei natali. Regele nu a precupeţit nici o cheltuială pentru a-i oferi iluzia unui peisaj de munte. Pe acoperişul palatului, care avea forma unei terase în trepte, el a pus să se planteze un şir de minunate grădini. Cea mai înaltă dintre ele se afla la acelaşi nivel cu turnurile zidului care înconjura oraşul interior. Grădinile erau susţinute de bolţi din cărămidă. Sub acestea se aflau săli în care nu pătrundea nici o rază de soare şi erau în plus răcorite prin sistemul de irigaţie artificială a grădinilor — o instalaţie de condiţionare a aerului ; care, în căldura toridă a verii mesopotamiene, dădea desigur senzaţia de fabulos. Diodor nota [3] :

„Grădina nivelată şi des plantată cu copaci din tot felul de specii oferea un aspect atrăgător datorită înălţimii şi frumuseţii acestora. Şirurile de săli erau în aşa fel suprapuse, încît fiecare îşi primea lumina necesară. În aceste săli erau amenajate numeroase încăperi ale curţii regale, avînd destinaţii felurite. Într-una din ele, care se deschidea spre ultima terasă, era instalată o pompă cu ajutorul căreia se putea trage din fluviu apă suficientă, fără ca pe dinafară să se observe ceva".

Grădinile suspendate ale lui Nabucodonosor constituiau deci o lucrare de artă. Dar este greu de înţeles de ce au fost considerate drept una din cele şapte minuni ale lumii, în timp ce marele „Turn Babel" n-a fost socotit ca atare.

Construcţia turnului. „«Veniţi încoace ! Să facem cărămizi şi să le ardem în foc !» Şi s-au slujit de cărămizi în loc de piatră şi de catran în loc de muruială. Şi au zis : «Haidem să ne clădim o cetate şi un turn al cărui vîrf să ajungă pînă la cer, şi să ne facem vestiţi, ca să nu mai fim împrăştiaţi pe toată

fața pămîntului!» Atunci s-a pogorît domnul, ca să vadă cetatea și turnul pe care îl zideau fiii oamenilor. Și a zis domnul: «Iată, ei sînt un singur popor și o singură limbă au cu toții. Și acesta e numai începutul lucrurilor, dar nimic nu le va rămînea nefăcut din toate cîte își vor pune în minte să facă. Haidem să ne pogorîm și să amestecăm pe loc graiul lor, astfel ca să nu se mai înțeleagă în limbă unii cu alții!» Și i-a împrăștiat dumnezeu pe ei de acolo pe toată fața pămîntului, și ei au contenit cu ziditul cetății. De accea i s-a pus numele Babel, de vreme ce acolo amestecat-a dumnezeu graiul a tot pămîntul și de acolo i-a risipit dumnezeu pe fața pămîntului întreg".

Aceasta este celebra descriere biblică a construirii „Turnului Babel" (*Facerea*, 11, 3—9). În ceea ce privește amestecul limbilor, în Babilon se făcea, firește, auzit un adevărat talmeș-balmeș de limbi, așa cum se întîmplă de obicei într-o metropolă, mai ales cînd între zidurile ei sînt adunați sclavi din toate țările. Dacă mînia Bibliei s-a îndreptat cu deosebită intensitate asupra turnului, aceasta se datora probabil faptului că pentru evrei el întruchipa simbolul aroganței.

Fără îndoială că vanitatea a fost unul din mobilele pentru care Nabopolassar și fiul său Nabucodonosor s-au apucat să reclădească ruinele ziguratului ridicat de Hammurapi. Acest lucru nu îl învederează numai înălțimea, ci, înainte de toate, proporțiile noii piramide în trepte.

În vechile orașe babiloniene, construcțiile în terase consacrate cultului erau mai mult late decît înalte, aveau mai curînd înfățișarea unor coline decît a unor turnuri. Noua construcție a lui Nabucodonosor păstra, ce-i drept, principiul treptelor, dar acestea erau atît de înguste și de abrupte, încît cu greu le puteai recunoaște ca atare. Soclul turnului măsura el singur 33 m înălțime — fiind mai înalt decît întregul zigurat din Ur și de două ori mai înalt decît un bloc cu patru etaje din zilele noastre —, iar treapta a doua era retrasă față de cea dintîi cu numai atît cît era necesar pentru a permite un loc îngust de trecere. În felul acesta el nu mai dădea impresia unei piramide, ci semăna mai curînd cu un bloc uriaș lung de 90 m,

lat de 90 m şi înalt de 90 m, cu o formă aproape cubică, deoarece numai pe ultima treime se îngusta vizibil.

Fără a se rupe propriu-zis cu tradiţia, s-a născut deodată, în locul unei construcţii în trepte late, un turn — primul mare turn al lumii. Era, ce-i drept, cam greoi, aducînd mai mult cu o cazemată uriaşă. Cînd te gîndeşti cît de zvelte sînt turnurile noastre, îţi dai seama că şi astăzi masivitatea lui ar fi suficientă pentru a domina panorama aproape a oricărei metropole.

Scara cerească a lui Marduk. Pe treptele acestui turn avea să coboare din cer Marduk la oameni. Prin destinaţia lui oficială, turnul era deci o construcţie de cult. Într-un text în scriere cuneiformă, Nabucodonosor admite însă că intenţia lui era „să rivalizeze cu cerul". De aceea l-a şi ridicat vertical spre înălţimi, folosind treptele numai ca o camuflare. Turnul nu trebuia să fie numai o mărturie a puterii lui Marduk, dar şi a puterii reprezentantului său pe pămînt şi a strălucirii metropolei sale. Enorm şi arogant, turnul a încununat pretenţia orgolioasă a Babilonului de a fi buricul pămîntului.

Pretenţia aceasta a oraşului rezulta din însăşi religia lui. Pentru Babilon, Pămîntul nu avea nici forma unei sfere şi nici forma unui disc, ci a unei piramide cu şapte trepte înconjurate de ocean şi peste care se arcuiau cele trei ceruri. Pe treapta cea mai înaltă se afla oraşul Babilon. În Babilon se ridica marele turn în trepte al lui Marduk, ca o replică pe scară redusă a piramidei universale şi, în acelaşi timp, ca treapta ei cea mai înaltă şi mai apropiată de cer, ca zenit, ca centru al universului. Turnul se numea „Etemenanki" — „Piatra de temelie a cerului şi a pămîntului".

Faptul că lumea şi macheta ei, înaltă de 90 m, din Babilon, erau alcătuite din şapte trepte constituia un simbol terestru al celor şapte „planete", adică al celor cinci planete cunoscute pînă atunci, plus Soarele şi Luna. În felul acesta, şapte a devenit un număr sacru pe care-l regăsim în cele şapte minuni ale lumii, în expresia, curentă în unele limbi moderne, „cel de-al şaptelea cer", precum şi în cele şapte zile ale săp-

tămînii, un element din Babilon care a răzbătut pînă în zilele noastre.

Pe soclul turnului, înalt de 33 m, se ridica treapta a doua, înaltă de 18 m. Pînă la ea ducea o imensă scară, perfect dreaptă. În următoarele patru terase, înalte de cîte 6 m, ca şi în templul înalt de 15 m şi care constituia treapta superioară, nu puteau pătrunde decît preoţii.

„În ultimul turn se afla un mare templu în care se găseşte un pat larg, frumos aşternut, lîngă care stă o masă de aur — povesteşte Herodot [4]. — Înăuntru nu-i aşezată nici o statuie şi nici o făptură omenească nu-şi petrece aci nopţile, afară doar de cîte o femeie din împrejurimi, pe care zeul a ales-o dintre toate... Aceiaşi preoţi caldeeni spun un lucru pe care mie parcă nu-mi vine să-l cred, şi anume că zeul însuşi vine adesea în templu, unde se întinde pe pat..."

Templul, care pe dinăuntru şi pe dinafară era smălţuit în albastru, avea acoperiş de aur. De la înălţimea celor 75 m ai tronului său, sanctuarul lui Marduk — coroana pămîntului şi buricul lumii — iradia lumina sa peste oraş şi departe peste ţară.

Citadela astrologiei. Tot aici era şi locul de unde preoţii cercetau mersul stelelor. Ei au împărţit bolta cerului în douăsprezece zodiace, puteau să prevadă eclipsele de Soare şi de Lună, de asemenea le erau cunoscute traiectoriile planetelor. Această activitate nu era provocată de o dorinţă de cercetare, cum se întîmplă astăzi, ci exclusiv de năzuinţa de a descifra în mersul stelelor destinul oamenilor. Astronomia era cu totul în slujba astrologiei ; preoţii lui Marduk sînt adevăraţii inventatori ai horoscoapelor ilustrate.

Renumitul istoric britanic Arnold Toynbee scrie în legătură cu aceasta în „Studii despre istoria lumii" [5] : „Deoarece se putea prevedea mişcarea stelelor, se credea că şi destinul oamenilor poate fi dedus din mişcarea stelelor şi din data naşterii omului. S-a dezvoltat un fel de teorie a predestinării, căreia i-au căzut victimă o societate după alta ; chiar şi astăzi, după mai bine de 2 700 de ani, influenţa ei nu a dispărut cu totul. Ceea ce făcea ca astrologia să apară atît de ispititoare era faptul că

promitea să explice întregul univers, oferind totodată fiecărui om posibilitatea de a prevedea pe învingătorul viitoarei alergări. Datorită unor asemenea însuşiri atrăgătoare, această filozofie a supravieţuit cu mult societăţii babiloniene..."

Dar preoţii lui Marduk nu citeau viitorul numai în stele. „Toate procedeele folosite în arta prezicerii, care au devenit atît de importante pentru viaţa omului pînă în timpurile noastre, îşi au obîrşia în Babilon — scrie Rostovtzeff [6]. — Prezicerea prin examinarea măruntaielor, în special a ficatului vitelor sacrificate..., prevestirea viitorului prin scrutarea poziţiei corpurilor cereşti..., interpretarea tuturor semnelor sau a pretinselor semne, a tuturor fenomenelor rare şi izbitoare ale vieţii şi naturii, cum e, de pildă, naşterea unui monstru sau o ploaie de sînge şi de pietre ; în sfîrşit, tălmăcirea viselor — toate aceste procedee îşi au obîrşia în Babilon, unde fiecare din ele a fost elaborat în mod sistematic şi logic, fiind, într-o formă ştiinţifică, înscris pentru posteritate în manuale".

Temple închinate zeiţei dragostei. Citadela superstiţiei — „Turnul Babel" — nu era singurul sanctuar al oraşului. Într-o incintă învecinată, împrejmuită şi ea cu ziduri, se afla templul zeiţei dragostei şi a fecundităţii, Iştar, şi fastuosul templu al lui Marduk — Esangila —, care măsura, pare-se, 500 m în lungime şi pe care Herodot îl descrie astfel [7] :

„În sanctuarul Babilonului se mai află în partea de jos şi un alt templu, unde este o mare statuie de aur, înfăţişîndu-l pe Zeus şezînd *, iar alături de statuie o masă mare, făurită toată din aur ; treptele şi tronul statuii tot de aur sînt ; după spusele caldeenilor, toate la un loc trag opt sute de talanţi aur" (21 de tone de aur prelucrat).

În cartierul templelor se mai găseau, în fine, depozite, bazare şi locuinţele preoţilor, aidoma unor palate, iar în imediata apropiere a cartierului — nenumărate hanuri pentru pelerinii care veneau de departe la marile procesiuni organizate la Babilon spre slava lui Marduk.

Anume pentru aceste procesiuni Nabucodonosor a construit o magistrală somptuoasă, cum nu mai fusese alta pînă atunci.

* Herodot identifică aici pe Zeus cu Marduk. — *Nota trad.*

Ea începea în oraşul exterior, de la marea citadelă a Babilonului, şi ducea, prin vestita poartă a zeiţei Iştar, pînă în centrul oraşului. Deasupra masivei porţi cu două canaturi se ridicau creneluri, iar poarta era placată în întregime cu cărămizi smălţuite în albastru. Pe fondul lor se distingeau peste 500 de reliefuri colorate, înfăţişînd tauri şi dragoni. Canaturile porţii, cioplite din lemn de cedru, erau la rîndul lor bătute în plăci de cupru.

După ce trecea pe lîngă marele palat al lui Nabucodonosor din centrul oraşului, magistrala procesiunilor se abătea spre sud, cotea apoi spre vest, pentru ca, trecînd printre cele două cartiere sacre care cuprindeau „Turnul Babel" şi templul Esangila, să se îndrepte spre podul de peste Eufrat, ce lega jumătatea de est a centrului oraşului cu jumătatea de vest, mai puţin somptuoasă.

Strada, lată de 23 m, era pavată cu lespezi mari de piatră adusă în regiunea aluvionară a Babilonului, lipsită de piatră, tocmai din îndepărtatul miazănoapte. Porţiunea cea mai impresionantă trebuie să fi fost aceea din oraşul exterior, între citadelă şi poarta Iştar. Aici strada era încadrată de ziduri înalte de şapte metri, smălţuite în albastru, pe care străluceau în relief rozete galbene şi vreo sută douăzeci de lei înfăţişaţi în mers, fiecare lung de cîte doi metri.

Cel ce pătrundea în Babilon prin poarta Iştar, după ce a străbătut această strălucitoare alee încadrată cu un spalier cu lei, ca apoi să se afle în faţa turnului uriaş strălucind în şapte culori, trebuie să fi încercat o impresie pe care, după Nabucodonosor, nu a mai fost în stare s-o realizeze nici un alt constructor de oraşe.

Pasiunea pentru fast. Cu totul nou şi uimitor pentru toată lumea era faptul că pasiunea pentru fast, care, în istoria oraşelor, se limitase pînă atunci la temple, palate şi ziduri, a cuprins de data aceasta şi străzile. Pînă atunci strada nu fusese un element căruia să i se acorde atenţie în construcţia urbană — ea era un spaţiu gol între şirurile de case, servind pentru circulaţie sau ca loc de întîlnire a oamenilor. Strada era murdară, întortocheată şi cît se poate de îngustă, pentru că în

interiorul zidurilor costisitoare spaţiul trebuia economisit. Ce-i drept, în Mohenjo-Daro şi Ehet-Aton i se acordase străzii mai mult spaţiu, dar ea rămăsese totuşi un simplu loc de trecere între vile şi palate. Abia sub Nabucodonosor strada a devenit şi o mărturie a puterii şi a luxului.

Prin strada fastuoasă treceau, în zilele de sărbătoare, marile procesiuni, îndreptîndu-se spre templul Esangila, procesiuni care urcau pînă la a doua treaptă a turnului. Preoţii purtau statuile zeilor, iar din mii de piepturi răsunau cîntece pentru proslăvirea lui Marduk — intonaţii despre care ştim doar că pentru urechile noastre ar fi părut nespus de străine.

„Lîngă rîurile Babiloniei...“. În acest oraş al celor 53 de temple şi al celor 1 300 de altare închinate zeilor străini, în acest oraş în care oamenii se învălmăşeau ca într-un furnicar, unde în pieţe răsuna larma stridentă a douăzeci de limbi, în acest oraş al fastului şi al aroganţei au ajuns evreii surghiuniţi. Stăpînul lor era Nabucodonosor, cel care distrusese Ierusalimul şi profanase templul lui Solomon, locul unde pentru Israel bătea inima lumii. „Lîngă rîurile Babiloniei... am şezut şi am plîns“ (*Psalmii*, 137, 1). Dar ei nu se mărgineau să plîngă, ci se mai mîngîiau şi cu viziunile lor despre nimicire şi judecata domnului. „Voi plăti Babilonului... toată fărădelegea pe care sub ochii voştri a făptuit-o împotriva Sionului — zice domnul. — Iată că eu sînt împotriva ta, munte al pieirii — zice domnul —, care ai pierdut tot pămîntul ! Întinde-voi mîna împotriva ta şi te voi rostogoli de pe stînci şi te voi preface în munte ars. Şi nu vor mai lua din tine nici pietre de pus în capul unghiului şi nici pietre de temelie, ci vei fi dărîmată de-a pururi“ (*Ieremia*, 51, 24—26).

Soarta femeilor. La înverşunarea împotriva nimicitorilor Ierusalimului, la dezgustul pentru cultul lui Marduk, la mînia împotriva aroganţei oraşului se mai adăuga pentru evrei şi repulsia faţă de fenomenul cel mai straniu al metropolei : prostituţia practicată în templu, despre care Herodot relatează [8] :

„Dar cel mai ruşinos din obiceiurile cîte le au babilonienii este acesta : fiecare femeie din ţinut are datoria, o dată în viaţa ei, să stea în templul Afroditei şi să se dea unui bărbat străin.

Multe din ele, mîndre de averea lor, socotind înjositor să se amestece în gloată, aşteaptă în faţa templului în care acoperite cu coviltir ; în urma lor se află o grămadă de slugi. Dar cele mai multe fac aşa : în număr mare, cu capul încins de un curmei de sfoară, se aşază pe jos în incinta sacră a templului Afroditei ; unele vin, altele se duc. Printre femei se deschid în toate părţile cărări mărginite cu frînghii, pe unde trec într-una bărbaţii care aleg. Cînd o femeie s-a aşezat în acest loc, nu se mai poate întoarce acasă pînă ce vreunul dintre străini, zvîrlindu-i bani în poală, nu se împreună cu ea în afara templului. Atunci cînd îi azvîrle banii, bărbatul trebuie să rostească : «chem pentru tine pe zeiţa Mylitta». Asirienii numesc Mylitta pe Afrodita. Banii aruncaţi pot fi cît de puţini ; bărbatul n-are de ce să se teamă că va fi respins ; legea nu îngăduie acest lucru, căci banii devin sfinţi. Femeia urmează pe cel dintîi bărbat care i-a aruncat bani şi nu înlătură pe nimeni. După ce s-a împreunat cu acel bărbat, dezlegată de orice îndatorire faţă de zeiţă, se întoarce acasă, şi din clipa aceea n-o mai poţi ademeni nici chiar de-ai acoperi-o cu aur. Cele mai frumoase la faţă şi bine făcute se întorc repede acasă, dar cele slute aşteaptă mult şi bine, nefiind în stare să împlinească cerinţa legii ; sînt unele care aşteaptă pînă şi trei, patru ani".

Acest obicei se baza, în chip vădit, pe un străvechi cult al fecundităţii sau pe credinţa că zeiţei Iştar — pe care Herodot o numeşte Afrodita sau Mylitta — trebuie să i se jertfească ce e mai sfînt şi mai de preţ. Ideea străveche că jertfa este necesară şi le place zeilor a găsit în cultul zeiţei Iştar doar o expresie nouă şi barbară, dar care, dacă ne gîndim la înfiorătoarele ritualuri de jertfă practicate la Cartagina şi Tenochtitlan, este fără îndoială departe de a fi cea mai cumplită.

Pe lîngă fecioarele care sub constrîngerea obiceiului se vindeau unui străin, se găseau, ce-i drept, şi prostituate profesioniste într-un număr extraordinar de mare. Dar şi ele se aflau în slujba zeilor. Se numeau sclavele templului (hierodule) şi, după o concepţie foarte răspîndită în Vechiul Orient, ele transmiteau binecuvîntarea şi puterea zeiţei dragostei. În obligaţiile lor intra curăţenia templului şi ţesutul veşmintelor de cult. La serbările religioase sau în casele cetăţenilor bogaţi din Babilon

se produceau ca dansatoare sau cîntăreţe, acompaniate de harfe şi lire, tobe şi chimvale. Se spune că în marele oraş trăiau pe atunci peste 10 000 de prostituate.

„Munte al pieirii..., care ai pierdut tot pămîntul !" — numea profetul Ieremia Babilonul. Şi Isaia vestea întreaga omenire : „Pogoară-te şi stai în ţărînă, fecioară, fiică a Babilonului... Învîrteşte la rîşniţă şi macină făină !... Ridică-ţi veşmîntul tău, rămîi cu picioarele goale şi treci rîurile, ca să se descopere goliciunea ta şi să se vază ruşinea ta !" (*Isaia*, 47, 1—3).

Viaţa decentă de toate zilele. Dar Babilonul, odinioară oraşul natal al dreptului, nu era exclusiv un „Babel al păcatelor". Ceea ce străinilor le părea un lucru ruşinos era pentru babilonieni în bună parte un lucru de la sine înţeles, decurgînd din însăşi religia lor. În descrierea prostituţiei din jurul templului, Herodot a arătat că femeile care se sacrificau acolo zeiţei Ştar nu se mai purtau după aceea niciodată astfel. E foarte probabil că, în pofida blestemelor din Biblie, a existat o viaţă de toate zilele normală şi morală, despre care, din păcate, ştim foarte puţin, pur şi simplu pentru că profeţii şi călătorii obişnuiesc să se ocupe în mai mică măsură de viaţa cea de toate zilele.

„Oraşul are numeroase case cu trei sau patru caturi — povesteşte Herodot [9] — şi este străbătut de străzi drepte, care se taie de-a curmezişul cu cele ce duc spre fluviu". Fiecare stradă purta numele unui zeu. Majoritatea imobilelor particulare erau probabil departe de a fi somptuoase, iar străzile nu erau prea largi. Populaţia era împărţită în preoţi şi funcţionari ; soldaţi ai gărzii regale ; negustori şi meseriaşi ; ţărani ; sclavi.

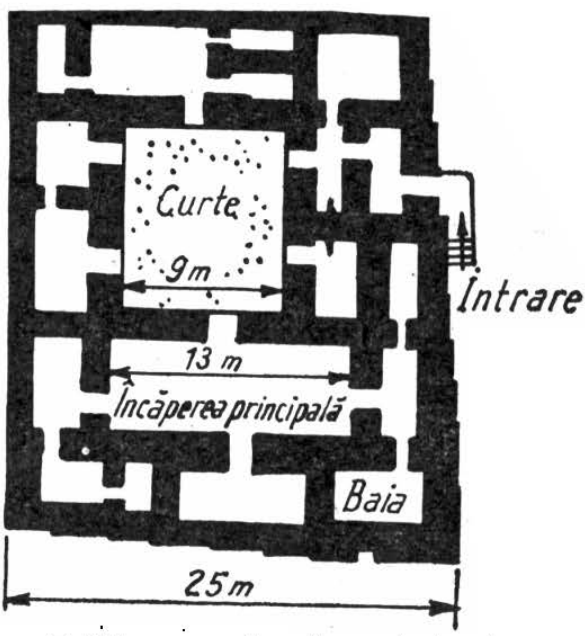

Babilon — planul unei locuinţe

„Ca îmbrăcăminte, babilonienii poartă o tunică de in care le ajunge pînă la călcîi — relatează Herodot [10] —, peste

aceasta îşi trag o altă tunică, de lînă, şi pe urmă se înfăşoară cu o mantie uşoară, albă la culoare... Părul şi-l poartă în plete, încins cu mitră, iar trupul şi-l ung în întregime cu miresme. Fiecare poartă cu sine un sigiliu şi un toiag lucrat de mînă..."

Regele şi preoţii se îmbrăcau cu veşminte luxoase din lînă şi mătase, brodate în culori vopsite cu purpură preţioasă şi ţesute cu fir de aur. Pentru covoarele babiloniene şi cuverturile brodate cu figuri din fir de aur se plăteau sume fabuloase. Plinius, naturalistul roman, afirmă că împăratul Nero a cumpărat un divan babilonian de ospăţ cu 4 milioane de sesterţi [11].

Ceea ce acumula Babilonul în materie de lux şi de produse preţioase provenind din toate ţările şi mai ales ceea ce reuşeau să facă din ele meşteşugarii metropolei a umplut de uimire lumea acelor timpuri. În Babilon se făcea negoţ cu aur şi cupru din Egipt, argint din Spania, cositor din Anglia, tămîie şi mirodenii din Arabia de sud, purpură din Fenicia, vinuri din Armenia, lînă, mătase şi nestemate din Persia, mirodenii, fildeş şi briliante din India.

Transportul vinului pe Eufrat. Cum ajungea în Babilon vinul din Armenia se poate afla foarte clar de la Herodot [12]: „Urmează să vorbesc despre ceea ce, după oraş cel puţin, se înfăţişează ochilor mei drept cea mai mare minune din ţara aceasta. Bărcile cu care localnicii coboară fluviul spre Babilon sînt rotunde şi făcute în întregime din piele, căci, atunci cînd făuresc coastele din nuiele de salcie tăiate din ţinutul Armeniei,... le învelesc pe dinafară cu piei tăbăcite, care alcătuiesc un fel de fund, fără a mai rotunji pupa sau a mai ascuţi prora. Bărcile iau astfel înfăţişarea unor scuturi; pe dinăuntru căptuşesc cu paie fiecare barcă, iar apoi, încărcîndu-le cu mărfuri, le dau drumul să plutească la vale. În acest fel se transportă pe Eufrat numeroase butoaie pline cu vin. Barca este cîrmuită de doi oameni, care stau în picioare şi care se ajută fiecare cu o vîslă... În fiecare barcă se află cîte un măgar viu, iar în cele două mai mari chiar mai mulţi. După ce luntraşii ajung plutiş la Babilon şi îşi desfac încărcătura, scot în vînzare

şi pereţii vasului, şi paiele din bărci, strigînd în piaţă cît ii ţine gura. Pieile însă le încarcă pe spinarea măgarilor şi se întorc cu ele tot în Armenia, căci să mai urce cu barca îndărăt, în susul fluviului, nu e nicicum cu putinţă, curentul apei fiind prea repede".

Mărfurile soseau în oraş în luntre şi corăbii, pe spinarea asinilor, şi a cămilelor, în care trase de boi sau de măgari ; ele

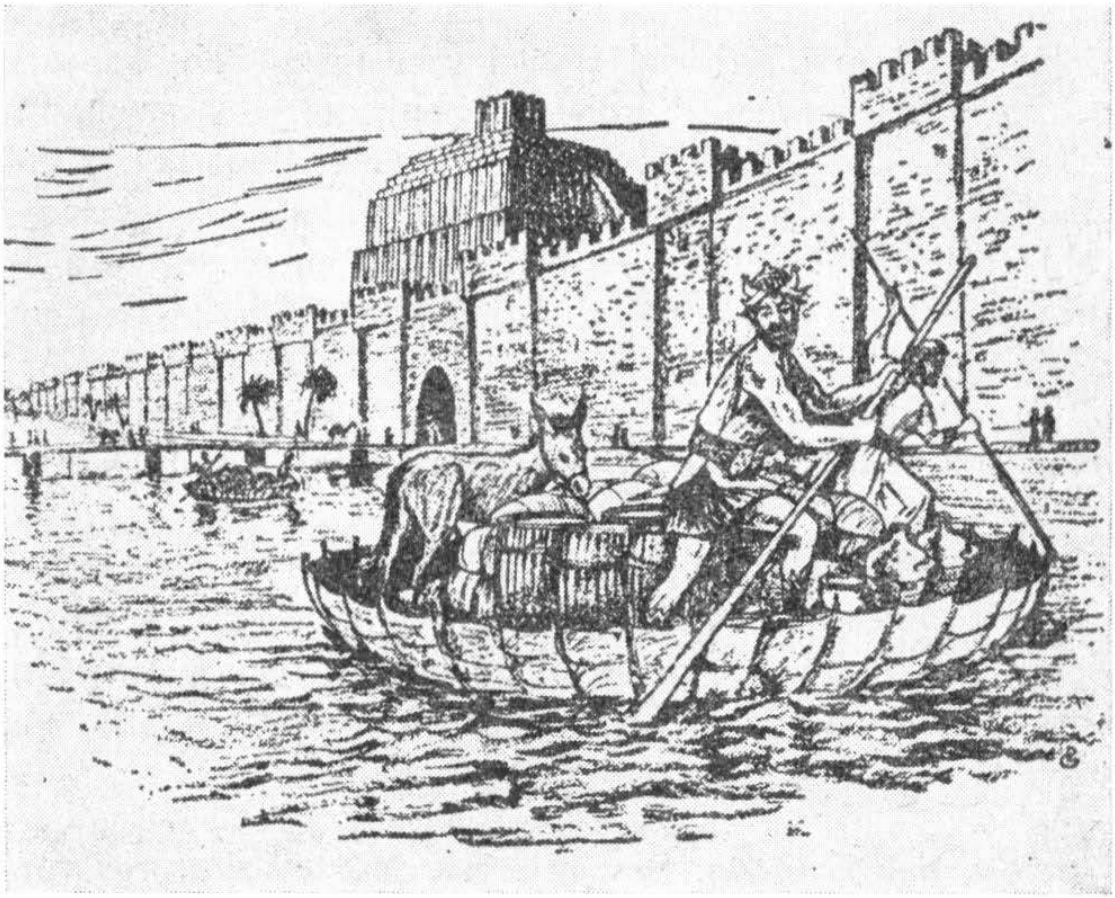

soseau într-o ţară lipsită de materii prime şi care trăia din rodul bogat al cîmpiilor sale, din îndemînarea locuitorilor săi şi din forţa de muncă a popoarelor subjugate.

Placă turnantă între Occident şi Orient. În secolul al VI-lea î.e.n. Babilonul era cel mai mare centru al ştiinţei, meşteşugurilor şi tehnicii ; era placa turnantă dintre Occident şi Orient, cea mai mare piaţă financiară şi comercială a lumii (băncile erau conduse de preoţi). Era o metropolă care prin forţa, strălucirea, arta şi depravarea ei era cea mai autentică întruchipare a oraşului. Poate niciodată pînă atunci şi nici

după aceea n-a întrecut în asemenea măsură vreun oraş pe toate celelalte, nici în splendoare şi nici în dimensiuni.

„Acolo unde civilizaţia înfloreşte pe deplin — scrie Spengler [13] — se află miracolul metropolei, marele simbol de piatră al informului — imens şi magnific, extinzîndu-se cu aroganţă. El absoarbe curentele vitale ale mediului rural neputincios, mari mase de oameni aruncate de colo-colo ca nisipul dunelor, pierzîndu-se pînă la urmă printre pietre. Aici spiritul şi banul îşi celebrează cele mai înalte şi ultime izbînzi. E lucrul cel mai artificial şi mai minunat pe care-l poate percepe ochiul omenesc, e totodată neliniştitor şi neverosimil".

Iar acestui oraş profetul Israelului înrobit îi strigă : „Chemaţi arcaşii împotriva Babilonului, pe cei ce încordează arcul ! Tăbăriţi în jurul lui, ca nici unul să nu scape ! Răsplătiţi-i după fapta lui : după faptă şi răsplată ! Fiindcă s-a ţinut trufaş împotriva domnului, sfîntul lui Israil" *(Ieremia,* 50, 29). „...Tu, care locuieşti pe ţărmul marilor ape, îndestulată de comori, ţi-a venit sfîrşitul, vremea jafurilor tale s-a împlinit !" *(Ieremia,* 51, 13).

Şi continuă aşa de-a lungul a multor versete, a unor pagini întregi : „Daţi de veste şi trimiteţi vorbă printre neamuri, ridicaţi steag şi faceţi cunoscut, nu tăinuiţi nimic, ci ziceţi : «Babilonul va fi cucerit, Bel va fi făcut de ocară şi Marduk trîntit la pămînt !»" *(Ieremia,* 50, 2).

Detestat, dar nedistrus. S-a întîmplat însă ceva neprevăzut. Babilonul *nu* a fost distrus. În patru rînduri fusese el făcut una cu pămîntul de hitiţi şi asirieni înaintea domniei lui Nabucodonosor, cel care a distrus Ierusalimul ; metropola *lui,* „mama tuturor urîciunilor", a fost, ce-i drept, cucerită de duşmani, dar nimeni n-a mai trecut-o prin foc şi sabie. A mai înflorit timp de peste două sute de ani, iar apoi a început treptat să decadă, deoarece s-a schimbat situaţia politică — un destin normal, chiar relativ blînd pentru o metropolă.

Triumful asupra lui Babel, dorit de evrei, le-a fost deci refuzat. Dar ceasul eliberării le-a sunat în anul 538 î.e.n., la 24 de ani după ce Nabucodonosor se săvîrşise din viaţă, la o vîrstă foarte înaintată.

Cyrus cel Mare (559—529 î.e.n.), întemeietorul Imperiului persan, a pornit război împotriva Babilonului în anul 539 î.e.n., a învins trupele babiloniene la Opis pe Tigru și a asediat orașul. Pînă la urmă apărătorii au fost luați prin surprindere. Cyrus a abătut o parte din apele Eufratului în marele lac de acumulare creat de Nabucodonosor, astfel încît soldații lui au putut să pătrundă pînă în mijlocul orașului, mergînd prin albia fluviului. În zidurile care apărau cele două jumătăți ale orașului interior și în partea dinspre Eufrat, porțile erau deschise !

A fost probabil opera preoților, nemulțumiți de regele Nabonid (numit și Nabunaid) pentru că acesta nu cinstea precum se cuvine pe vechii zei, în timp ce Cyrus lăsase să se înțeleagă că-l va respecta pe Marduk. Regele pers l-a luat prizonier pe Nabonid, s-a proclamat el însuși rege al Babilonului și a anexat țara dintre cele două fluvii Imperiului persan. Babilonul, metropola rămasă nevătămată, a devenit capitala celei mai bogate provincii persane.

„Cînd am intrat pașnic în Babilon și cu mare bucurie și aclamații mi-am instalat reședința domniei în palatul regilor, marele stăpîn Marduk, pe care eu îl veneram zilnic cum se cuvine, a făcut ca inima largă a babilonienilor să se plece de partea mea — relatează Cyrus într-un text cuneiform [14]. — ...Trupele mele, foarte numeroase, umblau pașnic prin Babilon... De orașul propriu-zis al Babilonului, ca și de toate orașele țării Babilonului, m-am îngrijit cu drag. Pe locuitorii Babilonului... i-am eliberat de jugul care nu li se cădea".

Evreii se întorc în patrie. Chiar dacă regele perșilor n-a fost salutat ca eliberator, se pare totuși că, pentru vremea de atunci, s-a remarcat printr-o toleranță cu totul neobișnuită, fie și numai prin faptul că a renunțat la distrugere, ba chiar și la prădare. Evreilor le-a încuviințat întoarcerea la Ierusalim (firește și pentru a-i cîștiga ca aliați împotriva fenicienilor) ; mulți dintre cei duși în surghiun au făcut uz de această clemență, alții însă au rămas în Babilon.

Cei cincizeci de ani ai exilului babilonian au exercitat o înrîurire foarte puternică asupra iradierii religiei mozaice, ca și asupra rolului pe care l-a avut iudaismul în lume. Suferințele

surghiunului şi totodată confruntarea cu civilizaţia metropolei au conferit credinţei severe şi dogmatice a micului popor iudeu acea dimensiune datorită căreia a devenit purtătorul unei religii mondiale. Alături de fenicieni, evreii au fost în primul rînd aceia care au transmis Occidentului cultura babiloniană.

„Vechiul testament" — scris abia după înapoierea din exil — vădeşte şi el în numeroase privinţe influenţa exercitată de Babilon : Dumnezeu a creat lumea într-o săptămînă babiloniană, adică în şapte zile. Dumnezeu a trimis acelaşi potop despre care vorbeşte şi Ghilgameş, rege al vechiului Babilon. Însuşi nivelul artistic al „Vechiului testament" trebuie să fi fost influenţat de contactul cu ultimele şi cele mai sclipitoare înfloreşcenţe ale străvechii civilizaţii babiloniene.

Sub regele persan Darius I (550—486 î.e.n.), Babilonul a mai făcut două tentative zadarnice de a-şi recîştiga independenţa. O a treia răscoală — în anul 480 î.e.n. — a avut drept consecinţă faptul că regele Xerxes, dornic, după cum se pretinde, să-şi potolească mînia pricinuită de înfrîngerea suferită la Salamina în lupta cu grecii, a distrus complet zidul exterior al Babilonului, precum şi templul lui Marduk — Esangila.

Cu toate acestea, Herodot, care a fost probabil acolo la douăzeci şi doi de ani după aceasta, a mai putut trage următoarea concluzie : „Oraşul întrece în frumuseţe toate celelalte oraşe despre care avem cunoştinţă" [15].

Drum liber pentru Alexandru. Perşii, în credinţa lor tot mai fanatică în Zaratustra, au distrus sub Darius al III-lea (336—330 î.e.n.) numeroase temple babiloniene, precum şi, probabil, marele turn. Despre acesta ştim doar că Herodot l-a văzut şi că Alexandru cel Mare, atunci cînd în cursul sîngeroasei sale campanii victorioase în Asia a intrat în anul 331 î.e.n. în vechea metropolă, nu l-a mai găsit decît sub forma unui morman de dărîmături.

Alexandru se aşteptase la o împotrivire îndîrjită din partea garnizoanei persane, dar porţile Babilonului s-au deschis în faţa lui, perşii au capitulat, iar babilonienii l-au încununat cu flori.

„Aici li s-a acordat trupelor un repaus mai îndelungat — relatează Droysen [16]. — Era primul oraş oriental cu adevă-

rat mare pe care-l vedeau, imens ca întindere, cu numeroase construcţii dintre cele mai uimitoare... În plus, nesfîrşita mulţime de oameni care se aduna aici din Arabia şi Armenia, din Persia şi Siria ; luxul exuberant şi viaţa dedată desfrîului, nenumăratele forme de voluptăţi rafinate şi de desfătări alese, întreaga vrajă fabuloasă a ameţitoarelor plăceri orientale erau aici pentru fiii Apusului răsplata atîtor greutăţi şi victorii".

Turnul se înalţă din nou. Şapte ani mai tîrziu, la înapoierea sa din India, după o campanie de 18 000 km, Alexandru a intrat pentru a doua oară în Babilon în fruntea unei armate decimate. Strălucirea metropolei şi faima ei continuau să fie atît de mari, încît el a hotărît să-şi stabilească aici reşedinţa regală, să guverneze de aici întreaga lume. Dar n-a mai guvernat decît o jumătate de an. A grăbit refacerea marelui turn, a cărui rezidire o ordonase imediat după prima sa intrare în oraş ; 20 000 de soldaţi şi lucrători au nivelat terenul, curăţindu-l de dărîmăturile sanctuarului Etemenanki, dar la o nouă construcţie nu s-a mai ajuns.

Expediţia lui Alexandru cel Mare de-a lungul uriaşului Imperiu persan s-a terminat la Babilon

Din ordinul lui Alexandru s-au tăiat pentru construcţia corăbiilor chiparoşii din grădinile lui Nabucodonosor ; în acelaşi timp, au fost demontate pe coasta Mării Mediterane 47 de vase de război, fiind apoi transportate pe uscat pînă la Eufrat, iar de acolo corăbiile reasamblate urmau să coboare de-a lungul

fluviului pentru a ancora la Babilon. Alexandru a dat ordin să fie amenajat un bazin portuar cu o capacitate de 1 000 de vase. Din toate colțurile lumii au fost chemați la Babilon dulgheri și marinari.

Cu ajutorul acestei flote, regele voia să instaleze puncte fortificate în Golful Persic, menite să apere comerțul cu Arabia și India. Flota era însă mică în comparație cu cea care se construia pe șantierele Mării Mediterane pentru cucerirea Italiei, Spaniei și Africii.

La Babilon, Alexandru și-a întărit armata cu trupe auxiliare persane, ajungînd să aibă 26 000 de soldați. Îmbrăcat într-un veșmînt de purpură, așezat pe un tron de aur în parcul lui Nabucodonosor, inspecta armata, care defila prin fața lui executînd exerciții de luptă. Zeci de mii de spectatori se îmbulzeau să privească flota atunci cînd făcea manevre pe Eufrat.

Alexandru pe patul de moarte. În toiul pregătirilor pentru noua campanie prin care regele voia să-și supună și restul lumii, el a fost cuprins de o maladie febrilă ; oamenii de știință mai discută și azi dacă a fost malarie sau pneumonie. Alexandru dădea ordinele de pe patul de suferință, amînînd de pe o zi pe alta pornirea flotei.

„Ceea ce ne-a transmis tradiția despre impresia pe care a produs-o boala regelui atît în rîndurile armatei, cît și în oraș pare destul de plauzibil — scrie Droysen [17]. — Macedonenii se îngrămădeau în jurul palatului, stăruind să-și vadă regele ; le era teamă că murise deja și că li se ascunde faptul. Soldații n-au încetat să se jelească, să amenințe și să se roage pînă ce nu li s-au deschis porțile. Unul după altul au trecut cu toții prin fața patului suveranului lor ; Alexandru ridica puțin capul, întindea fiecăruia mîna dreaptă, luîndu-și, din ochi, rămas bun de la veteranii săi".

La 13 iunie, în anul 323 î.e.n., la o zi după această scenă, Alexandru cel Mare, stăpînul pămîntului, a murit la Babilon în vîrstă de 32 de ani. O dată cu moartea lui s-a năruit și imperiul lui, iar Babilonul a pierdut încă o dată ocazia — poate chiar mai mare decît aceea pe care o avusese sub Nabucodonosor — de a deveni capitala lumii. Cine dorește își poate imagina

ce putere şi ce măreţie a pierdut Babilonul din cauza unui ţînţar, a acelui ţînţar care i-a transmis lui Alexandru malaria.

Oraşul nu şi-a mai revenit de pe urma acestei înţepături de ţînţar. Însemnătatea lui a scăzut, numărul locuitorilor lui s-a redus, palatele lui s-au năruit. Decăderea Babilonului a fost accelerată de faptul că Seleucos I, unul dintre moştenitorii împărăţiei lui Alexandru, a întemeiat (în 312 î.e.n.) pe Tigru *Seleucia*, care a devenit capitala sa. Soarta Babilonului a fost pecetluită atunci cînd dinastia Seleucizilor a hotărît să-şi populeze oraşul şi reşedinţa, mutînd cu forţa numeroşi locuitori ai Babilonului la Seleucia. Seleucia, care prin asemenea măsuri ajunsese să numere în secolul al III-lea î.e.n. 600 000 de locuitori, a fost probabil cel mai mare oraş al lumii pînă ce a întrecut-o Roma. În anul 164 ale erei noastre, romanii au distrus marele oraş grec de pe Tigru. De această împrejurare a profitat *Ctesiphon*, capitala parţilor, situată de cealaltă parte a fluviului. Locuitorii Seleuciei care au supravieţuit au fost mutaţi la *Ctesiphon*.

Cu toate acestea — timp de cîteva secole — o parte a Babilonului a mai rămas locuită : un orăşel uneori destul de prosper, înconjurat de vestigiile unui fast părăsit şi năruit. Mai existau pelerini care aduceau jertfe lui Marduk.

Dărîmături care pribegesc. După aceea nu s-a mai auzit nimic despre fosta metropolă. Nisipurile deşertului au acoperit ce mai rămăsese din ea. În 1898, după circa 1 500 de ani, Asociaţia orientaliştilor germani a început, sub conducerea lui Robert Koldewey, să îndepărteze din nou nisipul de lîngă satul Babil.

Aceste lucrări au durat 19 ani. Koldewey a găsit rămăşiţele marelui turn, ale giganticelor ziduri, ale templului Esangila, pe care-l distrusese Xerxes, precum şi ale mai multor cartiere de locuinţe. Un singur obiectiv a fost dezgropat aproape intact — minunata poartă a zeiţei dragostei, Iştar, prin care intraseră odinioară în oraş marile procesiuni închinate lui Marduk.

Ar fi găsit mai mult dacă dărîmăturile Babilonului nu ar fi fost întrebuinţate, secole în şir, de-a lungul şi de-a latul ţării, ca piatră de construcţie pentru noile oraşe. Oraşul de reşedinţă, Seleucia, cel care dăduse lovitura de graţie vechii me-

tropole, a fost clădit cu cărămizi din Babilon. În secolul al VIII-lea califii au luat pentru capitala lor Bagdad cărămizi care purtau sigiliul lui Nabucodonosor. În peste o sută de ruine ale oraşelor din ţinutul dintre cele două fluvii au fost găsite cărămizi cu sigiliul lui Nabucodonosor. Cărămizile arse care au alcătuit „Turnul Babel" — aproximativ 85 de milioane la număr — ar fi fost ele singure de ajuns pentru cîteva sute de clădiri de dimensiuni obişnuite. În felul acesta, Nabucodonosor, cunoscut în istorie drept cel mai ambiţios constructor de oraşe, a mai contribuit timp de secole după moartea sa la edificarea de oraşe.

Pe tiranii care credeau că totul le este îngăduit, exemplul lui Nabucodonosor i-a stîrnit mereu ; de la Alexandru cel Mare şi pînă la Hitler, cu toţii au fost orbiţi de gloria lui. „Berlin, capitala lumii, va putea fi asemuit doar cu vechiul Egipt, cu Babilonul sau cu Roma !" — profetiza Hitler în 1942 [18].

Babilonul la judecata de apoi. Între 1943 şi 1945 Berlinul a fost transformat în ruine. Babilonul lui Nabucodonosor, oraşul blestemat de mii de ori, nu a murit de o moarte violentă. Dar pentru judecata de apoi i s-a prevestit distrugerea şi dispariţia, iar în Apocalips negustătorii bocesc şi îngerii jubilează cînd pomenesc de pieirea lui :

„După acestea am văzut alt înger pogorîndu-se din cer, avînd putere mare, şi pămîntul s-a luminat de slava lui. Şi a strigat cu glas puternic şi a zis : A căzut, a căzut Babilonul cel mare şi a ajuns locaş demonilor... Pentru că din vinul aprinderii şi al curviei ei au băut toate neamurile, şi împăraţii pămîntului cu ea au curvit şi negustătorii lumii din mulţimea desfătărilor ei s-au îmbogăţit... Fiindcă păcatele ei au ajuns pînă la cer şi dumnezeu şi-a adus aminte de nedreptăţile ei" (*Apocalipsul sf. Ioan*, 18, 1—3, 5).

„Şi toţi cîrmacii..., corăbierii şi toţi cîţi îşi fac viaţa pe mare stăteau departe. Şi strigau, uitîndu-se la fumul focului în care ardea, şi ziceau : Care cetate era asemenea ca cetatea cea mare! Şi-şi puneau ţărînă pe capetele lor şi strigau şi se jeleau, se tînguiau şi ziceau : Vai ! vai ! cetatea cea mare, în care s-au îmbogăţit, din comorile ei, toţi cei ce ţin corăbii pe mare, că

într-un ceas s-a pustiit !... Iar un înger prea puternic a ridicat o piatră, mare cît o piatră de moară, şi a aruncat-o în mare zicînd : Cu astfel de avînt, aruncat va fi Babilonul, cetatea cea mare, şi îşi va pierde urma" (*Apocalipsul sf. Ioan*, 18, 17, 19—21).

Şi apoi oştirile cerului intonează cîntecul lor de triumf întru pieirea Babilonului.

„Aliluia ! Mîntuirea, şi mărirea, şi puterea sînt ale dumnezeului nostru ! Pentru că adevărate şi drepte sînt judecăţile lui! Pentru că a judecat pe curva cea mare, care a stricat pămîntul cu desfrînarea ei, şi a răzbunat sîngele robilor săi din mîna ei ! Şi a doua oară au zis : Aliluia ! Şi fumul focului în care arde ea se suie în vecii vecilor ! Iar cei douăzeci şi patru de bătrîni şi cele patru făpturi au căzut şi s-au închinat lui dumnezeu, cel ce şade pe tron, şi au zis : Amin, Aliluia !" (*Apocalipsul sf. Ioan*, 19, 1—4).

CAPITOLUL

II

NINIVE — „CETATEA VĂRSĂTOARE DE SÎNGE"

„Mi-am cheltuit bănuţii toţi
La «Mielul din Ninive»..."

Aşa începea un cîntec studenţesc, care se bucura pe vremuri de succes şi al cărui autor a fost Joseph Viktor von Scheffel, cel care a compus „Ekkehard" şi „Trompetistul din Säckingen". E de presupus că la Ninive, capitala Asiriei, era multă veselie, chiar dacă nu e cert că a existat acolo vreo cîrciumă cu firma „La Mielul". Printre alţi autori, profetul Sofonie, care a trăit pe vremea cînd Ninive nu devenise încă un deşert, pomeneşte de „cetatea cea veselă" *(Sofonie,* 2, 15).

Nu ştim totuşi dacă locuitorii ei au dus într-adevăr o viaţă atît de veselă ; există motive de îndoială. În cunoştinţele noastre despre Ninive sînt foarte multe lacune. Prin Babilon Herodot a mai putut hoinări, transmiţînd posterităţii un tablou bine conturat al metropolei ; Ninive însă nu mai exista pe vremea lui şi nimeni nu ar fi putut înfăţişa călătorului grec nici măcar ruinele ei. Ura întregului Orient, pe care sîngeroşii regi ai Asiriei au stîrnit-o împotriva lor şi a cetăţii lor scăldate în aur, s-a întors împotriva acestora şi Ninive a fost rasă de pe faţa pămîntului.

Regii, bice ale domnului. „Atunci el va întinde spre miază-noapte mîna sa şi va nimici Asiria, şi va pustii Ninive şi va

preface-o în pustietate. În mijlocul ei sălăşlui-vor turmele şi toate dobitoacele pămîntului. Şi pelicanul ca şi ariciul vor mînea pe capetele columnelor din ea. Pe ferestre va trece vuietul vîntului şi pustiul se va întinde pe prag... Aşa va ajunge cetatea cea veselă, care stătea tihnită şi zicea în sine : «Eu ! şi nimeni nu mai este ca mine !»" (*Sofonie*, 2 ,13—15).

La Babilon erau şacalii, aici sînt pelicanii ; ura rămîne aceeaşi.

Ascensiunea Ninivei a început relativ tîrziu, înflorirea ei a fost de scurtă durată, prăbuşirea bruscă.

Puterea Asiriei, vecinul şi duşmanul ereditar de la miazănoapte al Babilonului, a pornit de la oraşul *Assur*, care s-a născut probabil pe la mijlocul mileniului al III-lea şi a fost vreme de peste 1 200 de ani inima ţării. Capitala, situată pe malul apusean al Tigrului, era dominată de o piramidă în trepte, de 34 de temple şi de mai multe palate. Cel mai mare sanctuar era templul lui Assur, zeul oraşului şi totodată zeul naţional asirian. În cinstea lui, asirienii au pornit să subjuge Orientul.

Au făcut-o temeinic — cu furie distructivă şi cu o cruzime sistematică. Fanatismului religios şi setei de putere i s-a adăugat invidia. Asirienii, în marea lor majoritate păstori săraci, locuind într-o ţară deluroasă şi puţin fertilă, priveau cu cupiditate spre cîmpiile mănoase ale Babilonului, în sud, şi ale Siriei şi Canaanului, în vest.

Asirienii au constituit o armată cu o mare putere de şoc, creînd totodată şi o nouă tehnică a asediului. Oraşe care înainte vreme, în cazul cel mai bun, capitulau din pricina foametei după un asediu de ani de zile, erau de astă dată luate cu asalt. Locuitorii erau fie ucişi, fie torturaţi pînă la exterminare. Ostaşii asirieni le ardeau ochii, le jupuiau pielea de pe trupul încă viu, le înfigeau ţepi ascuţite în piept. Cetăţenilor de frunte li se tăiau braţele, picioarele, nasul şi urechile, iar trupul astfel mutilat era expus într-o cuşcă, pentru înveselirea trupelor care jefuiau şi incendiau.

„Am cucerit oraşe, am săvîrşit în ele crunt omor, am distrus, am dărîmat, am trecut prin foc — se lăuda Assurnazirpal

al II-lea, care a domnit între 883 şi 859 î.e.n. [19]. — Pe ostaşii vii i-am luat prizonieri şi în faţa oraşelor lor i-am tras în ţeapă. Am aşezat asirieni în oraşe. Armele mi le-am curăţat în marea cea întinsă..."

Sennacherib alege Ninive. De la Assur, regii asirieni şi-au mutat reşedinţa în susul Tigrului, la *Kalakh* (numit şi Kalhu sau Calhu, azi Nimrud), oraş întemeiat în secolul al XIII-lea î.e.n. Şi mai departe, către miazănoapte, regele Sargon al II-lea (713—708 î.e.n.) a construit în noua sa capitală — „Cetatea Sargon", în limba asiriană *Dur-Şarrukin* (azi Khorsabad) — o fortăreaţă pătrată de 3 km², zidul ei de apărare fiind întărit cu 183 de turnuri.

La Kalakh, ca şi la Dur-Şarrukin, existau palate fastuoase în care erau adunate comorile oraşelor prădate. Dar în comparaţie cu unele din oraşele pe care le-au prădat — de pildă Damascul, pustiit în anul 732 î.e.n. de către Tiglatpalassar al III-lea —, ambele reşedinţe erau cu mult mai mici. Adevărul e că asirienii nu posedau o metropolă.

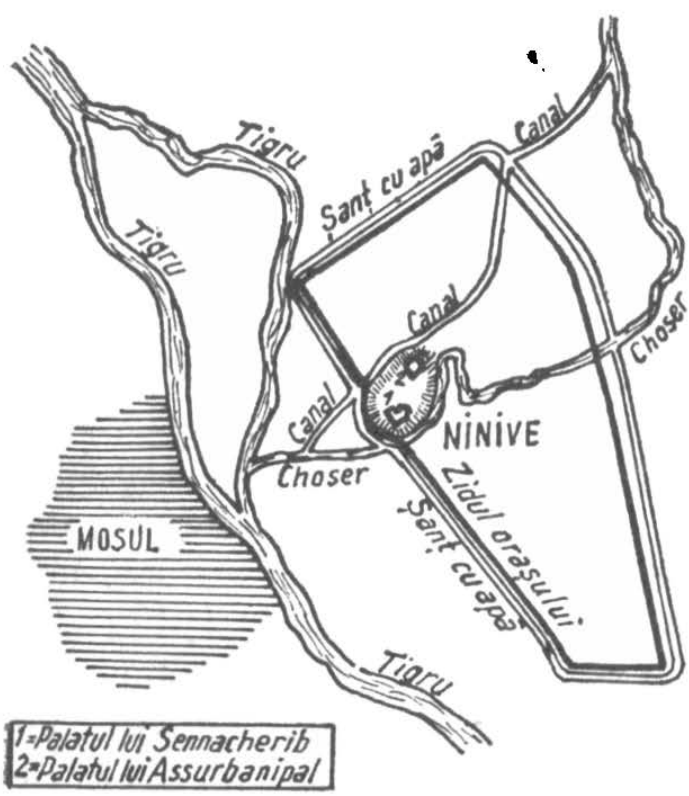

Situaţia s-a schimbat abia atunci cînd regele *Sennacherib* (705—681) a hotărît să transforme vechiul orăşel *Ninive*, care servise ocazional predecesorilor săi drept reşedinţă, într-o metropolă demnă de expediţiile sale de jaf. Ninive ocupa o excelentă poziţie strategică între Kalakh şi Dur-Şarrukin, pe ţărmul de răsărit al fluviului Tigru, la confluenţa cu vijeliosul Choser. Primejdia inundaţiilor obligîndu-l la lucrări ample de protecţie, el a umplut totodată cu apă şanţul lat de 40 m

care înconjura zidurile puternice ale oraşului ; apa i-a servit şi la irigarea grădinilor acestuia.

Despre zidurile lui Sennacherib istoricul grec Diodor povestea că ar fi fost groase de 10 m şi înalte de 30, străjuite de cel puţin 1 500 de turnuri, fiecare înalt de 65 m. Diodor a trăit însă la 500 de ani după distrugerea Ninivei şi unicul lucru exact era probabil grosimea de 10 m.

Au exagerat istoricii ? S-ar putea ca şi informaţiile lui Diodor despre dimensiunile oraşului să fie greşite. El vorbea de un dreptunghi cu un perimetru de 92 km. Săpăturile arată însă că zidul oraşului era lung de 12,4 km, fiind prevăzut cu 15 porţi, că înconjura un oraş de formă alungită cu o suprafaţă de 6,7 km² ; oricum, considerabil mai mult decît oraşul interior al Babilonului.

Se pune, ce-i drept, întrebarea dacă nu cumva şi la Ninive se putea deosebi un oraş interior de unul exterior, aşa că Diodor ar putea avea totuşi dreptate, cum au avut şi Herodot sau Ctesias cu informaţiile lor despre Babilon. În favoarea acestei păreri pledează spusele profetului Iona : „Ninive era cetate mare înaintea lui dumnezeu, s-o străbaţi în trei zile de umblet" (*Iona*, 3,3).

Acelaşi profet apreciază, pe de altă parte, numărul populaţiei metropolei la 120 000 (*Iona*, 4,11), cifră care se potriveşte de minune cu suprafaţa de 6,7 km², dacă se ţine seama de faptul că oraşul, împrejmuit de ziduri, cuprindea, în afară de temple şi palate, vii întinse şi parcuri splendide.

Dacă vrem să căutăm un sens pentru expresia „trei zile de umblet", atunci Iona — care şi-a scris cartea la 200 pînă la 400 de ani după distrugerea Ninivei — poate să fi avut în vedere salba ultimelor trei capitale ale Asiriei : Ninive, încadrată la 30 km spre sud de Kalakh şi la 16 km spre nord de Dur-Şarrukin. Zona dintre aceste trei oraşe, un ţinut cerealier fertil, era dens populată, traficul dintre oraşe fiind şi el foarte viu. Nu există însă nici un temei pentru afirmaţia că ele s-ar

fi contopit, așa cum s-a întîmplat cu Babilon, Kiș și Borsippa. Este sigur că cele trei orașe asiriene nu au avut niciodată un zid comun.

Înțelegere față de artă, cruzime față de semeni. Ninive nu era deci nici ca suprafață, nici ca număr al populației mult mai mare decît vechiul oraș babilonian Uruk în mileniul al III-lea î.e.n. și poate nici măcar cît era Babilonul lui Hammurapi în jurul anului 1700 î.e.n. Dar la vremea sa, Ninive era probabil cea mai mare aglomerare umană din lume și, mai ales, un oraș care etala în mod conștient un lux excesiv, cum nu mai existase altul pe pămînt.

Sennacherib a început prin a construi marele zid, a croi străzi largi prin vechile cartiere ale orașului (în materie de construcție de orașe, una dintre soluțiile cele mai vechi și mai agreate de dictatori) și a-și ridica palatul pe o colină deasupra Tigrului, pe care a supraînălțat-o cu circa 12 m prin adăugarea unei terase de cărămidă. „Am transformat întregul oraș într-o așezare strălucitoare ca soarele", spunea Sennacherib [20].

Pe aceeași colină, nepotul său *Assurbanipal* (numit și Sardanapal), care a domnit între 669 și 633 î.e.n., a zidit un palat a cărui splendoare o întrecea chiar și pe aceea a palatului lui Sennacherib. În acest palat, regele asirienilor a instalat vestita sa bibliotecă alcătuită din tăblițe de argilă, principalul nostru izvor pentru istoria și literatura Orientului antic. Ceea ce a mai putut fi salvat se află acum la British Museum, iar traducerea tăbliților e încă în curs.

Palatele erau înconjurate de un zid, înăuntrul căruia se aflau atît marele turn în trepte al zeului Assur, cît și locuințele curtenilor și ale preoților. În săli subterane erau depozitate aur, provizii de alimente și, înainte de toate, arme din aramă și fier. La porțile palatelor stăteau de strajă impunătoare sculpturi, devenite celebre, care înfățișau lei cu capete de oameni și aripi de păsări; unele aveau capete de vulturi sau trupuri de taur.

Potrivit criteriilor de azi, operele artistice cele mai valoroase din aceste palate erau reliefurile care împodobeau toate sălile. Pe lîngă arta războiului, arta reliefului pare să fi fost singura în care asirienii au creat ceva original şi pe care au ridicat-o la o faimă mondială. Scene din viaţa de toate zilele sînt doar izolat înfăţişate. Mai numeroase sînt scenele de vînătoare regală — călăreţi şi cîini urmărind lei, antilope sau cerbi ;

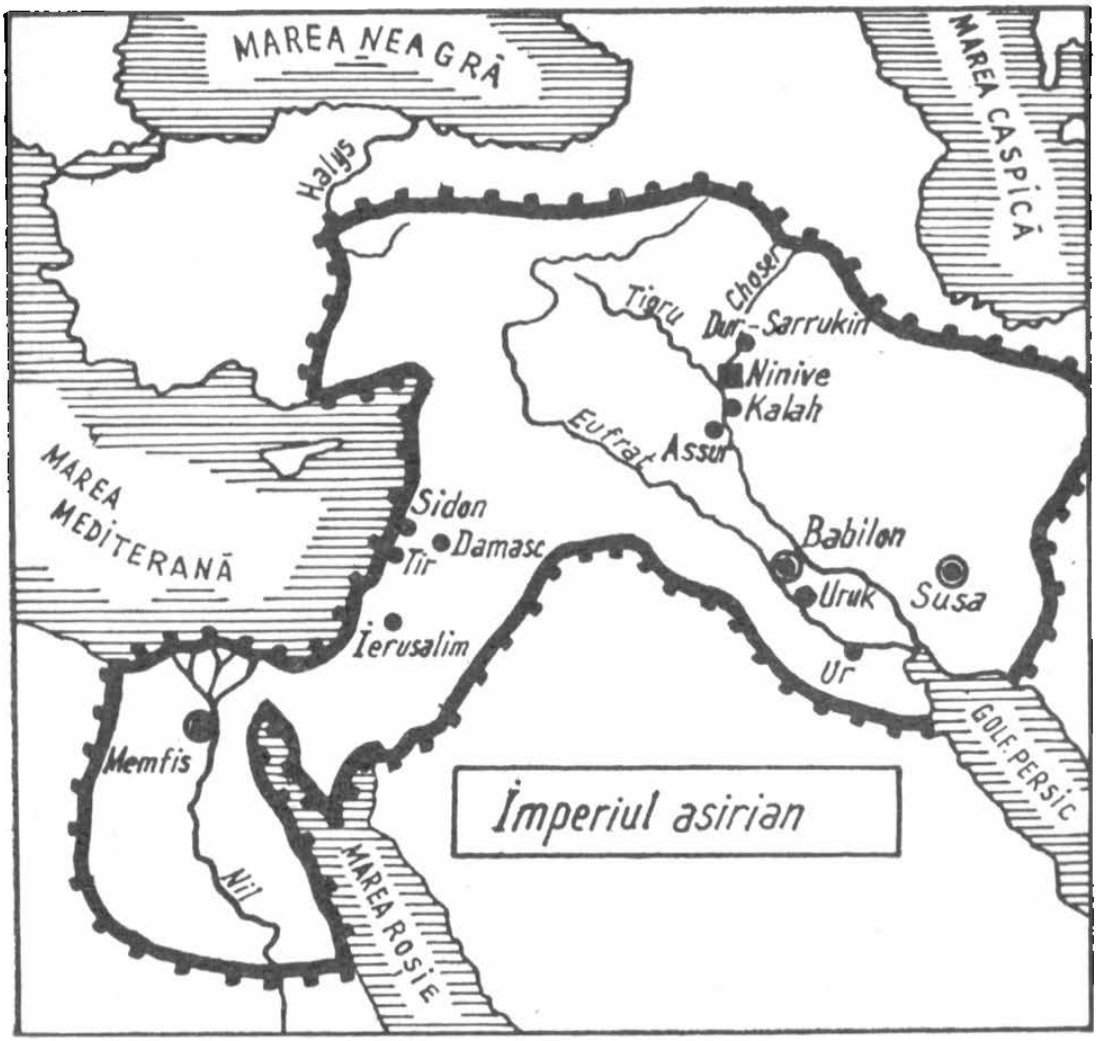

aceste imagini ne vorbesc şi azi cu o mare forţă de sugestie despre chinul de moarte al acestor animale, hăituite şi ucise.

Majoritatea reliefurilor înfăţişează chinurile morţii oamenilor peste care s-a abătut războiul asirienilor, precum şi scene de luptă din aceste războaie. Vedem oştile lui Sennacherib, ale lui Asarhaddon şi ale lui Assurbanipal trecînd prin păduri

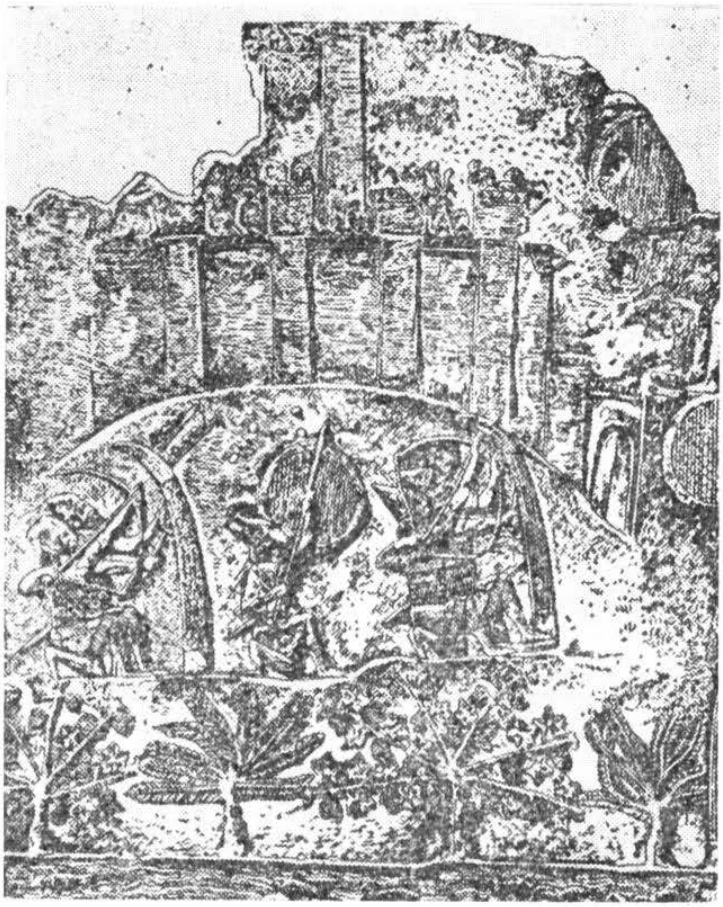

şi mlaştini, traversînd rîuri şi munţi ; vedem tabăra oştirii şi cortul regal în faţa oraşului care urma să fie cucerit şi distrus ; vedem atacul trupelor pedestre şi al călăreţilor încălecaţi pe cai sau cămile — scările de asalt sînt rezemate de ziduri, din turnuri ies flăcări, cadavrele se îngrămădesc, capete însîngerate se rostogolesc la pămînt, iar un scrib bărbos stă în faţa unei tăbliţe pe care înregistrează numărul capetelor tăiate. Cei rămaşi în viaţă sînt puşi în lanţuri, torturaţi şi jugăniţi, iar groaza lor, turnată în aur, urlă de pe toţi pereţii palatelor din Ninive.

Astfel se îngrijeau marii distrugători ca opera lor de nimicire să supravieţuiască vremurilor, transpusă într-o imagine artistică, drept avertisment pentru ceea ce se poate întîmpla oraşelor.

Furia distructivă a asirienilor. Cu ajutorul bogăţiilor pe care le-au jefuit în spaţiul dintre Eufrat şi Nil, regii asirieni au creat primul oraş somptuos din istoria universală, oraş ce trebuia să înflorească în timp ce stăpînii lui aduceau tuturor celorlalte oraşe pieirea. Şi oraşul înflorea. „Înmulţitu-ţi-ai negustătorii tăi mai mult decît stelele de pe cer", spunea profetul despre Ninive (*Naum*, 3,16). Reşedinţa regilor asirieni era în secolul al VII-lea î.e.n. centrul în care se concentra puterea şi economia lumii.

Două metropole ar fi putut eventual să umbrească faima oraşului Ninive — Babilonul de pe Eufrat şi Teba de pe Nil. Sennacherib a prefăcut în anul 689 î.e.n. marele Babilon într-un deşert; 26 de ani mai tîrziu, nepotul său Assurbanipal a distrus Teba. Asirienii, care au incendiat şi au prădat sute de oraşe, au nimicit aproape toate oraşele importante ale lumii de atunci.

„Vai de cel ce zideşte cetatea întru vărsări de sînge şi o întemeiază pe fărădelegi!" (*Avacum*, 2,12). „Vai de cetatea cea vărsătoare de sînge, plină de minciună şi de silnicie şi ale cărei prădăciuni nu se mai curmă!" (*Naum*, 3,1).

Cetatea cea vărsătoare de sînge a adus opera de distrugere la o perfecţiune pe care o vor atinge abia hoardele mongole ale lui Genghis-han. Faptul că *nomazii* urăsc toate oraşele e de înţeles; hunii, mongolii, tătarii le-au pustiit ori de cîte ori au putut s-o facă. Asirienii ne arată însă că şi un popor sedentar, care are propriile lui oraşe, poate nutri un sentiment de ură faţă de oraşe, faţă de oraşele *celorlalţi*.

MARI ORAŞE DISTRUSE DE ASIRIENI

		sub regele
Babilon	1239 î.e.n.	Tukulti-Ninurta I
Damasc	732 î.e.n.	Tiglatpalassar al III-lea
Babilon	689 î.e.n.	Sennacherib
Sidon	677 î.e.n.	Asarhaddon
Memfis	671 î.e.n	Asarhaddon
Teba	663 î.e.n.	Assurbanipal
Babilon	648 î.e.n.	Assurbanipal

CAPITALE ASIRIENE DISTRUSE DE MEZI

Assur	614 î.e.n.
Kalakh	612 î.e.n.
Dur-Şarrukin	612 î.e.n.
Ninive	612 î.e.n.

O *normă de conduită pentru oamenii de stat.* Nomazii care mai există azi (de pildă beduinii) sînt prea puţini la număr

pentru a putea amenința o civilizație orășenească ; o problemă care ne privește pe toți este însă dacă asirienii vor găsi urmași și de aici înainte.

Istoria atestă că pînă acum s-au găsit destui. Distrugerea orașelor era atît de răspîndită și, în concepția majorității popoarelor, un fenomen atît de firesc, încît încă în anul 1513, la mai bine de două milenii după ultimele expediții de pradă ale regilor din Ninive, politicianul florentin Niccolo Machiavelli, în cartea sa despre monarhie („Il Principe") a dedus din acest fenomen o normă de conduită pentru oamenii de stat [21] :

„Iar atunci cînd vrei să păstrezi un oraș fără a-l distruge, și anume un oraș care a fost obișnuit să trăiască liber, este mai ușor să reușești folosindu-te de propriii lui cetățeni... Într-adevăr, nu există alt mod de a stăpîni în siguranță o provincie decît acela de a o nimici. Iar cel care, cucerind o cetate obișnuită a trăi în libertate, n-o distruge, trebuie să se aștepte să fie el distrus de ea..."

Despre mareșalul Blücher se spune că, după victoria asupra lui Napoleon, fiind oaspete de onoare al Angliei, bătrînul soldat și-a exprimat impresia despre uriașul oraș Londra exclamînd „Ce mai pradă !" [22]. Al doilea război mondial, ca și tot ceea ce știm despre rachetele nucleare, nu ne dau motive să sperăm că militarii și-ar fi schimbat părerea în privința faptului că distrugerea marilor orașe este întotdeauna rentabilă.

Profetul nemulțumit. Curioasă și foarte semnificativă este și povestea profetului Iona, care cîrtește împotriva domnului pentru că acesta îl lipsise de un spectacol pe care i-l făgăduise. Spectacolul în cauză era distrugerea Ninivei.

„«Scoală și pornește către cetatea cea mare a Ninivei, și propovăduiește acolo vestea pe care ți-am poruncit-o !» — spuse domnul către Iona (*Iona*, 3,2). — Și s-a sculat Iona și a mers în Ninive după porunca domnului... Și Iona a pătruns în cetate cale de o zi și a început să propovăduiască și să zică : «Mai sînt patruzeci de zile, și Ninive va fi pierdută !»" (*Iona*, 3,3—4).

După relatarea Bibliei, locuitorii oraşului, încrezîndu-se în cuvîntul domnului, s-au înveşmîntat în saci, şi-au pus cenuşă în cap şi s-au pocăit. „Şi dumnezeu a văzut faptele lor cele de pocăinţă, că s-au întors din căile lor cele rele, şi domnului i-a părut rău de prăpădul care zisese că-l va slobozi peste ei, şi nu l-a mai slobozit" (*Iona*, 3,10).

Iată acum pasajul revoltător pentru concepţiile de astăzi. „Atunci Iona se scîrbi grozav şi se aprinse de mînie" (*Iona*, 4,1). Profetul s-a mîniat pentru că distrugerea la care credea că avea dreptul nu a avut loc! El nu pierde însă nădejdea. „Atunci Iona a ieşit din cetate şi s-a aşezat la răsăritul ei, şi şi-a făcut o colibă şi a stat sub ea la umbră, ca să vadă ce se va întîmpla cu cetatea" (*Iona*, 4,5).

În ce-l priveşte pe profetul Iona, el, ce-i drept, a aşteptat zadarnic. Dar profeţii Naum şi Sofonie au avut dreptate. Oraşului Ninive îi era hărăzit un sfîrşit groaznic.

Năvălirea mezilor. Faima oraşului n-a durat decît aproximativ 80 de ani. Declinul a început o dată cu moartea lui Assurbanipal (633 î.e.n.). Din regiunea muntoasă a Persiei au pornit mezii, sub conducerea lui Cyaxares al II-lea (cel Mare), împotriva Asiriei şi, în anul 614 î.e.n., au distrus vechea capitală Assur. Pe ruinele ei a fost pecetluită alianţa dintre Cyaxares şi comandantul oştilor asiriene, Nabopolassar. Acesta din urmă şi-a trădat regele pentru că Cyaxares i-a promis ca preţ al trădării jumătate din Imperiul asirian, recunoaşterea lui ca rege al Babilonului şi, în plus, mîna fiicei sale.

Trupele mezilor şi ale babilonienilor au pornit împreună spre Ninive, a cărui cetate au asediat-o timp de doi ani. Soarta i-a fost hotărîtă în anul 612 î.e.n. de o inundaţie a Tigrului, care a subminat şi a surpat zidurile metropolei. Ninive a fost luată cu asalt şi, în timp ce cuceritorii goneau pe străzi, ultimul rege al asirienilor şi-a dat foc în palatul său, pierind împreună cu femeile şi cu comorile sale.

„Carele de luptă duruiesc şi se avîntă în cîmp deschis. Înfăţişarea lor: flăcări de foc, fulgere care scapără — spune Naum (*Naum*, 2,5). — Călăreţi care s-avîntă, săbii care fulgeră, suliţe care scapără, mulţime de răniţi, grămezi de leşuri,

stîrvuri nenumărate, hoituri care stau grămadă în cale !..." (*Naum*, 3,3).

Ostaşii jefuiesc acum oraşul care crescuse de pe urma jafurilor ; ei duc imense comori la Babilon şi Ecbatana, capitala Mediei. „«Prădaţi aurul, jefuiţi argintul !», căci fără sfîrşit sînt bogăţiile ei : averi, scumpeturi fel de fel. Ea este pustiită, jefuită şi prădată !..." (*Naum*, 2,10—11).

Sfîrşitul Ninivei. Ninive a avut soarta pe care ea însăşi o pregătise celor mai mari oraşe ale vremii sale. Locuitorii au fost ucişi, oraşul — ars cu oameni cu tot. „Prăbuşirea ta este fără leac, şi năprasnic prăpădul tău ! Toţi cîţi vor auzi această veste despre tine vor bate din palme, căci peste cine nu s-a abătut necontenit urgia ta ?" (*Naum*, 3,19).

Trupele babiloniene care au trecut oraşul prin foc şi sabie erau comandate de Nabucodonosor, fiul lui Nabopolassar, cel care mai tîrziu avea să devină rege al Babilonului. Cunoscînd oraşul, a dat o mînă de ajutor ca acesta să se prefacă mai repede în cenuşă ; el a reconstruit apoi Babilonul în aşa fel, încît a întrecut pînă şi oraşul Ninive.

Din cele două metropole ale Orientului antic, numai una putea rămîne în viaţă — a fost un duel pe viaţă şi pe moarte, aşa cum s-a întîmplat adeseori în istorie. Cu comorile Babilonului pustiit şi-a împodobit Sennacherib metropola ; cu prada luată la Ninive şi-a înfrumuseţat Nabucodonosor noul Babilon.

Distrugerea oraşului detestat a fost atît de temeinică, încît nisipul deşertului i-a acoperit curînd puţinele ruine, iar locul unde se aflase Ninive a fost dat cu totul uitării. Rămăşiţele i-au rămas îngropate sub nisip timp de 2 400 de ani.

Săpături la Mosul. Abia în anul 1840 consulul francez Paul-Emile Botta a găsit la Mosul, pe Tigru, de partea cealaltă a fluviului, sfărîmături de cărămizi care l-au dus la presupunerea că aici s-ar fi putut afla locul unde a fost oraşul biblic Ninive. Deoarece săpăturile întreprinse de el nu au scos nimic important la iveală, le-a întrerupt. Le-a reluat în 1842, în

satul Khorsabad, la nord de Mosul, unde cîţiva ţărani găsiseră nişte coloane de mari dimensiuni.

Aici Botta a descoperit într-adevăr ruinele unui palat impunător, a găsit grinzi carbonizate, mari bucăţi de aramă topită şi alte dovezi ale existenţei unui oraş cu un sfîrşit violent. Credea că descoperise marele oraş Ninive şi, în anul 1849, a publicat într-o ediţie de lux o lucrare în 5 volume, intitulată „Le Monument de Ninivé" („Monumentul de la Ninive"). Dar ceea ce a descoperit era de fapt Dur-Şarrukin, oraşul-palat al lui Sargon.

Ninive continua să rămînă ascunsă în faţa Mosulului, sub sfărîmăturile cărămizilor, aşa cum presupusese Botta iniţial. Între anii 1846 şi 1851 englezul Henry Layard a scos la lumina zilei resturile metropolei. Astăzi sondele de la Mosul, al doilea oraş ca mărime din Irak, privesc de pe celălalt mal al Tigrului către şantierul arheologilor şi către resturile marelui zid.

Aşa a fost găsit Ninive — oraşul jefuitorilor şi al jefuiţilor, al asasinilor şi al asasinaţilor, oraşul aurului şi al sîngelui —, acea metropolă care în secolul al VII-lea î.e.n. a purces la nimicirea tuturor celorlalte oraşe de pe pămînt, pentru ca numai splendoarea ei să strălucească: „Eu şi nimeni nu mai este ca mine!".

Tucidide, marele istoric al războiului peloponesiac, care între anii 431 şi 404 î.e.n. a pustiit Grecia, îşi începe lucrarea de istorie cu uimitoarea constatare: „E adevărat că evenimentele petrecute înaintea acestui război şi cele încă şi mai de mult..., judecînd după dovezile în care se cade să mă încred, după o îndelungă cercetare, socotesc că n-au fost mari, nici în privinţa războaielor, nici în alte privinţe" [23]. Acelei epoci care a fost „încă şi mai de mult" îi aparţine ascensiunea şi decăderea Ninivei.

CAPITOLUL

III

LABIRINTUL DIN CNOSSOS

Prima metropolă a Europei a fost Atena, patria lui Tucidide.

Cel mai vechi oraş al continentului nostru despre care avem cunoştinţă pare să fi fost *Cnossos* de pe insula Creta. Nu întîmplător civilizaţia urbană, o invenţie a Orientului, a pătruns în Europa mai întîi acolo unde continentul îşi întinde către sud pintenul cel mai înaintat — insula Creta.

Cel mai vechi oraş al Europei. Cele mai vechi oraşe, ca şi primele metropole, s-au grupat în genere în jurul paralelei de 30° latitudine nordică, paralelă care trece prin actualul Cairo. În ultimele secole înaintea erei noastre, centrul de gravitate al civilizaţiei orăşeneşti se deplasează treptat spre paralela de 40°, care trece pe la nord de Atena şi la sud de Roma. Oraşele europene de azi cu o populaţie de un milion de oameni sînt situate între paralelele de 40° şi 60°, cu o singură excepţie — Atena.

În extremitatea sudică a continentului nostru s-a născut deci primul lui oraş. Creta se afla la numai 550 km de gura Nilului şi la aceeaşi depărtare şi de insula Cipru, care (în jurul anului 1700 î.e.n.) a făcut parte din imperiul lui Hammurapi din Babilon — o distanţă care li se părea chiar şi navigatorilor din

mileniul al II-lea î.e.n. ușor de străbătut. Creta a profitat, fără îndoială, de pe urma influenței exercitate de civilizația babiloniană și de cea egipteană.

În mijlocul culturilor de viță de vie și de măslini, pe o colină din apropierea țărmului nordic al insulei, a fost construit,

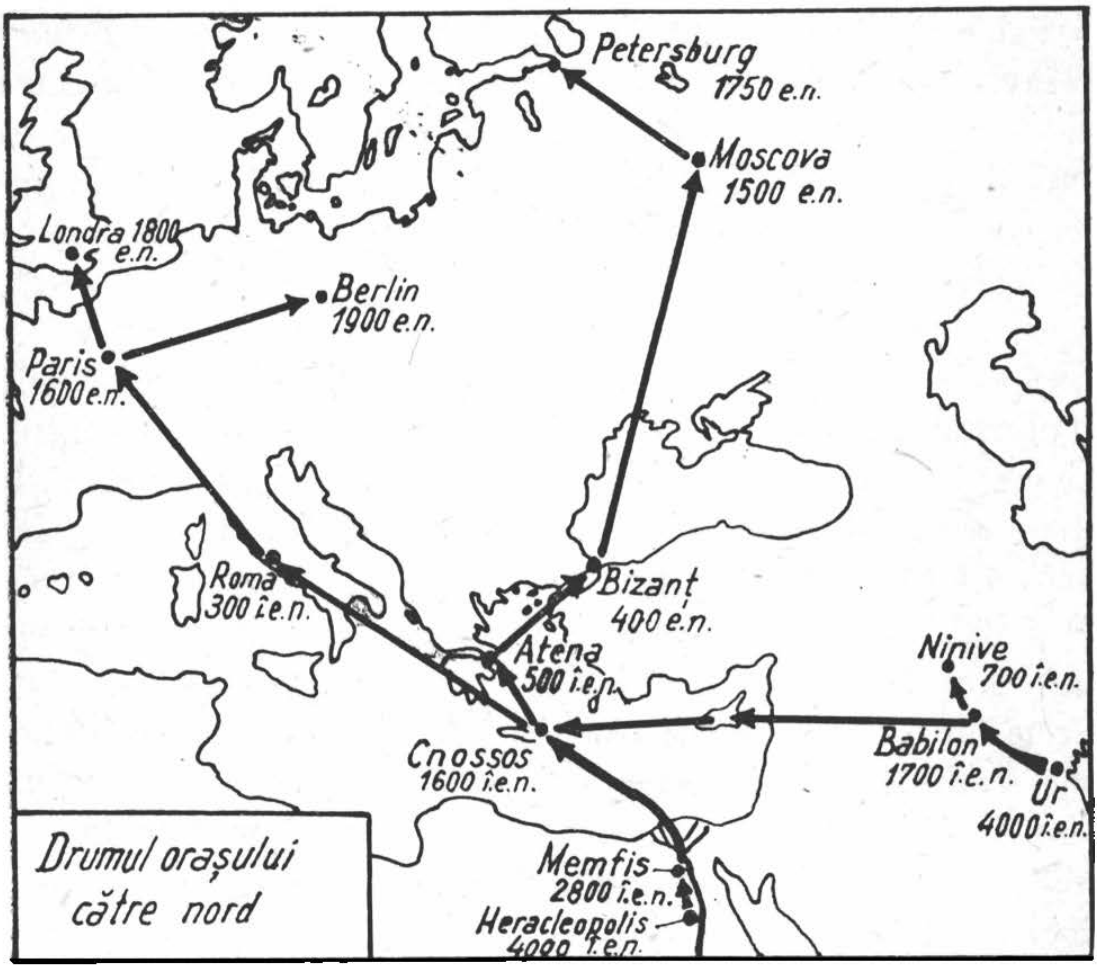

probabil în secolul al XVII-lea î.e.n., palatul din Cnossos, una dintre cele mai stranii și totodată remarcabile construcții pe care le cunoaște istoria. În jurul unei curți interioare, lungă de 55 m, se înălța un palat cu peste 400 de săli, odăi, cămări, coridoare, trepte și luminatoare. Întregul complex acoperea o suprafață de 170×156 m — aproximativ 2,6 ha — și avea pe alocuri 4 etaje. Palatul cobora pitoresc în pantă, astfel încît în aripa răsăriteană etajele de sus se aflau sub nivelul curții interioare.

Pe călător îl întîmpina din depărtare strălucirea somptuoasei colonade, construită din piatră albă. Ferestrele largi, încă fără geamuri — pentru acea vreme un lux și o risipă nemaipome-

nite —, vădeau nivelul cunoştinţelor arhitectonice şi traiul lipsit de griji al stăpînilor palatului. Pereţii şi tavanele erau ornamentate cu reliefuri din gips şi cu fresce ; prin mijlocirea lor putem afla cît de bogat şi de rafinat se înveşmîntau femeile din Cnossos. Odăile de baie, closetele cu apă curgătoare, crematoriile pentru gunoaie erau lucruri de la sine înţelese.

Palatul nu era apărat de ziduri. Pe insulă domnea o pace desăvîrşită, precum şi o încredere nemărginită în menţinerea ei — o situaţie cu totul neobişnuită în antichitate. Se pare că faţă de duşmanii din afară, Creta, în calitatea ei de mare putere comercială şi de stăpînă a unei flote puternice, se simţea în deplină siguranţă.

Încăperi mici, lux mare. În preajma palatului se înşiruiau vile confortabile şi cîteva sate. Aici locuiau ţăranii şi meşteşugarii, pe mal îşi aveau casele vîslaşii şi dulgherii de corăbii — pe cît se pare, aceştia nu flămînzeau, dar de bogăţia palatului îi separa o adevărată prăpastie.

„Palatele cretane... sînt înzestrate cu un lux tipic metropolitan, propriu Romei imperiale — scrie Spengler [24]. — În Creta au fost dezgropate oraşe şi vile care vădesc necesităţile unei înalte civilizaţii, precum şi o artă a construcţiei izvorîtă dintr-o îndelungată experienţă ; acesteia îi erau familiare o seamă de cerinţe rafinate privind forma mobilierului şi împodobirea pereţilor, ca şi curţi de lumină, canalizare, alcătuirea casei scărilor şi altele asemănătoare".

Luxul se afla însă într-o ciudată contradicţie cu dimensiunile modeste ale tuturor încăperilor, chiar şi ale aşa-numitelor săli — puţine la număr în comparaţie cu profuziunea uluitoare de mici cămăruţe şi coridoare întortocheate. În aripa de apus, de pildă, se ramifică într-un coridor lung de 80 m nu mai puţin de 23 de camere, care, după interpretarea cercetătorilor, erau folosite în parte pentru păstrarea proviziilor, în parte ca un soi de chilii monahale. Spengler susţine că Cnossos n-ar fi fost un palat regal, ci o instituţie destinată cultului şi locuită de o comunitate de preoţi. Azi e considerat mai verosimil ca palatul să fi fost centrul unui stat cretan unitar şi totodată reşedinţă regală.

Dimensiunea redusă a încăperilor putea fi determinată de faptul că locuitorii palatului își duceau în bună parte traiul în curtea interioară, foarte spațioasă (și, dată fiind clima cretană, lucrul acesta era posibil aproape tot timpul anului).

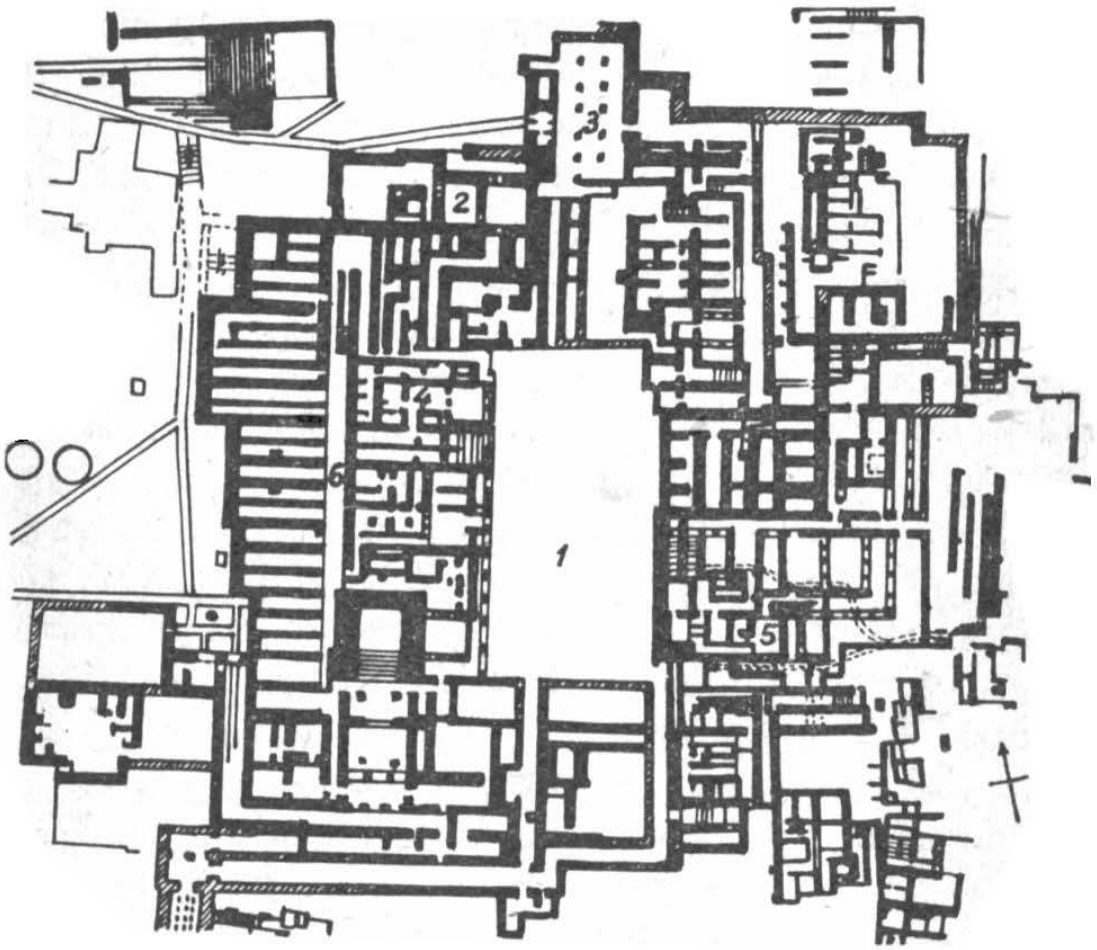

Palatul din Cnossos: (1) Curtea interioară principală, (2) vestibul, (3) portic, (4) sala tronului, (5) apartamentul reginei, (6) coridorul lung de 80 m.

Curtea — măsurînd 1 570 m², adică atît cît ar corespunde azi unei mari grădini de vilă — era deopotrivă locul de întîlnire al celor din palat, teren pentru exerciții cu arma, pentru ceremonii religioase și, probabil, pentru prezentarea unor spectacole cu caracter teatral.

Lupta cu Minotaurul. Splendidul palat s-a dărîmat puțină vreme înainte de anul 1400 î.e.n., probabil în urma unui cutremur, dar poate și prin acțiunea unor dușmani veniți de pe continent. Ulterior, pe ruinele lui s-a ridicat un sat grec.

Imigranții greci erau atît de impresionați de aceste ruine, încît au împletit în jurul palatului de la Cnossos una dintre

legendele lor cele mai vestite — legenda despre Dedal, Ariadna și labirint.

La Cnossos, spune legenda, ar fi domnit regele Minos, un fiu al lui Zeus. Pasifae, soția sa, a zămislit cu un taur un monstru — Minotaurul — cu cap de taur și trup de om. Regele l-a închis pe bastardul monstruos în labirintul zidit de Dedal, un meșter iscusit din Atena. La fiecare nouă ani, Minos îi arunca drept hrană fioroasei fiare șapte tineri și șapte fecioare din Atena.

Acestei nelegiuiri i-a pus capăt eroul atenian Teseu, care a cutezat să intre în labirint și să ucidă Minotaurul. Prin coridoarele întortocheate ale sinistrei clădiri, Teseu s-ar fi pierdut fără scăpare dacă Ariadna, fiica regelui, nu i-ar fi dat în ascuns un ghem de ață pe care l-a desfășurat în urma lui, așa încît la întoarcere a reușit să afle ieșirea din labirint. După ce ucide Minotaurul, Teseu fuge cu Ariadna la Naxos, dar acolo o părăsește — o soartă tristă și nemeritată pentru această fiică de rege, pe care Richard Strauss a transpus-o în lacrimi de operă.

Nici lui Dedal nu i-a mai plăcut la Cnossos. Pentru a fugi în Sicilia, el a confecționat pentru sine și fiul său Icar aripi din pene, pe care le-a lipit cu ceară. Dar pe drum, Icar s-a apropiat prea mult de soare, ceara s-a topit, aripile i-au căzut, iar el s-a prăbușit în mare.

Magia labirintului. Și astfel, începînd cu zborul lui Icar și pînă la firul Ariadnei, palatului din Cnossos îi datorăm o mulțime de simboluri foarte sugestive, precum și expresii care s-au încetățenit la oamenii culți. În lumea reprezentărilor noastre, labirintul ocupă un loc de o uimitoare importanță — în jocuri de răbdare, în basme și coșmaruri, ca model pentru pardoselile bisericilor din evul mediu, ca și pentru grădinile castelelor în stil rococo.

Legenda greacă n-a trebuit să născocească labirintul. El exista aievea în însuși palatul din Cnossos, cu cele 400 de odăi și coridoare ale sale, a căror înlănțuire extrem de întortocheată i-a speriat pe greci chiar și atunci cînd din palat nu mai r

seseră decît ruine. Nu legendarul Dedal, ci realii stăpîni ai Cnossosului au construit palatul lor în formă de labirint.

De ce au făcut-o este, desigur, greu de spus. Poate că au existat motive de ordin practic, al căror tîlc nu-l mai putem descoperi, dar s-ar putea ca omul să aibă o înclinaţie firească de a construi în formă de labirint.

Într-adevăr, ceea ce s-a petrecut înăuntrul zidurilor palatului din Cnossos se repetă de mii de ori între zidurile vechilor

Un registru întreg cu reglete a apărut la Anvers în 1583, aşa cum o confirmă planul acestei grădini-labirint

oraşe, iar în Orient fenomenul mai e şi astăzi foarte obişnuit — uliţe înguste, strîmbe, întortocheate, unele fără ieşire, în care orice străin este ameninţat să se rătăcească.

Îngustimea uliţelor a fost probabil o necesitate: lipsa de spaţiu înăuntrul zidurilor care înconjurau oraşul, iar în Orient — fuga de soare. Reţeaua străzilor vădeşte o lipsă totală de sistematizare, dar această lipsă de sistematizare a fost şi este voluntară, neputînd fi, desigur, socotită un produs al întîmplării.

În preferința pentru labirint se contopesc, probabil, bucuria ciudată și străveche de a tachina, de a înfricoșa, de a se înfiora și a-i face pe alții să se înfioare cu dorința de a se simți la adăpost. Căile labirintului îl apără pe acela care le cunoaște, dar pentru străin ele sînt o capcană din care nu poate ieși fără o Ariadnă dispusă să-l ajute.

Astfel își construiesc vizuina viezurele și sobolul. „Vizuina" este titlul uneia dintre povestirile cu substrat ale lui Franz Kafka : descrierea emoționantă a chinurilor unui animal care, în ciuda rafinamentului cu care-și construiește labirintul subteran, tot nu se simte suficient de ocrotit, devine imaginea înfiorătoare a maniei persecuției de care suferă scriitorul. Ne-am putea închipui palatul din Cnossos ca locul cel mai potrivit pentru acțiunea unui roman kafkian. Viața însăși a fost adesea comparată cu un labirint, ca, de pildă, în romanul cu același titlu al Inei Seidel.

Galeriile pe care le-au construit creștinii Romei în secolele al III-lea și al IV-lea ale erei noastre în stînca moale, vulcanică dedesubtul orașului erau, ce e drept, de cele mai multe ori rectilinii. Ele slujeau în primul rînd pentru depunerea morților în nișele scobite lateral și care ulterior erau zidite. Dar catacombele au fost totodată un adăpost pentru cei vii pe vremea prigoanei împotriva creștinilor. Îngustimea, ramificațiile și întunecimea ce domnea acolo făceau și din ele un soi de labirint.

Deosebit de clar devine aspectul sinistru, de labirint al catacombelor în povestirea fantastică „The Cask of Amontillado" („Balerca de Amontillado") de Edgar Allan Poe. Un bărbat, care ca personaj nu ne este îndeaproape prezentat, își ademenește prietenul, pe nume Fortunato — sub pretextul degustării unui vin delicios —, în catacombele folosite drept pivniță de vinuri și care sînt săpate sub casa unui patrician roman. La lumina făcliei ajung, după un drum lung, trecînd printre schelete și butoaie cu vin, la o nișă așezată în ungherul cel mai îndepărtat. Într-o clipită omul îl încătușează pe Fortunato cu un lanț de fier pe care îl adusese cu sine, îl leagă de stîncă, iar apoi, din răzbunare, îl zidește de viu pe îndelete și cu vădită plăcere. Motivul răzbunării nu-l aflăm.

Labirint în loc de ziduri. Numeroase oraşe au fost construite întortocheat, asemenea labirintelor, fie ca o apărare împotriva străinilor, fie ca expresie a unei stări sufleteşti. Vechile cartiere ale oraşelor Europei centrale păstrează pînă azi această înfăţişare. Curţile dindărătul a numeroase case de raport din secolul al XIX-lea, îmbucate una într-alta, constituie de-a dreptul o revenire la labirint, chiar dacă din alte motive. Vechiul cartier portuar al Marsiliei reprezenta în Europa pînă în anul 1943 un tipic exemplu de asemenea labirint. După ce mai mulţi soldaţi hitlerişti şi-au pierdut viaţa acolo, administraţia militară germană l-a aruncat în aer, fără să stea prea mult pe gînduri. În sfîrşit, în Africa de nord şi în Asia de sud aproape nu există oraş în care să nu se găsească un labirint de ulicioare şi de case îngrămădite, pe care străinul ar face mai bine să le ocolească — ceea ce, de altfel, e şi scopul lor.

Labirintul este tot atît de vechi ca şi oraşul. Strada dreaptă, largă este o realizare tîrzie care apare sporadic în mileniul al II-lea î.e.n. — adică la începutul celei de-a doua jumătăţi a istoriei de pînă acum a oraşului —, de cele mai multe ori ca urmare a voinţei unui rege care şi-o impunea cu brutalitate. Chiar şi azi asemenea străzi drepte şi lungi — după o evaluare destul de aproximativă — sînt necunoscute pentru circa jumătate din oraşele lumii.

Specificul labirintului din Cnossos consta numai în faptul că era plasat în interiorul unui complex de clădiri. Să fi fost oare coridoarele întortocheate ale palatului şi sentimentul de securitate creat locuitorilor o compensare conştientă sau inconştientă — un fel de garanţie compensatorie — a faptului că constructorul renunţase cu uşurinţă la ziduri, arătînd lumii un palat cu ferestre larg deschise?

Dacă, după toate acestea, Cnossos îşi mai merită denumirea de „oraş" e o întrebare ce nu-şi are rostul. Palatul singur nu-l poţi denumi astfel, însă împreună cu vilele şi satele dimprejur, unde, pare-se, au locuit aproximativ 40 000 de oameni, merită desigur acest nume — era un oraş răsfirat pe teritoriul înconjurător, aşa cum este azi Los Angeles (numai că polipului californian îi lipseşte tocmai acest element central — palatul).

Incendiatorul din Persepolis. Faptul că un oraş avea drept nucleu un palat, ba chiar era alcătuit aproape numai dintr-un palat, nu constituie ceva neobişnuit. Cel mai vechi exemplu de acest gen este palatul regal de la *Mari* (azi Tell Hariri), aşezat pe Eufrat, ridicat în jurul anului 2000 î.e.n. în nordul regatului babilonian. Palatul, aproximativ la fel de mare ca şi cel din Cnossos, număra, pe lîngă cîteva săli, numeroase încăperi mai mici (în total 260). În anul 1696 î.e.n. Hammurapi a cucerit statul Mari şi a distrus palatul.

Cel mai fastuos oraş-palat din antichitate a fost *Persepolis* (în limba persană Persa), reşedinţa de vară a regilor perşi. Era situat la altitudinea de 1570 m, şi deci ferit de căldura ce domnea la Susa. Palatul imperial, construit în întregime din marmură cenuşie închisă, în jurul anului 500 î.e.n., era amplasat pe o terasă artificială împrejmuită de ziduri puternice. În jurul palatului propriu-zis, de un lux fără seamăn, se aflau tezaure, magazii pentru provizii şi cazărmi. În sala de aur, unde se afla tronul marelui rege, tavanul era susţinut de o pădure de o sută de coloane, fiecare înaltă de 20 m.

Pe tronul din Persepolis, deasupra căruia se arcuia un baldachin de aur, s-a aşezat în anul 330 î.e.n. Alexandru cel Mare, pe atunci în vîrstă de 26 de ani. Apoi a jefuit oraşul-palat şi l-a trecut prin foc.

Istoricii greci Clitarh şi Diodor relatează că în timpul unui chef, cuceritorul însuşi, într-un acces de beţie exuberantă, a aruncat asupra palatului făclia incendiatoare. Droysen arată totuşi [25] : „Există suficiente dovezi că nu a fost fapta unui moment de excitare şi că Alexandru a dat ordinul de a se incendia lambriurile de cedru ale palatului regal după·o matură chibzuinţă". Pîrjolul voia să simbolizeze pieirea Imperiului persan — a acelei puteri care de 170 de ani ameninţa Grecia cu distrugerea.

Asemănător cu Cnossos sub raportul dimensiunilor este *Escurialul,* acel bizar palat-mănăstire cu înfăţişare de fortăreaţă, pe care Filip al II-lea l-a construit între 1563 şi 1586 la 45 km nord-vest de Madrid. Nu era numai o mănăstire pentru o sută de călugări, ci şi lăcaşul de veci al stăpînilor Spaniei, un centru al ştiinţei şi în acelaşi timp reşedinţa de vară şi cetatea

unde se refugia regele mizantrop, monarh al Spaniei și al Americii ; un munte de piatră care se înălța sumbru pe pleșuva pantă sudică a Sierrei de Guadarrama. Cele 86 de scări, 1 200 de uși și 16 km de coridoare ale Escurialului arată că nici aci nu ne aflăm departe de labirint.

Versailles și istoria lumii. Faima de a fi cel mai mare și mai costisitor oraș-palat al timpurilor moderne îi revine *Versailles-ului.* Din ordinul lui Ludovic al XIV-lea, castelul de vînătoare construit de cel de-al treisprezecelea Ludovic a fost transformat, între anii 1661 și 1690, într-un palat uriaș. Fațada spre parc măsoară 580 m și are 373 de ferestre. La construcția lui au fost folosiți 36 000 de lucrători. Se afirmă că încercarea, ulterior abandonată, de a tăia un canal din Eure, afluent al Senei, pînă la Versailles ar fi costat viața a 10 000 de lucrători și soldați.

Micul sat Versailles, ridicat de către Ludovic al XIV-lea la rang de oraș, nu cuprindea decît vilele curtenilor și cazărmile gărzii regale, fiind deci efectiv doar un apendice al palatului. În grajdurile palatului se aflau, pentru nevoile luxoaselor calești regale, 350 de cai ; în 1 000 de încăperi ale palatului locuiau 4 000 de slujitori.

Ceremonialul cu care se înconjura regele-soare la Versailles și servilismul pe care îl pretindea de la curtenii săi întrecea tot ce fusese în stare să facă în această materie Nabucodonosor la Babilon și regii Persiei la Susa și Persepolis. Funcțiile de „mare tăietor al fripturii" sau de „păstrător al cravatelor regale" au fost considerate o asemenea cinste, încît erau accesibile exclusiv nobililor — și aceasta numai dacă le cumpărau de la titularul respectiv sau de la moștenitorul acestuia în schimbul unei sume fabuloase.

Nu numai în fața patului fastuos al regelui trebuiau să se încline curtenii (chiar și atunci cînd era gol), dar chiar și în fața tipsiei de argint pe care erau depuse șervetele și solnița maiestății sale. Șervetele aveau, ce-i drept, un rol deosebit de important pentru că, în locul furculiței, regele folosea degetele. Despre numărul fecioarelor aruncate pradă acestui nou Minotaur în labirintul său, cronica păstrează tăcere.

Orașul-palat Versailles a făurit istorie universală. Aici au fost semnate trei tratate de pace, în 1783 — la sfîrșitul războiului de independență al Americii de Nord, în 1871 — la sfîrșitul războiului germano-francez și în 1919 — la sfîrșitul primului război mondial. Aici, în palatul regelui-soare, a fost încoronat, în 1871, un împărat german. În 1939, cînd Hitler s-a stabilit în noua cancelarie a Reichului, construită de Albert Speer, presa național-socialistă nu a pregetat să afirme că marea galerie de marmură din palatul führerului întrece prin lungimea ei de 146 m galeria oglinzilor din Versailles.

Cnossos se înscrie deci pe linia îndelungatei tradiții pe care Orientul a transmis-o Occidentului : tradiția orașului-palat de la Mari pînă la Versailles și tradiția labirintului, care își are obîrșia în începuturile orașului și s-a păstrat pînă astăzi, dar care, lucru ciudat, s-a realizat la Cnossos *înăuntrul* unei clădiri. Cu 1 500 de ani î.e.n. placa turnantă a civilizației urbane a fost Creta.

CAPITOLUL

IV

AŞA-NUMITA DEMOCRAŢIE ATENIANĂ

Pe continentul european, primele încercări modeste de construire a oraşelor s-au produs în al II-lea mileniu î.e.n. Pe vremea aceea, dacă într-o aşezare din Italia trăiau 300 de oameni în 50 de colibe, ea era considerată relativ mare. În Grecia continentală, un şir de mici şi puternice cetăţui, asemănătoare Ierihonului sau vechii Troie, constituiau embrionii din care aveau să se dezvolte oraşele. Recoltele slabe, anevoie smulse solului grec, zgîrcit şi plin de rîpe sălbatice, împiedicau constituirea unor mari aglomerări umane.

Cetăţuile erau situate în cea mai mare parte pe crestele munţilor şi se compuneau de obicei dintr-un palat regal, magazii cu provizii, adăposturi pentru războinici, o piaţă, un bazar şi un sanctuar. Cei mai mulţi dintre supuşii stăpînului cetăţuii locuiau în afara zidurilor, iar în cazul unei primejdii iminente se refugiau în fortăreaţă. Azi ni se pare straniu să te refugiezi *în* oraş, şi nu să fugi din oraş.

Oraşele Peloponesului. La sfîrşitul mileniului al II-lea î.e.n., cele mai mari şi mai urbane cetăţui greceşti folosite ca locuri de refugiu se aflau în Pelopones : Tirint cu zidurile ciclopice, Argos şi Micene.

Micene, potrivit legendei, cetatea regală a lui Agamemnon, a fost înconjurată cu un zid puternic în secolul al XIV-lea î.e.n. În locul cel mai larg, diametrul orăşelului era de 400 m. În strălucitorul palat din Cnossos se îmbinase o artă arhitectonică rafinată cu o ciudată viaţă de nepăsare. Construcţiile de la Micene erau sumbre, masive, adevărate bastioane, slujind exclusiv la apărarea de duşmanii care pîndeau de pretutindeni. În Creta predomina tipul de casă babilonian : odăi numeroase grupate în jurul unei curţi. Locuinţa micenian㠠se compunea dintr-o singură încăpere, avînd vatra ca element central.

„Vechile cetăţi... fuseseră întemeiate, mai adesea, departe de mare, din pricina pirateriei... — spune Tucidide [26]. — Dintre cetăţi, acelea care au fost mai de curînd întemeiate şi care, datorită unor posibilităţi mai mari de navigaţie, au cîştigat prisos de bunuri au fost construite, înconjurîndu-se de ziduri, chiar pe ţărmul mării... atît în vederea negoţului, cît şi din dorinţa de a dobîndi putere faţă de vecini".

Cele mai importante printre „noile oraşe", cele mai mari printre numeroasele şi minusculele oraşe-state ale Greciei au devenit Corint, Sparta şi Atena.

Corint, astăzi o reşedinţă episcopală greco-ortodoxă, cu 18 000 de locuitori, e situat pe îngusta fîşie de pămînt care uneşte Peloponesul cu Grecia propriu-zisă. Oraşul, cu cele două porturi situate la două mări şi cu cei 60 000 de locuitori ai săi, era probabil în secolul al VI-lea î.e.n., împreună cu colonia greacă Sibaris din Italia, cel mai mare oraş din Europa, în orice caz cel mai mare centru comercial şi cea mai bogată localitate a Greciei. În anul 146 î.e.n. Roma a pedepsit Corintul cu distrugerea, deoarece acesta se răzvrătise împotriva stăpînirii sale. Epistolele apostolului Pavel către corintieni sînt adresate bogatei colonii romane care a luat fiinţă pe ruinele vechiului Corint.

Sparta, statul-stat. Şi *Sparta* este azi o reşedinţă episcopală greco-ortodoxă — un orăşel cu numai 12 000 de locuitori, numărul lor fiind probabil acum mai mare totuşi decît pe vremea cînd soldaţii spartani i-au asigurat prin luptă poziţia de putere conducătoare a Greciei. După Tucidide, statul spartan cuprin-

dea, în secolul al V-lea î.e.n., două cincimi din Peloponeș, ceea ce înseamnă aproximativ 8 500 km², ceva mai mult decît Graubünden, cel mai mare canton al Elveției, care are 7 113 km².

Metropola ateniană s-a cutremurat însă sub loviturile acestei țărișoare. Capitala statului spartan nici nu merita numele de oraș ; ea era alcătuită dintr-un grup de cinci sate, în mijlocul acestora aflîndu-se sanctuare comune și o piață. Spartanii constituiau o castă militară puțin numeroasă — circa 5 000 de oameni —, care stăpînea un popor subjugat, lipsit de drepturi, numărînd aproape 500 000 de țărani și sclavi.

Pătura conducătoare era neîndurătoare și cu ea însăși : educația militară începea la vîrsta de 7 ani, și abia la 60 de ani spartanii erau scutiți de prestarea serviciului militar. Chiar și în timp de pace, militarul era în familia sa numai un oaspete. El își petrecea ziua făcînd exerciții militare, iar masa și-o lua în cercul camarazilor săi.

Sparta nu era deci, la drept vorbind, un oraș-stat, ci un sat-stat. Încă de pe atunci iscusința militară era mai curînd un talent al sătenilor decît al orășenilor. În schimb, nu s-au auzit prea multe despre o civilizație spartană.

La Atena spiritul predomină forța. Cine vorbește despre civilizația greacă se gîndește mai ales la *Atena.*

În peninsula Atica, o regiune stîncoasă, încă din antichitate lipsită de păduri, se afla spre sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n. cetățuia Atena. Deși situată la 5 km depărtare de mare, ea putea fi văzută de pe vasele care se apropiau de țărm, căci era construită pe o stîncă înaltă de 150 m.

La începutul primului mileniu, stăpînii cetății au cucerit întreaga Atică, creînd în același timp pe povîrnișul sudic al stîncii, sub scutul zidurilor cetății, o așezare orășenească. În secolele al VIII-lea și al VII-lea această așezare a crescut ca putere și influență mai ales datorită construirii unei flote și datorită artei meșteșugarilor atenieni.

Tiranul Pisistrate (560—527 î.e.n.) a înzestrat Atena cu vaste construcții edilitare ; sub domnia lui au fost construite o mare piață, templul lui Zeus, precum și o nouă instalație de alimentare cu apă. Atena ajunsese un oraș cu aproape 20 000

de locuitori. Ea nu se putea însă compara cu Corintul pe plan economic şi nici cu Sparta pe plan militar.

Cu toate acestea, în anul 490 î.e.n. atenienii au reuşit să învingă, lîngă satul Maraton — la extremitatea de răsărit a Aticii —, oştile Imperiului mondial persan, care năvăliseră în Grecia. Datorită celebrului alergător care a dus vestea izbînzii la Atena, unde s-a prăbuşit şi a murit pe loc, astăzi orice copil ştie că perşii au fost respinşi la exact 42,195 km de Atena.

După zece ani însă, perşii revin şi de astă dată reuşesc, după înfrîngerea spartanilor la Termopile, să-şi deschidă drum către Atena. Locuitorii au fugit, regele Xerxes a cucerit Acropole, i-a ucis pe toţi soldaţii greci, a incendiat templele şi a pustiit oraşul. Cîtva timp mai tîrziu, atenienii au învins însă, sub conducerea lui Temistocle, flota persană lîngă insula Salamina şi i-au alungat pe perşi pentru totdeauna din Europa. Pentru a compensa această înfrîngere nimicitoare, Xerxes a distrus marele templu al lui Marduk din Babilon.

Şi tot aşa cum cu 130 de ani în urmă Babilonul a atins apogeul strălucirii lui abia după completa sa distrugere de către asirieni, pentru Atena distrugerea a fost prologul extraordinarului avînt pe care oraşul l-a luat în secolul al V-lea î.e.n.

Securitatea trece înaintea frumuseţii. „Iar atenienii, după ce barbarii plecaseră din ţara lor, au adus înapoi — de unde duseseră — copiii, femeile şi bunurile care le mai rămăseseră — povesteşte Tucidide [27] —, pregătindu-se totodată să rezidească cetatea şi zidurile cetăţii ; din zidul din jurul cetăţii nu mai rămăseseră decît nişte ruine, cele mai multe case fuseseră dărîmate, iar în puţinele care mai erau în picioare se adăpostiseră dregătorii perşilor".

O dată cu noul zid, teritoriul oraşului a fost extins spre răsărit şi miazănoapte, acoperind acum aproximativ 2,1 km², ceva mai mult decît Hyde Park din Londra (1,6 km²) şi ceva mai puţin decît oraşul roman Trier, care în secolul al IV-lea e.n. avea o suprafaţă de 2,8 km². Adaptat regiunii deluroase, oraşul a avut o formă neregulată, şi nu una dreptunghiulară ca Babilonul.

Temistocle a insistat ca totul să se realizeze cît mai grabnic. Pe primul plan al intensei activităţi de construcţie se afla securitatea Atenei, iar nu frumuseţea oraşului. „Şi astăzi se mai vede că zidul a fost făcut în grabă", scria Tucidide [28] 80 de ani mai tîrziu. Noul zid al Atenei a fost ridicat din pietre necioplite, din dărîmăturile ruinelor, ba chiar şi din stelele monumentelor funerare. Locuinţele se înşiruiau pe uliţe la fel de înguste şi de strîmbe ca mai înainte.

Construcţiile din oraşul templelor. Abia sub Pericle, care a guvernat între anii 461 şi 429 î.e.n., a dobîndit Atena din nou o fizionomie, şi încă una dintre cele mai armonioase pe care le-a avut vreodată un oraş. Atunci a fost clădită Acropole, la ale cărei ruine turiştii vin în pelerinaj pînă în ziua de azi.

Iniţial Acropole nu era decît o fortăreaţă, vechea cetăţuie Atena. Primele temple în stil clasic au fost ridicate aici în secolul al VI-lea î.e.n., dar pînă la distrugerea Acropolei de către Xerxes precumpănea caracterul ei de fortăreaţă. Abia după aceea rîpele stîncoase au fost umplute cu dărîmături, şi au fost necesare foarte mari eforturi pentru ca suprafaţa nivelată să se transforme într-o terasă destinată construirii unui strălucitor oraş al templelor, rezervat serbărilor religioase.

Între anii 448 şi 432 a luat naştere pe Acropole, sub conducerea artistică a lui Fidias, *Partenonul*, templul de marmură al zeiţei fecioare Atena, o construcţie de dimensiuni modeste — 67 m lungime şi numai 10,50 m înălţime —, dar de o desăvîrşită armonie, prototipul templului grec. Pentru numeroşi oameni, el constituie şi astăzi una dintre cele mai mari opere de artă. Partenonul, cu coloanele lui bogat împodobite, adăpostea o statuie a Atenei, zeiţa protectoare a oraşului — operă din aur şi fildeş a lui Fidias —, precum şi tezaurul Aticii.

O dată cu Partenonul a fost terminată şi monumentala poartă de marmură a *Propileelor.* Douăzeci de ani mai tîrziu, Pericle a dispus construirea unui alt sanctuar — *Erehteionul.*

De la Propilee, trecînd printre cele două temple, pornea calea sacră, încadrată de ofrandele depuse de atenieni pentru zeiţa lor protectoare şi de un şir de blocuri din piatră în care erau dăltuite cele mai importante hotărîri ale adunării poporu-

lui. Lîngă Erehteion străjuia colosala statuie de bronz a Atenei Promahos, zeiţa bătăliei. Vîrful aurit al lăncii sale, care, cu sclipirile lui, întîmpina din depărtare vasele, trecea drept un semn distinctiv al oraşului.

Patria retoricii. Oraşul care în timpul lui Pericle, ca şi în secolul ce a urmat, a devenit un centru cultural fără precedent şi locul de obîrşie al spiritului occidental se afla cu 150 m mai jos. Atena atrăgea cele mai mari personalităţi ale Greciei. Marii creatori ai tragediei clasice Eshil, Sofocle şi Euripide au fost contemporani cu Pericle. Pe străzile Atenei Socrate îşi învăţa concetăţenii cum ar putea ajunge prin ştiinţă la virtute.

„În auzul poporului... elocvenţa s-a ridicat la o culme neatinsă niciodată în afara Greciei şi a Romei şi care nu va fi şi nu va mai putea fi niciodată atinsă", scria mentorul lui Goethe, Johann Gottfried Herder [29]. Pentru filozof, elocvenţa juca un rol tot atît de important ca şi pentru oratorii din adunarea poporului sau pentru părţile potrivnice în faţa justiţiei. La mulţi atenieni a se judeca devenise o patimă, pe care Aristofan (445—385 î.e.n.), marele autor de comedii, o ironiza în piesa sa „Păsările" [30].

Noi, ţara n-o urîm! Şi nici nu spunem
Că nu-i destul de mare şi bogată,
Că ne-ar snopi, cu gloabele pe toţi,
Deopotrivă... Greierii, pe ramuri
O lună-două cîntă; — atenienii
Purtaţi prin judecăţi, o viaţă cîntă".

Cetăţenii aparţinînd păturilor superioare, dacă nu-şi pierdeau o bună parte a zilei la tribunal, atunci o petreceau în piaţă sau în gimnaziu. Vestita piaţă a Atenei — *Agora* — era deopotrivă locul de adunare a cetăţenilor, bursă, centrul unde se întîlneau comercianţii, oratorii dornici de discuţii şi toţi pierde-vară. În mijlocul ei se înălţau fîntîni şi platani, o străjuiau şiruri de coloane şi era încadrată de primărie, arhiva statului, o sală de marmură închinată lui Zeus şi o galerie de tablouri. Aici se puteau vedea cetăţeni în plină dispută, negus-

tori ce se tocmeau şi sclavi cu poveri. Femeile abia se zăreau pe stradă. Împărăţia lor era casa.

Numai Alcibiade locuieşte confortabil. Casele de locuit din Atena erau modeste, nici chiar cetăţenii bogaţi nu-şi zideau palate, iar cînd Alcibiade — comandant suprem, mîndru de înfăţişarea sa atletică, trădător de ţară şi geniu universal — a încălcat tradiţionala modestie, aninînd în vila sa luxoasă tablouri pe pereţi, a izbucnit un scandal public. Ca şi în regatul Babilonului şi pe insula Creta, locuinţa obişnuită avea drept centru o curte interioară, care, ce-i drept, era de cele mai dese ori foarte îngustă.

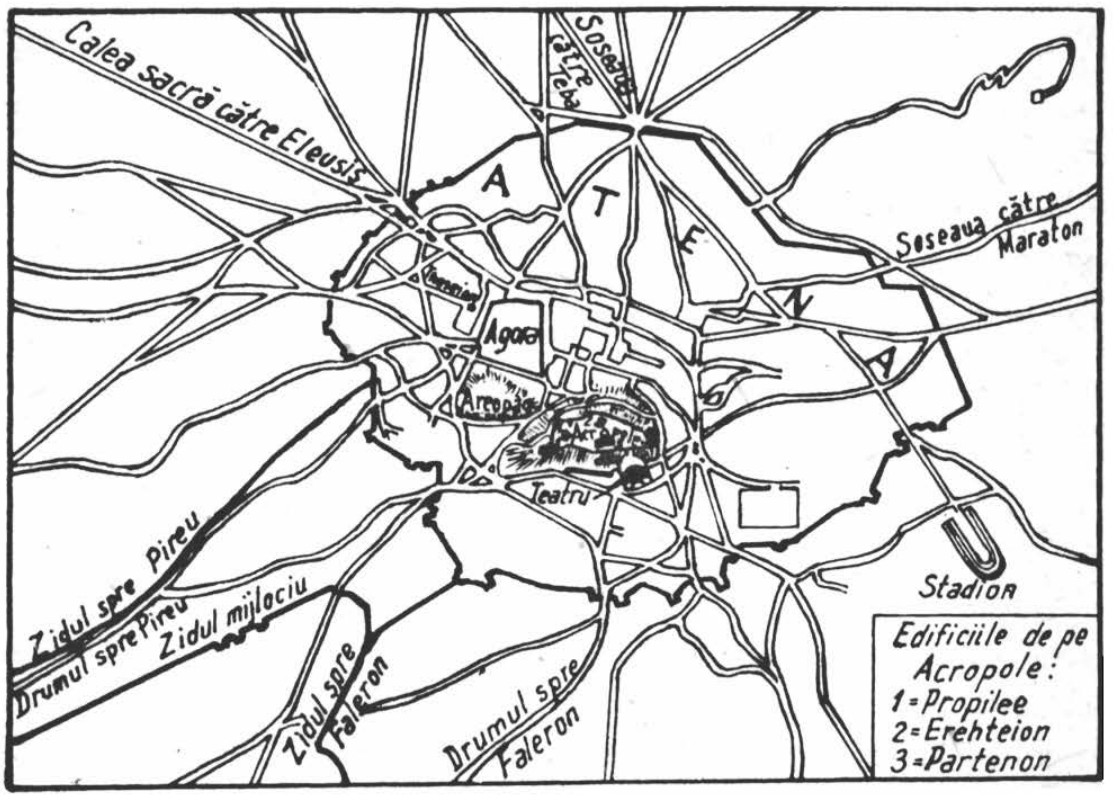

Prăvăliile şi atelierele se deschideau direct spre uliţele pline de praf. Fără strălucitoarea Acropole şi fără piaţă — centru al manifestaţiilor spirituale —, Atena ar fi fost un oraş oriental aproape sărăcăcios, care — sub aspectul confortului şi al luxului caselor de locuit — nu se putea în nici un caz compara cu Mohenjo-Daro de pe Ind sau cu Ehet-Aton de pe Nil, oraşe ce înfloriseră cu mii de ani în urmă.

În faţa porţilor oraşului se aflau trei mari gimnazii : erau parcuri întinse cu săli de gimnastică, terenuri pentru compe-

tiții sportive și încăperi pentru învățămînt amplasate între heleșteie și grupuri de pomi. Goi, strălucind de ulei, forfoteau acolo tinerii, în timp ce contingentele mai vîrstnice îi priveau sau își potoleau pofta mereu vie pentru discuții. Aici erau predate lecții de alergări și de lupte clasice, jocuri cu mingea și aruncarea suliței, precum și lecții de muzică și de canto, cititul și scrisul, dar mai ales recitarea cînturilor homerice.

Împrejurul Atenei se înșirau proprietățile funciare și gospodăriile țărănești, unde păstori, viticultori și cultivatori de măslini se străduiau să-și smulgă existența din solul sărăcăcios al Aticii. Uleiul de măsline nu slujea numai ca aliment, ci și pentru iluminat și pentru îngrijirea corpului.

Pireu — orașul născut pe planșetă. Cei 100 000 de oameni care locuiau pe vremea lui Pericle în Atena și în cele două porturi ale orașului, *Pireu* și *Faleron,* (în secolul al II-lea î.e.n. numărul locuitorilor era și mai mare) nu ar fi putut trăi numai din agricultură. Cele trei orașe alcătuiau un teritoriu urban închegat, mai ales de cînd fuseseră unite de Pericle — în anii 460—445 î.e.n. — prin construirea *zidurilor lungi,* menite să împiedice orice dușman de a tăia Atena de porturile sale. Bogăția Atenei se datora comerțului, iar acesta se desfășura în porturi. La Pireu se concentra și puterea militară a statului — marea sa flotă.

Așadar, după izgonirea perșilor, Temistocle a pus mai mult accent pe construcțiile Pireului decît pe cele ale Atenei. Zidul portului, lung de aproape 13 km, a depășit cu 5 m în grosime pe cel al metropolei și nu a fost construit în grabă și de mîntuială, ci temeinic, din blocuri de piatră cioplite, legate între ele cu fier și plumb.

Zidul înconjura cele trei golfuri portuare, destinate flotelor militară și comercială. Fiecare intrare în port era flancată de cîte două turnuri. De ele atîrna un lanț greu de fier cu care bazinul portului putea fi închis.

Pericle a făcut din Pireu un oraș model — modern și sistematizat —, proiectat pe planșetă de către celebrul arhitect Hippodamos din Milet. Șantierele și antrepozitele, birourile vămii și ale poliției portuare, bursa, magazinele și hanurile au

fost clădite acolo unde poziția lor era cea mai potrivită. Cartierele de locuințe erau alcătuite din străzi drepte și cvartale pătrate de case. Prin aceasta Pireul a devenit un model pentru marile porturi Rodos și Alexandria și, după Milet însuși, primul oraș perfect al lumii proiectat pe planșetă.

Portul era locuit de o populație foarte pestriță : negustori, meseriași, marinari și salahori. Străinii erau mai numeroși decît cetățenii de baștină proveniți din Atica, iar sclavii erau și mai numeroși decît străinii.

Din Pireu porneau navele care transportau produsele meșteșugărești și agrare în aproape toate țările riverane ale Mării Mediterane și Mării Negre, în special în Italia ; erau încărcate cu vase de lut, lămpi, unelte din metal, pielărie, vin și ulei. Persoanelor distinse din Spania sau Galia, de la Roma sau Cartagina, din peninsula Crimeea sau din capitala Persiei, Susa, ca și celor de pe Nil în sus pînă în Etiopia li se părea că numai ceramica lucrată la Atena este destul de fină.

Iar în port la Pireu își aruncau ancora vase pline de mărfuri. Înainte de toate aduceau cereale și sclavi, dar și minereuri, cherestea și lemn de esență nobilă, briliante și fildeș, tămîie și mirodenii, delicatese și covoare scumpe, nu numai din bazinul Mării Mediterane, dar și din Arabia, India și Africa Neagră. Materiile prime erau înnobilate în atelierele meșteșugărești din Atena și Pireu și, în cea mai mare parte, reexportate. Existau ateliere care, prin caracterul lor, se apropiau de ceea ce denumim întreprindere industrială, avînd pînă la o sută de lucrători.

Nașterea democrației. Un dublu oraș : al meșteșugului sîrguincios și al negoțului maritim purtat pînă în cele mai îndepărtate țări ale lumii cunoscute pe atunci — iată ce era Atena și Pireul. De pe urma unei priceperi atît de iscusite și a unui spirit de inițiativă atît de dezvoltat trăia o pătură superioară, singura de care s-au ocupat istoricii și poeții Greciei, astfel încît de atunci încoace aproape o sută de generații de liceeni au avut impresia că aceștia și numai aceștia ar fi fost „atenienii".

Putem cădea și noi cu ușurință victime ale aceleiași exagerări dacă ne lăsăm înșelați de faptul că atenienii și-au denumit forma lor de guvernămînt democrație, domnia poporului. După concepțiile actuale, pretenția aceasta este nejustificată. Firește, domnea *demos*-ul, poporul, dar în condițiile în care majoritatea absolută a locuitorilor Atenei nu era socotită ca făcînd parte din „popor". Democrația ateniană era un progres considerabil, dar față de ceea ce înțelegem noi azi prin aceasta, ea era tot atît de îndepărtată de democrație ca și justiția lui Hammurapi, cu mutilările ei, de justiția noastră.

Drept părinte al democrației trece omul de stat atenian Clistene. Luînd ca bază reformele lui Solon, el a proclamat, în anul 507 î.e.n., egalitatea tuturor cetățenilor, asigurînd fiecărui cetățean o influență egală asupra conducerii statului. Voința cetățenilor era exprimată în adunările poporului, care se țineau în piața Atenei.

Domnia poporului în practică. Această frumoasă teorie suferea însă în practică puternice deformări, așa cum se întîmplă și azi ; în plus avea ea însăși, ca teorie, mari deficiențe.

În primul rînd, încă de pe vremea aceea poporul nu știa să se apere de oratorii dibaci sau lingușitori care-l îmbrobodeau. Dimpotrivă, discursurile demagogice, care puteau fi adresate direct tuturor cetățenilor, au pricinuit probabil mai mult rău decît o fac azi. În comedia sa „Cavalerii", Aristofan dădea unui comerciant de mezeluri care se simțea chemat să devină om de stat următoarea povață [31] :

„Tu toci și amesteci toate vechiturile laolaltă,
Lingușești poporul și îl amăgești cu vorbe dulci
Așa precum ai trece o tocană prin fața nasului ; tu posezi
Ceea ce demagogului n-are voie să-i lipsească : o frumoasă
Voce de stentor, din naștere ești o lichea, un negustoraș.
Pe scurt — un adevărat om de stat !"

În al doilea rînd, existau încă de pe atunci oameni care se pricepeau să transforme democrația într-un regim mai mult

sau mai puțin autoritar : „Această conducere era, cu numele, o democrație, în fapt era conducerea exercitată de fruntașul statului", scrie Tucidide despre marele Pericle [32].

Iar în al treilea rînd, poporul, așa cum îl înțelegeau atenienii, era o minoritate a populației, deci, după concepțiile noastre, tocmai „poporul" nu era.

Mulți oameni, puțini cetățeni. Cetățean al Atenei era considerat numai bărbatul adult și liber ai cărui părinți fuseseră de asemenea cetățeni. Cu alte cuvinte :

1. *Femeile* nu erau cetățene. În genere, în Grecia clasică ele aveau o poziție subordonată. În cel mai bun caz aveau o oarecare influență spiritualele hetaire (ca acea Aspasia din Milet, de dragul căreia Pericle a divorțat). Nici chiar în dragoste, așa cum o proslăvea Platon, femeile nu erau pomenite.

2. *Străinii,* adică cei veniți din afara Aticii, nu erau cetățeni, și nici măcar urmașii lor din prima generație nu aveau această calitate. Străinilor nu le era îngăduit să posede proprietăți funciare. Or, ponderea lor în numărul total al populației, mai ales la Pireu, era foarte importantă.

3. *Sclavii* nu erau cetățeni, ba, după părerea lui Aristotel, „abia de erau oameni".

La Atena, Pireu și Faleron existau pe vremea lui Pericle aproximativ 14 000 de cetățeni. Chiar împreună cu familiile lor nu reprezentau nici jumătate din populație. Își exercitau însă dominația asupra celor peste 100 000 de locuitori ai orașului trigemen. Deci numai 14% din locuitori aveau drept de vot. În democrațiile de azi, procentul celor cu drept de vot este de cele mai multe ori de 60—70% (în funcție de numărul copiilor care nu au atins vîrsta majoratului), iar în Elveția, unde femeile de asemenea nu au drept de vot, el depășește în orice caz 30%.

După criteriile actuale, destinele Atenei n-au fost, prin urmare, conduse de popor, ci de o pătură superioară care-și arogase denumirea de „popor". Forma de stat era mai apropiată de aristocrație decît de democrație. Progresul consta în faptul că puterea trecuse din mîna unui tiran în cea a unui

grup restrîns de familii aristocratice, apoi în mîna proprietarilor funciari şi, în cele din urmă, în cea a tuturor bărbaţilor liberi — deci în mîna unei minorităţi relativ numeroase.

Sclavi mulţumiţi. În general sclavii nu trăiau o viaţă chinuită, asemenea unor animale de povară. În gospodăriile ţărăneşti din Atica trăiau ca nişte membri ai familiei. La Atena ei nu erau numai hamali şi muncitori, dar şi şefi de ateliere, negustori şi chiar directori de bancă. Cetăţeanul ocolea munca ; el era acela care avea ideile şi dădea dispoziţiile. În afară de aceasta se îndeletnicea cu exerciţiile fizice şi spirituale, acestea din urmă de preferinţă sub forma unor dispute filozofice sau juridice. Uneori, sub raportul îmbrăcămintei şi al înfăţişării, cu greu se putea deosebi un cetăţean de un sclav.

Arta de asemenea era rezervată numai cetăţenilor, bărbaţilor adulţi şi liberi. „Cînd un artist grec îşi reprezenta ascultătorii sau spectatorii — scria Nietzsche [33] —, el nu se gîndea la femei (nici la fete, ca romancierii germani, nici la femei tinere, ca toţi romancierii francezi, şi nici la cele bătrîne, ca romancierii englezi). Nu se gîndea nici la «popor», la marea masă, care, muncind şi asudînd, umplea străzile şi atelierele — mă refer la sclavi. El uita cu totul de ţăranii din împrejurimi, după cum uita şi de străini ; numai... bărbaţii care guvernau erau prezenţi în mintea lui, adică cetăţenii propriu-zişi".

Dar cetăţenii nu erau toleranţi nici măcar cu semenii lor. Cu o majoritate simplă, adunarea poporului putea, prin aşanumita „judecată a cioburilor" — ostracismul — să exileze pe termen de zece ani orice cetăţean neagreat. L-au tratat în acest mod şi pe Temistocle, odinioară învingătorul perşilor, iar în timpul războiului peloponesiac au făcut acelaşi lucru cu mulţi conducători de oşti care suferiseră o înfrîngere. În secolul al V-lea, filozofii Anaxagora şi Protagora au fost acuzaţi de ateism şi au fugit din Atena ; înţeleptul Socrate a fost condamnat la moarte în 399 î.e.n., pretinzîndu-se că ar corupe tineretul şi nu ar crede în zei.

Fața mai puțin cunoscută a Greciei. Imaginea populară a Greciei antice — artă și temple, Delfi și Olimpia, naivitate generoasă și măreție lipsită de ostentație, democrație și libertate cetățenească — este probabil oarecum unilaterală. Atena nu trăia de pe urma artei, ci de pe urma meșteșugurilor și a comerțului ; cetățenii erau stăpîni, iar majoritatea locuitorilor erau sclavi. Orașul era în cea mai mare parte dominat de larmă și murdărie, de ciocăniturile din ateliere și de zarva pieței, de intrigile bărbaților și sfada femeilor, în timp ce Acropole era doar o foarte mică parte a sa. Totuși Acropole *exista.* Este ceea ce ne lipsește azi.

Dacă înăuntrul zidurilor Atena nu a fost în general un oraș nobil și plăcut, în afara lor a dus o politică de imperialism lipsită de scrupule, dar n-a reușit să-și atingă țelul. Grecia a fost o haită de lupi sîngeroși care-și dădeau denumirea de state-orașe și se sfîșiau între ei.

Statul-oraș — *polis* — nu este o invenție grecească. Vechiul Babilon nu a cunoscut, de-a lungul a două mii de ani, nici o formație statală care să depășească un oraș și hinterlandul său agrar. După aceea, în Babilon, așa cum s-a întîmplat ulterior în mai toate țările lumii, a avut loc acel proces de dezvoltare care a dus la unirea orașelor într-un stat de mare întindere, chiar dacă acesta rămînea cu totul în umbra unui singur oraș.

Grecia, dimpotrivă, n-a reușit să depășească stadiul statului pitic. Fărîmițarea a fost favorizată de însuși caracterul reliefului ; munții Greciei nu sînt despărțiți între ei decît prin văi mici, acestea deschizîndu-se într-o singură direcție, exclusiv spre mare, în timp ce spre uscat sînt zăvorîte de munți.

Statele-oraș și comunitățile elvețiene. Noțiunea de „stat-oraș" nu înseamnă în general că statul respectiv se compune exclusiv dintr-un oraș (deși există și asemenea cazuri, ca Monaco sau Singapore, de pildă). Această noțiune înseamnă mai curînd că o țară posedă un singur centru citadin sau unul care predomină în chip categoric asupra celorlalte și în care se concentrează puterea, economia, cultura și religia.

După această definiție am putea denumi, de pildă, Franța de azi — unde în afară de Paris nu există decît „provincie" — un stat-oraș. În concepția greacă despre polis intră însă neapărat dimensiunea lui redusă, întrucît acolo toți cetățenii trebuiau să se poată întruni într-o piață pentru a-și exercita domnia prin votul lor. „Statul nu poate fi conceput cîtă vreme națiunea nu stă laolaltă, într-o grămadă, ca un fel de corp unitar — scrie Spengler [34] — ; oamenii vor să-l vadă, ba chiar să-l cuprindă cu vederea..."

Astăzi un stat cu dimensiuni atît de reduse și cu o formă de guvernare care decurge direct din aceste dimensiuni își găsește pereche numai în așa-zisele *Landsgemeinde* (comunități teritoriale) din cantoanele elvețiene Appenzell, Glarus și Unterwalden. Poporul — și aici numai bărbații — votează legile la locul de adunare și totodată procedează la alegerea organelor de conducere. Fiecare din aceste cantoane are mai puțini locuitori decît avea vechea Atenă.

Războiul peloponesiac fratricid. Dat fiind că dimensiunea redusă făcea parte din caracterul polisului și extinderea teritoriului nici nu era îndeobște dorită, nenumăratele și înverșunatele războaie dintre statele-orașe grecești apar cu atît mai ciudate. În parte războaiele se duceau pentru piețe, pentru hegemonie economică sau politică, în parte, probabil, și pentru glorie — imperialismul nu e neapărat legat de mărimea teritorială. Poate că are și Nietzsche dreptate cînd e de părere [35] că „tensiunea enormă din interior își găsea un derivativ... într-o dușmănie crîncenă și neîndurătoare în exterior : comunitățile orășenești se sfîșiau între ele, pentru ca cetățenii fiecărui oraș în parte să-și găsească propria lor liniște".

Cel mai sîngeros dintre războaie s-a purtat timp de 28 de ani (431—404 î.e.n.) între Atena și Sparta. Aproape toate orașele Greciei au fost angajate în acest război fie de o parte, fie de alta. În privința comerțului și a culturii, Sparta nici nu a încercat să se ia la întrecere cu Atena ; dar faptul că orașul lui Pericle a început să dețină hegemonia militară a dus la un război fratricid atît de crunt.

În afară de Atica, care pare să fi avut în total două pînă la trei sute de mii de locuitori, Atena stăpînea, prin mijlocirea ligii maritime, regiuni de coastă însumînd aproximativ două milioane de oameni. Numai Sparta mai stătea în calea hegemoniei ateniene. Pericle împingea deliberat lucrurile către un deznodămînt armat, astfel că războiul peloponesiac a fost dezlănțuit dintr-un motiv cu totul neînsemnat.

Grandomania se răzbună. Cît de mare era orgoliul care însufleța metropola ne-o confirmă cuvîntarea rostită de Pericle în fața atenienilor în prima iarnă a războiului. „...Întreaga cetate este o educatoare a Eladei... — spunea el conform textului lui Tucidide [36]. — Fiecare bărbat de la noi ar putea să-și mlădie corpul, fără ajutorul cuiva, cu dibăcie și grație... Singură cetatea noastră... se dovedește, în acțiune, mai presus de faima pe care o are... Și nu vom avea nevoie nici de un Homer..., nici de altul care... să ne desfete prin versuri..., ci noi am forțat toate mările și țările să fie accesibile îndrăznelii noastre și peste tot am temeinicit monumente nepieritoare ale faptelor noastre rele și bune".

Rareori aroganța, care ține poate de esența metropolei, a fost exprimată în mod atît de deschis și cu atîta necumpătare de către un om de stat. Deși Tucidide nu ne-a transmis probabil textul exact al cuvîntării, el a redat totuși spiritul în care a fost rostită.

Încrezători în noile ziduri, atenienii nu și-au mai evacuat de data aceasta populația, așa cum procedaseră înaintea atacului lui Xerxes ; dimpotrivă, toți locuitorii Aticii au fost adunați la Atena. Țăranii și-au adus întregul mobilier și o parte din ei pînă și lemnăria caselor pe care le demontaseră.

Asupra acestui oraș suprapopulat s-a abătut ca un trăsnet în cel de-al doilea an de război — 430 î.e.n. — o nenorocire îngrozitoare : ciuma.

„...Nu se amintea să fi bîntuit pe undeva o [epidemie de ciumă] atît de groaznică... — relatează Tucidide [37]. — Nu le venea în ajutor bolnavilor nici vreo altă artă omenească ;... păsările și patrupedele care se atingeau de cadavre, căci mulți rămaseră neîngropați, sau nu mai apăreau, sau, dacă mîncau

din ele, piereau..., iar morții zăceau unii peste alții, în timp ce bolnavii umblau pe drumuri și pe la toate izvoarele, pe jumătate morți, tînjind după apă... ; oamenii nu mai aveau ce face și atunci le erau la fel de indiferente și cele sfinte, și cele profane..., fiecare îndrăznea mai ușor să săvîrșească fapte de care mai înainte se ferea [să arate] că le făcea cu plăcere, pentru că vedea rapida schimbare a celor bogați, care mureau pe neașteptate, și a celor care mai înainte nu aveau nici o avere, dar luau îndată în stăpînire lucrurile celor morți".

Aceasta este, în Europa, prima descriere a unei molimi care a încercat un mare oraș. N-a fost ultima. Între orașe și epidemii există, din vremuri străvechi, o mare putere de atracție. Ce înseamnă un oraș pentru bacili ?

Un paradis al bacililor. Am menționat pînă acum mai multe puncte de vedere din care poate fi privit orașul. Pentru nomazi orașul este o impertinență. Văzut cu ochii țăranului, el apare ca o aglomerație de oameni oarecum înfricoșătoare și de neînțeles, ca o suprapunere labirintică de pietre, loc de întîlnire pentru trîndavii bogați și cuib al viciilor.

Pentru soldățimea prădalnică, orașul este o îngrămădire binevenită de lucruri care merită să fie jefuite. Strategilor germani, englezi și americani ai bombardamentelor organizate în cel de-al doilea război mondial, existența marilor orașe trebuie să le fi pricinuit o puternică satisfacție ; prezența lor în țara dușmană îi scutea de grija de a căuta obiective pentru bombele lor. *Oraș și bombe* a devenit o împerechere de noțiuni pe care un adevărat ostaș nu le poate separa. Cine țintește într-un oraș nimerește întotdeauna.

La fel, dacă bacilii care îi atacă pe oameni cu ciumă, tifos, holeră și vărsat negru ar putea vorbi, ei ar fi, fără îndoială, recunoscători și ar admite jubilînd că, în sfîrșit, căutarea plictisitoare de victime a ajuns de domeniul trecutului de cînd strămoșii noștri le-au creat, o dată cu orașele, un cîmp cu adevărat ideal pentru răspîndire. Timp de mii de ani molimele au cerut pentru aroganța care se denumește oraș un tribut înspăimîntător. Cu ajutorul orașelor, bacilii erau cît p-aci, în secolul al XIV-lea, să răpună întreaga omenire. Aproape ju-

mătate din locuitorii care populau pe atunci Europa — din Irlanda şi pînă în Sicilia — au căzut jertfă ciumei.

Doar o comedie. În anul 429 î.e.n. ciuma l-a doborît la Atena şi pe Pericle ; moartea lui, ca şi slăbirea forţelor atenienilor din pricina epidemiei, au marcat începutul unui şir nesfîrşit de nenorociri. Despre cel de-al 17-lea an al războiului Tucidide ne relatează [38] :

„Atena... se transformase într-o garnizoană. Astfel, ziua atenienii făceau de strajă la creneluri cu rîndul, iar noaptea cu toţii — în afară de călăreţi —, dintre care unii înarmaţi, iar alţii pe zid, şi sufereau cumplit şi vara şi iarna..."

În anul 411, al 21-lea de la începerea războiului, Aristofan a scris vestita sa piesă „Lisistrata", în care, cu mijloacele comediei, exprima dorinţa poporului de a se pune în sfîrşit capăt crîncenei lupte.

Femeile din Atena, conduse de Lisistrata, au hotărît ca printr-o grevă conjugală să-i aducă la raţiune pe belicoşii lor soţi. Ele s-au baricadat pe Acropole, confiscînd şi tezaurul statului. Dar înainte ca bărbaţii să fie dispuşi să treacă la încheierea păcii, majoritatea femeilor devin spărgătoare de grevă şi o părăsesc pe Lisistrata. Totuşi, ea reuşeşte pînă la urmă să organizeze o sărbătoare a reconcilierii între atenieni şi spartani.

Aceasta a fost comedia lui Aristofan. În realitate, războiul a mai durat încă şapte ani. Nesocotinţa adunării poporului, care condamna la moarte din ce în ce mai mulţi comandanţi care suferiseră eşecuri militare, a grăbit prăbuşirea Atenei. În anul 404 î.e.n. metropola a trebuit să capituleze în faţa satului de soldaţi. Spartanii au dărîmat fortificaţiile Pireului şi zidurile lungi dintre Atena şi portul ei, au lăsat atenienilor numai 12 vase şi au transformat Atica într-un vasal al Spartei.

Tucidide a tras următoarea concluzie analizînd acest război [39] : „În timpul lui, în Elada s-au petrecut atîtea nenorociri, cum nu s-au mai întîmplat în altele într-un interval egal de timp... nici n-au fost capturate şi golite de locuitori cetăţi atît de mari..., nici n-au fost atîtea exilări şi ucideri..."

Fetişul oraşului-stat. Puterea politică a Atenei a încetat pentru totdeauna: „Fetişul funest al oraşului-stat" — cum îl numeşte Toynbee [40] — i-a împiedicat pe greci să se unească din proprie iniţiativă. „Societatea greacă a naufragiat din pricină că n-a sfărîmat la timp găoacea tradiţionalului oraş-stat, care a împiedicat-o să vadă mai departe de vîrful nasului", scrie istoricul britanic [41].

Dar războiul n-a pus capăt înfloririi economice şi culturale a Atenei. Dimpotrivă, comerţul s-a dezvoltat şi mai mult; pretutindeni în partea de răsărit a Mării Mediterane s-au stabilit comercianţi greci. Şi în secolul al IV-lea Atena continua să fie cea mai mare piaţă a lumii. La Atena se plămădea gustul elitelor din întreaga lume.

În oraşul propriu-zis, toate străzile erau acum pavate, iar numărul şcolilor şi al bibliotecilor sporise. La poalele Acropolei a fost construit cu banii unor cetăţeni bogaţi un teatru cu 30 000 de locuri, la care intrarea era gratuită. Platon (427—347 î.e.n.), elevul lui Socrate, a creat în dialogurile sale bazele filozofiei occidentale; Aristotel (384—322 î.e.n.), elevul lui Platon, a fost chemat de la Atena la *Pella*, capitala Macedonici, pentru a deveni dascălul acelui Alexandru căruia mai tîrziu i s-a dat denumirea de cel Mare.

Limba şi cultura greacă devin o modă. Într-un răstimp de cîţiva ani, acest Alexandru a pus radical capăt certurilor dintre oraşele-state greceşti, anexîndu-le pe toate statului său înainte de a porni să cucerească lumea. Trecînd ca o vijelie prin uriaşul Imperiu persan, Alexandru a dus limba şi cultura greacă pînă în India. Cultura era în esenţă cea a Atenei. Importanţa universală cucerită de cultura ateniană, oraşul lipsit de orice putere politică a datorat-o în bună parte învingătorului său. Limba greacă, de multă vreme *limba cultă* a spaţiului mediteranian, a devenit prin Alexandru şi prin negustătorii care veneau în urma lui *limba uzuală* a *Orientului Apropiat.*

Abia în secolul al III-lea î.e.n., o dată cu ascensiunea noii metropole greceşti, Alexandria din Egipt, şi datorită dependenţei crescînde faţă de romani, însemnătatea economică a

Atenei a scăzut, aşa cum se petrecuseră lucrurile mai înainte şi cu influenţa ei politică. Poziţia ei culturală nu a suferit însă cîtuşi de puţin din această pricină. Oraşul devine pentru fiii romanilor bogaţi centrul unde se instruiau şi se cultivau. Filozofi, poeţi, dascăli, sculptori şi artizani atenieni erau aduşi în număr mare la Roma, în acel oraş care — socotind că-şi are obîrşia în Troia — era acum dornic să se lase impregnat de cultura greacă. Aşa cum în multe ţări ale Europei în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, iar în Rusia chiar pînă în 1917, franceza a fost limba elitelor, greaca a fost la timpul ei limba elitei romane.

De felul cum unii greci se pricepeau să profite la Roma de această conjunctură îşi bate joc, în jurul anului 100 e.n., poetul şi satiricul roman Iuvenal [42] :

„Îmi e silă să văd Roma năpădită de ahei !...
Ei au mintea iscusită, au deprinderea gîndirii,
Îndrăzneală mai cu seamă, darul sprinten al vorbirii.
Iar în arta elocvenţei pe Isaeus îl întrec.
Să vă spun ce-anume ştie şi ce poate fi un grec ?
Tot ce vreţi : e retor, pictor, priceput în geometrie,
Te masează, îţi ghiceşte, se dă tumba pe frînghie,
E băiaş, augur şi medic, grămătic şi vrăjitor,
Iar cînd e lihnit, dă-i ordin şi se face zburător !...
Grecii însă, din născare sînt actori de comedie !
De zîmbeşti, ei rîd în hohot ; tu eşti trist ? ei, disperaţi !...“

Dar cînd Atena se răzvrăteşte zadarnic împotriva stăpînirii romane, în anul 86 î.e.n., admiraţia nu-i împiedică pe romani să o jefuiască. Ei au dărîmat zidul oraşului, cruţat de spartani, şi au distrus Pireul. De altfel, şi pînă atunci, şi după aceea, Atena a fost jefuită de către bogătaşii romani care şi-au împodobit cu operele ei de artă vilele şi palatele lor din oraş.

Jefuitori în chip de turişti. „În Atena depopulată, care trăia de pe urma vizitatorilor şi din donaţiile unor străini bogaţi — tună şi fulgeră Oswald Spengler [43] —, toată gloata de romani, mult prea repede îmbogăţiţi, căscau gura la operele

de artă de pe vremea lui Pericle, pe care le înțelegeau tot atît de puțin cît îl înțeleg vizitatorii americani ai Capelei Sixtine pe Michelangelo — după ce toate operele de artă transportabile fuseseră ridicate cu de-a sila sau cumpărate la prețuri fabuloase, dictate de modă, iar în locul lor, lîngă operele profunde și modeste ale trecutului, au fost construite edificii romane gigantice și pretențioase".

Asemenea clădiri au ridicat împărații August și Adrian. Apoi vîrtejul migrațiunii popoarelor germanice a cuprins și Atena. În anul 267 e.n. Atena a fost prădată de către heruli, iar apoi, în anul 395, de vizigoții lui Alaric — nomazi tipici, plini de aversiune față de orice civilizație citadină. Dar și în secolul al IV-lea e.n. Atena trecea drept un centru cultural, un oraș plin de viață, spre care se îndreptau în număr mare studenții Imperiului roman aflat în dezagregare.

Cînd în anul 330 e.n. împăratul Constantin a hotărît să facă din Bizanț capitala Imperiului roman, el a dispus ca Atena să fie încă o dată scotocită pentru a-i jefui operele de artă care urmau să-i împodobească metropola. În anul 529 e.n. împăratul bizantin Iustinian a închis vestita Academie ateniană în care predase odinioară Platon. O dată cu închiderea Academiei, Atena a decăzut definitiv, devenind un oraș de provincie.

Turcii și bavarezii la Atena. În 1458 turcii au intrat în metropola decăzută. Au prefăcut Partenonul în moschee, Propileele le-au transformat în cazarmă, iar Erehteionul de pe Acropole în harem al guvernatorului.

Cînd în războiul de independență din 1822 turcii au fost alungați din Atena, orașul nu mai era decît un mic și amărît tîrg cu două mii de locuitori. În 1832 prințul Otto de Bavaria, unul din fiii regelui bavarez Ludovic I, a fost proclamat rege al Greciei și după trei ani și-a stabilit reședința la Atena. Din însărcinarea lui s-a trecut la reconstrucția orașului — în parte după planurile intendentului construcțiilor curții regale bavareze, Leo von Klenze, care a încercat la rîndul său să evoce, prin construcțiile ridicate la München împrejurul pieței palatului regal și prin Walhalla la Regens-

burg, ceva din clasica Eladă. El a restaurat la Atena și Partenonul, care în 1687, în marele război împotriva turcilor, suferise multe stricăciuni pricinuite de flota orașului-stat Veneția, care a bombardat Atena. Un obuz provocase explozia rezervelor de praf de pușcă, pe care tocmai în fostul templu al Atenei găsiseră turcii cu cale să le depoziteze.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, Atena era din nou un oraș mare, ca pe vremea lui Pericle. Astăzi trăiesc în triunghiul citadin Atena-Pireu-Faleron un milion opt sute cincizeci de mii de oameni. Inima orașului este, la fel ca în urmă cu 2 400 de ani, Acropole.

Acropole ne amintește mereu de vremurile cînd Atena era centrul cultural al lumii, izvorul care a dat naștere Occidentului ; ne amintește de orașul în care își aveau patria naivitatea și măreția, certurile dintre partide și spiritul mercantil, libertatea gîndirii și a cuvîntului, ura, războiul și ciuma, puternicul avînt al spiritului european și înfumurarea omului („omul e măsura tuturor lucrurilor", propovăduia Protagora), precum și teoria lui Democrit, cel care a descompus universul în atomi. La Atena, unul dintre cei mai mari poeți ai lumii, Sofocle, era vistiernic al ligii maritime a Aticii ; tot la Atena a fost executat Socrate, unul dintre cei mai mari filozofi pe care i-a avut Occidentul. A mai existat oare vreodată un oraș în care să se îmbine asemenea contraste ?

CAPITOLUL

V

ARHIMEDE ŞI CLEOPATRA

Cele mai mari oraşe greceşti nu s-au aflat în Grecia propriu-zisă.

În antichitate teritoriul locuit de greci era format din regiuni insulare şi de coastă. Zona aceasta îngloba o suprafaţă care se întindea — în părţi aproape egale — pe teritorii aparţinînd azi Greciei şi Turciei. Dar nu numai atît. După cum sumerienii, stabiliţi pe Eufrat, par să fi întemeiat în al IV-lea mileniu î.e.n. colonii pe Ind, tot aşa s-au aşezat şi grecii la începutul primului mileniu î.e.n. în multe puncte ale Italiei de sud, ale Africii de nord şi ale coastelor Mării Negre, deoarece enormul excedent al populaţiei nu-şi putea găsi hrana în patria cu pămînt arid. În anul 445 î.e.n. Pericle a vizitat în fruntea unei flote ateniene chiar şi peninsula Crimeea. Populaţiile ţinuturilor de coastă, de cele mai multe ori reduse ca număr, nu s-au putut opune puterii militare şi economice a colonizatorilor greci. Coloniile erau — lucru de la sine înţeles în antichitate — întotdeauna oraşe.

Grecii au cucerit coasta de vest a Asiei Mici prin forţa armelor. Aici ei au constituit pătura superioară a vechilor oraşe Milet şi Efes, situate în regiunea cunoscută sub numele de Ionia. Ambele porturi au fost în secolul al VI-lea î.e.n. — îm-

preună cu Siracuza din Sicilia şi Corint din Grecia propriu-zisă — cele mai mari centre economice şi culturale ale lumii elene. Homer însuşi a fost un grec originar din coloniile Ioniei.

Milet, oraşul sclavilor. Milet, portul aşezat la capătul a numeroase drumuri pe care le străbăteau caravanele Asiei Mici, nu era în privinţa luxului cu mult mai prejos decît Babilonul. Numărul locuitorilor săi pare să fi fost însă de numai 50 000. Miletul nu era un oraş cu clădiri monumentale, ci un centru comercial unde tonul era dat de marii comercianţi, de armatori şi de latifundiari. În jurul anului 700 î.e.n. aici au fost bătute primele monede de metal. Majoritatea locuitorilor erau sclavi, ei erau cei ce puneau în mişcare vîslele marilor vase, cărau poverile, lucrau ogoarele. Aici, spre deosebire de cele petrecute la Atena mai tîrziu, sclavii erau chinuiţi cumplit. De aceea s-au şi produs mai multe tulburări. S-a ajuns chiar la o mare răscoală, în timpul căreia au fost ucise nevestele şi copiii celor bogaţi. De îndată ce marii comercianţi au devenit însă din nou stăpîni pe situaţie, ei au luminat pieţele oraşului cu torţele vii formate din trupurile căpeteniilor răscoalei.

În anul 494 î.e.n. Miletul a fost incendiat de perşi. Arhitectul Hippodamos a început în anul 479 reconstrucţia oraşului. Miletul s-a transformat într-un oraş planificat cu meticulozitate, în stare să adăpostească 80 000 de oameni, cu o reţea de străzi care în general se încrucişau în unghiuri drepte, precum şi cu o canalizare desăvîrşită. Contemporanii au fost atît de impresionaţi, încît Pericle i-a încredinţat lui Hippodamos misiunea de a reconstrui portul Pireu şi apoi de a întocmi planurile oraşului *Thurioi* şi de a construi acest oraş în regiunea colonizată de greci în sudul Italiei.

Miletul a continuat să fie un oraş important şi pe vremea romanilor. Apoi a venit declinul, provocat de înnisiparea portului. Pînă în secolul al XIX-lea, cînd a apărut draga acţionată mecanic, un port aflat într-o asemenea situaţie era pierdut.

Un păstor vrea să devină celebru. În privinţa bogăţiei şi a mărimii, *Efesul* epocii de înflorire a Eladei nu se putea compara cu Miletul. Dar el adăpostea una din cele şapte minuni ale lumii antice — templul zeiţei Artemis (numită de romani Diana), zidit în secolul al VI-lea î.e.n., de patru ori mai mare decît Partenonul din Atena. Herostrat, un păstor sărac, a incendiat în anul 356 î.e.n. această minune arhitectonică pentru ca, după spusele sale, să devină celebru şi nemuritor ; trebuie să recunoaştem că lucrul i-a reuşit. Templul, reconstruit cu şi mai mare lux, a fost distrus de goţi în anul 262 e.n. În felul acesta s-a pus capăt şi prostituţiei din templu, care, ca şi mai înainte la Babilon, înflorise şi aici.

In ce priveşte moravurile efesienilor, se pare că nu erau prea bine văzute. Textele lui Petronius Arbiter, marele zeflemist de la curtea împăratului Nero, cuprind o frază din care aflăm că [44] : „La Efes era o soţie de o cinste atît de vestită, încît veneau s-o vadă ca pe o raritate toate femeile din ţinuturile vecine".

Tot acolo a predicat timp de doi ani apostolul Pavel. Pe atunci capitală a provinciei romane Asia, Efesul număra peste două sute de mii de locuitori, fiind unul din marile centre urbane ale imperiului. În evul mediu Efesul a decăzut, ajun-

gînd un oraş de provincie în care locuiau arabi şi mongoli. În secolul al XIV-lea, cînd procesul de înnisipare a portului, care se semnalase de timpuriu, n-a mai putut fi împiedicat, ceea ce mai rămăsese din vechiul oraş s-a dărîmat complet. Efes a murit de aceeaşi moarte ca şi oraşul-frate Milet şi ca odinioară Eridu în ţara Babilonului.

Către apus colonizatorii greci au înaintat şi mai departe. În jurul anului 700 î.e.n. au întemeiat în sudul Italiei *Sibaris* şi *Neapolis* (ceea ce în limba greacă înseamnă „oraşul nou"), iar pe la anul 600 î.e.n. s-a născut oraşul grec *Massalia*, pe care romanii l-au denumit Massilia şi care azi, sub numele de Marseille, este ca mărime al doilea oraş al Franţei.

Un al doilea Nabucodonosor. Centrul grecilor occidentali era Sicilia. Pe marea insulă se distingeau două oraşe: *Agrigent* (în limba greacă Acragas), care era cel mai fastuos, şi *Siracuza*, care era incontestabil cel mai mare.

Curînd după ce a fost întemeiată de către Corint pe coasta răsăriteană a Siciliei în anul 734 î.e.n., Siracuza a întrecut oraşul-mumă, devenind marele punct comercial din zona centrală a Mării Mediterane.

Sub domnia tiranului Gelon, oraşul Siracuza s-a ridicat la rangul de metropolă. Gelon, care a unit sub sceptrul său jumătatea răsăriteană a insulei, învingîndu-i pe cartaginezi la Himera în anul 480 î.e.n., a limitat astfel influenţa Cartaginei, pentru aproape 200 de ani, la partea apuseană a Mării Mediterane.

Gelon era stăpînit de o ambiţie asemănătoare aceleia pe care o avusese Nabucodonosor din Babilon cu o sută de ani în urmă. Oraşul Siracuza, care pînă atunci făcuse doar cîteva încercări timide de a se extinde de pe insula Ortigia, lungă de 2 km, în Sicilia, şi-a mărit dintr-o dată enorm de mult suprafaţa. Gelon a inclus în oraş un mare platou stîncos, a cărui extremitate apuseană se afla la o depărtare de două ore de drum de insula pe care era situat vechiul oraş. Prin aceasta Siracuza a ajuns să ocupe o suprafaţă de aproximativ 14 km² — aproape de şapte ori mai mult decît măsura pe atunci

Atena şi chiar mai mult decît a avut mai tîrziu Roma, oraşul cu milioane de locuitori.

Gelon a avut grijă ca oraşul — excesiv de întins — să nu rămînă nepopulat. Ceea ce în urmă cu 900 de ani nu putuse realiza Amenhotep al IV-lea cu Ehet-Aton, oraşul soarelui, şi ceea ce mai aşteaptă şi azi zadarnic Canberra, capitala Uniunii Australiene, şi anume ca teritoriul destinat unui oraş-gigant să fie efectiv populat de oameni, Gelon a dus la bun sfîrşit.

Folosindu-şi puterea sa de tiran, el a recurs la mijlocul cel mai bizar pentru popularea unui oraş, strămutînd la Siracuza, prin constrîngere, atît pe locuitorii oraşelor învecinate *Gela*, *Camarina* şi *Megara*, cît şi pe locuitorii a numeroase aşezări rurale. Gelon i-a preferat pe cetăţenii avuţi, poporul de jos fiind vîndut ca sclavi.

Colonizări forţate. Trebuie să ne reprezentăm procedeul în toată absurditatea lui : stăpînul unui imperiu puternic doreşte să se fălească cu ceea ce în antichitate dă, mai mult decît orice, strălucire — un oraş mare. Reşedinţa sa i se pare prea mică şi atunci o măreşte în mod samavolnic în asemenea măsură pînă ajunge să atingă dimensiunea care i se pare corespunzătoare gloriei sale. Şi pentru ca oraşul plăsmuit, artificial umflat, să nu rămînă gol, ci să devină un adevărat oraş mare, el ordonă să fie aduşi atîţia oameni cîţi sînt necesari potrivit concepţiei sale despre oraş. Acum tiranul poate *să vadă* pe cine stăpîneşte. Mai mult decît atît — oraşul şi furnicarul său omenesc sînt oarecum o oglindă care reflectă pînă pe ţărmuri îndepărtate nimbul stăpînitorului.

Oricît de ciudat ni s-ar părea astăzi, cazul acesta nu e unic. „Atunci împăratul Asiriei a adus locuitorii din Babilon, din Cuta, din Ava, din Hamat şi din Sefarvaim şi i-a aşezat în cetăţile Samarei, în locul fiilor lui Israil" (*Cartea a doua a regilor*, 17, 24), ceea ce, în fond, reprezintă relatarea biblică a unei duble colonizări forţate : Sargon al II-lea al Asiriei a alungat în anul 722 î.e.n. pe evrei din oraşele lor şi a umplut casele pustii cu alţi supuşi de-ai săi. Am văzut cum a pierit Babilonul în secolul al III-lea î.e.n. fiindcă regii seleucizi i-au

silit pe babilonieni să se mute în noua capitală Seleucia şi cum, la rîndul lor, aceştia din urmă au fost nevoiţi să se mute la Ctesiphon.

În cazul oraşelor Seleucia şi Siracuza, oamenii au fost siliţi să se mute exclusiv pentru a oferi stăpînului un decor demn de el. Astăzi năvala nesilită spre oraş este aproape pretutindeni atît de puternică, încît unii primari ar fi fericiţi dacă ar avea posibilitatea să strămute cu forţa o parte din populaţie la sate. Iar acela care şi-a ales Bonn drept capitală nu a fost, evident, interesat să aibă un decor de efect.

În întrecere cu oraşul-mumă. Gelon a construit chiar mai mult decît s-a construit pînă acum la Bonn. A edificat temple, a construit şantiere navale şi o reţea de canale care, în parte, mai sînt şi azi folosite.

Templele şi casele particulare erau mai mari şi mai somptuoase decît în Atena şi Corint. Mulţi cetăţeni bogaţi şi-au ridicat palate. După toate aparenţele, întregul oraş nutrea ambiţia de a întrece oraşele-mumă greceşti, aşa cum au încercat adesea cu succes coloniile devenite oraşe gigantice : New York a depăşit cu mult Londra, Buenos Aires — Madridul, Rio de Janeiro — Lisabona ; acestea s-au angajat în mare măsură într-o întrecere deliberată cu oraşul-mumă. În secolele al V-lea şi al IV-lea î.e.n., deci chiar în epoca de înflorire a Atenei, Siracuza era, indiscutabil, cel mai mare şi mai bogat oraş al lumii elene şi al spaţiului mediteranean în genere.

Marele oraş sicilian a încercat să ţină pasul cu Atena şi în domeniul culturii. În secolul al V-lea î.e.n, în stînca platoului pe care era aşezat noul oraş a fost săpat un teatru cu un diametru de 134 m. Hieron I, fratele şi urmaşul lui Gelon, a atras la curtea Siracuzei mai mulţi poeţi atenieni, printre care pe marele Eshil, care a şi murit acolo după ce a trăit cîţiva ani fericiţi.

Împotriva acestui oraş puternic a pornit Atena război în anul 415. Atenienii, care în cursul războiului peloponesiac fuseseră serios încolţiţi de către spartani, nădăjduiau — în ipoteza că ar fi reuşit să-i atragă de partea lor într-o alianţă pe grecii din Sicilia — să-şi întărească poziţia. Acest plan nu

putea fi însă realizat decît prin supunerea marelui rival — Siracuza.

Atenienii au pornit expediţia împotriva Siciliei cu 266 de vase, care, în afara marinarilor şi a unui număr de 5 100 de oameni înarmaţi cu arme grele, transportau 480 de arcaşi şi 700 de sulițaşi. După unele succese iniţiale au suferit o înfrîngere nimicitoare în anul 413, într-o mare bătălie navală ce a avut loc în faţa turnurilor Siracuzei. Cei 7 000 de supravieţuitori au fost trimişi la muncă în carierele de piatră, iar comandanţii lor executaţi. A fost momentul hotărîtor în războiul peloponesiac. Siracuza, ajutată în ultima fază a luptei de către Sparta, a pecetluit prin izbînda sa prăbuşirea militară a Atenei.

În anul 404 î.e.n. Dionysios I a instaurat o nouă tiranie la Siracuza. Sub el această metropolă, în jurul căreia a înălţat un zid nou, a ajuns la apogeul puterii. Oraşul Siracuza avea atunci circa 400 000 de locuitori, fiind incontestabil cel mai mare oraş din Europa şi, probabil, al doilea ca mărime din lume.

Metropole pe Gange. Oraşul cel mai mare a fost, probabil, în acel timp *Pataliputra* (în greacă Palibothra, azi Patna), capitala Imperiului indian Magadha. Oraşul, care se întindea de-a lungul malului sudic al Gangelui, avea forma unui dreptunghi, lung de 14 km şi lat de numai 2 km, şi era împrejmuit de un zid. Pornind din acest oraş, regele Chandragupta (sau Sandrocottos, 322—298 î.e.n.) a cucerit cu o armată, după cum se pretindea de 600 000 de oameni, întreaga Indie de nord şi cu această ocazie a distrus garnizoanele pe care Alexandru cel Mare le lăsase în urma sa pe Ind.

Seleucos I, moştenitorul celei mai mari părţi din imperiul lui Alexandru, a trimis în anul 302 î.e.n. la Pataliputra un sol, pe nume Megastenes. La înapoiere solul a povestit cu uimire despre mărimea hanurilor, mulţimea negustorilor şi a prostituatelor din uriaşul oraş şi era chiar de părere că palatul regal ar fi mai somptuos decît palatele persanilor din Susa şi Ecbatana.

Pentru evaluarea populației din Pataliputra nu există, în afară de suprafața sa, nici un alt indiciu ; judecînd însă după suprafață, e puțin probabil ca populația să fi numărat sub o jumătate de milion de oameni. În secolul al IV-lea e.n. orașul a început să decadă — de ce anume, nu știm. A fost dezgropată o sală cu o sută de coloane care amintește de sala tronului din Persepolis. Majoritatea ruinelor s-au scufundat în mîlul Gangelui, întocmai ca ruinele Babilonului lui Hammurapi, care au pierit în mîlul Eufratului.

Un alt oraș indian, *Kattak* (sau Cuttack), pare să fi ajuns în secolul al II-lea î.e.n. la 300 000 de locuitori. Orașul exporta în Imperiul roman piper, scorțișoară, ghimbir și nestemate.

Tiranul literat. Siracuza stăpînea două treimi din Sicilia (partea apuseană a insulei a rămas în mîna rivalului ei cartaginez, care devenea din ce în ce mai primejdios) și, în plus, stăpînea și vîrful cizmei italiene. Agențiile comerciale ale Siracuzei, apărate de forțe militare, se înșiruiau de-a lungul Mării Adriatice, pînă în nord la gura fluviului Po.

„Pe ascuns la cumplitul tiran Dionis
Pătrunde Damon cu jungherul",

scria Schiller, 2 200 de ani mai tîrziu, în balada sa „Chezășia". Atentatorul este descoperit și urmează să fie răstignit. Solicitînd o amînare de trei zile pentru a-și putea căsători sora, își lasă drept chezaș prietenul, care ar urma să fie executat în locul său în cazul că nu s-ar întoarce la timp. La înapoiere, pentru că puhoiul apelor crescuse și rupsese puntile, trebuie să treacă înot un rîu vijelios ; pe trei tîlhari care-i atin calea îi ucide

„...De teamă se simte pe aripi purtat,
Iar grija în inima-i crește.
Amurgul acum poleiește
Cetatea cu naltu-i profil crenelat".

Damon își găsește prietenul ridicat pe cruce, gata să fie răstignit ; în ultima secundă îl oprește pe călău, cerînd să fie el

crucificat. Tiranul, căruia i se povestește despre această prietenie emoționantă, poruncește ca amîndoi să fie aduși în fața tronului, unde le spune :

„...Voi mi-ați înfrînt semeția,
Credința-n prieten deci nu-i vorbă-n vînt,
De azi înainte prieten vă sînt.
De vreți să-mi primiți jurămîntul,
În trei să-ntărim legămîntul".

O altă anecdotă îl descrie însă pe marele Dionysios ca pe un om ceva mai puțin mărinimos. Tiranul, care vădea preocupări multilaterale, compunea tragedii și poezii. Se spune că într-o zi i-ar fi cerut poetului curții, Filoxenos, să-și spună părerea despre una din operele sale. Îndrăznind să o aprecieze defavorabil, poetul a fost numaidecît trimis la muncă silnică în carierele de piatră din apropierea Siracuzei. După un an, Dionysios îl recheamă pe poet și îi citește ultima sa operă. Înainte ca tiranul să fi terminat, Filoxenos, fără a spune un cuvînt, se întoarce, pregătindu-se de plecare. „Unde te duci ?" — îl întrebă Dionysios. „La carierele de piatră" — răspunse poetul.

Învățătura lui Platon despre stat. Pe acela care nu știe cui să-i dea mai curînd crezare, lui Schiller sau lui Filoxenos, soarta lui Platon îl scutește de orice dubiu. Celebrul filozof atenian a plecat în Sicilia în jurul anului 390 î.e.n., cam în vîrstă de 37 de ani, în parte fiindcă la Atena căzuse în dizgrație din pricina criticii sale la adresa politicii statului, dar mai ales fiindcă dorea să cunoască unica mare formație statală greacă de pe vremea sa — formație care pentru un teoretician al „statului" trebuie să fi prezentat un interes deosebit.

„Pînă cînd filozofii nu vor cîrmui statele, sau cei ce acum se numesc regi și stăpînitori nu vor fi cu adevărat și precum se cuvine filozofi, așa ca puterea de stat și iubirea de știință să fie în aceeași mînă... pînă atunci... nu se poate pune capăt relelor" [45]. Nefiind sigur că el, ca filozof, va ajunge vreodată rege, s-ar putea ca Platon să fi încercat să-l convertească la filozofie măcar pe cel mai puternic dintre cîrmuitorii lumii

grecești. Fiindu-i prezentat lui Dionysios, s-a bucurat la început de atenția tiranului.

Curînd însă regele s-a plictisit de filozoful care nu pregeta să-l dăscălească și l-a predat, fără prea multă vorbă, reprezentantului Spartei, ca prizonier de război. La rîndul său, acesta l-a vîndut pe Platon ca sclav. Nu a fost nici prima și nici ultima oară cînd un filozof și un rege n-au găsit o punte de înțelegere. Și astfel nici relelor nu li s-a putut pune capăt.

Pe Platon l-a răscumpărat un prieten. Cînd în anul 367 î.e.n. Dionysios al II-lea i-a urmat la tron tatălui său, filozoful a mai fost chemat în două rînduri la curtea din Siracuza. Ce-i drept, Platon a rămas liber, dar n-a realizat nimic. Statul său ideal — care avea drept prototip orașul-stat — nu a reușit nici pînă în zilele noastre să facă saltul din cărți în realitate.

Descoperirile lui Arhimede și maximele sale. În secolul al III-lea Siracuza a fost încetul cu încetul strivită între cele două pietre de moară — Roma și Cartagina. Hieron al II-lea a făcut, ce-i drept, din Sicilia grînarul Italiei, dar în anul 241 î.e.n. insula a devenit, cu excepția capitalei, provincie romană. Siracuza însăși, după un îndelungat asediu, a căzut în mîna romanilor în anul 212 î.e.n.

În cursul asediului, romanii au simțit pe propria lor piele ce înseamnă să ai drept adversar pe cel mai vestit matematician, fizician și inginer al antichității, pe acel cetățean al Siracuzei despre care are cunoștință și azi orice copil de școală — Arhimede. „Evrica" (am găsit !), se zice că ar fi exclamat cînd, aflîndu-se în cada băii, a descoperit legile portanței. Pentru a ilustra acțiunea pîrghiilor descrisă de el, a rostit fraza mult citată : „Dați-mi un punct de sprijin și o pîrghie suficient de lungă și scot lumea din țîțîni".

Arhimede a construit însă și mașini de război, inclusiv niște catapulte ingenioase care, împreună cu mijloacele tradiționale de apărare ale unui oraș asediat — bolovani, vase cu lichid inflamabil, ulei clocotind și plumb lichid ce se revărsau în jos pe ziduri — au provocat mari pierderi trupelor romane asediatoare.

Cu toate acestea, romanii au reuşit pînă la urmă să ia Siracuza cu asalt ; în timp ce străbăteau oraşul prădîndu-l, bătrînul Arhimede şedea pe o bancă şi desena figuri geometrice cu bastonul pe nisip. Soldatului roman care se năpusti asupra sa, el îi spuse cuvintele devenite celebre în toată lumea : „Nu atinge cercurile mele !" Şi cu toate că i se adresase foarte politicos, legionarul l-a străpuns cu sulița.

Devenit oraş roman de provincie, Siracuza a ieşit repede din istoria universală şi din istoria oraşelor. În anul 878 e.n. a fost distrusă de către arabii care năvăleau în Europa. Azi este un oraş numărînd abia 80 000 de locuitori. Oraşul industrial şi universitar *Syracuse* din statul New York este mult mai mare decît actualul orăşel sicilian Siracuza, dar mult mai mic decît cel antic.

Alexandru întemeiază Alexandria. Au existat însă în antichitate două oraşe specific greceşti — chiar dacă numai o minoritate a populaţiei lor era grecească — care au întrecut Siracuza, şi anume Seleucia pe Tigru şi, înainte de toate, *Alexandria*, unul dintre oraşele întemeiate de Alexandru cel Mare. Tînărul rege trece în istorie drept unul dintre cei mai mari distrugători, dar totodată şi drept unul dintre cei mai mari întemeietori de oraşe.

În anul 335 î.e.n. Alexandru a făcut una cu pămîntul Teba grecească. Un an mai tîrziu a distrus oraşul Halicarnas din Asia Mică, renumit datorită uneia din cele şapte minuni ale lumii antice — Mausoleul, templu-cavou, înalt de 50 m, ridicat pentru satrapul persan Mausol de către soţia sa şi care a căpătat ulterior denumirea de Mausoleu. În 332 î.e.n. regele a distrus fortăreaţa maritimă feniciană Tir, considerată pînă atunci invincibilă, a trecut prin sabie 8 000 de soldaţi, iar pe cei 30 000 de supravieţuitori i-a vîndut ca sclavi. În anul 330 î.e.n. a prefăcut în cenuşă oraşul Persepolis, pentru ca după un an să distrugă Maracanda, devenită ulterior Samarkand, oraş cu renume mondial.

Acolo unde Alexandru socotea potrivit să lase în urma sa o garnizoană, întemeia un oraş. Numărul total al oraşelor întemeiate a fost de peste şaptezeci, majoritatea aflate în ţările

care azi se numesc Egipt, Iran, Afganistan, Uniunea Sovietică, Pakistan şi India. Alexandria din Afganistan, în prezent Kandahar, este, ca mărime, al treilea oraş al ţării. Alexandria din Egipt mai poartă şi azi acelaşi nume şi e un oraş cu peste un milion de locuitori. La începutul erei noastre oraşul avea 700 000 de locuitori şi era, după Roma, a doua metropolă a lumii.

Oraş construit după un model tradiţional. În anul 332 î.e.n., Alexandru, în vîrstă de 24 de ani, a plecat din vechea capitală egipteană Memfis în josul Nilului şi a descoperit că vechiul post de graniţă Racotis, situat în extremitatea vestică a deltei Nilului, s-ar potrivi de minune pentru construirea unui oraş portuar.

„El... voia să-i indice numaidecît arhitectului său Dinocrates planul oraşului, străzile şi pieţele, amplasamentul templelor pentru zeii eleni şi zeiţa egipteană Isis — relatează Droysen [46]. — Neavînd altceva la îndemînă, i-a pus pe macedonenii săi să figureze liniile schiţei presărînd făină. Atunci, venind în zbor din toate direcţiile, păsări nenumărate au început să ciugulească făina, semn pe care înţeleptul Aristandros l-a tălmăcit ca prevestind oraşului prosperitate şi un comerţ foarte dezvoltat. Se ştie în ce chip miraculos au fost îndeplinite acest semn şi gîndurile regelui..."

Dinocrates a construit oraşul după un plan minuţios întocmit, luînd ca model Miletul şi Pireul, dar ca mărime oraşul şi-a depăşit cu mult modelele. Alexandria, un dreptunghi împrejmuit de ziduri, se întindea de-a lungul coastei pe o distanţă de aproape 6 km şi avea o lăţime de 1,5 km. Străzile erau perfect drepte şi seara erau luminate de felinare cu ulei. Axa est-vest, lungă de 6 km şi lată de 30 m — denumită „pista de alergări" —, a fost probabil cea mai lungă şi mai somptuoasă stradă a antichităţii.

La scurt timp după întemeiere, populaţia oraşului a crescut rapid. Nu era nevoie de nici o strămutare forţată pentru a umple dreptunghiul proiectat — egipteni, greci, evrei veneau în număr mare în noua metropolă. Întrucît Alexandru le acordase evreilor aceleaşi drepturi ca şi grecilor, zeci de mii de

fii ai poporului israelit au găsit în sfîrşit un adăpost în care nu erau prigoniţi, după ce sute de ani pribegiseră de colo pînă colo. Alexandria a devenit cea mai mare comunitate evreiască a lumii antice, aşa cum cea a lumii contemporane se află la New York.

Întrepătrunderea culturilor greacă, egipteană şi iudaică, amestecul popoarelor, extraordinarul avînt al comerţului au făcut din Alexandria în secolul al III-lea î.e.n. o metropolă clocotind de viaţă, pe lîngă care Atena, ce se ofilea cu încetul, şi Roma, care se grăbea să ajungă la hegemonia mondială, trebuie să fi produs o impresie rece, aproape provincială.

Centru comercial şi lăcaş al muzelor. Alexandria a devenit cel mai mare centru comercial al lumii. Produsele Egiptului — grîu şi in, mărgele de sticlă şi papirus — erau transportate de aici, pe apă, în toate ţările din bazinul Mării Mediterane. Plutind pe Nil, mărfurile din interiorul continentului african ajungeau pînă la Alexandria. Caravane aduceau în hambarele portului produsele Arabiei, iar de la Marea Roşie — mirodeniile şi nestematele Indiei. Comerţul cu India aducea, pare-se, un cîştig de 100%. La papirus, la produse din sticlă şi parfum, Alexandria a deţinut, pînă în vremea lui August, monopolul în lume. Bijuteriile, sculpturile în fildeş şi argintăria din Alexandria nu au avut timp de secole aproape nici o concurenţă.

Pe temelia acestei prosperităţi şi sub conducerea dinastiei Ptolemeilor (regatul egiptean al Ptolemeilor a fost întemeiat de generalul-adjutant al lui Alexandru cel Mare, pe nume Ptolemeu), care iniţial s-a dovedit foarte înţeleaptă, Alexandria a devenit capitala lumii elene şi centrul mondial al ştiinţelor.

Sediul ştiinţei era *Museion,* „lăcaş al muzelor", care avea însă un rol mult mai important decît nenumăratele muzee din zilele noastre, cărora le-a dat numele. Muscion din Alexandria nu era numai un loc unde erau adăpostite colecţii ştiinţifice, ci şi un centru de cercetare şi de învăţămînt, prima instituţie finanţată de stat în vederea promovării ştiinţelor.

Învăţaţilor le stătea la dispoziţie o grădină zoologică, cea dintîi cunoscută în istorie (prima grădină zoologică din Europa avea să fie amenajată în 1752 la Viena, în parcul Schön-

brunn). Ptolemeu al II-lea (285—246 î.e.n.) a întregit Museion cu o bibliotecă numărînd aproape 700 000 de cărți (suluri de papirus), care conțineau întreaga literatură greacă și întreaga știință a antichității. Din ordinul dat de Ptolemeu al II-lea, la Alexandria a fost tradus pentru prima dată în limba greacă „Vechiul testament", în vederea includerii lui în bibliotecă. Euclide, părintele geometriei, își efectua la Museion cercetările și își preda învățătura, iar Arhimede din Siracuza se număra printre vizitatorii acestei alma mater a tuturor științelor.

Museion se afla în incinta complexului palatelor regale, care ocupa mai bine de un sfert din suprafața întregului oraș ; el era situat, împreună cu palatele și cazărmile, cu teatrul lui Dionysos și cu monumentele funerare construite în cinstea lui Alexandru cel Mare și a regilor ptolemei, într-un parc împodobit cu helești și pavilioane.

Farul de pe insula Pharos. Ptolemeu al II-lea a inaugurat în anul 279 î.e.n. pe insula Pharos, legată de uscat printr-un dig lung de 1,3 km, acel turn luminos care a fost semnul caracteristic al noii metropole. Printre cele șapte minuni ale lumii antice se număra și el. Informațiile privind înălțimea lui, inclusiv statuia zeului mării — Poseidon —, care îi încununa vîrful, variază, dînd cifre între 113 și 180 m. Chiar dacă cifra mai mică ar fi cea reală, înseamnă că era mai înalt decît „Turnul Babel". El va fi depășit în înălțime abia de domurile gotice, construite în evul mediu tîrziu.

La început turnul din Pharos slujea navigației numai în timpul zilei. În secolul I î.e.n. a fost amenajat pentru a servi drept far. Astfel a dobîndit o funcțiune ; putem însă presupune că dacă inițial ar fi fost destinat să fie exclusiv indicator de direcție, nu ar fi fost chiar atît de înalt.

S-a petrecut probabil ceva asemănător cu cele întîmplate la Babilon cu 300 de ani înainte și la New York cu 2 200 de ani mai tîrziu. Scopul oficial nu era decît un pretext binevenit pentru a putea fi etalată puterea orașului, ale cărui turnuri se înălțau pînă în ceruri. E drept că turnul templului din Babilon trebuia să servească regelui zeilor drept scară, că farul din Alexandria trebuia să fie de folos corăbiilor, că zgîrie-

norii din New York trebuiau să aducă, date fiind preţurile exorbitante ale terenurilor din Manhattan, un maxim de profit, dar în primul rînd, indiferent dacă constructorii lor o admiteau sau nu, aceste edificii erau menite să devină celebrele şi invidiatele semne distinctive şi simboluri ale rangului acelor oraşe care se socoteau a fi buricul pămîntului.

Aventurile amoroase ale Cleopatrei. În anul 31 î.e.n. oraşul Alexandria a avut şansa să se ridice pe o treaptă şi mai înaltă, şi anume să devină capitala Imperiului mondial roman. Această şansă era legată de cea mai renumită cetăţeană a oraşului Alexandria — Cleopatra.

Cînd, urmărindu-l pe Pompei, Cezar a debarcat la Alexandria în anul 48 î.e.n., Cleopatra, regina Egiptului, avea 21 de ani. Fie că bărbatul de 52 de ani a devenit victima farmecului ei, fie că împreună cu ea spera să obţină comorile Egiptului pentru continuarea războiului, cert e că s-a lăsat înduplecat să-l izgonească cu forţa armelor pe Ptolemeu al XIII-lea, fratele *şi* soţul Cleopatrei ; şi aceasta numai pentru că frumoasa femeie prefera să-l vadă pe tron pe celălalt frate al ei, Ptolemeu al XIV-lea. Rezultatul acestui aşa-numit război alexandrin a fost, în afara schimbării regelui, faptul că în timpul luptelor partea principală a bibliotecii de la Museion a căzut pradă incendiului.

La Roma, Cezar şi Cleopatra au provocat un mare scandal cînd, între anii 46 şi 44 î.e.n., au locuit acolo împreună cu fiul lor Cezarion.

Trei ani mai tîrziu a început legătura dintre Antoniu şi Cleopatra. Marc Antoniu, consul roman, de o statură herculeană şi stăpîn peste jumătatea răsăriteană a imperiului, s-a căsătorit în anul 36 î.e.n. cu regina Egiptului, cu toate că era însurat de multă vreme cu o altă femeie. Scopul urmărit de Cleopatra era — după părerea istoricului grec Plutarh — acela de a-şi apăra regatul cu farmecul ei, căutînd de fiecare dată să-l subjuge pe acela dintre romani pe care-l considera cel mai puternic.

Tot astfel, ceea ce le-a plăcut acestor romani de frunte nu a fost nicidecum numai frumuseţea ei. Pentru Antoniu „a

dispune de bogăţia Egiptului fără a scoate sabia din teacă — scrie Rostovzeff — trebuie să fi fost o perspectivă ademenitoare" [47]. „Şi mai ademenitor era să stăpînească Egiptul ca posesiune personală, şi nu ca o nouă provincie romană".

Nu e de mirare că în asemenea condiţii căsnicia lor n-a fost prea fericită. În drama lui Shakespeare „Antoniu şi Cleopatra", capricioasa regină îi porunceşte slujnicei sale de încredere [48]:

„...Mîhnit de-l afli, spune-i că în dansuri
Tot timpul mi-l petrec ; de-l afli vesel,
Anunţă-l că o boală mă cuprinse".

Iar Antoniu îi spune soţiei sale în faţă că a găsit o [49]:

„Dumicătură
Sleită-n a lui Cezar blid !..."

Asemenea ciondăneli nu l-au împiedicat pe marele roman să le dăruiască celor trei copii proveniţi din această căsnicie provincii romane răsăritene. August, viitorul împărat, a fost de părere că lucrurile au mers totuşi prea departe. Rezultatul bătăliei navale de la Actium (31 î.e.n.) a decis ca Imperiul roman să fie condus de către August de la Roma, şi nu de către Antoniu de la Alexandria. Cînd trupele lui August s-au apropiat de Alexandria, Antoniu s-a sinucis.

Cleopatra a încercat, pare-se, să cîştige şi favoarea lui August — acum cel mai puternic dintre romani. În drama lui Shakespeare, regina îi spune cu multe înţelesuri : *„Doamne şi stăpîne !"* [50] Cînd încercarea a dat greş, ea s-a lăsat muşcată de un şarpe veninos, la vîrsta de 39 de ani. Pe Cezarion — fiul ei şi al lui Cezar —, care avea şaptesprezece ani, August l-a executat.

Viaţa acestei femei seducătoare, de o cultură vastă, la fel de capricioasă pe cît era de rece şi de calculată, a alimentat timp de două milenii imaginaţia unui şir de biografi. Istoricul roman Aureliu Victor afirmă că ea ar fi pretins mai multor amanţi drept preţ al favorurilor sale să-şi pună a doua zi în zori capul sub securea călăului ; pe asemenea relatări se sprijină şi poetul rus Aleksandr Puşkin în frumoasa sa poezie „Nopţi egiptene" [51]:

„Apune ziua purpurie
Pe cer apare luna blînd
Şi-şi varsă aurul, privind
La galeşa Alexandrie.
In tainice sclipiri palatul
Cu baldachine aurite
Inmiresmat de dulci ispite
Işi scurge-n amintiri veleatul".

Omar foloseşte biblioteca drept combustibil. Palatele i-au supravieţuit Cleopatrei. Încă în jurul anului 100 al erei noastre oraşul Alexandria mai era, ca mărime, al doilea oraş al Imperiului roman. O răscoală a evreilor în secolul al II-lea şi disputele sîngeroase cu creştinii care-şi sporeau prozeliţii au avut însă ca urmare distrugerea unor cartiere întregi.

În anul 641 califul Omar I a cucerit Alexandria. Ceea ce mai rămăsese din marea bibliotecă — după războiul lui Cezar împotriva soţului iubitei sale — a fost folosit de arabi drept combustibil pentru băile publice. Se spune că Omar ar fi motivat aceste dispoziţii declarînd: „Dacă scrierile acelea greceşti concordă cu Coranul, atunci sînt inutile şi nu e nevoie să fie păstrate. Dacă se abat însă de la Coran, atunci sînt primejdioase şi trebuie distruse" [52].

În felul acesta Alexandria şi-a încetat existenţa ca oraş al ştiinţei. Importanţa sa ca punct de tranzit pentru comerţul cu India s-a mai păstrat pînă cînd portughezii au descoperit calea maritimă spre India. În 1798, cînd generalul Bonaparte a intrat în Alexandria, oraşul număra 5 000 de locuitori. Azi are un milion şase sute de mii de oameni, dar de o faimă mondială nu mai poate fi vorba.

O dată cu Alexandria, grecii au creat ultimul şi cel mai mare oraş-stat. Pentru strălucitoarea metropolă, Egiptul nu era decît un hinterland, iar în afara vechii capitale decăzute Memfis nu existau decît nişte sate murdare. Alexandria, aflată la interferenţa a trei continente, a fost creuzetul în care s-au amestecat marile civilizaţii ale antichităţii; solul Africii a găzduit oraşul natal al ştiinţei europene.

CAPITOLUL

VI

SÎNGEROASA REGINĂ A MĂRILOR

Solul Africii a găzduit şi oraşul care era cît p-aci să provoace pieirea Europei — *Cartagina*.

Primitivitate împopoţonată cu giuvaere. Cartaginezii — bărbaţi şi femei — se împodobeau cu brăţări şi cercei, de asemenea mulţi dintre ei îşi aninau la nas inele ; femeile purtau în jurul gleznei brăţări grele, iar în jurul gîtului lanţuri din mărgele sau scoici. Ambele sexe se parfumau, femeile se fardau ; barba ondulată era podoaba bărbatului.

Cartaginezii purtau cămăşi de lînă lungi pînă la glezne, croite drept, fără cingătoare, de asemenea sandale şi o căciulă din pîslă, ascuţită la vîrf. Mîncau un păsat de făină pregătit cu brînză şi miere, pe lîngă aceasta peşte şi carne de cîine. Prizonierii de război erau lăsaţi să fie călcaţi în picioare de elefanţi. Comandanţii de oşti care sufereau o înfrîngere erau răstigniţi.

Oraşul lor era strîmt şi murdar ; pe uliţele întortocheate domnea larma şi un miros pestilenţial ; casele, de formă cubică, erau zidite în mod primitiv. Pe colinele şi povîrnişurile oraşului interior locuinţele se îngrămădeau perete lîngă perete şi acoperiş peste acoperiş. Mobilierul se compunea de

obicei numai din niște ulcioare mari de lut în care se păstra apa, făina și chiar îmbrăcămintea. Cetățenii cu stare își puteau îngădui luxul unui covor și al unui sipet de lemn.

În Cartagina clădirile destinate cultului erau imitații meschine ale celor egiptene, locuințele celor bogați se străduiau zadarnic să semene cu cele grecești. Produsele meșteșugarilor nu erau cerute în afara Cartaginei.

Cartaginezii nu cunoșteau nici circul, nici teatrul ; voioșia era probabil un lucru rar. Se simțeau urmăriți la fiecare pas de demoni și, atunci cînd își închipuiau că i-au mîniat pe zei, jertfeau copii gurii de foc a zeului Baal.

Aveau succes ca negustori, își duceau negoțul fără scrupule și erau cei mai mari navigatori ai antichității. Sub conducerea lui Hanibal au rîvnit la dominația mondială ; în anul 211 î.e.n. cartaginezii se aflau la porțile Romei.

Măreția lui Hanibal ca om, încîntarea resimțită de toți ofițerii de stat-major față de perfecțiunea bătăliei de nimicire de la Cannae și emoționanta relatare din cărțile ilustrate de povești despre trecerea elefanților săi peste Alpi ar putea fi motivele pentru care la auzul numelui Cartagina devenim sentimentali. Poate că la acestea se adaugă și compasiunea pentru orașul pe care romanii l-au nimicit cu atîta cruzime, precum și o oarecare simpatie pentru cei învinși. Ar trebui să ne punem însă întrebarea dacă într-adevăr ar fi fost de dorit o victorie a Cartaginei asupra Romei și distrugerea orașului care i-a imprimat Europei factura.

Cele 22 de litere ale fenicienilor. Asemenea Siracuzei sau New Yorkului, orașul Cartagina a fost la început o colonie. L-au întemeiat acei semiți care inițial se numeau canaaneeni, dar pe care grecii i-au denumit fenicieni, iar romanii — puni. Pe țărmurile mediteranene care aparțin astăzi Siriei și Libanului, aceștia au ridicat un lanț des de orașe comerciale, printre care cele mai însemnate au fost *Ugarit, Biblos, Sidon* și *Tir.*

Fenicienii au realizat o performanță culturală remarcabilă. Au inventat în secolul al XII-lea î.e.n. un alfabet alcătuit din 22 de litere, incomparabil mai ușor de învățat și mai adaptabil decît scrierile ideografice de pe Eufrat și Nil, un

alfabet care a devenit baza tuturor scrierilor europene. Mai important însă a fost faptul că au contribuit în mod hotărîtor la înflorirea altor civilizaţii, aducînd de pe meleagurile cele mai îndepărtate fier, cositor şi argint. Au fost negustorii de materii prime ai antichităţii.

Epoca de glorie a fenicienilor a început în jurul anului 1400 î.e.n., cînd a decăzut puterea maritimă a oraşului Cnossos de pe insula Creta şi în felul acesta drumul spre partea apuseană a Mării Mediterane a devenit liber. Încă din secolul al XII-lea î.e.n. vasele feniciene au realizat o performanţă extraordinară. Nu numai că au străbătut distanţa de aproape 4 000 km pînă la Gibraltar, dar au şi trecut de strîmtoare, ajungînd pînă la *Tartessos*, oraşul argintului şi al cositorului, situat în apropiere de Cádizul de azi, pe coasta de sud-est a Spaniei, şi care a fost timp îndelungat cel mai mare furnizor de metal al antichităţii.

Ca puncte de sprijin pentru călătoriile care durau săptămîni întregi pînă la Atlanticul bîntuit de furtuni, Tirul a întemeiat colonii pe insula Cipru, în Africa de nord şi în sudul Spaniei. Unul dintre aceste puncte de sprijin a fost Cartagina, cuvînt ce înseamnă acelaşi lucru ca şi Neapole, adică „Oraş nou".

Cartagina, prima putere maritimă. Cartagina, întemeiată probabil în secolul al IX-lea î.e.n., era situată pe o peninsulă în mijlocul golfului Tunis, la cîţiva kilometri nord-vest de actualul oraş Tunis. După numai o sută de ani colonia a început să-şi întreacă oraşul-mumă Tir, deoarece necontenitele atacuri ale asirienilor împotriva coastei siriene au dus la o emigraţie masivă spre Cartagina. În secolul al VIII-lea vechea Fenicie a fost cucerită de asirieni. În anul 574 î.e.n. Tirul a căzut sub stăpînirea lui Nabucodonosor, regele Babilonului, iar în anul 322 î.e.n. a fost distrus de Alexandru cel Mare.

Între timp Cartagina a devenit regina mărilor. Pentru întregul bazin mediteranean de la apus de Sicilia, cartaginezii revendicau monopolul absolut al comerţului maritim, adică scufundau orice vas care nu era cartaginez în cazul cînd căpitanul nu putea prezenta un contract comercial cu Cartagina.

Au întemeiat colonii în Sicilia apuseană, pe insula Malta, în Sardinia şi, înainte de toate, în sudul Spaniei. Din aceste puncte controlau economia unor regiuni întinse.

Porturile nu serveau, ca în cazul coloniilor greceşti, pentru a absorbi surplusul demografic, ci erau simple baze de aprovizionare şi puncte de control, asemănătoare cu cele întemeiate de englezi 2 200 de ani mai tîrziu, cu scopul de a-şi asigura drumul spre India şi Australia (Gibraltar — Malta — Cipru — Aden — Singapore).

Peninsula Cornwall, vîrful de sud-vest al Angliei, precum şi Bretania erau vizitate de vasele cartagineze din cauza zăcămintelor de cositor. Faptul că Nabucodonosor a putut folosi la Babilon cositor englez, îl datora tot cartaginezilor. Cu vasele lor, acţionate atît cu vîsle cît şi cu vele, ajungeau pînă la Tenerife şi Madeira.

Amiralul cartaginez Hanno a făcut în jurul anului 500 î.e.n., cu o flotă de 60 de vase, o călătorie în jurul Africii de vest, atingînd Camerunul, performanţă care abia peste 2 000 de ani avea să fie întrecută de portughezi. După ce fenicienii au ajuns în acest punct înaintat, din Camerun au pornit spre Cartagina, de-a curmezişul Saharei, caravane cu mărfuri.

Planul oraşului. Centrul acestui imperiu mondial al navigatorilor şi al neguţătorilor intermediari a fost unul dintre cele mai tipice state-oraşe ale antichităţii — un singur mare oraş cu un hinterland modest. Teritoriul stăpînit de Cartagina — aflat pe teritoriul Tunisiei de azi — a fost de aproximativ 40 000 km², cam tot atît cît are în zilele noastre Elveţia.

Oraşul propriu-zis avea o suprafaţă de 20 km², împrejmuită de un zid : trei kilometri pătraţi reveneau *oraşului vechi,* cu clădiri înghesuite, iar partea principală revenea unei suburbii acoperite de grădini şi necropolelor. Acestea din urmă nu aveau însemnătatea covîrşitoare a celor egiptene, dar totuşi aveau o importanţă mai mare decît cimitirele noastre. În secolul al III-lea î.e.n., pe vremea celei mai puternice înfloriri, numărul locuitorilor poate fi evaluat la 300 000. Cifra de 700 000 despre care vorbeşte geograful grec Strabo se referă, probabil, la întregul teritoriu stăpînit de Cartagina.

CELE MAI MARI SUPRAFEŢE URBANE ALE ANTICHITĂŢII ÎMPREJMUITE DE ZIDURI

Numele oraşului	Suprafaţa (km^2)	Numărul locuitorilor
1 Babilon, din care oraşul interior	300 3,9	350 000
2 Pataliputra	28	500 000
3 Cartagina	20	300 000
4 Atena-Pireu-Faleron, din care Atena	15 2,1	110 000
5 Siracuza	14	400 000
6 Roma	13,7	1 100 000
7 Alexandria	9,2	700 000
8 Teba (Egipt)	7,5	?
9 Ninive	6,7	120 000
10 Uruk	4,5	100 000

Centrul oraşului vechi era citadela, sau *oraşul de sus:* o colină apărată de un al doilea zid. Aici erau înghesuite fortăreaţa, mai multe temple şi altare, columne cu caracter religios, statui ale zeilor şi locuinţe ale preoţilor. Pentru circulaţie rămîneau nişte ulicioare strîmte.

Centrul *oraşului de jos* îl forma piaţa, aşezată la jumătatea drumului dintre fortăreaţă şi port. Şi oraşul de jos se răsfira pe dealuri, cu trepte pe străzile care se strecurau printre casele cu mai multe caturi, părînd adeseori mai curînd nişte poteci şerpuitoare, întunecate. După obiceiul oriental, casele întorceau spre uliţe ziduri fără viaţă; ferestrele, puţine la număr şi fără geamuri, se deschideau spre curtea interioară, care în majoritatea cazurilor era mult mai mică decît în vechiul Babilon.

Poezia străzii şi domnia preoţilor. Printre case se întîlneau autentice blocuri de locuinţe, avînd pînă la şase etaje, ade-

vărate case de raport, mai frecvente în uliţele povîrnite care duceau spre oraşul de sus. La aceste case parterul nu avea ferestre, fiind conceput ca hambar şi loc de refugiu. Piloni de piatră consolidau lutul bătătorit cu picioarele sau cărămizile uscate la aer, care pretutindeni în oraş serveau ca material de construcţie. Tencuiala de var coşcovită, pereţi aplecaţi într-o rînă, ziduri cu crăpături, ici şi colo cîte o dărîmătură, toate acestea treceau, după cît se pare, drept lucruri fireşti.

Din tabloul străzii nu lipseau vînzători de apă mînînd cîte un cal sau un măgar, sclavi cu poveri mari purtate pe cap, armurieri care băteau nicovala în pragul uşii deschise, copii sunînd din clopoţei şi invitînd oamenii să viziteze o baie publică, găini cotcodăcind sau cîini de pripas.

Fierarii erau, alături de dulgherii constructori de corăbii, principalii meseriaşi ai oraşului. Pentru lucrări din metal mai pretenţioase, pentru monumente funerare, ca şi pentru lucrări decorative erau aduşi greci din Sicilia, în mare parte ca prizonieri de război, căci secole de-a rîndul s-au purtat războaie cu Siracuza. Mulţi cartaginezi trăiau din pescuit sau din cultivatul măslinilor, smochinilor şi viţei de vie în grădinile suburbane.

Stăpînii Cartaginei erau marii neguţători, armatorii şi preoţii. Slujitorii zeiţei protectoare a oraşului, Tanit, şi ai zeului Baal (numit şi Baal Hammon, Melcart sau Moloh), căruia i se aduceau jertfe omeneşti, puteau fi recunoscuţi după veşmîntul lor din pînză de in, croit în formă de sac, şi după faptul că erau raşi în cap. Ei vegheau la respectarea riturilor sîngeroase ale unei religii care, provenită din timpurile străvechi ale barbariei, se rătăcise într-o metropolă.

Cultul demonilor şi uciderea copiilor. Chiar şi pe timpul lui Hanibal cartaginezii mai erau despărţiţi printr-o prăpastie de gîndirea raţionalistă — căreia filozofii greci îi pregătiseră drumul —, de înţelegerea reală a relaţiilor dintre lucruri. Cartaginezii nu depăşiseră acea treaptă a dezvoltării în care imaginaţia este stăpînită de magie, fiind convinşi că poate supravieţui numai acela care-i îmbunează necontenit pe de-

monii atotputernici, şi că, pentru a îmbuna un zeu mîniat, calea cea mai sigură este o jertfă omenească.

Trebuie să ne dăm seama că pînă la răspîndirea creştinismului, viaţa unui om conta foarte puţin. Uciderea unui sclav nu era o crimă, pentru că sclavul nu era om. Viaţa unui copil nu avea nici chiar la cetăţeni valoarea pe care i-o atribuim noi. Spartanii abandonau pruncii diformi. La Atena şi Roma abandonarea copiilor, chiar şi a celor sănătoşi, era un mijloc oficial îngăduit pentru a se descotorosi de o progenitură nedorită. Asemenea copii ori se prăpădeau, ori încăpeau pe mîna unui negustător de sclavi.

În necropolele regilor din Ur, toţi slujitorii suveranului îşi urmau stăpînul şi dincolo de viaţă. Din Biblie aflăm despre regele moabiţilor că „atunci a luat pe fiul său cel întîi născut... şi l-a adus la ardere de tot pe zid" (*Regii*, II, 3, 27). Profetului Ieremia dumnezeu îi spune : „«Fiii lui Iuda au săvîrşit fărădelegi în ochii mei» ... «zidit-au înălţimi cu altare : Tofet... să ardă în foc pe fiii şi pe fiicele lor...»" (*Ieremia*, 7, 30—31). La rîndul său, şi străbunul Abraham „a apucat cuţitul ca să junghie pe fiul său" (*Facerea*, 22, 10).

Baal înghite 500 de copii. În practica jertfirii oamenilor la cartaginezi este uimitor faptul că ea a dăinuit pînă în secolul al II-lea î.e.n., şi aceasta într-un oraş mare, unde tradiţiile dispar de obicei destul de repede. E de-a dreptul de neconceput numărul mare al acestor jertfe.

Cînd în anul 310 î.e.n. Agatocle din Siracuza s-a aflat în faţa porţilor Cartaginei, oraşul a căutat să evite dezastrul aruncînd 500 de copii în gura — încinsă de către preoţi — a statuii lui Baal. Trupele Siracuzei au fost într-adevăr respinse — şi nici unui cartaginez nu i-ar fi trecut prin minte să atribuie izbînda unei alte cauze decît plăcerii resimţite de Baal cînd a înghiţit copiii arşi.

Jertfele, înfăşurate în pînze negre, erau aşezate — vii sau cu gîtlejul tăiat — pe braţele incandescente ale statuii de bronz, unsă cu alifii. Înapoia idolului stăteau preoţii, care, cu ajutorul unor lanţuri subţiri, îi trăgeau braţele în sus, aşa încît copiii alunecau în gîtlejul de foc al zeului. Alţi preoţi se

flagelau sau îşi crestau obrajii în aclamaţiile mulţimii de gură-cască. În larma generală se amestecau răpăitul tobelor şi sunetele stridente ale cornilor şi cimpoaielor.

„Unii căzură în nesimţire; alţii rămaseră ca împietriţi, cufundaţi într-un adînc extaz. O spaimă nesfîrşită cuprinse toate sufletele... poporul Cartaginei, cu răsuflarea întretăiată, aştepta cu groază..." — astfel descrie Flaubert în „Salammbô" [53], cu precizia unui istoric, jertfirea unui copil, săvîrşită în cursul răzvrătirii mercenarilor din anul 240 î.e.n. „Fanaticii urlau: «Mănîncă, Stăpîne, mănîncă!»... Pofta nesătulă a Zeului nu se potolea. Cerea mereu. Pentru a-l sătura, îi azvîrliră pe braţe grămezi întregi de trupuri legate în lanţuri... O piramidă de cărbuni se ridica pe rugul stins, pînă la genunchii uriaşului scăldat în sînge, care... părea că se clatină beat de plăcere".

Duelul Roma — Cartagina. Acesta a fost oraşul Cartagina, pe care l-au distrus romanii. Au fost necesare în acest scop trei războaie, care s-au prelungit de-a lungul a 118 ani. Perioadele de ostilităţi propriu-zise, însumînd 44 de ani, au adus Roma pînă în pragul prăbuşirii.

Oroarea romanilor faţă de jertfirea vieţilor omeneşti de către cartaginezi este dovedită prin documente, dar ea nu a fost atît un motiv al războiului, cît mai curînd un prilej binevenit de a face propagandă pentru război. Înfruntarea dintre cele două oraşe gigantice era inevitabilă, căci fiecare din ele era în stare să domine bazinul Mării Mediterane şi era hotărît s-o facă. Nimic nu poate fi comparat cu ura dintre două oraşe rivale care cred că numai pentru unul din ele este loc pe lume. După Babilon şi Ninive, după Sparta şi Atena, au demonstrat la rîndul lor acest lucru Roma şi Cartagina.

În primul război punic (264—241 î.e.n.), Cartagina a pierdut posesiunile sale din Sicilia. În al doilea război punic (218—201 î.e.n.), Hanibal, comandantul suprem, în vîrstă de 28 de ani, a pornit din Spania cartagineză, a străbătut sudul Franţei şi a traversat Alpii cu 40 de elefanţi de război, iar în toamna anului 218 se afla cu 26 000 de ostaşi pe fluviul

Po, de unde-şi propunea să despice cizma italiană de sus în jos.

În anul 216 î.e.n. Hanibal ajunge la Cannae, în Italia de miazăzi, la o distanţă apreciabilă la sud de Roma. Acolo a avut loc între cartaginezi şi romani — aceştia din urmă superiori din punct de vedere numeric — cea mai vestită bătălie de încercuire din istoria universală. Oştiri cartagineze au debarcat în Sicilia şi Sardinia. Siracuza şi Capua au trecut de partea lui Hanibal. În afară de Roma cu împrejurimile ei şi de cîteva puncte de sprijin pe ţărmul apusean, întreaga Italie era în mîna lui.

Romanii au mobilizat pînă la ultimul cetăţean şi chiar o parte din sclavi. Nu au mai riscat însă nici o bătălie, ci ani în şir au purtat un război tenace, de hărţuială, împotriva eşaloanelor din spatele frontului, a taberelor şi oraşelor inamicului, reuşind prin aceasta să-l slăbească în mod hotărîtor. În anul 211 î.e.n., cînd balanţa a început să încline în favoarea romanilor, cartaginezii au pornit un ultim atac direct asupra Romei. Atunci a răsunat în oraş strigătul de groază: „Hannibal ante portas" *. Atacul a eşuat, iar cartaginezii au fost împinşi tot mai departe către sudul Italiei; în cele din urmă, în anul 203 î.e.n., după o campanie de 15 ani, Hanibal s-a înapoiat în grabă la Cartagina, pentru că între timp în Africa debarcaseră romanii, care îi ameninţau capitala.

Cato, aţîţătorul la război. La Zama (202 î.e.n.) Hanibal a fost înfrînt. Cartagina a pierdut războiul şi a fost obligată să cedeze Spania şi să-şi distrugă toate navele de război. Oraşul a rămas intact.

Destinul crunt i s-a pregătit în anul 155 î.e.n., cînd Marcus Porcius Cato, purtătorul de cuvînt al latifundiarilor romani, a început să-şi încheie toate cuvîntările rostite în senat — indiferent de subiectul lor — cu cuvintele: „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam" (Încolo, socot că trebuie distrusă Cartagina). Culturile de viţă de vie şi de măslini, asupra cărora cartaginezii, după pierderea posesiunilor de peste mare,

---

* „Hanibal e în faţa porţilor oraşului". — *Nota trad.*

îşi concentraseră cu mare succes forţele, au fost resimţite ca o concurenţă insuportabilă de către acei romani care se îndeletniceau cu aceste culturi fără să aibă acelaşi succes.

Dintr-o vizită făcută la Cartagina, Cato a adus un mănunchi de smochine splendide, pe care-l flutura în senat pentru a ilustra nivelul periculos de înalt atins de agricultura cartagineză. După ce timp de şase ani a împuiat urechile senatului cu eternul său „Ceterum censeo", s-a ajuns pînă acolo încît, în anul 149 î.e.n., Roma a dat cartaginezilor un ultimatum impertinent, cerîndu-le să-şi mute neîntîrziat oraşul de pe ţărm în interiorul ţării. Cînd cartaginezii — aşa cum era de aşteptat — au refuzat, Roma a pornit război împotriva Cartaginei, hotărîtă să o distrugă.

Roma statuează un exemplu. Romanii au trebuit să asedieze oraşul timp de aproape trei ani. Pe istmul lat de 4 km care lega peninsula de uscat, un şanţ lat de 20 m şi prevăzut cu două metereze de pămînt forma prima linie de apărare. Cartagina însăşi era apărată printr-un zid înalt de 13 m, în a cărui parte interioară se aflau cazemate cu mai multe caturi pentru 24 000 de ostaşi, 4 000 de cai şi 300 de elefanţi dresaţi pentru război.

Ca să-şi apere oraşul, bărbaţii, pînă la ultimul om, s-au urcat pe ziduri. Femeile şi-au jertfit părul, pentru că din el puteau fi împletite corzile necesare catapultelor. Cînd trupele lui Scipio au luat cu asalt zidul principal, cei 50 000 de locuitori ai Cartaginei rămaşi în viaţă au continuat lupta, retranşîndu-se în oraşul de sus. Romanii i-au biruit, dar au trebuit să nimicească om cu om, să ia cu asalt casă cu casă.

Scipio a incendiat ruinele Cartaginei. Focul a bîntuit 17 zile încheiate. Ceea ce flăcările au cruţat au nimicit soldaţii. După aceea au arat locul cu plugul şi au presărat sare. Oraşul Cartagina a dispărut de pe faţa pămîntului. Roma nu mai avea rival.

Zdrobind Cartagina, Roma a statuat un exemplu „pentru crima de a fi fost pe punctul de a învinge Roma", scrie Toynbee [54]. Herder a condamnat cu vehemenţă modul în care „senatul cel înţelept a deliberat dacă Cartagina mai

poate fi răbdată pe fața pământului — ca și cum ar fi fost vorba de o căpățînă de varză" [55].

August a așezat pe pămîntul pustiit al Cartaginei de altădată 3 000 de coloniști romani. Într-un răstimp de o sută de ani orașul a ajuns ca mărime al treilea oraș al imperiului (după Roma și Alexandria), devenind cel mai rău famat lăcaș al viciilor. În anul 439 e.n. vandalii au smuls Imperiului roman de apus noua Cartagină, făcînd din ea capitala unui imperiu germanic pe pămînt african. Distrugerea ei totală și definitivă a fost opera arabilor în anul 697. Azi există însă din nou un orășel cu numele *Carthage.*

Pînă la pieire oraș fără civilizație. Multe metropole au răspîndit barbaria în afara zidurilor lor : Ninive și în parte Roma, Samarkand sub Timur, Madrid și Londra în prima perioadă a stăpînirii lor coloniale. Altele au trecut ele însele prin recidive sîngeroase la barbarie.

Cartagina pare să fie însă unicul caz în care niște barbari au creat o metropolă care a fost barbară și a rămas barbară, o metropolă care nu a vădit nici un început de civilizație. „Lupoaica ce avea să biruie pămîntul — scrie Herder despre Roma [56] — a trebuit mai întîi să se exerseze în luptă cu un șacal african pe care, în cele din urmă, l-a nimicit".

CAPITOLUL

VII

STRĂLUCITOAREA MIZERIE A ROMEI

Lupoaica Roma a sfîşiat multe oi. Cu o consecvenţă care aminteşte de Ninive, romanii au întreprins împotriva oraşelor vremii lor o înspăimîntătoare acţiune de lichidare. Printre altele, romanii au nimicit :

Secolul VI î.e.n.	Alba Longa	Capitala Latiumului şi ca atare principalul rival al oraşelului Roma
396 î.e.n.	Veii	Cel mai sudic dintre oraşele mari ale etruscilor
265 î.e.n.	Volsinii	Azi Orvieto, pe atunci ultimul oraş etrusc care îi mai rezistase Romei
211 î.e.n.	Capua	În Italia acelor timpuri al doilea oraş ca mărime
146 î.e.n.	Cartagina	
146 î.e.n.	Corint	
133 î.e.n.	Numantia	Capitala celtiberilor în Spania de nord-est
86 î.e.n.	Pireu	
86 î.e.n.	Troia	

60 e.n.	Londinium	Londra de azi
70 e.n.	Ierihon	
70 e.n.	Ierusalim	
164 e.n.	Seleucia	Anterior capitala Imperiului seleucid
197 e.n.	Lyon	Capitala Galiei
273 e.n.	Palmira	

Cel mai mare stat-oraş din istorie. Pagini întregi s-ar putea umple cu înşirarea oraşelor prădate de romani. Dar au reconstruit aproape toate oraşele distruse, deoarece pentru ei, ca şi pentru greci, o regiune lipsită de oraşe era de neconceput. Oraşele alcătuiau scheletul imperiului care, în fond, a fost cel mai mare stat-oraş din istorie, fiindcă pînă şi oraşe gigantice ca Alexandria şi Antiohia erau totuşi numai imensul hinterland al unui singur oraş — Roma.

Unul din capitolele cele mai uimitoare ale istoriei universale este procesul prin care un sat aşezat pe colina Palatin, deasupra Tibrului, s-a transformat în orăşelul Roma, iar acesta, în răstimp de cîteva secole, în Roma atotstăpînitoare a lumii. Lumea din care făcea parte Roma n-a fost cruţată în nici o privinţă — aşa cum nici romanii înşişi nu au fost cruţaţi.

Întemeierea Romei. Potrivit legendei, fraţii gemeni Romulus şi Remus, urmaşi ai eroului troian Enea, au fost abandonaţi apelor Tibrului de un unchi hain. Aruncaţi pe ţărm, au fost alăptaţi de o lupoaică milostivă, a cărei statuie poate fi văzută azi în palatul custozilor din Roma. La 21 aprilie 753 î.e.n., cei doi fraţi, deveniţi între timp adulţi, s-au hotărît să întemeieze oraşul Roma. Atunci s-a întîmplat însă ceva care a făcut ca legenda să suscite interes. Remus a fost ucis de fratele său — întocmai ca Abel de Cain, primul întemeietor de oraşe conform Bibliei. La obîrşia oraşului se află iarăşi un fratricid.

Dar de ce a trebuit să moară Remus ? Pentru că a sărit peste zidul oraşului, pe atunci încă scund, ca să-şi bată joc de el. Faptul constituia o crimă împotriva ideii de oraş, o crimă pe care Romulus a pedepsit-o cu moartea. Azi un oraş ar fi con-

damnat la moarte dacă nu ar sări peste zidurile lui vechi. Pe vremea aceea fapta lui Romulus a fost considerată drept demnă de laudă şi cît se poate de firească, iar el a fost venerat ca zeu.

Bineînţeles, Roma n-a fost întemeiată la 21 aprilie 753 î.e.n., cum a stabilit — destul de arbitrar — învăţatul roman Varro în primul secol î.e.n. După cunoştinţele noastre actuale, lucrurile s-au petrecut cam aşa :

În secolul al X-lea î.e.n. a luat fiinţă pe *Palatin*, în regiunea centrală a Italiei, denumită Latium, un sat. După două sute de ani i-a urmat o aşezare pe colina învecinată *Quirinal*. În secolul al VI-lea cele două sate s-au unit, formînd orăşelul *Roma*, căruia i s-au alăturat treptat alte cinci aşezări întărite. Cele şapte coline erau situate cam la 20 km de coastă, pe malul estic, mlăştinos al Tibrului, care, începînd de acolo, devenea navigabil. O insulă aflată în mijlocul lui invita la construirea unui pod de lemn.

„Aici nu s-a statornicit un popor mare, nomad, condus cu chibzuială şi care să-şi fi rostuit cu prudenţă centrul unui imperiu — era de părere în anul 1787 un călător venit la Roma, pe nume Goethe [57]. — Nu, aici şi-au pregătit mai întîi un lăcaş păstori şi oameni fără căpătîi... Nici o aşezare a popoarelor din antichitate nu era atît de prost amplasată ca Roma..."

Pe colina Capitoliului se construieşte. Abia înjghebat, orăşelul de pe colină a căzut în secolul al VI-lea î.e.n. sub stăpînirea etruscilor, stăpînii Italiei de nord, în timp ce sudul peninsulei era grecesc. În jurul anului 510 î.e.n., nobilimea băştinaşă l-a izgonit pe regele etrusc, înlocuindu-l cu doi consuli aleşi pe un an.

„Tocmai acest fapt a ridicat Roma la o înaltă treaptă a puterii", scrie francezul Montesquieu, filozof al teoriei statului, în celebrele sale „Consideraţii asupra cauzelor grandorii şi decadenţei romanilor" [58]. „Principii au în cursul vieţii lor perioade în care predomină ambiţia, cărora le urmează alte pasiuni sau chiar inactivitate totală ; într-o republică însă, avînd conducători care se schimbă anual si care se stră-

duiesc să se distingă în timpul cît dețin conducerea, pentru a obține alte funcții, nu există clipe de răgaz pentru ambiție ; ei folosesc senatul pentru a propune poporului războaie, indicîndu-i zilnic noi dușmani. Senatul era el însuși foarte înclinat spre război, căci, fiind necontenit sîcîit de plîngerile și cerințele poporului, el căuta să abată poporul de la necazurile lui, ocupîndu-l *în afara* zidurilor. Războiul era aproape întotdeauna pe placul poporului, deoarece, printr-o chibzuită repartizare a prăzii, s-a găsit mijlocul de a-l face folositor poporului. Cum Roma era un oraș lipsit de activitate comercială și aproape fără meșteșuguri, jaful era singurul mijloc pe care-l avea un cetățean ca să se îmbogățească".

Orășelul a dobîndit bani și putere subjugînd și distrugînd, pe rînd, așezările învecinate. Pe *Capitoliu* — cea mai abruptă dintre cele șapte coline — s-a construit o cetate puternică și, ca sanctuar al orașului, un templu închinat lui Iupiter. Prin secarea mlaștinilor din șesul Tibrului, Roma a cîștigat spațiu de extindere. Dar nu se putea compara cu marile orașe ale Italiei : *Tarquinia*, capitala etruscilor, *Capua*, bogatul oraș comercial situat la nord de Neapole, și, cu atît mai puțin, cu coloniile grecești *Tarent*, *Agrigent* și *Siracuza*.

Iar în anul 386 î.e.n. se părea că totul se sfîrșise. Țărișoara a fost invadată de gali, care au dat foc Romei. Doar pe *Capitoliu* au mai reușit romanii să se mențină.

Ei s-au apucat de reconstrucție cu multă tenacitate. În locul meterezului de pămînt, ce nu rezistase galilor, au ridicat un zid înalt de 10 m, căruia greșit i s-a dat denumirea de *Servianus* (după Servius Tullius, rege al orașului, care domnise în secolul al VI-lea î.e.n.). Resturile zidului, năpădite de buruieni, se mai pot vedea și astăzi.

Totodată romanii și-au mărit oștirea, instruită cu o asprime spartană, extinzînd obligativitatea serviciului militar, pe care o avuseseră numai nobilii, asupra tuturor cetățenilor. Forța militară sporită le-a dat putința să subjuge complet orașele Latiumului, care în anul 338 î.e.n. s-au răzvrătit împotriva supremației romane.

Necunoscut în Grecia. Întrucît puterea etruscă a decăzut, iar coloniile greceşti erau la fel de dezbinate ca şi patria-mumă, Roma a devenit acum cea mai mare forţă a Italiei, deşi nu se sprijinea decît pe un teritoriu de aproximativ 12 000 km² (atît cît are Tirolul de azi), cu o populaţie în jurul a 400 000 de oameni. Roma însăşi era încă un oraş de ţărani, al cărui nume abia se cunoştea în Grecia şi ai cărui locuitori se complăceau, după tradiţia strămoşilor, să poarte părul lung şi o barbă ce le acoperea întreaga faţă.

Înfrîngînd în patru războaie sîngeroase — între anii 343 şi 290 î.e.n. — pe samniţi, poporul de munteni, iar pînă în anul 264 î.e.n. şi pe aliaţii răsculaţi din Italia de sud, Roma a cucerit supremaţia asupra celor două treimi care alcătuiau sudul Peninsulei Italice, ajungînd astfel cel mai mare stat situat la vest de lumea greacă. În acelaşi an 264, cînd în Italia s-a restabilit pacea, a început şi primul război împotriva Cartaginei, acea luptă înverşunată în trei reprize în care învinsul a fost şters de pe faţa pămîntului, iar învingătorul a devenit stăpînul lumii.

O dată cu victoria în cel dintîi război punic, puterea romană trece pentru prima oară dincolo de teritoriul continental al Italiei, obţinînd în mai puţin de un secol stăpînirea asupra întregii Mări Mediterane, stăpînire care pînă atunci nu fusese niciodată concentrată într-o singură mînă. În anul 241 î.e.n., Sicilia devine romană ; în anul 238 au urmat Sardinia şi Corsica. În anul 229 romanii îi învinge pe piraţii iliri şi se stabilesc în Iugoslavia de azi. În anul 225 cuceresc Italia de nord, iar în anul 206 cea mai mare parte a Spaniei. Oştirea disciplinată a cetăţenilor Romei şi-a dovedit superioritatea pe toate fronturile.

Hanibal ante portas ! Între anii 218 şi 203 î.e.n., cînd Hanibal se afla în Italia şi înainta spre Roma, totul părea din nou pierdut. Într-un război de hărţuială de o deosebită dîrzenie, romanii i-au slăbit pînă într-atît trupele, încît au reuşit să-l doboare.

Cartaginezii au pustiit însă întreaga Italie de sud. Au dat foc tuturor satelor şi colibelor ţărăneşti, pregătind în felul

acesta o transformare socială care mai tîrziu avea să contribuie la declinul Romei. Un puhoi de țărani sărăciți s-a revărsat în capitală și a format acolo proletariatul, ale cărui toane îi făceau să tremure pe împărați. Țara depopulată a încăput pe mîna speculanților și a latifundiarilor, care își exploatau plantațiile cu sclavi. Sclavii erau importați din țările subjugate ; ei au fost aduși chiar și la Roma.

Minune economică la Roma. După învingerea lui Hanibal orașul a cunoscut o perioadă de febrilă dezvoltare economică. În timp ce soldații romani se stabileau în Grecia și Siria, în metropolă răsăreau ca din pămînt palatele și casele de raport. Anul 174 î.e.n. consemnează pavarea primei străzi. *Forum Romanum*, așezat între Capitoliu și Palatin, înconjurat de temple și magazine, era folosit ca piață și ca loc de adunări publice ; aici se încheiau tranzacții cu grîne și vite, se negociau la preț de speculă case și terenuri, se ofereau spre vînzare moșii în Italia, cariere de piatră în Sicilia, mine de minereu în Spania, plantații în Africa.

Aproape peste noapte orașul de țărani s-a transformat într-o mare piață financiară, situată în centrul unui imperiu uriaș. S-a dezvoltat o pătură de comercianți înstăriți și o numeroasă funcționărime. Stilul de viață al celor bogați a adoptat confortul grecesc. Numărul proletarilor și al sclavilor a crescut. Soldații romani au pustiit Cartagina și Corintul (146 î.e.n.), au cucerit Asia Mică și au asigurat în acest fel aprovizionarea cu aur, pămînt și sclavi.

Dar capitala nu s-a putut bucura de noua ei bogăție, căci era un vulcan clocotitor. Tribunul poporului Tiberius Gracchus a fost ucis în anul 133 î.e.n. de partidul latifundiarilor, fiindcă voia să impună o reformă agrară menită a salva țărănimea. Fratele său Caius a reluat aceeași încercare temerară, fapt care a adus după sine, în anul 121 î.e.n., războiul civil la Roma. Învins, Caius Gracchus și-a pus capăt zilelor ; 3 000 dintre partizanii lui au fost executați fără judecată.

I-a supraviețuit totuși o lege, care se poate număra printre cele ce au avut foarte serioase consecințe pentru istoria română : în virtutea ei statul era obligat să vîndă cetățenilor

capitalei grînele sub preţul pieţei. Prin această lege tribunul poporului voia să atragă definitiv pe săraci de partea sa — şi proletarii şomeri l-au aclamat.

Măsura aceasta a stimulat totodată *tendinţa* de a nu munci, în general de a pleca la Roma cu scopul de a trîndăvi. Legea, care a rămas în vigoare pînă la decăderea oraşului şi a cărei aplicare a însemnat în cele din urmă dăruirea cerealelor, a atras sute de mii de oameni în metropolă ; plebea adunată în oraş considera ca un lucru de la sine înţeles ca provinciile să fie jefuite pentru a o hrăni.

Războaiele civile şi lupta pentru succesiune. În timp ce tulburările sociale căpătau o extindere tot mai mare, cimbrii şi teutonii au pătruns în Italia de nord (101 î.e.n.). Între anii 90 şi 88 î.e.n., Roma a înăbuşit o răscoală a aliaţilor italici. Doar ce s-a terminat acest război, şi generalul roman Sylla a şi luat cu asalt capitala pentru a-şi asigura comanda supremă într-un război ce se pregătea în Asia Mică. Adepţii partidului care voia să-l promoveze pe rivalul său Marius drept comandant suprem al frontului din Asia Mică au fost exterminaţi.

Abia ajunsese Sylla pe teatrul de război răsăritean, şi Marius a şi intrat din nou în Roma, unde a executat cu sutele pe partizanii lui Sylla. Din anul 84 pînă în anul 82 î.e.n., Sylla, înapoiat la Roma, a purtat un război civil sîngeros, măcelărind, în decursul înfricoşătoarei sale dominaţii de trei ani, mai bine de zece mii de adversari.

Aşa se petreceau lucrurile în noua metropolă Roma. Şi totuşi oamenii se îmbulzeau spre ea... În anul 73 î.e.n., gladiatorul trac Spartacus şi-a alcătuit la Capua — din luptători de arene, din sclavi fugiţi de pe latifundii şi din proletari — o armată de 60 000 de oameni, în fruntea căreia a prădat ţara şi a înaintat spre Roma. El a fost învins după doi ani de lupte înverşunate. O lovitură de stat pusă la cale de Catilina nu a putut fi evitată decît cu mare greutate în anul 63 î.e.n. La Roma puterea era exercitată de bande înarmate.

Războiul civil dintre Cezar şi Pompei a însîngerat Italia între anii 49 şi 45 î.e.n. Cezar l-a urmărit pe ginerele său pînă în Egipt, a adus-o de acolo pe Cleopatra şi s-a înscăunat

ca stăpîn al imperiului. În anul 44 î.e.n. senatul roman i-a conferit titlul de dictator pe viață. Dar în același an a fost ucis de Brutus, conducătorul unei conspirații a grupării conservatoare din senat. Urmarea a fost un război civil. Horațiu se lamenta [59]:

„O nouă generație se sfîșie în războaie civile
Și Roma însăși se prăbușește sub propriile ei forțe".

Pentru succesiunea lui Cezar, Marc Antoniu s-a încăierat cu nepotul și fiul adoptiv al lui Cezar, Octavian, în vîrstă de 18 ani. Mai întîi s-au războit, apoi s-au aliat, instaurînd la Roma un regim de teroare. Adversarii lui Cezar și adepții partidului senatorial au fost uciși cu sutele. Printre victime s-a numărat și marele orator și om de stat Cicero. Octavian și Antoniu și-au împărțit imperiul. Primul a luat partea de apus, al doilea — cea de răsărit (inclusiv pe Cleopatra). Dar în anul 31 î.e.n. a izbucnit între ei un al doilea război. Antoniu a murit la Alexandria, Octavian a intrat triumfător, în anul 20 î.e.n., în capitală și a luat numele de Augustus.

Imperialismul. Aceste întîmplări au însemnat pentru Roma sfîrșitul unei epoci de războaie și războaie civile, de revoluții și execuții în masă, cum e puțin probabil să mai fi îndurat vreodată un alt oraș. Distrus de gali, încercuit de Hanibal, încolțit de migrațiunea popoarelor germanice, zdruncinat de răscoale, sfîșiat de războaie fratricide, sîngerînd din atîtea răni, Roma a ajuns totuși, spre uimirea tuturor popoarelor, să stăpînească lumea.

Spengler consideră că „imperialismul este în asemenea măsură un rezultat obligatoriu al oricărei civilizații, încît dacă un popor refuză să joace rolul de stăpîn, imperialismul îl apucă de ceafă și-l împinge în acest rol" [60]. „Imperiul roman *nu* a fost cucerit. Lumea antică s-a vîrît în această formă și i-a silit pe romani să-i dea numele lor".

Montesquieu vorbește, ce-i drept, despre „un plan de cucerire a lumii, bine conceput, bine executat și bine realizat" [61], iar Herder este de părere că [62] „n-a existat niciodată

un orgoliu mai rece şi, pînă la urmă, o cutezanţă mai lipsită de scrupule şi o insistenţă mai arogantă decît cea de care au dat dovadă aceşti romani. Au crezut că lumea e a lor şi de aceea a fost a lor".

Necontestat este faptul că, cel puţin mai tîrziu, au socotit Pămîntul ca fiind proprietatea lor firească, deci furnizorul nemijlocit al Romei şi totodată cadrul ei ornamental. Metropola storcea din imperiul ei mondial tot belşugul, consumîndu-l la Roma, unde nu se producea aproape nimic. Mommsen scria : „Nu a existat poate niciodată un mare oraş care să fie atît de lipsit de resurse alimentare proprii ca Roma" [63].

Metropolă cu dimensiunile unui orăşel de provincie. Oraşul parazit, care sub raportul fastului şi al splendorii încă pe vremea lui Cezar nu se putea nici pe departe compara cu Alexandria, a devenit abia sub domnia lui August şi a succesorilor acestuia acea metropolă care — cu mult mai mult temei decît o făcuse la vremea ei Ninive — putea afirma despre sine : „Eu ! şi nimeni nu mai este ca mine !" August se făIea că găsise un oraş clădit din lemn şi lut şi a lăsat unul construit din marmură. A înălţat un palat imperial pe Palatin, a durat temple impunătoare şi a construit noi conducte de apă. Cîmpul lui Marte, aflat la marginea de apus a oraşului, l-a împodobit cu temple, teatre, statui şi un mausoleu, amplasate într-un parc ; a inclus în teritoriul oraşului atît Cîmpul lui Marte, cît şi o zonă situată la apus de Tibru.

Cu toate acestea, Roma nu ocupa mai mult de 13,7 km². cu alte cuvinte, sub raportul întinderii, era mai mică decît Cartagina şi Siracuza, ca să nu mai vorbim de Babilon. Evaluările privind numărul oamenilor care trăiau pe acest teritoriu în vremea lui August sînt foarte diferite, mergînd de la jumătate de milion pînă la un milion opt sute de mii de oameni. Cel mai probabil e că a existat o populaţie stabilă de ceva peste un milion de locuitori, cel puţin în secolul al II-lea e.n., cînd, o dată cu imperiul, a atins şi capitala limita maximă.

Neliniştitoarea densitate a populaţiei. Dacă luăm drept valabilă cifra de 1,1 milioane de locuitori, atunci înseamnă că pe un km² au trăit mai mult de 80 000 de oameni. O asemenea densitate pare neverosimilă dacă o comparăm cu cea a oraşelor de azi. New York are 9 400 de locuitori pe km², Düsseldorf — 4 400, Viena — 4 300, Zürich — 2 800, Hamburg — 2 400. Dar în vechea Alexandrie se înghesuiau chiar şi 76 000 de oameni pe un km², iar în Parisul de azi revin oricum 37 000 de oameni la km².

Parisul ne oferă un bun etalon de comparaţie, în sensul că este unul din puţinele oraşe cu milioane de oameni al cărui perimetru oficial se limitează încă la incinta care pe vremuri fusese împrejmuită cu ziduri. Oficial, comunele suburbane şi cartierele de vile situate departe de oraş nu aparţin Parisului, oraşul ca atare constînd în esenţă din case de raport, clădiri comerciale şi edificii somptuoase, deci la fel ca în cazul majorităţii metropolelor din antichitate şi, sub aspectul corelaţiei dintre cele trei genuri de clădiri, e probabil foarte asemănător cu Roma.

Înghesuiala în care se trăia în vechea Romă era deci de două ori mai mare decît a Parisului de azi, şi în multe părţi ale capitalei franceze casele sînt jalnice, iar uliţele înguste. Dar aceasta nu este încă totul. Mai mult de jumătate din locuitorii Romei se înghesuiau într-un district al oraşului care reprezenta mai puţin de o treime din suprafaţa acesteia, şi anume în vechiul oraş cu cele şapte coline, care era împrejmuit de zidul Servianus. Centrul oraşului avea deci o densitate de aproximativ 150 000 de oameni pe km², cifră care azi e depăşită numai de cartierele mizere ale unor gigantice oraşe asiatice, cum sînt Calcutta, Bombay sau Hong Kong.

POPULAŢIA CELOR MAI MARI ORAŞE ALE ANTICHITĂŢII (ESTIMATIV)

1. Roma	1 100 000	secolul II e.n.
2. Alexandria	700 000	secolul I î.e.n.
3. Seleucia	600 000	secolul III î.e.n.
4. Pataliputra	500 000	secolul IV î.e.n.

5. Siracuza	400 000	secolul IV î.e.n.
6. Babilon	350 000	secolul VI î.e.n.
7. Antiohia	350 000	secolul III e.n.
8. Cartagina	300 000	secolul III î.e.n.
9. Kattak (India)	300 000	secolul II î.e.n.
10. Agrigent	200 000	400 î.e.n
11. Efes	200 000	secolul III e.n.
12. Cezareea (Capadocia)	200 000	secolul II e.n.

Nici un loc sub soare. Concluzia care se impune chiar şi numai din aceste cifre va fi ulterior confirmată de toate cercetările. Privind Roma cea mare sub aspectul locuinţelor şi comparînd-o cu civilizaţia urbană ce apăruse cu milenii în urmă pe Eufrat, Nil şi Ind, constatăm o considerabilă înrăutăţire. Era unul din oraşele cu cea mai multă mizerie din cîte au existat vreodată. Vestitele palate de marmură se înălţau ca nişte insule într-un ocean de sărăcie.

Cînd, după victoria repurtată asupra lui Hanibal, metropola a fost invadată de şuvoiul imens de oameni, ea a crescut în înălţime. Nimănui nu i-a venit ideea de a o lăsa să crească în întindere. Roma s-a împînzit cu case de raport, multe avînd de la 6 pînă la 12 etaje — mai înalte decît casele din oraşele industriale europene pe vremea celor mai crunte speculaţii cu terenuri din secolul al XIX-lea.

August a limitat înălţimea caselor — unele ajunseseră să aibă 35 m —, fixînd-o la 21 m, ceea ce permitea uşor construirea a 7 etaje (căci a te lovi cu capul de tavan trecea drept admisibil). Şi în această stare de lucruri, uliţele nu măsurau adesea mai mult de 3 m lăţime ! Ceea ce însemna că străzile erau nişte defileuri întunecoase, iar caturile de jos ale caselor erau mohorîte şi pînă la ele nu străbătea niciodată o rază de soare, ca să nu mai vorbim de locuinţele din pivniţe, complet lipsite de ferestre. Mai tîrziu Nero a ţinut seama şi de lăţimea străzilor, fixînd drept înălţime maximă pentru case dublul lărgimii străzilor. Astăzi în Germania clădirile nu pot fi în general mai înalte decît lăţimea străzii, reglementarea variind însă în diferitele landuri. (Asociaţia oraşelor germane urmăreşte adoptarea unui regulament de construcţii care să permită şi pe

străzile înguste ridicarea de case înalte, cu condiția ca acestea să fie înconjurate de terenuri virane de mărime corespunzătoare. În privința eșalonării în înălțime a New Yorkului vezi volumul de față, p. 416.)

În casele de raport din Roma locuințele aveau în majoritatea cazurilor caracterul unor simple locuri de dormit. Ele erau de obicei compuse dintr-o singură încăpere, la care se ajungea printr-o pergolă, situată în curtea interioară, suprafața locuinței depășind rareori 10 m². Nu era un lucru neobișnuit ca pe un etaj să fie 25 de asemenea locuințe, într-o casă — 150 de locuințe, respectiv 500 de oameni sub același acoperiș.

Chirii de speculă fără nici o ocrotire împotriva rezilierii contractului. Pentru văgăuna lor întunecoasă, locuitorii plăteau chirii de speculă. Satiricul Iuvenal spunea plin de indignare în anul 100 e.n. [64]: „O căsuță strîmtă, prînzul unui sclav înfometat cer destulă cheltuială". Terenurile au căzut în mîna unor speculanți — din ce în ce mai puțini ca număr —, care se umpleau de bani grație caselor de raport închiriate (unul dintre cei mai cunoscuți fiind marele om de stat Cicero). Pentru a se pune la adăpost de neplăcerile legate de încasarea chiriilor, ei își arendau casele unor afaceriști, aceștia din urmă avînd dreptul de a hotărî cîți bani să stoarcă de la chiriași. Mai mult chiar, existau mari arendași profesioniști, care lucrau cu subarendași, pentru ca, la rîndul lor, să nu aibă nici ei necazuri cu chiriașii.

Chiriașul nu se bucura de nici o protecție împotriva rezilierii contractului. Proprietarul îl putea oricînd arunca în stradă, iar în cazul unei acțiuni în justiție, proprietarul era condamnat cel mult la plata unei mici despăgubiri în numerar. Găsirea unei noi văgăuni de locuit era anevoioasă și adesea legată de plata unei chirii și mai mari. În timpul războaielor civile din primul secol î.e.n., specula cu chiria era una din temele mult folosite de partide în propaganda lor. Atît Cezar cît și Augustus și-au cîștigat simpatia oamenilor mici scutindu-i pur și simplu pe timp de un an de plata chiriei.

Proprietarii, păgubiți prin asemenea dispoziții, făceau atunci tot ce puteau ca, în ciuda acestor intervenții, să realizeze ace-

leaşi venituri. Construiau zidurile de temelie atît de subţiri, iar pereţii de paiantă de la etajele superioare erau atît de şubrezi, încît prăbuşirea unor astfel de case de raport devenise un eveniment curent. Plutarh scria în jurul anului 100 că năruirea caselor şi incendiile erau „îngerii distrugători ai Romei" [65]. Autorităţile nu vedeau însă nici un motiv pentru a interveni. „Dacă, în general, guvernul era preocupat de inundaţiile anuale, de incendii şi de dărîmarea caselor, aceasta se întîmpla numai cînd cerea preoţilor oficiali rapoarte şi interpretări despre adevăratul sens al unor astfel de semne şi minuni", scria Mommsen [66].

Case de raport fragile ca nişte case din cărţi de joc. Dacă o casă de raport era cuprinsă de flăcări, locuitorii de la etajele superioare se puteau rareori salva. Să scapi de la mansardă cînd pînă la uşa de ieşire trebuia să cobori mai bine de două sute de trepte pe o scară de lemn îngustă, era aproape imposibil :

„...Singur dacă-ar fi să fiu,
N-aş tînji după Suburra, şi-aş trăi într-un pustiu,
Mai tihnit decît în urbea unde spaima te pîndeşte.
Ba o stradă-ntreagă arde, ba un zid se prăbuşeşte,
Sînt o mie de primejdii..."

deplînge Iuvenal situaţia [67].

Cine era cruţat de asemenea catastrofe pătimea la etajele de jos din pricina veşnicei igrasii, iar la cele de sus se înăbuşea vara de căldură. Prin pereţii ziditi cu economie se auzea pînă şi tusea vecinului ; certurile şi ţipetele din curţi, de pe uliţe şi din cîrciumile aflate în pivniţe făceau ca nici noaptea să nu fie pic de linişte.

O asemenea situaţie face să se pună întrebarea de ce ţinea oare neapărat masa populaţiei să trăiască la Roma, în ciuda unor locuinţe atît de mizere, plătite cu preţuri scandalos de mari, în loc să locuiască la cîţiva kilometri mai departe, în faţa porţilor Romei, unde, după spusele lui Iuvenal, o casă arătoasă putea fi cumpărată cu aceeaşi sumă pe care o înghiţea la Roma chiria unei văgăuni întunecoase.

Motive existau ; unele izvorau din poziţia Romei, altele din natura oraşelor în genere. Numai locuitorul Romei cumpăra pîinea mai ieftin sau o primea în mod gratuit — motiv desigur important, chiar dacă era mai mult de ordin psihologic, deoarece în capitală chiria trebuie să fi fost mai scumpă decît costa chiria şi pîinea la ţară.

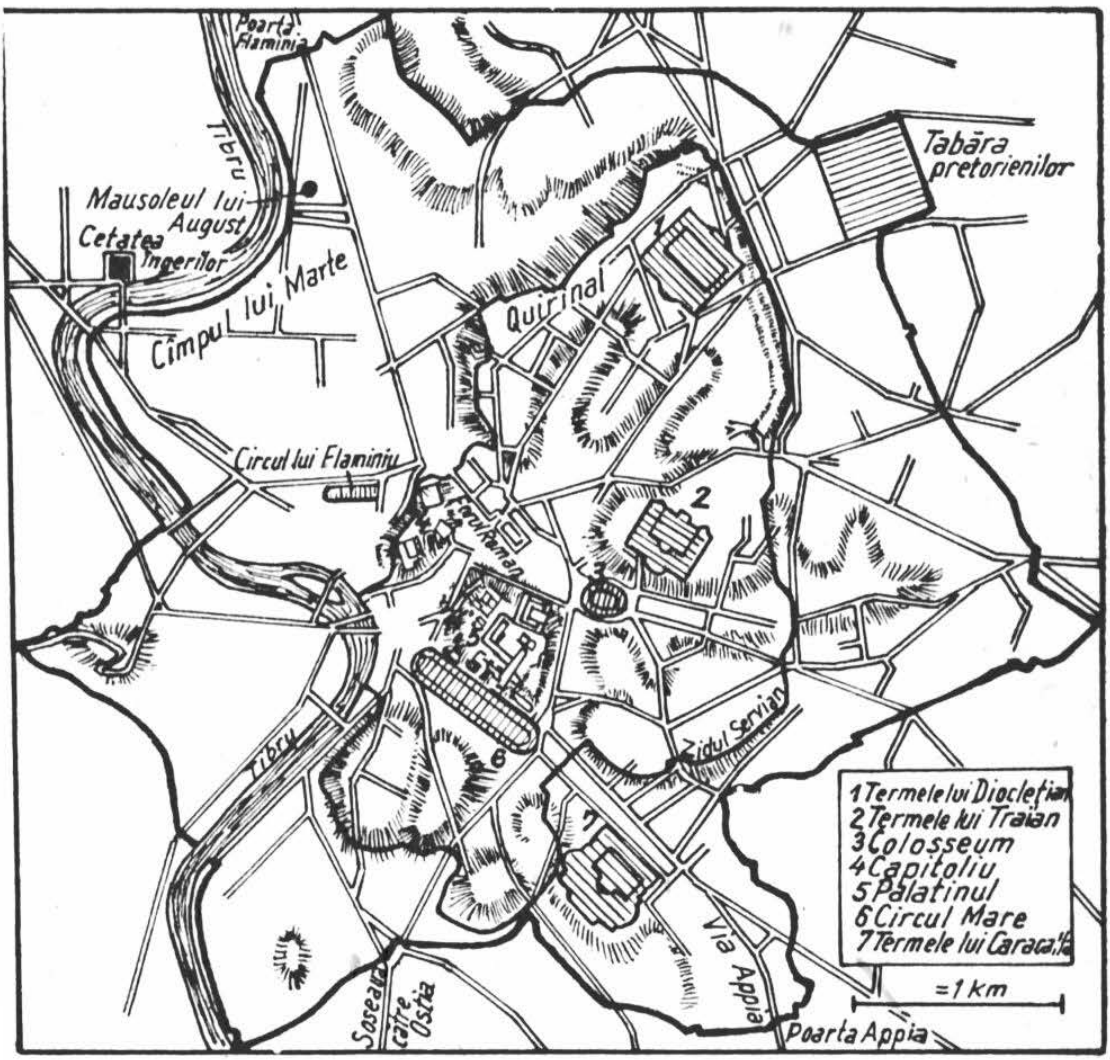

Haosul circulaţiei provocat de pietoni. În al doilea rînd, din punct de vedere tehnic, în antichitate era într-adevăr greu să trăieşti în afara unui mare oraş dacă voiai să munceşti sau să te distrezi în el. Diametrul cel mai mare al Romei măsura 5 km, ceea ce trebuie să fi echivalat cu un drum pe care-l puteai parcurge pe jos în două ore, deoarece nu existau — ca la Babilon sau Alexandria — artere drepte, aşa încît dacă voiai să străbaţi interiorul oraşului trebuia efectiv să te strecori prin mulţime. Fenomenul nu era de mirare, căci predilecţia antichităţii şi a ţărilor sudice de a folosi strada ca loc unde oamenii îşi petrec

ziua se îmbina la Roma cu casele exagerat de înalte, cu uliţele prea înguste şi cu o armată de oameni fără lucru. Iuvenal descrie totul foarte plastic [68] :

„Pe cînd noi, pierduţi în valul oamenilor din popor,
Poticniţi de cei din faţă şi împinşi de cei din urmă,
Mergem prin noroi, grămadă, ca o nesfîrşită turmă,
Unul îmi dă brînci cu cotul, altul mă izbeşte-n nas
Cu lungimea unei bîrne sau cu toarta unui vas ;
Un al treilea mă calcă, degetele să-mi strivească,
Şi în gleznă mi se-nfige o caiă militărească".

Distanţe şi mai mari erau deci aproape de nebiruit. Ideea de a introduce mijloacele de transport în comun înăuntrul oraşului nu i-a trecut nimănui prin minte pînă în timpurile moderne. În afară de aceasta, pentru omnibuzele folosite în secolul al XIX-lea în metropolele europene şi americane, străzile ar fi fost prea înguste, pantele lor prea repezi, iar starea lor cu totul improprie. Bogătaşii erau purtaţi peste capetele vulgului în litiere. Cezar a limitat circulaţia carelor şi căruţelor cu poveri la timpul nopţii. Oraşul antic aparţinea cu totul pietonului.

Dar aceste motive lesne de înţeles nu explică încă nici pe departe pentru ce se cramponau oamenii de Roma. Se mai adăuga şi faptul că pentru romani, întocmai ca şi pentru greci sau babilonieni, oraşul trecea drept o structură bine închegată, ale cărei limite nu puteau fi schimbate cu una cu două, nici atunci cînd nu erau marcate printr-un zid. Roma se extinsese dincolo de zidul Servianus, ridicat în secolul al IV-lea î.e.n. ; abia împăratul Aurelian (272—279 e.n.) a construit în jurul teritoriului mărit al oraşului un nou zid, ca pavăză împotriva năvălirilor barbarilor.

Cu toate acestea, metropola avea, chiar şi în secolele cînd — asemenea oraşelor Cnossos de pe insula Creta sau Ehet-Aton de pe Nil — renunţase la ocrotirea zidurilor, un hotar bine delimitat. Acest hotar juca un rol incomparabil mai mare decît în ziua de azi, pentru că nu funcţionarii stabileau graniţele, ci preoţii.

Printre numeroasele mărturii ale civilizației urbane la romani, răspîndite pe trei continente în jurul Mării Mediterane, ruinele de la Baalbec (Libanul de azi) sînt cele mai grandioase. Din Scoția și pînă la Marea Roșie, orașe bogate cu temple, școli, teatre și băi publice vorbesc despre măreția Romei și despre părerea — predominantă pe atunci — că omul poate duce o viață cu adevărat demnă de el numai în orașe (Foto Ullstein)

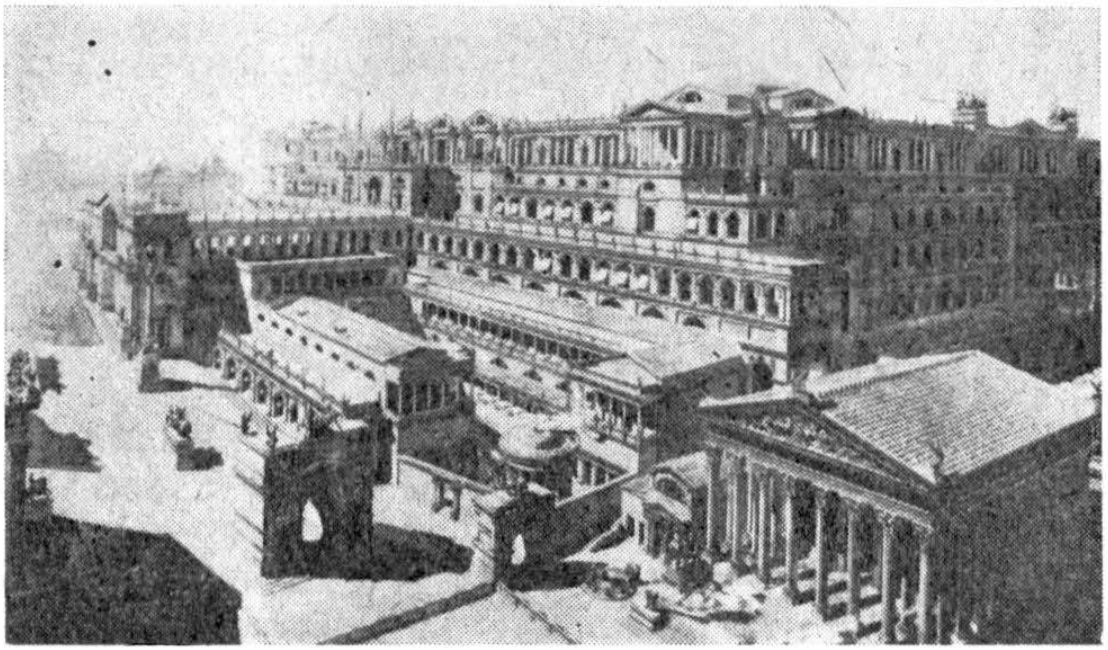

Un exemplu al înclinației romanilor pentru gigantism : palatul construit la Roma de împărații Tiberiu și Caligula în secolul I e n. (încercare de reconstituire) (Foto : Arhiva de artă Arntz. Haga)

Grădină în interiorul casei. O vilă din Pompei, oraș în apropiere de Neapole, distrus în anul 79 e.n. de o erupție a Vezuviului (Foto Ullstein)

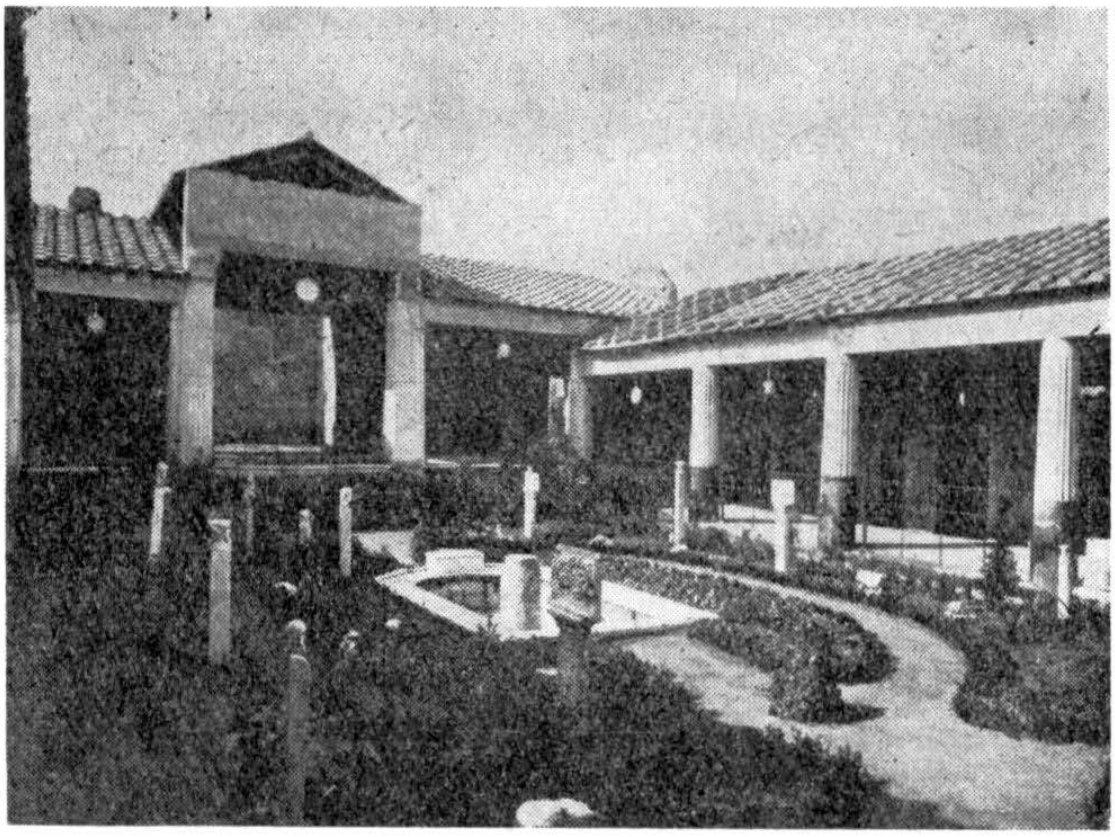

Magicul pomerium. Hotarul sacru, ca şi partea centrală a oraşului pe care o împrejmuia, se numea *pomerium.* Înăuntrul pomeriumului erau interzise înmormîntările, de asemenea numai în afara lui putea fi instituită legea marţială. În jurul pomeriumului, marcat printr-o brazdă, alergau în primele timpuri, o dată pe an, lupercii (cei ce alungau lupii) — preoţi care iniţial trebuiau să apere vitele de lupi ocolind ţarcul şi practicînd un ritual magic. Mai tîrziu rolul lor a fost de a alunga, alergînd în jurul oraşului, spiritele nefaste.

În felul acesta, chiar şi cînd nu avea ziduri, oraşul era în chip solemn delimitat de restul ţării. Oricum, zidurile neputînd oferi ocrotire decît împotriva unor duşmani vizibili, apărarea împotriva spiritelor o realiza pomeriumul. Chiar şi atunci cînd preoţii încetaseră de mult să alerge în jurul unei brazde, în imaginaţia locuitorilor oraşului continua fără îndoială să dăinuie ideea : oraşul e împrejmuit, hotarul este sacru, aici sînt în siguranţă.

Faptul că oraşele nu cunosc azi nici ziduri, nici pomerium constituie deosebirea fundamentală faţă de oraşele din antichitate şi evul mediu. Se trece însă cu uşurinţă peste o trăsătură comună, cu mult mai profundă : orăşeanul a fost şi este omul aglomeraţiei. S-a schimbat *numai felul* aglomeraţiei.

Aglomeraţia a rămas. Această schimbare s-a produs înainte de toate prin inventarea trenului şi prin răspîndirea automobilului. Azi poţi locui într-o zonă verde, la o depărtare de zece, douăzeci şi chiar cincizeci de kilometri de centrul oraşului, şi să te simţi totuşi orăşean, căci într-un sfert de oră, o jumătate sau cel mult într-o oră te afli în centrul lui. Cine locuia la „Porta Flaminia", în extremitatea de nord a Romei, avea nevoie de vreo oră ca să ajungă la Colosseum (3 km în linie dreaptă) ; cine-şi are casa pe colinele Taunus şi lucrează la Frankfurt, cine locuieşte în apropierea lacului Starnberg sau a lacului Tegern şi vrea să ajungă în centrul oraşului München nu are nevoie de mai mult timp.

La această oră de drum s-a limitat şi se limitează şi astăzi întinderea oraşului. Această întindere pare uneori redusă, alteori considerabilă, după cum o măsoară fie pietonul — ca odi-

nioară, fie trenul — așa cum se întîmplă în zilele noastre în cele mai multe din orașele cu milioane de locuitori, sau automobilul — cum e cazul cu Los Angeles azi și cum va fi cu orașul viitorului mîine. Aglomerația, măsurată de fiecare dată cu mijlocul de locomoție respectiv, este, în esență, aceeași.

Observații asupra locuitorilor din metropole. Ce-i drept, s-a schimbat întrucîtva și rolul pe care orășeanul dorește să-l joace în mijlocul aglomerației. Pentru mulți din cei ce frecventează cinematografele, teatrele și concertele, faptul de a avea un loc central, de a se simți în mijloc le dă un oarecare sentiment de satisfacție — și aceasta absolut independent de vizibilitate. Alții șed de predilecție lateral, dacă se poate chiar la margine. Ar fi însă iritați dacă centrul ar rămîne vreodată neocupat. De fapt, aceștia vor să fie la marginea furnicarului uman, dar să facă totuși neapărat corp comun cu el. Dacă transpunem imaginea asupra orașului, constatăm că romanii aparțineau în genere primului tip de oameni, pe cînd în majoritatea orașelor de azi se găsesc ambele tipuri.

Deosebirea nu e de ordin esențial. Chiar și acela căruia îi place să șadă la margine, care se socoate un solitar și are oroare de mulțimile adunate laolaltă, n-are adesea nimic împotriva orașului, cu toate că preferă să trăiască într-o suburbie. Unul se simte bine cînd se află împreună cu alții la o întrunire, celălalt nu se duce acolo, dar e mulțumit că locuiește într-un loc unde se țin asemenea întruniri. Amîndoi sînt oameni tipici ai marilor orașe.

Pentru amîndoi Roma constituie prototipul perfect al orașului. Oamenii se aglomerează și se înghesuie înăuntrul orașului, suprapun etaj peste etaj, nivelul chiriilor crește chiar mai mult decît cel al caselor. Iar locul cel mai frumos, mai îngust și mai mizer e centrul orașului, centrul Romei și al imperiului care îi poartă numele, acolo unde se poate spune „am fost și eu de față !", polul de atracție al antichității. Întrebarea dacă pentru aceasta trebuie să locuiești neapărat în centrul orașului ar fi înțeles-o un roman tot atît de puțin cum ar înțelege azi un alpinist dacă l-ai întreba de ce îl atrage tocmai piscul, cînd și alte locuri de pe munte sînt foarte frumoase.

Proletari întreţinuţi de stat. Poporul Romei nici nu doreşte „să locuiască", el vrea numai să fie prezent, să fie pretutindeni prezent — pentru el strălucirea oraşului, palatele, arcurile de triumf, fîntînile arteziene şi nenumăratele statui înseamnă totul în viaţă. El se bucură de acest fapt chiar şi acolo unde acesta se înalţă pe dărîmăturile propriilor sale locuinţe : lipsiţi de scrupule, împăraţii demolau de dragul clădirilor lor fastuoase zeci de case de raport. Palatul cel nou al lui Nero se întindea pe o jumătate de kilometru pătrat, tocmai într-un cartier în care casele erau foarte înghesuite una într-alta. Cu cît Roma devine mai frumoasă, cu atît sporeşte şi mizeria. Dar oamenii sînt mulţumiţi cînd se pot simţi în centrul lumii şi cînd sînt hrăniţi cu pîine şi jocuri.

„Se prevalau de dreptul pe care-l cuceriseră în timpul războaielor civile — de a se lăsa întreţinuţi şi distraţi de către guvern", scrie Rostovtzeff în marea sa lucrare „Societatea şi economia în Imperiul roman" [69]. „Împăraţii, fără a-l excepta nici pe Cezar şi nici pe August, nu cutezau să se atingă de acest drept consfinţit al proletariatului roman. Se mulţumeau să restrîngă numărul celor ce primeau grîne şi să introducă un sistem de distribuţie mai raţional. Au stabilit şi numărul zilelor cînd romanii puteau pretinde o reprezentaţie de calitate în teatre şi circuri... Dacă întreţineau printre cetăţenii Romei un mare număr de rentieri privilegiaţi ai statului, aproximativ 200 000 de oameni..., împăraţii îşi asigurau în felul acesta o primire entuziastă ori de cîte ori apăreau în faţa mulţimii ca să serbeze victorii, să aducă jertfe sau să prezideze în circ curse sau lupte ale gladiatorilor".

Împăraţii erau cei care *dădeau pîinea ;* ei nici nu încercau să fie cei care *dădeau de lucru.* O mare parte a proletarilor trăiau mai mult sau mai puţin pe cheltuiala statului. Salariile ce puteau fi obţinute pentru munca fizică erau oricum minime într-o orînduire economică întemeiată pe munca sclavilor. Deasupra marii mase de pauperi se afla mica burghezie, alcătuită din meseriaşi, negustori, învăţători, medici şi artişti, precum şi o mică pătură superioară, ce trăia într-un lux care de atunci n-a mai fost niciodată depăşit. Aceştia din urmă erau marii latifundiari, marii comercianţi, cămătarii şi speculanţii de te-

renuri. Ca să poţi fi ales în senat, trebuia în general să posezi o avere de cel puţin un milion de sesterţi.

Cel mai mare lux — fereastra cu geamuri. Oamenii bogaţi aveau de obicei un palat la Roma şi două pînă la trei vile undeva la ţară, eventual în luxoasele oraşe de vile — *Tivoli* şi *Tusculum* de lîngă Roma — sau, pînă la distrugerea oraşului în 79 e.n., la *Pompei,* în apropiere de Neapole. Adesea romanul avut considera palatul său de la oraş doar ca o locuinţă ocazională. Şi vilele aveau de multe ori dimensiuni care azi le-ar fi conferit mai curînd denumire de „palat". O vilă alcătuită din două săli şi 50 de camere nu era o raritate. În spaţiul rezervat băilor s-ar fi putut adesea instala o locuinţă familială din zilele noastre. Cele mai multe vile posedau o curte interioară de tip oriental, adeseori împrejmuită de o colonadă (care pe atunci se numea peristil), în curte era de multe ori amenajată o grădină cu flori, mai ales la Pompei.

Pe vremea lui Augustus, în vile şi palate au apărut pentru prima oară ferestre cu geamuri — o revoluţie în istoria arhitecturii. Pînă şi în provinciile situate la nord de Alpi merita acum să se construiască vile luxoase, căci geamurile făceau cu putinţă construirea unor mari ferestre şi într-un ţinut cu ierni reci.

În fiecare din aceste vile de la ţară şi în fiecare palat de la oraş exista o armată de sclavi, de cele mai multe ori în număr de cîteva sute. Sylla a dus războiul civil cu 40 000 de sclavi proprietate personală.

Sclavii eliberaţi, care îşi făcuseră averi prin speculaţii, etalau adesea luxul cel mai absurd. O descriere savuroasă a parvenitismului ne-a lăsat Petronius Arbiter — care era favoritul lui Nero şi care-şi disprețuia stăpînul — în opera sa „Satyricon".

Banchetul lui Trimalchio. Trimalchio, un sclav liberat, nespus de bogat, invită prieteni şi studenţi săraci la un ospăţ. Palatul îi este împodobit pînă la refuz cu propriile sale portrete, precum şi cu statui de marmură şi aur. Într-o cutie de aur îşi păstrează barba pe care o purtase înainte. În timp ce, după

obiceiul roman, oaspeţii mănîncă stînd întinşi, stăpînul casei tronează înfăşurat într-o mantie de purpură, călare pe un măgar turnat în bronz de Corint, avînd marcată şi valoarea. Marele tăietor al fripturilor tranşează carnea în ritmul unei simfonii executate de orchestra casei. Printre aperitive se numără iepuri împănaţi şi înaripaţi, „ca să semene cu Pegas". Unul din principalele feluri de mîncare este astfel descris de Petronius [70]: „I-a urmat o tavă pe care era aşezat un mistreţ de o mărime neobişnuită şi în plus cu o scufie pe cap. De colţii lui atîrnau două coşuleţe făcute din frunze de palmier ; în unul se găseau curmale de Caria, în celălalt curmale de Teba. În jurul mistreţului erau purceluşi făcuţi din cocă, atîrnaţi de ţîţele lui. Se arăta astfel că animalul este o scroafă. Purceluşii au fost împărţiţi oaspeţilor ca daruri. Pentru a tăia mistreţul nu s-a apropiat acel Taie, care despica păsările, ci un uriaş bărbos, cu picioarele înfăşurate în fîşii de pînză, îmbrăcat într-un veşmînt făcut din damasc. Scoţîndu-şi cuţitul de vînătoare, a lovit cu putere în coapsa mistreţului, de unde au zburat nişte sturzi. Păsărari cu vergi încleiate stăteau la pîndă şi într-o clipă au şi prins sturzii care zburau prin tricliniu".

Vinul poartă o inscripţie scrisă cu litere mari : „vechi de o sută de ani" şi provine de la o moşie a stăpînului casei, pe care acesta, după propriile sale mărturisiri, nici n-a văzut-o încă. După ospăţ, scribul casei citeşte buletinul zilnic al moşiilor lui Trimalchio. O statuie reprezentîndu-l pe amfitrion e purtată prin sălile palatului, pentru ca fiecare oaspete s-o poată săruta ; între timp Trimalchio demonstrează cu o balanţă cît cîntăresc podoabele de aur cu care a încărcat-o pe nevastă-sa.

Mania de a risipi duce la sărăcie. „Nu-mi ajung cuvintele — declară cu mînie Herder [71] — să descriu risipa şi opulenţa vădite la ospeţe şi jocuri, în trufandale şi veşminte, în clădiri şi în mobilier, nu numai la Roma, dar şi în toate posesiunile ei. Inevitabil, această risipă a atras după sine sărăcia cea mai cruntă ; mai mult, risipa constituia în sine o jalnică sărăcie. La Roma arta îşi căuta obiectul în inutil, nu

în util, într-un lux exorbitant şi o risipă de arcuri de triumf, băi publice, monumente funerare, teatre etc. — construcţii minunate pe care, firește, le puteau înălța numai aceşti jefuitori ai lumii. Nici un roman nu a inventat vreodată ceva necesar într-o artă utilă, în vreo ramură a industriei folositoare societăţii".

Şi contemporanul Iuvenal se înfurie [72]:

„Noi, în lux fără măsură risipim ce n-am avut,
Cheltuind pe straie scumpe bani luaţi cu împrumut.
Au săracii noştri-o boală: sînt fuduli, nevoie mare!
...toate-s astăzi de vînzare..."

Mînă-n mînă cu etalarea bogăţiei şi mania de a risipi mergeau decăderea şi pervertirea tuturor moravurilor, prostituţia, corupţia, şantajul şi crima. Încă din primele timpuri ale epocii imperiale s-a plîns Horaţiu, care a trăit din 65 pînă în 8 î.e.n. [73]:

„Rodnic în fărădelegi, veacul nostru
a pîngărit căsătoria, familia, neamul,
de aci apoi a pornit pieirea
patriei şi a poporului.

Abia crescută, fecioarei romane îi plac
dansurile Ioniei; prin astfel de arte
se formează şi, de copilă, se gîndeşte
la dragostea nelegiuită...

Ce nu se macină însă în scurgerea
vremii? Părinţii noştri erau mai
prejos de bunici; noi preţuim
mai puţin decît dînşii şi vom lăsa
nişte urmaşi şi mai ticăloşi decît noi".

Moravurile curţii. Din generaţie în generaţie depravarea creştea — mai mult printre bogătaşi decît printre săraci, iar cel mai mult la curtea imperială. Messalina, cea de-a treia soţie a împăratului Claudiu (care a domnit între anii 41 şi 54 e.n.),

avea o comportare care îi îngrozea pînă şi pe romanii bogaţi. Iuvenal scrie [74] :

„Îi era de-ajuns soţiei să-l surprindă adormit,
Şi-a dezmăţului pornire neputînd în frîu să-şi ţină,
Dintr-un pat de-mpărătească se muta pe rogojină.
Într-o mantie de noapte, curtezana din palat,
Ascundea sub bucle blonde părul ei adevărat.
Şi lăsînd la colţul străzii sclava care sta la pîndă,
Se tîra prin lupanare, trupul ei august să-şi vîndă.
Coborînd pînă la treapta celor mai de jos femei,
În spelunca deocheată îşi avea odaia ei".

Nero a devenit împărat în anul 54 e.n., la vîrsta de şaisprezece ani, datorită faptului că mama sa, Agripina, îl otrăvise pe cel de-al doilea soţ al ei, împăratul Claudiu. Un an mai tîrziu, Nero a ordonat să fie ucis fratele său vitreg, Britanicus ; peste alţi cinci ani — maică-sa ; au mai trecut opt ani şi a venit la rînd soţia sa, Octavia. Pe filozoful Seneca şi pe scriitorul Petronius i-a silit să se sinucidă. A doua sa soţie, Popea, a murit în urma unei lovituri de picior pe care i-a administrat-o Nero personal.

Intrigile şi asasinatele prin otrăvire care-şi aveau locul lor la palat nu au provocat multă vreme nici un prejudiciu direct popoarelor imperiului. Cu excepţia războiului civil din anul 69 e.n., în care patru împăraţi şi-au disputat coroana. de la August şi pînă la Marc Aureliu — adică în primele două secole de existenţă a epocii imperiale —, în Imperiul roman a domnit pacea ; imperiul acesta cuprindea, cu excepţia marilor împărăţii din sudul Asiei, aproape întreaga lume civilizată. Roma n-avea adversar. Numărul locuitorilor întregului continent european pe vremea lui August este evaluat la 30 de milioane, din care 23 de milioane erau supuşi ai Romei. Alte 32 de milioane trăiau în provinciile asiatice şi africane ale imperiului. Poate niciodată — nici înainte şi nici după aceea — nu a existat o perioadă de pace aşa de îndelungată pentru o atît de mare parte a omenirii.

„Roma a adunat laolaltă lumea în numele unui oraş — spunea grecul Elius Aristide (117—189 e.n.) în „Panegiricul

Romei" [75]. — Omenirea nu se *mai* gîndeşte să se despartă de Roma, după cum nici echipajul unui vas nu s-ar gîndi să se despartă de cîrmaci".

Satele nu-şi au rostul. Deşi existau şi în afara Romei oraşe mari, acestea erau oarecum nişte filiale ale metropolei, aflate la marginea imperiului. Astfel de avanposturi erau înainte de toate *Alexandria, Antiohia* siriană şi, după reconstrucţie, *Cartagina. Efesul* şi *Cezareea* (azi Caiseri sau Caisarije), capitala provinciei Capadocia, situată în inima Asiei Mici, ajunseseră la 200 000 de locuitori. Oraşe mari mai erau desigur *Pergamon* (azi Bergama) şi *Nicomedia* (în prezent Izmit) în Turcia de azi, poate şi *Ostia*, portul Romei de la gura Tibrului, *Lyon*, capitala Galiei ; apoi bogatele oraşe orientale, centre pe drumul caravanelor, *Petra* şi *Palmira*, precum şi colonia romană *Baalbec* de lîngă Damasc, la ale cărei temple fabuloase se spune că ar fi lucrat 50 000 de oameni timp de aproape 200 de ani. *Trier*, cel mai mare oraş roman la nord de Alpi, a ajuns să aibă în secolul al IV-lea e.n. 80 000 de locuitori.

Începînd cu August, împăraţii romani au încurajat existenţa oraşelor şi au consolidat puterea statului prin extinderea a numeroase oraşe, ca şi prin întemeierea altora noi, în bună parte în ţări unde nu existaseră niciodată oraşe, aşa cum era cazul în Germania. Bogata pătură superioară de la oraşe era aliata firească a împăratului, care îi garanta pacea şi comerţul într-un imperiu de o mărime nemaiîntîlnită. Cu excepţia domeniilor imperiale şi a latifundiilor aristocraţiei romane, întreaga regiune era atribuită oraşului sub denumirea de „territorium". Oraşul guverna şi tot el percepea impozitele.

De sate nu se interesa nimeni, acolo nu existau nici măcar şcoli. Bunăstarea şi confortul, civilizaţia, toate erau, bineînţeles, concentrate la oraşe. Acestea erau canalizate, dispuneau, în parte, de apă curgătoare pînă la etajele superioare, posedau băi publice, terenuri de sport, şcoli, biblioteci, teatre, circuri, străzi comerciale cu arcade, temple. Aspectul oraşelor romane era, de la Londra pînă la Palmira, extrem de asemănător. Dar între locuitorul din Baalbec şi ţăranul din jurul oraşului nu exista nimic comun.

Prăpastia s-a adîncit şi mai mult prin faptul că, începînd de la Cezar, s-a acordat mai întîi păturii superioare a oraşelor dreptul la cetăţenia romană, apoi, treptat, tuturor locuitorilor oraşelor (bineînţeles cu excepţia femeilor şi a sclavilor).

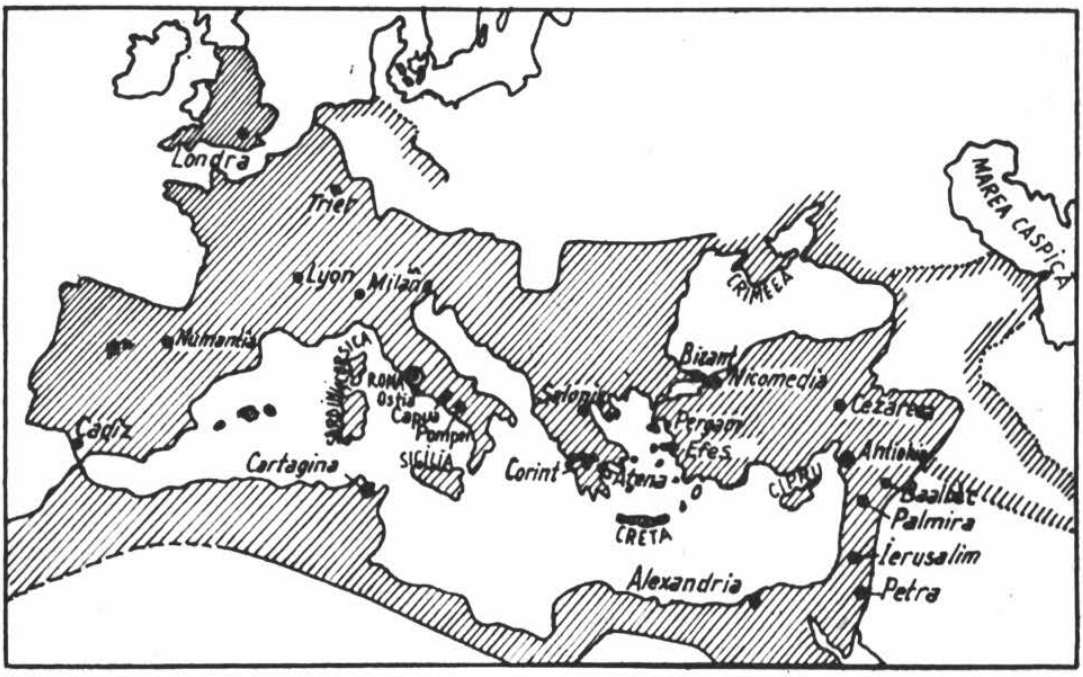

Din acest drept decurgeau accesul la funcţiile publice şi, înainte de toate, avantaje economice considerabile. „Dacă nu erai cetăţean roman, nu însemnai nimic pe lume ; avînd acest titlu însemnai însă totul", scrie Montesquieu [76]. Ca să devină cetăţean, locuitorul de la ţară trebuia mai întîi să îndeplinească serviciul militar, care în armata romană dura 25 de ani. Abia împăratul Caracalla a extins în anul 212 e.n. cetăţenia asupra tuturor bărbaţilor liberi din imperiu, dar atunci cetăţenia nu mai valora mare lucru.

Forul, buricul pămîntului. Înainte de perioada imperială, în Italia s-a purtat chiar şi un război din pricina dreptului la cetăţenie. Între anii 90 şi 88 î.e.n. aliaţii Romei au obţinut, prin lupte sîngeroase, extinderea cetăţeniei romane în întreaga peninsulă. Căci cetăţenii Romei erau beneficiarii bogăţiilor din provincii, pentru ei erau exploatate ţările subjugate.

De dreptul politic care decurgea din titlul de cetăţean, adică de dreptul de vot, nu puteau însă face uz decît un număr foarte restrîns de cetăţeni, deoarece acest drept nu putea fi exercitat decît într-un singur mod, şi anume prin participarea

la adunarea poporului care se întrunea în Forul din Roma. Cine era prezent putea să voteze legile, să aleagă funcţionari, să hotărască asupra războiului şi a păcii. Celui care nu era de faţă, dreptul la cetăţenie nu-i folosea la nimic. Pare de necrezut că nimănui în tot imperiul nu i-a venit ideea ca cetăţenii romani să se poată aduna, de pildă, şi la Alexandria pentru a vota. Nimic nu ilustrează atît de clar şi de categoric rolul oraşului în antichitate şi mai ales rolul pe care-l avea oraşul etern în imperiul său gigantic. Cine voia să aibă un cuvînt de spus trebuia, chiar dacă s-ar fi aflat în misiune de stat în Crimeea sau la extremitatea Scoţiei, să vină în piaţa din Roma. Nu este corect să considerăm Roma drept *capitala* imperiului — Roma *este* însuşi imperiul, iar acesta nu există decît în raport cu Roma, e grădina ei.

Legile nu erau deci votate de toţi cetăţenii romani (cu atît mai puţin de populaţia imperiului), ci doar de locuitorii oraşului Roma — ca atare, într-o măsură din ce în ce mai mare, de plebe. Iar atunci cînd împăraţii au desfiinţat treptat adunările solemne ale poporului, locuitorii capitalei au rămas totuşi aceia în al căror nume guverna împăratul. Metropola se afla sub privegherea sa directă, el era în acelaşi timp primar al oraşului şi împărat al statului-oraş Roma.

Poporul îşi manifesta capriciile şi la circ, iar cine voia să-l cîştige, acela trebuia să-i ofere, în afară de pîine, şi spectacole în arenă. Nero a înţeles foarte bine acest lucru. El a inventat spectacolul de senzaţie al prigoanei împotriva creştinilor.

De unde veneau oare creştinii ? Într-un mic şi îndepărtat oraş al imperiului se întîmplase ceva ; oraşul se numea *Ierusalim* şi era pornit pe răzvrătire.

Învăţătura din Ierusalim. Ierusalimul, cu mult mai bătrîn decît Roma, exista din al doilea mileniu î.e.n. Oraşul a fost ras de pe faţa pămîntului în anul 587 î.e.n. de către Nabucodonosor, iar locuitorii lui au fost deportaţi la Babilon. „Din depărtări, proslăviţi pe domnul, şi Ierusalimul să fie de-a pururi în inima voastră !“ (*Ieremia,* 51, 50) — îndemna dumnezeu pe evreii din exil. Şi aceştia făgăduiau solemn : „Să se lipească limba mea de cerul gurii mele dacă nu-mi voi aduce

aminte de tine, dacă nu voi pune Ierusalimul în fruntea bucuriei mele !" *(Psalmii,* 137, 6).

Era de la sine înţeles ca cei care s-au înapoiat din Babilon să se simtă datori să reconstruiască oraşul lor sfînt şi templul lui Solomon. În anul 168 î.e.n. Ierusalimul a fost pentru a doua oară distrus, de data aceasta de către seleucizi. În anul 63 î.e.n. a căzut în mîna romanilor. Avea pe atunci circa 25 000 de locuitori şi era dominat de ziduri şi bastioane puternice ; marele templu, din marmură cu încrustaţii aurite, măsura 50 m în înălţime şi tot atîţia în lăţime.

Se presupune că în anul 30 e.n., guvernatorul roman Pilat a poruncit, la stăruinţa preoţimii iudaice, ca feciorul de dulgher Iisus din Nazaret să fie răstignit. Treizeci de ani mai tîrziu, în acea strălucitoare metropolă cunoscută sub numele de Roma, apostolii Petru şi Pavel lămureau în predicile lor, rostite în faţa unei obşti uimite, semnificaţia acestei răstigniri. În timpul domniei lui Nero, între anii 64 şi 67 e.n., cei doi apostoli au murit ca martiri. Deasupra mormîntului lui Pavel se află bazilica San Paolo, iar deasupra mormîntului lui Petru, catedrala Sf. Petru.

Nero şi prigoana împotriva creştinilor. În anul 64 e.n. un incendiu uriaş a distrus jumătate din Roma. Pe vremea aceea, ca şi azi, circula zvonul că însuşi împăratul Nero ar fi incendiatorul — după una din versiuni, deoarece credea că epopeea compusă de el despre incendiul din Troia ar cîştiga în colorit dacă ar vedea cu ochii săi dezlănţuirea flăcărilor într-un oraş. Astăzi pare însă neverosimil ca Nero să fi fost incendiatorul. În schimb este cert că împăratul a dat cu rea-credinţă vina pe recent apăruta sectă a creştinilor, care părea destul de suspectă fiindcă refuza să-i venereze pe zeii oficiali.

Plebei din Roma, blazată de luptele pe viaţă şi pe moarte dintre gladiatori, i s-au putut oferi în felul acesta „jocuri" cu totul noi. În aclamaţiile mulţimii, creştinii erau torturaţi, răstigniţi, arşi sau aruncaţi fiarelor drept hrană.

„În aceeaşi clipă începură să împingă în arenă noi victime... îngenunchiară şi acestea imediat — se spune în romanul „Quo Vadis" de Sienkiewicz, autor distins cu premiul Nobel şi pe

care îl citãm aici pentru realismul sãu [77]. — Însã cîinii, osteniţi şi sãtui, nu mai voiau sã-i sfîşie..., lungindu-se la pãmînt şi ridicînd în sus boturile pline de sînge, gîfîiau şi vomitau. Mulţimea, nemulţumitã, îmbãtatã de sînge, înnebunitã, începu sã strige : «Leii ! Leii ! Daţi drumul leilor !» Leii fuseserã rezervaţi pentru ziua urmãtoare, însã în amfiteatru poporul îşi impunea voinţa... Nero, cãruia aplauzele îi erau mai dragi decît orice pe lume..., a fãcut semn sã se deschidã cuniculum, şi mulţimea se linişti imediat... leii apãrurã unul dupã altul... nu se grãbeau... Clipeau din ochi parcã orbiţi. Unii îşi întindeau leneş trupurile enorme, aurii, alţii cãscau... Îşi zburleau coamele, sforãind. Deodatã, unul se repezi la cadavrul unei femei şi, aşezîndu-şi labele din faţã pe el, începu sã lingã sîngele închegat... Vãzîndu-l, ceilalţi lei se nãpustirã asupra creştinilor..., apucîndu-şi victima de şold sau de spate, alergau în salturi prin arenã, cãutînd parcã un loc adãpostit unde s-o poatã devora în linişte ; alţii se încãierau, ridicîndu-se în douã picioare, umplînd circul de rãgete..."

Oraşul etern. Şase ani mai tîrziu, în anul 70 e.n., romanii au distrus Ierusalimul pentru cã iudeii se revoltaserã împotriva stãpînirii Romei şi a zeilor ei. Oraşul sfînt al iudeilor şi al creştinilor a fost şters de pe faţa pãmîntului. Mica obşte de creştini apucase sã fugã înainte de aceasta.

Astfel Roma, unde, datoritã lui Petru şi Pavel şi zelului lor de misionari, exista deja o numeroasã comunitate creştinã, a devenit noul centru al creştinãtãţii, ceea ce nu a fost în detrimentul acesteia din urmã. Creştinismul s-a extins, cuprinzînd capitala lumii, iar de acolo, urmînd şoselele statului roman, a cuprins treptat întregul imperiu. Acolo unde mai înainte rãsunaserã de-a valma o sutã de limbi, misionarii creştini se puteau limita, mulţumitã Romei, la numai douã — în rãsãrit greaca, în apus latina.

Omul de ştiinţã francez Ernest Renan, istoric al religiilor, a mers atît de departe, încît a salutat distrugerea Ierusalimului ca pe o împrejurare care a înlesnit delimitarea netã a creştinismului de iudaism, iar prin deplasarea centrului de greutate spre Roma, a favorizat ascensiunea creştinismului la ran-

gul de religie mondială. În orice caz este justă părerea lui Toynbee [78]:

„Reşedinţa guvernului unui stat mondial constituie un teren prielnic pentru sămînţa spirituală, deoarece un astfel de oraş este imaginea în mic a întregii lumi. Între zidurile lui se află reprezentanţi ai tuturor claselor şi a numeroase popoare... şi porţile lui se deschid către şosele largi, mergînd în toate direcţiile. Acelaşi misionar poate predica în aceeaşi zi în colibele săracilor ca şi în palate, iar dacă îşi cîştigă bunăvoinţa împăratului, poate spera să aibă la dispoziţie puternica maşină a administraţiei imperiale... Misiunea istorică a capitalelor se află — privindu-le sub aspectul continuităţii lor — adesea pe tărîm religios... S-ar părea că nu Romulus şi Remus sau August, ci Petru şi Pavel au fost autorii însemnătăţii «eterne» a Romei".

26 de împăraţi în 50 de ani. A mai intervenit şi faptul că, începînd aproximativ din anul 200 e.n., Roma a cunoscut un declin crud şi neîncetat, care a determinat din ce în ce mai mulţi romani să vadă în creştinism unica soluţie, ultima nădejde. Germanii asaltau graniţele putredului imperiu. Tot mai mulţi soldaţi erau necesari pentru menţinerea lui. Pînă şi împăraţii au început să fie proclamaţi de către soldaţi. Nu rareori diferitele armate proclamau împăraţi diferiţi, care se luptau între ei. Între anii 235 şi 285 e.n. au domnit la Roma 26 de împăraţi, dintre care numai unul a murit de moarte bună.

Cele mai mari şanse de a fi proclamat împărat de către armată le avea acela care promitea cea mai mare soldă şi care îngăduia să fie prădate oraşele; nu oraşele duşmane, ci cele proprii. Un lucru de-a dreptul monstruos s-a produs în secolul al III-lea. Cel mai mare stat-oraş al istoriei, care se bizuia în modul cel mai consecvent pe oraş, a început să-şi devoreze propriile sale oraşe.

Soldaţii, care stăpîneau împărăţia, erau aproape exclusiv feciori de ţărani şi agricultori, deci nu cetăţeni, ci supuşi, locuitori dezavantajaţi ai imperiului. Orăşenii pierduseră voinţa şi capacitatea de a apăra imperiul. Acum întreaga putere se afla

în mîinile țăranilor îmbrăcați în uniformă ; întreaga bogăție se afla în mîna orășenilor civili. Nu-i deci de mirare că ura și invidia soldaților față de orașe a dus, într-o perioadă de descompunere, de războaie și războaie civile, la o răzvrătire deschisă împotriva orașelor.

Soldați romani au distrus în anul 197 e.n. orașul *Lyon*, după ce l-au smuls mai întîi unui anticezar. *Autun*, ca mărime al doilea oraș din Galia, a avut aceeași soartă. În anul 215 e.n. soldați romani au pus la cale un masacru la *Alexandria*. Orașul-cetate *Bizanț* a fost jefuit de propria lui garnizoană. Împăratul Aurelian a reușit să împiedice numai în ultima clipă prădarea orașului *Tyana* din Asia Mică ; el i-a convins pe ostași prin cuvintele semnificative [79] : „Ducem războiul ca să eliberăm aceste orașe ; dacă le jefuim, nu vor mai avea nici o încredere în noi. Să ne căutăm deci mai bine prada la barbari".

În orașele care n-au fost prădate de soldați, opera a fost preluată de perceptorii imperiali. Aceștia storceau de la locuitori ultimul ban ca să finanțeze războaiele împotriva germanilor care năvăleau pretutindeni în imperiu, precum și împotriva teritoriilor răzvrătite ; dar, înainte de toate, ca să poată satisface pretențiile tot mai nerușinate ale soldaților. În secolul al IV-lea, mulți contribuabili care ajunseseră la sapă de lemn au fost torturați sau executați. În același timp, armatele rechiziționau bani, alimente și cai. Orașele aruncau imensele poveri asupra satelor care le erau subordonate, sporind și acolo mizeria. Fuga de la sate a luat proporții, sate întregi au decăzut, iar în agricultură s-a revenit la metodele cele mai primitive.

Speranța de salvare. În toiul acestei demențe licărea doar o singură mîngîiere — creștinismul. Cu cît oamenii cădeau mai adînc în sărăcie, cu atît mai îmbucurător li se părea mesajul că bogătașii nu vor intra în cer. Pacea și securitatea ce nu le mai puteau fi garantate de împărat pentru viața pămîntească, le puteau nădăjdui acum în viața de apoi.

E drept că unii împărați luau tocmai o asemenea stare de spirit drept provocare. Cînd Dioclețian (284—305) a încercat

cu mînă de fier să redreseze imperiul, el a considerat stîrpirea sistematică a creştinismului drept parte integrantă şi necesară a reformelor sale. Între anii 303 şi 305 a avut loc cea mai mare (şi ultima) prigoană împotriva creştinilor. Zeci de mii de credincioşi au fost executaţi sau torturaţi pînă la moarte. Toate bisericile au fost distruse, întreg imperiul s-a transformat într-o mare de sînge. În anul 305 Diocleţian a abdicat. După numai şase ani Constantin cel Mare a emis edictul de toleranţă, iar în anul 325 a declarat creştinismul religie de stat.

Locul de întîlnire — termele. Cu toate că destrămarea imperiului mondial îşi urma cursul, la Roma continuau să se ridice noi construcţii. „Termele" lui Diocleţian, care aveau lungimea faţadei de 370 m şi suprafaţa totală de 13 ha, au întrecut pînă şi pe cele ale lui Caracalla, construite cu un secol înainte, şi au depăşit întreaga suprafaţă a primului oraşel aşezat pe Palatin şi înconjurat cu ziduri, pe nume Roma, care cuprindea doar 10 ha.

Romanii înstăriţi obişnuiau să-şi petreacă o mare parte a zilei în terme, care erau atît baie publică, cît şi loc de întîlnire a înaltei societăţi. Construcţia strălucitoare din marmură şi mozaic cuprindea băi calde şi reci, bazine mari de înot, încăperi pentru masaj, săli de sport, prăvălii, restaurante si o bibliotecă. Nu lipseau de acolo nici medicii şi vînzătorii de cîrnaţi, nici negustorii, colportorii de zvonuri şi intriganţii. Într-o perioadă în care oraşul se atrofia şi statul se destrăma, predilecţia romanilor pentru apă şi baie, ca şi pentru cel mai inimaginabil lux favoriza construirea unor palate-băi de-a dreptul fantastice.

Multe familii nobile se stinseseră. Primele palate au început să se degradeze. Declinul Romei a fost pecetluit în anul 330, dată la care *Bizanţul* a devenit noua capitală a imperiului. Pe străzi — care la Roma nu treceau niciodată drept sigure, crimele fiind încă de pe vremea lui August incomparabil mai frecvente decît astăzi —, derbedeii îşi făceau de cap, fără ca poliţia să-i mai poată stăpîni. În timp ce împotriva germanilor care se apropiau se ridicau metereze, Roma se pregătea să se autodevoreze : cetăţenii luau din palatele părăsite tot ce

puteau folosi ; în anul 391 împăratul Teodosiu a fost nevoit să interzică în mod expres persoanelor particulare să distrugă clădiri publice.

Goții și vandalii la Roma. Pentru metropolă ceasul morții a sunat la 24 august 410. Vizigoții au invadat Roma și, înainte de a pleca mai departe spre sudul Italiei, au prădat-o trei zile de-a rîndul. Regele lor era Alaric, marele jefuitor care cu cincisprezece ani în urmă se dovedise și la Atena foarte activ, același Alaric despre al cărui „Mormînt de la Busento" August von Platen a compus un poem emoționant.

Germanii în Orașul etern ! Antichitatea s-a cutremurat. Nici un oraș nu e etern, dar că nici măcar acesta nu era etern nu voia nimeni să creadă.

Vandalii, conduși de Genseric, au urmat, în anul 455, goților. Această a doua prădare a Romei i-a sugerat în 1794 episcopului francez Grégoire expresia *vandalism* — un cuvînt cu totul întîmplător și nu prea fericit, deoarece, în fond, atitudinea vandalilor nu s-a deosebit cu nimic de cea pe care au avut-o dintotdeauna popoarele nomade față de orașe atunci cînd puterea era de partea lor. Arienii în India, evreii în Canaan, germanii la Roma (și, 800 de ani înaintea lor, galii), mongolii, de la Attila și pînă la Timur, au avut față de sute de orașe din Asia și Europa exact aceeași atitudine. Despre goți un contemporan ne-a lăsat mărturie [80] : „Își băteau joc de acei care se înțărcuiau în orașe. Erau de părere că orășenii nu duceau o viață omenească, ci trăiau asemenea păsărilor, care sălășluiesc sus în cuiburile lor..."

În anul 476 Odoacru, rege germanic, l-a detronat pe ultimul împărat roman de apus și a pus astfel capăt în mod oficial existenței statului-oraș Roma. Pe străzi creștea iarba, în for pășteau vacile. Ultimii locuitori rămași, care în răstimpuri nu depășeau cifra de 1 000, se obișnuiseră cu vuietul palatelor care se năruiau, așa cum locuitorii Alpilor s-au obișnuit cu trosnetul lavinelor. Mai tîrziu, în evul mediu, clădirile antichității au servit timp de sute de ani drept cariere de piatră ; molozul a umplut văile dintre cele șapte coline.

Papalitatea se îngrijește de o nouă înflorire. Roma însă nu era pierdută. A devenit centrul mondial al creștinătății, iar papii au demonstrat clar că sînt continuatorii tradiției imperiului mondial. Din secolul al V-lea ei poartă titlul de *pontifex maximus,* același pe care l-a purtat și împăratul roman în calitatea sa de șef religios al cultului oficial de stat. Pentru subdiviziunile ei teritoriale, biserica catolică a preluat noțiunea de *dioceze,* cum își denumise împăratul Dioclețian regiunile în care au fost împărțite provinciile imperiului, cu scopul de a întări administrația de stat. În felul acesta, „roman" și „sfînt" au rămas îngemănate, așa cum le găsim în numele oficial al Imperiului german pînă în 1806 — Sfîntul imperiu roman de națiune germană.

În secolul al XIV-lea în Roma a fost înființată o universitate, iar orașul a ajuns să aibă 20 000 de locuitori. În jurul anului 1500 numărul lor crescuse la 50 000, mai mulți decît avea oricare oraș german al acelor timpuri, dar mult mai puțini decît aveau Veneția și Neapole. Datorită construcțiilor somptuoase din secolul al XV-lea și al XVI-lea, cît și contribuției artiștilor și savanților care au răspuns la chemarea curții papale, Roma a început să se ridice din nou la rangul de metropolă.

În 1743, pe cînd avea 18 ani, Casanova [81] scria: „Știam că Roma e unicul oraș în care cineva, pornind de la zero, poate să parvină la orice". Goethe se exalta în 1786: „Socot o a doua zi de naștere, o adevărată renaștere ziua în care am intrat în Roma..." [82] Ce-i drept, după trei luni el scria de la Neapole: „Aici nu simți nici o dorință să-ți amintești de Roma. În comparație cu așezarea de aici, deschisă în toate direcțiile, capitala lumii din valea Tibrului ți se pare o mănăstire veche, prost amplasată" [83].

De la această opinie nu mai e mult pînă la frumoasele fraze pe care avea să le scrie viitorul șef al statului-major prusian, Moltke, în 1845 [84]: „Prima impresie pe care a făcut-o Roma asupra noastră a fost tristă. Din ziua sosirii a început să plouă. Murdăria de pe străzile înguste e de nedescris, iar înfățișarea poporului avid, cerșetor a făcut să ni se strîngă

inima, mai ales Mariei. Gînduri nostalgice s-au îndreptat în tăcere spre Berlin..."

Oraş cu peste un milion de locuitori, dar pe locul al 34-lea. În secolul al XVIII-lea Roma era din nou un oraş mare, în 1931 a devenit un oraş cu peste un milion de locuitori. Astăzi este cel mai mare oraş din bazinul Mării Mediterane şi, cu cele 2,2 milioane de locuitori ai săi, este mai mare decît însăşi Roma antică, după cele mai largi evaluări. Cu toate acestea, ca număr de locuitori, el ocupă printre metropolele lumii abia locul al 34-lea.

Cîndva, cu 2 000 de ani în urmă, Roma nu avea pe pămînt nici un rival ; la însemnătatea relativă a vechii Rome n-a mai ajuns niciodată vreun alt oraş. „Pămîntul stropit cu sînge al măreţiei romane", cum îl numeşte Herder [85], a fost purtătorul puternicei formaţii statale, al limbii şi al civilizaţiei din care s-a zămislit Europa. Roma a fost oglinda concavă care a concentrat în focarul ei moştenirea antichităţii şi a creştinismului şi le-a proiectat în viitor.

Cea mai avansată civilizaţie citadină a istoriei a sfîrşit, ce-i drept, printr-o prăbuşire aproape fără egal, atît a fost de îngrozitoare şi de cumplită, atît a fost de adînc haosul lăsat în urma ei. Sub asaltul nomazilor germanici s-a năruit un imperiu care şi aşa se afla la marginea prăpastiei din pricina depopulării lui, a fugii de la sate, a risipei nesăbuite pe care o făceau autorităţile orăşeneşti, a despotismului crud şi a năruirii tuturor normelor de drept. Cînd o metropolă nu face timp de sute de ani altceva decît să prade ţara întreagă sau să o ignoreze cu totul, oraşul şi ţara se năruie împreună. Cerîndu-i-se să guverneze lumea, primarului Romei i s-a pretins prea mult, chiar dacă se numea împărat.

4

ORAŞUL EVULUI MEDIU

CAPITOLUL

I

BASTIONUL DE PE BOSFOR

Contemplînd trecutul cu luciditate, putem afirma că, o dată cu antichitatea, a trecut şi epoca de *apogeu* a oraşelor. Abia acum a început, ce-i drept, epoca *celor mai mari oraşe.*

În evul mediu metropolele antichităţii au fost depăşite — ca număr al populaţiei — doar de cele ale Orientului Îndepărtat, iar ca splendoare, nici pînă azi nu au fost întrecute decît de unele metropole asiatice. Un rol atît de covîrşitor ca cel jucat cîndva de Roma sau de Babilon nu a mai avut de atunci nici un alt oraş.

Cînd a pierit vechea Romă trecuseră 5 500 de ani de istorie a oraşelor. Tot ce a urmat pînă în prezent nu însumează decît 1 500 de ani. Era metropolelor antice, de la Babilonul lui Hammurapi şi pînă la victoria triburilor germanice, a durat ea singură 2 000 de ani, dintre aceştia — între anii 600 î.e.n. şi 300 e.n. — 900 au fost anii celei mai mari înfloriri. Civilizaţia oraşului industrial contemporan numără abia 150 de ani.

Asemenea cifre ar trebui să ne ferească de o deformare a perspectivei, căci, aruncînd o privire retrospectivă asupra istoriei epocilor îndepărtate, ele ne pot apărea mult mai scurte decît au fost în realitate. Privit sub aspectul istoriei oraşului, evul mediu european a reprezentat o îndelungată încercare

— în mare parte zadarnică — de a atinge treptat din nou culmile pe care se aflase oraşul în antichitate. Încercarea aceasta, ce-i drept plină de farmec, ne-a oferit, de la Lübeck pînă la Florenţa, un bogat buchet de flori multicolore.

Bizanţul, a doua Romă. O dată cu destrămarea Imperiului roman, centrul civilizaţiei urbane s-a deplasat din bazinul mediteranean spre Asia, îndeosebi spre China, India şi lumea islamică. În oraşele Europei, peste ruine creşteau buruienile. În evul mediu timpuriu, unica metropolă a continentului nostru se afla pe Bosfor, la extremitatea continentului, acolo unde la un kilometru depărtare, de cealaltă parte a strîmtorii, începe Asia. La început s-a numit *Bizanţ,* apoi *Constantinopol* şi în cele din urmă *Istanbul.*

Bizanţul a luat fiinţă, ca o colonie greacă, în secolul al VII-lea î.e.n. şi a devenit posesiune romană în anul 201 î.e.n. Era o puternică fortăreaţă care putea controla atît navigaţia din Marea Mediterană în Marea Neagră, cît şi trecerea pe continentul asiatic în locul cel mai îngust al strîmtorilor. Avea deci o poziţie ideală nu numai pentru o fortăreaţă, dar şi pentru o piaţă comercială şi, în plus, era de o frumuseţe incomparabilă — aşezată pe o peninsulă deluroasă înconjurată de apele albastre ale Mării de Marmara, ale Bosforului şi ale acelui golf îngust denumit Cornul de Aur.

Cînd împăratul roman Constantin cel Mare, care a domnit între anii 306 şi 337 e.n., şi-a propus să înfăptuiască proiectul la care se gîndise deja Augustus, şi anume să dea imperiului o capitală răsăriteană — întrucît prin puterea ei economică şi prin numărul populaţiei, jumătatea de răsărit întrecea cu mult pe cea de apus —, au fost luate în considerare Troia, Bizanţul şi Alexandria. Troia, fiindcă, potrivit legendei, a fost oraşul-mumă al Romei, Alexandria, pentru că era a doua metropolă a imperiului.

Avantajele şi frumuseţea poziţiei au hotărît în favoarea Bizanţului. În anul 330 a fost proclamat capitală a imperiului, sub numele de Constantinopol, iar în anul 395, cînd a avut loc împărţirea definitivă a imperiului în două jumătăţi, a devenit oraşul de reşedinţă al Imperiului roman de răsărit sau

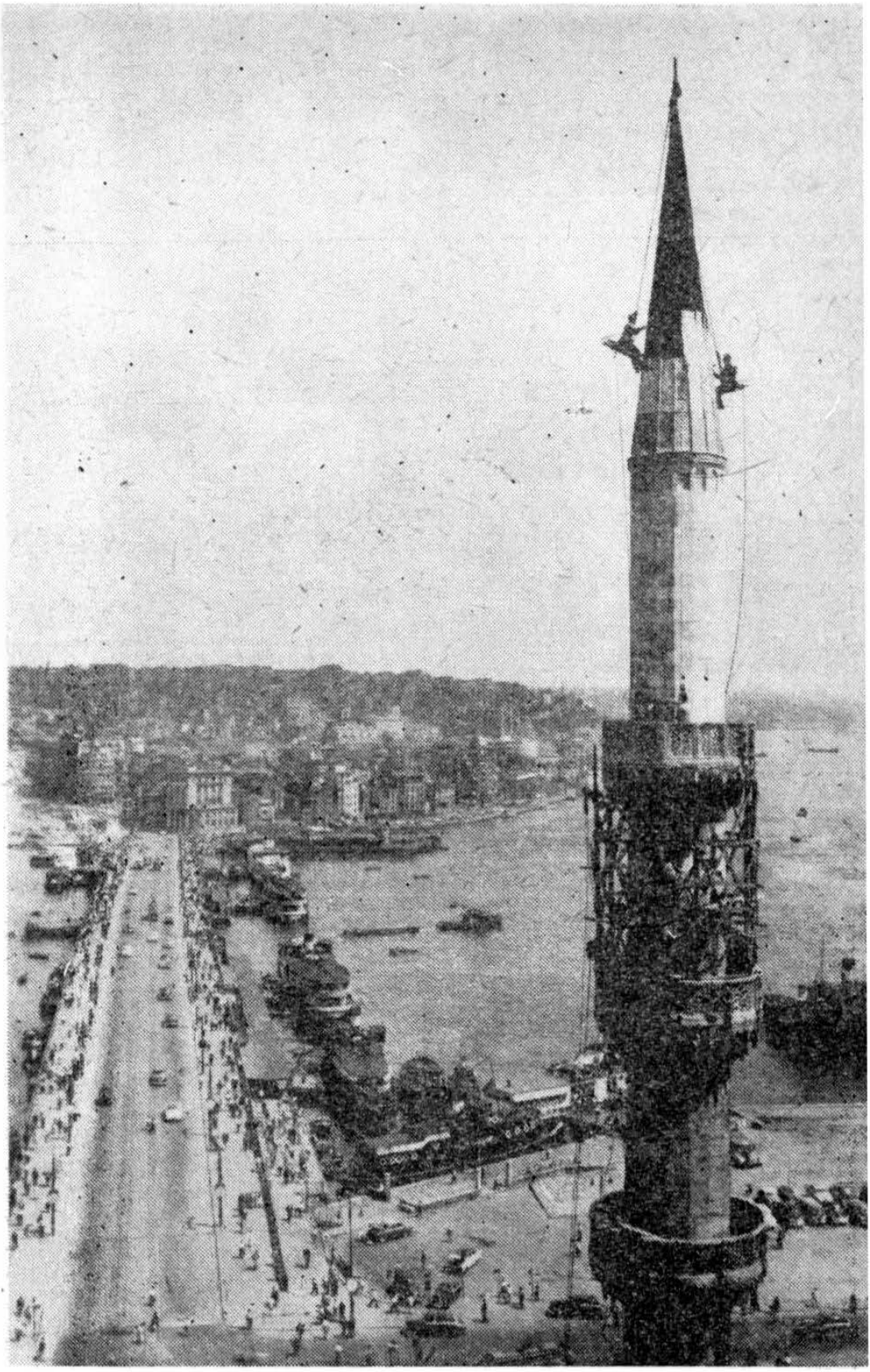

Bizanț—Constantinopol—Istanbul, uriașul și pitorescul oraș așezat la granițele Asiei. Cornul de Aur, golf al Bosforului, văzut din Moscheea Nouă, și orașul vechi, în care în urmă cu 1 500 de ani se concentra puterea și economia lumii (Foto Keystone)

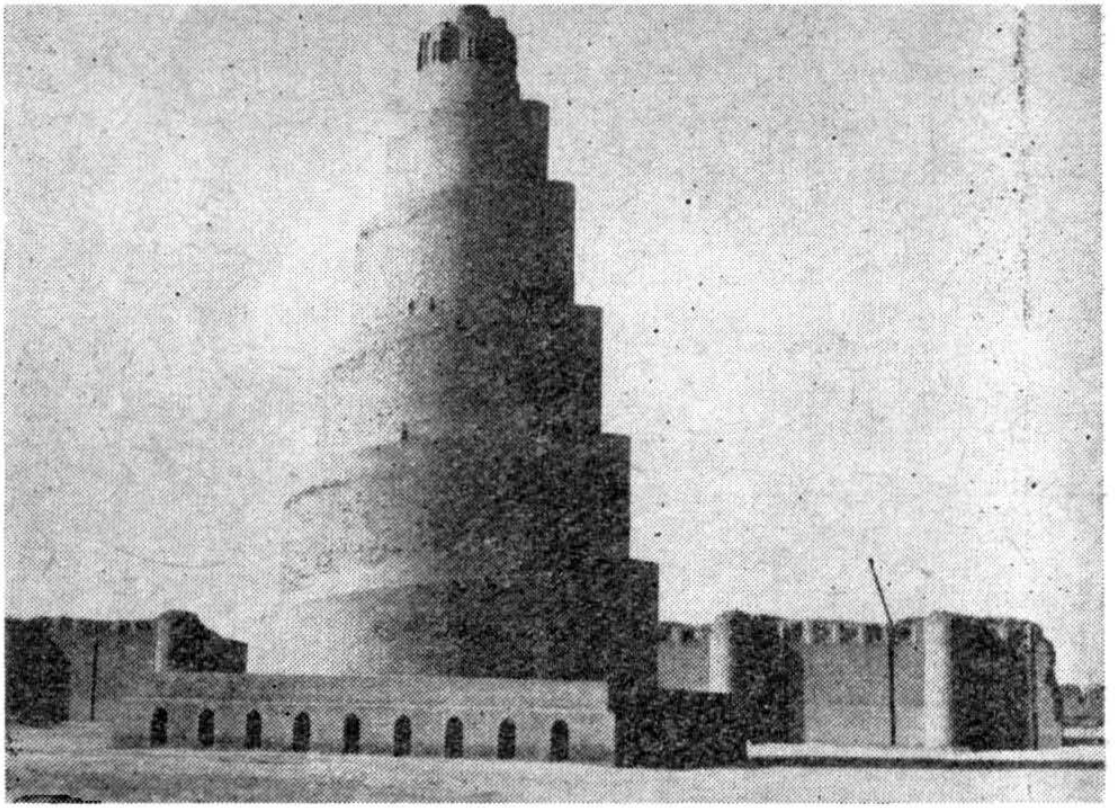

Turnul unei moschei din Samarra, veche de 1 100 de ani. Samarra, așezată pe Tigru, a fost în secolul al IX-lea cea mai mare și mai nesăbuită capitală a califilor (Foto Ullstein)

Marea moschee din Delhi, oraș care pînă la prădarea lui de către șahul Persiei (1739) se număra printre cele mai fastuoase din lume (Foto : Arhiva de artă Arntz, Haga)

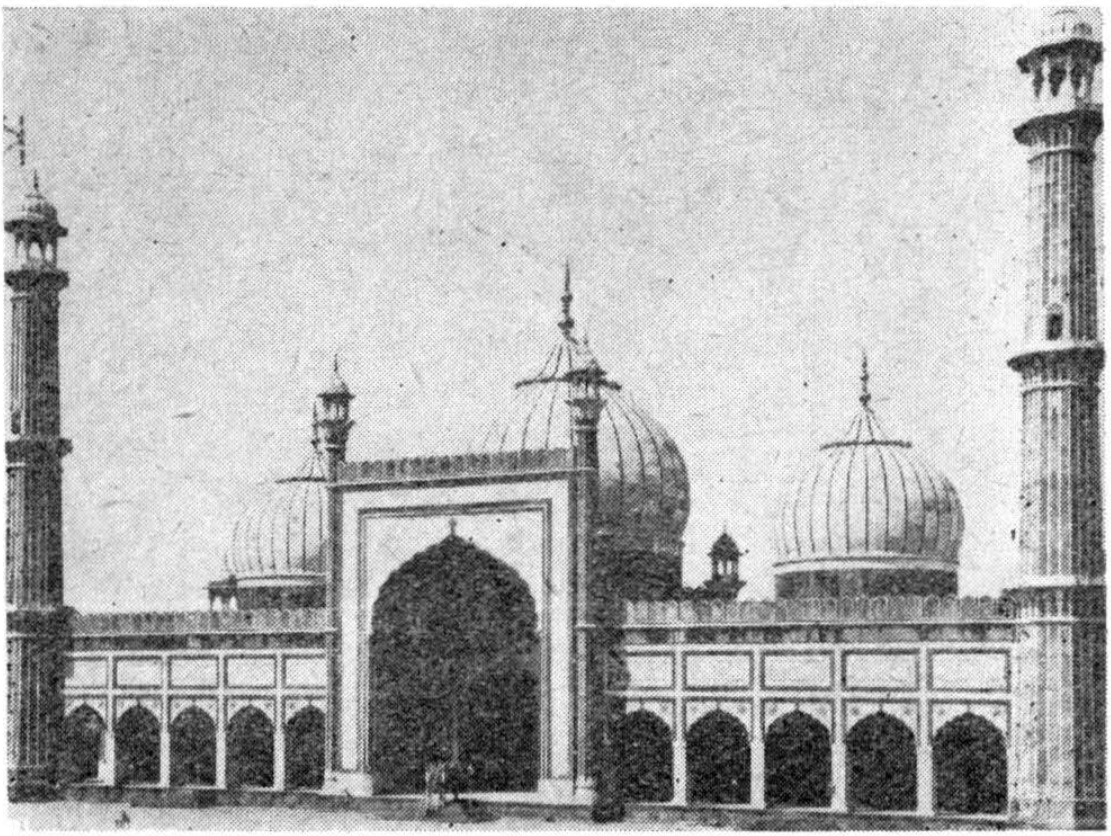

bizantin. O dată cu prăbuşirea imperiului de apus, în anul 476, Bizanţul a ridicat din nou pretenţii asupra întregului imperiu mondial, odinioară stăpînit de Roma.

Oraşul însuşi nu voia să fie altceva decît Roma cea nouă, ba chiar Roma cea veche. Roma nu trebuia să piară. Roma nu putea să piară. Ea trăia mai departe pe Bosfor. Perpetuarea Romei era concepţia de stat de care s-au pătruns oamenii şi oraşele. Împăratul Bizanţului purta titlul de *Imperator Romanorum*. La sfîrşitul secolului al VI-lea, limba italiană a fost, ce-i drept, înlocuită ca limbă oficială de stat cu limba greacă, dar încă în secolul al XIX-lea, la Istanbul limba greacă era denumită, în grai popular, „romana". Pe lîngă Sfîntul imperiu roman de naţiune germană exista, de fapt, un Sfînt imperiu roman de naţiune greacă. Un stat care ţinea cît de cît la reputaţia lui trebuia să-şi tragă obîrşia din Roma şi să primească binecuvîntarea ei.

Noua metropolă trebuia chiar să aibă *înfăţişarea* Romei. Constantin era hotărît să transforme în cîţiva ani fortăreaţa pitorească într-o metropolă strălucitoare, şi dispunea, de altfel, de mijloacele necesare în acest scop. Ca din pămînt răsăreau, într-o risipă de splendoare şi în număr mare, palate de marmură şi bronz, împrejmuite cu palmieri şi platani, arcuri de triumf, săli hipostile, statui şi fîntîni arteziene, dar şi biblioteci şi şcoli. De la Atena şi Efes, de la Delfi, Rodos şi Creta au fost aduse toate comorile de artă greacă ce au mai putut fi găsite. Oraşul se mîndrea cu numeroase pieţe mari şi străzi largi, cu arcade. Marea strălucitoare, cerul meridional, arhitectura care purta semnele influenţei siriene şi egiptene, bogăţia de culori şi inerţia orientală au făcut însă din Bizanţ un oraş cu totul deosebit de Roma.

Numai casele de locuit erau rînduite pe uliţe la fel de înguste ca cele de pe malurile Tibrului. Noua capitală a preluat, o dată cu luxul celei vechi, mizeria şi plebea. După obiceiul antichităţii, preocuparea împăratului pentru oraşul său se epuiza o dată cu construirea palatelor, a vastelor pieţe şi a conductelor de apă. Cum locuiau oamenii nu-l interesa, deşi pentru împărat era important să aibă în jurul său oameni în număr mare. Constantin a instituit un premiu de stat pentru

construcţia caselor de locuit în Bizanţ, şi afluenţa oamenilor în oraş a fost aproape tot atît de mare ca şi în Roma (în anul 400 număra aproximativ 700 000 de locuitori). Calitatea caselor nu-l interesa pe împărat şi, după cît se pare, nici pe locatari — de altfel aspectul lor vădea din plin acest lucru.

Văgăuni în loc de locuinţe. Caselor de raport din Bizanţ le era îngăduit să se ridice pînă la 30 m, ceea ce echivala cam cu douăsprezece etaje — cu condiţia ca strada respectivă să măsoare cel puţin patru metri lăţime. Patru metri ! Cu o asemenea reglementare a construcţiilor se favoriza existenţa văgăunilor întunecoase şi a beciurilor, care întreceau pînă şi mizeria din Roma. Cerul, o fîşie albastră îndepărtată, soarele — necunoscut, aşa creşteau zeci de mii de copii în noul oraş gigantic de pe Cornul de Aur.

Şi pe deasupra, proprietarii acestor case mizere se puteau îndeletnici în voie cu specula chiriilor, la fel ca la Roma, pentru că funcţionarii, negustorii şi proletarii se îmbulzeau, bineînţeles, în număr mare în noua metropolă. Populaţia rurală era atrasă atît de strălucirea metropolei, cît şi de perspectiva de a-şi obţine pîinea fără a munci. Căci se considera drept un lucru de la sine înţeles ca proletariatul să primească grînele gratuit, ca pe vremuri la Roma, pe deasupra şi vin, iar spre deosebire de cei de la ţară să nu fie obligat să plătească nici impozite.

Pe Tibru, grînele erau dăruite numai sub presiunea imprejurărilor sau din dorinţa, lesne de înţeles, a împăratului de a-şi şti oamenii liniştiţi. Pe Bosfor, preceptele noii religii de stat, creştinismul, au făcut şi o îndatorire religioasă din miluirea săracilor, iar sute de mii de săraci, la rîndul lor, au făcut din această milostenie o afacere. Dacă la graniţele Imperiului roman de răsărit domnea, în mod excepţional, liniştea, pe străzile Bizanţului scandalurile nu se lăsau mult aşteptate. Le isca armata de oameni neocupaţi care hoinăreau în permanenţă pe străzi.

Încă din secolul al IV-lea, noua metropolă a fost ameninţată mai întîi de goţi şi apoi de huni — nomazi germanici şi mongoli, obişnuiţi să-şi presare drumurile cu leşuri. Hunii au

prădat şi au pustiit zeci de oraşe ; chiar şi după zeci de ani, pe unde trecuseră ei nu se aflau decît ruinele caselor şi scheletele celor ucişi. Bizanţul însă a rezistat.

Iustinian îşi ascultă soţia. În anul 532, furia poporului din Bizanţ împotriva prefectului de poliţie şi a justiţiei abuzive s-a transformat, dintr-un conflict neînsemnat, într-o rebeliune deschisă împotriva împăratului Iustinian (527—565), care s-a baricadat în palat. Plebea a acaparat puterea şi a prefăcut jumătate din oraş, inclusiv marile biserici, în cenuşă.

Atacîndu-i pe răsculaţi prin surprindere în uriaşul circ din Bizanţ, împăratul a reuşit în cele din urmă să devină din nou stăpîn pe situaţie. Trupele sale au masacrat 35 000 de oameni. Soţia lui, Teodora, fostă prostituată şi călăreaţă de circ, îl împiedicase pe Iustinian să abdice şi să fugă.

Bizanţul n-a pierit. Era abia la începutul înfloririi sale. După răzmeriţă, împăratul a înălţat pe dărîmăturile oraşului noi clădiri monumentale, printre care, între anii 532 şi 537, *Hagia Sofia*, multă vreme cea mai mare biserică a creştinătăţii. Imensa ei cupolă a devenit prototipul tuturor moscheelor. Iustinian a mai construit spitale, orfelinate şi azile pentru săraci într-un număr mult mai mare decît existaseră pînă atunci în vreun alt oraş. Rebeliunea i-a mai slujit ca pretext pentru a întări în aşa fel poliţia, încît orice orăşean să se afle sub controlul ei.

În strădania sa de a restabili vechiul Imperiu roman, Iustinian i-a alungat pe goţi din Italia şi pe vandali din Africa, ba a cucerit pentru Bizanţ şi o parte din Spania. Imperiul a rămas o mare putere, deşi după moartea lui Iustinian majoritatea cuceririlor au fost pierdute.

În anul 557 mii de locuitori ai metropolei şi-au găsit moartea în panica şi învălmăşeala provocate de un cutremur. Un an mai tîrziu, ciuma a răpus alte zeci de mii. Reacţiile explozive şi nesăbuite ale plebei întreţinute din Bizanţ, precum şi suferinţele îndurate de aceasta erau fără precedent în istorie — mai crîncene chiar decît la Roma, care, oricum, dispusese pentru dezvoltarea ei de cîteva secole, în timp ce în Bizanţ

întreaga mizerie a unui imens oraş al antichităţii s-a acumulat în decursul a numai cîteva decenii. Doar starea de mijloc, puţin numeroasă, şi mai ales pătura superioară de origine greacă — demnitari ai bisericii, funcţionari de stat şi latifundiari — duceau o existenţă îmbelşugată, dar nesigură pe această mare vijelioasă.

Bizanţul avea, ce-i drept, faţă de Roma o mare superioritate : nu se limita la o existenţă parazitară. Prin poziţia lui unică şi prin tradiţionala iscusinţă a meşteşugarilor greci a devenit, ca succesor al Alexandriei, cea mai mare piaţă comercială a lumii. Noua Romă era marele port de tranzit pentru mărfurile de lux ale Orientului — mătase, mirodenii şi nestemate din China, India şi Arabia —, devenind totodată şi centrul mondial, aproape lipsit de concurenţă, al produselor de artizanat. Solidul — moneda de aur bizantină (numită şi bizantian sau bésant) — deţinea ca mijloc internaţional de plată o poziţie asemănătoare cu aceea a lirei sterline înainte de 1914 sau a dolarului american azi.

Bazîndu-se pe această putere economică, Bizanţul reuşea de fiecare dată să se redreseze din vîrtejul numeroaselor furtuni. După tulburările interne din secolul al VI-lea, oraşul a izbutit să se menţină ca un bastion, de care s-au zdrobit de-a lungul a 800 de ani nenumărate atacuri ale perşilor, arabilor, bulgarilor, normanzilor şi turcilor. Bizanţul a fost probabil cea mai grandioasă fortăreaţă cunoscută în istoria omenirii pentru succesele ei fără de număr.

Distrus de creştini. Şirul nesfîrşit de asedii l-au deschis perşii în anul 626. Din anii 667 pînă în 717, oştile noului imperiu mondial arab s-au aflat de mai multe ori în faţa porţilor metropolei. În anul 711 arabii au trecut Gibraltarul în Spania, pentru ca în anul 732 să se afle în centrul Franţei, fiind respinşi abia în urma bătăliilor de la Tours şi Poitiers. În anul 827 au pătruns în Sicilia. Dar acolo unde calea spre Europa ar fi fost cea mai scurtă, au eşuat în faţa baricadei pe care o constituia fortăreaţa Bizanţ. Altminteri ar fi putut prinde Europa în cleşte.

În secolul al XI-lea Imperiul bizantin s-a extins încă o dată din Italia de sud pînă în Caucaz. Dar în 1204 metropola a fost cucerită şi prădată nu de arabi, ci de creştini, şi anume de participanţii la cea de-a patra cruciadă. Acest lucru a fost posibil datorită oraşului-stat Veneţia, care aspira la stăpînirea lumii şi, ca atare, avea interes să zdrobească monopolul comercial al concurentului său, Bizanţul. Veneţia a reuşit să-i convingă pe cruciaţi să comită o asemenea faptă lipsită de raţiune. S-au lăsat cu atît mai uşor convinşi, cu cît creştinii bizantini refuzau să se supună bisericii romane. Sciziunea dinăuntrul Imperiului roman se reflectă pînă azi în schisma dintre catolici şi ortodocşi.

În secolele al XIII-lea şi al XIV-lea biserica de răsărit se arătase de mai multe ori gata să se supună în cazul în care creştinătatea romano-catolică ar fi contribuit la apărarea Bizanţului împotriva noii primejdii islamice, adică a turcilor. Ajutorul nu a venit. Veneţia a triumfat.

Din secolul al XI-lea turcii asaltau graniţele bizantine din Asia Mică, smulgîndu-i un teritoriu după altul. În 1354 au traversat Dardanelele şi s-au stabilit în Europa. Anul 1361 îi găseşte în Bulgaria, anul 1389 în Serbia. Bizanţul era încercuit, dar continua să se apere cu succes. Spre apus se revărsa un torent de refugiaţi. Comercianţii italieni din oraş, al căror număr la răstimpuri ajungea pînă la aproape 60 000, se puneau la adăpost. Apelurile de ajutor adresate de Bizanţ creştinătăţii s-au pierdut neauzite.

Abia la o sută de ani după pătrunderea lor în Europa au luat turcii cu asalt bastionul care apărase Europa împotriva Asiei timp de o mie de ani. După un asediu îndelungat şi o luptă îndîrjită, în care s-a folosit, pentru prima oară pe scară mare, noua armă-minune — tunul — a căzut pe zidurile oraşului său ultimul împărat al Bizanţului, Constantin al XII-lea. La 29 mai 1453 turcii au pătruns în metropola de mult pustie. Imperiul roman de răsărit a decedat. Sultanul Mahomed al II-lea a intrat călare în Hagia Sofia. Creştinătatea a scos un

ţipăt de groază, ceea ce nu a împiedicat Veneţia să încheie cu turcii un tratat comercial. În 1592 turcii se aflau la porţile Vienei.

Istanbul, cîntat şi uitat. Devenind Istanbul (sau Stambul), strălucitoarea capitală a Imperiului otoman, Bizanţul, a primit cel de-al treilea nume al său. Din secolul al XVI-lea şi pînă în secolul al XVII-lea, cînd Londra a trecut în fruntea oraşelor Europei, Bizanţul a fost din nou cel mai mare oraş de pe continent. În jurul anului 1900 se număra printre puţinele oraşe ale lumii cu peste un milion de locuitori. Mulţi îl consideră unul dintre cele mai frumoase oraşe din lume ; de la Byron pînă la Hamsun, poeţii l-au cîntat necontenit.

Hagia Sofia, pe care a zidit-o Iustinian, se mai află în picioare. Prin Bizanţ adie răsuflarea mileniilor. Roma n-a fost decît timp de 600 de ani metropolă. Bizanţul creştin a trăit 1 100 de ani, fiind unicul oraş din Europa a cărui existenţă îndelungată poate fi comparată cu oraşele din Mesopotamia şi din Egipt. Sub pavăza acestei uriaşe fortăreţe care s-a împotrivit mahomedanilor şi mongolilor şi-a croit în Occident drum către lumină epoca modernă.

În Bizanţ au fost adunate textele antichităţii elene. Manuscrisele bizantine aflate în bibliotecile italiene au constituit un foarte important imbold pentru apariţia Renaşterii. Influenţa Bizanţului a determinat creştinarea Rusiei şi, în felul acesta, integrarea ei în Europa. Realizînd fuziunea şi apoi difuziunea culturilor greacă, romană şi orientală, Bizanţul a înrîurit toate domeniile artei şi ştiinţei occidentale.

Cărţile noastre de istorie abundă în amănunte despre Atena şi Roma. În schimb, moştenirea bizantină este ades menţionată aproape la fel de succint ca şi cea babiloniană. Bizanţul nu se bucură de popularitate. Probabil fiindcă oamenii se gîndesc la „bizantinism", termen folosit pentru cultul împăratului şi pentru servilismul strict reglementat al suitei lui. Dar acest cuvînt este o expresie la fel de întîmplătoare ca şi „vandalism". Pentru concepţiile republicane, ceremonialul unei curţi imperiale frizează de obicei grotescul. În Bizanţ nu s-au petrecut lucruri

mai bizare decît la curtea marelui han Kubilai, în China, la cea a lui Filip al II-lea în Spania sau a lui Ludovic al XIV-lea în Franţa aflată în ajunul iluminismului.

Poate că şi schisma bisericilor e vinovată de faptul că atît catolicii cît şi protestanţii au involuntar rezerve cînd aud cuvîntul Bizanţ. Ei îi imită astfel în oarecare măsură pe acei cruciaţi care s-au înfruptat bucuroşi din belşugul Bizanţului şi care au refuzat să recunoască cîte prejudicii i-au cauzat Europei.

CAPITOLUL

II

O MIE ŞI UNU DE ORAŞE

Ce ştim în fond despre oraşul Hancijou? Nu mare lucru în afară de faptul că se află în China. A fost însă cîndva cel mai mare şi mai bogat oraş din lume. Gloria oraşelor e trecătoare, mai cu seamă cînd sînt departe de noi.

Asia a fost, în evul mediu, cîmpul de acţiune al celor mai mari întemeietori şi distrugători de oraşe. Spre sfîrşitul primului mileniu, printre puţinele oraşe strălucitoare ale Europei se numărau Córdoba şi Sevilla în Spania şi Palermo în Sicilia — cîteşitrele arabe.

Încă din secolul al VIII-lea, islamul, noua religie mondială, a cuprins imensul teritoriu care se întindea din Spania şi pînă în India. O salbă de mari oraşe înconjura lumea islamică: Cairo în Egipt, Damasc în Siria, Shiraz, Tabriz şi Isfahan în Persia, Samarkand şi Buhara în Turkestan, Kanaudj şi Delhi în India.

Oraşul de basm al califului. Urmaşii lui Mahomed purtau titlul de *calif*, stăpînul credincioşilor, fiind pentru supuşii săi deopotrivă papă şi împărat. Reşedinţa califilor a fost la început *Medina*, oraşul sfînt din Peninsula Arabă unde este înmormîntat Mahomed, apoi oraşul străvechi *Damasc* — care cunoscuse

și stăpînitori asirieni, babilonieni și romani — și, în sfîrșit, metropola islamului — *Bagdad*.

Califul Almansor a transformat între anii 762 și 768 orășelul Bagdad, așezat pe Tigru, la numai 85 km miazănoapte de vechiul Babilon, într-o tabără militară și o metropolă somptuoasă. După Kiș, Babilon, Seleucia și Ctesiphon a fost al cincilea (și pînă acum ultimul) mare centru urban așezat în mijlocul ținutului dintre cele două fluvii, regiune în care s-au petrecut atîtea evenimente ale istoriei. Califii au făcut din Bagdad nu numai centrul noii religii mondiale, ci, în același timp, o citadelă a științei cum n-a mai fost alta (în afară poate de Bizanț) și una dintre cele mai mari piețe comerciale ale lumii.

Tigrul este navigabil pînă la Bagdad. Orașul a fost așezat la intersecția drumurilor de caravane care plecau din Persia, Asia Mică, Egipt și Peninsula Arabă. Califul Harun al-Rașid (786—809) a construit peste Tigru un pod, lăsînd orașul să se întindă și pe țărmul răsăritean al fluviului ; astfel suprafața Bagdadului a devenit de patru ori mai mare decît cea a Romei. Harun al-Rașid a atras la curtea sa oameni de artă și de știință și a întreținut relații cu Carol cel Mare. În basmele din „O mie și una de nopți" e lăudată firea dreaptă a califului, povestindu-se în multe pasaje cum se amesteca în mijlocul mulțimii, deghizat și însoțit de vizirul său, pentru a cunoaște grijile și nevoile oamenilor mărunți.

Basmele ne înfățișează, pe lîngă frumoasele lor subiecte, o imagine multicoloră a vieții cotidiene din lumea islamică. Ele narează despre existența mizeră, dar evlavioasă, a hamalilor, cîrpacilor sau frînghierilor din Bagdad, care visau să-și poată îngădui o dată pe săptămînă „tăiței cu miere". Basmele ne mai istorisesc despre florile care împodobeau pervazul ferestrelor și despre marile grădini *din* casele celor bogați. Predomina casa construită din cărămidă de lut, cu acoperișul în formă de terasă și cu o curte interioară ; în genere casele trebuie să fi arătat asemenea celor cunoscute cu 4 000 de ani în urmă la Kiș ; la cei înstăriți ele erau atît de spațioase, încît curtea se transforma într-o grădină splendidă, ca cea a vilelor din Pompei. Numai că la Bagdad se punea mai mare preț pe acoperișurile

cu streşinile ieşite mult în afară şi pe copacii umbroşi, pentru că în luna cea mai toridă a anului temperatura se ridica aici, în medie, la peste 30 de grade.

Fetei din basme i se aduc laude atunci cînd e „frumoasă ca luna plină". Cînd Sindbad, navigator peste mări şi ţări, se întoarce la Bagdad încărcat cu comori după prima dintre călătoriile sale primejdioase, avem prilejul să aflăm tot ceea ce este caracteristic pentru omul bogat şi cum trebuie să arate luxul spre care merită să năzuieşti. „Mi-am agonisit atîţia eunuci, servitori şi mameluci, odalisce şi sclavi negri, încît mi-am încropit o gospodărie mare..." În ţările islamului membrii înarmaţi ai gărzii personale se numesc mameluci, iar odaliscele sînt sclavele albe din harem, mai ales cele din Caucaz (spre deosebire de cele negre, pe care, de altfel, Sindbad nu le disprețuieşte). Aşadar, chintesența bogăţiei este un harem mare şi slugi numeroase.

Califul Mamun, fiul lui Harun al-Raşid, a întemeiat „Casa înţelepciunii", în ale cărei atribuţii intra şi traducerea cărţilor de ştiinţă din limba greacă în arabă. În secolul al XI-lea, noua dinastie a selgiucizilor a înfiinţat „Şcoala superioară din Bagdad", devenită apoi un centru al artei şi ştiinţei islamice.

Se spune că în cele două perioade de înflorire, din secolele al IX-lea şi al XI-lea, Bagdadul ar fi avut, adunate laolaltă, nu mai puţin de 100 000 de moschei, capele şi case de rugăciuni şi, de asemenea, 60 000 de băi publice şi 12 000 de hanuri pentru caravane. Chiar dacă apreciem că două treimi din aceste cifre reflectă predilecţia orientală pentru exagerare, Bagdadul trebuie să fi fost totuşi o metropolă cu un colorit de basm. Potrivit tradiţiei arabe, oraşul avea două milioane de locuitori; aprecierile europene se limitează la o jumătate de milion sau cel mult un milion. Dar şi acest număr ar fi fost suficient pentru a aşeza timp de un secol reşedinţa califilor în fruntea oraşelor lumii, în locul Bizanţului, care îşi pierdea treptat însemnătatea.

Nu putem reconstitui adevăratul chip al metropolei. Hulagu, unul din nepoţii lui Genghis-han, s-a năpustit, în anul 1258, asupra Bagdadului şi l-a distrus. Moscheele au fost mistuite de foc. Nomazii mongoli au prădat şi au ucis şase zile în şir;

ultimul calif a fost strivit sub copitele cailor. Un strigăt de groază a cutremurat lumea mahomedană.

Casele clădite din cărămidă de lut au fost însă în atît de scurt timp reconstruite, comerțul a reînflorit atît de repede, încît călătorul venețian Marco Polo, care a cutreierat întreaga lume, avea să descrie astfel Bagdadul atunci cînd va sosi acolo, la 13 ani după devastarea lui [1]: „În Bagdad se lucrează țesături de mătase, întrețesute cu fir de aur, apoi damasc și catifea, împodobite cu chipuri de animale și păsări. Aproape toate perlele care provin din India și ajung în Europa sînt montate la Bagdad. În acest oraș se poate studia legea mahomedană, magia, fizica, astronomia și fizionomia. Bagdadul este, în această parte a lumii, orașul cel mai nobil și cu cea mai mare întindere".

A doua oară mongolii au luat cu asalt Bagdadul în anul 1401, de data asta conduși de Timur. Acesta a ordonat ca moscheele, școlile și spitalele să nu fie distruse, iar artiștii și învățații să fie cruțați de marele măcel. Hoardele sale au stivuit în 120 de piramide cele 90 000 de capete omenești tăiate.

Bagdadul se populează însă din nou, iar această răscruce importantă a drumurilor de caravane care străbat Asia anterioară ajunge încă o dată un mare oraș comercial. Mătase, mirodenii și nestemate — produsele Asiei pe care Europa le solicită mai mult decît orice alte lucruri — trec prin Bagdad spre Bizanț sau Alexandria. Împreună cu aceste două porturi internaționale, care treptat se sting, precum și cu Veneția, Lisabona și Anvers, Bagdadul se număra, încă în secolul al XV-lea, printre marile piețe comerciale ale lumii. Abia descoperirea, în 1498, a căii maritime spre India i-a pecetluit soarta, ca și pe aceea a numeroase alte orașe. În 1650 Bagdadul nu avea decît 15 000 de locuitori, azi are 1,3 milioane.

Disproporționata Samarra. Bagdadul — în plină înflorire — a încetat totuși timp de o jumătate de secol (836—883) de a mai fi reședința califilor. Pe malul răsăritean al Tigrului, la o depărtare de 110 km nord de metropolă, ei și-au construit, în plin deșert, o nouă capitală — prin dimensiunile ei poate cel mai absurd oraș din cîte au existat vreodată, depășind cu

mult Ehet-Aton, construit cîndva pe Nil. Noul oraş s-a numit *Samarra.*

În evidenta sa năzuinţă de a oferi noii puteri mondiale a islamului un sălaş pămîntesc în stare să stîrnească uimirea tuturor credincioşilor şi necredincioşilor, califul Mutassim a ales pustietatea deşertului, deoarece acolo nu exista nici o urmă a vreunui oraş preexistent, nimic din ceea ce ar fi putut stînjeni realizarea viziunii sale temerare. De-a lungul Tigrului, pe o distanţă de 33 km, a construit un şir de clădiri uriaşe — moschee, palate, visterii, precum şi cazărmi pentru 70 000 de oameni. Cea mai mare moschee a oraşului putea adăposti 100 000 de credincioşi ; dimensiunile ei erau de 260×180 m (pentru comparaţie : bazilica sf. Petru are 186 m lungime şi între 70 şi 140 m lăţime). Palatul, pe care mai tîrziu califul Mutavakkil îl dăruieşte fiului său preferat, acoperea un pătrat cu latura de 1 250 m (adică 1,56 km²), de peste cincizeci de ori mai mare decît oraşul-palat spaniol Escurial şi aproape cît întregul principat Monaco.

Se pare că în acest oraş fantastic, numărul locuinţelor şi al oamenilor a fost întotdeauna foarte redus. Probabil că niciodată n-a existat intenţia de a face din el un oraş populat. Dorinţa nemărginită de a-l glorifica pe Alah şi pe califul său a fost imboldul pentru crearea unui oraş care să fie printre celelalte oraşe ceea ce erau piramidele printre celelalte morminte.

În anul 883 califii au renunţat la imensul lor oraş artificial, înapoindu-se la Bagdad. Samarra a fost lăsată în paragină, situaţie care mai dăinuie şi azi. Alături de ruinele gigantice, pe lîngă care trenul de Bagdad trece timp de o jumătate de oră, locuiesc în prezent 15 000 de oameni.

„Au mai dus încă un răstimp o viaţă minunată — aşa se termină un basm din „O mie şi una de nopţi" [2] —, pînă a venit la ei cea care face ca bucuriile să amuţească, legăturile de prietenie să se destrame, oraşele înfloritoare să se preschimbe în pustiu..."

In Delhi se afla tronul cu păuni. Oraşe gigantice au existat în India încă din antichitate. După Pataliputra şi Kattak (vezi volumul de faţă, p. 171) a urmat *Kanaudj* (sau Canaudj), situat

pe Gange, la sud-est de Delhi. Şi geograful egiptean Ptolemeu (85—160 e.n.) aflase despre această aşezare. S-a apreciat că la începutul erei noastre numărul locuitorilor Indiei era de peste 100 de milioane, ceea ce reprezenta pe atunci de trei ori mai mult decît populaţia întregii Europe.

În evul mediu tîrziu, marele oraş al Indiei, metropola acelei ţări, despre care se povesteau minuni şi de unde veneau mirodeniile şi pietrele preţioase, către care îşi căutau drum spaniolii şi portughezii, a fost *Delhi* — odinioară unul dintre cele mai frumoase oraşe ale lumii şi din această cauză prădat mai mult decît alte metropole. Timur l-a jefuit în anul 1398. Apogeul l-a atins în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, pe cînd era capitala Imperiului islamic al Marilor Mogoli.

Marea moschee, una dintre cele mai grandioase şi poate cea mai frumoasă din lume. a fost ridicată de şahul Djehan, Mare

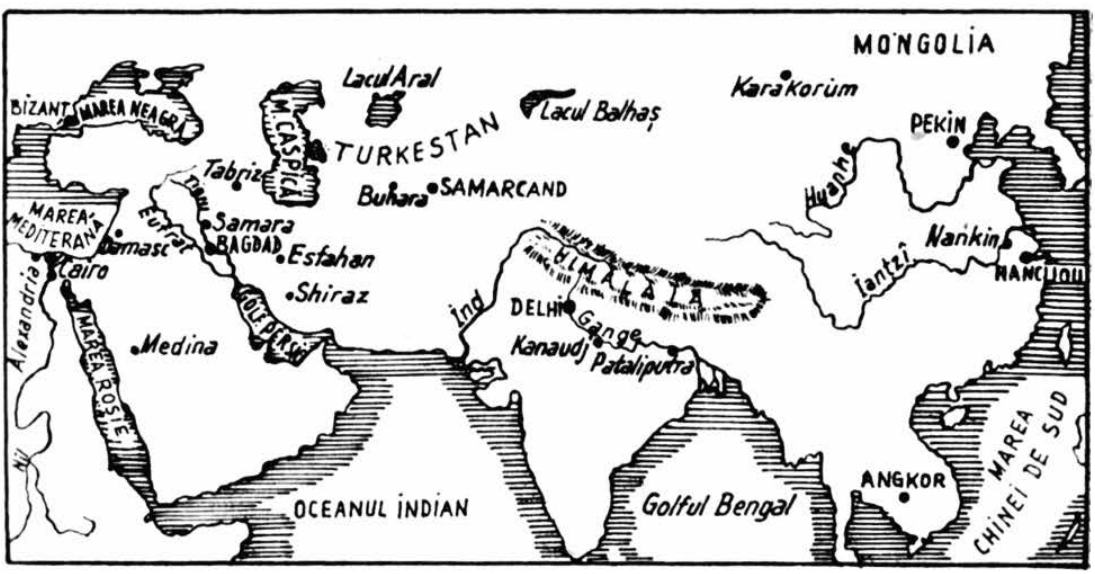

Mogol între anii 1627 şi 1658. Construită din gresie roşie, ea este încoronată de trei cupole din marmură albă, în care sînt intercalate dungi verticale de marmură neagră. La fel de somptuoasă ca moscheea este şi cetăţuia Marilor Mogoli — un oraş în oraş, un minunat parc cu palate şi moschei, înconjurat de un zid înalt de 16 m. În sala de audienţe, al cărei tavan se sprijină pe şaizeci de coloane roşii, se afla odinioară tronul cu păuni al şahului Djehan. E astfel denumit după cei doi păuni în mărime naturală ce-l împodobesc, încrustaţi în întregime cu diamante, smaralde şi rubine. Nadir-şah, care a jefuit oraşul

Delhi în 1739, a dus tronul cu sine în Persia, ca cea mai prețioasă pradă a sa. Tronul se mai află și acum la Teheran, spre bucuria numeroșilor cititori de reviste ilustrate.

Cartierul guvernamental New Delhi, construit de englezi în 1912, nu a adăugat orașului atîta strălucire încît să compenseze ceea ce i-a jefuit Nadir-șah. Orașele Indiei au profitat de propria lor bogăție mai puțin decît Teheran, Lisabona și Londra.

Orașul care se numea „Orașul". Vechea Romă a fost pentru prima dată depășită ca mărime de un oraș care înflorea undeva, într-un colț sălbatic și îndepărtat al pămîntului — în Indochina. Se numea *Angkor*, ceea ce înseamnă „Orașul", și a fost întemeiat în jurul anului 900 ca metropolă a împărăției Khmerilor (denumită și Khmer sau Mon Kmer), pe actualul teritoriu al regatului Cambodgea. Jumătate din suprafața metropolei de 20 km pătrați (deci cît suprafața Cartaginei) constituia un imens oraș de palate și temple, locuite de călugări budiști, de sclavi și de mii de dansatoare din temple. Se spune că numărul locuitorilor orașului Angkor ar fi fost de peste un milion și jumătate.

Giganticul oraș a fost distrus de poporul vecin al Tiamilor (denumit și Ciam) în 1177. După mai multe devastări, a fost definitiv abandonat în 1450. Curînd jungla i-a acoperit ruinele. Dar ca un martor mut al splendorii sale, Angkor a lăsat lumii drept moștenire una dintre cele mai grandioase construcții de pe pămînt — templul *Angkor Vat*, situat în jungla Indochinei.

Reporterul Marco Polo. Timp de peste șapte sute de ani în China s-au aflat cele mai mari orașe ale lumii. Admirația noastră pentru Veneția și Florența, pentru Köln și Bruges nu trebuie să ne facă să uităm că aceste celebre centre citadine ale evului mediu tîrziu ar fi părut unui locuitor al orașelor Hancijou sau Pekin mici și destul de sărăcăcioase, mai mult sipete de bijuterii decît metropole.

Dar tocmai un venețian a fost acela care a înălțat un imn de slavă orașului *Hancijou:* Marco Polo. El a caracterizat orașul (care pe vremea lui se numea Liu-gan-fu sau King-se

și pe care el îl denumește Kinsai sau Quinsey) ca fiind distins și splendid și era de părere că își merită într-adevăr denumirea de „orașul cerului"... „înaintea tuturor orașelor din lume, datorită măreției și frumuseții lui, ca și pentru petrecerile, bucuria și desfătarea pe care le găsești acolo, așa încît locuitorii pot crede că se află în paradis" [3].

Orașul Hancijou este situat la sud-vest de Shanghai, la extremitatea sudică a deltei fluviului Ianțzî, ocupînd o poziție pitorească între un golf maritim și renumitul lac Sihu. Între anii 1127 și 1278 a fost reședința așa-numitei dinastii Sung de sud, și prin aceasta capitala Chinei mijlocii și de sud (nordul țării era stăpînit de mongoli). Sub regii dinastiei Sung reședința a devenit un oraș gigantic, bogat și totodată noul centru al străvechii arte și culturi chineze.

În 1278 mongolii au răsturnat dinastia, incluzînd orașul în imperiul pe care-l conduceau de la Pekin. La puțin timp după aceasta Marco Polo a sosit în oraș. Pe atunci acesta mai avea o garnizoană mongolă de 30 000 de oameni, iar venețianul a constatat că locuitorilor „nu le plăcea să vadă militari" [4].

După descrierea lui Marco Polo, Hancijou era străbătut de o stradă principală, dreaptă și largă de 30 m, care în anumite locuri se lățea, formînd zece piețe pătrate. Piețele erau înconjurate de prăvălii și case înalte de locuit. Aici locuiau mai ales slujbașii imperiali, precum și medicii și astrologii, care se bucurau de multă prețuire. Pe străzile largi și pavate circulau trăsuri cu cai, avînd șase locuri, prevăzute cu perdele și perne de mătase. O rețea de canale pentru alimentarea cu apă și navigație împînzea orașul.

Multe case de locuit semănau a palate și erau împrejmuite de parcuri. „Casele lor sînt frumos zidite și bogat împodobite cu sculpturi în lemn — relatează Marco Polo [5]. — Ei găsesc o asemenea plăcere în ornamentații, în picturi și în clădiri fantastice, încît sumele pe care le risipesc pentru astfel de lucruri sînt enorme".

Întrucît cele mai multe case sînt construite din lemn, pe fiecare stradă există un turn de piatră, în care locuitorii își pun avutul lor în siguranță dacă izbucnește cumva un incendiu prin apropiere. Pe marile poduri stă zi și noapte o pază impe-

rială contra incendiului, formată din cinci oameni, care, în caz de pericol, lovesc într-un gong mare.

Romantism pe lacul Sihu. Marco Polo e entuziasmat de femeile oraşului [6] : „Sînt foarte frumoase şi au, prin educaţie, deprinderea de a fi tandre şi delicate. Luxul rochiilor lor de mătase şi al bijuteriilor cu greu şi-l poate închipui cineva". Femeile se bucură de o stimă deosebită. Locuitorii, spune el, sînt veseli, ospitalieri şi de treabă.

Căsătoriile se celebrează de preferinţă într-unul din numeroasele pavilioane aflate pe cele două ostroave ale lacului Sihu. Lacul este de altfel giuvaerul oraşului şi principalul centru al distracţiilor. Aici, veneţianul, obişnuit cu gondole, e entuziasmat la culme [7] :

„Pe lac sînt o mulţime de bărci pentru plimbare, sau gondole, în ele putînd încăpea zece, cincisprezece sau douăzeci de persoane... Oamenii care preferă asemenea distracţii închiriază una din aceste bărci, întotdeauna bine întreţinute. Acoperişul cabinelor este plat ; pe acesta stau marinarii care pun în mişcare gondolele cu ajutorul unor prăjini lungi ce ajung pînă la fundul lacului. Cabinele sînt vopsite în diferite culori şi împodobite cu felurite figuri ; întreaga ambarcaţie este ornamentată cu picturi. Pe ambele laturi sînt ferestre care pot fi deschise spre a da societăţii, cînd ia masa, prilejul să privească de jur împrejur şi să-şi desfete ochii urmărind varietatea şi frumuseţea peisajului. Şi, într-adevăr, plăcerea care li se oferă în acest mod pe apă întrece orice alta pe uscat, căci o parte a lacului se prelungeşte de-a lungul întregului oraş, aşa încît poţi contempla privelişte a întregii măreţii şi frumuseţi a palatelor, templelor, mănăstirilor şi grădinilor cu copaci maiestuoşi, totodată putîndu-te bucura şi de întîlnirea cu celelalte gondole care, amenajate aidoma, trec mereu pe lîngă tine, de asemenea ticsite de lume care se distrează".

Despre mărimea oraşului Hancijou, Marco Polo face afirmaţii fantastice, ca de pildă : perimetrul oraşului ar fi de 100 de mile ; din cauza numeroaselor canale ar avea 12 000 de poduri (la Veneţia sînt 400), şi, în sfîrşit, locuitorii consumă zilnic peste 5 000 kg de piper. O numărătoare a vetrelor —

Timp de peste jumătate de mileniu Pekin a fost cel mai mare oraș al lumii. Pînă la instaurarea Republicii Populare Chineze el s-a schimbat foarte puțin. Probabil că orașul acesta uriaș din nordul rece al Chinei arăta așa cum se vede în cele două fotografii și pe vremea cînd Marco Polo a adus europenilor prima veste despre el și despre Hanciou, celălalt oraș din Asia răsăriteană cu peste un million de locuitori (Foto Keystone)

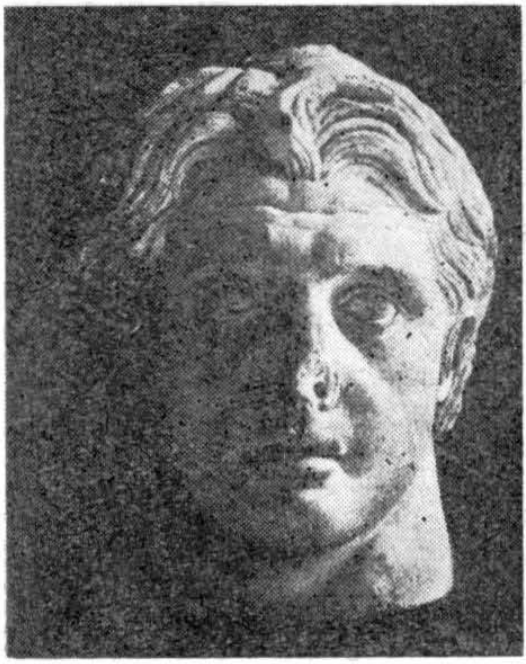

Marii întemeietori și distrugători de orașe : Alexandru cel Mare (stînga) — distrugător al orașelor Tir, Persepolis și Samarkand, întemeietor a peste șaptezeci de orașe, printre care și metropola Alexandria — și Kubilai, marele han al Chinei, constructorul noului Pekin (Foto Ullstein)

Ruinele templului de la Angkor (Indochina) — ultimele mărturii ale unui oraș cu peste un milion de locuitori, scufundat în junglă în urmă cu 500 de ani (Foto Ullstein)

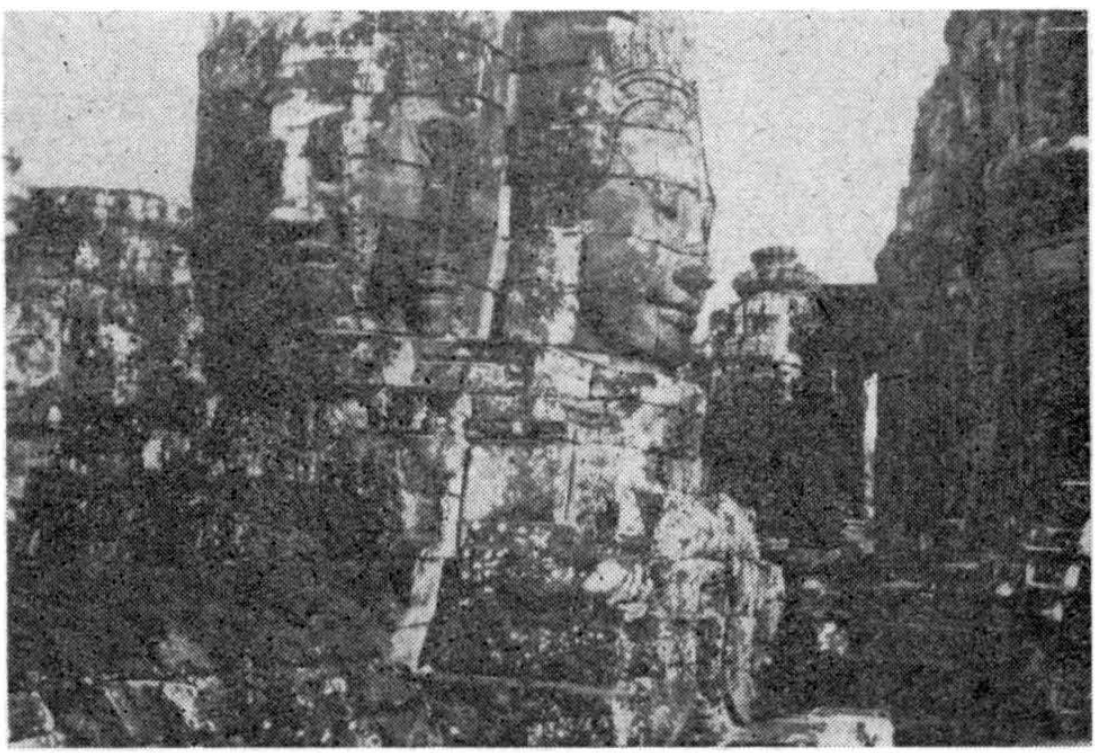

adică aproximativ a gospodăriilor sau a familiilor — care s-ar fi făcut în timpul şederii sale acolo ar fi avut drept rezultat cifra de 1,6 milioane, echivalînd deci cu cel puţin 7 milioane de oameni! Călătorul venit din îndepărtata şi săraca Europă, orbit de splendorile Chinei, exagerează. S-ar putea însă ca numărul vetrelor să se fi referit şi la întreaga provincie a cărei capitală era Hancijou.

În orice caz, în anul 1850 populaţia oraşului era evaluată la două milioane, astfel că Hancijou ar fi fost, în ordinea mărimii, al treilea oraş al lumii, după Pekin şi Londra. În secolele al XII-lea şi al XIII-lea este foarte probabil să fi fost cel mai mare oraş din lume.

Faptul că azi Hancijou nu se numără nici măcar printre numeroasele oraşe cu peste un milion de locuitori ale Chinei are o dublă explicaţie. În 1842 portul *Shanghai*, aflat în apropiere, a fost deschis pentru comerţul exterior, ceea ce a avut drept consecinţă că mai tîrziu Shanghai a devenit cel mai mare oraş al Chinei. Iar în 1861, în cursul războiului civil dezlănţuit de mişcarea revoluţionară antieuropeană a taipinilor împotriva trupelor guvernamentale şi a celor britanice şi franceze, Hancijou a fost distrus în cea mai mare parte.

Aceluiaşi război i-a căzut jertfă şi *Nanking*, cel de-al treilea mare oraş al Chinei, iar o dată cu el, una dintre cele mai minunate construcţii din lume, pagoda de porţelan, înaltă de 79 m, zidită în 1413 de împăratul Iung-lo în cinstea mamei sale. Construită cu cărămizi din cel mai fin porţelan alb, cu brîie de cărămidă verde smălţuită, pagoda avea nouă acoperişuri ieşite mult în afară.

Patru oraşe într-un oraş. Oraşul *Pekin*, din nordul rece al Chinei, are mai multe ziduri decît oricare alt oraş al lumii. În secolul al XV-lea a fost înconjurat de patru ziduri diferite, care mai există şi azi: *Oraşul chinezilor*, de formă dreptunghiulară (denumit şi Oraşul de sud), are un zid lung de 22 km; apoi *Oraşul tătarilor*, aproape pătrat (care se mai numeşte Manciju, sau Oraşul de nord), are un zid lung de 24 km (ambele cifre includ şi porţiunea lungă de 6 km, comună celor

două jumătăți ale orașului). Înălțimea zidurilor variază între 9 și 13 m.

Pe teritoriul Orașului tătarilor se află, despărțit la rîndul său printr-un alt zid lung de 7 km, *Orașul împăratului* — cu palate, temple, grădini și un șirag de lacuri artificiale. Dar și înăuntrul Orașului împăratului se ridică, împrejmuit de un șanț cu apă, *Orașul interzis*, numit și Orașul roșu, sau Orașul de purpură, deoarece zidul său (lung de 3,5 km) este tencuit cu mortar roșu. Acolo își avea înainte vreme reședința împăratul. La Pekin era o adevărată orgie de ziduri, la fel ca odinioară în orașele Ecbatana sau Babilon.

Începînd cu cartierele templelor, împrejmuite cu ziduri, aflate în interiorul orașelor din regatul Babilonului, trecînd apoi la Acropole din Atena și la cetățuia regală din Alexandria, au mai existat multe orașe în care un al doilea zid delimita orașul templelor și palatelor, deoarece în felul acesta se obținea o dublă securitate și un prestigiu sporit. Un palat-oraș în interiorul orașului (spre deosebire de palatul-oraș de sine stătător, cum era Cnossos sau cum este Escurial) este la Delhi *Cetatea Marilor Mogoli*, la Praga *Hradčany*, cuprinzînd un palat și șapte biserici, la Roma *Vaticanul*. Asemenea palate-orașe se găsesc și în numeroase orașe rusești, cel mai renumit fiind *Kremlinul* din Moscova. Nici unul nu are însă dimensiunile pe care le are Orașul împăratului din Pekin, iar acesta nu constituie decît curtea exterioară a Orașului interzis, buric al imperiului, strălucitor în placajul său de marmură și cărămidă galbenă smălțuită. Acolo își avea reședința împăratul, apărat de o triplă centură de ziduri, între care trăiau milioane de oameni.

Întregul oraș este opera unui principe nomad, al marelui han mongol Kubilai, care a domnit în China din 1259 pînă în 1294. Acesta, ducînd pînă la capăt opera începută de bunicul său Genghis-han, a reușit să subjuge puternicul imperiu al Chinei.

În perioada războaielor duse de mongoli, metropola Chinei se numea Yen-King (alte nume: Kin, Ciungtu sau Djungdu). În 1215, după un asediu de doi ani, Genghis-han a cucerit

imensul oraş împrejmuit de ziduri. În 1264, nepotul său, Kubilai, a hotărît — din pricina poziţiei strategice avantajoase — să-şi fixeze capitala *lîngă* Yen-King, deci nu chiar în oraş. La nord de vechiul oraş a fost construită reşedinţa *Taidu* (Tatu sau Daidu), cunoscută azi sub denumirea de Oraşul tătarilor.

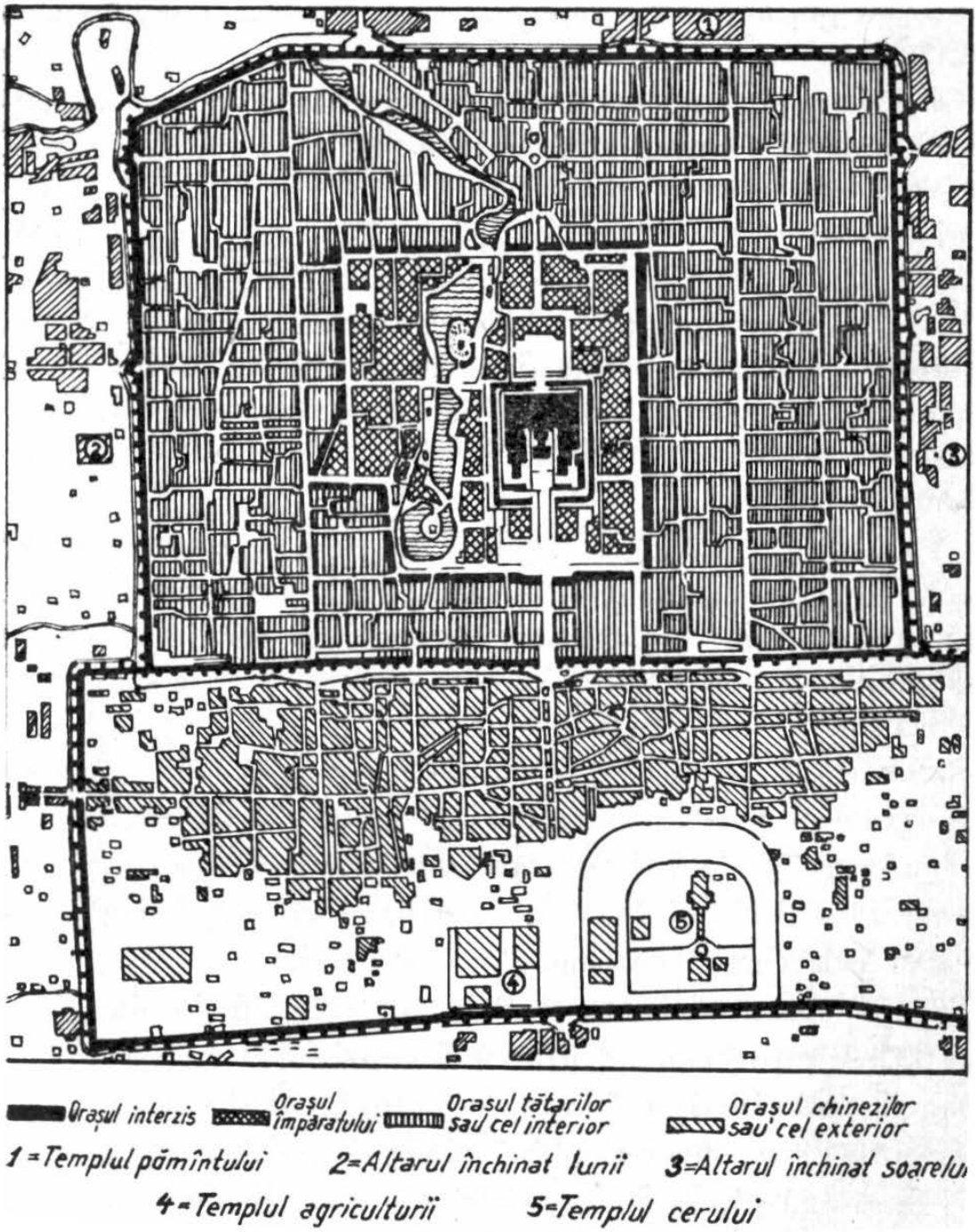

Abia în 1421, mult timp după domnia lui Kubilai, ambele oraşe vor fi reunite sub numele comun de Pekin.

Viaţa uşuratică şi interzicerea circulaţiei noaptea. Stăpînitorului nomad, obişnuit cu stepa, străzile întortocheate ale

labirintului Yen-King i s-au părut fără îndoială sinistre. În contrast cu ele, Orașul tătarilor a căpătat aproape exclusiv străzi largi și drepte, parcă trase cu rigla, astfel încît exista o vizibilitate perfectă de la o poartă la cealaltă a orașului, pe o distanță de 6 km. Pe străzi de o asemenea întindere, călăreții mongoli puteau galopa fără a se simți stingheriți și fără a se rătăci.

După rețeta cunoscută încă de la Siracuza, populația vechiului Yen-King a trebuit să se mute în noul oraș Taidu. Cu toate că noul oraș avea o suprafață de 35 km², deci aproape de trei ori cît vechea Romă, era totuși prea mic pentru a-i adăposti pe toți locuitorii din Yen-King. Potrivit informațiilor transmise de Marco Polo, care a zăbovit din 1272 pînă în 1292 la curtea marelui han, în fața fiecăreia din cele 12 porți ale orașului se afla cîte o suburbie, iar în aceste suburbii, luate laolaltă, ar fi trăit mai mulți oameni decît în orașul propriu-zis.

Dacă apreciem numărul populației din Orașul tătarilor, pornind de la densitatea actuală a populației pariziene, reiese că ea ar fi atins 1,3 milioane de locuitori, iar împreună cu suburbiile — aproximativ 3 milioane, ceea ce pare cam mult. Două lucruri însă pot fi socotite certe. În timp ce orașele cele mai mari ale Europei — Bizanț, Neapole și Veneția — aveau în secolul al XIII-lea între 100 000 și 400 000 de locuitori, în China existau două *orașe care numărau peste un milion de oameni* — Pekin și Hancijou. Probabil că, după Hancijou, Pekin a devenit cel mai mare oraș al lumii.

După spusele lui Marco Polo, în suburbii locuiau peste 25 000 de prostituate. „Cifra nu este mai mare decît e de trebuință, dată fiind mulțimea de negustori și de străini care, atrași de curte, sosesc și pleacă zilnic — scrie venețianul [8]. — Și să mai știți că în orașul ăsta se aduc lucrurile cele mai rare și mai scumpe din lume, iar între acestea sînt mult prețuite cele ce se aduc din India, precum și pietre scumpe, mărgăritare și diferite mirodenii. Pentru a împlini nevoile mulțimii care locuiește în preajma curții, se aduc aici toate mărfurile de preț din provinciile Chinei. Cantitatea de mărfuri

care se vinde şi se cumpără întrece comerţul tuturor celorlalte pieţe. În fiecare zi vin în oraş peste o mie de care şi cai cu samare, încărcaţi exclusiv cu gogoşi de mătase, pentru că aici se lucrează în cantităţi foarte mari tot felul de ţesături de mătase cu fir de aur".

Se pare că marele han mongol nu avea încă prea multă încredere în supuşii săi chinezi. Fiecare din cele douăsprezece porţi ale oraşului era păzită de 1 000 de soldaţi. În timpul nopţii circulaţia era strict interzisă. „În mijlocul oraşului atîrnă de o clădire înaltă un clopot mare, care bate în fiecare seară de trei ori ; după ce a sunat ultima oară, nimănui nu-i mai e îngăduit să fie văzut pe stradă, afară doar pentru o nevoie urgentă... Străji, alcătuite din unităţi de 30 sau 40 de oameni, cutreieră toată noaptea străzile şi caută pe cei care s-au îndepărtat la o oră nepotrivită de casă". Pedeapsa pentru ieşirea neautorizată pe stradă „constă, de regulă, din bătaie cu bîta şi uneori are ca urmare moartea. În felul acesta se pedepsesc de obicei fărădelegile, şi anume din silă pentru vărsarea de sînge, obicei pe care astrologii lor îi învaţă să-l evite" [9].

Nivelul de civilizaţie nu se vădeşte numai în aversiunea faţă de vărsarea de sînge. „Se salută unul pe celălalt cu multă amabilitate, folosind expresii care vădesc cea mai mare plăcere. Dau dovadă de bună creştere şi de multă bună-cuviinţă, iar bucatele le consumă respectînd o deosebită curăţenie. Faţă de părinţi se poartă cu cea mai mare consideraţie" [10].

Remarcabilă este şi concepţia despre jocurile de noroc. Marco Polo povesteşte [11] : „Marele han care domneşte acum a interzis toate jocurile de noroc, pentru că oamenii acestei ţări ţin mai mult la ele decît oricare alţi oameni din lume. Pentru a-i speria le-a zis : eu v-am supus prin puterea spadei mele, deci îmi aparţine tot ce aveţi. Aşadar, atunci cînd jucaţi, jucaţi pe avutul meu..."

La curtea lui Kubilai. Marele han căruia îi aparţine totul locuieşte într-un palat „atît de mare cum n-a mai existat altul" [12]. În oraşul-palat sînt cazărmi ale gărzii personale, formată

din 12 000 de oameni, precum și arsenale uriașe și magazii cu provizii pentru un asediu de opt ani.

Kubilai are, după spusele lui Marco Polo, patru soții principale, fiecare din ele dispunînd de o suită de nu mai puțin de 10 000 de persoane — cameriste, domnișoare de onoare, eunuci și paji. Apoi mai are și 20—30 de concubine, alese din doi în doi ani, de către slujbașii imperiali, dintre cele mai frumoase fecioare ale provinciilor. La curtea imperială mai trăiesc, după cum se povestește, 5 000 de astrologi, care se ocupă cu prevestirea vremii, cu alcătuirea calendarelor și cu predarea artei scrisului. Ei sînt consultați înaintea fiecărei călătorii, a fiecărei nunți, a rezolvării marilor probleme de stat. În 1279 li s-a construit un mare observator astronomic, înzestrat cu instrumente ingenioase din bronz.

De un stăpîn care deține o asemenea putere și e înconjurat de un astfel de fast nu te poți apropia, bineînțeles, decît arătînd cea mai adîncă smerenie. „Cînd ajung la o jumătate de milă de locul unde tocmai se află maiestatea sa, ei își arată veneraţia păstrînd o ținută umilă, calmă și tăcută, încît nu se poate auzi nici cel mai mic zgomot, cum ar fi un țipăt sau o vorbă rostită tare. Fiecare nobil poartă cu el un vas mic, în care scuipă în timp ce se află în sala de audiențe, pentru că nimeni nu îndrăznește să scuipe pe podea. Și, după ce a scuipat în vasul acela, îi pune iar capacul și face o plecăciune“ [13].

Curtenii își arată însă cea mai mare veneraţie și se vădesc servili atunci cînd marele han binevoiește să bea. Ca fost principe nomad ce este, bea, în afară de vin, numai lapte de iapă sau de cămilă. Marco Polo ne povestește [14]:

„Și să mai știți că nobilii care slujesc la masa marelui han trebuie să-și astupe gura și nasul cu văluri frumoase sau cu batiste de mătase, pentru ca suflarea lor să nu atingă mîncarea și vinul ; iar cînd el voiește să bea, pajul care îl servește, după ce îi întinde cupa, se trage trei pași înapoi și îngenunchează ; cu el o dată îngenunchează nobilii și ceilalți de față. Cînd împăratul bea, harfiștii și ceilalți muzicanți, foarte numeroși, purced să cînte și nu contenesc decît atunci cînd acesta pune cupa jos. Numai după aceea se așază iarăși toți mesenii

pe locurile lor. Semnele de adînc respect se repetă ori de cîte ori maiestatea sa binevoieşte să bea..."

Acelaşi împărat Kubilai, care stăpînea Asia de la Marea Galbenă pînă la Marea Neagră, care cerea să fie tratat ca o fiinţă divină şi care şi-a construit în jurul său o metropolă, a avut pînă în 1264 reşedinţa la *Karakorum*, un conglomerat de case din lemn şi de corturi aflat în Mongolia, care cu greu ar putea fi socotit un oraş. La urma urmei, Kubilai era un nepot al lui Genghis-han, cel mai puternic nomad cunoscut în istorie, care-şi pusese în gînd să distrugă toate oraşele — ceea ce i-a şi reuşit în vaste regiuni ale lumii.

Intrebarea : ce este oraşul ? În „Istoria secretă a mongolilor", care a fost scrisă din porunca fiului lui Genghis-han — Ughedei (denumit şi Ogadai sau Ughetei) — în jurul anului 1240, se narează o scenă uimitoare : Genghis-han cheamă doi locuitori ai oraşului *Hiva* din Turkestan pentru ca aceştia să-i explice „sensul şi însemnătatea oraşelor" [15].

În acest pasaj simţim suflul rece al vremurilor primitive şi al stepei. Niciodată nu s-a vădit mai convingător cît de străin a fost oraşul pentru o lume care aparţine odinioară nomazilor şi care secolul al XIII-lea era cît p-aici — pentru prima şi ultima oară — să fie stăpînită de un imperiu mondial al nomazilor. Cel mai puternic om din lume trebuia să cheme un cărturar ca să poată înţelege ce este un oraş !

Dar pentru el a înţelege nu înseamnă a ierta. Vreo 90 de oraşe au fost prădate şi şterse de pe faţa pămîntului de către călărimea lui Genghis-han, iar numărul locuitorilor ucişi trebuie să fi fost de ordinul milioanelor. În Turkestan, ţară cu o civilizaţie cîndva înfloritoare (la răsărit de Marea Caspică), şi în actualul Afganistan n-a mai rămas în picioare aproape nici un oraş.

Furiei firești a nomazilor faţă de oraşe i s-a adăugat mînia provocată de faptul că fortăreţele au impus oştilor lor de călăreţi un mod de a lupta care le displăcea profund : nu mai puteau şarja, ci trebuiau să asedieze cu tenacitate, folosindu-se în acest scop de ajutorul unor ingineri chinezi căzuţi prizonieri. Pe de altă parte, mongolii au remarcat — cu o

mirare împletită cu bucurie — că orăşenii nu *fugeau* niciodată, aşa cum ar fi făcut, potrivit judecăţii lor, nomazii în faţa unei armate superioare. Orăşenii, dimpotrivă, sedentari pînă la moarte, se baricadau într-o imobilitate stupidă şi sinucigaşă, parcă aşteptînd să fie străpunşi de sulițele mongole.

Imperiul mondial al lui Genghis-han nu poseda nici un oraş şi nu suporta să existe nici un oraş. Singurul loc fix dinăuntrul imperiului era un munte sfînt din Mongolia, numit Burhan Caldun. Stepa a declarat război oraşului şi se părea că îl va învinge.

Abia fiul şi succesorul lui Genghis-han, Ughedei, va simţi nevoia unui minimum de stabilitate, adică a unei reşedinţe statornice. A întemeiat ceva absurd : un oraş nomad. Acesta era alcătuit din corturi luxoase, case de lemn şi colibe, înconjurate de un meterez de pămînt. Aşezarea se afla în mijlocul stepelor sărăcăcioase ale Mongoliei, pe un platou neîmbietor, unde vara domneşte temperatura Europei centrale, iarna însă o temperatură siberiană : geruri pînă la 40 de grade şi un vînt năprasnic.

Karakorum, cum se numea această reşedinţă a hanilor mongoli, înseamnă „nisip negru". Corturile erau negre, după cum neagră era şi moartea pe care mongolii o purtaseră prin întreaga Asie şi de-a lungul unei jumătăţi din Europa — pînă în Silezia.

Ughedei a murit în 1241. Fiul său, Kubilai, a mutat reşedinţa de la Karakorum la Pekin, metropola pe care popoarele stepelor o subjugaseră. Ura strămoşilor lui împotriva oraşelor s-a prefăcut în nostalgie. Oraşul a corupt stepa şi a învins.

...pradă pentru Samarkand. Timur (numit şi Timur Lenk, Tamerlan sau Tamburlaine), cel care după o sută de ani a creat încă o dată un imperiu mondial mongol, a ales din capul locului, în 1369, o metropolă drept centru al imperiului său — *Samarkand*, situat în Turkestan, azi mlădiţa cea mai sudică a Uniunii Sovietice.

Samarkand era un oraş străvechi, distrus cîndva de Alexandru cel Mare, apoi de Genghis-han, situat pe un podiş irigat artificial, a cărui fertilitate luxuriantă a fost lăudată atît de

Marco Polo, cît şi în basmele din „O mie şi una de nopţi". În aceste basme, splendidele grădini din jurul oraşului sînt pomenite drept „una din minunile lumii" [16]. De altfel Samarkandul epocii islamice (aproximativ secolul al X-lea) este şi cadrul marii culegeri de basme. Frumoasa Şeherezada îşi salvează viaţa depănînd soţului ei, regele Samarkandului, de-a lungul a o mie şi una de nopţi, poveşti atît de frumoase, încît acesta renunţă la obiceiul său de a tăia capul nevestelor după noaptea nunţii.

Cu atît mai multe capete a făcut Timur să se rostogolească. Spre deosebire de Genghis-han, el nu era duşmanul *tuturor* oraşelor, ci doar al *celorlalte* oraşe. Ca şi asirienii, şi-a consolidat stăpînirea asupra Asiei de sud-vest înaintînd adînc în India, în Egipt, ajungînd pînă la porţile Bizanţului. Pretutindeni în oraşele cucerite a provocat o îngrozitoare baie de sînge. „În 24 de ani el a săvîrşit atîtea atrocităţi, încît a depăşit ceea ce făcuseră ultimii cinci regi ai Asiriei în decursul a 120 de ani", scrie Toynbee [17].

Într-un oraş Timur a ordonat să fie zidiţi de vii 2 000 de oameni, într-altul — să fie îngropaţi de vii 4 000 de soldaţi, în al treilea — să fie trase în ţeapă şi expuse pe minarete 5 000 de capete omeneşti. În oraşul persan Isfahan, cunoscut prin luxul lui, Timur porunceşte în 1387 să fie stivuite pe ziduri capetele a 70 000 de oameni. În 1398 a lăsat în urma lui la Delhi 100 000 de cadavre; la Bagdad, în 1401, a tăiat 90 000 de capete. A distrus majoritatea oraşelor lumii islamice, printre care Damasc şi Smirna.

În schimb, clădirile bibliotecilor le incendia numai după ce cărţile erau puse cu grijă la adăpost, pentru a le duce apoi la Samarkand, căci nu preţuia nimic mai mult decît cultura. Pe spinările asinilor, cailor şi cămilelor a transportat la reşedinţa sa artişti şi comori de artă, cărţi şi pe autorii lor, aur, argint şi pietre preţioase. Pentru transportul coloanelor de marmură smulse oraşelor distruse a folosit 90 de elefanţi. Timur jefuieşte lumea pentru Samarkand, aşa cum o făcuseră, cu 2 100 de ani înaintea lui, asirienii pentru Ninive.

Se pare că la Samarkand numărul locuitorilor nu a depăşit niciodată cifra de 150 000, dar el a devenit totuşi unul din

cele mai minunate oraşe ale lumii, consolidîndu-se şi acea veche faimă de a fi un lăcaş al artei şi ştiinţei. Pentru a sărbători jefuirea oraşului Delhi, Timur a construit o moschee uriaşă, prevăzută cu 480 de coloane. Clădiri fastuoase de marmură, aur şi ceramică smălţuită, strălucind în toate culorile curcubeului, îşi aruncau razele multicolore asupra oraşului. Timur a strămutat vechile şi celebrele drumuri ale caravanelor care străbăteau Asia în aşa fel, încît să conveargă către reşedinţa sa. Prin Marea Mediterană, Samarkandul făcea comerţ cu Veneţia, iar prin Moscova şi Marea Baltică, cu oraşele hanseatice.

Timur moare în 1405, tocmai cînd se îndrepta spre China pentru a o cuceri. Leşul său a fost transportat la Samarkand într-un coşciug din lemn de abanos. Şi astăzi, cea mai frumoasă construcţie a oraşului este mausoleul său, moscheea Gur-Emir. Oraşul, în al cărui nume au fost distruse atîtea oraşe — prăpăd ce îşi găseşte asemănarea doar cu cele săvîrşite de Ninive şi Roma —, şi-a pierdut din însemnătate, dar mai fiinţează şi azi.

CAPITOLUL

III

VISUL NOSTRU DESPRE VECHIUL NÜRNBERG

Pe vremea cînd Hancijou era un oraş de peste un milion de oameni, cea mai mare aşezare germană avea 20 000 de locuitori. Germania este una dintre cele mai tinere ţări cu o civilizaţie citadină înaintată.

Romanii au altoit şi aici — pe trupul ţării de săteni, ciobani şi războinici germani, pe atunci încă departe de treapta de dezvoltare pe care apare oraşul — castrele întărite ale legionarilor şi coloniile lor de tip urban : avanposturi ale civilizaţiei împotriva codrilor seculari, a mlaştinei şi a bărăganului unde sălăşluiau „sălbaticii". O dată cu prăbuşirea Imperiului roman au decăzut şi oraşele romane ; 700 de ani au trecut pînă ce pe aria de răspîndire a limbii germane au luat naştere, ca manifestare a unor forţe autohtone, aşezări orăşeneşti. E de mirare că Germania a devenit totuşi unul din centrele mondiale ale urbanizării, ba chiar a fost ţara care, deşi numai timp de un deceniu, a găzduit al treilea oraş ca mărime din lume.

Prosperitate datorită armatei de ocupaţie. Cel mai mare şi mai bogat oraş roman al Germaniei antice a fost *Trier*, care în secolul al IV-lea e.n. avea aproximativ 80 000 de locuitori,

cifră pe care un oraş creat de germani o va depăşi abia în secolul al XVII-lea. După Trier au urmat, în ordinea importanţei lor, *Köln* (cu 50 000 de locuitori) şi *Mainz*, centrul administrativ şi de aprovizionare, menit să asigure cele necesare garnizoanelor de la graniţă, acel limes — valul întărit ridicat împotriva germanilor. Alte oraşe importante fondate de romani au fost Nimwegen şi Utrecht în actuala Olandă, Xanten, Bonn, Worms şi Strassburg pe Rin, Regensburg şi Viena pe Dunăre, precum şi Augsburg, Kempten şi Zürich.

Majoritatea acestor oraşe se compuneau iniţial numai dintr-o tabără militară dreptunghiulară şi fortificată, la adăpostul căreia se forma o suburbie populată de negustori, cîrciumari, meseriaşi şi prostituate. Altele au fost întemeiate de la bun început ca oraşe, după tipul celor romane. Negustorii din Trier şi Köln, furnizori ai armatei romane de pe Rin, au ajuns foarte prosperi. Trier, situat în centrul unei reţele de şosele care se întindeau pînă la mari distanţe, dispunea de tot ceea ce era caracteristic pentru bogatele oraşe romane, fie că se aflau în Spania sau în Siria — palate, străzi bune, multe coloane şi clădiri bogat împodobite, un amfiteatru şi terme uriaşe (în întreg imperiul, termele din Trier nu au fost depăşite decît de două din marile palate ale băilor publice construite la Roma).

Locuitorii Trierului nu erau cetăţeni ai oraşului Trier, ci ai oraşului Roma, aşa cum decurgea din grotesca structură a oraşului-stat Roma. Cînd în secolul al V-lea Roma a pierit, faptul a constituit un motiv în plus pentru ca oraşele germane întemeiate de Roma să fie atrase şi ele în vîltoarea prăbuşirii.

Francii au distrus oraşul Köln în anul 355. Din anul 411 pînă în anul 428 acelaşi trib german a incendiat Trierul de patru ori. În cursul celui de-al V-lea secol, soarta tuturor oraşelor romane din Germania a fost cucerirea, prădarea, distrugerea, decăderea. Din pricina aversiunii lor faţă de oraşe, germanii veniţi ulterior s-au aşezat în general *în faţa* porţilor. Ei au lăsat nelocuite spaţiile pustiite ale oraşelor, chiar şi acolo unde cîteodată casele mai rămăseseră în picioare. Vilele şi palatele căzute în paragină slujeau fie celor ce supra-

vieţuiseră în oraş, fie noilor locuitori drept hambare sau grajduri pentru vite. Printre colonade se plimbau vacile, pe mozaicul pardoselilor se aduna găinaţul. Impunătoarele apeducte romane se prăbuşeau, blocurile de marmură din care fuseseră construite cîndva case somptuoase serveau la pavarea străzilor. Civilizaţia orăşenească, scrisul şi banii, şcolile, băile, ca şi comerţul înfloritor s-au stins.

Împăraţi fără domiciliu stabil. Azi ne vine greu să înţelegem cît de anevoie şi cu cîtă prudenţă s-au apropiat germanii, în decursul secolelor ce au urmat, de plăsmuirea străină lor — de „oraş". Carol cel Mare şi urmaşii săi au domnit aproape la fel ca Genghis-han, adică ca nişte nomazi. Imperiul franc, din care s-a dezvoltat „Occidentul", nu avea capitală. Împăraţii călătoreau de la un castel imperial la altul. Fiecare era alcătuit dintr-un palat, locuinţe ale slujitorilor curţii şi hambare pentru provizii, împrejmuite de un zid, cele mai multe avînd în apropiere şi o moşie. Castelul imperial *Aachen*, în care se află înmormîntat Carol cel Mare, a fost în parte construit din materialele oraşului roman Trier. Alte castele imperiale au fost Frankfurt şi Worms, mai tîrziu Magdeburg, Speyer, Nürnberg, Köln şi Zürich.

Chiar dacă împăratul pornea mai departe, în urma lui rămîneau din ce în ce mai mulţi oameni — scribi şi soldaţi, negustori şi meşteşugari. Castelele imperiale au fost importanţi germeni din care s-au dezvoltat oraşele.

În şi mai mare măsură au îndeplinit acest rol cetăţile zidite la începutul secolului al X-lea — pentru a rezista călărimii ungare şi slavilor — de Henric I, denumit în cîntecele populare „Păsărarul", fondator a numeroase oraşe. Majoritatea locuitorilor erau ostaşi. Populaţia satelor dimprejur folosea în caz de primejdie fortăreţele drept cetăţi de refugiu, aşa cum fusese cîndva cazul cu Ierihon în Canaan sau Micene în Grecia. Nucleele în jurul cărora s-au cristalizat oraşele au rămas şi peste milenii asemănătoare. Henric I a fost înmormîntat la Quedlinburg, una din cetăţile sale. Şi chiar dacă în jurul cetăţilor întemeiate nu au crescut oraşe mai mari decît Goslar sau Merseburg, noţiunea de „burghez" păstrează totuşi

amintirea rolului pe care burgurile (cetăţile) lui Henric l-au jucat în istoria oraşelor germane.

Cetăţeni şi burghezi. Un fenomen ciudat îl constituie numărul mare de semnificaţii pe care l-a dobîndit, în decursul secolelor, cuvîntul burghez, care odinioară însemna *locuitor al unui burg, al unei cetăţi.* Pînă în 1914 mulţi germani considerau drept o soartă vitregă faptul că nu erau nobili, ci doar burghezi. Pe de altă parte, de la Marx încoace mulţi oameni consideră cuvîntul „burghez" la fel de injurios ca şi cel de „aristocrat". Dar cuvîntul german „bürger" înseamnă şi cetăţean al unui stat, ceea ce unui locuitor al oraşului medieval i s-ar fi părut o accepţie stranie a cuvîntului, căci pe atunci, bineînţeles, numai oraşele erau burguri. Statele nu aveau ziduri.

De notat că în evul mediu denumirea de *burghez* nu era în nici un caz o *denumire* pentru locuitorii oraşului, ci, la fel ca odinioară la Atena, exprima un *privilegiu,* de care se bucurau numai anumiţi locuitori ai oraşului, şi anume cei liberi şi posesori ai unei proprietăţi funciare. Sub această stare socială se înşirau ierarhic un număr de stări care se deosebeau prin gradul de subordonare : în oraş *locuitorii fără drept de cetăţenie,* de pildă calfele meseriaşilor şi slugile din casă ; la ţară (lucru valabil la început şi pentru orăşenii proveniţi de la sate) *clăcaşii* (numiţi şi „supuşi" sau „semiliberi"), de cele mai multe ori ţărani săraci nevoiţi să dea o parte din recoltă moşierului, de care depindeau şi jurisdicţional ; şi, în sfîrşit, *şerbii,* adică cei lipsiţi de libertate, întru totul dependenţi de stăpînul lor, proprietarul funciar. Acestor complicate trepte ale lipsei de libertate le-au pus capăt abia revoluţia franceză şi reformele săvîrşite sub impulsul ei şi în restul Europei. În Germania aceste trepte au fost lichidate o dată cu revoluţia din 1848.

Dar oraşele au contribuit cu mult înainte la atenuarea deosebirilor dintre stări. Mai mult, propria lor înflorire în evul mediu tîrziu s-a datorat în bună parte faptului că mulţi locuitori ai satelor veneau în oraşe pentru a schimba dependenţa totală faţă de stăpînii lor, moşierii, în dependenţa limitată faţă de cetăţenii oraşului.

„Aerul oraşului te eliberează". Sloganul acesta răsuna în secolul al XII-lea în întreaga Germanie, atunci cînd, în sfîrşit, pe pămîntul Germaniei a crescut o civilizaţie orăşenească. Încă în secolul al XI-lea puţine aşezări din Europa centrală meritau denumirea de oraş; printre acestea erau în primul rînd *Regensburg*, care din secolul al VI-lea pînă în secolul al XIII-lea a fost reşedinţa ducilor de Bavaria, iar în secolul al IX-lea capitala Imperiului franc de răsărit, apoi *Köln*, iar în delta Rinului — castelul imperial *Utrecht*.

Oraşul ca azil. Cam prin anul 1100 oraşele existente au început să crească în mod considerabil, iar altele noi au luat naştere în număr mare. Pe lîngă castelele imperiale ale lui Carol cel Mare şi cetăţile lui Henric I s-au mai ivit, ca nuclee orăşeneşti, reşedinţele episcopale. În jurul domului apărea tîrgul şi oamenii care mişunau în zilele de tîrg. Dar existenţa tîrgului a fost adesea insuficientă pentru a da naştere oraşului, aşa cum o dovedesc *satele cu tîrg* care mai există şi azi.

Dacă o asemenea aşezare se împrejmuia cu un zid, puterea ei de atracţie creştea. Trebuie să fi fost ademenitor să trăieşti la adăpostul zidurilor într-o vreme cînd, în afară de slujitorii bisericii, aproape fiecare bărbat purta în permanenţă asupra sa o armă, mulţi luîndu-şi chiar libertatea de a duce război pe cont propriu, şi cînd omuciderea era o infracţiune tot atît de frecventă cum e azi calomnia. Biserica şi zidul determină fizionomia primelor oraşe germane, după cum templul şi zidul o determinaseră cu 5 000 de ani în urmă pe cea a oraşului babilonian.

Mulţi clăcaşi şi şerbi încercau să se răscumpere pentru a se putea muta la oraş, alţii îl rugau pe episcop să-i răscumpere de la senior. Un număr mare de oameni „neliberi" fugeau pur şi simplu şi se adăposteau înăuntrul zidurilor oraşului, unde li se acorda cel mai adesea azilul cerut, deoarece era nevoie de forţa lor de muncă. În secolul al XII-lea oraşele au devenit atît de puternice, încît au putut să facă din refuzul de a-i preda pe aceşti fugari un drept oficial al oraşelor. Dacă fostul lor senior nu îi cerea înapoi, clăcaşii şi şerbii dobîndeau libertatea.

Pe lîngă puterea de atracţie pe care o exercitau oraşele din această cauză, se mai adăuga şi împrejurarea că în secolul al XII-lea în Germania aproape toate terenurile agricole erau luate în folosinţă. Partea acoperită cu păduri, ca şi cea cu terenuri necultivate, nu a fost atunci cu mult mai mare decît azi, după cum numărul ţăranilor, al satelor şi al gospodăriilor ţărăneşti nu era cu mult mai mic decît în prezent. Ţinuturile rurale erau populate. Feciorii de ţărani ale căror braţe erau de prisos în gospodăria părintească găseau un loc de muncă doar în oraşe sau puteau pleca în regiunile de la răsărit de Elba, a căror colonizare a început în secolele al XII-lea şi al XIII-lea. În Pomerania au fost înfiinţate în decurs de şaptezeci de ani 41 de oraşe germane.

În secolul al XI-lea existau în Germania doar 140 de aşezări orăşeneşti, dintre care cele mai multe nu aveau, ce-i drept, nici 500 de locuitori, erau, aşadar, mai mici decît un sat de mărime mijlocie din ziua de azi ; în secolul al XII-lea se puteau deja număra 250 de oraşe, iar în secolul al XIII-lea numărul lor a crescut brusc la 2 000.

Grebănarul favorizează comerţul. La înflorirea rapidă a oraşelor a contribuit o invenţie aparent neînsemnată, a cărei importanţă o sesizăm cu greu azi, cînd ne supără mirosul de benzină : e vorba de grebănar. De obicei, fără să ne dăm seama, subscriem la opinia care pretinde că situaţia transporturilor a continuat să fie, pînă la folosirea trenului pe scară largă, aproape la fel de primitivă ca în primele timpuri. Lucrul nu corespunde însă realităţii. Inventarea în mileniul al IV-lea î.e.n., în ţara Babilonului, a roţii şi, o dată cu ea, a carului pentru poveri, domesticirea cămilei în Egipt în jurul anului 1100 î.e.n. au constituit revoluţii în istoria traficului, la fel ca şi şoselele romane pe care, pentru prima oară, au putut circula pe distanţe mari care trase de cai.

Un progres cu totul deosebit are loc în secolul al XI-lea : apare căruţa cu cai, care, în sfîrşit, poate transporta poveri mari, deoarece caii sînt pentru prima dată înhămaţi într-un mod corespunzător. Sistemul primitiv de înhămare pentru poveri mici, folosit adesea chiar şi în zilele noastre, este cel

numit „cu pieptar", în care calul trage folosind numai forța mușchilor pectorali. Cureaua de piele îi strînge omoplații și îi împiedică respirația. Abia în secolul al XI-lea, o dată cu apariția grebănarului, este posibilă utilizarea întregii forțe de tracțiune a calului. Acum grebănarul căptușit acționează în primul rînd asupra umerilor puternici, fără să apese plămînii.

Abia acum se perfecționează camionul care transportă marfa, abia acum devine rentabil transportul poverilor de-a lungul țării, abia acum orașele care nu sînt așezate pe țărmul mării sau pe malurile rîurilor navigabile au posibilitatea să devină piețe comerciale însemnate, în stare să concureze porturile fluviale și maritime.

Asemenea orașe sînt *Augsburg* și *Nürnberg*. Și ele primesc acum dreptul de poprire, adică autorizația dată de suveranul țării de a-i obliga pe negustorii aflați în trecere să se oprească pentru un timp și să-și expună marfa spre vînzare. Ca mărime, în secolul al XIII-lea, Augsburg se mai afla în urma vechilor porturi de pe Rin și Dunăre : *Köln, Viena* și *Regensburg*. Și la Marea Baltică vechilor porturi li s-a alăturat unul nou, care înflorea impetuos — *Lübeck*, unul din orașele întemeiate de Henric Leul, duce de Saxa și Bavaria (1129—1195). Tot el a dat viață orașelor München și Braunschweig.

Întemeierea orașului *München* în anul 1158 este un exemplu sugestiv de felul cum „se făceau" pe atunci orașele. Vechea șosea pe care se transporta sarea din Reichenhall traversa rîul Isar, lîngă orășelul Föhring, care aparținea schitului Freising. Ca să forțeze trecerea rentabilului comerț cu sare prin teritoriul său, Henric Leul a dat foc în mod samavolnic orășelului Föhring și podețului de lemn de peste Isar, transferînd „drumul sării" în susul apei, spre vadul de lîngă mănăstirea Munichen. Acesta a fost începutul ; azi trăiesc la München 1,1 milioane de oameni.

Așadar, începînd din secolul al XII-lea există, în sfîrșit, orașe și în Germania. E drept că în ele grohăiau porcii ; cînd ploua, pe străzile nepavate se așterneau paie ; în băltoacele din fața primăriei se bălăceau rațele. „Și dacă orașul se împodobește vreodată în vederea unei vizite împărătești sau a unei slujbe solemne, atunci nu numai că se scot spînzurații din

spînzurători, dar se şi adună gunoiul de pe străzi şi pieţe" [18].

În orice caz, există acum oraşe cu negustori bogaţi, cu meşteşugari iscusiţi şi cu un puternic sentiment al propriei valori. La început popoarele cu o veche civilizaţie orăşenească nici nu

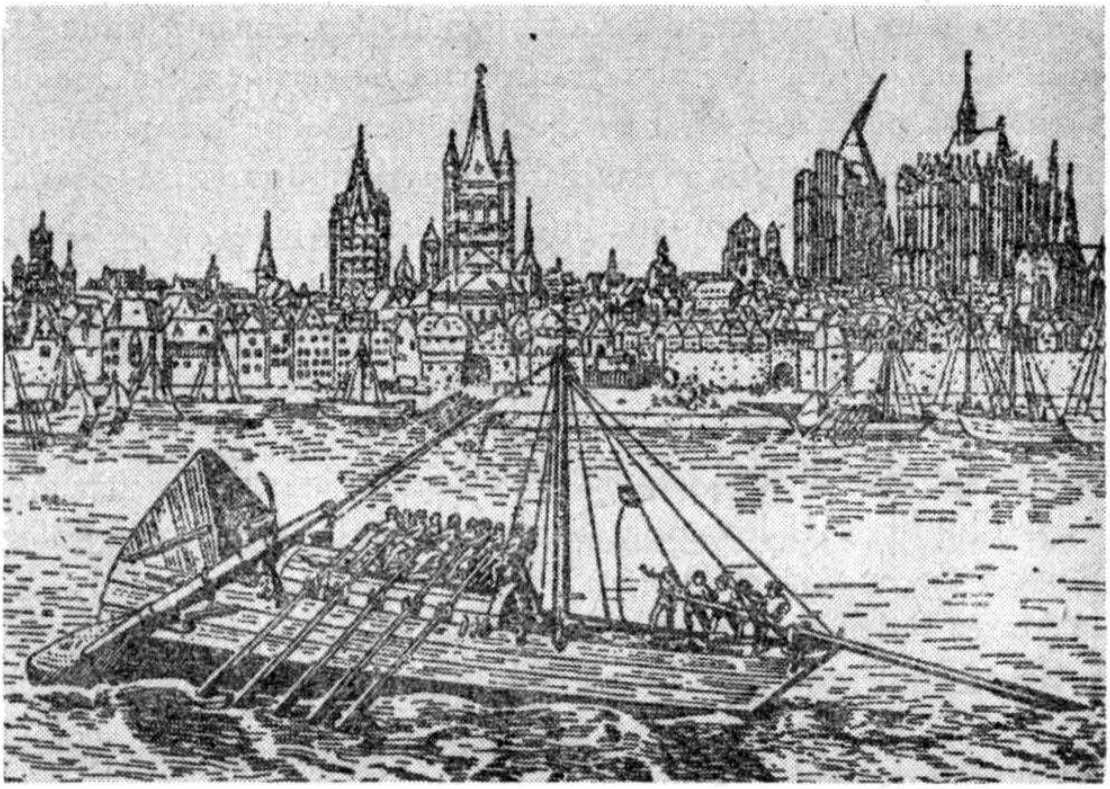

Panorama oraşului Köln în evul mediu tîrziu.
În dreapta, în ultimul plan, Domul pe jumătate terminat. Construcţia lui a fost întreruptă timp de peste 400 de ani, din 1437 pînă în 1842

voiau să dea crezare acestui lucru. Uimirea răzbate limpede din relatarea poetului italian Francesco Petrarca, care a vizitat oraşul *Köln* în 1333 [19]:

Petrarca în Köln. „Köln m-a primit ... O localitate renumită prin aşezarea şi fluviul ei, renumită şi prin locuitorii ei. E uimitor cîtă civilizaţie găseşti în ţara aceasta barbară, cît de frumos se înfăţişează oraşul, cît de gravă e ţinuta bărbaţilor, cît de atrăgătoare sînt manierele femeilor ! Întîmplător, cînd am sosit acolo era tocmai seara sfîntului Ioan şi soarele începuse să coboare către apus. De îndată, urmînd îndemnul prietenilor de la han, ne îndreptăm spre rîu să vedem un spectacol minunat... Tot malul era plin cu o mulţime imensă şi strălu-

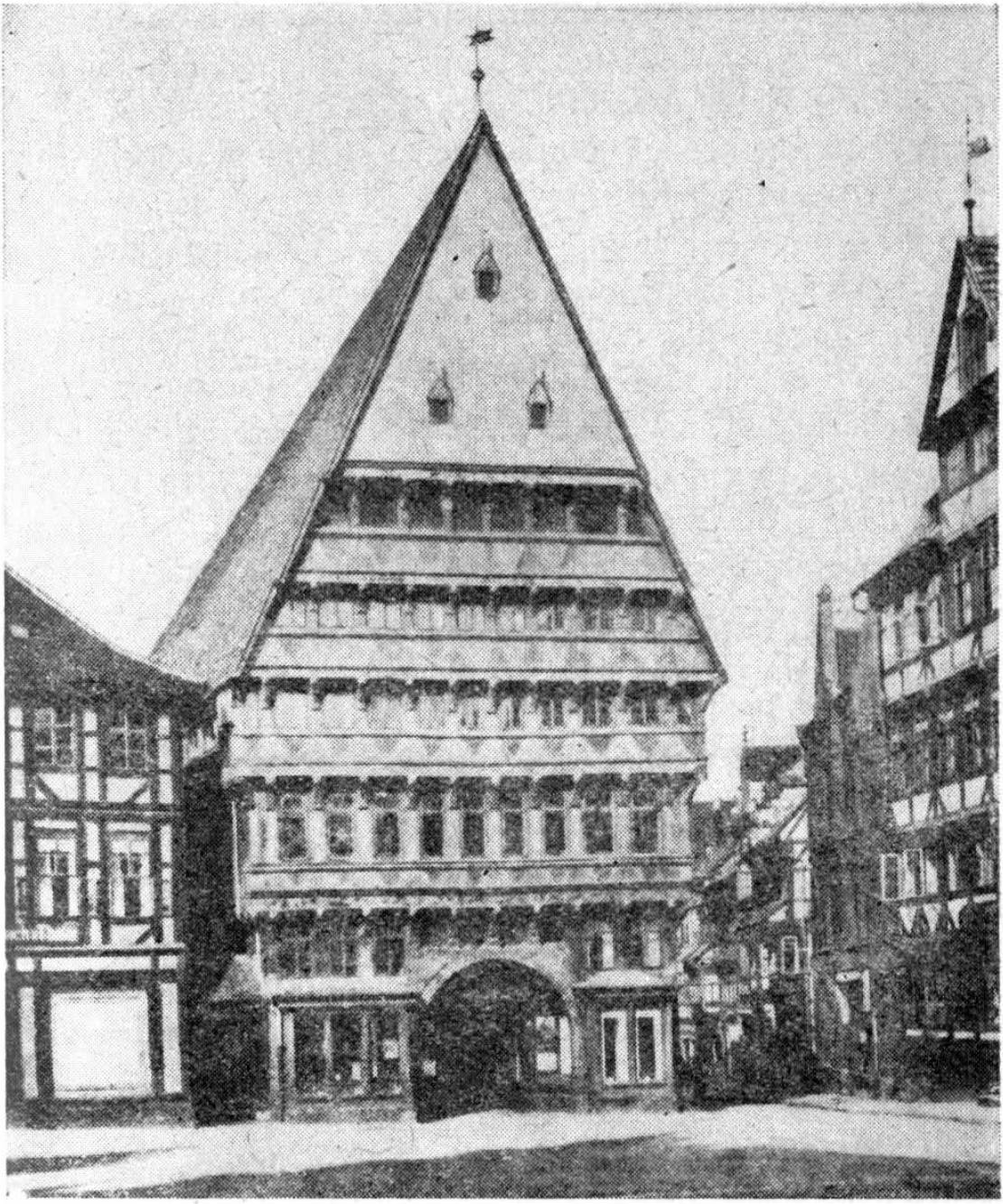

Localul breslei măcelarilor din Hildesheim, una din cele mai frumoase mărturii ale arhitecturii medievale germane, construit în 1529, distrus de bombe la 22 martie 1945 (Foto : Arhiva de artă și istorie)

citoare de femei... M-am oprit uimit... O, zei ! Ce figuri, ce chipuri, ce ţinută ! Doar cel venit cu inima înlănţuită poate scăpa de pîrjolul dragostei... Era o mulţime de neînchipuit, fără să fie înghesuială. Unele purtau cununi din plante înmiresmate şi aveau mînecile sumese pînă peste coate. Îşi spălau mîinile şi braţele albe în valurile repezi şi, într-un zumzet de glasuri voioase, îşi povesteau în şoaptă ceva amuzant..."

La întrebarea lui despre pricina adunării acestei mulţimi, Petrarca a primit răspunsul : „Este un obicei străvechi de prin partea locului şi mai ales femeile îşi închipuie că, spălîndu-se în fluviu în această zi, ar putea să înlăture timp de un an orice nenorocire care le ameninţă şi să aibă astfel de întîmpinat numai lucruri îmbucurătoare. Prin urmare, această purificare se face în fiecare an cu aceeaşi rîvnă nesecată... La aceste vorbe am zis zîmbind : Peste măsură de fericiţi sînteţi voi, locuitori de pe meleagurile Rinului, dacă fluviul vă spală nefericirea. Pe a noastră n-au fost în stare s-o spele nici Padul şi nici Tibrul.

În zilele următoare m-am plimbat din zori şi pînă pe-nserat, condus prin oraş de aceiaşi prieteni. Era foarte plăcut, dar nu atît din pricina a tot ce mi se dezvăluia în faţa ochilor, cît pentru sentimentul provocat de amintirea că strămoşii noştri, atît de departe de patrie, au lăsat asemenea grandioase monumente ale măreţiei romane... În centrul oraşului am văzut domul, care e mai mult decît magnific şi care, deşi neterminat, nu fără temei este numit cel mai înalt".

Asemeni „Turnului Babel". Domul din Köln a fost terminat abia în secolul al XIX-lea. Goethe l-a denumit „un model al acelor concepţii uriaşe, avîntate către cer asemeni «Turnului Babel» şi care rămîn atît de incomensurabile cu mijloacele pămînteşti, încît realizarea lor trebuia la un moment dat să se oprească" [20].

„Asemeni «Turnului Babel»" înseamnă acel amestec de evlavie şi trufie din care a izvorît „Turnul Babel". Un orăşel de 25 000 de locuitori, ce-i drept bogat şi, pe vremea aceea, mai mare decît Viena sau oricare alt oraş al Imperiului german, începe să zidească în 1248 cea mai înaltă biserică din lume.

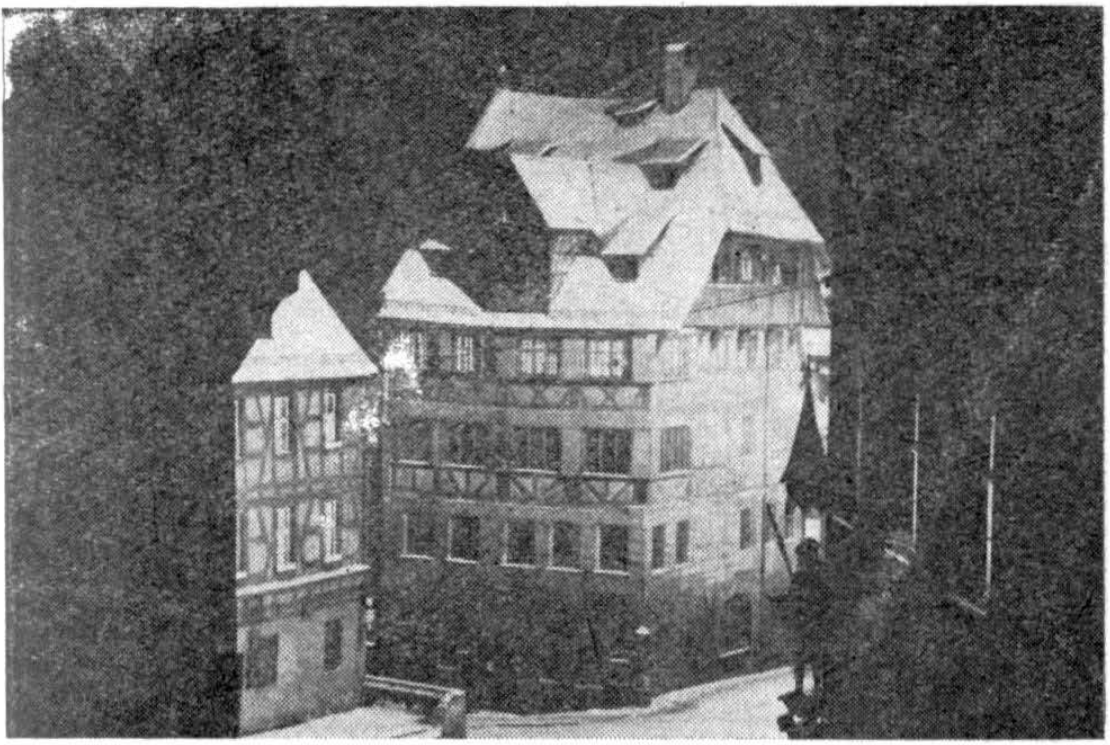

Nürnberg. Casa lui Albrecht Dürer (Foto Süddeutscher Verlag)

Berna. O parte a vechiului oraş, construit pe peninsula formată de un cot al rîului Aar (Foto Ullstein)

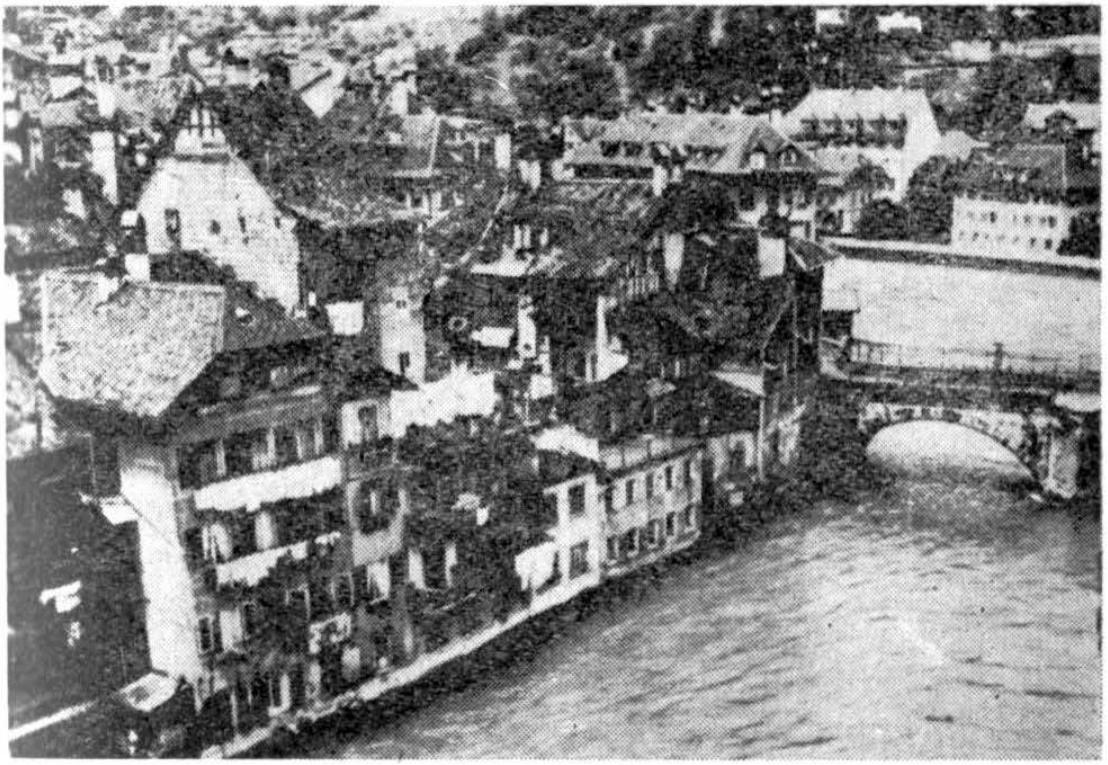

Un proiect întrecînd orice măsură, asemenea piramidelor. Domul trebuia să trîmbiţeze departe, dincolo de Rin, atît puterea lui dumnezeu, cît şi măreţia oraşului Köln. Cu o macara pe

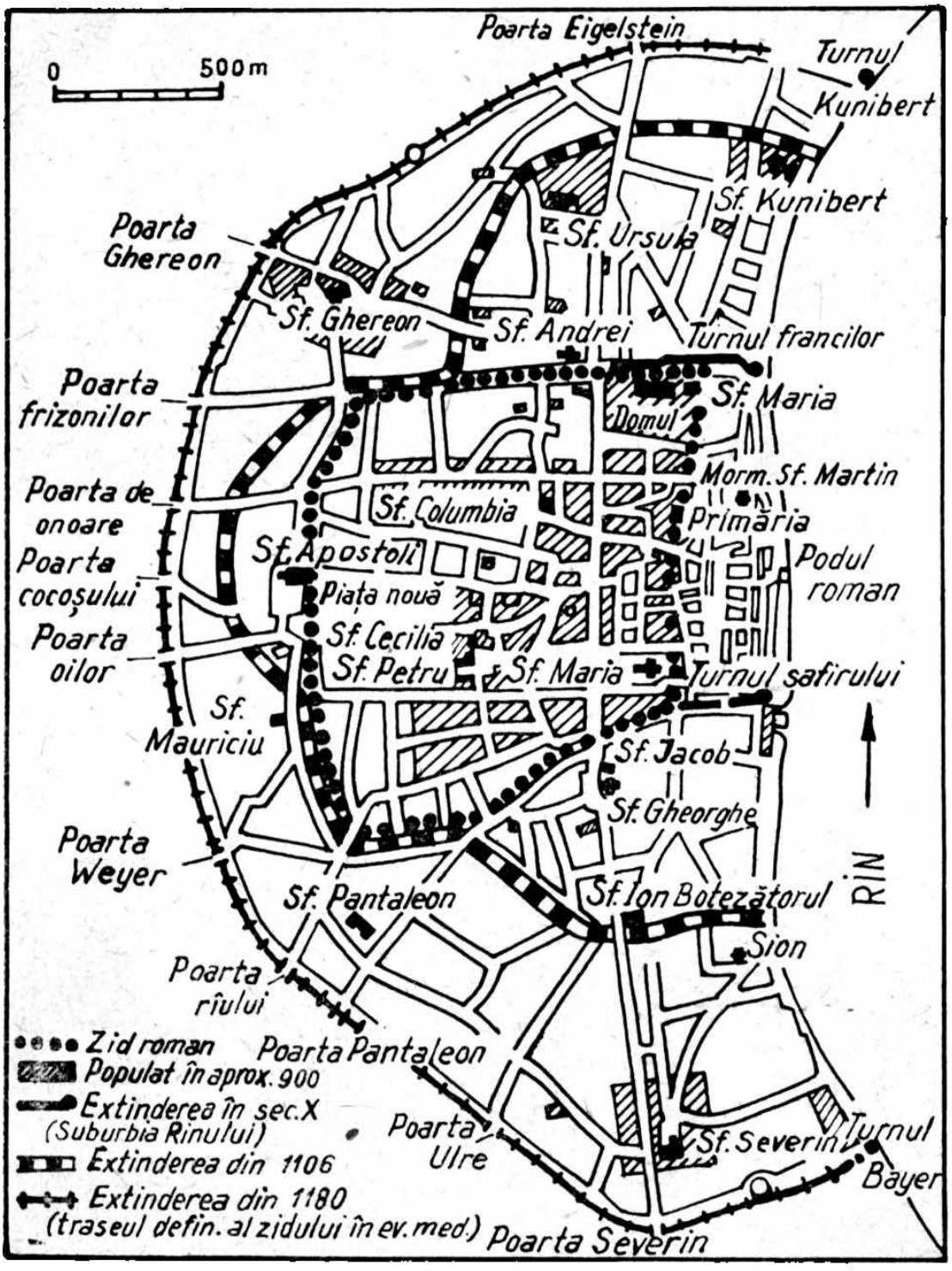

Inelele de creştere ale unui oraş : vechiul Köln

turnul sudic, pe jumătate terminat, şi cu o adîncă strungă în naos, el a demonstrat însă timp de patru secole că cetăţenii oraşului Köln îşi propuseseră mai mult decît erau în stare să înfăptuiască.

Tinerele oraşe germane şi-au afirmat sentimentul valorii lor — pe plan politic şi comercial — într-o formă care azi ne uimeşte. Timp de cinci secole, majoritatea oraşelor germane mai mari nu erau subordonate ţării pe al cărei teritoriu se aflau, ci depindeau exclusiv de împărat.

Oraşele Eladei stăpîneau fiecare teritoriile rurale care le înconjurau ; ogoarele aparţineau în exclusivitate oraşelor. Întregul teritoriu al Imperiului roman era considerat drept proprietatea unui singur oraş — Roma. În Germania, în schimb, oraşele nu stăpîneau pămîntul (cu excepţia zonei limitrofe), după cum nici ele nu erau supuse principelui domnitor. *Oraşul imperial* era pe teritoriul seniorului respectiv un corp străin, o republică minusculă, înconjurată de un zid puternic, implîntată în mijlocul unei ţări care-şi avea monarhul ei.

Privilegiile oraşelor imperiale îşi au obîrşia în situaţia specifică a celor mai vechi aşezări medievale de tip orăşenesc — *castelele imperiale,* care, aşa cum era firesc, depindeau nemijlocit de suveran. Pentru *oraşele episcopale,* independente faţă de principele laic, calea pînă la subordonarea directă faţă de împărat nu era lungă. Şi alte oraşe mari din apusul Germaniei şi-au cucerit aceleaşi privilegii în decursul secolelor al XIII-lea şi al XIV-lea. Zürich şi Berna erau încă din 1218 oraşe imperiale, Nürnberg din 1219, Lübeck din 1226, Köln din 1274.

Suveranitatea — izvor al aroganţei. Începînd din 1489 oraşele imperiale erau reprezentate în Dieta imperială — denumită Reichstag — ca o stare aparte. Numărul lor maxim a atins cifra de 83 ; cînd, în 1806, Sfîntul imperiu roman de naţiune germană s-a destrămat, ultimele oraşe imperiale care mai fiinţau, 51 la număr, şi-au pierdut implicit privilegiile. Congresul de la Viena repune în drepturile lor de oraşe imperiale numai 4, şi anume Hamburg, Bremen, Lübeck şi Frankfurt. Frankfurt şi-a pierdut privilegiile în 1866, Lübeck în 1937. Hamburg şi Bremen le mai deţin şi azi. Numai că acum nu se mai numesc oraşe imperiale, ci landuri federale. (Viena este de asemenea un land federal, dar cazul e frecvent pentru capitale în numeroase state.)

Marele hrisov prin care Nürnberg a fost ridicat, la 8 noiembrie 1219, la rangul de oraş imperial. Diploma poartă parafa împăratului Frederic al II-lea, precum şi numele episcopilor, principilor şi curtenilor care au fost martori la întocmirea ei. Cînd şi în ce împrejurări a fost deteriorat documentul nu se mai ştie

Epoca de glorie a oraşelor imperiale a fost totodată şi epoca celei mai profunde fărîmiţări a statului german. Geloase, ele vegheau cu străşnicie la apărarea privilegiilor lor. Ţelul lor nu era legea, ci privilegiul. În Germania de sud-vest, oraşe minuscule ca Windsheim, Bopfingen sau Pfullendorf au reuşit să rămînă subordonate exclusiv împăratului. Prin anul 1800 Jean Paul a zeflemisit acele sate înconjurate de un zid care se considerau superioare principelui domnitor. Astfel, în satira sa „Şederea mea în biserica Nepomuk în timpul asedierii fortăreţei imperiale Ziebingen" se poate citi: Între Ziebingen şi oraşul imperial Diebsfehra, „oraş cu peste 150 de locuitori", a izbucnit războiul pentru că gîştele unui oraş imperial abuzau de păşunile celuilalt. Cei din Ziebingen au baricadat porţile şi au ocupat poziţii pe zid — „pe scurt, acum nu mai lipsea pentru o bună apărare decît inamicul". În cele din urmă se apropie duşmanul, dar parlamentarii pun capăt luptei înainte ca ea să fi început, iar gîştele pasc mai departe nestingherite unde vor.

Existau totuşi şi mici războaie care puteau aduce un oraş în pragul ruinei. Pînă la aşa-numita pace veşnică din 1495, nici unui bărbat liber nu-i era interzis să declare război altor bărbaţi, unei cetăţi, unui oraş, unui principe sau chiar împăratului, adică să poarte pe cont propriu război împotriva lor. Declararea ostilităţilor trebuia să fie clar precizată, fiind valabilă numai cu respectarea anumitor forme bine stabilite; după aceea însă fiecare parte jefuia şi ucidea atît cît putea. Doar înăuntrul unui oraş, acolo unde domnea *pacea cetăţii* (Burgfriede), ostilităţile erau interzise.

Îndeosebi în evul mediu tîrziu numărul războaielor particulare purtate de cavaleri şi castelani împotriva oraşelor a fost foarte mare, pentru că aceştia erau ameninţaţi în însăşi existenţa lor de civilizaţia mereu mai înfloritoare a oraşelor. Adeseori cavalerii încercau să-şi redobîndească prin forţă domeniile sau teritoriile ipotecate negustorilor bogaţi de la oraş. De îndată ce notificau începerea ostilităţilor, oraşul se transforma într-o fortăreaţă şi îşi înarma toţi bărbaţii. De cele mai multe ori cavalerii nici nu încercau măcar să ia oraşul cu asalt, ceea ce ar fi fost de altfel peste puterile lor. Paralizau

traficul de mărfuri, dădeau foc pădurilor aparţinînd oraşului sau puneau stăpînire pe sate şi mori — şi nu încheiau ostilităţile decît atunci cînd oraşul renunţa la proprietatea lui.

În felul acesta sau pur şi simplu atacînd carele grele încărcate pînă la refuz, fără a declara război în prealabil, îşi duceau cavalerii — care odinioară stăpîniseră imperiul împreună cu împăratul — luptele de ariergardă împotriva noilor forţe ce-şi făcuseră apariţia în Germania: negustorii bogaţi ai marilor oraşe.

Hansa — o ligă a intereselor. Liga hanseatică a fost instrumentul cel mai puternic al marilor negustori. La început denumirea de „hansă" desemna o asociaţie a negustorilor germani, creată anume pe o piaţă comercială străină, pentru a le reprezenta acolo — în comun — interesele. Negustorii din Köln au întemeiat o „hansă" la Londra încă din secolul al XII-lea. Mai tîrziu asemenea „hanse" germane, bucurîndu-se de mare influenţă, au luat fiinţă la Bruges, în portul norvegian Bergen şi pe marea piaţă rusească de blănuri de la Novgorod (pe lacul Ilmen, la sud de Petersburg; a nu se confunda cu Nijni Novgorod, astăzi oraş mult mai mare, actualul Gorki, la răsărit de Moscova).

Colonia comercianţilor germani din Novgorod, care treptat a ajuns să controleze întregul negoţ al marii pieţe de tranzit, a fost o mică fortăreaţă — apărată de paznici şi cîini răi —, înţesată cu baloturi de marfă şi cu butoaie. Factoria din Bergen, de asemenea fortificată, se simţea atît de puternică, încît garnizoana ei a ucis un guvernator al regelui şi un episcop atunci cînd aceştia au vrut să reducă privilegiile germanilor.

Ulterior, ceea ce într-un sens mai strict s-a numit Liga hanseatică a fost o uniune nu prea viguros închegată a oraşelor-mume ale acestor aşezări comerciale, ca şi a altor oraşe care s-au organizat, în 1358, sub conducerea oraşului Lübeck. Printre cele mai însemnate oraşe ale Ligii hanseatice — al căror număr total se ridica în secolul al XV-lea la 160 — erau Köln, Magdeburg, Bremen, Reval şi Visby.

Visby (sau Wisby) era așezat pe o stîncă abruptă, înaltă de 30 m, pe coasta de vest a insulei Gotland din mijlocul Mării Baltice, și constituia teritoriul de bază al „hansei". Din secolul al XI-lea pînă în secolul al XIV-lea, Visby, pe atunci populat de suedezi și germani, era cel mai mare și, incontestabil, cel mai bogat oraș al Scandinaviei. Înainte de ascensiunea Lübeckului, Visby a stat în fruntea orașelor Ligii hanseatice. După aceea, Visby a avut parte de una dintre cele mai ciudate lovituri ale soartei din cîte au distrus vreodată un mare oraș.

Heringii emigrează. La Visby au fost găsite mari cantități de monede arabe și solizi bizantini. Era portul în care mărfurile Rusiei se încrucișau cu cele ale Europei centrale. Mărfurile Asiei, tranzitate prin Moscova și Novgorod, ajungeau pînă la Gotland, iar de acolo plecau mai departe spre sud-vest.

Baza prosperității Visby-ului o constituiau însă heringii. Din cel de-al XII-lea și pînă în al XIV-lea secol, Marea Baltică a fost marele helești al Europei : Gadus morrhua și mai ales heringul populau apele în cantități imense. Heringii sărați erau un aliment de bază și o marfă la care se cîștigau milioane. Heringii au preferat mai întîi țărmul german al Mării Baltice, apoi au schimbat direcția spre nord și s-au înghesuit în bancuri inimaginabil de mari pe coasta de sud-est a Suediei și în jurul insulei Gotland.

Din acest punct de vedere anexarea prin forță, în jurul anului 1361, a Gotlandului de către regele Danemarcii a reprezentat pentru orașele hanseatice o catastrofă. Liga hanseatică, în sine o alianță economică fără scopuri și funcții politice în cadrul Imperiului german, nu ducea numai războaie comerciale, cum au fost cele îndreptate împotriva Angliei, Norvegiei și Flandrei, ci punea mîna și pe arme atunci cînd interesele ei economice erau amenințate. Între anii 1367 și 1370 orașele hanseatice au cucerit Danemarca, Gotland și vîrful sudic al Suediei, peninsula Schonen.

De-a lungul țărmului peninsulei Schonen fiecare oraș hanseatic a întemeiat o factorie care se compunea din birouri, case de lemn pentru pescari, meșteșugari, negustori și perso-

nal de pază, precum și din case de piatră pentru afumatul și săratul heringilor. Tot ținutul se afla sub controlul guvernatorului numit de Lübeck, fiind apărat împotriva danezilor prin palisade și șanțuri cu apă.

Curînd după 1400, bancurile de heringi au făcut unul din acele salturi care încă din vechime i-au dus pe pescari la despe-

rare — au ocolit Marea Baltică și s-au îngrămădit în fața țărmului olandez. Visby, aflat și așa într-o stare critică din pricina vecinătății prea numeroaselor colonii hanseatice și a ascensiunii orașului Lübeck, și-a pierdut baza de existență. În scurt timp a sărăcit și a ieșit din rîndul marilor piețe comerciale ale evului mediu. Mulți pescari au devenit pirați. Fostul stăpîn al Mării Baltice și conducător al celei mai mari puteri economice de la nord de Veneția a decăzut, devenind un orășel de provincie, pentru care masivul zid ridicat în

secolul al XIII-lea şi înzestrat cu 38 de turnuri este mult prea mare.

Lübeck şi destrămarea Ligii hanseatice. Lübeck a devenit cel mai important port al Germaniei şi al Mării Baltice, iar în evul mediu tîrziu Marea Baltică era — după Mediterană — cea mai circulată mare din lume. Bisericile masive zidite din cărămidă, fortificaţia monumentală a oraşului, de care îţi mai aminteşte şi astăzi poarta Holsten, ridicată în 1478, casele burghezilor bogaţi, înflorirea artelor plastice şi a tiparului, precum şi produsele de lux, ca, de pildă, vestitul marţipan, au adus în secolul al XV-lea oraşului Lübeck faima de a fi, alături de Veneţia, Florenţa şi Bruges, unul dintre cele mai înstărite şi frumoase oraşe ale Europei.

Destrămarea Ligii hanseatice în secolul al XVI-lea, ca şi declinul oraşului Lübeck au avut în mare măsură aceleaşi cauze : dezbinarea mereu mai accentuată a oraşelor hanseatice, concurenţa din ce în ce mai acerbă a englezilor şi olandezilor şi, înainte de toate, descoperirea Americii şi a căii maritime către India, adică deplasarea comerţului din Marea Mediterană şi cea Baltică spre Oceanul Atlantic şi cel Indian. Din Liga hanseatică a rămas multă vreme doar spiritul comercial ; s-a păstrat denumirea de „oraş hanseatic", pe care o mai poartă astăzi oraşele Lübeck, Hamburg şi Bremen şi de la care îşi derivă societatea germană de navigaţie aeriană denumirea de „Lufthansa".

Liga hanseatică a deschis regiunea Mării Baltice şi a Mării Nordului pentru comerţul mondial, de asemenea, în parte, şi pentru creştinism. A dus tînăra civilizaţie orăşenească germană spre ţărmuri îndepărtate, înlesnind marilor oraşe comerciale germane să ocupe poziţia de putere mondială care dirija comerţul din Scoţia pînă la Regensburg, de la Paris pînă la Novgorod. Oraşele hansei aduceau heringi din Marea Baltică, grîne din Pomerania, blănuri din Rusia, articole de fierărie din Renania, postav din Flandra, damasc din Florenţa, mătase din Bizanţ, vin din Cipru, articole de lux din Veneţia, dulciuri orientale parfumate cu ulei de trandafir şi

mirodenii indiene, care erau atît de prețioase, încît le vindeau spițerii.

Se pare că în jurul anului 1500, cu toate că nu număra decît vreo 25 000 de locuitori, Lübeck era ca mărime al treilea oraș al Germaniei. Cel mai mare oraș era Köln, cu aproximativ

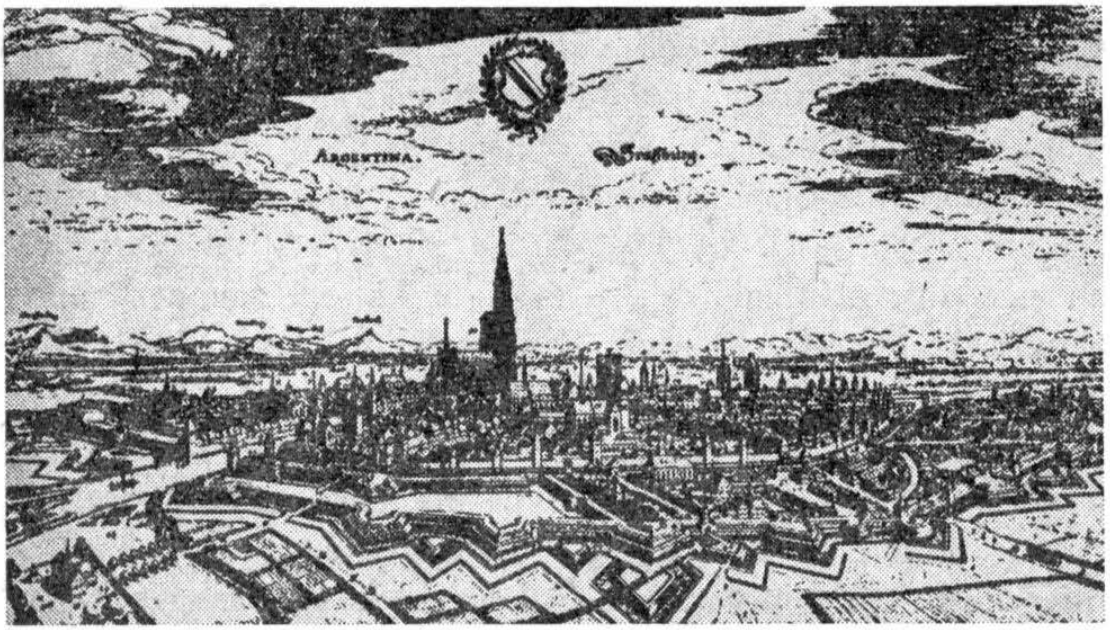

Strassburg în secolul al XVII-lea : catedrala și zidul domină orașul

35 000 de oameni. Cifrele pentru Viena variază între 20 000 și 60 000. Peste 20 000 de locuitori au mai avut, pare-se, Augsburg, Breslau, Danzig, Erfurt, Hamburg, Nürnberg, Praga, Strassburg și Ulm. Berlinul nu avea pe atunci decît vreo 12 000 de locuitori.

Praga a găzduit din 1348 prima universitate a Imperiului german. *Strassburg* s-a împodobit cu marea catedrală al cărei solitar turn nordic — terminat în 1439 — a fost, cu înălțimea sa de 142 m, multă vreme cea mai înaltă clădire din lume.

Orașe mai mari și mai bogate decît în Germania au existat, ce-i drept, în Țările de Jos : la gura Rinului orașul hanseatic *Dordrecht,* care acum nu mai e decît o suburbie a Rotterdamului ; în Belgia actuală *Gent,* port pe fluviul Schelde și vestit oraș al postăvarilor, care număra în jurul anului 1300 cam 60 000 de locuitori, fiind cel mai mare oraș din Europa centrală și totodată unul dintre cele mai mari ale continentului ; dar, înainte de toate, trebuie menționat *Bruges.*

Portul se înnisipează. Pentru că era străbătut de canale şi pentru că era singurul oraş care la nord de Alpi se putea compara prin luxul şi bogăţia lui cu vestita Veneţie, Bruges a fost numit în epoca lui de strălucire (secolele al XIV-lea şi al XV-lea) „Veneţia nordului". Marele drum comercial care pleca din Italia spre Marea Nordului se termina la Bruges. Aici mărfurile Mării Mediterane şi ale Orientului erau încărcate pe vapoarele care le transportau spre Anglia, nordul Franţei şi Marea Baltică. Tot din Bruges postavurile Flandrei şi ale Angliei îşi începeau călătoria spre sud-est. Cetăţenii bogaţi ai oraşului Bruges îşi aureau faţadele caselor. Îngîmfarea oraşului şi-a găsit expresia într-un turn înalt de 108 m, numit Belfried, care servea doar ca podoabă. Acest turn şi cel din Gent, înalt de 118 m, erau — de la farul din Alexandria încoace — cele mai înalte construcţii laice din lume.

Prin anul 1450 s-a produs catastrofa ; golful portului s-a înnisipat. Comercianţii şi bancherii din Bruges s-au mutat la *Anvers,* care a devenit în scurt timp una dintre cele mai mari pieţe comerciale din lume, iar în secolul al XVI-lea era deja un mare oraş în actualul înţeles al cuvîntului (în 1567 avea 125 000 de locuitori), fiind la nord de Alpi al doilea oraş ca mărime după Paris. Declinul oraşului Bruges a fost definitiv, numele său transformîndu-se în „Bruges la Morte" (Bruges cel mort). Cu mîndra splendoare a caselor de patricieni, cu romantismul canalelor sale, situat la 15 km depărtare de mare, el visează de 500 de ani la vechea sa splendoare — numărînd doar 60 000 de locuitori, probabil mai puţin decît avea odinioară. Heringii şi nisipul au dus de rîpă metropole întregi.

În secolul al XVII-lea, noul port de importanţă mondială *Amsterdam* şi marele centru textil din delta Rinului *Leiden* au devenit, la rîndul lor, mari oraşe, probabil încă înaintea *Vienei,* cel mai vechi mare oraş în spaţiul de limbă germană (primul recensămînt al populaţiei vieneze, efectuat în 1754, confirmă existenţa a 175 000 de locuitori). „Leidener Zeitung" („Gazeta din Leiden"), a cărei apariţie datează din 1680,

a fost mult timp cel mai de seamă organ de presă din Europa. Cînd în 1755 a fost închis în temniţele Veneţiei, Casanova a cerut această gazetă (ce-i drept, în zadar).

Oraşul familiilor Fugger şi Welser. Pînă la ascensiunea Vienei şi, mai tîrziu, a Berlinului, exista în Germania un singur oraş care la rigoare s-ar fi putut numi metropolă, deşi după actualele criterii era minuscul. E vorba de *Augsburgul* secolului al XVI-lea, citadela multimilionarilor Europei, patria familiilor Holbein şi Mozart.

În jurul anului 1500, oraşul imperial de pe rîul Lech a lăsat în umbră Köln şi Lübeck, pînă atunci cele mai mari pieţe comerciale germane. Trei au fost motivele cărora oraşul Augsburg le-a datorat ascensiunea: poziţia lui pe marele drum comercial care lega în evul mediu tîrziu cele mai bogate ţări ale Occidentului — Italia şi Ţările de Jos (Veneţia — Brenner — Augsburg — Bruges şi, mai tîrziu, Anvers); apoi prelucrarea inului şi bumbacului, ramură în care oraşul a ocupat primul loc în Europa; în sfîrşit, neobişnuita iscusinţă şi spiritul întreprinzător al marilor lui familii de comercianţi, în frunte cu familiile Fugger şi Welser.

Jacob Fugger (1459—1525), nepotul unui meşter ţesător, a fost cel mai mare bancher al Europei. Printre clienţii lui se numărau mai mulţi papi, împăraţii Maximilian I şi Carol al V-lea. Cînd Reichstagul îşi ţinea sesiunea la Augsburg, împăratul cu întreaga sa suită locuiau în palatul familiei Fugger. Intrînd în posesia tuturor minelor de cupru din Austria şi Spania, familia Fugger a deţinut în Europa monopolul asupra acestui metal. A construit la Augsburg clădiri somptuoase, a instituit fundaţii, biblioteci şi colecţii de artă. Unul din cei doi nepoţi care au moştenit averea lui Jacob Fugger a mai lăsat în urma lui, în ciuda unor mari pierderi, 6 milioane de coroane aur în bani peşin.

Majordomul unui duce silezian povestea despre vizita făcută de stăpînul său casei Fugger în 1575 [21]: „Un asemenea banchet nu mi-a fost dat de mult să văd. Nici împăratul roman n-ar fi putut să ofere mîncăruri mai alese. În

plus, era un lux extraordinar. Masa a fost servită într-un salon în care se vedea mai mult aur decît culoare. Pardoseala de marmură era într-atît de lustruită, încît aveai impresia că umblai pe gheață. De-a lungul salonului se afla un bufet plin cu diferite servicii de băut din sticlă de Murano, deosebit de frumoase ; sala ar fi valorat, după cît se spune, mult mai mult decît o tonă de aur..."

Cealaltă familie de milionari din Augsburg, *Welser*, conducea o întreprindere care se ocupa de comerț, de exploatarea minelor și de operații bancare. În 1505, la numai opt ani după portughezi, ea a trimis primul vas german să facă ocolul Africii pentru a ajunge în India ; pe vremea aceea familia Welser poseda cea mai mare flotă. Firma avea birouri la Anvers, Lisabona și în America recent descoperită, respectiv pe insula Haiti. De la regele Portugaliei a cumpărat întregi recolte anuale, iar în 1528 a luat chiar în stăpînire Venezuela. Această parte a Lumii noi a fost un dar din partea lui Carol al V-lea drept recompensă pentru sprijinul financiar pe care i l-a acordat la alegerea sa ca împărat.

Familia Welser a trebuit, ce-i drept, să-și asume obligația de a cuceri și coloniza țara. Ca guvernator l-a trimis în America de Sud pe Ambrosius Ehinger, cu trei vapoare și 300 de oameni, majoritatea aventurieri spanioli. Ehinger a întemeiat acolo două orașe. Cutreierînd în lung și în lat pădurile virgine în căutare de bogății, însoțit fiind de ceata sa, care se tot împuțina la număr, în 1532 el a fost în cele din urmă ucis de indieni.

Georg Hohemut, următorul guvernator al firmei din Augsburg în Venezuela, a murit de o boală tropicală. Succesorul lui, Philipp von Hutten (un nepot al celebrului Ulrich von Hutten), a fost ucis în 1546 de către un spaniol, iar în același an împăratul Carol al V-lea a revenit asupra donației, deoarece spaniolii se plîngeau de concurența firmei din Augsburg.

Așa s-a încheiat tentativa unui orășel german de a-și face loc printre puterile coloniale. Pînă la războiul de 30 de ani, Augsburg a rămas însă una dintre cele mai mari piețe comer-

ciale şi financiare ale Europei, iar cu cei aproximativ 40 000 de locuitori ai săi (în jurul anului 1600) — una dintre cele mai mici metropole din cîte au existat vreodată.

Din Nürnberg în jurul lumii. Atunci cînd vorbim de înflorirea oraşelor germane în evul mediu tîrziu, de meşteri şi bresle, de romantismul paznicilor de noapte şi al geamurilor bombate, avem în faţa ochilor mai ales imaginea vechiului *Nürnberg* — cel desenat de Albrecht Dürer, descris de Hans Sachs şi cîntat de Richard Wagner, oraşul a cărui imagine imprimată pe cutiile cu turtă dulce este şi azi trimisă spre cele mai îndepărtate colţuri ale lumii.

Nürnberg n-a fost numai un mare oraş comercial ; el a fost renumit mai ales pentru artizanatul său. Giuvaergiii şi feronierii săi, cioplitorii în lemn şi pietrarii, turnătorii în cositor şi alamă, şelarii şi armurierii, pictorii, sculptorii şi gravorii în aramă — printre ei se numărau Albrecht Dürer şi Veit Stoss * — s-au bucurat la începutul secolului al XVI-lea de o faimă mondială. Lăcătuşul Peter Henlein a confecţionat în 1510 primul ceas de buzunar. Încă din secolul al XV-lea vechiul oraş imperial exporta jucării.

Martin Behaim, geograf din Nürnberg, a realizat în 1492, în oraşul său natal, prima reprezentare a Pămîntului sub formă de glob. Behaim a fost de două ori invitat la Lisabona. A dat lecţii de geografie navigatorilor portughezi trimişi să descopere drumul maritim spre India şi a avut cutezătoarea idee de a desena, pe o hartă a Lumii noi, descoperită de Columb, un drum maritim care să permită atingerea Indiei prin America de Sud. După această hartă s-a călăuzit Magellan în prima sa călătorie în jurul lumii (1519—1522) şi, într-adevăr, între Patagonia şi Ţara de Foc a găsit trecerea spre Oceanul Pacific, trecere care îi poartă numele — strîmtoarea Magellan.

---

* Veit Stoss (1445—1533) — sculptor şi cioplitor în lemn, german originar din Transilvania, a lucrat în Polonia şi la Nürnberg, reprezentant al goticului tîrziu. Trei din fiii lui, înapoiaţi în Transilvania, au contribuit la dezvoltarea artelor plastice, lăsînd opere (altare) de o valoare artistică remarcabilă. — *Nota trad.*

Străzile Nürnbergului erau înguste, ca în toate oraşele medievale germane. Cele mai multe case, zidite perete lîngă perete, aveau faţada îngustă — unele doar de patru-cinci metri —, întinzîndu-se în schimb în adîncime, în formă de vagon. Practic, aceasta însemna că adeseori bucătăria şi camerele de serviciu n-aveau ferestre. O scară pe care-ţi puteai frînge gîtul ducea la primul sau la cel de-al doilea etaj. Parterul servea adesea, la casele meseriaşilor şi negustorilor, doar ca prăvălie sau atelier, avînd în plus un coridor şi o bucătărie.

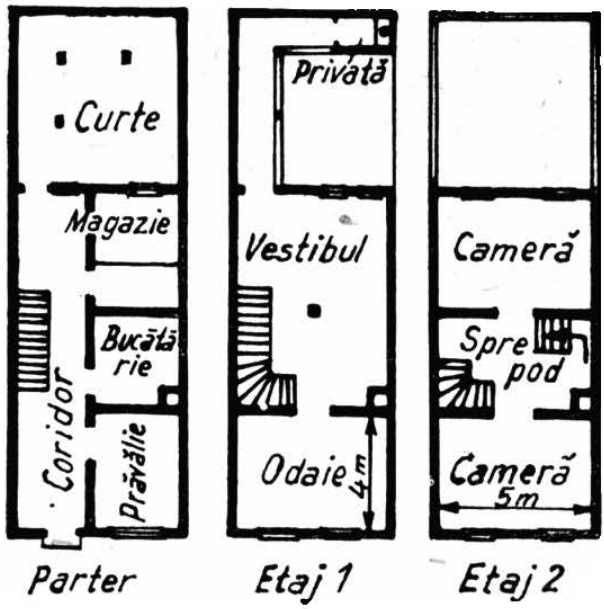

Casa-tip locuită de un meseriaş, într-un oraş german, în jurul anului 1500 se caracteriza printr-o faţadă îngustă, o bucătărie întunecoasă ; casa avea o formă lungulaţă, asemenea unui ştergar

În jurul anului 1500, majoritatea uliţelor din oraşele bogate erau totuşi pavate ; sub pavaj, prin conducte de lemn, curgea apa care alimenta fîntînile din pieţe. Iluminatul străzilor era cunoscut la începutul erei noastre la Alexandria şi Antiohia, dar nu la Köln şi Nürnberg în jurul anului 1500. Cine trecea pe stradă după ce se lăsa întunericul purta cu sine o lanternă sau o făclie. Numai în dreptul caselor aşezate la colţ de stradă existau cazane în care, în caz de asediu sau de tulburări, ardea smoală.

În fiecare seară porţile se închideau, iar paznicul din turn cerceta necontenit cu privirea dacă nu se ivesc duşmani sau dacă nu a izbucnit cumva un incendiu. De cele mai multe ori exista chiar şi un regulament scris pentru pompieri nu numai pentru că era necesară combaterea focului, care din pricina caselor înghesuite şi înguste hotăra destul de des soarta unui oraş, dar şi fiindcă pe vremea aceea exista cîte un „regulament“ pentru mai tot ce era de făcut.

Domnia corporațiilor. Ordonanțele consiliului municipal, statutele breslelor și o strictă supraveghere a moravurilor interveneau adînc în viața particulară, așa încît traiul comunității orășenești era întru totul reglementat și încătușat.

O reglementare a activității pieței și a circulației monetare am mai putea admite. Exista însă și un riguros regulament cu privire la îmbrăcăminte, care stabilea pentru fiecare stare și profesiune în parte ce are voie să îmbrace și cum trebuie să se îmbrace în diverse ocazii. Nimeni nu s-ar fi încumetat să introducă în îmbrăcămintea sa idei personale sau să estompeze deosebirile dintre stări. Cel ce voia să organizeze o petrecere publică cu dans trebuia să aibă o aprobare, care de cele mai multe ori *nu* era dată. Dansul nu putea să dureze decît pînă în amurg, și supraveghetori numiți de consiliul municipal interveneau de îndată ce un dansator își desfăcea un nasture de la gît sau își învîrtea prea tare partenera.

Dintre toate regulamentele, cel mai sever era acela al breslei. Obligativitatea de a face parte dintr-o breaslă nu se limita numai la profesiunile meșteșugărești, ci adesea exista și pentru actori, bărbieri, ba chiar și pentru prostituate și cerșetori. Breslele meseriașilor se îngrijeau ca meșterii să dobîndească cunoștințe profesionale temeinice, iar pentru a-i pune la adăpost din punct de vedere economic, fixau prețurile și impuneau tuturor, prin reglementări extrem de severe, condiții de producție identice. În zilele de tîrg breslele trimiteau spioni pentru a depista pe așa-numiții „Bönhasen" — meseriași care lucrau clandestin, fără aprobarea breslei, și vindeau mai ieftin.

Mai ales la sate se blestema adesea despotismul breslelor orășenești. Multe din renghiurile pline de haz ale lui Till Eulenspiegel pornesc de la festele jucate cîte unui onorabil meșter patron, ca de pildă : cum a copt Eulenspiegel unui brutar bufnițe și pisici de mare, cum i-a sudat unui fierar ciocanele și cleștii laolaltă, cum i-a vîndut unui cizmar excremente drept seu, cum i-a cusut unui cojocar o pisică într-o blană de iepure și numeroase alte năzbîtii.

Și celor din Nürnberg le-a jucat Eulenspiegel cîteva feste. Astfel s-a dat drept medic și a promis că va lecui pe loc toți

bolnavii din spital. I-a pus pe toţi să alerge, ameninţîndu-i că pe cel mai slab alergător îl va arde şi-l va preface în pulbere. De spaimă, toţi au reuşit s-o ia repede la fugă, iar el a încasat 200 de guldeni pentru vindecare.

S-ar putea ca Eulenspiegel să nu fi existat. Dar aceasta interesează mai puţin decît faptul că din cartea cu şotii vedem ce anume stîrnea hazul în Germania în jurul anului 1500, atunci cînd a fost ea întocmită. Dacă ar fi să judecăm după ponderea diferitelor capitole, cel mai mult se rîdea pe seama numeroaselor pozne puse la cale de Eulenspiegel cu ajutorul excrementelor sale. Cartea e plină de festele făcute pe seama unor schilozi, orbi şi animale jupuite — astfel încît, dacă un autor de manuale şcolare ar dori să întocmească o culegere inofensivă din Eulenspiegel, ar întîmpina foarte mari greutăţi.

Faptul că pe atunci isprăvile făcute de măscărici pentru a cîştiga bani, înşelînd nişte schilozi, erau considerate foarte amuzante, ne provoacă azi un simţămînt cam neplăcut. Se naşte chiar bănuiala că poate nu ne-am fi simţit prea bine în Germania în jurul anului 1500, că nu cunoaştem oraşele pe care le iubim, că în orice caz imaginea pe care ne-am făurit-o despre vechiul romantism al oraşelor se bizuie în mare măsură pe ignoranţă sau pe dorinţa de a interzice adevărului orice acces în lumea viselor noastre.

Să chibzuim puţin. Totala încorsetare a cetăţeanului prin dispoziţii şi tradiţii rigide ar fi pentru mulţi dintre noi extrem de supărătoare. În 1503 marelui sculptor Veit Stoss i s-a trecut la Nürnberg „un fier încins prin ambele fălci" pentru că, fiind la mare ananghie, a falsificat o poliţă. Dintele bolnav ţi-l scotea bărbierul fără nici o anestezie. Multe chipuri au rămas pe viaţă desfigurate de variolă. Soarta unui copil care murea de holeră părea ceva normal. Trebuie să ajungem probabil la concluzia că cei mai mulţi dintre noi ar fi găsit pur şi simplu insuportabile condiţiile igienice şi sociale din vestitul oraş Nürnberg.

Visul despre orăşelul romantic. Ne bate gîndul că atmosfera romantică a oraşului, care ne entuziasmează azi şi pe care

sperăm să o mai găsim la Rothenburg ob der Tauber *, în cartierele vechi ale Bernei sau de-a lungul canalelor din Amsterdam nici nu provine probabil din timpurile lui Dürer, ci din cele ale lui Spitzweg **, adică din secolul al XIX-lea, respectiv dintr-o vreme cînd, deşi vestitele oraşe îşi mai menţinuseră aspectul medieval, viaţa devenise acolo mai acceptabilă datorită progreselor făcute în domeniul igienei şi datorită ideilor iluministe ; dintr-o vreme cînd automobilele încă nu

Ludwig Richter (1803—1884). Scenă de moravuri într-un orăşel german din secolul al XIX-lea

făceau zgomot pe străzi, iar coşurile fabricilor din alte oraşe lăsau să se presimtă definitiva prăbuşire a evului mediu conservat. Trebuie să fi fost o plăcere să locuieşti în secolul al XIX-lea în cartierul vechi al Nürnbergului. E drept, nu mai trăia un Veit Stoss, dar nici nu se mai sfredeleau obrajii unui falsificator de poliţe.

Visăm la vremurile cînd farmacistul Karl Spitzweg din München şi contemporanul său Ludwig Richter din Dresda pictau, transfigurînd pe pînză sau pe capacele cutiilor de ţigări stilul „Biedermeier", pe cale să apună ; cînd Eichendorff scria „fîntînile somnoroase murmură în minunata noapte de vară". Visăm la acea vreme cînd, conştienţi de ameninţarea pe care o

* Orăşel bavarez din Franconia de mijloc. — *Nota trad.*

** Karl Spitzweg (1808—1885) — pictor specializat în tablouri de gen. — *Nota trad.*

reprezenta noua putere mondială — industria —, oamenii au ajuns să savureze ceea ce pe vremea lui Dürer era un lucru de la sine înțeles : rînduiala aparent de neclintit ; conștiința locului ce li se cuvenea, a propriei lor demnități și a drepturilor lor ; mîndria pentru orașul natal asupra căruia puteau avea o privire de ansamblu, care avea stil și caracter și ale cărui turnuri, frontoane și ulițe alcătuiau un singur tot pitoresc și familiar.

Secolul al XIX-lea și-a luat rămas bun de la zidurile și porțile care înconjurau orașul ca o cochilie și care îți dădeau sentimentul agreabil de a fi la adăpost de acea mare și sălbatică parte a pămîntului care nu se numea Nürnberg. În sufletul german, cu sprijinul lui Spitzweg și al „maeștrilor cîntăreți", este rezervat un locșor pentru vechiul Nürnberg, prototipul german al orașului, paradisul pierdut. Nu-i de mirare că majoritatea spectatorilor au fost îngroziți în 1956 cînd, cu ocazia reprezentării „Maeștrilor cîntăreți", Wieland Wagner a îndrăznit la Bayreuth să alunge de pe scenă decorurile gen turtă dulce care le plăceau atît de mult. Aceasta nu era doar o încălcare a imaginii create de Wagner, ci și un atentat împotriva sufletului german.

Într-adevăr, unde mai există astăzi acea atmosferă de contemplație, optimism și liniște deplină care emană din versurile scrise de Hölderlin într-o perioadă mult mai apropiată de Spitzweg decît de Dürer :

„Tihna cuprinde orașul, vuietul străzii scade,
Mai huruie căruțele-n mers, cu facle aprinse.
Sătui de plinul zilei, oamenii trag spre case,
Voios, mintosul pune în cumpănă cîștigul
Și pierderea ; gol, fără de flori, fără de struguri,
Fără produsul mîinii, tîrgul se odihnește,
Dar cîntecul lăutei sună-n grădini, departe,
Vestind îndrăgostitul ori, poate, un singuratec
Cu gîndul la prietenii duși, la vremea dusă
Și murmură într-una fîntîni cu dulce susur,
Bat clopote tăcerea văzduhului de seară
Iar paznicul, văzîndu-și de slujbă, strigă ora".

CAPITOLUL

IV

ORAŞELE DE AUR ALE ITALIEI

Abia în zilele noastre Veneţia a căpătat un iz romantic. Pe vremea cînd guvernau dogii, oraşul era la fel de feroce ca oricare alt oraş din antichitate sau din evul mediu.

Ascensiunea oraşelor italiene s-a produs cu mult mai multă impetuozitate şi brutalitate decît la nord de Alpi. De altfel aici nici în evul mediu timpuriu civilizaţia urbană nu s-a stins complet. După detronarea ultimului împărat roman, Odoacru, regele herulilor, şi-a stabilit cartierul său general la *Ravena*. Aici şi-a avut reşedinţa regele ostrogot Teodoric şi tot aici se află atît mormîntul lui, cît şi cel al lui Dante. Ravena n-a mai apucat însă marea epocă de înflorire a oraşelor italiene pentru că, spre sfîrşitul primului mileniu, portul a început să se înnisipeze, iar oraşul a decăzut încetul cu încetul, la fel ca odinioară Eridu, Milet şi Efes, iar într-o perioadă mai apropiată de noi — Bruges.

Palermo a devenit în anul 831, sub stăpînire arabă, capitala Siciliei şi unul dintre cele mai frumoase oraşe ale lumii islamice. Împăratul Frederic al II-lea de Hohenstaufen (1194—1250), care şi-a petrecut tinereţea la Palermo, a ajutat oraşul, în calitatea sa de rege al Siciliei, să înflorească a doua

Visby, aşezat pe insula suedeză Gotland din Marea Baltică, oferă privelişte tipică a unui mic orăşel idilic. Din secolul al XI-lea şi pînă în secolul al XIV-lea Visby a fost cel mai important oraş scandinav şi unul dintre cele mai însemnate porturi ale lumii. Ulterior însă heringii l-au părăsit
(Foto Ullstein)

Turnurile oraşului Gand din Flandra, spre dreapta — Belfried, înalt de 116 m. În jurul anului 1 300, bogatul oraş al postăvarilor se număra, cu cei circa 60 000 de locuitori ai săi, printre cele mai mari din Europa
(Foto Ullstein)

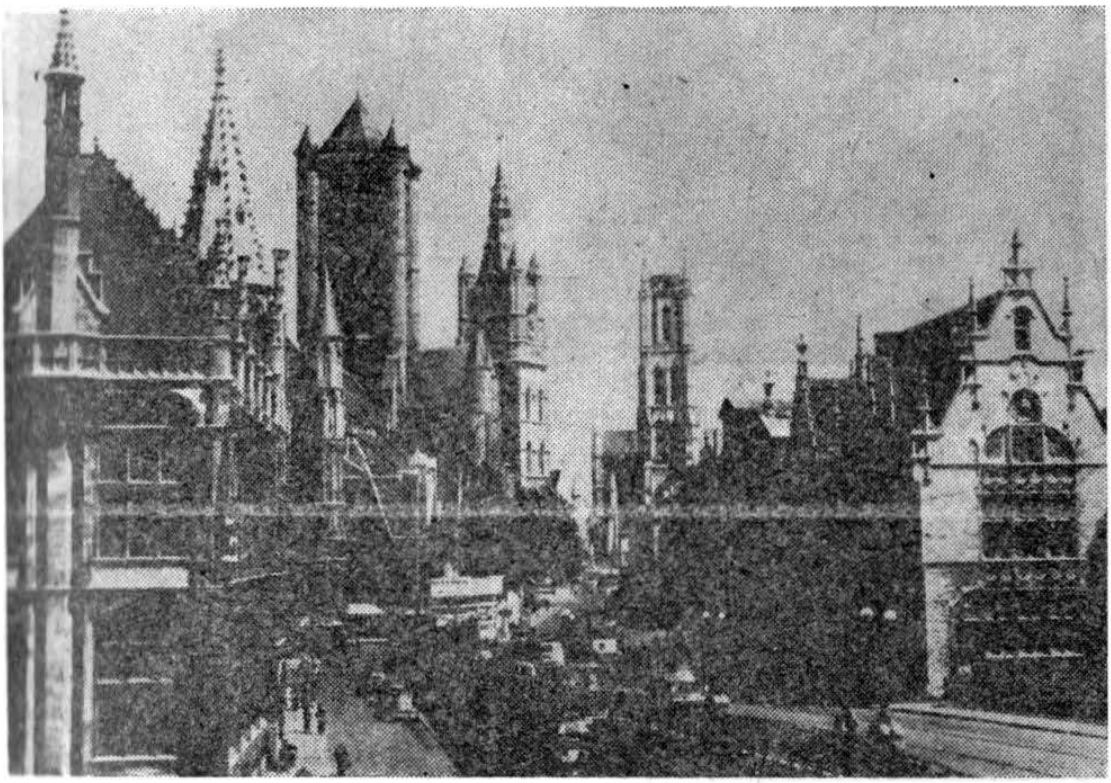

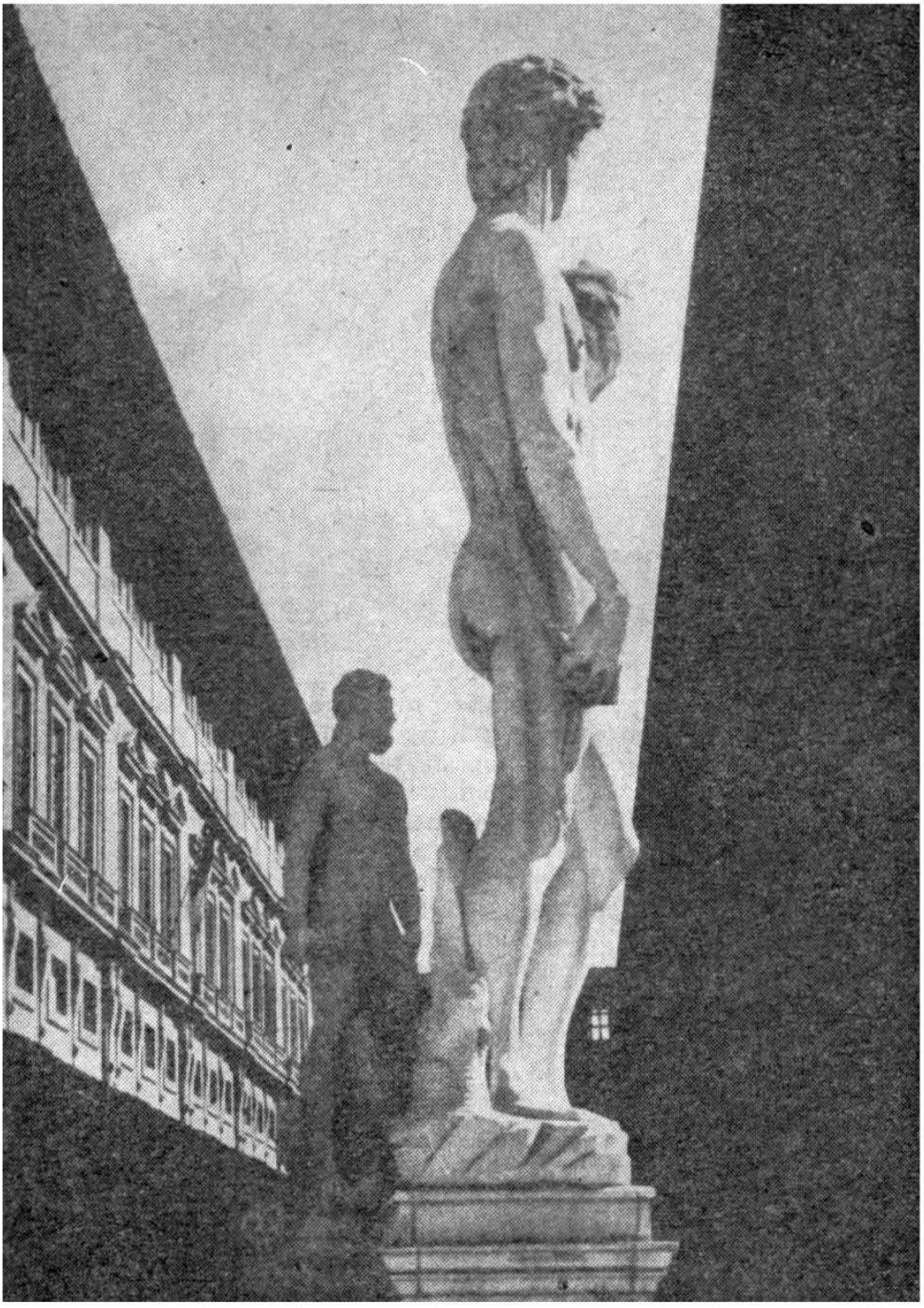

Lumea de piatră a oamenilor : Florența. Galeria Uffizi văzută din Piazza della Signoria. În prim plan o copie a statuii lui Michelangelo înfățișîndu-l pe David (originalul se află la Academia din Florența), în arierplan statuia lui Hercule de Bandinelli (Foto Ullstein)

oară. Pînă în jurul anului 1500 Palermo era în Italia al treilea oraş în ordinea mărimii, după Neapole şi Veneţia.

State-oraş belicoase. Neapole, veche colonie grecească, iar în evul mediu capitală a regatului cu acelaşi nume, a avut epoca sa de glorie tot în secolul al XIII-lea, sub Frederic al II-lea. Florentinul Boccaccio, care adesea nu prea vorbea de bine alte oraşe în afară de Florenţa, a înfăţişat Neapole prin 1350 ca fiind un „oraş străvechi şi poate mai plăcut ca oricare alt oraş de-al nostru" [22]. De-a lungul mai multor secole el a rămas şi cel mai mare oraş al ţării, numărînd în 1800 circa 400 000 de locuitori, fiind depăşit abia după primul război mondial de Milano, iar ulterior şi de Roma.

Dar Neapole s-a aflat în afara acelui grup de oraşe impunătoare, cu o viaţă clocotitoare, unde s-a născut epoca modernă şi în care artele plastice au ajuns, o dată cu calomnia şi crima, la cea mai înaltă desăvîrşire.

Toate aceste oraşe erau situate în treimea nordică a Italiei : *Bologna* — unde în 1119 a fost întemeiată prima universitate a Europei, la care a studiat şi Copernic ; *Milano* — puterea conducătoare a Uniunii oraşelor lombarde, care în secolul al XII-lea a luptat cu îndîrjire împotriva împăraţilor germani ; *Genova* — care în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea a fost cea mai mare putere maritimă din Marea Mediterană şi a dominat totodată comerţul din Marea Neagră (avea colonii în Crimeea) ; *Padova* — a cărei universitate a dat Renaşterii un impuls decisiv ; marele oraş maritim *Pisa* — unde a activat ca profesor Galileo Galilei, unul din fondatorii ştiinţelor naturii în accepţia lor modernă ; şi, în sfîrşit, *Veneţia* şi *Florenţa* — cele mai puternice şi mai somptuoase dintre acele state-oraş care în Italia, începînd din secolul al XI-lea, au răpit nobilimii şi clerului poziţia dominantă şi care se luptau între ele cu aceeaşi necruţare ca odinioară oraşele Greciei.

„Papi, regi, principi, republici, cler, baroni, eroi ai războiului, uzurpatori şi bastarzi — cu toţii se află într-o ceartă permanentă — scrie Goethe despre Italia de la începuturile evului modern [23]. — Aici nici nu se poate concepe o alianţă durabilă. Interesele de moment, puterea sau neputinţa perso-

nală, trădarea, neîncrederea, frica şi speranţa hotărăsc soarta statelor, ca şi a unor oameni eminenţi".

În secolul al XV-lea la Milano au fost ucişi doi duci în timp ce se duceau la biserică. Frumosul oraş Piacenza a fost

prădat 40 de zile în şir de către milanezi în 1447 şi nu şi-a mai revenit. Ducele Ferrarei Ercole I, la a cărui curte a crescut marele poet Ariosto, şi-a otrăvit soţia în 1493, după ce a aflat că ea îi pregătise acelaşi sfîrşit.

Familia Borgia. La Ferrara a trăit şi Lucreţia Borgia, fiica papei Alexandru al VI-lea. La 13 ani s-a măritat pentru prima oară, la 17 ani a divorţat, la 18 s-a recăsătorit, iar la 20 a devenit văduvă pentru că fratele ei, Cezar Borgia, i-a ucis soţul. În afară de cumnat, Cezar îl ucide şi pe fratele său

Giovanni, avînd chiar consimţămîntul tatălui său, papa. Atît ucigaşul cît şi cel ucis sînt cardinali. Cezar era cardinal încă de la vîrsta de 18 ani.

„La un moment dat, Cezar avea Roma şi statul papal în mîna sa — scrie Ranke [24]. — Era un bărbat chipeş, atît de puternic, încît în luptă cu un taur i-a retezat capul dintr-o singură lovitură ; darnic, cu unele trăsături de măreţie, desfrînat, mînjit de sînge. Cum mai tremura Roma la numele lui ! Cezar avea nevoie de bani şi avea duşmani — noapte de noapte erau ucişi alţi oameni... Cine nu putea fi doborît prin forţă, era otrăvit".

Machiavelli credea că Cezar Borgia ar fi fost omul în stare să unifice Italia ; Nietzsche îl slăvea ca pe unul dintre cei mai energici oameni ai Renaşterii şi găsea o deosebită plăcere în a-şi imagina cum ar fi „desfiinţat" Cezar creştinismul dacă şi-ar fi atins ţelul său evident — ocuparea scaunului papal. Dar în 1503, cînd tatăl său a murit otrăvit, Cezar era grav bolnav şi n-a putut lua parte la lupta pentru succesiune. Alexandru al VI-lea, după ce otrăvise şi moştenise trei cardinali, şi-a propus să omoare şi un al patrulea. Acesta dibuise însă planul şi l-a mituit pe bucătarul papal, care i-a servit papei prăjitura destinată cardinalului. Patru ani mai tîrziu, Cezar Borgia a murit în Spania.

În calitatea sa de comandant al armatei papale, Cezar Borgia angajase în 1502 un nou inspector al fortificaţiilor. Era celebrul genist, arhitect, fizician, anatomist şi pictor Leonardo da Vinci. După ce l-a slujit zece luni pe organizatorul de masacre, Leonardo s-a reîntors la *Florenţa*, unde a făcut portretul soţiei nobilului Francesco del Giocondo, care se numea Mona Lisa. La Florenţa l-a întîlnit pe Michelangelo, pe atunci în relaţii şi cu Rafael ; tot pe vremea aceea trăiau la Florenţa Botticeli şi Machiavelli.

O nouă Atenă. Ce oraşe, ce vremuri ! La Florenţa conviţuiau, pe un spaţiu mic, cruzimea, gîlceava şi desăvîrşirea în artă, aşa cum mai fusese cîndva la Atena, dar cum de atunci n-a mai fost. Florenţa era, după cum spune Jacob

Burckhardt, „evident cel mai important laborator al spiritului italian, ba chiar al spiritului Europei moderne" [25].

Ascensiunea oraşului începe în secolul al XI-lea. În 1125 şi-a învins rivala, fortăreaţa alpină Fiesole, a distrus-o şi i-a aplicat tactica practicată la Siracuza : populaţia a fost strămutată la Florenţa.

Aici a văzut lumina zilei în 1265 Dante. El a ocupat diferite funcţii municipale şi a luptat pentru independenţa oraşului împotriva puterii papale. În 1302 a fost exilat, mai tîrziu condamnat la moarte în contumacie. Florenţa se purta cu poeţii ei aşa cum se purtase Atena cu filozofii săi.

Pe vremea aceea oraşul era deja cea mai mare piaţă financiară a Europei. În 1338 regele Angliei a luat un împrumut de la doi bancheri florentini, cu care ocazie aceştia au fost păgubiţi cu 1,36 milioane de guldeni aur, şi totuşi nu au dat faliment.

Zece ani mai tîrziu, populaţia acestui bogat şi splendid oraş a fost aproape complet exterminată. Marea ciumă din 1332, originară din valea fluviului Gange, a ajuns în 1347 la Bizanţ, s-a dezlănţuit în 1348 asupra Italiei, Spaniei, Franţei şi Angliei, a contaminat în 1349—1350 Germania şi regiunea Mării Baltice. Purtată de vapoarele Ligii hanseatice, ea a pătruns pînă la Bergen şi Novgorod. Nenumărate familii, populaţia unor sate şi regiuni întregi au pierit. Mulţi credeau că a venit sfîrşitul lumii ; cît despre Florenţa, marele ei fiu Boccaccio (1313—1375) afirmă că între zidurile oraşului ar fi murit de ciumă peste 100 000 de oameni „şi se prea poate ca înainte de pacostea aceasta nimeni să nu-şi fi închipuit că oraşul adună în el atîta amar de oameni" [26]. (Într-adevăr, se presupunea că n-ar fi avut decît 90 000 de locuitori.)

Cele o sută de nuvele — cam decoltate — ale celebrei sale culegeri intitulate „Decameron" sînt povestite de Boccaccio prin mijlocirea a zece persoane tinere, doamne şi domni, refugiate la ţară de teama ciumei şi care vor în felul acesta să-şi omoare timpul. Autorul îşi începe nuvelele cu o descriere a molimii, a cărei lectură nu trebuie să o neglijăm dacă vrem să avem o imagine fidelă a oraşelor evului mediu.

Boccaccio descrie ciuma. „Spun, dar, că se împliniseră o mie trei sute şi patruzeci şi opt de ani de la prearodnica întrupare a fiului lui Dumnezeu, cînd în cinstita şi măreaţa cetate a Florenţei, mai mîndră ca oricare alta dintre cetăţile Italiei, s-a încuibat ciuma cea ucigătoare, care, prin mijlocirea stelelor sau poate datorită faptelor noastre mişeleşti, trimisă fiind spre îndreptare asupra muritorilor de către dreapta urgie a Celui-de-Sus, prinzînd a bîntui cu cîţiva ani mai înainte în părţile de răsărit, după ce curăţise locul de mari mulţimi de oameni, călătorind din loc în loc fără să se oprească, ajunse a se lăţi cumplit şi către soare-apune. Împotriva ei se dovediră neputincioase şi înţelepciunea şi prevederea omenească mulţumită cărora oraşul fusese curăţat de toată spurcăciunea prin slujbaşi anume rînduiţi cu asta ; cei atinşi de boală fură opriţi de a pătrunde în el şi aşijderi se dădură o seamă de poveţe întru păstrarea sănătăţii, dar fiindcă nici acestea toate, nici rugăciunile smerite... nu se arătară de folos, către începutul primăverii sus-amintitului văleat, bolişteа prinse a-şi vădi în chip cu totul uimitor şi groaznic la vedere semnele ei cumplite". „Întru tămăduirea lor nici sfaturile doctorilor şi nici puterea vreunui leac nu ajutau şi nu păreau să fie bune la ceva". „...Erau puţini cei care se vindecau, ci, dimpotrivă, aproape toţi mureau pînă în a treia zi de la ivirea semnelor de care pomeneam mai sus, care mai curînd, care mai tîrziu şi cei mai mulţi fără fierbinţeli sau alte neajunsuri". „...Se aflau printre aceştia unii care credeau că o viaţă cumpătată şi înlăturarea a toate cîte îţi prisosesc şi întrec măsura era mijlocul cel mai bun pentru a înfrunta boleşniţa, drept care, întovărăşindu-se cu alţii ca şi ei, trăiau departe de ceilalţi şi, adunîndu-se în case pe unde nu erau bolnavi, se închideau acolo şi, folosind cu cumpătare vinuri de soi, bucate alese, fugind de orice desfrînare, ferindu-se să stea de vorbă cu cei străini ori să audă veşti din afară despre morţi ori despre cei bolnavi, îşi petreceau vremea cîntînd şi petrecînd după puteri. Alţii în schimb, pătrunşi de altă încredinţare potrivnică acesteia, ziceau că băutură multă, îndestularea poftelor, hoinărelile însoţite de cîntece, petrecerile şi îmbuibarea, precum şi luarea în derîs a celor cîte se întîmplau erau un leac

neîndoielnic pentru stîrpirea răului şi, după cum le sta în puteri, făceau aşa precum ziceau, hoinărind zi şi noapte de la o cîrciumă la alta, bînd fără de măsură şi mai cu seamă chefuind prin casele străine îndată ce simţeau că dau de bine acolo. Şi nu le venea greu să facă treaba asta pentru că aproape toţi (ca şi cum nu le-ar fi fost dat să mai trăiască multă vreme) îşi părăseau avutul, lăsîndu-se în voia sorţii, drept care cele mai multe case ajunseseră bun obştesc şi orişice străin, dacă se pripăşea pe acolo, se folosea de ele cum s-ar fi folosit însuşi stăpînul lor. Totuşi, deşi erau porniţi pe o viaţă atît de ticăloasă, făceau tot ce le sta în puteri spre a se feri de cei bolnavi. Şi în toată urgia asta şi în jalea care se abătuse peste oraşul nostru, puterea vrednică de cinste a legilor divine şi omeneşti se prăbuşise, destrămîndu-se cu totul... Mulţi alţii în schimb urmau o cale de mijloc... aceştia se îndestulau după placul inimii cu tot ce le făcea trebuinţă şi nu şedeau închişi în casă, ci, dimpotrivă, se plimbau ţinînd în mînă flori, buruieni mirositoare sau tot soiul de mirodenii, pe care le duceau la nas, încredinţaţi fiind că aromatele acelea erau un leac desăvîrşit, asta cu atît mai mult cu cît văzduhul întreg părea îmbibat şi împuţit de molimă, de leacuri şi de duhoare împrăştiată de leşuri putrezite.

Dintre toţi aceştia care nutreau păreri atît de diferite, nu toţi se prăpădiră, dar nici prea mulţi din ei, ce-i drept, nu rămaseră în viaţă, dimpotrivă, cei mai mulţi, îmbolnăvindu-se prin locurile unde fugiseră, zăceau acum care pe unde apucau, părăsiţi de rude şi de prieteni, în virtutea pildei pe care le-o dăduseră cînd erau încă teferi... Izbelişte vîrîse atîta spaimă în sufletele oamenilor, încît se părăsea frate pe frate... Adeseori nevasta îşi părăsea bărbatul, dar ceea ce-i mai groaznic, ba chiar de necrezut, părinţii înşişi se fereau să mai poarte de grijă copiilor şi să-i slujească în neputinţă, de parcă n-ar fi fost ai lor... Nu le mai rămînea alt ajutor pe lume decît ori mila prietenilor (care erau puţini), ori setea de cîştig a slugilor, care, ispitite de simbrii mari şi grase, se încumetau să-i slujească, deşi nici din acestea nu se aflau cu uşurinţă ; iar cei care se încumetau la una ca aceasta erau oameni de rînd, femeile ca şi bărbaţii, şi de cele mai multe ori erau nedeprinşi

cu slujbe de acest soi, astfel încît tot ce făceau era să întindă de departe bolnavilor unele lucruri pe care dînşii le cereau sau să-i vegheze în ceasul morţii.

...Şi foarte mulţi îşi dădeau duhul şi zi şi noapte chiar pe stradă, iar alţii, chiar dacă apucau să moară în casele lor proprii, numai cu duhoarea leşurilor ajungeau să dea de ştire vecinilor că-s morţi..." [27].

Pe Pampinea, purtătoarea de cuvînt a tinerelor doamne, autorul-o pune să adauge : „Iar cînd ieşim de aici, nu dăm cu ochii de altceva decît ori de bolnavi şi leşuri duse de ici-colo, ori de tîlhari pe care puterea legii obşteşti i-a osîndit cu surghiunul pentru nelegiuirile lor şi care, bătîndu-şi joc de ele — fiindcă ştiu bine că slujbaşii încredinţaţi cu înfăptuirea acestor legi sînt ori bolnavi, ori morţi —, nemernicesc de colo-colo dedîndu-se la mîrşăvii, ori dacă nu, privirile ni se izbesc de drojdia oraşului acestuia, de cei care îşi zic ciocli şi care parcă anume, spre a ne spori durerea, înfierbîntaţi de atîta sînge, cutreieră călări oraşul mustrîndu-ne cu cîntecele lor deşucheate." [28]

Ciuma n-a bîntuit pretutindeni atît de îngrozitor, totuşi, de-a lungul întregului ev mediu, flagelul ei a ameninţat mereu Europa şi mai ales oraşele ei. Mulţi oameni, începînd cu Tucidide şi Manzoni (ciuma de la Milano din 1661), Defoe (ciuma de la Londra din 1665) şi pînă la Albert Camus („Ciuma"), ne-au oferit motive să ne bucurăm că n-am trăit asemenea timpuri. Chiar la Hiroshima sau Dresda bombele au lăsat în viaţă mai mulţi oameni decît odinioară bacilii în sute de oraşe şi nici un război mondial nu a fost atît de sîngeros ca ciuma.

Dar Florenţa s-a populat din nou. Boccaccio era chiar şi după pustiire atît de mîndru de oraşul său, încît a defăimat alte oraşe, ca de pildă Roma, despre care spunea că „aşa cum odinioară fusese în fruntea lumii, acum e în coada ei." [29] În 1406 florentinii au cucerit Pisa. Spre sfîrşitul secolului al XV-lea, pe cînd era sub stăpînirea bogatei familii a bancherilor Medici, Florenţa a devenit centrul spiritual şi mai ales artistic al Italiei şi al Occidentului — şi din nou unul din cele mai bogate oraşe ale lumii.

Pretutindeni în Europa, pentru damascul și brocardul de aur de proveniență florentină se plăteau cele mai mari prețuri. Orfevrii, bijutierii și sculptorii în lemn erau chemați la Roma și la curțile regale ale Europei. Benvenuto Cellini (1500—1574), acel geniu universal florentin, lucra ca orfevru pentru papi, regi și împărați, fiind totodată sculptor, muzician, și scriitor strălucit, precursor al lui Casanova. Memoriile lui au fost traduse în germană de Goethe.

Leonardo și Michelangelo — rivali. Dar înainte de toate Florența a fost marea școală a picturii, poate cea mai mare din cîte au existat vreodată. În jurul anului 1500 s-au adunat aici — în același timp și în același loc — geniile Occidentului, așa cum se întîmplase odinioară la Atena cu dramaturgii și filozofii, iar mai tîrziu la Viena cu muzicienii. La Florența și-a făcut ucenicia Leonardo, iar 21 de ani după el și Michelangelo. În 1501 s-au întîlnit, iar în 1504 a primit fiecare comanda să picteze cîte un perete din sala Marelui Consiliu.

Pentru Florența întîlnirea dintre cei doi constituia o senzație ! Marele Leonardo, în vîrstă de 52 de ani, la apogeul forței sale creatoare și a faimei sale, purtînd plete lungi și o barbă impunătoare, îmbrăcat de preferință într-o haină de mătase roz, lungă pînă la genunchi, era permanent înconjurat de elevi și de numeroși admiratori. Michelangelo, în vîrstă de 29 de ani, a cărui monumentală statuie „David" orașul o așezase de curînd în piață, era un geniu sălbatic, un om ursuz, neîngrijit, aproape urît, cu nasul strivit în copilărie. Acum cei doi trebuiau să-și demonstreze arta în aceeași sală, ca rivali. Nici întîlnirile lor de pînă atunci nu decurseseră în termeni amicali. Favoritul zeilor și „Posedatul" au rămas tot atît de străini unul față de celălalt precum rămăseseră Goethe și Beethoven cînd, în 1812, s-au întîlnit la Teplice, stațiunea balneară din Boemia.

Competiția nu a fost dusă pînă la capăt. Ambii au întrerupt lucrul în stadiul schițelor. Leonardo a plecat la Milano, Michelangelo a răspuns unei invitații care i-a venit din Roma. Înainte de a pleca din Florența primise vizita unui tînăr pe nume Rafael, care a rămas în oraș timp de patru ani.

Florentinii erau perfect conştienţi de faptul că înăuntrul zidurilor lor se petrec lucruri extraordinare; bucuroşi de această stare de lucruri, îşi hrăneau orgoliul cu ea. Contemporanii îi numeau „ochi ageri şi limbi ascuţite" [30]. Erau oameni deştepţi, duceau o viaţă de metropolă, aveau o judecată rece şi o predilecţie pentru zeflemea şi calomniere. Chiar şi copiii celor săraci învăţau să citească în acest oraş. Mulţi negustori vorbeau latina şi greaca, şi se spune că pînă şi conducătorii de măgari ar fi fredonat pe ulite cantonele lui Dante.

Florentinii nu stăteau prea bine cu morala: nici în politică (Machiavelli era un reprezentant tipic al lor) şi nici în viaţa particulară. În orice caz astăzi ne uimeşte oarecum viaţa amoroasă descrisă de Boccaccio, şi cu atît mai mult faptul că scriitorul a găsit de cuviinţă să pună asemenea povestiri în gura unor tinere şi nobile doamne. Boccaccio însuşi a fost fiul nelegitim al unui comerciant florentin, iar Leonardo, al unui notar florentin.

Trei membri ai familiei Medici au fost ucişi la Florenţa; unul dintre ucigaşi, Lorenzino Medici, era o rudă a celui pe care-l ucisese. Despre Lorenzino se spunea că ar fi mutilat la Roma statui antice, iar pe ducele Alessandro de Florenţa l-ar fi asasinat în 1537 numai pentru a-şi spori prin aceasta faima. Renaşterea, reînvierea clasicismului antic, a mers pînă acolo, încît la Florenţa au fost imitate şi fapte asemenea celui comis de Herostrat, care, avid de glorie, a incendiat marele templu din Efes.

Leul lui San Marco învinge Bizanţul. Jacob Burckhardt, în lucrarea sa „Civilizaţia Renaşterii în Italia", opune Florenţa, „oraşul mişcării perpetue", *Veneţiei*, „oraşul imobilităţii aparente şi al tăcerii politice", considerînd că aceste două oraşe întruchipează cel mai puternic contrast cu putinţă [31]. „Ţelul ultim al Veneţiei este să se bucure de putere şi de viaţă, să sporească avuţia moştenită de la înaintaşi, să dezvolte industriile cele mai lucrative şi să descopere mereu noi pieţe de desfacere" [32].

Vechiul popor al veneţilor — aliat de timpuriu cu romanii — a luat drumul bejeniei în anul 452 e.n. în faţa hoardelor lui Atila care se apropiau vijelios şi a ocupat un grup de 118 insule minuscule, aşezate la patru kilometri depărtare de ţărm într-o lagună. Pe insula Rialto, situată în centrul grupului, şi-a fixat reşedinţa în anul 697, atunci cînd pe insulă se înfiripase un orăşel, guvernatorul bizantin care s-a intitulat doge.

Spre sfîrşitul primului mileniu, dependenţa Veneţiei faţă de Bizanţ a slăbit, iar oraşul s-a declarat republică şi şi-a luat drept patron pe evanghelistul Marcu (în limba italiană San Marco). Se pretinde că osemintele lui ar fi fost aduse în secolul al IX-lea la Veneţia. Un leu înaripat a devenit simbolul sfîntului Marcu şi al oraşului său.

În secolul al XII-lea veneţienii au dus leul lui Marcu pe coasta Dalmaţiei, pe ţărmurile Asiei Mici, Siriei şi Egiptului, pretutindeni unde flota lor cucerise puncte de sprijin pentru comerţul lor. Bizanţul, odinioară stăpînitorul Veneţiei, iar acum, alături de Genova, marele ei rival comercial, este prădat în 1204 de cruciaţi, la stăruinţele veneţienilor. Ulterior Veneţia îşi asigură pe teritoriul Bizanţului privilegii comerciale, ceea ce îi înlesneşte ascensiunea la rangul de mare putere, alcătuită, aidoma Cartaginei, dintr-un oraş şi o flotă. Ducatul veneţian înlocuieşte solidul bizantin ca principal mijloc internaţional de plată. Bazilica San Marco cu cele cinci cupole aminteşte prin stilul ei de faptul că Veneţia a fost iniţial bizantină şi că-şi datorează comerţului său cu Bizanţul ascensiunea la rangul de cel mai bogat şi mai somptuos oraş al Europei. În 1367 Petrarca scria [33]: „Veneţia se află..., datorită inteligenţei cetăţenilor ei şi datorită poziţiei pe care o ocupă, într-o situaţie mai fericită decît toate celelalte oraşe ale lumii şi în acelaşi timp într-o mai deplină siguranţă".

O operă remarcabilă a forţei umane unite. Învingîndu-i pe genovezi în anul 1379 în bătălia navală de la Chioggia, localitate aşezată la o mică depărtare de bazilica San Marco, veneţienii şi-au cucerit definitiv, după un război de aproape

un secol, dominația asupra Mării Mediterane și a Italiei. Abia acum începe statul-oraș să se extindă și pe teritoriul continental al Italiei. La începutul secolului al XV-lea au fost supuse Verona, Padova, Ravenna, iar ca o poziție-cheie către apus — Bergamo, aflat la o depărtare de peste 200 km.

Întregul comerț al tuturor acestor orașe trecea în mod obligatoriu prin Veneția. Mirodeniile și mărfurile de lux ale Indiei erau transportate din Bizanț sau Alexandria prin Veneția spre Europa centrală și occidentală. Orașul deținea monopolul comerțului cu bumbacul Levantului. Cel mai important drum comercial al Europei pornea din Veneția și ducea, trecînd prin Augsburg, la Bruges. Pentru afacerile lor, comercianții și zarafii se întîlneau pe insula Rialto. În hambare și prăvălii erau adunate bogățiile tuturor țărilor. La începutul secolului al XVI-lea orașul număra aproximativ 150 000 de locuitori, fiind cel mai important port din lume.

Datorită canalelor, gondolelor și palatelor sale, Veneția trecea în același timp și drept cel mai frumos oraș al lumii. Trăiau acolo, împodobind palatele cu fresce și pictînd bisericile, Giorgione și Tizian, Tintoretto și Veronese. „Tot ce mă înconjură e valoros, reprezintă o operă remarcabilă a forței umane unite, un monument minunat, nu al unui domnitor, ci al unui popor", scria Goethe în 1786 [34]. În 1913 Thomas Mann se mai entuziasma de „cel mai neverosimil oraș din lume", de „acea orbitoare compoziție de arhitectură fantastică cu care republica știa să vrăjească privirile pline de evlavie ale navigatorilor ce se apropiau..." [35].

Ca stat, în epoca sa de glorie, Veneția era detestată de întreaga Italie. „Inatacabil ca oraș, n-a intervenit niciodată în afacerile externe decît cu cea mai mare circumspecție ; aproape că n-a cunoscut partide politice cum existau în restul Italiei ; alianțe nu a încheiat decît pentru atingerea unor scopuri imediate, pretinzînd un preț cît mai mare — scrie Burckhardt [36]. — Astfel, trăsătura fundamentală a caracterului venețian a fost izolarea orgolioasă, chiar disprețuitoare..."

Înșiși venețienii tremurau uneori în fața puterii pe care o deținea casta aristocratică dominantă, al cărei organ executiv era dogele. Spionajul și delațiunea constituiau mijloacele prefe-

rate ale puterii de stat. Despre toate acestea cîntecele gondolierilor nu spun nimic. Casanova, azi cel mai popular fiu al oraşului, a fost închis în 1755 în camerele de plumb de sub acoperişul palatului dogilor, fără să i se fi comunicat vreodată motivul arestării. Evadarea din această înfiorătoare închisoare l-a făcut dintr-o dată celebru.

Renumele asigură bunăstarea. Pe vremea lui Casanova Veneţia nu mai era, în ce priveşte puterea şi bogăţia, decît propria-i umbră. Canalele, gondolele şi călătoriile de nuntă îi asigurau, ce-i drept, o bunăstare durabilă.

Rolului ei de port mondial i-au pus capăt două popoare : turcii şi portughezii. Turcii au smuls veneţienilor în secolul al XV-lea insula greacă Eubeea, precum şi majoritatea coloniilor comerciale situate în partea răsăriteană a Mării Mediterane, iar în 1571 insula Cipru. Portughezii au descoperit în 1498 drumul maritim spre India. Ei au deschis o nouă eră în comerţul mondial, după ce timp de două milenii şi jumătate acesta se desfăşurase, într-o măsură mai mare sau mai mică, în Marea Mediterană ; acum comerţul a început să străbată oceanele şi să facă înconjurul lumii. În felul acesta portughezii au ruinat metropole ca Bagdad, Alexandria şi Veneţia, a căror prosperitate îşi avea originea în comerţul de tranzit cu mătase, mirodenii şi perle aduse de caravanele Orientului în porturile Mediteranei, de unde erau transportate pe continentul european. Şi fără război, ascensiunea unui oraş e adesea legată de decadenţa altor oraşe.

Dar înfăţişarea pe care a avut-o Veneţia în epoca ei de însemnătate mondială a rămas, în linii mari, aceeaşi. În timp ce mărturie a trecutei măreţii a Babilonului, Atenei şi Romei au mai rămas doar ruinele, Veneţia şi Florenţa sînt azi poate acele oraşe în care pietrele arată în chipul cel mai sugestiv ce sînt în stare să facă oamenii cînd se unesc într-un oraş în care se îmbină strălucirea, geniul şi puterea.

CAPITOLUL

V

CUTREMURUL DE LA LISABONA

În știință și artă epoca modernă a luat naștere în orașele din nordul Italiei. În ce privește economia și politica mondială, această epocă își are obîrșia în cîteva orașe ale Portugaliei și Spaniei. Prin cîteva călătorii temerare navigatorii acestor două țări au dat la o parte vălul care acoperea ținuturile îndepărtate, luînd în stăpînire oceane și continente întregi. Marea Mediterană a devenit dintr-o dată o scenă de rangul doi, iar metropolele ei s-au trezit peste noapte în „provincie". Noile metropole se numeau *Lisabona, Sevilla* și *Madrid.*

Lumea nouă aparține Sevillei. Sevilla, întemeiată cîndva de fenicieni, se numără, împreună cu Córdoba și Granada, printre acele orașe ale Spaniei care sub stăpînirea arabă au cunoscut între secolele al VIII-lea și al XII-lea o epocă de strălucire în domeniul arhitecturii, artei și științei, în timp ce Occidentul creștin ieșea cu greu din haosul evului mediu timpuriu pentru a se îndrepta spre primele civilizații citadine noi. În 1248 arabii au fost izgoniți din Sevilla (din Granada abia în 1492) și astfel marele port de pe Guadalquivir a devenit, după *Toledo*, orașul de reședință regală și episcopală, localitatea cea mai importantă din întregul regat al Castiliei.

Obţinînd în 1509, împreună cu portul învecinat *Cádiz*, monopolul comerţului cu Lumea nouă, Sevilla intra în epoca ei de maximă înflorire. Era acea fabuloasă „Lume nouă" pe care italianul Columb, aflat în solda Spaniei, a descoperit-o întîmplător, pe cînd căuta India. Ţările spaniole din America au purtat vreme îndelungată denumirea de „India", şi aşa se face că „India" ţinea de eparhia arhiepiscopului de Sevilla. Comorile care se revărsau din Lumea nouă asupra Sevillei au înlesnit în 1517 terminarea catedralei, una dintre cele mai mari biserici ale creştinătăţii. În ea se află şi lăcaşul de veci al lui Columb.

În 1519, din Sanlúcar, portul maritim al Sevillei, a pornit în larg cu cinci vase, pentru a înconjura pămîntul, portughezul Magellan, care se afla tot în serviciul spaniolilor. La 8 septembrie 1522 reintra în portul Sevilla nava „Victoria" — singura supravieţuitoare din cele cinci vase —, după ce făcuse înconjurul lumii. Astfel la Sevilla s-a dovedit că pămîntul este rotund.

Frumuseţea oraşului, în care e şi azi vizibilă îmbinarea civilizaţiei islamice cu cea creştină, a bogăţiilor Spaniei cu cele ale Americii, este lăudată în versul spaniol „Quien no ha visto a Sevilla no ha visto maravilla" („Cine n-a văzut Sevilla n-a văzut o minune").

Biberachul spaniol. Cu atît mai ciudat ne pare faptul că regele Spaniei şi al Americii, Filip al II-lea, în căutarea unei reşedinţe permanente, s-a hotărît să se stabilească la *Madrid*, un orăşel despre care un medic din Nürnberg, pe nume Hieronymus Münzer, spunea în 1495 că ar fi în privinţa mărimii aproximativ cît Biberach * [37]. Alegerea sa nu s-a oprit la bogatul oraş Sevilla, la marele Toledo sau la frumosul *Burgos*. Nu i-a plăcut nici *Salamanca*, a cărei universitate, întemeiată în 1222, trecea drept cea mai însemnată din Europa după cea din Bologna, şi nici *Valladolid*, reşedinţa de pînă atunci. Capitala sa avea să devină un orăşel locuit încă de mulţi arabi, aşezat pe

* Orăşel din R. F. a Germaniei, landul Württemberg, azi reşedinţă districtuală. — *Nota trad.*

platoul sterp al Castiliei şi denumit Madjerit sau Madrid. E adevărat că şi împăratul Carol Cvintul locuise ocazional acolo, dar numai pentru că îi convenea clima, nicidecum pentru că ar fi avut intenţia să-şi construiască acolo o capitală.

În ciuda împotrivirii întregii curţi, Filip al II-lea a fixat pentru anul 1561 strămutarea în noua metropolă a Imperiului

mondial spaniol. Şi astfel o metropolă îşi datorează existenţa hotărîrii încăpăţînate a unui singur om. Niciodată n-a devenit cu totul clar de ce s-a decis Filip al II-lea pentru Madrid. Unicul avantaj pe care îl are oraşul este acela de a se afla exact în mijlocul ţării.

În 1580 Filip al II-lea a moştenit şi Portugalia cu întregul ei imperiu mondial, alcătuit din Asia de sud şi Brazilia. Madridul era capitala acestui imperiu. Niciodată încă o parte atît de mare a pămîntului nu fusese guvernată din vreun alt oraş. Ce-i drept, după cîţiva ani, în 1588, „Armada" spaniolă a fost distrusă de către Anglia, noua putere maritimă. De atunci englezii şi olandezii au smuls mereu alte teritorii Imperiului colonial hispano-portughez.

Două țări își împart pămîntul. Cît de rapidă și de îndrăzneață a fost trecerea de la spațiul restrîns al statelor-oraș italiene la statele de dimensiuni mondiale ne-o arată evenimentul uimitor petrecut în 1494 la mănăstirea *Tordesillas*, din apropierea orașului regal spaniol Valladolid. Spania și Portugalia și-au împărțit lumea încă înainte de a o fi descoperit. Cele două puteri au semnat un tratat în virtutea căruia pămîntul aflat la răsărit de o linie care urma oarecum meridianul 46° longitudine vestică aparținea Portugaliei, iar cel aflat la apus de el aparținea Spaniei. Tratatul se baza pe o sentință de arbitraj prin care papa Alexandru al VI-lea (tatăl lui Cezar Borgia) urma să pună capăt conflictului dintre cele două mari națiuni de navigatori. Linia de demarcație le-a lăsat portughezilor doar extremitatea de răsărit din întreaga Americă, adică aproximativ o cincime din actuala Brazilie.

Întrucît prin această hotărîre portughezii erau practic excluși din Lumea nouă, de curînd descoperită și considerată a fi țara-minune India, ei au căutat să-și croiască un alt drum către India, și anume pe acela care înconjură Africa. Descoperindu-l în 1498, ei au descoperit totodată adevărata Indie, țara mirodeniilor și a nestematelor, pe care o căutase și Columb. Ceea ce a stîrnit senzație în Occident a fost calea maritimă spre India, iar nu descoperirea Lumii noi. Comerțul cu India — încă din epoca de strălucire a Babilonului cea mai rentabilă îndeletnicire economică — putea să renunțe acum la anevoioasele drumuri de caravane care se opreau în porturile Mediteranei și să-și strămute sediul la *Lisabona*.

Stăpînire mondială pe Tejo. Azi, cînd avem un mare belșug de mirodenii, ne putem cu greu imagina ce însemnau odinioară mirodeniile Indiei — piper, scorțișoară, nucșoară, ghimbir. O cutiuță cu mirodenii putea constitui darul unui oraș pentru un oaspete de onoare. Folosirea unei cantități mari de condimente din India, chiar absurd de mari, trecea, ținînd seama de prețul lor ridicat, drept un semn al rangului social pe care-l avea un bogătaș. În numai cîțiva ani capitala Portugaliei a devenit cel mai mare port și cea mai mare piață comercială a lumii, întrecînd Anversul, iar apoi și Amsterdamul. Această poziție n-a

fost zdruncinată nici de cutremurul care a avut loc în 1531. Portughezii stăpîneau coastele Braziliei, Africii şi Indiei ; ei s-au stabilit de asemenea în Ceylon şi Moluce (între Sulawesi şi Irian), iar în 1557 şi în China.

La 1 noiembrie 1755 s-a produs la Lisabona un eveniment care pe contemporani i-a înspăimîntat la fel de mult cum îi înspăimîntase la timpul său prădarea Romei de către Alaric. E drept că centrul de greutate al comerţului cu India se afla de mult la Londra, iar Imperiul colonial portughez se restrînsese în linii mari la Brazilia şi Africa de sud, dar Lisabona rămăsese totuşi unul dintre cele mai mari şi mai bogate oraşe ale Europei. La amintita dată pămîntul s-a cutremurat şi un talaz uriaş, înalt de 12 m, s-a năpustit furios pe Tejo în sus ; casele metropolei, prăbuşindu-se, au îngropat sub ele mii de oameni (evaluările privind numărul celor care au pierit oscilează între 10 000 şi 60 000).

Cel mai vestit cutremur din istorie. Pămîntul s-a cutremurat din Scoţia şi pînă în Asia Mică. Prin mintea deţinutului Casanova a trecut, ca o străfulgerare, speranţa că şi palatul dogilor s-ar putea prăbuşi, eliberîndu-l din camerele de plumb. Spre groaza paznicilor săi a început să strige : „Încă o zdruncinătură, încă una, dumnezeule mare, dar mai puternică !" [38]

Au existat cutremure şi mai îngrozitoare, dar unul care să fi zdruncinat în asemenea măsură Europa n-a mai fost. Este destul de rău cînd natura distruge un oraş, adică pedepseşte semeţia omenească care a cutezat să se ridice împotriva ei înălţînd piatră peste piatră. De data aceasta însă două treimi dintr-un vestit oraş al lumii civilizate s-au transformat în dărîmături ; acest lucru s-a petrecut într-o epocă în care din Franţa şi din Anglia se răspîndise în întregul Occident convingerea că raţiunea umană şi optimismul sînt în stare să conducă lumea.

În 1750, exact cu cinci ani înainte, Rousseau îşi publicase lucrarea „Discours sur les arts et les sciences" („Consideraţii asupra artelor şi ştiinţelor"), în care afirma că în societatea primitivă, lipsită de cultură, omenirea fusese mai fericită. Contemporanii săi au dedus de aici deviza „Înapoi la natură"

şi iată cum arăta natura.

ORAŞE DISTRUSE DE CUTREMUR

Anul	Oraşul	Numărul morţilor (cu aproximaţie)
526	Antiohia	150 000
1531	Lisabona	30 000
1662	Pekin	300 000
1730	Pekin	100 000
1730	Tokio	137 000
1737	Calcutta	300 000
1755	Lisabona	30 000
1773	Antigua (Guatemala)	20 000
1797	Quito (Ecuador)	40 000
1906	San Francisco	450
1908	Messina	80 000
1923	Tokio	60 000
1960	Agadîr	12 000
1960	Concepción (Chile)	?

Cele mai grave cutremure ale epocii moderne s-au produs în 1556 în provincia chineză Shensi (după cum se pretinde, ar fi fost 800 000 de morţi) şi în 1950 în statul federal indian Assam (numărul victimelor nu este cunoscut).

În epoca istorică erupţiile vulcanice au fost mai puţin funeste : erupţia Vezuviului în anul 79 e.n. a distrus *Pompei* şi *Herculaneum* (circa 4 000 de morţi). Adevărata explozie de pe insula Kracatau, la vest de Java (1883), a secerat aproximativ 40 000 de vieţi omeneşti. Cel mai mare oraş distrus de un vulcan a fost *Saint-Pierre* (pe insula franceză Martinica, la nord de Venezuela), ai cărui locuitori — în număr de 26 000 — au fost omorîţi în 1902 de erupţia vulcanului Mont Pelé.

La vîrsta de 61 de ani, sub impresia cutremurului, Voltaire a devenit pesimist, deplîngînd în poezia sa „Le désastre de Lisabonne" („Dezastrul de la Lisabona") răutatea lumii. El îl pune înadins pe eroul romanului său „Candide" să tră-

iască catastrofa, pentru a-şi bate joc de filozoful Leibniz, a cărui doctrină afirmă că lumea noastră e „cea mai bună dintre toate lumile posibile". Această doctrină, mentorul său, Pangloss, i-o propovăduia pe ruinele Lisabonei lui Candide, zdrelit şi însîngerat.

După 70 de ani Schopenhauer avea să invoce cu o satisfacţie amară distrugerea Lisabonei pentru a dovedi că optimismul nu e compatibil nici cu raţiunea, nici cu creştinismul [39]. Pentru Johann Wolfgang Goethe, pe atunci în vîrstă de 6 ani, cutremurul a fost un şoc despre care poetul avea să scrie mai tîrziu [40] :

Goethe este profund zguduit. „Dar printr-un eveniment neobişnuit şi cu răsunet mondial, liniştea sufletească a băiatului fu pentru întîia oară adînc zguduită. La 1 noiembrie 1755 se întîmplă cutremurul de la Lisabona, ce răspîndi asupra lumii pacificate o teroare imensă. O mare şi strălucită capitală, port şi oraş comercial în acelaşi timp, este pe neaşteptate izbită de nenorocirea cea mai înspăimîntătoare. Pămîntul se clatină, marea clocoteşte, corăbiile se ciocnesc, casele se prăbuşesc o dată cu bisericile şi turnurile, o parte a palatului regal este înghiţită de mare, pămîntul despicat pare a scuipa flăcări ; fum şi foc se ivesc pretutindeni deasupra ruinelor. Şaizeci de mii de oameni, care trăiau cu o clipă mai înainte mulţumiţi şi paşnici, pier deodată... Flăcările bîntuie cu furie şi, împreună cu ele, o ceată de criminali ascunşi sau puşi în libertate de acest eveniment. Nenorociţii supravieţuitori sînt expuşi tîlhăriei, asasinatului, tuturor samavolniciilor şi astfel, pretutindeni, natura îşi afirmă bunul ei plac fără de graniţe.

Semnele acestui cataclism se răspîndiră mai repede decît veştile despre el pe mari întinderi ale ţării. În multe locuri se simţiră cutremure mai slabe ; unele izvoare, mai ales cele tămăduitoare, secară în chip ciudat. Cu atît mai mare fu efectul veştilor răspîndite în curînd, mai întîi generale, cuprinzînd apoi amănunte îngrozitoare. Credincioşii nu pregetară atunci să cugete la soarta omului, filozofii să consoleze, preoţimea să predice şi să dojenească. Atenţia lumii se concentră o clipă asupra acestui punct şi spiritele, agitate prin nenorocirea

străină, simţiră cu atît mai multă neliniște în legătură cu soarta lor şi a celor apropiaţi, cu cît ştiri din ce în ce mai cuprinzătoare despre întinsele urmări ale catastrofei veneau de pretutindeni. Demonul groazei nu-şi răspîndise niciodată atît de repede şi cu atîta putere fiorii lui asupra pămîntului.

Băiatul care auzea mereu despre toate acestea se simţi şi el atins. Dumnezeu, creatorul şi păstrătorul cerului şi pămîntului, pe care explicaţia primului articol al crezului i-l înfăţişa atît de înţelept şi îndurător, nu se arătase nicidecum a fi un părinte dînd pierzării pe cei drepţi laolaltă cu cei păcătoşi. Zadarnic căuta cugetul cel tînăr să nu se clatine în credinţa lui ; lucrul era cu atît mai greu, cu cît înţelepţii şi cunoscătorii scripturilor nu erau de loc de acord asupra modului în care trebuia înţeles un astfel de fenomen".

Ca şi în cazul molimelor, al incendiilor şi al bombardamentelor, oraşul este în mai mare măsură periclitat de cutremur decît satul. Crăpăturile adînci ale pămîntului, prăvălirea stîncilor, valurile uriaşe cer victime, dar majoritatea oamenilor care-şi pierd viaţa în urma cutremurelor mor din cauza oraşului, adică din cauza caselor şi a turnurilor ale căror dărîmături îi omoară, din cauza incendiilor care adesea sînt o consecinţă a prăbuşirii caselor (împreună cu sobele şi maşinile de gătit), precum şi din cauza panicii, rezultat al groazei resimţite de marea mulţime de indivizi.

Dacă ne reprezentăm ceea ce este de fapt pămîntul — o minge din fier şi nichel lichid, acoperită cu o pojghiţă de roci, ridicol de subţire, menţinută într-o formă aproximativ sferică exclusiv datorită rotaţiei —, ne-am putea minuna cum de nu se cutremură această pojghiţă mai des şi cu consecinţe mai dezastruoase şi cum de consideră oamenii drept un lucru firesc ca pe acest înveliş subţire al unui infern de foc *să construiască* oraşe menite eternităţii.

Dar, evident, noi nu ne gîndim la aceste lucruri — şi poate că e mai bine aşa. Oricum, din ceea ce a fost cîndva Memfis mai stă în picioare, neclintit de 4 500 de ani, cel puţin oraşul morţilor — piramidele. Iar Lisabona s-a refăcut mai repede după cutremur decît au prevestit filozofii.

Reconstrucție în loc de resemnare. S-ar fi putut crede că de pe urma catastrofei supraviețuitorii metropolei ar fi tras o învățătură, adică ar fi pierdut încrederea în orașe sau, cel puțin, ar fi părăsit regiunea lor, expusă în mod deosebit cutremurelor, așa cum au făcut-o mai tîrziu locuitorii orașului *Antigua*, capitala Guatemalei, unul din cele mai splendide orașe coloniale ale Americii. Cînd în urma unei zguduiri a scoarței pămîntului Antigua a fost distrusă în 1773, supraviețuitorii au emigrat și și-au construit în altă parte o nouă capitală — *Guatemala*. Astăzi Antigua nu este decît un oraș sărăcăcios, împodobit doar cu ruinele minunatelor biserici și mănăstiri ale timpurilor apuse.

Antigua este însă o excepție. Lisabona a fost de două ori distrusă de cutremur, Pekinul de două ori, tot de două ori Tokio, și, bineînțeles, nimănui nu i-a trecut ceva mai potrivit prin minte decît să reconstruiască orașele pe același loc. Poți vedea în aceasta orbire și mărginire, dar și acea fantastică îndărătnicie care în genere este nașul orașelor și al civilizațiilor.

Hotărît lucru, cutremurele, bombele și ciuma nu reușesc cîtuși de puțin să înfrîngă atracția exercitată de oraș.

5

MARILE REVOLUȚII

CAPITOLUL

I

BABILONUL DE PE SENA

Dintre metropolele de astăzi nici una nu își menține de atîta vreme rangul ca Parisul. Și cu toate că Parisul, spre deosebire de Babilon și de Roma, nu a fost niciodată cel mai mare oraș de pe pămînt, el este totuși unul din cele cinci-șase orașe care au determinat fizionomia lumii. Forța sa de atracție pare să fi rămas neschimbată pînă în zilele noastre. În marea metropolă continuă să se reverse un șuvoi de oameni din provincie și de turiști veniți din toate țările, iar vraja ei biruie necontenit pecinginea îmbătrînirii, care îi subminează numeroase palate, înnegrite de patina vremii.

Nu există nimic mai sumbru pe lume decît uriașa, întortocheata și întunecoasa clădire a Luvrului într-o zi de noiembrie și rareori se poate vedea ceva mai urît decît unele cartiere de locuințe din răsăritul orașului sau din unele suburbii (așa-numita „banlieue"). Nu există nimic mai agreabil decît să hoinărești primăvara de-a lungul Senei și nimic mai impunător decît Champs Elysées. Iar dacă ar exista oameni cărora să nu le placă într-adevăr Parisul, aceștia ar fi totuși molipsiți de laudele celor cărora Parisul le place. Și cei care au impresia că orașul este cenușiu de bătrînețe, aceia au neglijat probabil să-și înceapă ziua cu un aperitiv sau cu un păhărel de vin roșu.

Comuna de pe insula Lutetia. Vechiul orăşel galic *Lutetia,* aşezat pe micul ostrov al Senei pe care din secolul al XII-lea se înalţă catedrala Nôtre Dame, *nu* se număra — pînă tîrziu în evul mediu — printre oraşele importante ale Franţei. Cel mai mare oraş roman din Galia era *Lyon.* În secolul al V-lea *Toulouse* (cu peste 100 000 de locuitori) era capitala imperiului tolosan al vizigoţilor ; alături de ele s-au remarcat *Laon* — ultima reşedinţă a carolingienilor, *Orléans* — în secolele al X-lea şi al XI-lea centrul regatului franc de apus, şi *Avignon* — reşedinţă papală în secolul al XIV-lea.

Triburile germanice care au prădat aproape toate oraşele Galiei au ameninţat în secolul al III-lea şi oraşul roman Paris. Cu toate acestea, împăratul roman de mai tîrziu Iulian Apostatul şi-a ales drept reşedinţă Parisul atunci cînd, între anii 335 şi 360, a fost „Cezar al Galiei" — probabil datorită avantajelor pe care Sena, de pe atunci navigabilă, le oferea pentru comunicaţii, cît şi datorită poziţiei strategice favorabile faţă de Britania şi Germania. Iulian lăuda de asemenea clima temperată a Parisului şi apa limpede a fluviului.

Abia în secolul al XI-lea oraşul a început din nou să se întindă dincolo de fluviu, ca pe vremea romanilor, depăşind ostrovul (Ile de la Cité), lung de un kilometru şi jumătate. Parisul nu a fost unica metropolă care a luat naştere dintr-o comună insulară. Berlinul s-a născut aproape la fel ca şi Parisul, dezvoltîndu-se din orăşelul Kölln, situat pe o insulă a rîului Spree. Partea veche a oraşului Stockholm este situată pe trei insule ale lacului Maelaren. Insula Ortigia a fost nucleul metropolei antice Siracuza. Pe insule au existat şi fortăreţe renumite, cum a fost Tir, oraşul-mumă al Cartaginei, sau Stralsund în evul mediu tîrziu. Pe un grup de insule de la gura Nevei a fost construit Petersburgul, iar Veneţia nu şi-a părăsit nici azi insulele pe care a luat naştere. Poziţia insulară apără de duşmani şi în acelaşi timp atrage navigaţia comercială.

Buna reputaţie e exagerată. Începînd din secolul al XII-lea Parisul este considerat drept capitală a Franţei. Petrarca l-a vizitat în anul 1333 „mînat de ardoare tinerească şi de dorinţa de a vedea" oraşe străine, iar pentru a doua oară în 1367, adică

la 29 de ani după începerea războiului de o sută de ani dintre Franţa şi Anglia. După această călătorie el scrie din Veneţia [1]: „Unde este acum acel Paris care rămînea, ce-i drept, mereu în urma faimei sale, faimă datorată în bună parte fanfaronadei locuitorilor săi, dar care, fără îndoială, a fost ceva

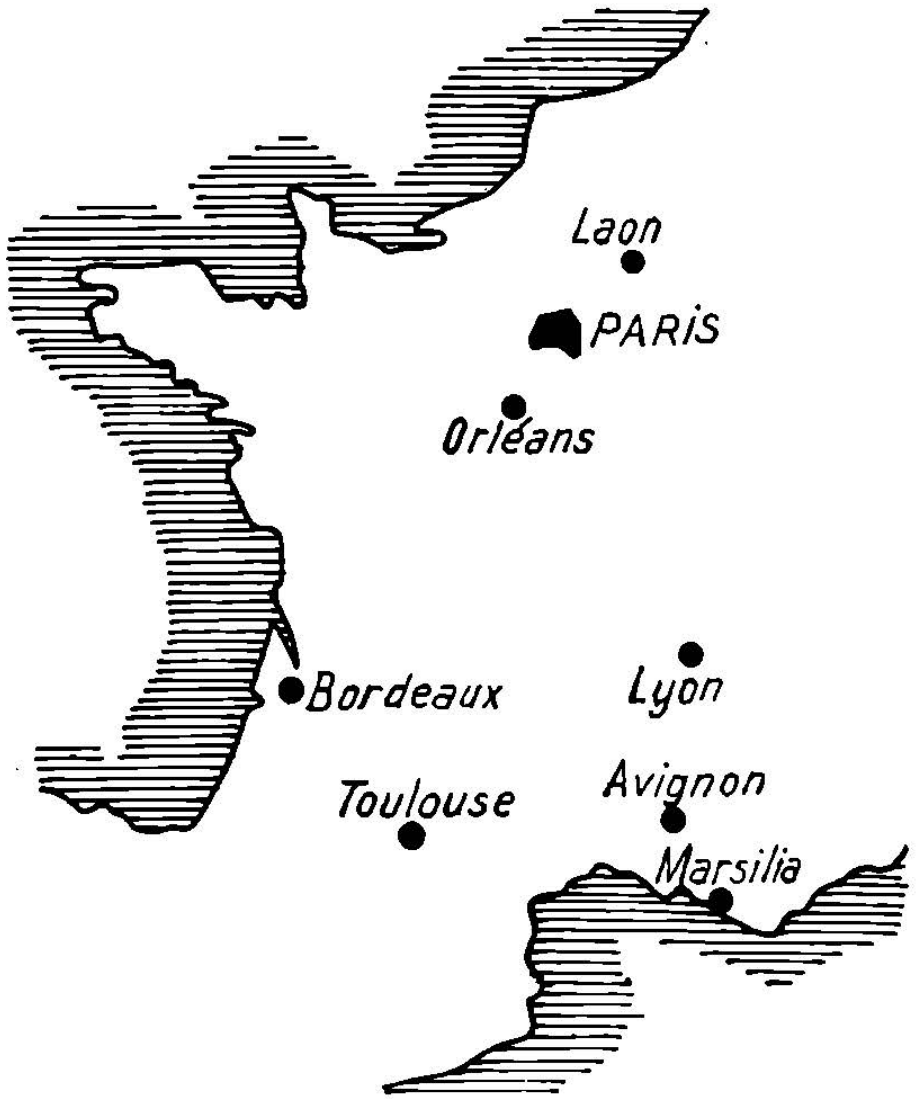

măreţ?... Larma şi graba oamenilor de pe străzi a dispărut, zidurile vuiesc, pădurile tac".

Dar în jurul anului 1500, cînd în Köln trăiau 35 000 de oameni, Parisul număra peste 300 000 de locuitori, fiind cel mai mare oraş al Europei, mai mare decît Londra şi Neapole.

Cum se călătorea în 1537 spre capitala Franţei ne povesteşte orfevrul florentin Benvenuto Cellini [2]: „...după aceste patru zile am luat drumul spre Paris. A fost o călătorie plăcută, numai că, ajungînd în La Palisse, o şleahtă de mercenari au vrut să ne omoare, şi ne-a trebuit destulă iscusinţă ca să

scăpăm de ei. Apoi, pînă la Paris, am mers fără să mai avem nici cel mai mic necaz şi am ajuns acolo teferi, tot în rîsete şi-n cîntece".

În noaptea de 24 august 1572, noaptea sfîntului Bartolomeu, regele Carol al IX-lea, instigat de mama sa Caterina (din familia bancherilor florentini Medici), a dispus masacrarea a peste 20 000 de francezi de religie protestantă, numiţi hughenoţi, dintre care aproximativ 2 000 la Paris. În nici o altă metropolă a epocii moderne n-a curs atîta sînge ca în capitala Franţei.

Spiritul francez — ideal al culturii. În timpul celor 72 de ani de domnie a lui Ludovic al XIV-lea (1643—1715) Parisul a devenit centrul spiritual şi social nu numai al Franţei, dar chiar al Europei şi, poate, al întregii lumi, deşi Londra (în 1700 număra 650 000 de locuitori) întrecea în mărime capitala franceză, iar Ludovic al XIV-lea mutase din 1682 reşedinţa regală de la Paris în oraşul-palat *Versailles.*

Se spune că Regele-soare nu iubea Parisul — pe vremea sa un oraş cu uliţe întortocheate şi murdare —, după cum nu iubea nici Luvrul, palatul regal din Paris, care, potrivit unei vechi tradiţii, era în anumite zile accesibil publicului ; în asemenea ocazii nu rareori mulţimea de gură-cască îşi făcea nevoile pe scările mai întunecoase.

Sub Ludovic al XIV-lea Franţa a devenit cea mai mare forţă a Europei şi a Americii de Nord. Ea şi-a impus graniţele răsăritene pînă la Rin şi şi-a extins imperiul colonial în India, Canada şi în sudul actualelor State Unite ale Americii, unde în 1718 a luat fiinţă oraşul *La Nouvelle-Orléans* (mai tîrziu New Orleans). Limba, cultura şi modul de trai francez au cuprins o sferă mult mai mare decît teritoriile ocupate de armatele franceze.

Cei mai mari filozofi ai acelei epoci au fost francezii Descartes (1596—1650) şi Pascal (1623—1662), cei mai renumiţi autori dramatici — Corneille, Racine, Molière. Cu toţii au trăit pe vremea lui Ludovic al XIV-lea şi, cu excepţia lui Descartes, şi-au desfăşurat activitatea în capitală. Frederic cel Mare se folosea de limba vorbită la Paris. Ea a devenit în

întreaga Europă limba oamenilor culți, așa cum fusese odinioară limba greacă în Imperiul roman și limba latină în evul mediu. Franceza a fost limba păturilor superioare din Rusia pînă la primul război mondial, iar în unele țări din zona balcanică pînă la cel de-al doilea război mondial. În Orientul Apropiat și în America de Sud ea mai deține și astăzi această poziție.

La Paris s-au format, în secolul al XVIII-lea, principiile spirituale din care au izvorît actuala democrație, ideea statului național și ideea toleranței. Ele au pregătit și au facilitat avîntul și victoria tehnicii, eliberarea țăranilor, abrogarea torturii și introducerea serviciului militar obligatoriu; ele mai determină și acum în mare măsură gîndirea noastră.

Filozofia iluministă, pornită din Olanda și Anglia, și-a găsit la Paris în Rousseau și Voltaire pe reprezentanții ei cei mai vestiți. Parisul a devenit unul dintre acele puține orașe proeminente ale istoriei pe care Oswald Spengler le numește „simbolul extraordinar și depozitarul spiritului pe deplin eliberat" [3]. În iluminism își au izvorul cele două mari revoluții franceze, care, împreună cu cea engleză și cu cea rusă, au determinat fizionomia secolului nostru.

Din Paris s-au înălțat primii oameni în văzduh. Putem considera inaugurarea erei aviației drept prima revoluție franceză. În iunie 1783, în orășelul Annonay de lîngă Lyon, frații Montgolfier au înălțat în văzduh primul balon cu aer cald. Cînd au trimis pentru prima dată, experimental, trei animale într-o călătorie aeriană — aceste animale nu erau cîini, maimuțe sau șoareci, așa cum se obișnuiește în era rachetelor, ci o oaie, un cocoș și o rață —, frații Montgolfier s-au mutat din provincie la Versailles.

Prima înălțare a oamenilor în văzduh s-a petrecut la Paris. Cea dintîi aeronavă cu echipaj s-a ridicat la 21 noiembrie 1783 din Bois de Boulogne, în fața porților orașului, și a plutit la aproape 1 000 m înălțime deasupra Domului Invalizilor. Deasupra acoperișurilor Parisului, în aclamațiile unei mulțimi enorme care-și frîngea gîturile privind în sus, s-a realizat străvechiul vis al oamenilor — zborul. Dar în timp ce, potrivit legendei grecești, Icar s-a prăbușit în mare după ce, împreună

cu tatăl său Dedal, reuşise să evadeze zburînd din labirintul din Cnossos, primii aeronauţi au aterizat nevătămaţi după un zbor de opt kilometri. Aceştia au fost marchizul d'Arlandes şi Jean François Pilâtre de Rozier, un tînăr în vîrstă de 27 de ani, custodele colecţiilor de ştiinţe naturale aparţinînd regelui Ludovic al XVI-lea.

Faptul că această călătorie aeriană a avut loc tocmai în secolul al XVIII-lea şi tocmai la Paris nu este nicidecum o întîmplare. Ce era balonul lui Montgolfier ? — un sac de pînză, căptuşit cu hîrtie şi acoperit cu o plasă de cînepă. De plasă atîrna, aşezată deasupra nacelei, un fel de tipsie deschisă pe care ardea un foc de paie ; focul făcea ca sacul de pînză să se umple — atît înainte de zbor, cît şi în timpul lui — cu aer cald şi să devină deci mai uşor decît aerul. În condiţii tehnice atît de primitive ar fi putut zbura şi egiptenii în antichitate.

Bineînţeles, trebuia însă mai întîi să-i vină unui inventator ideea să construiască, cu mijloace atît de rudimentare, un aerostat. La o asemenea idee nici nu ar fi putut probabil ajunge vreodată un egiptean sau un european din evul mediu. Erau necesare o mare îndrăzneală, încredere în puterea creatoare a omului şi, înainte de toate, convingerea că zeii nu vor zdrobi pe cutezătorii aeronauţi. Pentru a ajunge la o asemenea convingere trebuia sau să nu crezi în zei, sau, avînd conştiinţa propriei tale forţe, să-i desfizi.

„Probabil că şi cu sute de ani în urmă s-ar fi putut inventa aparate de zburat — scrie filozoful elveţian Max Picard [4]. — Dar lipsea îndrăzneala... Cerul era ocupat de zeităţi... Acum spaţiul celest e golit de divinităţi, iar avioanele nici n-au nevoie de îndrăzneală pentru a pătrunde în înaltul cerului, ele sînt aspirate în spaţiul gol".

Vedem astăzi cum zborul fiecărei rachete lunare sovietice este folosit ca o confirmare a faptului că nu există dumnezeu, căci, dacă ar exista, unde ar putea să fie ? De asemenea preoţii trebuie să asigure pe destui credincioşi că dumnezeu nu locuieşte printre stele. În credinţa poporului dumnezeu se află „sus" în „cer" şi de aceea popoarele care credeau în zei şi îi considerau atotputernici n-au putut să descopere principiile zborului. Francezii au fost în stare să o facă. Parisul a văzut

primii oameni înălțîndu-se în văzduh. În 1785 primul balon liber plutea deasupra Mării Mînecii.

Sfîrșitul bizantinismului. Francezii nu se considerau numai egalii stăpînului celest, dar și ai celui pămîntesc. În a doua revoluție franceză, mai vestită decît prima, ei l-au izgonit pe rege și pînă la urmă l-au executat.

Explozia aceasta era inevitabilă. Se aflau față în față, pe de o parte, extraordinarele privilegii ale nobilimii și curtea de la Versailles, reprezentînd, așa cum fusese organizată de Ludovic al XIV-lea, un „bizantinism" în cea mai rea accepție a cuvîntului, și, pe de altă parte, cerințele lui Rousseau, filozoful de o deosebită popularitate, care propovăduia revenirea la „egalitatea naturală" dintre oameni, egalitate pe care dezvoltarea civilizației și a societății o distrusese.

Este suficient să citești un roman ca „Manon Lescaut", pentru a-ți da seama cît material exploziv conține o asemenea revendicare. Cavalerul Des Grieux, a cărui dragoste pasionată abatele Prévost a descris-o în 1731, „a petrecut noaptea într-un birt", după ce cu puțin timp înainte împușcase un paznic de închisoare [5]. Comportarea aceasta nu vădește însă, după părerea autorului, înclinații criminale, ci pur și simplu faptul că ucigașul „e un bărbat de rang", pe cîtă vreme cel ucis nu este, așa că nimănui nu i-ar trece prin minte că nobilul cavaler ar fi săvîrșit ceva ce n-ar fi compatibil cu onoarea sa. Pînă în secolul al XVIII-lea, mulți oameni din Europa aveau mai puține drepturi decît cele pe care vor să le obțină azi pentru cîini societățile de protecție a animalelor.

Anii de teroare 1793—1794. La 14 iulie 1789 a izbucnit revolta poporului împotriva inegalității dintre oameni. Revoluționarii au luat cu asalt închisoarea de stat — Bastilia —, ucigînd paznicii (de astă dată, spre deosebire de cavalerul Des Grieux, în numele egalității). La 4 august au abrogat toate privilegiile noblimii și ale clerului, proclamînd la 27 ale aceleiași luni „drepturile omului".

Republica a fost proclamată abia în 1792. La 21 ianuarie 1793 este executat regele Ludovic al XVI-lea. Danton, și după

el Robespierre, instituie un regim de teroare. Iacobinii radicali înțeleg prin egalitate în drepturi și egalitate în ceea ce privește averea ; ei voiau să dărîme chiar și turnurile Parisului, pentru că acestea încălcau principiul egalității în ceea ce privește clădirile. Revoluționarul Saint-Just, în vîrstă de 26 de ani, recomanda scoaterea copiilor de sub grija părintească și educarea lor de către stat, astfel încît egalitatea să nu fie subminată de influența mediului înconjurător. Alți iacobini cereau ca toți cetățenii Franței să poarte aceeași uniformă.

Cine se împotrivește, cine e bogat sau nobil, cine e împotriva politicii celor aflați la putere, cine cade victimă delațiunii — practicată de portari și de personalul casnic și recompensată de stat —, acela e condamnat la moarte de tribunalul revoluționar și deseori executat în aceeași zi. La eșafodul din Piața Revoluției — în jurul căreia se înghesuie mulțimea de gură-cască — candidații la execuția capitală sînt aduși cu căruțele. Călăii îi leagă unul după altul de o scîndură și fiecare poate zări în sac capul însîngerat al predecesorului său, același sac în care se va rostogoli și capul său ; apoi cuțitul ghilotinei cade șuierînd. Drepturile omului își primesc botezul într-o mare de sînge. Revoluția ia dimensiunile metropolei. O dată cu poporul din Paris tremură întreaga Europă.

La 28 iulie 1794, dictatorul Robespierre a sfîrșit și el pe eșafod. După zece ani, la 2 decembrie 1804, consulul Napoleon Bonaparte s-a încoronat împărat. Franța avea din nou un simbol al inegalității dintre oameni. Ideile revoluției au rămas însă vii și treptat ele au dat în întreaga Europă lovitura de grație orînduirii feudale. Această orînduire se mai menține doar în cîteva din coloniile rămase și în unele state orientale.

I se cuvin oare Parisului numai imnuri de slavă ? Sub Napoleon Parisul a devenit centrul politic și militar al Europei. Temporar Franța s-a extins de la Madrid pînă la Moscova. Căderea împăratului și prăbușirea Imperiului francez nu au putut slăbi poziția pe care capitala lui o ocupa în domeniul culturii.

În cele 55 de volume ale „Comediei umane", Balzac (1799—1850) și-a propus să prezinte viața și societatea vremii sale. Opera sa constituie un monument înălțat orașului Paris, chiar

și atunci cînd îl împroșcă cu injurii, cum face cinicul Vautrin în „Moș Goriot" [6]: „Cei care se mînjesc de glod, umblînd în trăsură, sînt cinstiți, iar cei care se mînjesc umblînd pe jos sînt pungași". „Știți cum își croiesc oamenii drum, aici, la Paris? Ori prin strălucirea geniului, ori prin iscusința corupției. În această mulțime de oameni trebuie să răzbați ca o ghiulea de tun sau să te strecori pe ascuns ca și ciuma". „La Paris, omul cinstit este cel care tace și refuză să ia parte la împărțeala generală". „În vreme ce mîndrele aristocrații din toate capitalele Europei resping din rîndurile lor pe un milionar infam, Parisul îl primește cu brațele deschise, aleargă la serbările lui, șade la masa lui și ciocnește cu infamia lui".

Nici chiar Heinrich Heine, care și-a găsit în Paris cea de-a doua patrie, patria sa adevărată (a trăit acolo pînă la moartea sa, survenită în 1856), nu a închinat orașului iubit numai imnuri de slavă. Cel mai caustic zeflemist care a mînuit vreodată limba germană scria despre relațiile sociale existente la Paris în 1832 [7]:

„Lîngă poarta Saint-Martin, pe pavajul umed, zăcea un om palid ca moartea, horcăind; niște gură-cască care-l înconjurau afirmau că moare de foame. Dar însoțitorul meu mă asigură că acest om murea zilnic de foame pe altă stradă și că din asta trăia. Carliștii * îl plăteau pentru a asmuți poporul împotriva guvernului printr-un astfel de spectacol. Meseria aceasta trebuie să fi fost însă prost plătită, căci mulți dintre cei care o exercitau mureau efectiv de foame. Este o chestiune ciudată cu flămînzirea; aici ar putea fi zilnic văzuți mii de oameni într-o asemenea stare, dacă ar putea s-o ducă vreme mai îndelungată în acest hal. De obicei însă, după trei zile de inaniție, sărmanii înflămînziți se prăpădesc unul după altul... și abia de sînt băgați în seamă".

Poetul german Friedrich Hebbel, cu toate că a fost el însuși de multe ori în pragul înfometării, scria în 1843 din Paris [8]: „Chiar și acum, cînd sufletul mi-e profund îndurerat, simt prea bine ce înseamnă să trăiești în orașul acesta. Ai sub tine un pămînt elastic care nu se mărginește să te

* Partizani ai regelui Franței Carol al X-lea, forțat să abdice în 1830. — *Nota trad.*

poarte, ci te şi azvîrle în sus; e ceva cu totul aparte..."

Bulevardele ca poligoane de tragere. Parisul a depăşit în 1846 un milion de locuitori — al treilea din Europa ajuns la această mărime, după vechea Romă şi noua Londră. Napoleon al III-lea, un nepot al marelui împărat, a însărcinat în 1853 pe prefectul departamentului Seine, baronul Haussmann, să taie în labirintul ulițelor din centrul oraşului un şir de mari bulevarde. Este un secret ştiut de toată lumea că în felul acesta despoticul împărat intenţiona în primul rînd să deschidă în agitatele cartiere muncitoreşti cîmp liber de tragere pentru tunurile armatei sale.

Dar acest motiv nu era probabil decît consecinţa, dusă la extrem, a predilecţiei dictatorilor pentru străzile late, drepte care întretaie semeț şi adeseori brutal oraşul, întruchipînd puterea regală şi triumful spiritului de ordine asupra sinuozităţilor labirintului — simbolul sufletului şi totodată trăsătura caracteristică a celor mai multe dintre oraşele antichităţii. În acest fel construiseră Sennacherib la Ninive, Nabucodonosor la Babilon, Alexandru cel Mare la Alexandria pe Nil, Kubilai la Pekin, Petru cel Mare în oraşul ce-i purta numele, Stalin la Moscova şi Kubitschek la Brasilia; în acest fel au construit Ludovic al XIV-lea şi cei doi Napoleoni la Paris.

Probabil că aşa stă bine unui oraş: să cunoască acest amestec de magistrale largi şi ulicioare strîmte, această întrepătrundere de spirit şi suflet, de voinţă puternică şi arbitrar meschin. Bulevardele lui Haussmann, însumînd laolaltă o sută de kilometri, nu au dăunat Parisului. Dimpotrivă, cine cunoaşte oraşele Paris şi Berlin, Washington şi Buenos Aires ar fi resimţit probabil în vechile oraşe Atena şi Roma lipsa marilor artere şi spaţii.

Alei şi străzi fără vegetaţie. Avenue des Champs-Elysées, una dintre cele mai renumite străzi ale lumii, îi datorează şi ea lui Haussmann actuala înfăţişare. De la Arcul de Triumf — care aminteşte în oarecare măsură de aspectul pretenţios şi greoi al „Turnului Babel" — magistrala se întinde, temerară şi maiestuoasă, pînă la Place de la Concorde, de unde por-

neşte, în continuare, o largă alee care, străbătînd grădina Tuileries, ajunge pînă la Luvru. Dacă priveşti, bunăoară, din centrul pieţei Clémenceau cele două extremităţi monumentale ale ei şi bulevardul Alexandru al III-lea cu Domul Invalizilor, ai în faţa ochilor una dintre cele mai măreţe şi mai impună-

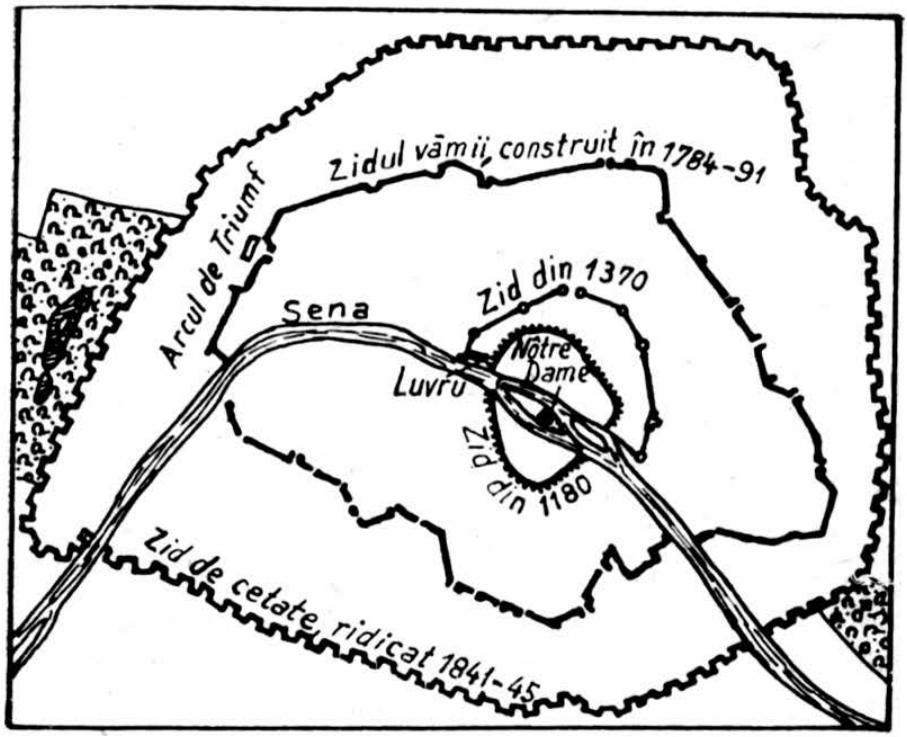

toare imagini din cîte a creat omul în lumea ce-i este proprie — oraşul.

Champs-Elysées traversează pe o anumită porţiune parcul cu acelaşi nume, fiind şi în restul traseului încadrată pe ambele părţi cu arbori, deci o stradă cu multă vegetaţie, o operă omenească impunătoare, înfăptuită însă prin includerea deliberată a naturii sub formă de arbori şi pajişti. De notat că în oraşele antichităţii orice vegetaţie era de obicei înlăturată cu desăvîrşire, iar în multe oraşe orientale această situaţie mai dăinuie şi azi. Faptul acesta ar putea fi considerat o expresie a unui urbanism consecvent : omul vede în asemenea oraşe numai ceea ce a creat el însuşi. Rezultatul este în unele cazuri frumos, dar în altele urît. Cea mai sugestivă expresie a acestui urbanism consecvent este probabil Piaţa Sf. Petru din Roma. Străzi celebre lipsite de verdeaţă sînt Ludwigstrasse din München şi Broadway din New York. În defileele pe care le formează zgîrie-norii din Manhattan ori São Paulo, ca şi în văgăunele

atît de numeroase ale vechilor oraşe ca Roma sau Bizanţ — caracteristice şi în zilele noastre pentru multe oraşe din ţările meridionale —, omul vede şi *deasupra* sa numai ceea ce a creat el însuşi.

CELE MAI VESTITE ARTERE

	De azi	*Lăţime maximă*
Buenos Aires	Avenida Nueve de Julio	140 metri
Paris	Avenue Foch	140 „
Lisabona	Avenida da Liberdade	90 „
Düsseldorf	Königsallee	89 „
Bruxelles	Boulevard du Régent	80 „
Paris	Avenue des Champs-Elysées	70 „
Viena	Ring	57 „
Berlin	Kurfürstendamm	56 „
Washington	Pennsylvania Avenue	49 „
New York	Broadway	46 „
Leningrad	(Nevski Prospekt) Bulevardul 25 octombrie	35 „

Magistrala nord-sud din oraşul Brasilia are o lăţime de 350 metri.

	De altă dată	
Berlin	Unter den Linden	60 metri
Alexandria	Magistrala stadionului	30 „
Babilon	Calea sacră	23 „

E drept că o alee atît de mare ca în Babilon n-a mai fost niciodată concepută ca atare. Acolo spaţiul denumit stradă nu era constituit de clădirile ridicate de o parte şi de alta, ci era construit ca atare, fiind încadrat de acele ziduri placate cu ceramică albastră smălţuită, pe care străluceau lei galbeni.

Azi există străzi şi pieţe cu o vegetaţie foarte redusă — Piaţa Roşie din Moscova, Pariser Platz din Berlin, Heldenplatz din Viena, Trafalgar Square din Londra —, ca şi străzi splendide, cu mulţi copaci — Ringul din Viena, Königsallee din Düsseldorf, Avenida Nueve de Julio din Buenos Aires sau acea frumoasă alee de odinioară, denumită chiar după pomii ei, Unter

den Linden (Pe sub tei). Una dintre cele mai frumoase şi mai mari străzi cunoscute, „Strada 17 iunie" din Berlin, nu e mărginită de nici un fel de construcţii ; plecînd de la poarta Brandenburg, ea traversează parcul Tiergarten şi ajunge pînă la Grosser Stern, unde se află Coloana Victoriei (odinioară aleea se numea Charlottenburger Chaussée şi a constituit ulterior un tronson din Magistrala est-vest construită de Hitler).

Un nou Turn Babel. În 1870 Berlinul şi Parisul au luptat pentru supremaţie în Europa. În iarna din 1870—1871 capitala franceză a fost asediată de germani. Evlavioasa Johanna von Bismarck, originară din Pomerania orientală, i-a scris soţului ei — viitorul cancelar al imperiului, pe atunci în tabăra aflată la porţile Parisului — că acest „Babilon" ar trebui să fie cît mai grabnic bombardat [9].

Nici înfrîngerea nu a dăunat poziţiei proeminente pe care Parisul o ocupa în lume. Cu prilejul expoziţiei universale din anul 1889, Parisul s-a împodobit, ca semn al forţei şi semeţiei sale de metropolă, cu Turnul Eiffel, înalt de 300 m, care pe vremea aceea depăşea cu mult toate celelalte construcţii din lume. Un turn care, spre deosebire de turnurile Babilonului şi ale Alexandriei, nici măcar nu a pretins că ar folosi la ceva.

Între cele două războaie mondiale funcţia Parisului de centru cultural s-a vădit în faptul că literatura americană îşi avea patria mai curînd la Paris decît în America. Tînărul Ernest Hemingway şi-a şlefuit aici stilul, sub influenţa Gertrudei Stein şi a lui Ezra Pound. Henry Miller şi Scott Fitzgerald şi-au petrecut mai mulţi ani pe malurile Senei. John Dos Passos şi Thomas Wolfe s-au îmbogăţit la Paris cu impresii hotărîtoare. În patria lor, mai viguroasă, dar mai prozaică, se simţeau izolaţi şi prea puţin luaţi în serios ; la Paris, unde spiritul continuă să valoreze mai mult decît banii, se simţeau acasă.

La sfîrşitul celor două războaie mondiale, Parisul şi-a regăsit nevătămate gloria şi celebritatea. Niciodată moda pariziană şi gustul parizian nu au fost mai preţuite decît în zilele noastre. Parisul a continuat că crească şi atunci cînd, în deceniile trecute, populaţia Franţei scădea ; el continuă să crească, pe cînd celelalte mari oraşe, Marsilia şi Lyon, numără azi mai puţini lo-

cuitori decît în 1939. Orașul pe care marele poet Baudelaire l-a asemănat încă din 1857 cu un „moșneag chinuit" [10] crește an de an cu aproape 100 000 de oameni.

Franța ar trebui să se numească Paris. E drept că această creștere nu poate fi observată dacă te mărginești la teritoriul care alcătuiește oficial orașul, căci acesta se mai limitează în esență la trasеul corespunzător fortificațiilor ridicate în 1841. Înăuntrul acestor limite locuiesc de mai multe decenii — aproape

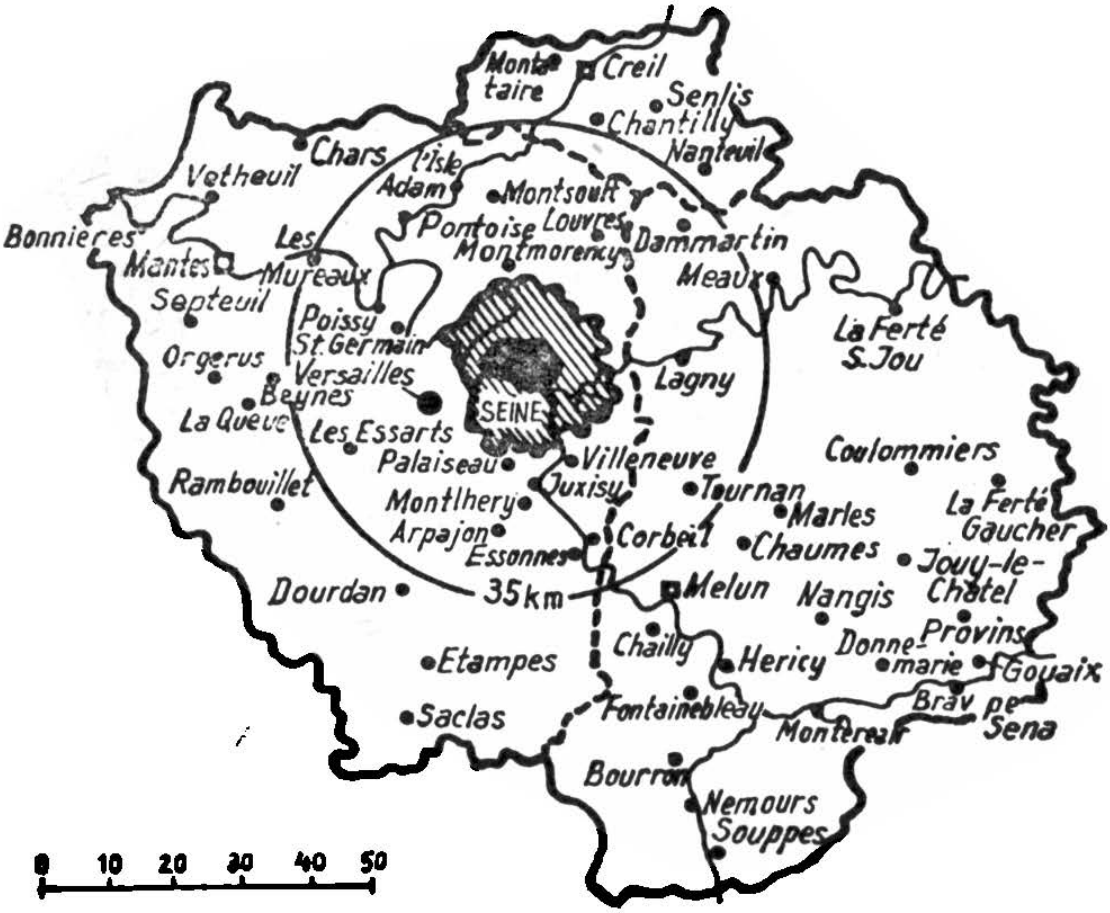

Paris (negru), departamentul Seine (haşurat), orașul-regiune Paris — 1932 (cercul) și regiunea pariziană după reforma din 1943 (limita exterioară)

constant — 3 milioane de oameni. Adesea departamentul Seine, care înconjură din toate părțile Parisul (și numără 5,6 milioane de locuitori), este considerat drept *Marele Paris*. Dar și acest hotar administrativ este arbitrar și mult prea îngust.

Încă din 1932 s-a luat hotărîrea de a se da unui teritoriu cu o rază de 35 km, centrul constituindu-l catedrala Notre Dame. denumirea de *Région Parisienne*. Dar nici acest teritoriu cu dia-

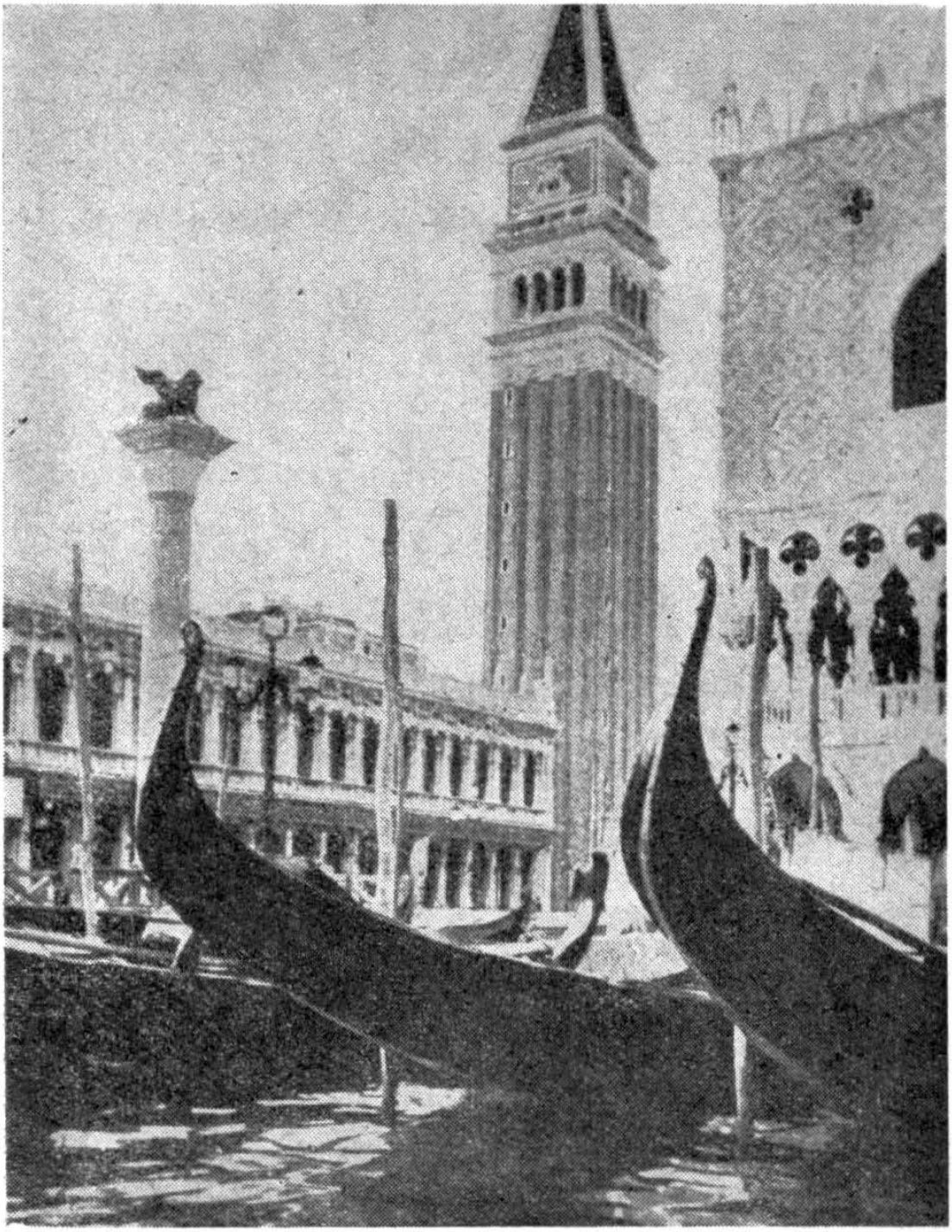

Veneţia. Campanila — clopotniţa basilicii San Marco. În dreapta — Palatul dogilor, în stînga — una dintre coloanele, avînd în vîrf leul înaripat al lui Marco, pe care puternicul oraş-stat Veneţia le-a înălţat pe ţărmurile Mării Mediterane în secolul al XII-lea ca semn al stăpînirii lui (Foto Ullstein)

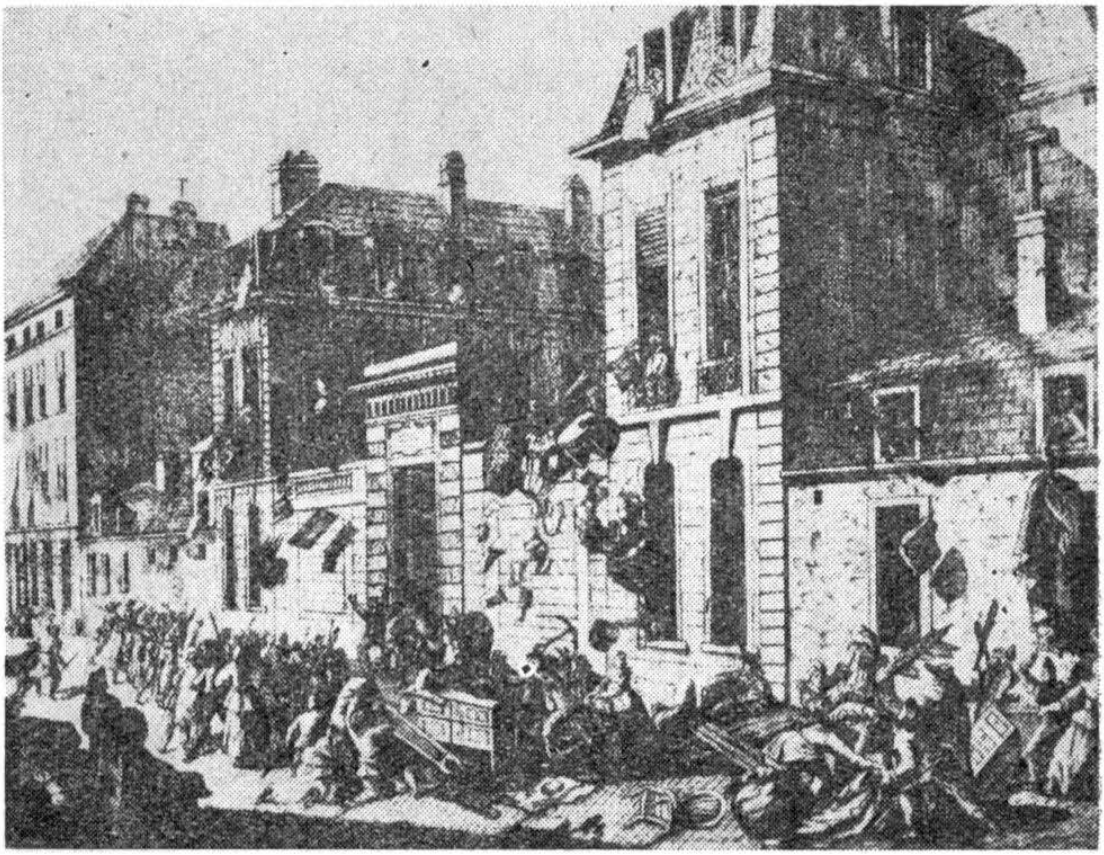

Paris. Imagine din timpul revoluției franceze. Mulțimea ia cu asalt palatul de Castries (noiembrie 1790) (Foto Ullstein)

Place de l'Etoile cu Arcul de Triumf. În dreapta jos — bulevardul Champs-Elysées (Foto Laenderpress)

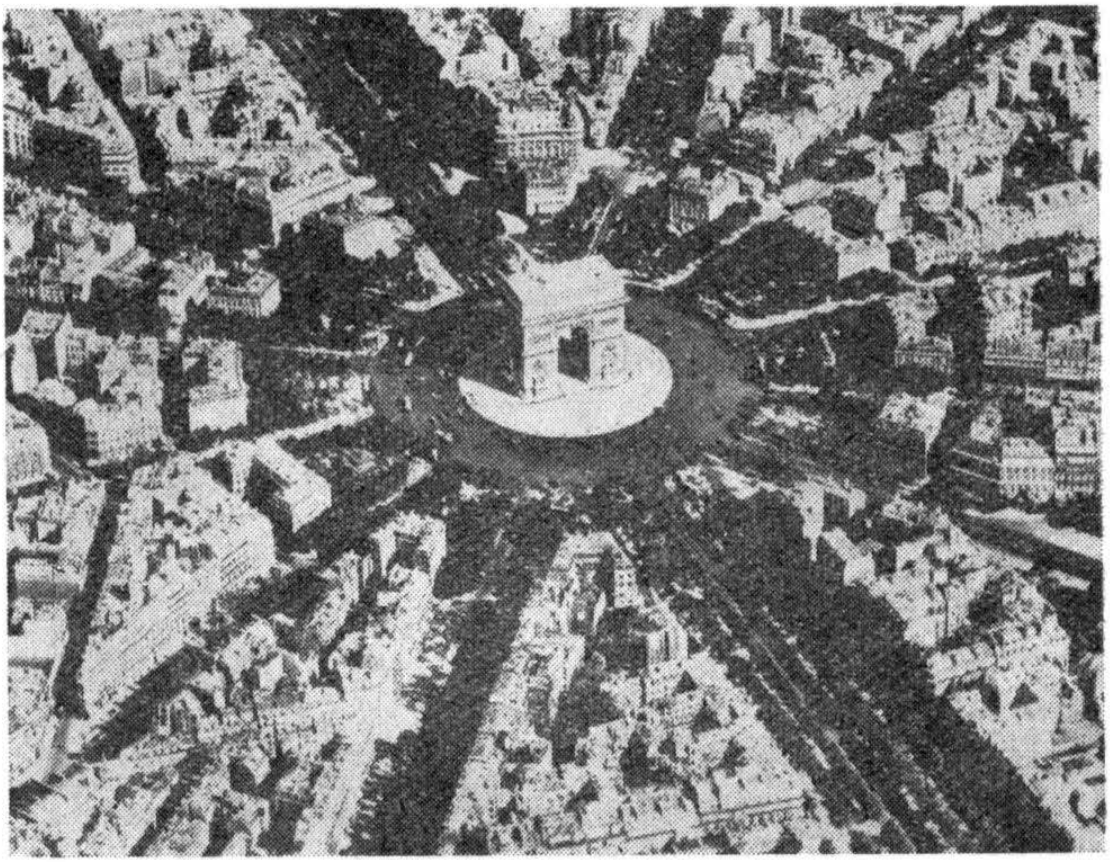

metru de 70 km nu mai cuprinde întreaga aglomerare a Parisului. Printr-un decret emis în 1943, departamentele Seine, Seine-et-Oise, Seine-et-Marne, ca și o parte a departamentului Oise capătă același regim ca și orașul. Diametrul cel mai mare al acestei regiuni este de 165 km, numărul populației — de 8,5 milioane. *Acesta* e Parisul.

Și sub raportul repartiției teritoriale a populației se vădește ce reprezintă Franța în fapt : un stat-oraș, așa cum a fost cîndva Roma. În antichitate țara nu s-ar fi numit Franța, ci Paris. Cînd capitala e, totodată, cu mult mai mare decît celelalte orașe ale țării — cum e cazul cu Moscova, Stockholm, Bruxelles, Atena modernă sau Berlinul dintre cele două războaie mondiale —, atunci îmbinarea centrului de greutate economic și cultural cu puterea politică și administrativă duce de la sine la o mare preponderență. Iar dacă în capitală se îngrămădește o șesime, o cincime sau chiar o și mai mare parte din totalul locuitorilor, se va putea vorbi despre un stat-oraș. Dacă azi această calificare e rar întîlnită, explicația trebuie căutată poate în faptul că în era egalității orașele nu mai au, din pricina orgoliului și aroganței, conștiința curată.

Restul e provincie. „Începînd din secolul al XIX-lea există de o parte Parisul, iar de cealaltă parte provincia — scrie geograful și sociologul francez Pierre Lavedan [11]. — Azi s-ar putea spune chiar că de o parte există Parisul, iar de cealaltă pustiul francez".

Aproape jumătate din industria franceză este concentrată în regiunea urbană Paris. Peste 60% din actorii francezi și două treimi din numărul scriitorilor locuiesc în metropolă. Parisul are o populație mai mare decît au laolaltă toate cele 33 de orașe ale țării care îi urmează în ordinea mărimii.

Heine spunea încă în 1832 : „Parisul este de fapt Franța, care nu constituie decît ținutul dimprejurul Parisului... Tot ceea ce apare mai remarcabil în provincie se îndreaptă în curînd spre capitală. Ea este focarul în care se concentrează tot ce e lumină și strălucire. Franța are aspectul unei grădini din care au fost

culese florile cele mai frumoase pentru a fi strînse într-un buchet, iar buchetul se numeşte Paris" [12].

STATELE-ORAŞE DE AZI

(cu peste 2 milioane de locuitori)

Ţara	Numărul locuitorilor (în milioane)	Oraşul cel mai mare	Numărul locuitorilor (în milioane)	Numărul locuitorilor capitalei faţă de populaţia ţării (în procente)
Uruguay	3,0	Montevideo	1,4	47%
Argentina	20,6	Buenos Aires	7,8	38%
Danemarca	4,6	Copenhaga	1,3	28%
Austria	7,1	Viena	1,7	24%
Chile	7,5	Santiago	1,7	23%
Grecia	8,4	Atena	1,85	22%
Japonia	94,0	Tokio	20,0	21%
Ungaria	10,1	Budapesta	2,1	21%
Venezuela	7,9	Caracas	1,6	20%
Marea Britanie	52,7	Londra	10,0	19%
Franţa	47,6	Paris	8,5	18%

Nici o ţară cu o înaltă civilizaţie nu se află în situaţia Franţei : nicăieri teritoriul din afara capitalei nu este în asemenea măsură doar „provincie". De sute de ani, un întreg imperiu este secătuit pentru ca *oraşul lui* să poată străluci. „Metropolă şi provincie", denumea Spengler noţiunile de bază ale oricărei civilizaţii (ceea ce în limbajul său înseamnă : orice civilizaţie în declin). „În cele din urmă, uriaşa metropolă, oraşul care se constituie ca lume aparte şi pe lîngă care nu trebuie să mai existe alta, începe să distrugă peisajul natural din jur..." „Aici apar ca nişte văgăuni... întinse străzi de piatră, pline de praf colorat şi de larmă stranie ; înăuntrul lor trăiesc oameni, în condiţii în care nici o fiinţă a naturii nu a bănuit vreodată că s-ar putea trăi. Îmbrăcămintea şi chiar fizionomia sînt armonizate cu acest fundal de piatră. Peste zi animaţia străzii înfloreşte în culori şi sunete bizare, peste noapte o lumină nouă eclipsează strălucirea lunii. Iar ţăranul

stă nedumerit pe caldarîm — un personaj ridicol, care nu înțelege nimic și pe care nimeni nu-l înțelege, potrivit doar pentru un rol de comedie și pentru a procura acestei lumi pîinea" [13].

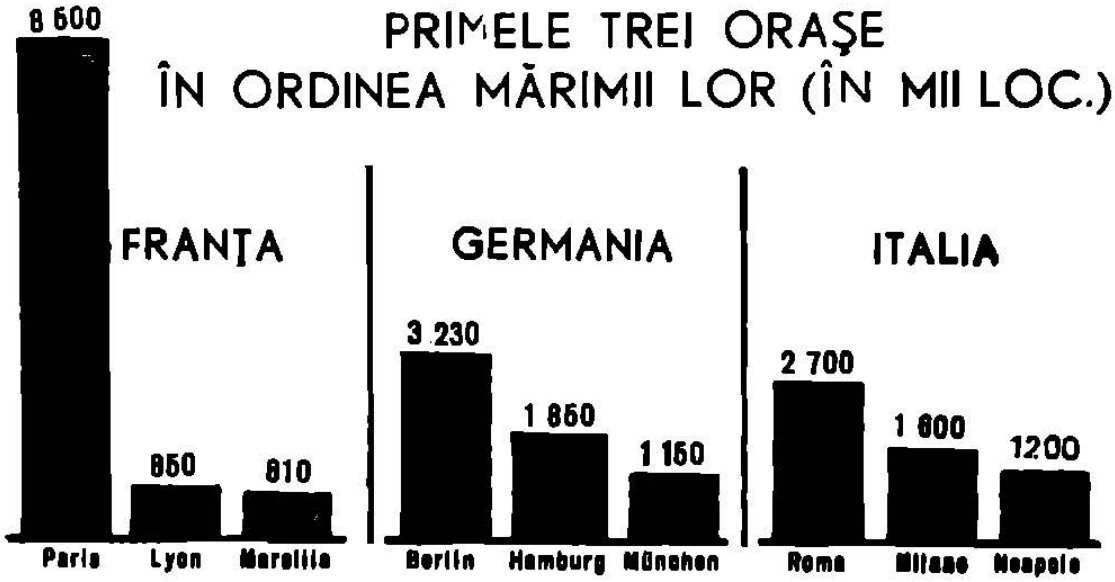

Curățenie și „amor liber". În timpul nopții apare o lumină nouă, dar agitația rămîne aceeași. Noaptea Parisul se transformă într-un Babilon. Această formulă aparține scriitorului parizian Paul Morand, iar expresia „Babilonul de pe Sena" de care s-a folosit doamna von Bismarck a apărut încă de pe la mijlocul secolului trecut.

Boccaccio povestea, ce-i drept, în 1350 pățania unui evreu parizian care s-a dus să vadă Roma, dar, îngrozit de imoralitatea orașului, s-a înapoiat în grabă la Paris [14]. Și Casanova denumește Parisul „unicul oraș, metropola". El laudă, la venirea sa la Paris, în 1750, „curățenia birturilor, rapiditatea cu care ești servit..., comportarea modestă a persoanei care servește la masă, de cele mai multe ori cea mai harnică fiică a casei, care cu aerul ei rezervat, ținuta modestă, curățenia și bunele ei maniere inspiră respect chiar și celui mai nerușinat dintre desfrînați" [15].

Dar același Casanova, care la vîrsta de 25 de ani nu mai era cîtuși de puțin o făptură naivă, s-a făcut de rîs cînd și-a exprimat mirarea că o cîntăreață de operă mult lăudată îi numise trei conți și duci diferiți ca fiind tații copiilor ei.

Reţete luate din romane şi operete. Foarte sugestivă este caracterizarea pe care o face Stendhal, în marele său roman „Roşu şi Negru", locului deţinut de metropolă în dragoste [16]. „La Paris, situaţia lui Julien faţă de doamna de Rênal ar fi fost repede simplificată ; dar la Paris dragostea se naşte din romane. Tînărul preceptor şi sfioasa lui stăpînă şi-ar fi găsit în trei sau patru romane, ba chiar şi în cupletele de pe scena teatrului «Gymnase» limpezirea situaţiei lor..."

Heine se exprimă mai brutal [17] : „Toate actriţele frumoase au aici preţul lor fix, iar acelea care nu pot fi avute la un preţ fix sînt cu siguranţă cele mai scumpe... Rar se cunoaşte aici punctul unde actriţa şi curtezana îşi schimbă între ele rolurile..., unde iambul de cinci picioare se transformă în desfrîul cu patru picioare. Aceste amfibii ale artei şi ale viciului, aceste mélusine * de pe malul Senei sînt fără îndoială partea cea mai primejdioasă a Parisului galant, unde atîţia monştri fermecători îşi exercită seducţia. Vai de cel lipsit de experienţă care cade în mrejele lor ! Vai şi de cel cu experienţă, care ştie prea bine că încîntătorul monstru se sfîrşeşte printr-o hidă coadă de peşte şi care totuşi nu se poate împotrivi vrajei ! Şi poate că tocmai din pricina atracţiei exercitate de voluptatea groazei, de farmecul încîntătoarei pierzanii, al dulcelui abis în care se cufundă — poate că tocmai din aceste cauze este cu atît mai sigur răpus".

Grădinarul răului. Nimeni n-a transpus această voluptate a groazei în versuri mai frumoase decît Charles Baudelaire (1821—1867), marele poet liric care a cîntat farmecul funest, ispitele şi abisurile metropolelor. Unde decît la Paris ar fi putut căpăta celebra sa culegere de poezii titlul provocator şi fascinant *Les fleurs du mal* („Florile răului") ? Acestea sînt florile pe care el le cîntă chiar şi atunci cînd îi aduc pieirea.

„In vechile oraşe cu străzi întortocheate,
Pe unde chiar urîtul surîde-ncîntător,
Pîndesc, purtat de toane fatale, cum ciudate

* Mélusine — personaj fabulos din romanele cavalereşti medievale, care se putea metamorfoza parţial în şarpe. — *Nota trad.*

Făpturi trec gîrbovite, cu-n ce fermecător.
Aceste hîde cioturi au fost femei odată". [18]

Poetul vorbeşte despre „haosul oraşelor pline de viaţă", se visează „departe de oceanul negru al oraşului murdar" şi, totuşi, se înapoiază din nou în „muşuroiul de furnici al oraşului în care sălăşluiesc visurile". Pe cerşetorii în zdrenţe, pe vagabonzi îi numeşte „vărsătură a Parisului enorm" [19]. Oraşul este pentru el lăcaşul răului şi totodată tărîmul de piatră al spiritului pur. E indisolubil legat de el, în dragoste şi în ură, un om nenorocit care-şi înalţă ruga oscilînd între cinism şi gingăşie, o orhidee cum numai într-o metropolă poate creşte.

Babilonul este foarte căutat. La Babilon prostituţia era încă o cerinţă religioasă sau cel puţin se camufla ca atare ; la Paris nu mai este. Se lăfăie în văzul tuturor, ca odinioară în metropola lui Nabucodonosor, însă, ca şi acolo, ea reflectă în mică măsură viaţa cea de toate zilele a locuitorilor oraşului. Dar şi o faimă rea îţi impune obligaţii. Cum ar putea oare propaganda turistică să pună pe primul plan moralitatea, cînd printre cei ce strîmbă dispreţuitor din nas cînd aud de „Babilonul de pe Sena" sînt mulţi dintre aceia care ar dori să aibă prilejul să-l strîmbe, cu plăcere şi cît mai des, chiar la faţa locului.

Şi dacă în linii mari la Paris moravurile sînt totuşi mai libere, mai liber este şi spiritul. De secole minţile cele mai luminate ale Franţei se adună în acest oraş. Provincia franceză, din care oraşul a absorbit tot ce are ea mai valoros, a dăruit omenirii metropola culturii şi libertăţii spiritului.

CAPITOLUL

II

ORAŞE GIGANTICE SUB ABURI

„Londra... noiembrie, o vreme de toamnă neîndurătoare. Ce de mai noroi pe străzi ! De parcă tocmai acum marea ar fi redat uscatului libertatea şi n-ar fi de mirare să întîlneşti, înaintînd prin mocirlă în sus spre Holborn Hill, un dinozaur lung de 12 sau 15 m, o şopîrlă uriaşă. Fumul hornurilor se lasă-n jos, înnegrind burniţa cu fulgi de funingine mari cît fulgii de zăpadă, de parcă ar purta doliul soarelui dispărut. Cîinii abia de se pot deosebi de mocirlă. Nici caii n-o duc mai bine, sînt stropiţi cu noroi pînă la căpăstru. Trecătorii, molipsiţi de proasta dispoziţie generală, îşi lovesc umbrele una de cealaltă... Pretutindeni ceaţă. Ceaţă în susul fluviului... Ceaţă în josul fluviului, unde printre vapoare se rostogoleşte Tamisa, tulbure din cauza apelor industriale ale unui oraş mare (şi murdar)... Ceaţă care se strecoară în cambuzele vapoarelor încărcate cu cărbuni ; ceaţă aşezată pe vergi şi care se furişează ca o nălucă prin tachelajul marilor vapoare... Ceaţă în ochi şi în gîtlejurile bătrînilor pensionari din Greenwich..., ceaţă în capul şi în ţeava lulelei fumate după-masă de furiosul comandant de vas, jos, la el în cabină. O ceaţă care înţeapă crunt degetele de la picioarele şi

de la mîinile elevului matelot, zgîlţîit de frig sus pe covertă" [20].

Astfel descria în 1853 Charles Dickens capitala ţării în care a avut loc cea mai mare răsturnare din istoria omenirii de la inventarea agriculturii în vechiul Babilon : revoluţia industrială şi, o dată cu ea, naşterea uriaşului oraş modern. Londra a fost prima din seria acestor oraşe. Ea a fost timp de şaptezeci de ani cel mai mare oraş al lumii, cea mai mare aglomerare umană, sporindu-şi în acest interval numărul locuitorilor de la 2,5 milioane la 8 milioane. Şi azi Londra continuă să fie cel mai mare oraş din Europa, iar aproape toate statele lumii recunosc şi azi că observatorul astronomic al Londrei — Greenwich — este punctul indicat pentru a determina după el longitudinea şi ora.

Londra la începutul epocii coloniale. Londinium era un important oraş roman, cu circa 70 000 de locuitori. În secolul al XIV-lea, cînd Anglia stăpînea teritorii întinse în Franţa, trăiau la Londra 35 000 de oameni. Regina Elisabeta I (care a domnit între anii 1558 şi 1603) a pus temeliile Imperiului mondial britanic, a cărui inimă bătea la Londra.

În 1586 a venit în capitală de la Stratford-on-Avon un actor în vîrstă de 22 de ani, pe nume William Shakespeare. La Londra a avut succes ca regizor şi autor dramatic, devenind şi coasociat al teatrului „Globe", cel mai important teatru de limbă engleză. În 1611 se retrage la Stratford.

În 1588 flota engleză — mobilă şi totodată condusă cu mult curaj — a învins într-o bătălie de nouă zile, care a avut loc în Marea Mînecii, cea mai puternică forţă armată a secolului, Armada spaniolă, alcătuită din 130 de vase greoaie, dotate cu 2 600 de tunuri. Prin această izbîndă Anglia şi-a croit drum liber spre mările lumii. După spanioli, portughezi şi olandezi se îndeletniceau acum cu jaful pe mare şi pe uscat şi aventurierii, piraţii şi companiile comerciale engleze, ceea ce marchează începutul epocii coloniale.

În 1607 englezii s-au stabilit pe coasta răsăriteană a Americii de Nord, dispreţuită de spanioli fiindcă nu li se păruse destul de bogată. Primele baze militare din Africa datează

din 1618, iar cele din India, din 1639. Ultima mare putere colonială care a apărut pe arena mondială a devenit şi cea mai mare. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, Anglia a smuls prin lupte sîngeroase, mai întîi spaniolilor, apoi olandezilor şi în cele din urmă francezilor, multe teritorii transoceanice dintre cele mai valoroase, iar în secolul al XIX-lea Londra a devenit centrul celui mai vast imperiu din cîte au existat vreodată.

Neîntrecut în Europa. Acest imperiu era un stat-oraş, aproape aşa cum era Roma pe vremuri. Londra a devenit o metropolă în jurul anului 1570 (ocupînd la nord de Alpi locul trei după Paris şi Anvers), dar prin 1650 ea a şi depăşit, cu jumătate milion de locuitori, Parisul, Bizanţul şi marile oraşe ale Italiei şi ale Ţărilor de Jos, fiind de pe atunci cel mai mare oraş al Europei. A rămas în fruntea oraşelor şi după marele incendiu din 1666, care a distrus peste 13 000 de case. În Anglia Londra se detaşează foarte mult de celelalte oraşe (în 1700 Londra avea 650 000 de locuitori, în timp ce Bristol şi Norwich, următoarele oraşe ca mărime, aveau fiecare cîte 30 000 de locuitori).

„În nici o ţară situată dincoace de Alpi capitala nu a pus atît de mult în umbră celelalte oraşe — scrie Toynbee [21]. — Spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, cînd populaţia Angliei, comparată cu cea a Franţei sau a Germaniei, era cu totul neînsemnată, Londra era, după toate probabilităţile, cel mai mare oraş al Europei. Da, se poate afirma că Anglia a ştiut cum să aplice la propria-i ţară experienţa statului-oraş italian şi că a făcut-o mai repede şi mai bine decît alte ţări, deoarece, datorită întinderii ei relativ mici şi hotarelor bine delimitate, datorită suveranilor ei puternici şi datorită predominanţei unui singur mare oraş, semăna cu un stat-oraş sub raportul închegării şi aroganţei".

De aroganţa englezilor, cît şi de respectarea scrupuloasă a odihnei duminicale îşi bătea joc Casanova, care se afla la Londra în 1763, pe cînd avea 38 de ani. În schimb lăuda curăţenia care domnea acolo şi deplina libertate de care se bucurau ziarele, ceea ce era normal să-l surprindă pe acest

veneţian evadat din închisorile inchiziţiei. Se rătăcea adesea în labirintul uriaşului oraş, pentru care folosea şi cuvîntul „haos" [22].

CELE MAI MARI ORAŞE EUROPENE
LA DIFERITE EPOCI

			Numărul maxim de locuitori
secolul VI î.e.n	Corint	Grecia	60 000
„ V—III î.e.n.	Siracuza	Sicilia	400 000
„ III î.e.n. „ IV e.n	Roma	Imperiul roman	1 100 000
„ IV—XII e.n.	Bizanţ	Imperiul roman de răsărit	700 000
1200—1400	Neapole	Regatul Neapolelui	200 000
1400—1550	Paris	Franţa	300 000
1550—1650	Istanbul	Turcia	500 000
de la 1650	Londra	Anglia	10 000 000

Un cetăţean din Göttingen la Londra. Georg Christoph Lichtenberg, cocoşatul profesor de fizică de la Universitatea din Göttingen, cunoscut ca autor al unor aforisme spirituale, se plîngea şi el într-o scrisoare expediată de la Londra în 1770 [23]: „Vuietul asurzitor care se aude necontenit, mulţimea lucrurilor noi peste care dai oriunde îţi arunci ochii, înghesuiala trăsurilor şi a oamenilor explică de ce ajungi de obicei tîrziu, sau uneori chiar de loc, acolo unde vrei să ajungi".

La cinci ani după aceasta, cu prilejul unei a doua vizite făcute la Londra, Lichtenberg ne-a oferit o descriere foarte vie a unei hoinăreli pe înserat prin Fleet Street, unde astăzi sînt concentrate cele mai însemnate organe de presă [24]:

„Pe ambele laturi case înalte cu ferestre din sticlă fină. Caturile de jos, ce par a fi cu totul din sticlă, se compun din prăvălioare. Multe mii de lumînări luminează aici pră-

vălii cu argintărie, gravuri, cărți, ceasuri, sticlă, cositor, tablouri, tot felul de podoabe pentru femei, aur, pietre prețioase, articole de fierărie, precum și cafenele și nenumărate agenții de loterie... Cofetăriile te orbesc cu candelabrele lor și îți gîdilă mirosul... Prin mijlocul străzii trece caleașcă după caleașcă, trăsură după trăsură și căruță după căruță. Prin vuietul, zumzetul și larma aceasta stîrnită de mii de voci și de pașii miilor de oameni care circulă în toate părțile poți auzi dangătul clopotelor din turnurile bisericilor și clopoțelul poștașilor... și urletele acelora care la colțuri de stradă, sub cerul liber, oferă gustări calde sau reci... Pînă să-ți dai bine seama cum și de ce, te-a și luat de mînă o fată frumoasă și cochet îmbrăcată..., apoi, la patruzeci de pași înaintea ta, se întîmplă o nenorocire... Și deodată rîd iar toți pentru că cineva a nimerit din nebăgare de seamă în rigolă... În răstimpuri auzi probabil un urlet scos din sute de gîtlejuri deodată, de parcă ar fi izbucnit un incendiu, s-ar fi prăbușit o casă sau s-ar fi ivit un patriot la o fereastră. La Göttingen te duci și vezi ce se întîmplă de la o depărtare de cel puțin patruzeci de pași, pe cînd aici ești bucuros (mai ales noaptea și în această parte a orașului) dacă scapi nevătămat așteptînd într-o ulicioară învecinată pînă ce se potolește hărmălaia. Acolo unde strada e mai lată toată lumea aleargă ; nimeni nu dă impresia că ar fi ieșit să se plimbe sau că ar privi ceva, toți par să fi fost chemați la căpătîiul unui muribund".

Premise pentru revoluția industrială. În această epocă are loc marea revoluție pentru care, spre deosebire de revoluția franceză, nu se poate indica o dată precisă — începutul erei industriale, nașterea orașelor industriale moderne în regiunea carboniferă a Angliei. Cu o generație sau două înaintea celorlalte state industriale — Franța, Belgia, Germania, S.U.A. — s-au născut în chinuri, între Londra și Glasgow, marile fabrici și mașini. Ele au transformat Anglia pe timp de un secol în atelierul lumii, sporindu-i atît bogăția, cît și mizeria.

Multe condiții au trebuit să concure pentru a ajunge aici — atît de multe, încît dificultățile industrializării în actualele țări slab dezvoltate nu mai miră pe nimeni :

1. Bogăţii ale subsolului şi un minerit dezvoltat, premergător industrializării. Începînd din secolul al XVI-lea s-a exploatat din ce în ce mai intensiv cărbunele, fierul, plumbul, cuprul şi cositorul. Extracţia cărbunelui a crescut în Marea Britanie de la 0,2 milioane de tone în 1560 la 10,2 milioane tone în 1790.

2. Abundenţă de materii prime transoceanice ieftine, pe care nu le putea avea decît un mare imperiu colonial, de pildă bumbacul indian. Mai tîrziu coloniile au devenit totodată şi consumatori indispensabili ai noii producţii de masă.

3. Un rezervor de braţe de muncă ieftine. Condiţia s-a înfăptuit tocmai în Anglia secolului al XVIII-lea ca urmare a faptului că extinderea marii proprietăţi funciare a sporit mizeria populaţiei rurale. În plus, între anii 1775 şi 1815, adică de la izbucnirea războiului american de independenţă şi pînă la sfîrşitul războaielor napoleonene, emigrările nu prea erau posibile. Tocmai în faza hotărîtoare a industrializării, surplusul de populaţie al Marii Britanii a fost deci nevoit să rămînă în ţară.

4. Cadre de specialişti şi ingineri iscusiţi, care au inventat maşinile şi au ştiut totodată să le mînuiască. În Anglia erau de mult în floare mineritul, prelucrarea metalelor şi fabricarea postavurilor. E greu de spus dacă inventatorii au făcut posibilă existenţa fabricilor sau dacă industrializarea care plutea în aer şi-a creat, ca să spunem aşa, inventatorii.

Un preot inventiv. În covîrşitoarea lor majoritate, marile invenţii din pragul erei industriale au fost realizate în Anglia. Cele mai importante dintre ele au fost turnarea şi prelucrarea raţională a fierului, maşina cu aburi şi maşinile textile.

În 1767 englezul Hargreaves a înlocuit milenara roată de tors cu *maşina de filat,* iar în 1779 compatriotul său Crompton a construit o formă ameliorată a acesteia. Cu aşa-numita maşină „mule", bumbacul indian se putea toarce atît de fin, încît s-a născut necesitatea unui *război de ţesut mecanic.* Preotul englez Edmund Cartwright l-a construit în 1785. O dată cu aceasta a început producţia de masă a pînzeturilor de bumbac.

Manchester a devenit pentru o perioadă de 150 de ani centrul mondial al industriei textile.

Primul laminor, în care fierul e fasonat mecanic în stare incandescentă, a fost construit de englezul Cort în 1754. Pînă atunci n-au existat decît laminoare la rece şi numai fierarul prelucra fierul la cald.

Din antichitate fierul se obţinea prin metoda primitivă a topirii minereului cu cărbuni de lemn. În jurul anului 1800 uzinele siderurgice engleze au trecut la *topirea minereului cu huilă*, mult mai ieftină şi mai eficientă.

ÎNCEPUTUL EREI INDUSTRIALE

Anul	Invenţia	Inventatorul	Ţara
1690	Maşina cu aburi	Papin	Franţa
1745	Prima maşină cu aburi în funcţiune (la un puţ al unei mine de cărbune)		Anglia
1754	Laminorul la cald	Cort	Anglia
1765	*Bengalul devine posesiune britanică*		
1767	Maşina de filat	Hargreaves	Anglia
1769	Vehicul autopropulsat cu maşină de aburi	Cugnot	Franţa
1783	Balonul liber (nedirijabil) . . .	Montgolfier	Franţa
1784	Maşina cu aburi de mare randament	Watt	Anglia
1785	Războiul de ţesut mecanic . . .	Cartwright	Anglia
1787	*Prima aşezare britanică în Australia*		
1789	*Revoluţia franceză*		
1793	Maşina de egrenat bumbacul . .	Whitney	S.U.A.
1795	*Ceylonul devine posesiune britanică*		
1800	Strungul mecanic	Maudsley	Anglia
1803	Vagon pe şine prevăzut cu o maşină de aburi	Trevithick	Anglia
1804	Draga cu aburi	Evans	S.U.A.
1805	Războiul de ţesut pentru ţesături cu modele	Jacquard	Franţa
1807	Vaporul	Fulton	S.U.A.
1810	*Londra depăşeşte un milion de locuitori*		
1813	Locomotiva cu aburi şi calea ferată minieră	Hedley	Anglia
1819	*Singapore devine posesiune britanică*		
1825	Trenul de persoane	Stephenson	Anglia
1835	*Londra atinge 2 milioane de locuitori*		

Lumea e pusă sub presiunea aburului. Dacă pentru topirea minereului erau necesare mari cantităţi de cărbune, atunci pentru acea invenţie de considerabilă însemnătate care a schimbat faţa lumii, *maşina cu aburi,* era nevoie de cărbune în cantităţi şi mai mari. Un obiect construit de mîna omenească produce deodată mai multă energie decît posedă omul însuşi.

Omul a pus în slujba sa primele surse de energie care le întreceau pe ale sale începînd dîn al IX-lea mileniu î.e.n., o dată cu domesticirea anumitor animale ; boii, caii, cămilele, elefanţii puteau săvîrşi lucrări pentru care omul era prea slab. În afară de aceasta, se cunoşteau din antichitate roata hidraulică şi vasul cu pînze, iar din evul mediu tîrziu, moara de vînt.

Cînd era necesară o producţie de energie permanentă, independentă de capriciile naturii, pentru a putea menţine în funcţiune o maşină de treierat sau instalaţia de transport a unei mine de cărbuni, intrau în acţiune fie oameni punînd în mişcare — cu picioarele — o roată, fie animale — boi sau cai înhămaţi la o bîrnă — care se învîrteau ore în şir în jurul unui ax.

În vederea obţinerii acestui rezultat s-a instalat pentru prima oară în 1745, într-o mină din Anglia, o maşină cu aburi, invenţie făcută în 1690 de francezul Papin. A fost însă nevoie de aproape un secol pînă ce englezul Watt a făcut din ea în 1784 o maşină de mare randament. Pufăind şi şuierînd, combinaţia de cărbune, apă şi spirit inventiv a împins omenirea în epoca modernă.

În 1761 a intrat în exploatare la Londra prima *pompă cu aburi,* destinată aprovizionării oraşului cu apă. În 1769, înainte ca Watt să-şi fi construit maşina cu aburi de joasă presiune cu dublu efect, francezul Cugnot a făcut prima încercare de a obliga maşina cu aburi să se autopropulseze. El a construit pentru armată un *vehicul autopropulsat prevăzut cu o maşină cu aburi,* care trăgea pufăind — şi cu un succes relativ — tunuri. Englezul Trevithick a aşezat în 1803 un vagon prevăzut cu o maşină cu aburi pe şine, dar şinele erau

prea slabe pentru a-l putea susține. În 1807 o mașină cu aburi de tipul celei inventate de Watt a pus în mișcare, la New York, pe rîul Hudson, primul *vapor* construit de către americanul Fulton.

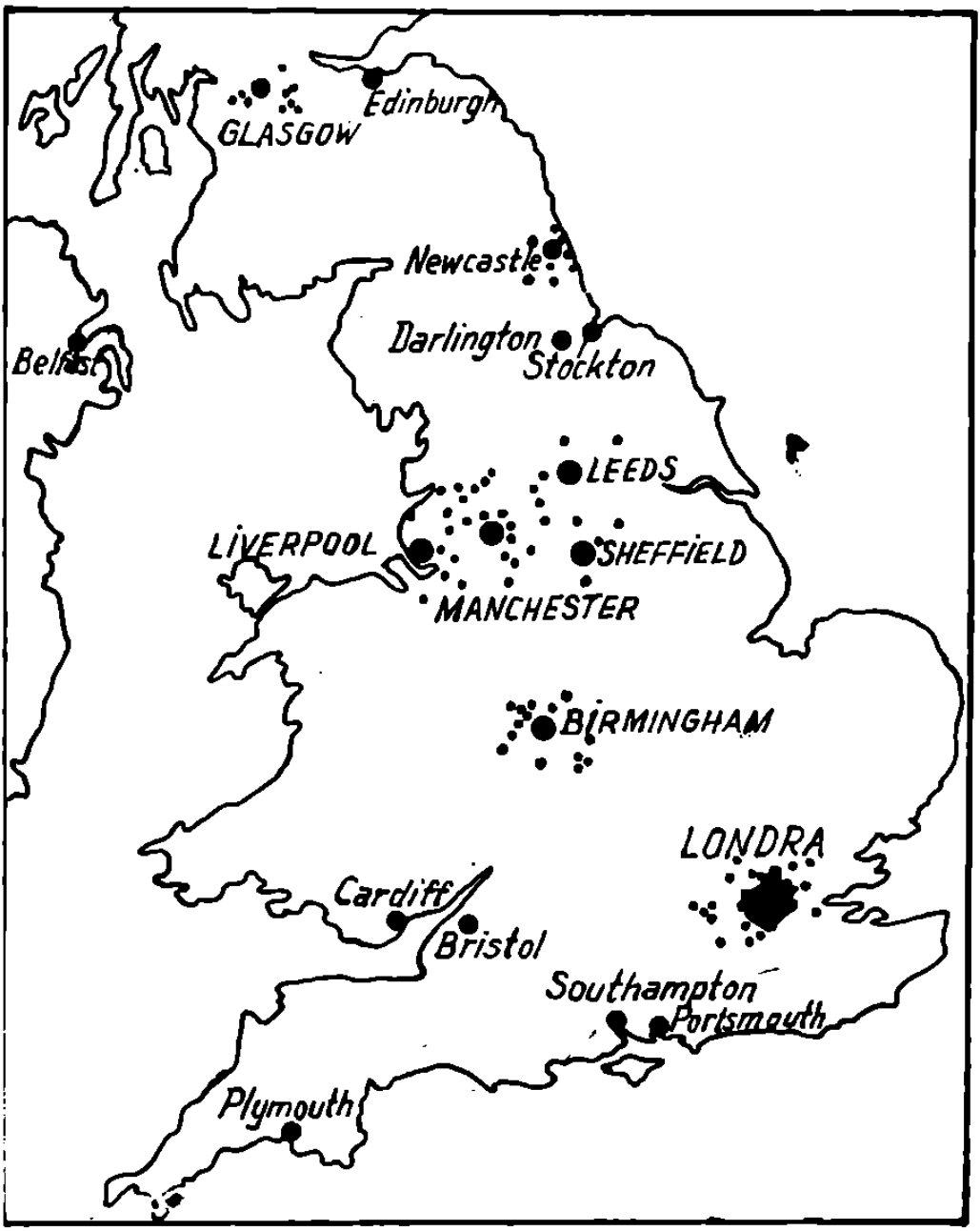

„O *zguduire pe care o resimte fiecare...*" O mină engleză a pus în funcțiune în 1813 prima *locomotivă cu aburi* utilizabilă, „Puffing Billy", construită de Hedley. Timp de jumătate de secol ea a tras conștiincios vagonete cu cărbune.

Un compatriot mai renumit al lui Hedley, inginerul de mine Stephenson, a îmbunătățit locomotiva și i-a convins pe

constructorii noii linii de tramvaie cu cai Stockton-Darlington (de pe coasta de răsărit a Angliei) să folosească în locul cailor locomotiva sa cu aburi. În 1825 a fost pus în exploatare primul tren de persoane din lume. În 1830 tinerele oraşe gigantice Manchester şi Liverpool au fost legate între ele printr-o cale ferată ; în 1835 le-a venit rîndul localităţilor Nürnberg şi Fürth (în ambele cazuri cu locomotivele lui Stephenson).

Efectul noii invenţii asupra contemporanilor a fost descris foarte plastic de Heine, chiar dacă relatarea a fost făcută în Franţa abia în 1843 [25] :

„Inaugurarea celor două căi ferate, dintre care una duce la Orléans, iar cealaltă la Rouen, a produs aici o zguduire pe care o resimte fiecare dacă nu cumva se află pe un scăunel de izolare socială. Întreaga populaţie a Parisului formează în momentul acesta un fel de lanţ, în care fiecare transmite celuilalt comoţia electrică. Dar în timp ce marea mulţime cască gura, încremenită şi buimacă, la înfăţişarea exterioară a marilor forţe în mişcare, gînditorul e cuprins de o stranie înfiorare, pe care o simţim întotdeauna cînd se întîmplă ceva nespus de neobişnuit şi de uluitor, ale cărui urmări sînt incalculabile şi de neprevăzut. Observăm doar că întreaga noastră existenţă e smucită, zvîrlită în făgaşuri noi, că alte condiţii, bucurii şi suferinţe ne aşteaptă şi necunoscutul îşi exercită tulburătoarea-i vrajă, ispititor şi îngrijorător în acelaşi timp. Aceleaşi simţăminte trebuie să le fi avut şi strămoşii noştri atunci cînd s-a descoperit America... Începe o nouă eră în istoria lumii şi generaţia noastră se poate mîndri că a văzut-o cu ochii ei... Căile ferate ucid spaţiul şi nu ne mai rămîne decît timpul... Am impresia că munţii şi pădurile din toate ţările se apropie de Paris. Parcă şi simt mireasma teilor germani ; în faţa uşii mele se sparg talazurile Mării Nordului".

Mizerie ca urmare a progresului. În ţări bogate în cărbune, cum sînt Anglia şi Germania, ca şi în majoritatea statelor cu o industrie slab dezvoltată, locomotiva cu aburi mai este şi

astăzi cel mai important mijloc de tracțiune (chiar dacă căile ferate federale germane nu mai comandă locomotive cu aburi). Ea a fost și continuă să fie promotorul civilizației. Supraviețuitoare impresionantă a primelor timpuri ale industrializării, în principiu locomotiva este și azi construită la fel ca locomotiva „Rocket" cu care Stephenson gonea în 1830, cu o viteză de peste 30 km pe oră, de la Manchester la Liverpool.

„Uciderea spațiului" ca urmare a construirii căilor ferate, precum și înlocuirea vinciului acționat prin pedalare cu mașina cu aburi ar fi putut să genereze speranța că pentru populația țărilor în care se petreceau aceste prefaceri încep timpuri mai bune. Dar s-a întîmplat exact contrariul. De îndată ce omul a pus în mișcare mașina cu aburi, aceasta a imprimat vieții omului cerințele ei. Mașinile cu aburi ale locomotivelor și fabricilor înghițeau cărbuni ; mașinile și șinele erau de fier, iar prelucrarea fierului înghițea cărbuni. O armată de mineri a coborît sub pămînt ca să extragă cărbuni. Condițiile lor de muncă erau în multe cazuri îngrozitoare. Societățile miniere exploatau fără cruțare atît rezervele de energie ale pămîntului, acumulate de-a lungul a milioane de ani, cît și pe muncitorii de care aveau nevoie în acest scop.

Bărbații nu mai erau în număr suficient pentru munca în mine și în fabrici. Anglia producea pentru lumea întreagă și pentru propria-i industrie fier și oțel, locomotive și stambă. Au fost puși să lucreze femei și copii. Legislația socială și mișcarea sindicală, care se afla la începuturile ei, au fost multă vreme neputincioase în fața urmărilor revoluției care cuprinsese Anglia și se extinsese de acolo în întreaga lume. În 1842 au murit la Liverpool, înainte de a împlini vîrsta de 5 ani, peste jumătate din numărul copiilor de muncitori. Colosala mortalitate infantilă și decesurile premature ale adulților, care trudeau mult, erau prost hrăniți și locuiau în case lipsite de soare, au avut drept consecință faptul că în familiile muncitorești vîrsta medie a scăzut la 15 ani.

Acolo unde exista cărbune și fier și unde țăcăneau războaiele de țesut ieșeau ca din pămînt orașe industriale urîte.

Pentru sistematizare, construcție rațională, igienă și cu atît mai puțin pentru frumos n-aveau timp. Fumale, turnuri de extracție, halde de cărbuni, grădini de legume, case sărăcăcioase înnegrite de funingine și uriașe coșuri de fabrică de care erau aninați nori negri, castanii sau galbeni ca veninul — iată tabloul oribil al peisajului industrial, al orașului lipsit de hotare, al acelui oraș care nu era destinat pentru a se locui în el, ci pentru exploatarea naturii și a oamenilor. Marile centre ale noii puteri mondiale — industria — se numeau Manchester, Birmingham, Glasgow. Mai tîrziu, fumul gros și piatra au alungat natura și în Belgia, în Lorena, în bazinul Ruhr, în răsăritul Statelor Unite, în sudul Japoniei, în Ucraina. Uneori, cînd se schițează planurile frumoase și atrăgătoare ale orașelor viitorului se uită că trebuie să existe și ținuturi ca bazinul Ruhr.

„*Zeul pămîntului este banul*". O dată cu industria engleză a crescut și Londra, cu toate că inițial nu a fost un oraș industrial, ci o mare piață comercială, după cum spune Schiller [26] :

„Unde comori din patru zări se-adună
Și vin și pleacă navele, noian,
Și-acolo, pe Tamisa,-n tîrgul lumii,
Sălaș al rarității și minunii
E domn atotputernicul zeu Ban".

În 1810 Londra devine un oraș cu peste un milion de locuitori, primul în Europa de la căderea Romei. Curînd după 1850, metropola Imperiului britanic pare să fi întrecut, cu cei 2,6 milioane de locuitori ai săi, orașul Pekin, devenind astfel cel mai mare oraș al lumii. Dominația politică și industrială a Angliei și a Europei asupra restului lumii și-a găsit expresia și în dimensiunile centrului din care această dominație și-a exercitat puterea.

Contemporanii priveau derutaţi şi fascinaţi uriaşul oraş de pe Tamisa. „Am văzut lucrul cel mai minunat care se poate înfăţişa unui spirit curios. L-am văzut şi nu mai încetez să mă mir. Şi astăzi mi se înalţă în faţa minţii pietroasa pădure de case şi, printre ele, fluviul agitat al figurilor de oameni, cu mii de pasiuni, cu înspăimîntătoarea goană a dragostei, a foamei, a urii lor. Vorbesc de Londra".

CELE MAI VECHI ORAŞE
CU PESTE UN MILION DE LOCUITORI

1.	Roma	secolul I î.e.n.
2.	Angkor	secolul al X-lea e.n.
3.	Hancijou	secolul al XII-lea
4.	Pekin	secolul al XIII-lea
5.	Tokio	circa 1800
6.	Londra	1810
7.	Paris	1846
8.	New York	1871
9.	Berlin	1880
10.	Viena	1885

Aşa descria Heinrich Heine în 1828, la vîrsta de 30 de ani, oraşul care depăşise un milion de locuitori [27]. „Puteţi să trimiteţi un filozof la Londra — continua el —... şi să-l aşezaţi pe Cheapside la un colţ; va învăţa în locul acela mai mult decît din toate cărţile ultimului tîrg de mostre de la Lipsca... va auzi şi va simţi pulsaţiile lumii, căci dacă Londra este mîna dreaptă a lumii, mîna activă şi puternică, atunci strada aceea care duce de la bursă la Downing Street poate fi socotită marea arteră a lumii.

Dar nu trimiteţi un poet la Londra! Seriozitatea lucidă a tuturor lucrurilor, uniformitatea colosală, mişcarea maşinală, aerul de supărare al bucuriei însăşi, Londra aceasta exagerată striveşte imaginaţia şi sfîşie inima... Am observat imediat că acest popor are mult de lucru. Trăieşte pe picior mare... El are şi datorii mari, aşa cum se cuvine oamenilor distinşi, ceea ce nu-l împiedică să-şi zvîrle guineele din grandomanie pe fereastră şi să plătească alte popoare spre a boxa între ele pentru propria sa plăcere... De asemenea John Bull trebuie să

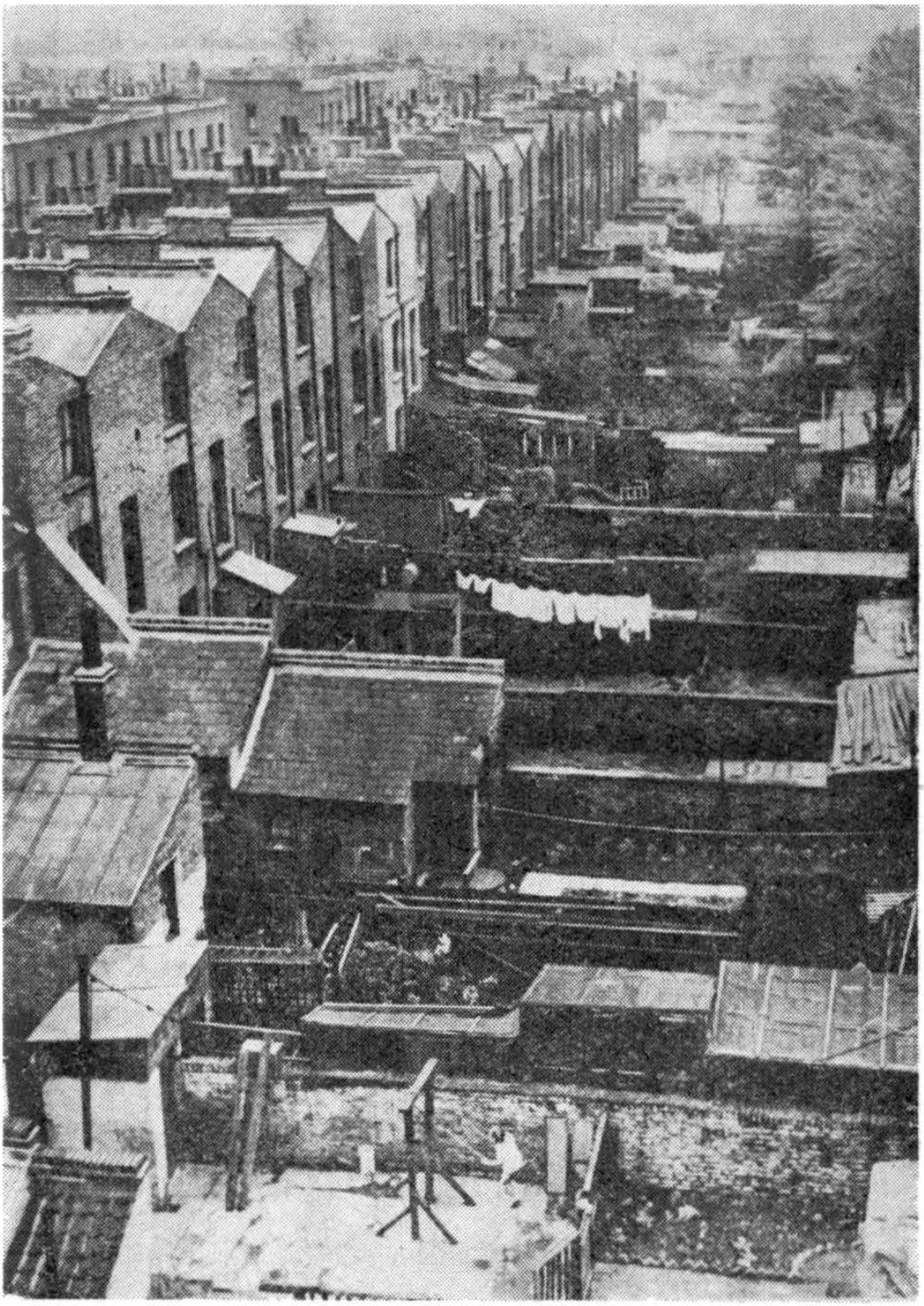

Lumea de piatră a oamenilor din era industrială : Londra, East End, şiruri de case datînd din secolul al XIX-lea, înainte de modernizarea din 1951 (Foto Keystone)

Mijloacele de transport orășenesc în secolul al XIX-lea. Tramvai cu cai pe Nevski Prospekt, cea mai elegantă stradă din Petersburg (Foto Keystone)

Tramcare și trăsuri cu un cal pe „Strand", una din principalele artere ale Londrei, în 1890 (Foto Popper)

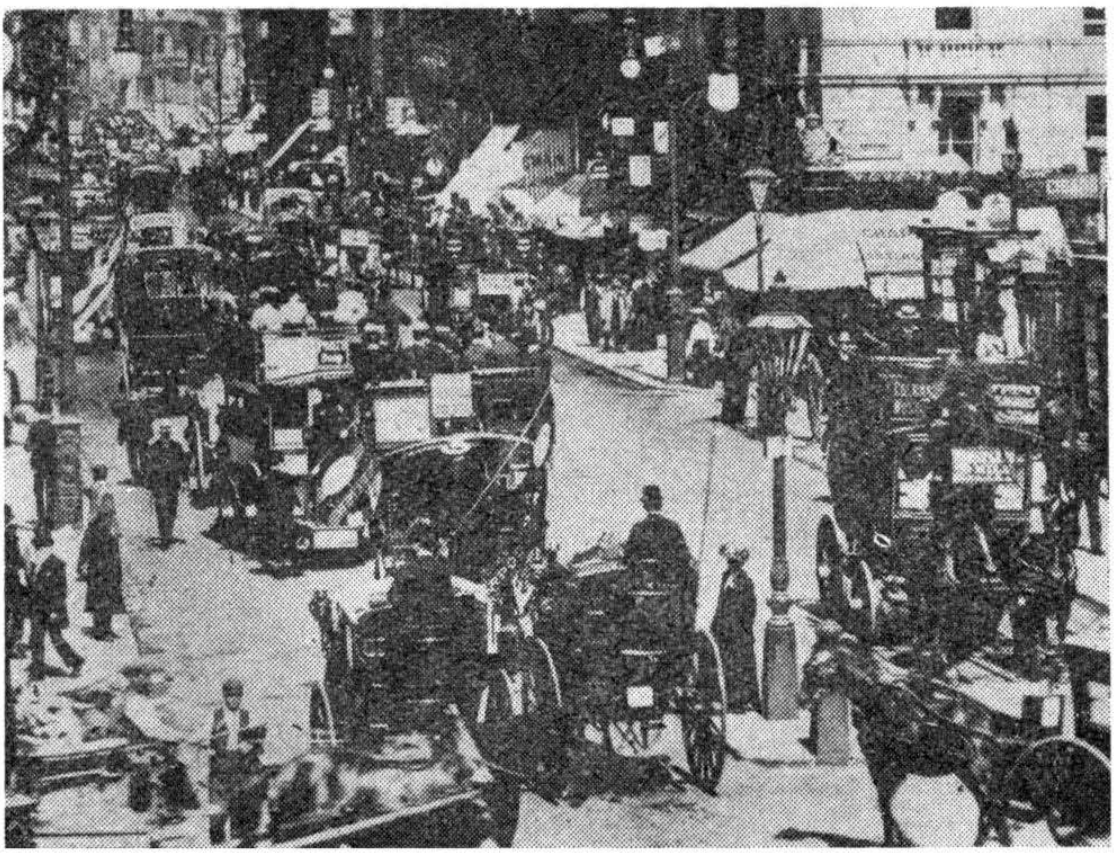

muncească zi şi noapte pentru a-şi procura banii necesari unor astfel de cheltuieli. Zi şi noapte trebuie să-şi stoarcă creierul ca să inventeze maşini noi şi el stă şi socoteşte în sudoarea frunţii şi aleargă, fără a se uita în jur, din port la bursă şi de la bursă la chei, aşa încît atunci cînd un biet poet german îi stă în drum, la un colţ pe Cheapside, holbînd ochii în faţa unei vitrine cu tablouri, i se poate ierta că-l înghionteşte puţin cam aspru...

Dar tabloul pe care-l priveam acolo era trecerea francezilor peste Berezina. Cînd m-am smuls din contemplare şi am privit din nou strada zgomotoasă, unde o învălmăşeală pestriţă de bărbaţi, femei, copii, cai, poştalioane şi printre altele un convoi funebru se scurgea ţipînd, urlînd, gemînd şi trosnind, mi s-a părut că Londra era un pod peste Berezina, unde fiecare, într-o spaimă nebună, vrea să-şi croiască drum, pentru a-şi prelungi picul de viaţă, unde cavaleristul îndrăzneţ striveşte pe bietul infanterist, unde cel care cade e pierdut cu desăvîrşire, unde cei mai buni camarazi calcă, fără milă, unii peste cadavrele celorlalţi...

Mă hotărîsem să nu mă las impresionat de măreţia Londrei, de care auzisem atît de mult. Dar mi s-a întîmplat întocmai ca bietului şcolar care îşi propusese să nu simtă bătaia ce i se va da... Mă aşteptasem să văd palate mari şi n-am văzut decît case mici. Dar ceea ce impune atît de puternic este tocmai uniformitatea şi mulţimea lor. Aceste case de cărămidă, din pricina aerului umed şi a vaporilor de cărbuni, capătă aceeaşi culoare brună-măslinie. Au toate acelaşi stil arhitectonic, sînt de obicei de lăţimea şi înălţimea a trei ferestre, iar sus se află mici coşuri roşii, asemenea unor dinţi care au fost smulşi şi sîngerează încă...

Străinul care străbate marile artere ale Londrei şi nu nimereşte în adevăratele cartiere populare nu vede nimic sau vede foarte puţin din imensa mizerie ce există în acest oraş. Numai ici şi colo, la intrarea unei mici străzi întunecoase, o femeie în zdrenţe, cu un copil la sînul secat, stă tăcută şi cerşeşte din ochi... Deasupra acestei adunături de săraci lipiţi pămîntului, nobilii englezi plutesc ca nişte fiinţe de esenţă superioară, care socotesc Anglia loc de popas, Italia drept

grădina lor de vară, Parisul drept salonul de societate, în sfîrşit lumea toată ca proprietatea lor".

Individualismul provoacă dificultăţi de transport. Hotărîrea dîrză a englezului de a nu împărţi acoperişul cu nici o altă familie, nici chiar în situaţii materiale precare, a ferit Londra — cu toată creşterea ei masivă în secolul al XIX-lea — de oribilele case de raport, pe atunci în floare la Viena şi Berlin. Dar casele oamenilor de rînd, înşirate fără sfîrşit pe străzile triste, nu dădeau oraşului un aspect mai plăcut, îl făceau doar să fie mai întins decît alte oraşe cu milioane de locuitori. Şi astăzi Londra este, alături de Tokio, cel mai întins oraş din lume (vezi volumul de faţă, p. 441).

CELE MAI MARI ORAŞE ALE LUMII

1800 în mii de locuitori		1914 în milioane de locuitori		1939 (incl. suburbiile)	
1. Pekin	2 500	1. Londra	7,5	1. New York	10,5
2. Hancijou	2 000	2. New York	6,0	2. Londra	8,3
3. Tokio	1 000	3. Paris	4,5	3. Tokio	6,0
4. Londra	950	4. Berlin	3,8	4. Paris	5,1
(mai jos — fără Asia)					
5. Paris	550	5. Chicago	2,3	5. Berlin	4,3
6. Istanbul	500	6. Petersburg	2,3	6. Moscova	4,1
7. Neapole	400	7. Tokio	2,2	7. Shanghai	3,5
8. Lisabona	300	8. Viena	2,1	8. Chicago	3,5
9. Petersburg	240	9. Moscova	2,0	9. Osaka	3,0
10. Viena	230	10. Philadelphia	1,6	10. Leningrad	2,8

Rezultă deci că Londra avea mai mare nevoie de tren decît oricare alt oraş. Fără tren nu ar fi putut depăşi cele două milioane şi jumătate de locuitori, cărora Pekinul le datora, pînă la începutul erei industriale, poziţia sa de cel mai mare oraş al lumii. Fără forţa maşinii, aglomerarea unor şi mai numeroase mase de oameni nu ar fi probabil posibilă, în primul rînd sub aspectul aprovizionării cu alimente. Să ne închipuim, de pildă, cît timp i-ar trebui unui camion cu lapte, tras de cai, să ajungă de la marginea unui oraş de 5 milioane de locuitori pînă în centrul lui ; un lucru e cert : pînă să ajungă acolo, laptele s-ar înăcri.

În afară de aceasta, în orașul gigantic, aflat în continuă creștere, sporește și procentul locuitorilor nevoiți să se deplaseze de la locuință la locul de muncă ; pe de altă parte, orașul industrial și comercial modern desparte prin mai mulți kilometri locuința de locul de muncă, cîndva unite de meșteșugar sub același acoperiș. Astfel s-a ajuns la Londra și la Paris la soluția — care din punct de vedere tehnic ar fi putut fi realizată și în antichitate — de a se introduce mijloace de transport în comun.

De la birjă la metrou. Începutul a fost făcut la Londra în 1625, iar la Paris în 1650 de trăsurile de piață cu locuri fixe de staționare. În capitala Franței ele au staționat inițial în fața hotelului „Saint Fiacre", de unde le-a venit și denumirea de *„fiacru"*, adică birjă. Dar ele nu erau accesibile omului nevoiaș, iar în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea aveau un concurent ciudat — *litiera,* întrebuințată pe vremuri la Babilon și Roma. Aflîndu-se la Londra, Casanova s-a lăsat purtat într-o litieră.

Din ordinul lui Ludovic al XIV-lea a fost înființată în 1662 la Paris un fel de linie de omnibuze — niște trăsuri spațioase cu opt locuri circulau pe anumite trasee la răstimpuri fixe. Întrucît taxa de călătorie era de 5 sous (= 25 de centime), populația le numea *carrosses à cinq sous* (rădvane de 25 de bani). Oricît ar părea de ciudat, Parisul — orașul cu o jumătate de milion de locuitori — n-a prea avut efectiv nevoie de ele. Cert e că primul mijloc de transport în comun în istorie a avut o viață scurtă.

Abia la începutul secolului al XIX-lea (1823) Parisul a făcut o nouă tentativă, punînd în circulație *omnibuzele trase de cai.* În 1829 a urmat Londra și curînd după aceasta multe alte mari orașe din Europa și America. Omnibuzul tras de cai, cu locuri pe acoperiș, a devenit mijlocul tipic de transport al metropolelor secolului al XIX-lea. Deși locomotiva cu aburi fusese de mult inventată, importanța calului continua să crească.

Mai mult, în a doua jumătate a secolului trecut a fost considerat drept cea mai recentă realizare în materie de trans-

port orășenesc în comun *tramvaiul cu cai,* care în 1825 fusese înlocuit pe traseul Stockton-Darlington prin trenul cu aburi. New Yorkul a introdus idilicul vehicul pe șine în 1850, Parisul în 1854, Londra în 1860, Berlinul în 1865. Primul *tramvai electric* a circulat la Berlin în 1881 (la Londra abia în 1905). La Paris circula în 1890 un tramvai cu aburi. În timpul celui de-al doilea război mondial asemenea vehicule mai puteau fi auzite în timp ce traversau pufăind granița franco-belgiană între orașele învecinate Lille și Tournai.

Ar fi prea mult să cerem și frumusețe. În 1863 Londra a pus prima în funcțiune un *metrou,* acționat inițial cu aburi. A urmat Budapesta în 1896, Parisul în 1900, Berlinul în 1902, New Yorkul în 1904.

Dar și înainte de aceasta treceau prin Londra curse locale de tren, care legau cartierele periferice cu centrul orașului. „Coborînd de la Croydon vezi norul gros de fum și de aburi plutind deasupra Tamisei și-ți iei rămas bun de la soare", povestea despre o astfel de călătorie făcută în 1856 colonelul Helmuth von Moltke, feldmareșalul prusian de mai tîrziu. „După ce lași în stînga grandiosul palat de cristal, apare în dreapta Greenwich, apoi Tower cu cele patru turnuri din colțuri, o pădure de catarge și impunătoarea cupolă a catedralei St. Paul, învăluită toată în ceață. Trenul își continuă acum drumul pe o boltă arcuită deasupra suburbiei Southwark. Șinele trec deasupra caselor — ce-i drept, majoritatea scunde și nearătoase, cu nenumărate hornuri — pînă aproape de London Bridge *... De altminteri numai din acest tren poți vedea cu adevărat cît de urîtă e Londra" [28].

Să fie frumos, iată o cerință care depășește de cele mai multe ori posibilitățile unui oraș industrial și comercial, mai ales de cînd îl înnegresc fumul și funinginea ; majoritatea noilor cartiere care au luat naștere în ritm febril în secolul al XIX-lea în jurul vechilor orașe au fost din capul locului urîte.

* Unul din cele paisprezece poduri — cel mai circulat — care traversează Tamisa. — *Nota trad.*

Londra a devenit oficial capitala Marii Britanii abia în 1888. Londra, orașul de reședință Westminster și alte 27 de orașe, care de multă vreme constituiau un conglomerat indivizibil, au fost unite în *comitatul Londra*. În acest comitat locuiau 3,9 milioane de oameni, iar în acea mare de case pe care oamenii o numeau Londra trăiau de mult 5 milioane. Încercarea autorităților de a se adapta dezvoltării efective a orașului a rămas din prima zi în urma tendinței impetuoase a celui mai mare oraș din lume de a se extinde.

Urbanizarea Angliei. Cît de mare e Londra au simțit-o Hitler și Göring în 1940, cînd și-au închipuit că ar putea să o „radă de pe fața pămîntului" și să forțeze rezultatul războiului prin atacuri aeriene. Bombele germane au provocat orașului răni dureroase, dar chiar și City — care cu cei 2,7 km² reprezintă doar 7% din suprafața Londrei — nu l-au distrus decît în proporție de 35%.

Londra continuă să crească. Anglia, țara în care au luat naștere vastele peisaje citadine — lipsite de contur și de sistematizare urbanistică — ale erei industriale, este și astăzi una din țările cu cel mai înalt grad de urbanizare din lume. Peste 80% din populație locuiesc în orașe, aproximativ 45% în marile orașe. Anglia este patria industriei, a aglomerațiilor umane reclamate de industrie, a orașelor uriașe fără de care industria nu ar putea trăi și care, la rîndul lor, nu ar putea exista fără industrie.

Aceasta a fost *revoluția engleză*. Ea a transformat relațiile economice, după cum cea franceză le-a transformat pe cele politice. Ea a modificat în chip hotărîtor sentimentele omului, poziția sa în lume și puterea sa. La țară, în agricultură, lucrurile *cresc* din pămînt ; în orașul industrial ele sînt *create*.

Revoluția engleză a făurit acea bază care a permis Londrei să stăpînească lumea de-a lungul unui secol. A distrus structura orașului, veche de milenii, deschizîndu-i ușa spre era în care în jurul pămîntului se va încolăci o rețea de orașe gigantice.

CAPITOLUL

III

PETERSBURG ŞI STALINGRAD

Revoluţia rusă nu a fost atît o revoluţie a *oraşului,* asemenea celei engleze, cît o revoluţie desfăşurată *în oraş,* asemenea celei franceze. Dar ca şi în aceasta din urmă, ea a schimbat lumea şi continuă să-şi manifeste influenţa. Nicăieri oraşele nu au făurit în mai mare măsură istoria decît în această ţară imensă, ce se întinde de la Marea Baltică pînă la strîmtoarea Bering şi în care oraşele nu erau decît mici insule. Numele a două dintre aceste oraşe au ceva din rezonanţa unor nume de artişti. Nu au fost denumite după numele unor importanţi oameni de stat, ci după pseudonimele importanţilor oameni de stat Ulianov şi Djugaşvili — Leningrad şi Stalingrad.

Oraşul cel mai abstract de pe pămînt. „Imperiul nostru rus se compune dintr-un mare număr de oraşe : capitale, oraşe guberniale, districtuale, provinciale... şi, în afară de aceasta, dintr-o venerabilă şi veche reşedinţă şi din mama tuturor oraşelor ruseşti. Venerabila şi vechea reşedinţă este *Moscova,* iar mama tuturor oraşelor ruseşti — *Kievul. Petersburgul* aparţine şi el împărăţiei ruse".

Cu un dispreț absolut evident a introdus în 1913 poetul rus Andrei Belîi capitala împărăției țarului într-un roman care îi poartă numele — „Petersburg" [29]. Artificiala metropolă ridicată de Petru cel Mare nu s-a bucurat de popularitate în rîndurile poporului rus.

„Prima condiție pentru descătușarea sentimentului național rus este de a urî din toată inima și din tot sufletul Petersburgul !" — îi scria lui Dostoievski [30] din Moscova fanaticul patriot Ivan Aksakov (1823—1886). Iar Dostoievski, la rîndul său, vorbește despre „dubla nenorocire de a trăi la Petersburg, orașul cel mai premeditat și mai abstract de pe tot pămîntul" [31].

Reformator și despot. Premeditarea la care se referă Dostoievski era cea a unui mare, sălbatic și îndărătnic bărbat — Petru I, numit cel Mare, care s-a urcat pe tronul țarilor în 1682, la vîrsta de zece ani, și care în timpul domniei sale de 43 de ani a făcut din țara sa o mare putere. Impetuos și lipsit de scrupule, el a încercat în plus să-i impună cu de-a sila civilizația vest-europeană.

A început cu reforma vestimentară și cu lupta împotriva bărbii rusești, care din moși-strămoși se purta mare ; iar în cele din urmă și-a ales o nouă capitală ca mijloc decisiv de transformare a caracterului țării. De la Moscova, centrul tradiției, situată în inima Rusiei, el a mutat capitala în partea de apus a imperiului, într-o regiune fără tradiții, de curînd smulsă suedezilor. Concepțiile noi nu pot fi nicăieri mai ușor și mai radical traduse în fapt decît într-un oraș nou, unde nu există nimic care să li se împotrivească.

În 1703, în cel de-al patrulea an al „războiului nordic" purtat împotriva lui Carol al XII-lea al Suediei și cu mult înainte de a se fi hotărît soarta războiului, țarul a dispus să se înceapă pe un grup de insule de pe Neva, acolo unde acest fluviu se varsă în Marea Baltică, construirea noii capitale a

Rusiei — *Sankt Petersburg*. Atît insulele cît şi malurile Nevei erau mlăştinoase. Pînă în depărtări nu se întindea decît pămînt neroditor, aproape nepopulat. Poziţia — 60 de grade latitudine nordică — corespunde cu cea a vîrfului sudic al Groenlandei, ceea ce înseamnă că în timpul iernii sînt mai multe săptămîni de întuneric aproape total, în schimb la sfîrşitul lunii iunie încep „nopţile albe", aşa cum le denumeşte Dostoievski în celebra sa nuvelă.

Ţarul a adus pe malurile Nevei peste 80 000 de deţinuţi, ţărani şi prizonieri de război suedezi. Nu erau destule tîrnăcoape şi lopeţi pentru atîţia oameni. Cine n-avea cu ce să lucreze trebuia — sub ameninţarea cnutului mînuit de supraveghetori — să rîcîie pămîntul cu mîinile şi să-l transporte cu haina. Mii de oameni se înecau în mlaştini, îngheţau în cumplitul ger al iernii sau flămînzeau cînd aprovizionarea cu alimente se întrerupea. Zeci de mii mureau din pricina dezinteriei, dar alţi condamnaţi la muncă silnică îi înlocuiau imediat. În total au trebuit să moară aproape 100 000 de ruşi şi suedezi pentru construirea capitalei.

Cînd în 1709 Petru cel Mare a intrat în oraşul său, marile cărămidării se aflau printre somptuoasele clădiri guvernamentale, iar barăcile şi grajdurile mai dăinuiau printre palatele doar pe jumătate terminate. Multe case au trebuit să fie ridicate pe piloni, ca la Veneţia. Străzile largi şi drepte, pe care ţarul însuşi le proiectase, li s-au părut rușilor respingătoare, dîndu-le totodată şi impresia de risipă.

O *reşedinţă clădită pe morminte*. Oricum, în 1753 Petersburgul număra 80 000 de locuitori. El trăia de pe urma activităţii administrative a guvernului şi de pe urma comerţului dintre Rusia şi Europa occidentală, pe care şi-l atrăsese treptat. Pînă atunci marele centru al comerţului de tranzit fusese *Arhanghelsk*, situat şi mai spre miazănoapte, la extremitatea sudică a Mării Albe.

CAPITALE ARTIFICIALE

I. *Orașe anume construite pentru a fi capitale*

Orașul	Statul	Întemeietor	Punerea temeliei	Capitală până în	Numărul maxim de locuitori (în mii)	
					cît a fost capitală	mai tîrziu
Ehet-Aton	Egipt	Amenhotep IV	1364 î.e.n.	1352 î.e.n.	?	—
Dur-Șarrukin	Asiria	Sargon II	713 î.e.n.	705 î.e.n.	?	—
Seleucia	Imperiul eleucizilor	Seleucos I	312 î.e.n.	280 î.e.n.	400	600
Antiohia	Imperiul eleucizilor	Seleucos I	300 î.e.n.	83 î.e.n.	200	300
Samarra	Imperiul califilor	Mutassim	836	883	100	15
Petersburg	Rusia	Petru I	1703	1922	2 300	3 500
Karlsruhe	Baden	margraful Karl Wilhelm	1715	1945	165	230
Washington	S.U.A.	(hotărîrea Congresului)	1790	azi	2 000	—
Canberra	Australia	(hotărîrea Congresului)	1913	azi	60	—
Brasilia	Brazilia	Kubitschek	1956	azi	120	—

II. *Orașe care au fost declarate capitale, deși existau în țară orașe considerabil mai mari*

Orașul	Statul	În anii	Pe atunci cel mai mare oraș al țării
Ninive	Asiria	705—612 î.e.n	Dur-Șarrukin
Ctesiphon	Regatul parților	129 î.e.n. — 637 e.n.	Seleucia
Bizanț	Imperiul roman	330—1453	Roma
Madrid	Spania	1561 — azi	Toledo
Berna	Elveția	1848 — azi	Zürich
Ottawa	Canada	1858 — azi	Montreal
Pretoria	Republica Sud-Africană	1910 — azi	Johanne·burg
Ankara	Turcia	1920 — azi	Istanbul
Bonn	R. F. a Germaniei	1949 — azi	Hamburg

Ca port, Petersburgul nu era de loc mai avantajos situat, căci și aici marea îngheață în timpul iernii. Petru cel Mare n-a reușit să realizeze ceea ce-și dorea în primul rînd : să trezească la ruși interesul pentru navigație, marea sa pasiune. Tînăr fiind, țarul a studiat în Olanda și Anglia construcția de nave. Hotărîrea sa de a-și stabili reședința într-un oraș portuar a contribuit la detronarea Moscovei.

Și astfel, pe mormintele a o sută de mii de oameni condamnați la muncă silnică, capriciul regal a construit metropola unui imperiu uriaș, în ciuda împotrivirii întregului popor. Și totuși, orașul a ființat și a continuat să crească. La începutul secolului al XIX-lea a întrecut Moscova în ceea

ce privește numărul de locuitori, iar în 1914 era, cu cei 2,3 milioane de locuitori ai săi, unul din cele mai mari orașe din lume. Dintre toate capitalele artificiale pe care le cunoaște istoria, Leningradul a devenit cea mai mare.

Nu putem să nu constatăm că arbitrarul și cruzimea pot da naștere unei metropole, iar o sută de mii de morți nu pot împiedica înflorirea acesteia, așa cum n-a putut-o face nici fratricidul aflat la temeliile orașelor lui Romulus și Cain. Orașul este creația cea mai specifică a oamenilor pe pămînt, este lumea pe care și-o construiesc ei singuri, prin urmare nu există nici un motiv pentru ca orașul să fie altfel decît oamenii — evlavios și feroce, măreț și abject.

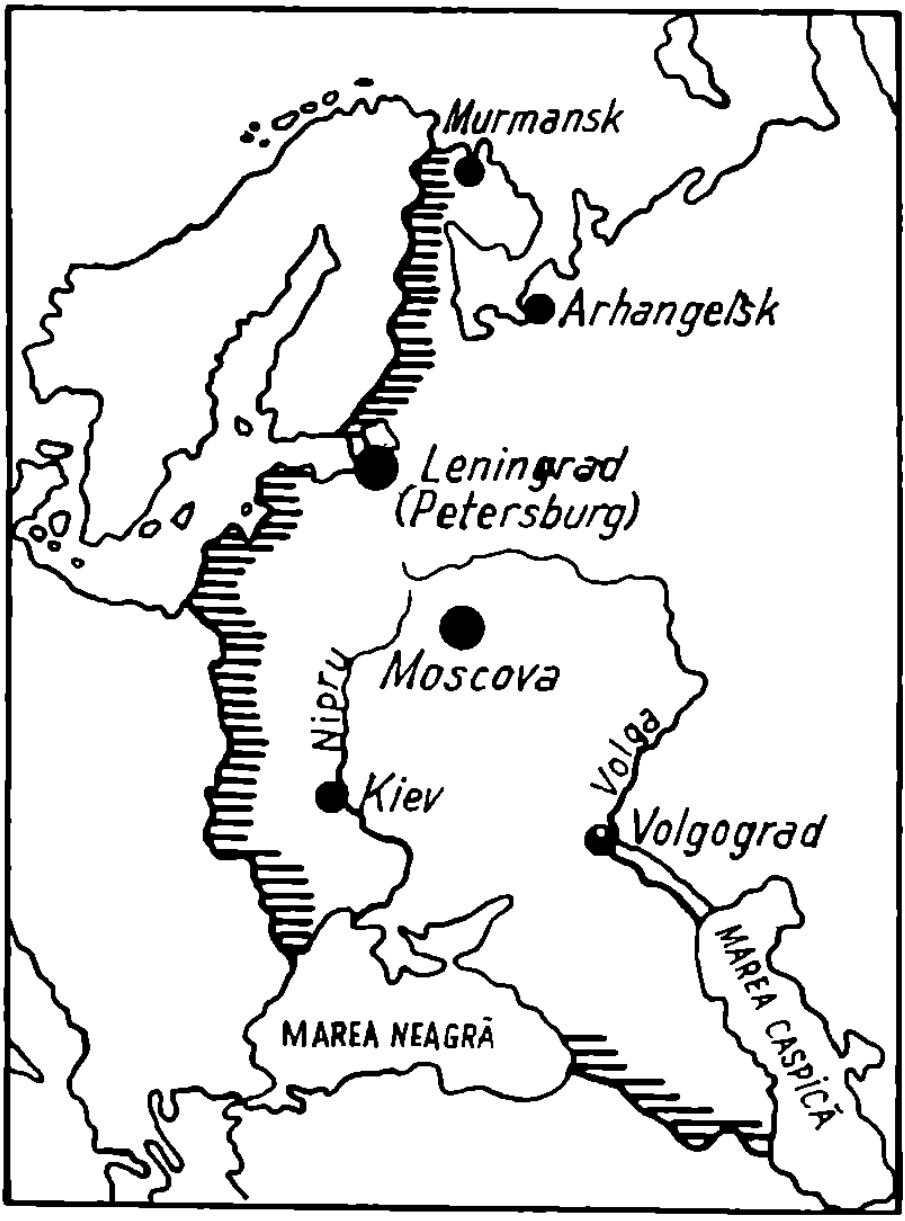

Să faci datorii e o chestiune de onoare. Şi iată că pe la sfîrşitul secolului trecut Petersburgul a devenit un oraş foarte admirat şi îndrăgit în străinătate, numărîndu-se printre cele mai frumoase din lume. Vestite erau coloritul în tonuri de galben-deschis şi albastru pastelat al numeroaselor clădiri publice şi palate particulare, pieţele splendide şi cupolele de aur ale Petersburgului. Diplomatul german Kurd von Schlözer, care cunoştea întreaga lume, scria în 1857 din metropola imperiului ţarist [32]:

„E o adevărată plăcere să te plimbi la ora unu sau două pe Nevski Prospekt! Unde oare se mai concentrează atîta strălucire, unde mai există o viaţă atît de variată şi, în plus, atîta originalitate! Cînd trece, croindu-şi drum prin zăpadă, una din vechile şi frumoasele caleşti, trase de patru cai, aparţinînd unei familii de boieri, cînd trec în zbor în dreapta şi-n stînga graţioasele sănii cu birjarii lor îmbrăcaţi în haine groase şi cu caii sprinteni şi cînd de sub glugi de hermină, samur sau catifea te privesc doi ochi cocheţi sau cînd te strecori agale de-a lungul şirurilor de case luxoase prin mulţimea pietonilor veniţi din toate ţările, a feluritelor uniforme şi porturi populare, a numeroşilor vînzători ambulanţi, care dinapoia marilor samovare de aramă oferă zgomotos ceai şi gustări — atunci uiţi de bulevarde, de Rue de Rivoli, de Unter den Linden, de Jungfernstieg. Aici totul e unic!"

Şi cum mai înţelegeau locuitorii Petersburgului să trăiască — fie că erau bogaţi în bani sau bogaţi în datorii! Tot Schlözer ne povesteşte [33]: „Acum două săptămîni a avut loc la familia Riebcik-Galiţin, de pe strada Vladimir, o petrecere ca-n poveşti. O lume de vis! Grote, lacuri, fîntîni, cascade, lampioane chinezeşti, orchestra gărzii călare, încăperi superbe cu mobilă rococo — dar nimic nu s-a plătit. Maşina care pompa apa fîntînilor costă 10 800 de ruble; a furnizat-o un mecanic prusian, şi de şase săptămîni aleargă la palat în fiecare zi ca să i se dea măcar 100 de ruble, dar fără succes. Lucrurile acestea le ştie tot oraşul, şi totuşi lumea bună se amuză în acest paradis pămîntesc, ce-i drept zîmbind din cînd în cînd pe sub mustaţă!"

Încep tulburările. Petersburg 1905 : „Orașul este înconjurat de un inel de fabrici cu multe coșuri... În toate fabricile domnea pe atunci o agitație teribilă. Muncitorii se frămîntau și discutau. Circulau pistoale de la unul la altul... Se auzeau deja strigătele mînioase ale unor oameni ostili regimului, care alergau cît puteau de repede de la gară la amiralitate, fluturînd manifeste revoluționare. Erau zile ciudate, înceţoşate" [34]. Așa înfățișează Andrei Belîi atmosfera febrilă din acel an în care echipajul crucișătorului Potiomkin s-a răzvrătit.

Petersburg 1916 : Călugărul siberian Grigorii Efimovici Rasputin, un șarlatan care cîștigase o influență neînchipuit de mare la curtea țarului, este otrăvit cu cianură de potasiu și ciuruit de gloanțe, și, pentru că tot mai trăia, este aruncat în Neva, unde se înecă.

Petersburg 1917 : La 15 martie, ultimul țar, Nicolae al II-lea, este silit de o revoluție burgheză să abdice. La 16 aprilie sosește în capitală Vladimir Ilici Ulianov, numit Lenin, conducătorul partidului bolșevic.

Ce a văzut John Reed. „Zece zile care au zguduit lumea" și-a intitulat reporterul american John Reed, în vîrstă de 30 de ani, relatarea sa de martor ocular al revoluției ruse — cea mai bună relatare pe care o avem. Despre atmosfera din Octombrie 1917, cînd revoluția era în faza de pregătire, el scria [35] :

„În acele zile, Petrogradul oferea un spectacol remarcabil. În fabrici, sediile comitetelor erau pline de arme, veneau și plecau curieri. Garda Roșie făcea instrucție... În toate cazărmile se țineau zi și noapte întruniri, dezbaterile aprinse nu se mai terminau. Pe înserate, mulțimea de pe străzi devenea mai numeroasă. Valuri de oameni se mișcau discutînd pe bulevardul Nevski. Ziarele erau smulse din mîna vînzătorilor... Atacurile banditești se înmulțiseră în așa măsură, încît devenise periculos să mergi pe o stradă dosnică... La cluburi, jocurile de noroc continuau febril de cu seară pînă în zori. Șampania curgea în valuri, iar mizele urcau pînă la 200 000 de ruble".

Petrograd, 5 noiembrie. John Reed relatează [36] : „Afară bătea dinspre apus un vînt rece și umed... La intersecția cu bu-

levardul Nevski mi-am cumpărat broşura lui Lenin «Vor păstra oare bolşevicii puterea de stat ?»... Pe lîngă noi treceau obişnuitele tramvaie cu civili şi soldaţi agăţaţi de jur împrejur în poziţii periculoase... De-a lungul trotuarelor, dezertori în uniformă vindeau ţigări şi seminţe de floarea-soarelui".

6 noiembrie. Preşedintele Consiliului de Miniştri Kerenski, în vîrstă de 36 de ani, conducătorul socialiştilor moderaţi şi duşmanul lui Lenin, ţine un discurs pătimaş în faţa Sovietului din Petrograd, apărîndu-se împotriva învinuirii că ar fi un trădător de ţară şi, într-o larmă de nedescris, anunţă că-i va lichida pe bolşevici.

7 noiembrie. Bolşevicii iau cu asalt Palatul de iarnă şi cuceresc puterea. John Reed ne istoriseşte [37] : „Joi 8 noiembrie (26 octombrie). Dimineaţa găsii oraşul în plină fierbere... În aparenţă totul era liniştit ; sute de mii de oameni se culcaseră la ora obişnuită, se sculaseră devreme şi plecaseră la lucru. Tramvaiele circulau, magazinele şi restaurantele erau deschise, teatrele aveau spectacol... Viaţa de toate zilele, cu complicata ei rutină care s-a menţinut chiar şi în timp de război, îşi urma cursul obişnuit. Nimic nu e atît de uimitor ca vitalitatea organismului social : trăieşte, se hrăneşte, se îmbracă, se amuză chiar în timpul celor mai groaznice calamităţi..."

Despre un aspect al activităţii publice a lui Lenin din aceeaşi zi, reporterul american scria [38] :

„Era exact 8 şi 40 cînd un ropot de aplauze anunţă intrarea membrilor prezidiului, printre care şi Lenin — marele Lenin. Un om scund, viguros, cu un cap mare, bine înfipt pe umeri, chel şi cu fruntea bombată. Ochi mici..., o bărbie puternică, pentru moment ras, dar binecunoscuta lui barbă reîncepuse să-i crească. Era îmbrăcat în haine uzate, cu nişte pantaloni mult prea lungi... Un... conducător exclusiv datorită minţii sale, ...fără toane, intransigent şi inflexibil, neavînd predilecţie pentru fraze de efect, dar cu o mare capacitate de a explica în cuvinte simple idei profunde... Din tot ce spunea el se degaja o impresie de linişte şi vigoare care pătrundea adînc în

sufletul auditorului. Era de înțeles de ce oamenii îl credeau întotdeauna pe Lenin cînd vorbea..."

Timp de cîteva zile revoluția s-a limitat la orașul Petrograd. Și acolo sfîrșitul ei părea aproape ; Kerenski, cu o armată de cazaci, înainta spre capitală. Dar la 12 noiembrie a fost înfrînt și a fugit în străinătate. Comunismul, pornind de la Petrograd, a cucerit întreaga Rusie, mai tîrziu Europa răsăriteană și, în plus, China.

În 1922 Lenin a strămutat oficial sediul guvernului la Moscova. Acolo a fost depus în 1924 și corpul lui neînsuflețit.

„Stație terminus" pentru Napoleon. Napoleon își propusese să subjuge Rusia, dar *Moscova* s-a dovedit a fi orașul care i-a pecetluit soarta. La 24 iunie 1812 Napoleon a trecut fluviul Niemen în fruntea unei armate de 450 000 de soldați, cu scopul de a-l pedepsi pe țar, întrucît acesta a refuzat să participe la blocada continentală prin care împăratul voia să îngenuncheze Anglia.

La 14 septembrie, după un marș de peste o mie de kilometri, „Marea Armată" a văzut strălucind în soare cupolele de aur și casele multicolore în stil oriental ale Moscovei. Strigătul de triumf „Moscova, Moscova !" a răsunat din piepturile a sute de mii de soldați. Ei credeau că după efortul cumplit pe care-l făcuseră și-au atins, în sfîrșit, ținta. Considerau războiul ca și cîștigat și se bucurau că peste iarnă vor fi încartiruiți, așa cum le făgăduise Napoleon, în bogata Moscovă.

Împăratul însuși părea atît de fascinat la gîndul că va intra în marele, în sfîntul oraș al Rusiei, încît și printre contemporani s-a ivit bănuiala că de astă dată sentimentele au învins rațiunea militarului. În fața porților Moscovei, văzînd că nu-l așteaptă nici o delegație care să-l roage să cruțe orașul, așa cum se obișnuise să fie întîmpinat la Viena și Berlin, la Cairo și Madrid, Napoleon s-a înfuriat. La rîndul lor, soldații erau neliniștiți, căci în oraș nu mai rămăseseră nici jumătate din cei 250 000 de locuitori ai Moscovei, iar cei ce nu plecaseră se zăvorîseră în case. Moscova era ca și moartă.

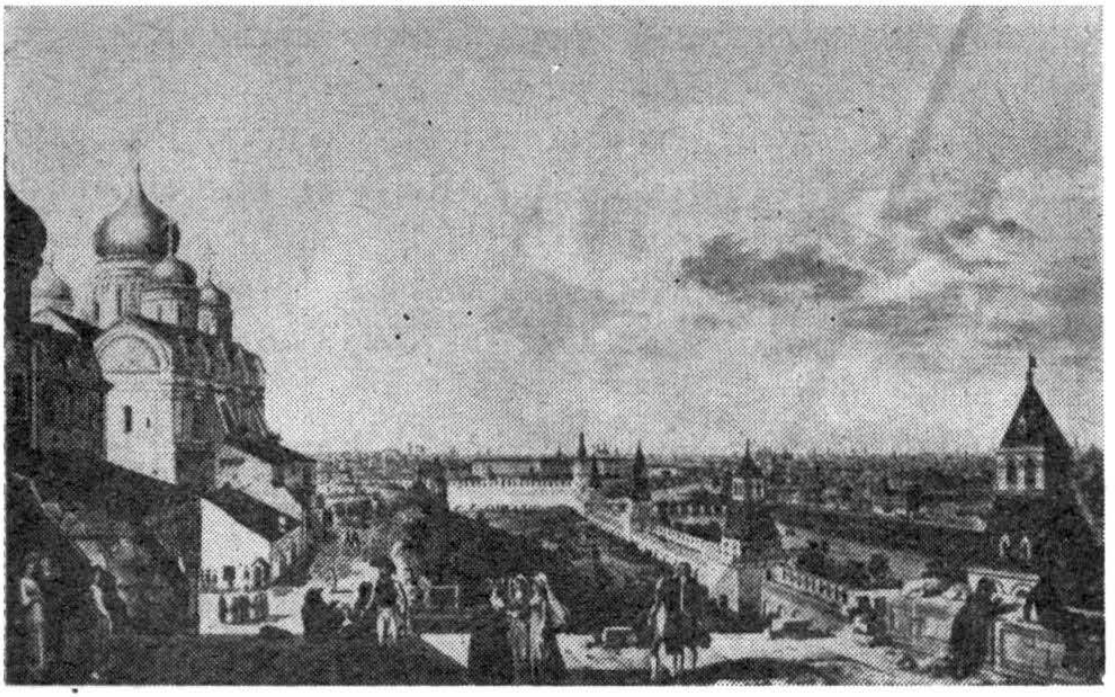

Moscova de altădată. Turnurile oraşului văzute de pe Kremlin, aşa cum i s-au înfăţişat şi lui Napoleon (gravură în aramă din 1799). Mulţi străini considerau că vechea Moscovă — înainte şi după incendiul din 1812, care le-a fost fatal francezilor — era cel mai frumos oraş de pe pămînt (Foto Ullstein)

Moscova azi. Chelul Smolensk — clădiri administrative şi un zgîrie-nori (Foto Ullstein)

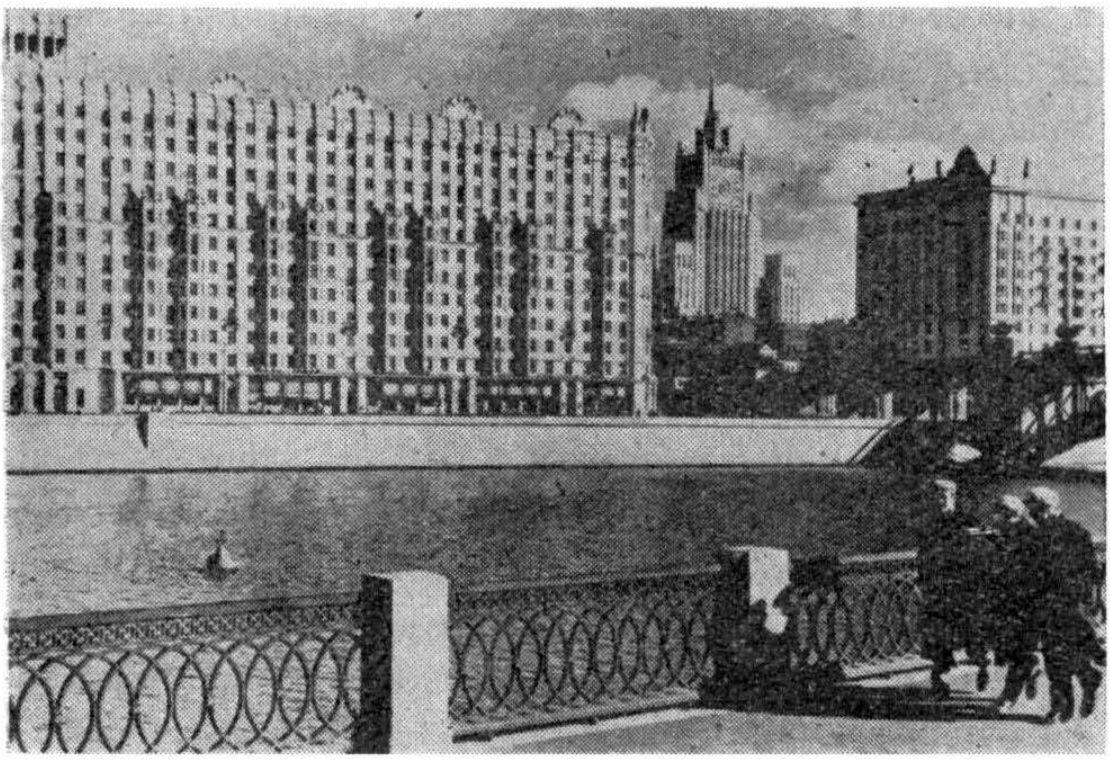

Coloana profetică de foc. Pe data de 15 septembrie 1812, la o zi după intrarea francezilor în Moscova, Napoleon s-a instalat la Kremlin. În aceeaşi zi a izbucnit un incendiu într-unul din bazarele situate în centrul oraşului. Uriaşele cantităţi de stofe, mătăsuri şi articole de pielărie depozitate acolo ardeau într-o învolburare de flăcări care cuprindeau rapid casele şi cartierele dimprejur. La 16 septembrie împăratul a fost nevoit să fugă din Kremlin pentru că focul ameninţa să-l izoleze de trupele sale. Privind cu o figură întunecată din castelul Petrovskoie către imensul nor de foc în care se transformase Moscova, a spus: „Ni se vesteşte o mare nenorocire" [39].

La 18 septembrie incendiul a fost stăvilit în asemenea măsură, încît Napoleon s-a putut întoarce în Kremlin. La 20 septembrie flăcările au fost stinse. În şase zile focul a mistuit trei sferturi din locuinţe — cele mai multe din lemn — şi jumătate din numărul bisericilor. Peste 20 000 de ruşi şi francezi i-au căzut victime.

Dar consecinţa cea mai funestă a incendiului a fost subminarea completă a disciplinei „Marii Armate". Aproape nici un soldat nu a rezistat ispitei de a căuta printre dărîmăturile caselor arse ceva ce merita să fie prădat. Francezi şi ruşi au risipit proviziile de alimente cu care, chiar şi după incendiu, armata ar fi putut probabil s-o scoată la capăt pînă în primăvară.

Dîndu-şi seama că în aceste condiţii era imposibil să se rămînă la Moscova pînă în primăvara următoare, Napoleon s-a hotărît pentru retragere — nu fără a da asigurări trupelor că părăsesc oraşul numai temporar. La 19 octombrie, tocmai cînd se pornea iarna rusească, „Marea Armată" şi-a început marşul înspăimîntător căruia foarte puţini i-au supravieţuit. Lihniţi de foame, extenuaţi de moarte, demoralizaţi de atacurile neîncetate ale cazacilor, care îi hărţuiau într-una, soldaţii au căzut cu zecile de mii în zăpadă şi au îngheţat.

Dezastrul a mai fost accelerat şi de faptul că în raniţa infanteristului şi în căruţa ofiţerului nu erau muniţii, alimente, încălţăminte de rezervă şi îmbrăcăminte călduroasă — lucruri care, evident, ar fi putut fi obţinute ca pradă la Moscova —,

ci rachiu, mătase, podoabe şi alte trofee de tot soiul. „Marea Armată" a pierit *din pricina Moscovei.*

Cu rămăşiţele acestei armate Napoleon nu mai putea obţine nici o victorie. Din pricina Moscovei s-a spulberat mai întîi în bătălia de la Leipzig (1813) şi apoi, definitiv, la Waterloo, visul împăratului de a stăpîni toată lumea.

Cine a dat foc Moscovei? Disputa provocată de întrebarea *de ce* s-a mistuit Moscova în flăcări n-a încetat decenii de-a rîndul. Ruşii l-au suspectat de îndată pe Napoleon că ar fi dat foc oraşului, ceea ce, firește, ar fi fost o nebunie fără seamăn. La rîndul său, împăratul îi scria ţarului la Petersburg în ultima zi a incendiului [40] :

„Frumosul şi minunatul oraş Moscova nu mai există. Rostopcin a dispus să i se dea foc. 400 de incendiatori au fost prinşi asupra faptului ; toţi au declarat că ar fi dat foc din ordinul guvernatorului... Această comportare este îngrozitoare şi inutilă. Avea oare drept scop să mă lipsească de unele surse de aprovizionare ? Cum se poate să se distrugă unul din cele mai frumoase oraşe ale lumii, operă a secolelor, numai pentru a-ţi realiza un scop atît de neînsemnat ?"

Guvernatorul oraşului, contele Rostopcin, a respins mai tîrziu cu indignare afirmaţia că el sau vreun alt rus ar fi poruncit să se dea foc Moscovei. Tolstoi ne oferă în „Război şi pace" o explicaţie care pare plauzibilă [41] :

„Moscova a ars în urma faptului că a fost pusă în condiţii în care orice oraş construit din lemn trebuie să ardă, independent de faptul că existau sau nu mai existau în oraş o sută treizeci de pompe proaste de incendiu... Un oraş de lemn în care, cu toată grija locatarilor-proprietari şi a poliţiei, izbucneau vara focuri aproape în fiecare zi nu poate să nu ardă cînd nu mai sînt în el locuitori, ci numai trupe, soldaţi care fumează pipă, care fac în Piaţa senatului foc cu scaunele din clădirea senatului şi îşi gătesc mîncarea de două ori pe zi".

Tolstoi pomeneşte de cele 130 de pompe contra incendiului. Ele au fost transportate din Moscova, pînă la ultima, înainte de intrarea francezilor. Acest fapt nu este tăgăduit de nici

una din părți și este cu atît mai grăitor, cu cît rușii nu au avut timp să pună la adăpost prețiosul material de război depozitat în Kremlin. Din acest fapt se poate trage o singură concluzie, și anume că rușii au avut de gînd să distrugă Moscova și, o dată cu ea, „Marea Armată", fie dezlănțuind cu premeditare un incendiu de mari proporții, fie contînd pe faptul că un oraș din lemn, cînd e cucerit, arde oarecum de la sine.

Astfel, primejdia în care se afla patria a dat naștere cutezătoarei și grandioasei hotărîri de a jertfi orașul sfînt al țării pentru a-l învinge pe dușmanul detestat. Francezii înaintau fascinați spre Moscova, de parcă ocuparea acestui oraș ar fi putut decide în mod automat soarta războiului. Rușii și-au dat seama de această vrajă exercitată de oraș și au incendiat țelul francezilor sub ochii lor, împingîndu-i astfel spre pieire. Rușii aveau acea măreție a furiei pe care, în 1808, Kleist o cerea zadarnic prusienilor în drama sa cu tîlc „Bătălia din pădurea teutoburgică" [42] :

„Pe scurt, de vreți, cum v-am mai spus o dată,
Să strîngeți la un loc copil, muiere,
Ducînd pe malul drept al Weser-ului
Perle, și orice soi de juvaere,
Și să topiți tacîmuri de aur, de argint,
Să vindeți tot, ori să amanetați,
Plaiul golindu-l, turma risipind
Și vatra voastră focului s-o dați,
Atunci — sînt omul vostru".
„Cum ? Ce fel ?"
„De nu..."
„Să pustiim propriul plai ?"
„Să ne ucidem vitele ?"
„Și casa
— s-o pîrjolim cu mîna noastră, ai ?"
„Ba ? Nu vreți ? Deci n-ați socoti și voi..."
„Cum, am ieșit din minți, păi astea toate
Vroiam să le-apărăm în ăst război !"
„Credeam că-i vorba, zău, de libertate".

Centru de conducere și loc de pelerinaj. Tot un soi de vrajă exercitată de oraș a constituit poate unul din motivele tenacității cu care s-au dat în al doilea război mondial luptele pentru orașul în care a fost pecetluit destinul lui Hitler — *Stalingrad.* Hitler voia să stăpînească tocmai orașul lui Stalin, iar Stalin voia ca tocmai în orașul său germanii să sîngereze de moarte. Hitler a înaintat tot atît de repede ca Napoleon, dar s-a hotărît cu mult mai greu să ordone retragerea. El a privit cum Armata a 6-a a fost încercuită, interzicînd orice tentativă de spargere a încercuirii, și a lăsat să moară sau să fie dușI în prizonierat 330 000 de oameni. Această bătălie a fost pentru armata germană începutul sfîrșitului.

Astfel a fost hotărîtă în două orașe rusești, Moscova și Stalingrad, soarta a două mari războaie. Dintr-un alt oraș rusesc, Petrograd, a purces revoluția care, în decursul cîtorva decenii, și-a pus pecetea pe o treime a globului pămîntesc.

În 1899 Knut Hamsun se mai putea entuziasma [43] : „Pot spune că am fost în patru din cele cinci continente... și am văzut multe și felurite lucruri, dar ceva ce s-ar putea compara cu Kremlinul din Moscova n-am văzut. Am văzut orașe frumoase, și găsesc că Praga și Budapesta sînt frumoase, dar Moscova e un oraș de basm... Moscova are 450 de biserici și capele ; cînd bat clopotele tuturor clopotnițelor, văzduhul vibrează deasupra orașului cu milioane de locuitori. Din înălțimea Kremlinului privești peste o mare de splendori. N-aș fi crezut niciodată că pe pămînt există un asemenea oraș — cupole verzi, roșii și aurii și pretutindeni turnuri. Acest aur umbrește tot ce am visat vreodată".

Azi cupolele Moscovei dispar printre fabrici și blocuri de locuințe ; ele sînt strivite mai ales de clădirea Universității Lomonosov — masivă și împodobită cu turnuri — de bloc-turn de la Poarta roșie și de alte clădiri impunătoare, pe care clopotele nu le mai pot face să vibreze. Unii vin la Moscova

în pelerinaj, alţii se tem de ea. Petrograd şi Moscova, aceste două metropole care odinioară s-au înălţat din uriaşul imperiu al ţăranilor ruşi, influenţează destinul oamenilor din secolul nostru, al XX-lea. Nicăieri nu apare mai evident adevărul spuselor lui Spengler că istoria lumii este istoria oraşelor.

CAPITOLUL

IV

DRAMA BERLINULUI

Berlin şi Viena, cîndva reşedinţe imperiale, se numără şi azi printre puţinele oraşe din lume a căror populaţie nu creşte. Sînt singurele oraşe cu peste un milion de locuitori a căror populaţie e mai mică decît în 1914 (de curînd Istanbul a atins din nou numărul de locuitori pe care-l avea în 1914 — 1,5 milioane). După cifrele statistice mondiale, Berlinul şi Viena se află pe ultimele locuri în privinţa natalităţii şi pe primele în privinţa sinuciderilor.

În urma prăbuşirii monarhiei dunărene, Viena a rămas un cap uriaş pe un trup de pitic. În 1945 Berlinul era un pustiu acoperit de dărîmături, iar acum e tăiat în două jumătăţi. Tragedia celor două metropole de limbă germană este una din tristele urmări ale celor două războaie mondiale.

Războiul de 30 de ani şi urmările lui. Cu trei sute de ani în urmă, un alt val de distrugeri — războiul de 30 de ani — a adus în pragul pieirii majoritatea oraşelor germane. Bătăliilor şi molimelor dezlănţuite în acele timpuri de groază i-a căzut jertfă aproape jumătate din populaţia Germaniei. În arhiepiscopia Magdeburg au murit două treimi din locuitori, în ducatul Württemberg — trei sferturi. Leipzig a fost de cinci ori asediat

și cucerit, Magdeburg — de șase ori. La Augsburg trăiau în 1618 aproximativ 45 000 de oameni, iar în 1648, numai 16 000.

A durat aproximativ o sută de ani pînă ce s-au cicatrizat rănile orașelor. Dar vechea splendoare a orașelor germane din evul mediu tîrziu nu a mai revenit, iar majoritatea dintre ele nu au mai redobîndit niciodată privilegiile de odinioară. Războiul de 30 de ani le-a distrus bunăstarea, lăsîndu-le mai puține drepturi decît au azi ; consiliul municipal nu mai era ales de populația orașului, ci era numit de suveran.

În Prusia această situație a rămas neschimbată pînă cînd, în 1808, baronul imperial Karl vom und zum Stein, ministru al regelui Frederic Wilhelm al III-lea, a izbutit să redea orașelor o autonomie administrativă. Spre deosebire de orașele imperiale ale evului mediu tîrziu, ele au rămas subordonate suveranului pe al cărui teritoriu se aflau, dar li s-a redat dreptul de a-și reglementa singure treburile gospodărești interne. În proiectul său de lege înaintat regelui, pe care acesta din urmă l-a promulgat după cîteva zile, Stein scria [44] :

„Conform grijii părintești a maiestății voastre regale, constituția trebuie să fie astfel concepută, încît obștea orășenească și conducătorii ei să poată depune o activitate practică, urmînd nu numai a fi eliberați de cătușele formalităților inutile și greoaie, dar totodată să capete din nou viață simțul lor civic și interesul public, care au încetat să se mai manifeste o dată cu îndepărtarea lor de la orice activitate în domeniul administrației orășenești".

Stein, care în 1807 inițiase eliberarea țăranilor, a făcut tot ce era necesar pentru a edifica o democrație de jos în sus. În felul acesta el a creat premisele unei noi înfloriri a orașelor în secolul al XIX-lea, precum și condițiile care au înlesnit burgheziei citadine să joace rolul hotărîtor în era industrială.

Bismarck în schimb nu se arăta binevoitor față de orașe : „Pot spune că... nu am încredere în populația marilor orașe, că nu găsesc acolo adevăratul popor prusian — declara el în 1852, la vîrsta de 36 de ani, în Dieta prusiană [45]. — Adevăratul popor prusian va ști, dacă marile orașe se vor mai răscula vreodată, cum să le silească să se supună — chiar de-ar fi să le șteargă de pe fața pămîntului".

Viena salvează Europa. În 1852, cel mai mare oraş al Prusiei, Berlinul, a ajuns din urmă — ca număr al populaţiei — oraşul *Viena.* Dar în ce priveşte importanţa internaţională, el nu se putea încă măsura cu capitala Austriei — cîndva aşezare romană, apoi capitală a ducatului austriac, iar din secolul al XV-lea şi pînă în 1806 capitala Sfîntului imperiu roman de naţiune germană.

ORAŞE DE LIMBĂ GERMANĂ
CU PESTE UN MILION DE LOCUITORI
(în mii de locuitori)

	1500	1800	1850	1914	1939	1963
Berlin	12	170	420	3 800	4 340	3 230
Hamburg	22	105	130	1 050	1 710	1 850
Viena	30	230	430	2 100	1 930	1 630
München	15	40	110	600	840	1 150

Această capitală a fost de două ori bastionul Europei împotriva turcilor, care, după căderea Bizanţului, străbătînd Balcanii, au năvălit în centrul continentului. În 1529 şi în 1683, deşi a doua oară turcii înaintaseră cu o oaste de 200 000 de soldaţi şi 250 de tunuri, cetatea Viena i-a oprit. Turcii n-au putut niciodată cuceri Viena şi mulţumită ei n-au reuşit să pătrundă în inima Europei.

După victoria asupra turcilor, reşedinţa împăraţilor habsburgici a înflorit. „La Viena totul era frumos, bani erau cu nemiluita, după cum şi luxul era mare", lăuda oraşul acel foarte umblat călător pe nume Casanova în 1753, cînd Viena număra 170 000 de locuitori şi îndura afronturile lui Frederic al II-lea al Prusiei. Veneţianul erou al atîtor aventuri amoroase întîmpină aici multe neplăceri [46]. „Bigotismul împărătesei îngreuia extrem de mult plăcerile Cytherei, în special pentru străini. O armată de spioni venali, purtînd frumosul titlu de «comisari ai castităţii», erau neîndurătorii călăi ai tuturor fetelor... Pentru o fată nu exista decît o singură posibilitate să scape de importunarea copoilor : trebuia să se arate pe stradă

cu capul plecat şi cu mătănii în mînă. În astfel de împrejurare infama clică poliţienească n-avea voie s-o aresteze, pentru că ea se afla poate în drum spre biserică, iar în acest caz Maria Theresia ar fi dispus spînzurarea comisarului".

Capitala mondială a muzicii. Pe vremea cînd a vizitat Casanova Viena, trăia acolo Christoph Willibald von Gluck, primul mare maestru al operei germane („Orfeu şi Euridice"). Cînd Gluck a murit în 1787 la Viena, locuia acolo Wolfgang Amadeus Mozart, iar în acelaşi an a sosit de la Bonn, pentru a deveni elevul lui Mozart şi al lui Joseph Haydn, pianistul în vîrstă de şaptesprezece ani Ludwig van Beethoven. În 1808, cu un an înaintea morţii lui Haydn, Franz Schubert, fiul în vîrstă de 11 ani al unui învăţător, a fost primit ca sopran în corul capelei imperiale.

În 1824, cînd Beethoven, complet surd, suferind de o boală de ficat incurabilă şi certat cu toată lumea, îşi termina Simfonia a noua, Joseph Lanner, în vîrstă de 23 de ani, creatorul valsului vienez, îşi întemeia orchestra cu care va cînta în sălile de dans. Codirijorul orchestrei se numea Johann Strauss, cel ce a compus marşul lui Radetzki. Un an mai tîrziu, pe cînd Beethoven mai era în viaţă, s-a născut Johann Strauss (fiul), care a rămas pînă azi regele valsului şi al operetei. În timpul ascensiunii sale către culmile gloriei, hamburghezul Johannes Brahms şi-a găsit la Viena, în 1862, noua sa patrie, unde activa în acest timp pe tărîmul muzicii şi Anton Bruckner.

Viena este capitala mondială a muzicii. În istoria muzicii nu există alt exemplu comparabil cu mişcarea artistică desfăşurată aici, în acest binecuvîntat oraş, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi pînă la sfîrşitul celui de-al XIX-lea, iar în istoria culturii îi pot sta alături doar Atena şi Florenţa. Şi azi Johann Strauss se mai numără printre compozitorii care se cîntă cel mai mult. La unul din sondajele atît de îndrăgite în S.U.A., la întrebarea „Care sînt cele cinci discuri pe care le-aţi lua cu dumneavoastră pe o insulă pustie?", cel mai frecvent au fost indicate trei sau patru din simfoniile pe care Beethoven le-a compus la Viena între anii 1804 şi 1823.

„În aproape nici un oraș al Europei năzuința spre cultură nu era atît de pătimașă ca la Viena — scrie Stefan Zweig [47]. — Tocmai pentru că monarhia, pentru că Austria nu a avut timp de secole succese deosebite în acțiunile ei militare, mîndria națională s-a orientat cu și mai multă vigoare către supremația pe tărîmul artelor... Aici a strălucit nemuritoarea constelație a celor șapte aștri : Gluck, Haydn și Mozart, Beethoven, Schubert, Brahms și Johann Strauss ; aici s-au îngemănat toate curentele culturii europene. La curte, în rîndurile aristocrației și ale poporului, elementul german era unit prin legături de sînge cu cel slav, ungar, spaniol, italian, francez, flamand. Adevăratul geniu al acestui oraș al muzicii a constat în faptul că a contopit în mod armonios toate aceste contraste, creînd ceva nou și original — spiritul austriac, spiritul vienez... Era minunat să trăiești aici, în acest oraș care primea ospitalier pe toți străinii... În atmosfera lui ușoară, înaripată, voioasă ca cea a Parisului, era mai firesc să guști viața din plin, să faci muzică, să dansezi, să joci teatru, să faci conversație. A fi manierat și îndatoritor se practica aici ca o artă aparte".

Freud și seducția tainică. În metropola vieneză și-a mai făcut apariția și o altă forță mondială, psihanaliza : luminarea vieții noastre lăuntrice cu ajutorul unei teorii, condamnată de biserici și contestată încă de știință, dar grație căreia se pot obține rezultate incontestabile în vindecarea bolnavilor psihici, iar la cei sănătoși rezultate bune în desfacerea mărfurilor. Puterea mondială care poartă numele de *reclamă* aplică din ce în ce mai mult, și în proporții de masă, metode a căror cheie ne-a fost oferită — fără a fi urmărit, bineînțeles, acest scop — de către medicul neurolog vienez Sigmund Freud în cărțile sale apărute între anii 1900 și 1930. Teoria lui Freud, care susține că pe toți ne stăpînește imperiul neexplorat al subconștientului, că temeiurile ce ne devin cunoscute ca mobiluri ale unei acțiuni sau alteia nu au neapărat de-a face cu adevăratele noastre motive, pe scurt „că omul nu e stăpîn în casa sa", a fost prelucrată în America în mod rafinat și brutal. Acolo s-a transformat într-o serie de rețete prin care oameni ce nu vor să

cumpere nimic şi de altfel în clipa aceea nici n-au nevoie de nimic devin totuşi cumpărători.

Cum anume se realizează acest lucru a descris foarte sugestiv americanul Vance Packard în lucrarea sa „Seducătorii tainici". Cel mai important lucru este să cercetăm motivele care îl determină pe individ să cumpere sau să nu cumpere o marfă, dar nu motivele pe care le invocă şi în care poate crede el însuşi, ci pe cele reale, motivele inconştiente.

Cei care cercetează aceste motive au descoperit, de exemplu, că atunci cînd cumperi un pachet de ciocolată îţi faci adesea scrupule, deoarece ai impresia că eşti cam risipitor. Rezultatul e că reclama făcută ciocolatei „X. Y." nu mai sună în felul următor : „Ciocolata noastră e cea mai bună", ci „Aţi lucrat într-adevăr mult, ar trebui să vă îngăduiţi un pachet de ciocolată X. Y.". Cel căruia reclama i se adresează în felul acesta cumpără şi crede că o cumpără pentru că îi place ciocolata. Specialiştii în materie de reclamă o ştiu însă mai bine. El cumpără pentru că, pomenindu-i-se de realizările sale, scrupulele dispar.

Teren propice pentru genii. Această tactică a vînzării este perfidă, fundamentul ei ştiinţific e exploziv ca dinamita. Se pune întrebarea dacă acest fundament s-ar fi putut realiza şi altundeva decît într-o metropolă de prim rang, într-o citadelă a spiritului liber cum a fost Viena în jurul anului 1900. E drept că Goethe a trăit în orăşelul Weimar, Schiller în apropiere, la Jena. Copernic a ridicat pămîntul din ţîţîni în oraşele Prusiei Orientale — Frauenburg, Allenstein şi Mehlsack, iar Luther a încercat să transforme lumea din Wittenberg, Kant din Königsberg, Nietzsche din satul elveţian de munte Sils-Maria.

Dar cel puţin tot atîtea idei revoluţionare n-ar fi fost zămislite dacă Atena şi Florenţa, Paris, Petersburg şi Viena nu ar fi fost, fiecare în parte, un teren extraordinar de propice pentru geniile care s-au ivit printre locuitorii lor. Poate că numai într-o metropolă putea un om să fie atît de cutezător şi de semeţ încît să reducă la cîteva instincte religiile, moravurile, tra-

dițiile și valorile sfinte. În cosmopolita metropolă Viena, Freud a elaborat acea construcție teoretică, socotită de unii magnifică, de alții satanică.

Capitală fără țară. În 1919 Viena a fost despărțită de marele ei imperiu și s-a pomenit din nou la marginea de răsărit a micii republici Austria. 350 000 de unguri, cehi, slovaci, croați și locuitori de alte naționalități au părăsit marele oraș, care nu mai era capitala lor. Între anii 1938 și 1945 Viena a făcut parte dintr-un imperiu a cărui capitală nu putea fi. Bombardamentele și luptele din ultimele săptămîni ale războiului i-au provocat pierderi deosebit de grele.

În primii ani postbelici, nicăieri în lume nu era probabil o natalitate atît de scăzută ca la Viena. Încă în 1957 nașterile, calculate la mia de locuitori, erau de numai 8,8 (chiar mai puțin decît în 1932), în timp ce decesele erau de 15,6. Se întîmplă adesea ca o metropolă să se stingă dacă e lipsită de afluxul din mediul rural, dar un nivel atît de scăzut al nașterilor n-a mai existat poate de pe vremea Romei în perioada Imperiului roman tîrziu. În afară de aceasta, țara din care ar fi putut veni afluxul de populație este mult prea mică pentru fosta capitală a unei puteri mondiale. Viena nu poate trăi veșnic pe seama farmecului ei, atît de mult lăudat, și pe bună dreptate.

Mai crunt decît Viena în primul război mondial a fost lovit Berlinul în cel de-al doilea. Pe aceste două orașe, care s-au dușmănit de multe ori, le lega acum decăderea.

Dar în afară de destinul lor tragic mai aveau ceva comun : una din cele mai urîte excrescențe ale orașului gigantic din era industrială — blocurile-cazărmi cu apartamente de închiriat.

Chiriași există de pe vremea Cartaginei. În istoria locuințelor faptul de a putea locui cu chirie este un fenomen relativ recent. Locuitorul unui cort de nomad sau al unei case țărănești era, bineînțeles, proprietar, iar cetățenii din Ur, Mohenjo-Daro sau Babilon locuiau întotdeauna în case care le aparțineau. Firește, nu fiecare cap de familie poseda o casă, dar în acest caz era sclav, argat sau calfă cu dreptul de a locui în casa stăpînului

său şi, ca atare, nu era chiriaş. Oraşul german medieval se compunea aproape exclusiv din şiruri de case în care trăiau proprietarul cu familia sa şi cu personalul de serviciu.

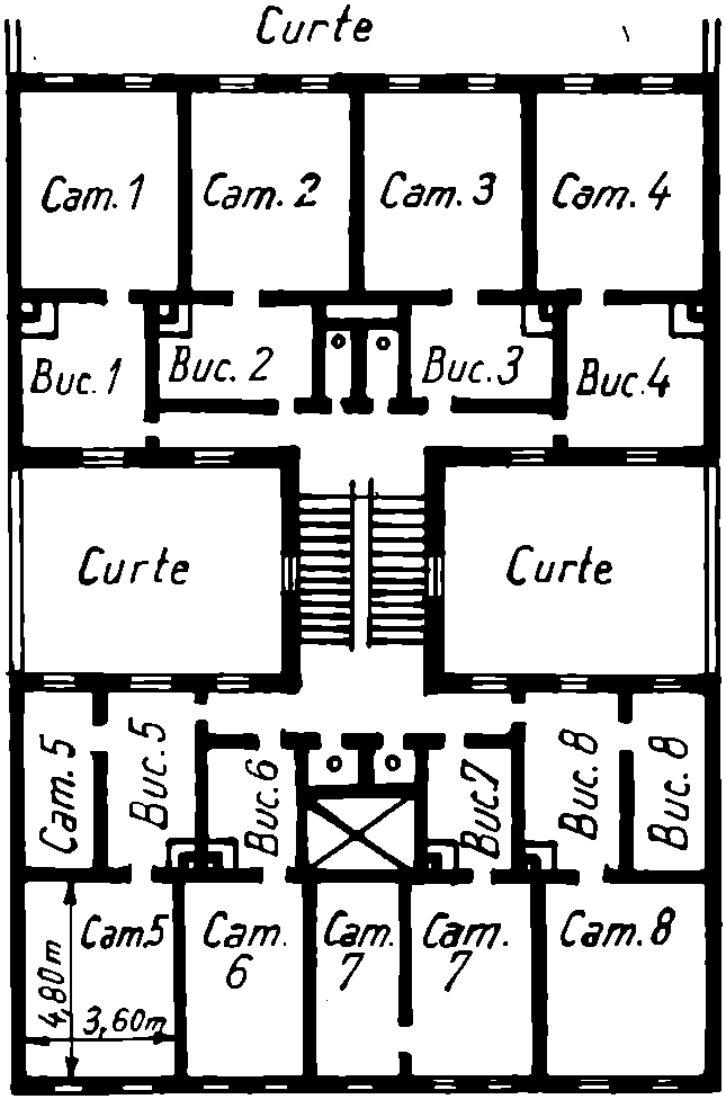

Apartamente compuse dintr-o cameră, cu bucătărie fără fereastră şi closete comune pe casa scării, într-o casă de raport din secolul al XIX-lea la Viena

Primele case clădite cu scopul de a fi închiriate au apărut probabil în Cartagina, oraşul comercial lipsit de cultură. Faptul că oamenii au ajuns la ideea să construiască case pe care să nu le locuiască, ci de pe urma cărora să realizeze profituri închiriindu-le, a fost o cotitură importantă, cu numeroase consecinţe în istoria oraşului. Construirea caselor de închiriat nu favoriza estetica clădirilor şi a locuinţelor, dar crea premisele pentru apariţia oraşelor gigantice.

Case de închiriat au existat în multe metropole ale epocii elenistice tîrzii, mai ales la Alexandria, şi apoi — într-o proporţie ce va fi întrecută abia în secolul al XIX-lea — la Roma şi Bizanţ. În aceste oraşe existau clădiri înghesuite, grupate în jurul unor curţi dosnice, în care fiecare metru pătrat era speculat şi unde sub un singur acoperiş locuiau treizeci de familii sau chiar mai multe, clădiri pe care în mod obişnuit le numim „case de raport".

În Germania, primele locuinţe destinate închirierii au apărut în evul mediu tîrziu. Stadiul premergător acestora l-au constituit locuinţele mansardate — în care locuia cîte o calfă sau un servitor cu familia —, precum şi casele construite de instituţii de binefacere, ca, de exemplu, „Fuggerei" din Augsburg: e vorba de acele 53 de căsuţe, fiecare pentru cîte două familii „sărăcite fără vină", unde se mai poate locui şi azi plătind simbolica chirie anuală de 3,43 de mărci.

În secolul al XVIII-lea au apărut în Saxonia primele mari case de raport din Germania. Cam pe la mijlocul secolului al XIX-lea blocurile cu apartamente de închiriat au cucerit Berlinul şi Viena. Din curtea interioară, care în Babilon fusese inima casei, nu mai rămăsese decît un puţ de lumină — singura sursă de lumină şi aer pentru zeci de familii şi unde, în plus, se depozitau şi gunoaiele.

„Ca nişte şerpi mîniaţi crescură
Hornurile din peşteri sumbre,
Fără de soare muri şi cel din urmă petic de verdeaţă.
Curtea şi grădina cedară locul cazărmilor de locuit,
Hanuri plăcute speluncilor murdare".

— astfel deplîngea în 1910 Anton Wildgans — mai tîrziu director al Burgteatrului din Viena — pătrunderea în peisajul vechilor oraşe a industriei şi a locuinţelor muncitoreşti [48]. În asemenea case apa curgătoare exista cel mult în casa scării, iar de toalete se foloseau în comun mai multe familii. În mare parte bucătăriile nu aveau ferestre, servind totodată drept odaie de trecere către singura cameră de locuit.

Curți dosnice numerotate. Cele mai păcătoase case de raport au apărut probabil la *Berlin* și, fără ca cineva să le fi numărat exact, orașul și-a dobîndit, în jurul anului 1900, faima de a fi „metropola cu cele mai multe case-cazărmi din lume". La Londra, mai mare ca oraș, oamenii locuiau în case-tip așezate în șiruri, la Paris și New York în case de raport care nu aveau neapărat curți dosnice.

Curțile, murdare, lipsite de soare, închise de jur împrejur de ziduri, au devenit la Berlin orizontul adulților și locul de joacă al copiilor. Adeseori prima curte nu era decît o trecere către a doua, de multe ori și a doua ducea spre o a treia, iar cele mai oribile case numărau pînă la șase curți dosnice. Așa arătau casele-cazărmi, care se întindeau la nesfîrșit, aproape toate cu cîte patru caturi, oferind aceeași privelițte dezolantă de-a lungul a mulți kilometri și a unor cartiere întregi, mai ales în cartierele Wedding, Moabit și în partea de răsărit a uriașului oraș, a cărui populație crescuse de la 420 000 de oameni în 1850 la 3,8 milioane în 1914. Fabricile aveau nevoie de muncitori, iar speculanții de terenuri construiau locuințele în așa fel încît să nu piardă nici un metru pătrat.

„Zicala «Unde e multă lumină e și multă umbră» se potrivește de minune orașelor — spune în limba sa cam învechită marele lexicon Meyer, ediția 1909 —, și mai ales orașelor mari, unde se concentrează întotdeauna multe existențe necăjite și desperate, unde, în imediata apropiere a luxului și opulenței, își au sălașul jalea și mizeria ; alături de palate doar în parte locuite se poate vorbi de o simțitoare și apăsătoare lipsă de locuințe pentru clasele de jos și chiar pentru cele de mijloc".

Aerul Berlinului. Berlin, acest parvenit printre metropole, a avut vreme îndelungată mai mulți dușmani decît admiratori. În evul mediu nu s-a auzit prea mult despre satele de pe Spree — Berlin și Kölln — care au luat naștere în secolul al XIII-lea și ulterior, în 1432, s-au unit sub numele de *Berlin.* În 1486 acesta a devenit reședința margrafului de Hohenzollern, iar mai tîrziu a principilor electori de Brandenburg. Frederic Wilhelm, denumit „Marele principe elector" (care a domnit în-

tre anii 1640 și 1688), a făcut din *Potsdam* a doua sa reședință, dar a construit la Berlin artera Unter den Linden și, prin primirea hughenoților prigoniți în Franța, a imprimat orașului o notă internațională. În răstimpuri refugiații francezi au constituit o cincime din locuitorii orașului. „Aerul berlinez" era mai liber decît cel din Paris.

O dată cu ascensiunea regatului Prusia, sub Frederic cel Mare, Berlinul s-a dezvoltat impetuos ca centru comercial și industrial, situîndu-se, cu cei 100 000 de locuitori ai săi, pe locul doi între orașele germane, după Viena. Voltaire îl lăuda pentru o anumită monumentalitate a clădirilor. Arhitectul silezian Carol Gotthard Langhans a construit, între anii 1788 și 1791, Poarta Brandenburg, operă maiestuoasă aflată la capătul arterei Unter den Linden și totodată monumentul distinctiv al orașului.

În 1806, trupele lui Napoleon au intrat în capitala Prusiei. Baronul Percy, medic-general francez, scria în jurnalul său intim [49] : „Ce privelişte grandioasă oferă Berlinul ! Poarta Brandenburg și strada pe care ajungi la ea sînt minunate. Clădirile acestui mare oraș sînt maiestuoase... Bisericile protestante, vechea reședință, cazărmile și numeroase case particulare dovedesc prin frumusețea amplasamentului, eleganța arhitecturii și cutezanța dimensiunilor că Berlinul posedă tot atîta gust și talent ca și Parisul... Maiestatea sa ne-a ordonat să ne purtăm față de berlinezi cu modestie și considerație. Noi ascultăm, dar la fiecare pas sîntem tentați să-i pocnim, căci acești îngîmfați nu se jenează să se holbeze necontenit la noi... Austriecii sînt mai capabili decît poporul acesta... Ce-i drept, Viena nu e atît de frumoasă ca Berlinul, dar vienezii sînt mai agreabili decît berlinezii..."

Goethe n-a fost entuziasmat. Ministrul prusian Wilhelm von Humboldt a întemeiat, în 1810, Universitatea din Berlin ; primul ei rector a fost Johann Gottlieb Fichte. Berlinul a început să devină un centru spiritual al Germaniei. Universitatea berlineză a atras și pe un student de 24 de ani — Heinrich Heine.

În 1822 el adresa iubitei sale avertismentul devenit celebru [50] :

„Copilul meu frumos, nu mă huli
Şi nici nu mă slăvi-n mulţimea deasă
Totul va sta pe bune temelii
Cînd ne vom revedea, apoi, acasă".

La un an după aceasta Goethe scria despre berlinezi [51] : „Trăieşte însă acolo, cum am observat, o speţă de oameni atît de obraznici, încît cu delicateţea nu ajungi prea departe ; dimpotrivă, trebuie să fii colţos şi uneori ceva mai brutal ca să te poţi menţine la suprafaţă".

Helmuth von Moltke, în vîrstă de 32 de ani, locotenent-major în Marele stat-major al armatei prusiene, avea în 1833 numai cuvinte de laudă la adresa Berlinului [52]. „Dimineaţa este consacrată activităţii de birou. Spre amiază merită să-ţi scoţi calul pe promenadă, care, atunci cînd zilele sînt frumoase, aşa cum le avem acum, e într-adevăr strălucitoare. Caii cei mai frumoşi, mulţimea uniformelor şi a echipajelor, ca şi numeroasele femei elegant îmbrăcate şi distinse fac ca această plimbare să fie foarte plăcută..."

Politica braţelor deschise. În a doua jumătate a secolului trecut, capitala Prusiei a întrecut cu mult Viena, mai întîi ca mărime, apoi, din 1866, şi ca putere politică. În acele împrejurări, Berlinul nu avea concurent serios în problema capitalei. La Berlin se aglomeraseră 830 000 de oameni, în timp ce următoarele mari oraşe — Hamburg, Breslau şi somptuoasele reşedinţe regale München şi Dresda — aveau fiecare sub 300 000 de locuitori. Erau toate situate mult mai departe de centrul Germaniei decît Berlinul şi, în plus, îndărătul tînărului oraş gigantic de pe Sprce, de o vitalitate exuberantă, se afla marea putere Prusia.

Dar Berlinul nu era iubit. Mai ales germanii din sud şi hamburghezii au refuzat multă vreme să se supună oraşului parvenit, plin de lăudăroşi. Trufie, aroganţă, militarism şi incultură

se numărau printre reproşurile pe care a trebuit să le îndure Berlinul de la germanii aflaţi între Isar şi Elba.

Berlinezii erau însă de altă părere. Într-un cîntec din 1870, care pomenea despre „Hotelul Kaiserhof", locul de întîlnire al artiştilor, se spunea :

„La fiecare masă un tînăr Goethe..."

Ceea ce îi impresiona pe străini la Berlin nu erau artiştii. Îi uimea în primul rînd ritmul, nemaiîntîlnit în Europa, în care s-a produs ascensiunea reşedinţei imperiale între anii 1871 şi 1914. Berlinul a devenit cel mai mare oraş industrial şi cel mai important nod de comunicaţii al continentului.

Cu braţele deschise, nu ca vechiul Nürnberg, îi primea metropola pe noii locuitori ai Berlinului, veniţi de pretutindeni. Încă din 1880 Berlinul a depăşit cifra de un milion de locuitori. În 1905 numai 40% din locuitorii oraşului erau născuţi acolo, 52% veniseră din Brandenburg şi mai ales din acea parte a Prusiei care se afla la răsărit de Berlin. Fără aceste „braţe deschise" nu se poate naşte o metropolă. Le-a avut Babilonul, Atena şi Alexandria, Roma şi Bizanţul, le-a avut şi Parisul, şi nu mai puţin Viena.

Wilhelm al II-lea a promis că va face din Berlin cel mai frumos oraş din lume. Drept mulţumire, elevii de pe întinsul Germaniei au învăţat pe de rost versurile :

„Îl iubim pe împărat,
La Berlin stă, în palat,
Noi ne-am duce toţi acolo,
Da-i departe, ce păcat !".

Deşi Austen Chamberlain, care avea să fie mai tîrziu ministru de externe britanic, remarca în 1887 că Berlinul, comparat cu Londra şi Paris, face „o impresie cam provincială" [53], nimeni nu putea contesta în ajunul primului război mondial — indiferent dacă îi convenea sau nu — că Berlinul devenise o metropolă. Acum putea într-adevăr juca rolul de capitală a

unei Germanii care devenise o putere mondială, rol despre care Spengler scrie [54] :

„Capitala... este oraşul al cărui spirit domină ţara. Ţara cu locuitorii ei devin instrumentul şi obiectul acestui spirit director. Ea nu înţelege despre ce este vorba. Nici nu este întrebată. Pretutindeni în acele ţări în care civilizaţia s-a înfiripat mai tîrziu, marile partide, revoluţiile, cezarismul, democraţia, parlamentul sînt formele prin care spiritul capitalei comunică ţării ce anume trebuie să vrea şi pentru ce trebuie eventual să moară".

Apogeu de scurtă durată. Pentru ce anume a trebuit „ţara" să moară în două războaie mondiale nu e prea uşor de spus. În schimb, un lucru e cert : primul război mondial pierdut a transformat antipatia împotriva Berlinului şi a Prusiei în înverşunare, mai ales în sudul Germaniei. Dar Berlinul s-a adaptat cu cea mai mare naturaleţe noului său rol de capitală a republicii, a cărei graniţă răsăriteană se apropiase — conform tratatului de la Versailles —, trecînd la 150 km de metropolă. S-a dovedit că oraşul era viabil şi fără curte sau aristocraţie.

Un plan mai vechi, care preconiza extinderea oficială a teritoriului capitalei prin înglobarea marelui oraş Charlottenburg, a altor şase oraşe, pînă atunci independente, precum şi a 59 de sate, a fost în sfîrşit realizat în 1920. Acel conglomerat care făcea corp comun cu oraşul şi pe care oamenii îl numeau de mult Berlin a primit şi oficial această denumire. În statistica teritoriilor urbane oficiale, Berlinul a crescut brusc de la 2,1 milioane de locuitori la 3,9 milioane, plasîndu-se pe locul trei printre marile oraşe ale lumii, după Londra şi New York. Bineînţeles că prin aceasta numărul locuitorilor din raza oraşului nu s-a schimbat cu nimic, iar în ce priveşte suprafaţa reală, neoficială a oraşului, Berlinul a rămas în continuare mai mic decît Parisul. Pe Sena graniţele oficiale sînt şi azi tot atît de derutante ca şi cele de pe Spree pînă în 1919.

Într-un fel sau altul, Berlinul era pe atunci ca mărime al treilea sau al patrulea oraş din lume, iar epoca sa de înflorire a cunoscut-o abia după prăbuşirea imperiului. Directorul In-

stitutului „Kaiser Wilhelm" din Berlin-Dahlem se numea, din 1914 pînă în 1933, Albert Einstein. În prima treime a secolului nostru, datorită „Teatrului german", condus de Max Reinhardt, şi celui condus de Leopold Jessner, Berlinul era numit „Grosses Schauspielhaus", fiind oraşul cu cea mai intensă viaţă teatrală din lume, iar după primul război mondial a devenit şi citadela artei cinematografice. În deceniul al doilea trecea

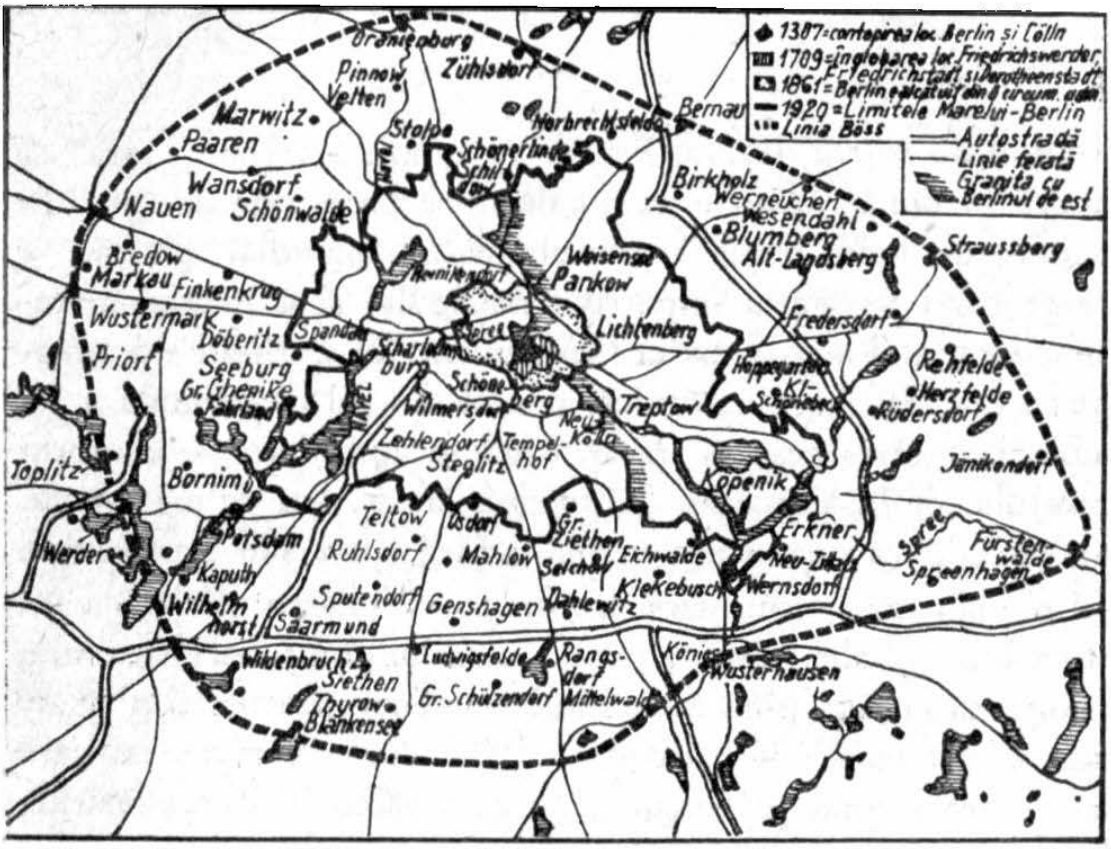

Dezvoltarea Berlinului. Gustav Böss, primar general al capitalei între 1921 şi 1930, şi-a propus să extindă limitele oraşului pînă la linia punctată — o încercare nereuşită de a pune în sfîrşit în concordanţă regiunea, pe care se întindea efectiv oraşul, cu teritoriul administrat în mod oficial de oraş

drept oraşul cel mai animat din lume. Prin cabarete se auzeau versurile lui Walter Mehring [55]:

„Pe calea de sub tei, galop, galop,
Pălăria-n cap,
În mînă — ceasul.
N-am timp, n-am timp, n-am timp —
Spune tot pasul".

CELE MAI MARI ORAŞE ALE GERMANIEI

(Frontierele din 1937. În mii de locuitori)

1910		1939		1963	
1. Berlin	3 730	1. Berlin	4 340	1. Berlin	3 230
2. Hamburg	930	2. Hamburg	1 710	2. Hamburg	1 850
3. München	600	3. München	840	3. München	1 150
4. Leipzig	590	4. Köln	770	4. Köln	830
5. Dresda	550	5. Leipzig	710	5. Essen	730
6. Köln	520	6. Essen	670	6. Düsseldorf	710
7. Breslau	510	7. Dresda	630	7. Frankfurt	690
8. Frankfurt	420	8. Breslau	630	8. Dortmund	650
9. Düsseldorf	360	9. Frankfurt	550	9. Stuttgart	640
10. Nürnberg	330	10. Dortmund	540	10. Leipzig	590

Fostul ofiţer cezaro-crăiesc Sandor Rosenfeld, care şi-a luat pseudonimul de Roda Roda, spunea că dorinţa lui ar fi să ia masa la Viena, să doarmă la Paris, dar *să trăiască* la Berlin, ceea ce era neîndoios un compliment pentru acest din urmă oraş.

Cafeneaua Kranzler de pe Unter den Linden a cedat o parte din faima sa cafenelei Kranzler de pe Kurfürstendamm, unde, în jurul bisericii memoriale „Kaiser Wilhelm", s-a născut un cartier nou de magazine şi localuri de distracţii şi totodată cel mai elegant cartier din Berlin. Timp pentru distracţii se găsea. Ritmul acesta frenetic căpăta ceva omenesc prin umor şi un dram de autoironie, care mai atenuau îngîmfarea berlinezilor. Nicăieri pe lume nu era o atmosferă mai receptivă la tot ce era nou, nicăieri nu existau mai puţine prejudecăţi ca la Berlin.

Prea puţină înţelegere pentru Alexanderplatz. Berlinul mai prezenta şi alte avantaje. Pînă în 1913 au fost aprobate proiecte de construcţii a căror înfăptuire ar fi îngăduit unui număr de 21 milioane de oameni să locuiască în raza oraşului. În 1925 oraşul a hotărît însă ca din suprafaţa sa de 884 km² să repartizeze doar 500 km² pentru construcţii, restul urmînd să rămînă o dată pentru totdeauna spaţiu verde. Pădurile şi

lacurile care pătrundeau adînc în Berlin, clima sănătoasă, precum şi excelentul sistem urban şi suburban de comunicaţii întregeau imaginea unui oraş care pentru cei mai mulţi germani era acum foarte agreabil.

„Berlin — 50°31' latitudine nordică, 13°25' longitudine estică, 20 de gări pentru trenuri de cursă lungă, 121 pentru linii ferate locale, 27 de gări pentru calea ferată de centură, 14 gări pentru calea ferată orăşenească, 7 gări de triaj, tramvai electric, cale ferată aeriană, autobuz..." Astfel înfăţişează medicul neurolog berlinez Alfred Döblin, în romanul său „Berlin Alexanderplatz", chipul Berlinului în 1929, prin prisma lui Franz Biberkopf, negustor ambulant care a apucat pe o cale greşită [56]. „Mai întîi în legătură cu Alex *... Acesta mai există. N-ai ce vedea aici... Dar esenţialul e că există. Şi ce de mai lume se foieşte încoace şi-ncolo. E un noroi îngrozitor deoarece consiliul municipal al Berlinului e atît de distins şi de uman încît lasă toată zăpada să se topească încetul cu încetul, aceasta transformîndu-se într-o mocirlă infectă de care nimeni n-are voie să se atingă... Şi tramvaiele electrice sînt înţesate de oameni, toţi au ceva de făcut".

Te trec fiorii cînd citeşti azi ce scria Döblin la Berlin în 1929, în stilul său brutal şi tipic berlinez, despre pieirea oraşelor [57]. „Iată fostul magazin Hahn, golit, curăţat, evacuat. Numai bucăţile de hîrtie roşie mai stau lipite de geamurile vitrinelor. În faţa noastră o grămadă de gunoaie. Pămînt ai fost, în pămînt să te întorci ; noi am clădit o casă minunată, acum nu mai intră şi nu mai iese din ea nici un om. S-au dus Roma, Babilon, Ninive, s-au dus Hanibal şi Cezar — totul s-a dus, nu uitaţi. În primul rînd vreau să remarc că în prezent aceste oraşe sînt iar dezgropate, aşa cum ne-o arată fotografiile din ultima ediţie a ziarului de duminică şi, în al doilea rînd, că oraşele astea şi-au atins scopul, acum se pot clădi oraşe noi. Doar n-ai să-ţi jeleşti pantalonii vechi dacă sînt ponosiţi şi rupţi, îţi cumperi alţii noi, din asta trăieşte lumea".

Lapsusuri care dezvăluie adevărul, false profeţii. Aşa s-a dus Roma, Babilon, Berlin... Totul a început la 30 ianuarie 1933.

* Prescurtarea berlineză uzuală pentru Alexanderplatz. — *Nota trad.*

Poarta Brandenburg, care văzuse tot felul de evenimente — intrarea lui Napoleon, împăraţi şi regi, parăzi strălucitoare, război civil şi lupte de stradă —, vedea acum o retragere cu torţe, bine organizată şi, ca priveliştе, deosebit de impresionantă. Avînd un lapsus, de care cu siguranţă s-ar fi bucurat Freud, Goebbels spunea în seara aceleiaşi zile, într-un interviu radiodifuzat, că poporul german a fost cuprins de un „delir absurd".

Hitler a cumpănit o vreme dacă să facă din München „capitala mişcării" şi totodată capitala Reichului, sau dacă să construiască o nouă metropolă, exclusiv după dorinţele sale. În această privinţă Berlinul a fost mai tare decît el. Hitler a ajuns la concluzia că oraşul ar trebui transformat pentru a deveni demn de el.

„A face din Berlin o capitală cu adevărat reprezentativă este una din cele mai importante sarcini ale celui de-al treilea Reich — a spus Hitler în 1942 [58]. — Începînd cu gara şi cu şoselele de acces, totul ar trebui să se prezinte astfel încît pînă şi vienezul să fie copleşit de sentimentul că «aceasta e capitala noastră !». N-am putea lua în nume de rău unui vienez care, venind azi la Berlin, sub influenţa măreţiei peisajului urban din oraşul său natal, ar rămîne dezamăgit de Berlin...".

Cu altă ocazie, Hitler profetiza : „După zece ani, cine nu va fi văzut noul Berlin nu va mai putea spune că de fapt cunoaşte minunile lumii" [59]. Cînd în 1940 a fost timp de trei ore la Paris, Hitler a ordonat imediat ca lăţimea celor două artere monumentale proiectate pentru Berlin să fie mărită la 120 m. (Una dintre artere a găsit-o aproape terminată şi a denumit-o Magistrala est-vest ; Magistrala nord-sud n-a fost construită).

La punctul de intersecţie al celor două magistrale trebuia să se înalţe un arc de triumf de „proporţii cu adevărat gigantice", aşa cum era la modă în cel de-al treilea Reich. Fiecare coloană a arcului de triumf urma să se sprijine pe o placă de fundaţie cu suprafaţa de 90×170 m. Chiar în 1940, în timp de război, Hitler a dispus să se construiască în Berlin-Tempelhof un bloc de beton, în greutate de 12 000 de tone, care trebuia să con-

firme dacă solul nisipos al Mărcii Brandenburg poate să suporte construcţiile plănuite de el.

În presa berlineză din 1938 aceste planuri se reflectau în felul următor [60] : „Noi, berlinezii, aflăm cu mîndrie şi bucurie din comunicatul inspectorului general al construcţiilor" (Albert Speer) „că utilităţii i se va adăuga acum şi o măreţie plină de demnitate. O verigă se îmbină cu cealaltă într-o omogenitate uimitoare. Un oraş nou creşte după o concepţie nouă, care îmbină ordinea cu frumuseţea. Se face ceva temeinic, aşa cum de altminteri se întîmplă în toată ţara".

Eternul „ceterum censeo..." Da, într-adevăr, s-a făcut ceva temeinic. Berlinul a fost preschimbat în cel mai întins pustiu de dărîmături din cîte au existat vreodată. Köln şi Dresda, Hiroshima şi Nagasaki au avut un procent şi mai mare de clădiri distruse, iar o nivelare a terenului pe care s-a aflat cîndva o aşezare omenească, o operaţie atît de desăvîrşită ca cea realizată de asirieni la Babilon sau de romani la Cartagina nu s-a mai produs în timpurile moderne, cu excepţia unor localităţi ca Oradour sau Lidice. Dar toate aceste oraşe au fost mult, mult mai mici decît Berlinul. Din Berlinul pe care Hitler voia să-l facă „capitala lumii" şi să-l boteze *Germania*, pentru ca toate popoarele „de rasă germanică" să-l poată recunoaşte drept inima lor [61], din acest oraş n-a mai rămas cît vedeai cu ochii decît un cîmp de ruine.

Multe oraşe au fost distruse în cursul luptelor, dar acesta este un capitol al istoriei războaielor. De altfel, înainte vreme se obişnuia ca oraşele inamicului să fie distruse *după ce* acesta era înfrînt : ceterum censeo Carthaginem esse delendam. În al doilea război mondial s-a făcut pentru prima oară încercarea de a îngenunchea duşmanul nimicindu-i din văzduh oraşele încă necucerite.

Într-o anumită măsură această încercare era, din punct de vedere militar, justificată, deoarece industria, transporturile şi puterea de stat sînt concentrate în oraşe. Dar adoptarea hotărîrii a fost vădit determinată de o oarecare „magie a oraşului", de credinţa că inamicul n-ar putea supravieţui distrugerii oraşelor sale, că nimicirea lor l-ar paraliza pentru totdeauna, că

Berlin, 1 mai 1945.

a nu mai avea oraşe ar fi o ruşine cumplită şi că, abstracţie făcînd de orice considerente utilitare, este bine să-i distrugi oraşele.

Aşa se face că în toamna anului 1940, Hitler a vrut „să radă de pe faţa pămîntului" oraşele Angliei. Dar cum oraşele Angliei erau incomparabil mai mari decît capacitatea aviaţiei militare germane, tentativa a eşuat, aşa încît „raderea de pe

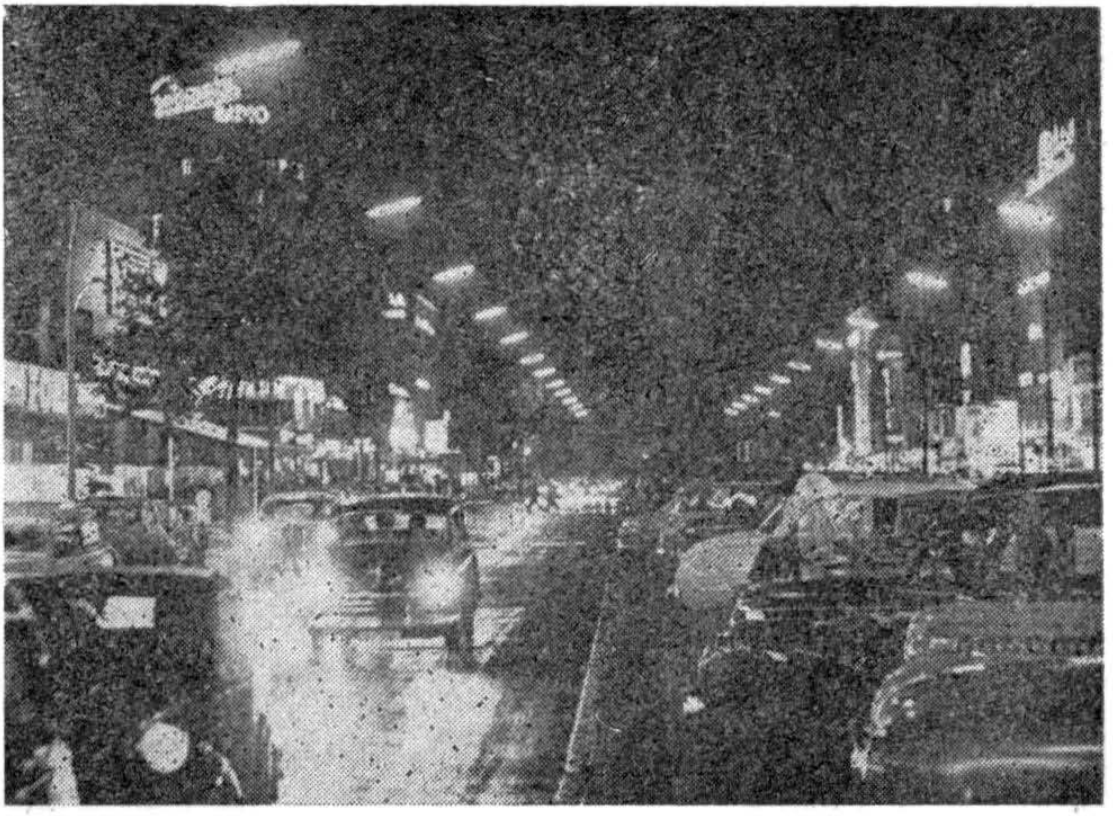

Viața își urmează cursul. Berlin 1957 : Kurfürstendamm și Gedächtniskirche, al cărei turn a fost retezat de un obuz (Foto Ullstein)

Primăria din Viena — una din acele instituții în care trebuie să-și găsească rezolvarea problemele unui oraș gigantic (Foto Keystone)

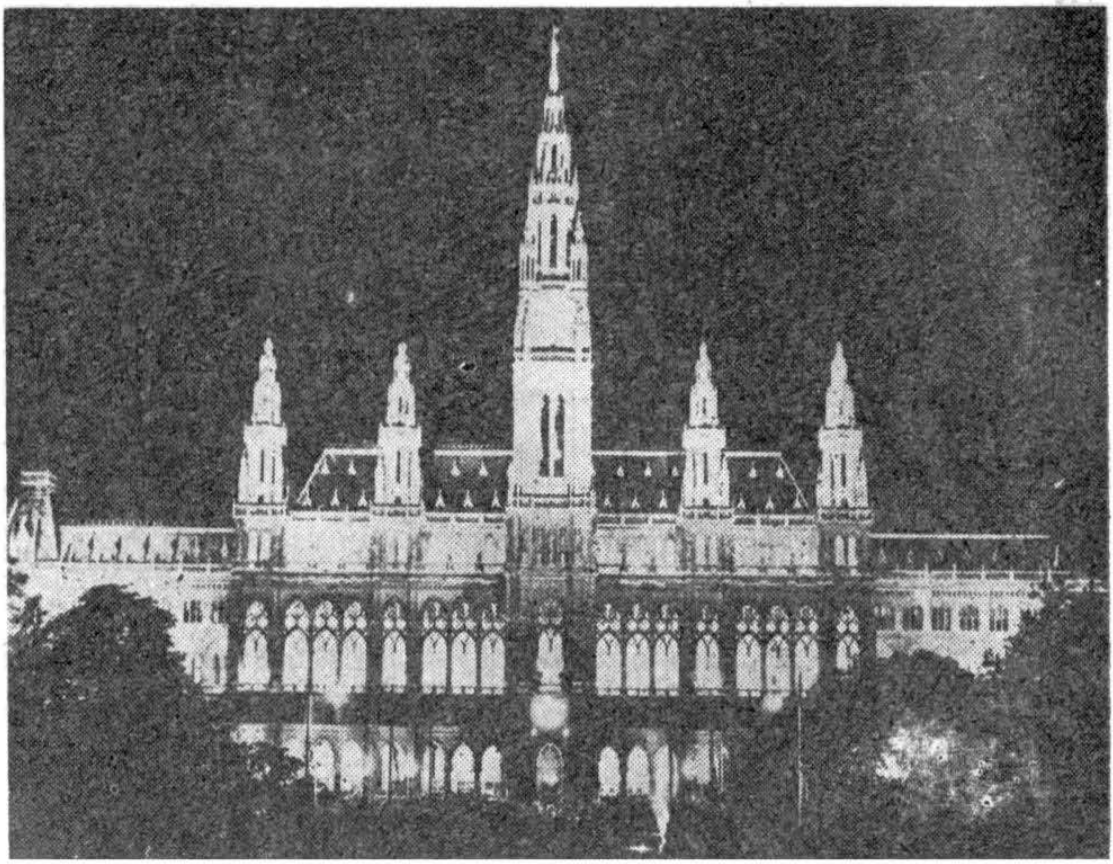

fața pămîntului" i-a reușit într-un singur caz — cel al orașului *Coventry*. La Varșovia SS-iștii au reușit să facă același lucru, dar fără bombe.

Producție record printre ruine. Cînd, trei ani mai tîrziu, englezii și americani au avut la rîndul lor o puternică forță aeriană, ei și-au luat revanșa. Anul 1943 a început cu distrugerea sistematică a marilor orașe germane. E drept că acest lucru le-a reușit, dar el nu a hotărît soarta războiului. Dimpotrivă, stăpîniți parcă de iluzia proprie antichității că nimic n-ar fi mai important decît distrugerea orașelor, englezii și americanii s-au încăpățînat să aplice tactica „covorului de bombe" chiar și atunci cînd inutilitatea ei militară devenise de mult evidentă.

Un martor a cărui imparțialitate nu poate fi pusă la îndoială, australianul Chester Wilmot, participant la război și totodată istoric al războiului, arată în cartea sa „Bătălia pentru Europa" că prin distrugerea orașelor în ultimii ani ai războiului, industria germană de armament n-a suferit pagube foarte serioase. Ea a atins cel mai înalt nivel de producție în vara anului 1944, cînd majoritatea marilor orașe germane erau de mult transformate în ruine.

„În octombrie 1944 Royal Air Force a aruncat de două ori mai multe bombe asupra orașelor germane decît în oricare altă lună anterioară, dar pagubele pricinuite industriei de război dușmane nu au crescut în mod corespunzător" — scrie Wilmot [62]. Citîndu-l pe mareșalul englez de aviație Harris, el continuă: „În orașele pustiite nu mai puteau fi produse noi distrugeri decît printr-o enormă risipă de bombe, patru pînă la cinci mii de tone de fiecare raid. Dar și atunci deseori rezultatele nu erau pe măsura așteptărilor. Cele mai eficace raiduri ale unităților speciale de bombardiere erau cele care provocau mari incendii, cum a fost cel din iulie 1943 la Hamburg. În orașe cum sînt Köln și Essen nu mai rămăsese însă nimic ce ar fi putut arde, iar bombele explozive, care pricinuiseră pustiirl înfricoșătoare atunci cînd clădirile mai erau nevătămate, acum

n-au mai făcut altceva decît să răscolească încă o dată mormanele de dărîmături".

Distrugerea Dresdei. Prăbuşirea industriei germane de armament s-a produs însă fulgerător în faza finală a războiului, atunci cînd aliaţii au trecut, în cele din urmă, la concentrarea bombardamentelor asupra rafinăriilor de petrol şi a nodurilor de comunicaţii. Ceea ce a dat armatei germane lovitura de graţie au fost distrugerea transporturilor de aprovizionare şi catastrofala lipsă de carburanţi.

Ministrul german al armamentului, Albert Speer, confirma această stare de lucruri într-un memoriu înaintat lui Hitler la 18 martie 1945 [63]: „Aviaţia militară duşmană a continuat să-şi concentreze atacurile asupra instalaţiilor de transport. Drept consecinţă, transporturile noastre economice au scăzut simţitor... Trebuie deci să ţinem cont de faptul că într-un răstimp de patru pînă la şase săptămîni economia germană se va prăbuşi definitiv".

Dar nu întotdeauna au decis considerentele privitoare la eficienţa militară a bombardamentelor. La 13 februarie 1945, în marţea de lăsata secului, bombardiere britanice şi americane au săvîrşit cel mai pustiitor atac aerian din istorie — au distrus *Dresda,* care pînă atunci fusese cruţată şi pe ale cărei străzi se îmbulzeau refugiaţii din Silezia. Sub ploaia de bombe şi uraganul de foc au fost ucişi în cîteva ore peste 200 000 de oameni, de două ori mai mulţi decît au pierit mai tîrziu în bombardamentele de la Hiroshima şi Nagasaki luate la un loc. La Dresda s-au adunat mai multe cadavre decît au lăsat vreodată în urma lor într-un oraş Genghis-han şi Timur.

Firește, Dresda devenise din punct de vedere strategic un obiectiv interesant o dată cu apropierea fronturilor — care au făcut ulterior joncţiunea lîngă Torgau pe Elba —, iar distrugerea tuturor gărilor şi a depozitelor de materiale, poate chiar şi a cartierelor de locuinţe învecinate, era, din punct de vedere militar, cu totul justificată. Dar gările nici nu au fost vizate,

ele s-au prefăcut în dărîmături ca rezultat secundar, pentru că nu mai puteau rămîne în picioare atunci cînd tot orașul a fost transformat într-un morman fumegînd de moloz. Unitățile de bombardiere aliate și-au demonstrat la Dresda posibilitățile, au făcut ceea ce ar fi vrut să facă Hitler dacă ar fi dispus de forța necesară.

În prezent, mulți militari se întreabă : „Și ce am face azi cu rachetele noastre atomice dacă toți oamenii ar trăi în sate ?" Iar dacă ar izbucni un război, bombele atomice ar exploda tot deasupra orașelor, deși ele nu ar putea decide soarta războiului pentru că uzinele producătoare și bazele de unde sînt lansate rachetele atomice se află, invulnerabile, sub pămînt sau sub apă. După cît se pare, generalii nu se pot dezbăra de o idee care își are rădăcinile în regatul Babilonului, în Grecia și Roma, și anume că statul ar consta numai din orașele sale. Așa se explică de ce toate cataclismele naturale luate la un loc nu au făcut atîtea ravagii în orașe cîte a făcut omul.

O dată cu căderea Berlinului a murit și Hitler.

La 2 mai rușii au devenit stăpînii Berlinului, așa cum au mai fost o dată, în 1760, în timpul războiului de șapte ani. În iunie 1945, americanii, englezii și francezii au ocupat trei cincimi din oraș, grupate în partea de vest.

Necrolog urît. Și din nou deasupra ruinelor s-a revărsat ura. Cel care avea să fie mai tîrziu șeful serviciului secret american, Allen W. Dulles, fratele secretarului de stat John Foster Dulles, publica la 11 mai 1946 în revista americană „Colliers" un articol intitulat „Goodby, Berlin" : „Berlinul a întruchipat, ca și Cartagina, spiritul cuceririi distrugătoare. A pierdut dreptul de a fi capitala viitoarei Germanii... Orașul n-are o istorie cu adevărat, n-are nici fizionomie, nici arhitectură și nici farmec". Dulles era de părere că dărîmăturile din centrul orașului ar trebui păstrate în chip de „monument dedicat naziștilor și Prusiei".

Într-o revistă din Stuttgart a apărut în 1946 un „Salut Berlinului", în care se spunea [64]:

„Berlin, ce chin
Te-ai dus, Berlin
Dar ne-ai rămas drept capitală!
E-a decadenței procopseală,
E-a patra oară că-ți închin
Blestemul meu, mare Berlin,
Ale cărui fibre zac
În spiritul prusac
Un neam! O cocă!
Monolitică rocă!
Berlinărie
Și tiranie!"

În decembrie 1946 un om politic cu ambiții și perspective, pe nume Konrad Adenauer, președintele Uniunii creștin-democrate din zona britanică, declara [65]: „Noi, cei din apus, respingem multe din ceea ce este de obicei denumit „spirit prusac". Capitala Germaniei ar trebui — cred — să se afle mai degrabă în sud-vest decît la Berlin, situat la răsărit... Cine face din Berlin noua capitală creează spiritualicește o nouă Prusie".

De două ori s-a încercat la Berlin *să se făurească* istoria universală. Din cauza acestor încercări, Berlinul și jumătate din Europa s-au prăbușit. Acum berlinezilor le este sortit să fie *obiect* al istoriei universale, dar ei continuă să se afle în centrul atenției, iar faptul acesta îi mai consolează puțin.

CAPITOLUL

V

TURNURILE BABILONIENE DIN NEW YORK

Oraşul oraşelor, New York, se află în America. Şi atunci cînd, în jurul anului 1500, spaniolii au năvălit în Lumea nouă, existau acolo două oraşe care pentru concepţiile din acea vreme erau gigantice — Tenochtitlán şi Cuzco. În schimb, în 1800 exista în cele două Americi un singur oraş mare, se numea Potosí, dar azi puţini sînt cei care ştiu de existenţa lui. Thomas Jefferson, preşedintele S.U.A. din 1801 pînă în 1809, spunea chiar [66]: „Dacă am locui înghesuiţi în oraşe mari ca în Europa, am fi corupţi cum sînt cei din Europa şi ne-am devora reciproc, aşa cum se întîmplă în Europa".

Babilonienii Americii. În Lumea veche trăiesc oameni de aproximativ 600 000 de ani, în Lumea nouă abia de circa 25 000 de ani. Prin fîşia de pămînt care lega pe atunci Siberia de Alaska, mongolii au pătruns în continentul imens şi nepopulat. După multe milenii, ei au atins vîrful său sudic, Patagonia şi Ţara de Foc. Începuturile civilizaţiei lor şi construcţia oraşelor lor au fost foarte asemănătoare cu cele din Lumea veche.

Cele mai vechi civilizaţii superioare ale Americii, cunoscute de noi, s-au ivit în urmă cu circa 1 500—1 900 de ani, pe malul sudic al lacului Titikaka în Bolivia de azi (ruinele tem-

plelor de la *Tiahuanaco*) şi pe teritoriul actualelor state Guatemala şi Honduras din America Centrală, unde trăiau triburile maya. Acestea aveau multe elemente comune cu babilonienii şi egiptenii : irigarea artificială, întemeierea de oraşe, un înalt nivel în privinţa construcţiei templelor, hieroglifele, precum şi uimitoare realizări în domeniul astronomiei, matematicii şi în calcularea calendarelor.

Mayaşii nu se hrăneau cu grîu şi curmale ca babilonienii, ci cu porumb, fasole şi cartofi ; cultivau de asemenea piper, cacao şi tutun. La fel ca pe Eufrat şi Nil, preoţii erau la ei totodată stăpînitorii lumeşti ai statelor-oraş, din care se compunea aşa-numitul *Imperiu vechi* al mayaşilor. Chiar şi semnul distinctiv al oraşelor era acelaşi ca în regatul Babilonului — piramida în trepte.

Centrele unde au fost găsite cele mai grandioase ruine ale civilizaţiei maya timpurii se numesc azi *Copán, Palenque* şi *Tikal.* Cum anume se numeau pe vremea cînd mai erau oraşe pline de viaţă, ştim tot atît de puţin ca despre Mohenjo-Daro de pe Ind. Nu le-a distrus nimeni — s-au năruit şi jungla le-a acoperit. Toate cercetările întreprinse atestă că într-o bună zi, între anii 600 şi 900 e.n., aceste oraşe bogate au fost părăsite intacte, că n-au murit de o moarte lentă ca Babilonul şi vechea Romă, ci au rămas dintr-o dată fără ţipenie de om, aşa cum vedem azi în filmele ştiinţifico-fantastice care ne îngrozesc cu priveliştea înspăimîntătoare a unor oraşe devenite pustii după contaminarea cu radiaţii atomice.

Mai multe lăcaşuri închinate cultului decît cartiere de locuinţe. Asupra cauzelor acestei migraţiuni în masă nu există decît presupuneri. Cea mai răspîndită susţine că populaţia maya nu cunoştea plugul şi că ar fi rămas la stadiul răscolirii pămîntului cultivat cu băţul. Cu o tehnică atît de primitivă era imposibil să hrăneşti vreme îndelungată oraşe mari, oricît de fertil ar fi fost solul tropical. Cînd pămîntul a fost secătuit, mayaşii au părăsit pur şi simplu oraşele, plecînd în nordul sălbatic, adică în jumătatea nordică a marii peninsule Yucatán (în sud-estul Mexicului), unde şi-au construit noi oraşe, şi mai somptuoase.

Cele mai mari și mai puternice au devenit acum *Mayapán*, *Uxmal* și, în primul rînd, *Chichen Itzá*, unde existau o mulțime de temple, piramide și palate ale preoților, înălțate pe terase impunătoare. În umbra lor locuia masa populației în colibe din lut sau din frunziș. Întocmai ca la Memfis și Teba,

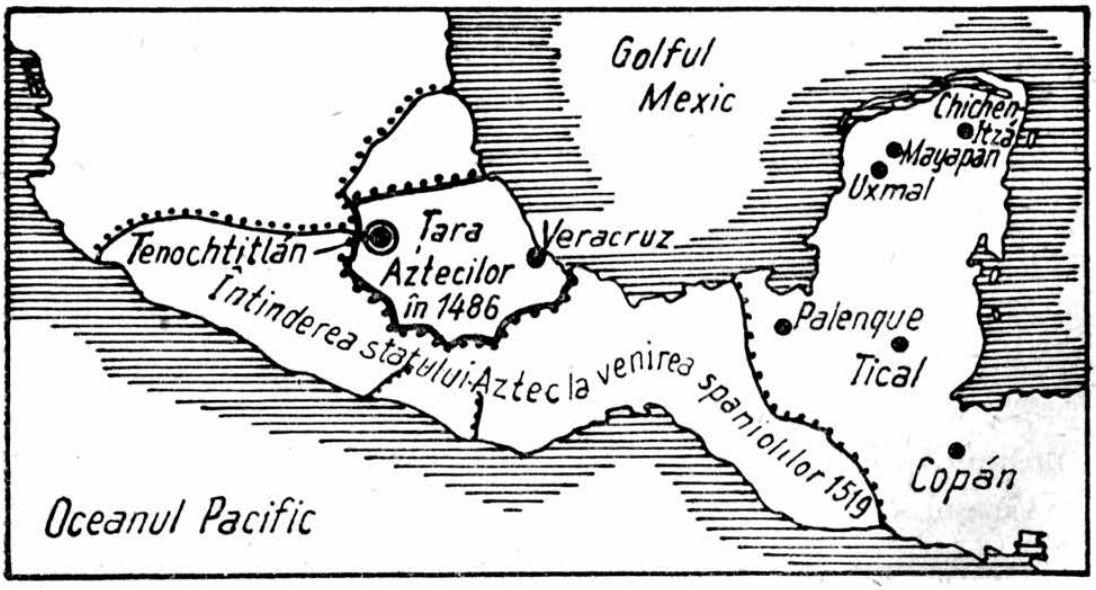

clădirile destinate cultului ocupau o suprafață mai mare decît cartierele de locuințe. Arhitectura, artele plastice și ceramica au cunoscut aici, împreună cu astronomia — între secolele al XI-lea și al XIII-lea — o înflorire superioară celei din majoritatea orașelor Europei, care abia atunci se deșteptau încet din bezna medievală.

E drept că triburile maya practicau sacrificarea de ființe omenești, deși probabil nu într-o formă atît de crudă ca aztecii, vecinii lor de mai tîrziu de la nord-vest. Implorînd zeii să trimită ploaie, azvîrleau, pentru a le face plăcere, o fecioară vie de pe o stîncă sau o aruncau într-un rezervor de apă.

Dar cuceritorii spanioli au găsit și aceste orașe maya în curs de decădere. O răscoală a locuitorilor din Uxmal și Chichen Itzá împotriva dominației Mayapánului, izbucnită probabil în 1441, a dezlănțuit un război civil sîngeros, care a slăbit în așa măsură *Imperiul nou* al mayașilor, încît spaniolii n-au mai avut nevoie să lupte.

Toynbee scrie despre orașele maya [67]: „Ruinele uriașe și clădirile publice, admirabil ornamentate, care s-au păstrat pînă în zilele noastre, se află departe de orice așezare omenească,

în mijlocul pădurii tropicale. Pădurea aceasta le-a înghițit ca un monstru antediluvian și le digeră acum într-o liniște trîndavă... lespezile de piatră, cioplite cu migală, sînt dizlocate încet, dar cu o precizie implacabilă de rădăcinile pădurilor... Trebuie să fi fost o vreme cînd aceste vaste clădiri publice s-au aflat în centrul unor mari orașe dens populate ; o vreme cînd aceste orașe erau așezate în mijlocul unor cîmpii întinse și cultivate cu grijă... Pădurea a înghițit mai întîi cîmpiile, apoi casele și în cele din urmă chiar palatele și templele".

Sîntem aici și aici vom rămîne. Ceea ce a săvîrșit aici jungla au avut grijă să săvîrșească la *Tenochtitlán* spaniolii. Tenochtitlán, capitala imperiului aztec, avea 2 000 de temple și peste 300 000 de locuitori, o cifră a populației care va fi atinsă din nou în America abia în secolul al XIX-lea.

Orașul Tenochtitlán a luat ființă în secolul al XIV-lea. Era așezat la o altitudine de 2 260 m pe o insulă a lacului Texcoco, în centrul înaltelor platouri mexicane. Insula, cu o întindere de patru kilometri pătrați, era o fortăreață aproape inexpugnabilă.

La 21 aprilie 1519, nobilul spaniol Fernando Córtez, în vîrstă de 34 de ani, a debarcat pe coasta răsăriteană a Mexicului cu 11 vase pentru a cuceri țara. Voind să le arate oamenilor săi că n-aveau altă alegere decît victoria sau moartea, el a ordonat distrugerea vaselor. Apoi, tot ca simbol al hotărîrii spaniolilor de a rămîne acolo, a întemeiat un oraș.

Córtez a delimitat o bucată de pămînt dreptunghiulară și în centrul ei a marcat „plaza" (piața, forul) ; apoi au fost stabilite amplasamentele pentru biserică, primărie și clădirile publice. Cea dintîi construcție ridicată a fost însă zidul, pentru care Córtez însuși a cărat primele pietre. În afară de zid a fost ridicată și o spînzurătoare. Această sărăcăcioasă așezare Córtez a botezat-o „Orașul bogat al adevăratei cruci" — *Villa Rica de la Vera Cruz.* În „plaza" orașului el a numit administrația municipală, compusă din patru persoane, care s-au revanșat conferindu-i lui Córtez titlul de guvernator al „Noii Spanii", ce urma abia să fie cucerită.

Deocamdată orașul cuprindea doar zidul, locul rezervat bisericii și piața delimitată, unde s-au făcut o serie de numiri în funcții fictive.

La începutul epocii moderne Córtez a demonstrat cum au luat probabil naștere odinioară coloniile grecești din Asia Mică și Italia sau cele feniciene din Africa. El a arătat, de asemenea, că ideea de oraș poate fi realizată chiar și fără case sau locuitori. Important este ca din natura informă să se delimiteze suprafața pe care omul să-și impună puterea și legile. Zidul era de ajuns — era simbolul luării în stăpînire, al perseverării și al stabilității : sîntem aici și aici vom rămîne.

Cei 150 de oameni lăsați acolo de Córtez drept garnizoană și-au încropit din resturile vaselor distruse primele lor colibe. Astăzi locuiesc la *Veracruz* — cel mai important port de pe coasta răsăriteană a Mexicului — 140 000 de oameni.

Córtez și Montezuma. Cu 15 cavaleriști, 400 de infanteriști și 6 tunuri Córtez a urcat munții, îndreptîndu-se spre Tenochtitlán. Triburile de indieni care se simțeau asuprite de cruda clasă stăpînitoare a aztecilor i s-au alăturat ca aliați. La 8 noiembrie 1519 a putut pătrunde în Tenochtitlán fără lupte, datorită unei împrejurări de necrezut : aztecii nu erau siguri dacă în persoana lui Córtez nu-l aveau în față pe propriul lor zeu protector — Quezalcoatl —, pe care și-l reprezentaseră întotdeauna ca pe un bărbat înalt cu o barbă încadrînd un obraz de o culoare izbitor de deschisă.

Spaniolii au rămas uimiți de bogăția și dimensiunile orașului insular, legat de uscat prin trei diguri. Digurile erau pe alocuri întrerupte de poduri ce puteau fi ridicate. Un mare apeduct, care trecea pe deasupra lacului sărat, aducea apă dulce în oraș. Alimentele erau transportate cu ajutorul unor bărci mari.

Semnul distinctiv al orașului Tenochtitlán era o uriașă piramidă-templu. În vîrful ei, după cum au descoperit spaniolii cu groază, aztecii aduceau zeilor jertfe omenești. Pe piatra sacră prizonierii erau ținuți de cinci preoți, iar un al șaselea, cu un cuțit de piatră, le deschidea de vii cavitatea abdominală, strecura printre coaste mîna îndărătul inimii palpitînde, pe

care o smulgea şi o ardea apoi în onoarea zeului soarelui. Evaluările cu privire la numărul anual al victimelor supuse acestei morţi îngrozitoare variază între 20 000 şi 100 000. Aztecii credeau că numai în felul acesta îşi pot asigura în fiecare dimineaţă răsăritul soarelui. Jertfele omeneşti ale cartaginezilor au fost cu mult întrecute de numărul celor sacrificaţi pe lacul Texcoco. Dar în timp ce cartaginezii îşi ardeau propriii lor copii, aztecii purtau războaie pentru a-şi procura prizonierii necesari sacrificării.

După şase zile petrecute în oraş, spaniolii au atacat în mijlocul oraşului pe propria lor gazdă, regele aztec Montezuma, şi l-au pus în lanţuri. Dar atunci cînd Córtez a plecat în grabă spre ţărm pentru a se răfui acolo cu un corp expediţionar spaniol a cărui debarcare însemna apariţia unui concurent nedorit, la Tenochtitlán a izbucnit o răscoală împotriva garnizoanei spaniole. Pentru a potoli poporul răsculat, Montezuma este somat de spanioli să liniştească poporul, dar un supus indignat îl răneşte mortal cu un pietroi. Suferind pierderi înspăimîntătoare, spaniolii fug de pe insulă pe ţărm. Mulţi, mai ales cei ce şi-au atîrnat de gît aur şi giuvaeruri, s-au înecat. Alţii au căzut prizonieri şi au murit sub cuţitul de piatră al preotului.

După o jumătate de an, Córtez se afla din nou în faţa oraşului Tenochtitlán. De data aceasta, asamblîndu-şi vasele cu pînze, aduse demontate, a început asediul atît de pe uscat, cît şi de pe apă. Indienii s-au apărat cu o înverşunare fără seamăn. Spaniolii au înaintat de-a lungul digurilor, metru cu metru, dărîmînd fiecare casă cucerită. După 93 de zile, la 13 august 1521, uriaşul oraş Tenochtitlán, „cel mai frumos oraş din lume", cum o spunea însuşi Córtez, a încetat să mai existe [68]. Cucerirea Americii de către europeni a început cu distrugerea celui mai mare oraş al ei.

Pe dărîmăturile lui, spaniolii au construit oraşul Mexico. Lacul Texcoco s-a transformat într-o mlaştină în care oraşul de azi — cu 5 milioane de locuitori — se scufundă centimetru cu centimetru, spre desperarea arhitecţilor.

Buricul pămîntului. Celălalt vechi şi mare oraş al Americii a fost *Cuzco,* situat în actualul Peru. A fost capitala incaşilor,

stăpîni peste cel mai mare imperiu al continentului. La altitudinea uimitoare de 3 380 m, pe un podiş arid — mai înalt decît Etna sau oricare pisc din Dolomiţi — trăiau aproximativ 200 000 de oameni, mai mulţi decît avea în acea vreme Veneţia, cel mai bogat oraş al Europei. Casele lor, construite din lut bătătorit, se înşirau pe străzi rectilinii, care se încrucişau în unghiuri drepte. De-a lungul străzilor, pe mijloc, se întindea cîte un şanţ cu apă pietruit.

În prelucrarea pietrei, indienii podişului peruvian, care nu dispuneau de alte unelte în afară de topoare de aramă, dălţi de bronz şi ciocane de piatră, au obţinut realizări pe care nici azi nu le putem explica. Ca toţi locuitorii băştinaşi ai Americii, nu cunoşteau nici carul şi nici măcar roata ; nu cunoşteau nici caii şi nici vitele. Animalul lor de povară — şi totodată cel mai important animal domestic — era lama, care nu poate purta nici măcar un om în spinare.

Cu toate acestea deplasau blocuri de granit, cîntărind tone, cu un diametru de 5 m, şi reuşeau să le ridice unele peste altele, înălţînd ziduri impunătoare. În munca lor, care dura probabil decenii, se ajutau de nişte pîrghii primitive de bronz, din care s-au găsit modele felurite. Blocurile, deşi nu de o formă simetrică, aveau suprafeţele neted cioplite şi erau aşezate şi potrivite cu atîta precizie, încît nici chiar astăzi nu-ţi poţi vîrî degetul cel mic acolo unde fac joncţiunea.

Din asemenea blocuri erau construite templele gigantice, precum şi casele nobilimii şi ale preoţimii. În centru se afla marele „loc al bucuriei". Drept o minune a oraşului Cuzco era socotit templul soarelui, ale cărui ziduri de piatră erau complet îmbrăcate cu plăci de aur şi argint. Lîngă templu se afla o grădină plină cu reproduceri din aur masiv, reprezentînd pietre, plante şi animale ; ele nu erau expresia unei bogăţii ostentative, ci un omagiu adus zeului suprem — soarele —, aurul strălucitor fiind venerat ca întruchiparea lui lumească. Acoperişul templului soarelui era din paie.

Denumirea de Cuzco este una din cele mai semnificative pe care le-a purtat vreodată un oraş ; ea înseamnă „buricul pămîntului". Oraşul era situat în centrul ţării incaşilor, care se întindea pe o lungime de 2 500 km, de la actualul stat Ecuador

pînă în mijlocul republicii Chile, şi era, în mic, o copie a acestei ţări. Partea de nord a oraşului Cuzco, de pildă, simboliza provinciile nordice ale statului, şi cine venea de acolo în capitală, trebuia să-şi caute locuinţă în cartierul de nord al oraşului.

Un porcar împarte bare de aur. Incaşul — cuvîntul nu desemna de fapt poporul, ci pe stăpînitorul lui — avea mai multe soţii, dar moştenitorul tronului era ales întotdeauna din descendenţii proveniţi din căsătoria regelui cu propria sa soră, la fel ca în Egipt pe vremea Cleopatrei. Viaţa incaşului şi cea a preoţilor era pusă în slujba zeului soarelui, viaţa poporului de rînd — în slujba incaşului şi a preoţilor. Indienii recoltau porumb, cartofi, fasole şi alte roade de pe terase artificial amenajate şi irigate. Lucrau într-un fel de colhozuri, în care au înfăptuit „societatea fără clase", ca în prezent comuniştii. Clase nu existau, cu excepţia celei superioare.

Poporul acesta răbdător şi sărac, care număra mai multe milioane, a fost subjugat prin suprindere de 168 de aventurieri spanioli, în frunte cu un analfabet, fostul porcar Francisco Pizarro, în vîrstă de 55 de ani. În noiembrie 1532 incaşul Atahualpa a fost atacat în oraşul *Cajamarca*, situat la o altitudine de 2 860 m în Anzi, luat prizonier şi în cele din urmă executat, cu toate că plătise o sumă fabuloasă pentru a fi eliberat : a umplut o cameră lungă de 5 m şi lată de 3 m cu aur pînă la înălţimea la care ajungea cu vîrfurile degetelor. Coloane nesfîrşite de hamali cărau comorile din temple şi palate în închisoarea stăpînului lor. Cum încăperea tot nu s-a umplut, Atahualpa şi-a respectat promisiunea completînd cantitatea cerută cu ajutorul a 700 de plăci de aur luate din templul soarelui din oraşul Cuzco.

Pentru a putea împărţi prada în mod echitabil, Pizarro a poruncit să se topească plăcile de aur, vasele şi obiectele de cult ; fiecare dintre oamenii săi a primit bare de aur în greutate de 25 pînă la 50 kg. Preţurile s-au adaptat foarte repede acestui gen de etalon-aur — un pieptar pe care un spaniol îl cumpăra de la altul preţuia un funt de aur.

La un an după aceasta, conchistadorii au intrat şi în capitala

Cuzco, trecînd imediat la jefuirea ei. În 1536 indienii s-au răsculat împotriva garnizoanei. După un an de lupte, din capitala incaşă au mai rămas doar zidurile templelor şi ale palatelor, care ar rezista probabil şi unei bombe atomice. Capitala viceregatului Peru — care cuprindea pînă în secolul al XVIII-lea aproape toate posesiunile spaniole din America de Sud — a devenit *Lima*, întemeiată de Pizarro în zona de coastă.

„Buricul pămîntului" este astăzi un orăşel arid şi rece, cu 65 000 de locuitori, cu biserici, mănăstiri spaniole şi o universitate, situat sus în lanţul Anzilor (cea mai călduroasă lună înregistrează temperaturi asemănătoare cu cele ale lunii mai în Europa centrală). Trenul ce leagă oraşul Cuzco de litoral produce o impresie aproape şi mai stranie decît blocurile ciclopice de piatră pe care o civilizaţie distrusă le-a lăsat nimicitorilor ei ca un avertisment mut.

Inexpugnabil şi totuşi căzut în ruină. Spre *Machu Picchú* nu duce nici un tren şi nici o şosea. La o sută de kilometri nord-vest de Cuzco, pe o terasă stîncoasă a versantului răsăritean din lanţul Anzilor, americanul Hiram Bingham a găsit în 1911 un mare oraş intact în care nu locuiau oameni. Acoperişurile de paie ale caselor şi templelor au putrezit şi au fost împrăştiate de vînt, dar din pereţii din blocuri albe de granit, construiţi după metoda incaşilor, din zidurile oraşului, din cele peste o sută de trepte ale uliţelor şi din numeroasele terase artificiale nu lipseşte nici o piatră. În văgăunile stîncilor, deasupra oraşului mort în care mişună şerpii, zăceau mumii — unica amintire despre o viaţă ce fremătase cîndva aici.

Se pare că oraşul Machu Picchú, astăzi mort, a fost ultimul refugiu al incaşilor ; după executarea lui Atahualpa, aceştia s-au menţinut acolo încă 39 de ani. Au fost conduşi de Manco Capac, un frate al lui Atahualpa, şi de cei trei fii ai săi. În 1572, cel mai tînăr dintre ei, Tupac Amaru, s-a dus, nesilit de nimeni, la Cuzco, unde, după un simulacru de proces, spaniolii l-au executat.

Cucerirea fortăreţei sale Machu Picchú ar fi fost practic imposibilă. Ea se afla aşezată pe un promontoriu. Trei din latu-

rile acestuia coboară vertical 600 m pînă la cataractele învolburate ale rîului Urubamba, iar dinspre latura a patra nu se putea ajunge la Machu Picchú decît escaladînd o periculoasă creastă stîncoasă. Poate că nici pînă azi nu am fi ştiut nimic despre Machu Picchú dacă în persoana lui Bingham nu s-ar fi îmbinat un arheolog şi un pasionat alpinist.

Zidurile incaşilor nu au decît aproximativ 600 de ani şi n-au avut încă timp să-şi dovedească rezistenţa peste milenii. Dar cine le vede va înclina să aprecieze că aceste ziduri vor supravieţui chiar şi piramidelor Egiptului.

Argint din Potosí. Straniile oraşe ale vechii Americi au fost totuşi întrecute în ciudăţenie de un oraş pe care l-au întemeiat spaniolii în 1546 — *Potosí.* Cu un an mai înainte, păstori indieni descoperiseră că muntele Cerro de Potosí din Anzii bolivieni, înalt de 4 680 m, conţinea argint. Descoperirea au vîndut-o spaniolilor, despre a căror lăcomie pentru aur şi argint se răspîndise repede vestea.

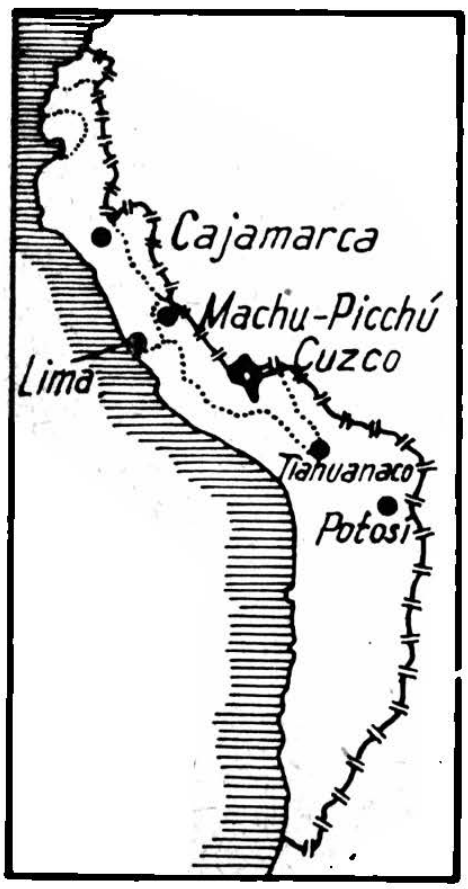

Ţara Incaşilor

Spaniolii au construit la poalele muntelui de argint, la o altitudine de 4 020 m, o aşezare pentru mineri indieni. Iar cum zăcămintele de argint s-au dovedit a fi imense, în decurs de doi ani numărul locuitorilor din Potosí a ajuns la 14 000. În 1611 erau 160 000. În pustiul lipsit de vegetaţie al podişului bolivian, unde soarele e arzător, iar nopţile geroase, la o înălţime ce depăşeşte piscul Eiger sau Piz Palü, s-a aflat timp de două secole cel mai mare oraş al Lumii noi.

Argintul scos din cupola muntelui străpuns de puţuri de mină a luat drumul Sevillei şi Madridului. Transportul se

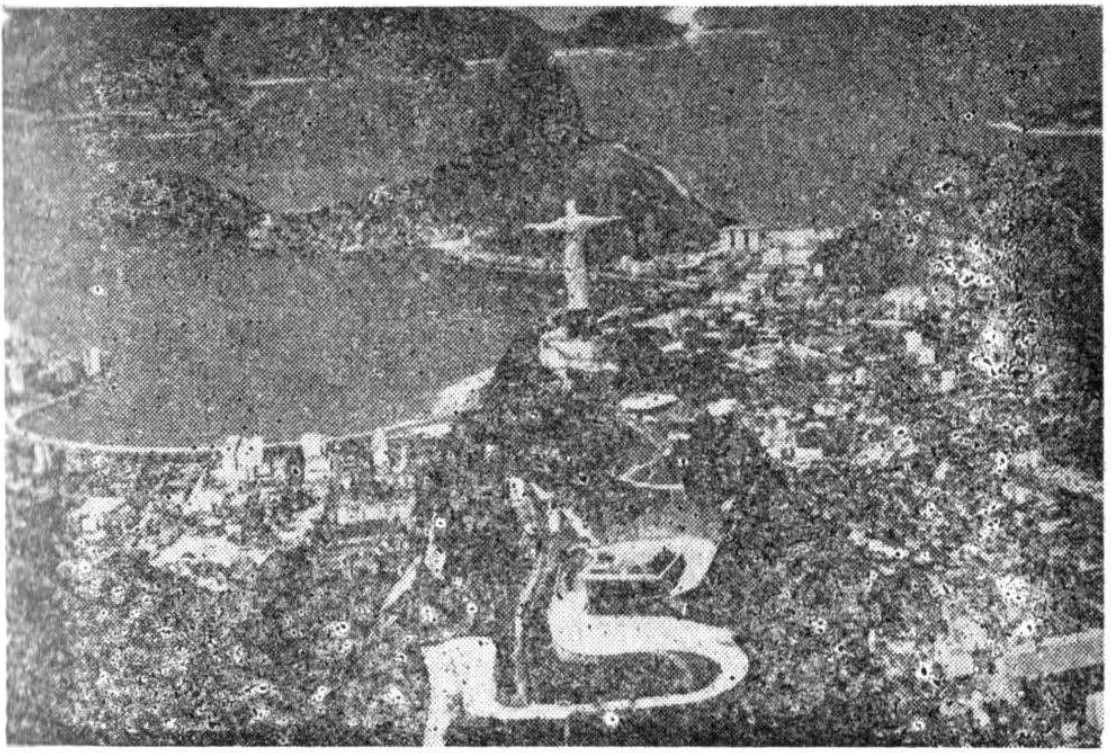

Rio de Janeiro : vedere panoramică în care se poate distinge statuia lui Hristos din vîrful dealului Corcovado (704 m), care se înalță din mijlocul orașului, precum și vestita „căpățînă de zahăr" (385 m). În 1960 Rio de Janeiro și-a pierdut rangul de capitală a țării în favoarea Brasiliei (Foto Keystone)

Machu Picchú, oraș-fortăreață și totodată ultimul refugiu al incașilor în Anzii peruvieni (Foto Keystone)

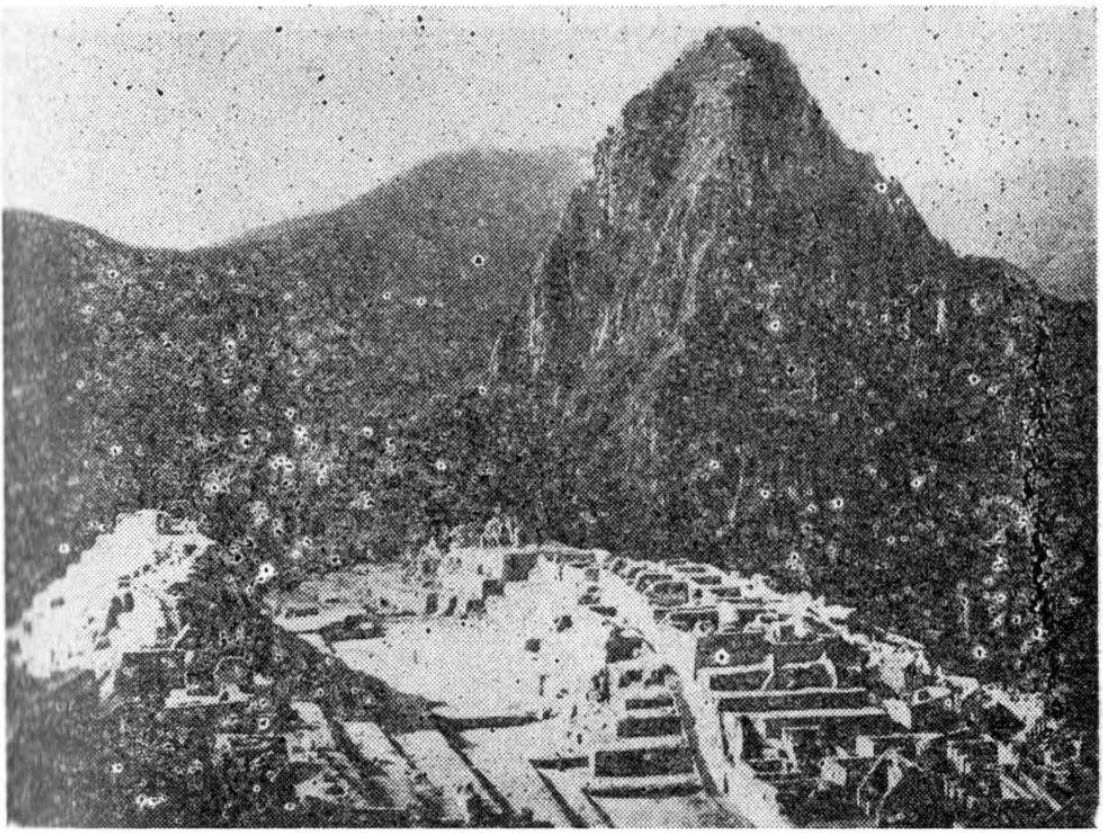

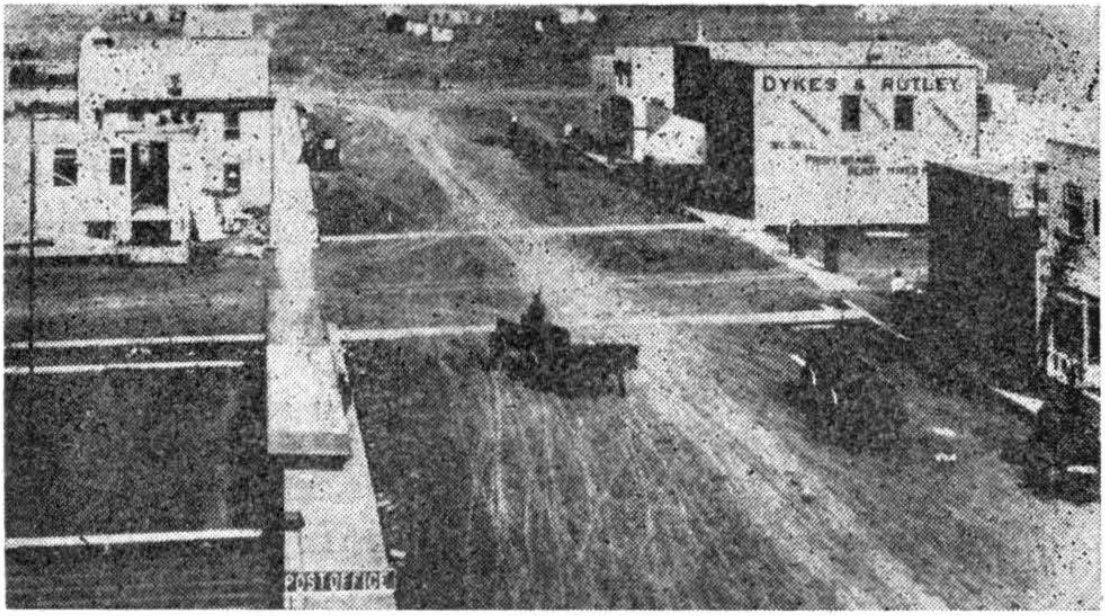

Așa a început : un orășel în vestul sălbatic al Statelor Unite ale Americii, către sfîrșitul secolului al XIX-lea — fără automobile și coșuri de fabrică (Foto Keystone)

Așa a continuat : zona industrială a orașului Pittsburgh, situat în centrul celei mai mari regiuni carbonifere și siderurgice din lume (Foto Keystone)

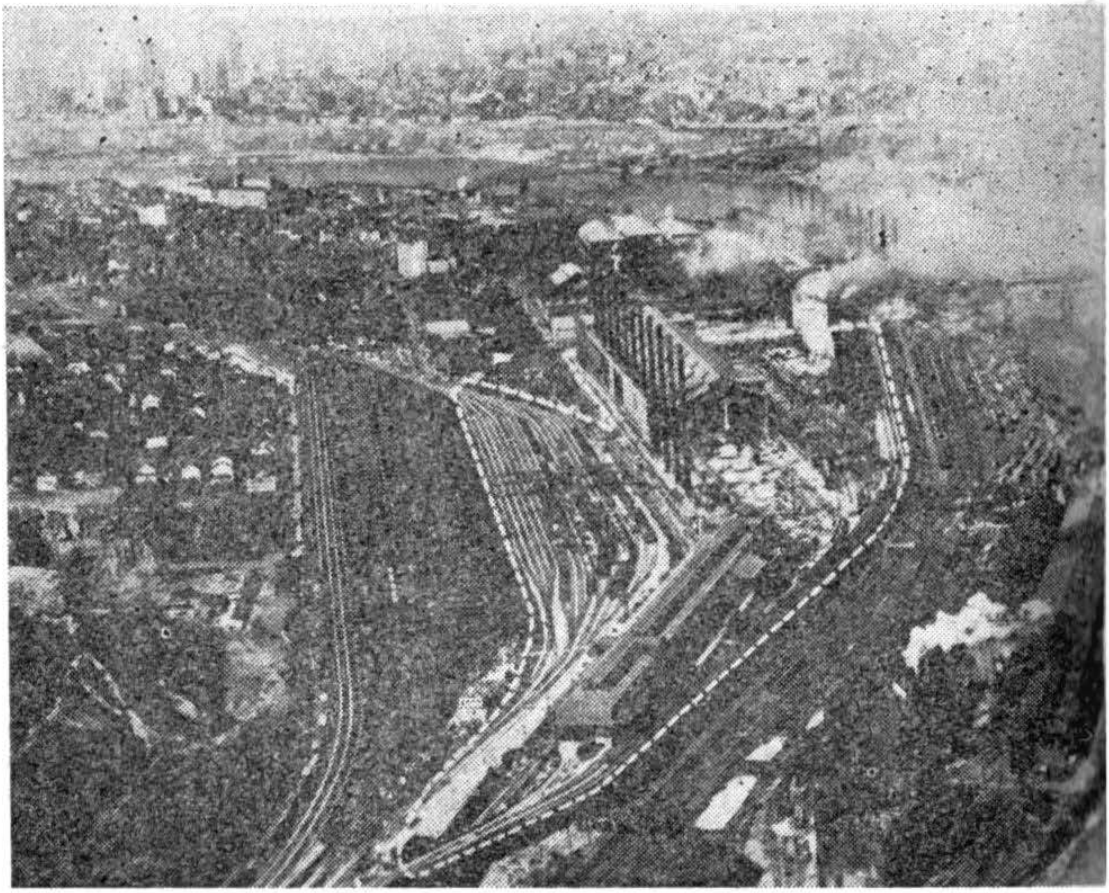

făcea mai ales prin *Buenos Aires*, orăşelul de pe Rio de la Plata, care în 1776 a devenit reşedinţa unui vicerege spaniol. În ambele direcţii mergeau, săptămîni de-a rîndul, nesfîrşite caravane de lame, încărcate la înapoiere cu alimente pentru locuitorii giganticului oraş.

Pe drumul de caravane dintre Potosí şi Buenos Aires au fost amenajate locuri de popas şi centre de aprovizionare. Cel mai important dintre ele a fost *Córdoba*, care încă în 1613 a fost înzestrat cu o universitate, devenind în scurt timp al treilea ca mărime dintre oraşele Americii, după Potosí şi Lima. În testamentul său politic din 1768, Frederic cel Mare scria despre Spania [69] : „Întreţine trupe terestre cu un efectiv de cel mult 55 000 de oameni şi 30 de vase de război. Posesorul oraşelor Potosí şi Mexico ar fi trebuit de fapt să fie mai puternic..." Alexander von Humboldt evalua, în 1803, valoarea argintului şi aurului pe care Spania le scosese pînă atunci din coloniile sale americane la un miliard de lire sterline.

La începutul secolului al XIX-lea, rezervele de argint ale muntelui Potosí s-au epuizat şi oraşul a decăzut. Printre numeroase case de altădată, azi părăsite, mai locuiesc acum doar 50 000 de oameni, care trăiesc din extragerea cositorului. Majoritatea europenilor nu pot suporta altitudinea de peste 4 000 m.

Cearta pentru reşedinţa guvernului. San Francisco nu-şi datorează existenţa argintului, ci aurului. În 1848 oraşul număra 600 de locuitori. În acel an în California a fost găsit aur, şi caravanele de aventurieri s-au revărsat în noua ţară minune. În 1850 trăiau deja acolo 30 000 de oameni, San Francisco fiind deci la fel de mare ca şi Chicago. Pînă în 1900 Chicago s-a dezvoltat vertiginos, ajungînd să aibă 1,7 milioane de locuitori. În acelaşi an a devenit şi Los Angeles un mare oraş — pentru ca azi să fie al doilea oraş ca mărime al Americii de Nord. Creşterea furtunoasă, explozivă a oraşelor din Statele Unite în ultimii o sută cincizeci de ani e fără pereche în istoria oraşelor.

Una din cauzele acestei creşteri a constituit-o cea mai mare migraţie de popoare — cei 45 de milioane de europeni care

căutau în Statele Unite o nouă patrie. O bună parte dintre ei s-au stabilit la New York, marele port prin care intrau emigranții. Ceilalți au luat în posesie imensa țară, dar așa cum au procedat majoritatea popoarelor civilizate : numai o parte s-a îndreptat spre ogoare și pășuni, cei mai mulți s-au îngrămădit în anumite puncte, provocînd supraaglomerare chiar și acolo unde acest lucru nu era reclamat de structura teritoriului sau de cerințele agriculturii. Ei au cucerit cu ajutorul orașelor, căilor ferate și prafului de pușcă jumătatea unui continent pentru care aceste trei descoperiri constituiau o noutate odioasă.

După războiul de independență, marile orașe Philadelphia, Boston și New York au început să se certe cu alte nouă localități în problema care dintre ele să devină sediul guvernului federal al celor treisprezece state cîte aveau pe atunci Statele Unite. Pentru a ieși din impas, între anii 1790 și 1800 a fost construit încă un oraș — *Washington.* În felul acesta Congresul voia să dispună de un teritoriu propriu, pentru a nu mai risca să i se întîmple cele pățite în 1781 : atunci Congresul își ținea ședințele la Philadelphia, și nici orașul, nici statul Pennsylvania nu au intervenit cînd soldați răsculați au împresurat clădirea Congresului.

Întocmirea proiectului pentru această capitală artificială a fost încredințată tînărului inginer francez Pierre Charles L'Enfant, care luptase ca maior în armata revoluționară. El a realizat un plan de ansamblu clar, demn de o capitală, conceput pe spații vaste și pentru care Washingtonul este și azi renumit, deși la început, din pricina dimensiunilor sale, a fost pentru mulți americani prilej de ironii. Președintele Jefferson și-a exprimat modesta speranță că odată capitala va avea 200 000 de locuitori. Azi are două milioane.

Zece ani de goană după aur. Dar cît de meschină apare o asemenea dezvoltare dacă o comparăm cu aceea a orașului Chicago în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și cu a orașului Los Angeles în prima jumătate a secolului al XX-lea ! În ambele orașe s-a dezlănțuit o adevărată goană după aur. Ce-i drept, locuitorii lor nu căutau aur — ca cei din San Francisco sau Klondike —, dar îl găseau în cantități și mai mari.

CELE MAI MARI ORAŞE ALE S.U.A.
(în mii de locuitori)

	1800	1850	1900	1963
1. New York . .	80	700	3 400	15 100
2. Los Angeles . .	1	2	102	6 800
3. Chicago . .	—	30	1 700	6 800
4. Philadelphia .	41	121	1 293	4 300
5. Detroit . . .	1	21	290	3 800
6. San Francisco .	0,3	30	340	2 700
7. Boston . . .	25	140	550	2 600
8. Pittsburg .	1,5	68	450	2 400
9. St. Louis . . .	1	78	580	2 100
10. Washington . .	14	40	280	2 000
S.U.A.	5 400	23 000	76 000	191 000

Klondike este un district aparţinînd teritoriului Yukon, în nord-vestul îndepărtat al Canadei, nu departe de graniţa cu Alaska. În 1896 a fost descoperită acolo o vînă de aur. În următorii trei ani au venit zeci de mii de căutători de aur într-un ţinut bîntuit de furtuni de gheaţă, ţinut care pe atunci nu era populat, aşa cum nu e nici acum. (În celebrul film „Goana după aur", furtuna era atît de năprasnică, încît căutătorul de aur Charlie Chaplin, stînd în uşa deschisă a cabanei, deşi încerca să fugă nebuneşte înainte, era încetul cu încetul împins înapoi).

Din dughene şi barăci a crescut în Klondike oraşul căutătorilor de aur *Dawson City*, care în 1898, cu cei 30 000 de locuitori ai săi, era una dintre cele mai mari aglomerări de aventurieri, criminali şi rataţi din cîte au existat vreodată. În 1906 vîna de aur s-a epuizat. Azi trăiesc la Dawson City 1 000 de oameni.

Numai trei ani a durat apogeul unui alt oraş canadian — *Elliot Lake*, aşezat pe malul lacului Huron. În 1954 au fost descoperite acolo cele mai mari zăcăminte de uraniu din lume. În 1957 societăţi miniere au construit în pustietatea de acolo un oraş luxos şi ultramodern pentru 25 000 de locuitori. În lo-

cuinţe şi mine de uraniu au fost investite o jumătate de miliard de dolari. În noiembrie 1959 Statele Unite au declarat însă că nu vor reînnoi contractele de achiziţionare a uraniului, care expirau în 1962. De atunci Elliot Lake e în agonie. După Hiroshima şi Nagasaki, era atomică a omorît şi un al treilea oraş, de data aceasta propria sa creaţie.

Oraşe prefabricate. În schimb s-au dovedit durabile bogăţiile oraşului *Chicago* — vite, căi ferate, oţel. În 1830 Chicago avea 70 de locuitori. În 1837 a fost ridicat la rangul de oraş. În 1870 ajunsese la 300 000 de locuitori, dar în 1871 a fost mistuit de un incendiu. La sfîrşitul secolului trecut Chicago era — cu circa 1,7 milioane de locuitori — al cincilea oraş din lume ca mărime şi primul ca nod de cale ferată.

La Chicago au fost făcute două invenţii de cea mai mare însemnătate. Una a fost *banda rulantă.* În uriaşele abatoare ale oraşului a fost introdusă, pentru prima oară în 1870, munca la banda rulantă, sistem în care fiecare muncitor nu execută decît o singură operaţie, dar cu o repeziciune şi o perfecţiune ce nu pot fi obţinute în alt mod. Acest procedeu a fost preluat la Detroit de către Henry Ford şi adaptat la munca în fabrici, iar după primul război mondial, el s-a impus în toate ţările industriale.

De mult se livrează şi case pe bandă rulantă, ele fiind montate în cîteva zile, ba chiar cîteva ore din prefabricate. Întregi cartiere americane şi oraşe industriale ruseşti sînt construite după un plan unitar, cu case-tip asamblate din prefabricate care se produc pe bandă rulantă.

Construcţii cu schelet de oţel. Cealaltă invenţie făcută la Chicago a fost *zgîrie-norul*, acel turn pentru birouri care mai tîrziu i-a împrumutat oraşului New York celebra sa înfăţişare şi care astăzi în nenumărate mari oraşe — de la Moscova la Melbourne şi de la Düsseldorf la Buenos Aires — e elementul predominant ; aceşti zgîrie-nori sînt aproape la fel de uniformi ca altădată turnurile în trepte din oraşele regatului babilonian.

Case de locuit cu 12 caturi, de 35 m înălţime, au existat şi în Roma antică ; un turn construit din cărămidă de lut a atins

la Babilon înălțimea de 90 m, iar un turn din gresie, cel al unei biserici din Ulm, înălțimea de 162 m. Limita de rezistență a unui edificiu la care pereții de piatră preiau sarcinile se află acolo unde există amenințarea ca întreaga construcție să se prăbușească sub propria ei greutate ; la catedralele din Köln și Ulm această limită a fost, mai mult sau mai puțin, atinsă.

Viitorul zgîrie-norilor nu-l putea constitui decît construcția cu schelet de oțel : o osatură ușoară în care zidurile exterioare să fie doar fixate, fără a mai prelua vreo sarcină. Prima construcție cu schelet de oțel a avut 17 etaje și a fost ridicată în 1885 la Chicago. După trei ani s-a construit și la New York primul zgîrie-nori cu 11 caturi, dar în 1900 nu exista acolo nici o clădire care să depășească 20 de etaje.

Cel mai important eveniment al secolului. E greu să ne închipuim că în 1900 orașul gigantic de pe Hudson — avînd 3,4 milioane de locuitori și fiind, după Londra, a doua mare metropolă a lumii — mai avea case la fel de scunde ca Berlinul. Olandezii întemeiaseră acolo în 1614 o agenție comercială denumită *New Amsterdam*, în 1664 englezii au ocupat-o și au rebotezat-o *New York*. Pe atunci avea 1 500 de locuitori.

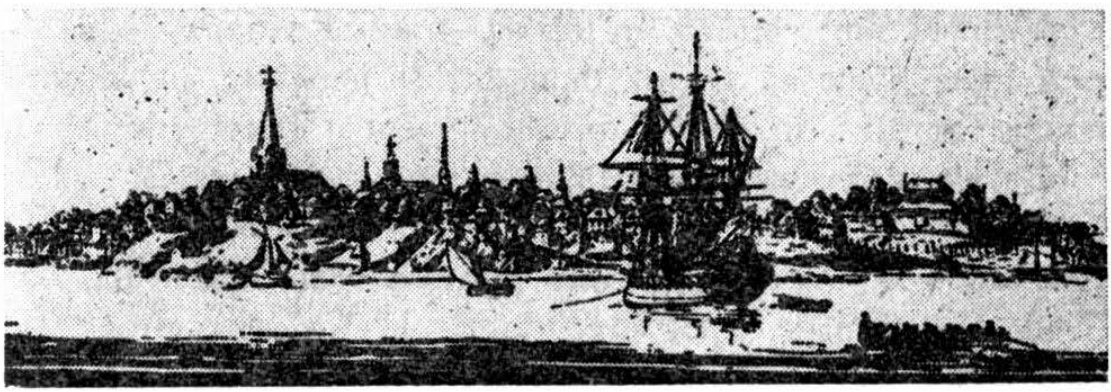

New York fără zgîrie-nori. Panorama orașului și a portului în secolul al XVIII-lea

New Yorkul s-a dovedit a fi un port ideal. Peninsula Manhattan, lungă și îngustă, este situată într-un golf apărat, lipsit de gheață și ceață, și e scăldată de două căi navigabile adînci. Cînd în 1783 englezii au fost alungați din New York, orașul s-a dezvoltat rapid, lăsîndu-și curînd mult în urmă rivalii de odinioară, Philadelphia și Boston. Pe aici au intrat peste două treimi din cei 45 de milioane de emigranți din Europa.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea New Yorkul era un oraş suprapopulat, cu o activitate febrilă, în care zgomotul făcut de vehiculele cu cai te asurzea şi pe ale cărui străzi alternau adesea palate de marmură cu maghernițe de seînduri. Aici se adunau atît milionarii noii puteri mondiale, cît şi naufragiaţii vieţii. În 1900, prin acest port trecea 40% din exportul Statelor Unite şi peste 60% din importul lor. „Ascensiunea New Yorkului la rangul de metropolă... este poate evenimentul cel mai important al secolului trecut", scrie Oswald Spengler [70].

În acelaşi an 1900, autorităţile oraşului Chicago au dat o ordonanţă prin care, practic, exilau din oraş invenţia făcută acolo — zgîrie-norul. Ordonanţa fixa drept înălţime maximă admisă 79 m ; în 1914 această limită a fost chiar coborîtă la 61 m.

Cine zideşte casa cea mai înaltă? Astfel New Yorkul a putut să devină, fără concurenţă, oraşul turnurilor, metropola secolului al XX-lea, cu silueta care place acestui secol.

Teritoriul oraşului a fost împărţit în nouă zone de înălţime. În prima, înălţimea casei nu are voie să depăşească un stert din lărgimea străzii, în ultima — adică a noua — înălţimea casei poate să fie de două ori şi jumătate cît lăţimea străzii. În plus, în centrul oraşului, pentru fiecare metru cu care clădirea e retrasă de la aliniamentul străzii sau îşi reduce perimetrul la etajele superioare se admite o creştere în înălţime de 4 m. Aceste prescripţii şi altele mai complicate, dar nicidecum absurde, apoi invenţia de la Chicago, progresele în materie de construcţie a ascensoarelor, ca şi rezistenţa solului stîncos al peninsulei Manhattan au favorizat aici satisfacerea — în mod impunător şi oarecum grotesc — a străvechii predilecţii a oraşelor de a-şi construi turnuri, cel puţin în extremitatea sudică a peninsulei Manhattan şi în centrul ei.

Au contribuit la aceasta şi raţiuni de ordin financiar, efectul scontat al reclamei şi grandomania caracteristică metropolelor. Despre proprietarul primului, modestului zgîrie-nori, construit în 1888, se relatează că şi-ar fi pus foarte lucid problema în ce mod ar putea scoate cît mai mulţi bani dintr-o parcelă de

pe Broadway, lată de 8 m. Mobilul cel mai evident al celor care construiau zgîrie-nori era dorința de a supracompensa prețurile enorme ale terenurilor din jumătatea de sud a Manhattanului prin chiriile încasate de pe urma birourilor, așezate unele deasupra celorlalte pe douăzeci, cincizeci și o sută de etaje.

La toate acestea se mai adaugă un motiv pe jumătate mărturisit, despre care se vorbește într-o lucrare de specialitate americană consacrată istoriei zgîrie-norilor [71]: „Turnurile au dobîndit imediat celebritate și strălucire, devenind pentru proprietarii lor un mijloc de publicitate extraordinar. În fond, primii zgîrie-nori au fost construiți ca un fel de superstîlpi de afișaj pentru trei dintre cele mai mari firme ale lumii".

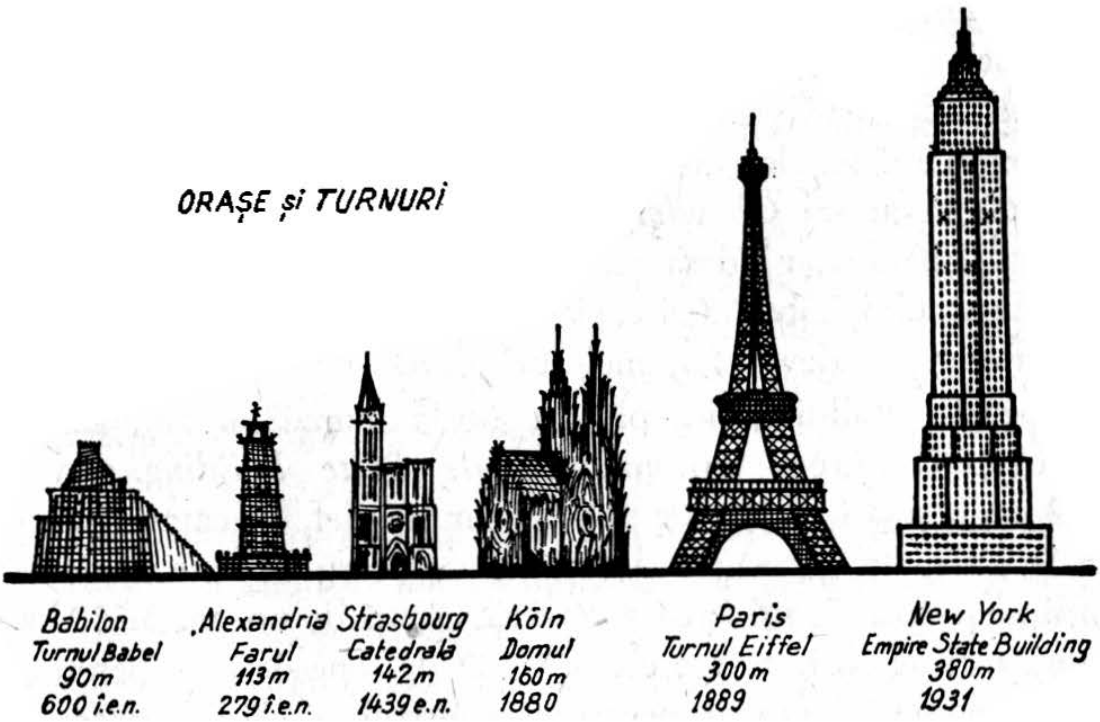

Prima dintre aceste firme a fost fabrica de mașini de cusut Singer. *Singer Building*, terminat în 1908, a fost, cu cele 47 de etaje și cu înălțimea lui de 187 m, cea mai înaltă clădire pentru birouri din lume și, totodată, primul zgîrie-nori cu renume mondial, nefiind întrecut decît de Turnul Eiffel. Azi dispare printre zeci de alte turnuri și mai înalte, amintind oarecum, cu acoperișul său în formă de bonetă, de vechea formă a mașinilor de cusut.

La numai un an și jumătate după construirea lui, Singer Building a și fost întrecut de o clădire cu cincizeci de etaje și 213 m înălțime, aparținînd unei societăți de asigurare pe viață (Metropolitan Life). După cum se povestește, acest record nu i-a dat pace lui Frank W. Woolworth, întemeietorul întreprinderii mondiale cu același nume, și, cu toată împotrivirea consilierilor săi, a izbutit să-și impună voința, astfel că *Woolworth Building* s-a înălțat pînă la 241 m. Însuși președintele Wilson l-a inaugurat în 1913. În 1914 existau deja la New York zece zgîrie-nori care depășeau înălțimea de 213 m. Aceștia ofereau mai mult spațiu pentru birouri decît cel care putea fi închiriat. Moda blocurilor-turn s-a transformat într-o afacere proastă.

Zgîrie-norii nu rentează. Dar New Yorkul continua să construiască — cel mai intens între anii 1925 și 1932, adică și în perioada marii crize economice. Firma producătoare de automobile Chrysler și-a treminat zgîrie-norul în 1930; cu cei 360 m ai săi *Chrysler Building* a întrecut cu șase metri Turnul Eiffel, reușind să aducă în sfîrșit la New York „premiul Turnului Babel" (care, dacă ar fi existat, ar fi dezvăluit cel mai exact adevăratele mobiluri ale construcțiilor).

Chrysler Building și-a păstrat gloria numai un an, pentru că în 1931 a fost terminat *Empire State Building.* Avea 102 etaje și o înălțime de 380 m, iar în vîrf un catarg menit să slujească la ancorarea dirijabilelor, catarg de care n-a fost însă niciodată fixată vreo aeronavă. Timp de un an, 3 500 de muncitori au ridicat spre cer 308 000 de tone de oțel, beton și sticlă, chipurile numai pentru a construi o clădire practică pentru birouri — a cărei suprafață pentru birouri (16,6 ha) nu era însă justificată de nici un fel de necesitate. În 1931, din birourile existente la New York, 17% stăteau goale. Abia după zece ani a fost complet închiriat Empire State Building. Întunecatele etaje de jos, cărora — după concepția europeană — le lipsea o curte de lumină, trebuiau să suporte un turn în care majoritatea încăperilor n-au parte de lumina zilei.

Cît de puțin a fost determinată construcția zgîrie-norilor de considerente economice reiese din exemplele de mai sus, precum

și din faptul că, în ciuda unor condiții economice aproape identice și a unor prețuri ale terenurilor aproape neschimbate, ridicarea de zgîrie-nori prea înalți destinați birourilor a ieșit din modă. După cel de-al doilea război mondial, tot ce s-a făcut a fost că pe unii zgîrie-nori vechi s-a instalat o antenă de televiziune, așa încît aceștia sînt menționați în calendarele de buzunar cu cîțiva metri în plus. Cu cei 166 m ai săi, clădirea O.N.U. este una dintre cele mai înalte clădiri pentru birouri construite după 1945 la New York.

Ultimul mare zgîrie-nori a fost *Rockefeller Center*, terminat în 1940 ; el este oarecum un oraș-turn care se ridică pînă la 259 m înălțime. Arhitectonic, toate ornamentele, spiralele și podoabele neogotice ale zgîrie-norilor anteriori au fost jertfite în favoarea nudității unui turn din sticlă, beton și oțel. Elemente de atracție ale privelиștii pe care o oferă acest grandios peisaj de piatră sînt „grădinile suspendate", cum li se spune adesea, dată fiind asemănarea lor cu grădinile suspendate ale Semiramidei din Babilon. Pe acoperișurile turnurilor de înălțimi variate, ca și pe terasele care iau naștere prin retragerea construcției spre vîrf sînt amenajate peluze și straturi de flori cu garduri vii, tufișuri și chiar pomi, fîntîni arteziene, lacuri sclipitoare și mici cascade. La unele etaje poți vedea grădini alături, deasupra și dedesubt.

Publicitate pentru New York. Și din acest punct de vedere ne revine în amintire Babilonul, orașul aroganței, care și-a camuflat turnul îngîmfării îndărătul unor motive religioase. Turnurile din Manhattan nu mai au o camuflare pioasă. Pretextul lor era doar cel al utilității.

Părerile despre utilitatea turnurilor au fost, dintotdeauna, împărțite. Și dacă ar mai fi și astăzi socotite într-adevăr folositoare, n-ar fi de loc greu să se ridice și alți zgîrie-nori după chipul și asemănarea lui Empire State Building.

Vom fi probabil mai aproape de adevăr dacă vom căuta mobilurile constructorilor în intenția lor de a-și face reclamă, cu condiția să folosim cuvîntul reclamă într-o accepție destul de largă. Publicitatea cu ajutorul zgîrie-norilor are poate efectul reclamei pentru guma de mestecat. Firma X își laudă guma

de mestecat, firma Y şi-o laudă pe a ei, dar în fond din aceasta rezultă o publicitate colectivă, indiferent dacă firmele respective au avut sau nu o asemenea intenţie. Căci rezultatul comun al activităţii lor publicitare are drept efect, înainte de toate, faptul că oamenii îşi bagă în cap că e plăcut să mestece gumă, ceea ce nu s-a prevăzut probabil atunci cînd a fost creată lumea.

Woolworth, Chrysler, Rockefeller voiau desigur să facă publicitate numai pentru ei, dar au izbutit, în primul rînd, să facă publicitate pentru New York. Turnurile lor vor să spună : Noi sîntem simbolul prestigiului pe care îl are New Yorkul, cea mai mare piaţă financiară şi comercială a lumii, oraşul secolului. El este mai bogat, mai parvenit şi mai arogant decît oricare alt oraş de la Babilon încoace. Veniţi să vedeţi New Yorkul ! Sperăm că veţi fi copleşiţi de admiraţie, invidie şi descurajare şi veţi recunoaşte că nu există nimic ce s-ar putea compara cu New Yorkul.

În definitiv, un oraş are nevoie de turnuri ca un fel de accente, de semne de exclamaţie. Poate că după cuvîntul New York newyorkezii au pus cam prea multe semne de exclamaţie, dar acolo unde aroganţa se îngemănează cu o asemenea cutezanţă titanică, totul devine copleşitor. Şi la urma urmelor putem considera turnurile New Yorkului o publicitate colectivă pentru secolul nostru, care se înfăţişează pe sine însuşi în cel mai mare şi mai vital dintre oraşele sale.

6

PĂMÎNTUL DEVINE ORAŞ

CAPITOLUL

I

DE LA DUNEDIN LA MURMANSK

Mai întîi omul a cucerit pămîntul, iar după aceea a înfăptuit cea mai vastă operă a sa — oraşul, acest nou-născut bătrîn de 7 000 de ani al istoriei umane. Procesul s-a desfăşurat iniţial lent, apoi într-un ritm din ce în ce mai accelerat.

Este preferabilă aşezarea la altitudine? Cu numai patru sute de ani în urmă, vaste întinderi ale pămîntului erau complet lipsite de aşezări orăşeneşti — America de Nord la miazănoapte de Mexic, America de Sud, cu excepţia ţării incaşilor, întreaga Australie. Astăzi trebuie să te duci pînă în regiunea polară, în marile deşerturi sau în pădurile virgine tropicale din bazinul Amazonului dacă mai vrei să găseşti întinse suprafeţe de pămînt lipsite de oraşe. Canicula înăbuşitoare şi frigul pătrunzător, mlaştinile infectate de malarie sau un teritoriu înconjurător lipsit de viaţă nu împiedică naşterea şi dezvoltarea oraşelor.

În Cordilierii Americii de Sud şi ai Mexicului există oraşe cu peste un milion de locuitori situate la o altitudine de pînă la 2 600 m, mari oraşe la o altitudine de pînă la 3 700 m, pre-

cum şi oraşe miniere cățărate la o înălțime de peste 4 000 m. Într-un pustiu sterp, cu un aer rarefiat şi o temperatură foarte scăzută, la 4 300 m deasupra nivelului mării, peste 20 000 de indieni şi metişi extrag la *Cerro de Pasco* (Peru) cupru, aur şi argint. Trenul care transportă metalele jos în vale, în lumea marilor oraşe, trebuie să biruie în drumul său spre cel mai înalt oraş al lumii o înălțime de 4 834 m (Mont Blanc are 4 810 m).

Altitudinea — care în regiunea tropicală e adesea preferată din dorința de a scăpa de căldura excesivă — prezintă la o înălțime de peste 2 500 sau chiar 3 000 m mai multe dezavantajate decît avantaje. În capitala Boliviei, *La Paz*, situată în Anzi la o înălțime de 3 700 m, majoritatea europenilor nu rezistă multă vreme, aceasta bineînțeles dacă inima şi plămînii nu se pun în grevă de la bun început.

Dar cu excepția marilor deşerturi de nisip şi a întinderilor de gheață, pămîntul este astăzi pretutindeni populat. Islanda, Laponia, Tibetul sau Siberia de răsărit nu oferă nici ele condiții de trai mai bune decît zonele înalte ale Cordilierilor, şi totuşi în acele ținuturi locuiesc oameni. După ce au atins un oarecare nivel de civilizație sau după ce civilizația le-a fost inoculată din afară de către cotropitorii europeni sau după ce alte oraşe au simțit nevoie de petrol, cupru sau de o bază comercială, oamenii se adună în oraşe, chiar dacă aerul e umed şi sufocant ca într-o seră sau e atît de rarefiat încît îngreuiază respirația, chiar dacă soarele îi pîrjoleşte sau furtunile de gheață amenință să ucidă tot ce e viață.

Te obişnuieşti cu toate. În capitala Tibetului, *Lhasa*, trăiesc 30 000 de oameni la o altitudine de 3 600 m, unde iarna se înregistrează adeseori temperaturi de minus 40°. *Iakutsk*, cel mai mare oraş al Siberiei de răsărit, are în ianuarie o temperatură medie de minus 44° ; unul din punctele cu cele mai joase temperaturi de pe pămînt, *Verhoiansk* (la nord de Iakutsk),

care în ianuarie înregistrează o temperatură medie de minus 50°, ajungînd chiar la minus 68°, le-a plăcut atît de mult vînătorilor şi negustorilor, încît au întemeiat acolo încă în 1638 o colonie care între timp a crescut, devenind azi un orăşel sovietic. O temperatură medie în ianuarie de minus 20° nu a constituit o piedică nici pentru înfiinţarea unui mare oraş de tip european cum este *Winnipeg* în Canada.

La *Delhi* — care numără peste un milion de locuitori — lucrurile stau tocmai invers; aici media temperaturii depăşeşte în cea mai călduroasă lună 33°, iar în multe oraşe ale Asiei

anterioare şi ale Indiei trece de 30°. Aici, ca şi în oraşele din Sahara, cum e de pildă *Tombouctou*, temperatura ajunge adesea la plus 50° la umbră. La *Punta Arenas*, în extremitatea sudică a statului Chile, ca şi în unele localităţi de pe coasta norvegiană, nu există aproape zi fără burniţă; în schimb, în partea de nord a statului Chile, la *Antofagasta*, portul de unde se exportă salpetrul, nu rareori se întîmplă să treacă cîţiva ani de la o ploaie la alta. Pe om nu-l deranjează toate acestea, el este pretutindeni acasă, şi împreună cu el şi oraşul.

ORAŞELE SITUATE LA CELE MAI MARI ALTITUDINI

Oraşul	Ţara	Locuitori (în mii)	Altitudine	Altitudine pentru comparaţie	
1. La Paz	Bolivia	450	3 700 m	Grossvenediger	3 660 m
2. Quito	Ecuador	350	2 850 m	Stilfser Joch	2 757 m
3. Bogotá	Columbia	1 300	2 610 m	Şoseaua Grossglockner	2 571 m
4. Addis Abeba	Etiopia	450	2 424 m	Marele St. Bernhard	2 472 m
5. Arequipa	Peru	130	2 329 m	Trecătoarea Julier	2 287 m
6. Mexico	Mexic	5 000	2 265 m	Nebelhorn	2 224 m
7. Puebla de Zaragoza	Mexic	310	2 170 m	Le Baite (Veltlin), cel mai înalt sat din Alpi	2 170 m
8. Manizales	Columbia	180	2 150 m	Trecătoarea Gotthard	2 114 m
9. León	Mexic	200	1 885 m	Obergurgl	1 910 m
10. San Luis Potosí	Mexic	195	1 885 m	St. Moritz	1 856 m
11. Kabul	Afganistan	330	1 800 m	Trecătoarea Maloja	1 817 m
12. Johannesburg	Republica Sud-Africană	1 300	1 750 m		

Localităţi la capătul lumii. La nord de cercul polar se găseşte un mare oraş — *Murmansk* — aşezat la 69° latitudine nordică ; aici, timp de cinci săptămîni soarele nu răsare iarna şi nu apune vara. Oraşul a fost construit în cursul primului război mondial din motive strategice, iar în timpul celei de-a

doua conflagrații mondiale a fost marele port prin care au sosit livrările trimise de americani și britanici Armatei Roșii. Azi are 230 000 de locuitori.

Mai la nord nu se află decît unele localități situate în punctul cel mai nordic al Norvegiei, în Siberia, Canada, Alaska și Groenlanda. Cele mai nordice așezări de pe glob care mai pot fi considerate orașe sînt centrele miniere *Longyearbien* și *Barentsburg*, pe insula Spitzbergen, la 78° latitudine nordică.

Cel mai sudic mare oraș din lume — *Dunedin*, pe insula de sud a Noii Zeelande — este în schimb împrejmuit de pășuni roditoare și beneficiază de o climă blîndă. Orașul, port maritim, reședință episcopală, are o universitate și numără 105 000 locuitori. După aspectul împrejurimilor, după stilul caselor, ca și după modul de viață al locuitorilor săi ar putea fi tot atît de bine situat undeva în Anglia, dar nici un alt mare oraș din lume nu se află așa departe de această țară-mumă a orașelor moderne.

De obicei este considerat drept *cel mai sudic oraș* din lume *Ushuaia* — o fostă colonie de ocnași, situată în partea argentiniană a insulei Țara de Foc. Azi localitatea are 2 000 de locuitori. Ceva mai la sud, pe insula Navarin, se află baza maritimă chiliană *Puerto Williams* ; în sfîrșit, chiar în apropierea Polului Sud sînt stațiile științifice pe care, începînd din 1957, în cadrul Anului geofizic, le-au construit americanii și ruși în Antarctica, ultimul continent fără orașe.

Cum se aseamănă orașele. Fizionomia tuturor acestor orașe din nord și din sud, trăind sub ger sau sub arșiță, devine mereu mai asemănătoare. În bună parte faptul se datorează puterilor coloniale. Nu e de mirare că în vechile state ale „Noii Anglii", azi parte integrantă din S.U.A., în Canada, Australia și Noua Zeelandă nu poți deosebi unele orașe, mai cu seamă cele mici, de prototipul lor britanic și că multe orașe din America Latină mai sînt și astăzi dominate de stilul spaniol sau portughez.

Dar și vechile cartiere cu case de raport din Berlin, Viena, Zürich sau Bruxelles sînt atît de asemănătoare unele cu celelalte în ce privește aspectul străzilor, încît le poți lesne con-

funda. Oribilul stil de parvenit, cu ornamentații complicate, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea a generat la Paris și Viena, Berlin și Londra, la Stockholm și München același tip de clădiri pentru opere, instituții bancare și palate de justiție. „Oriunde te vei duce, pretutindeni vei regăsi Berlinul, Londra și New Yorkul", scria Spengler în 1922 [1].

De la Chicago, trecînd prin New York, zgîrie-norul a cucerit orașele secolului al XX-lea, iar turnurile care vestesc de departe orașul seamănă între ele într-un fel aproape ridicol. La Mexico, São Paulo sau Milano pot fi ușor fotografiate aspecte pe care chiar și cineva care a cutreierat tot pămîntul cu greu le-ar putea deosebi de altele similare din Caracas, Melbourne sau Madrid. Atît blocurile de locuințe, cît și cele destinate birourilor — care au ajuns la modă în centrul și nordul Europei după al doilea război mondial — au adesea absolut același aspect la Stockholm, Berlin, Hamburg, Köln, Frankfurt, München și Zürich. Din punctul de vedere al structurii și arhitecturii, între sutele de orașe mari ale zilelor noastre nu există decît deosebiri neînsemnate.

Contraste izbitoare există însă *înăuntrul* fiecărui oraș în parte. Blocurile înalte din Casablanca în Maroc și din Bagdad în Irak se deosebesc foarte puțin între ele, dar albeața orbitoare a zgîrie-norilor din aceste orașe și colibele de lut din cartierele mizere din vecinătatea lor nu au nimic comun. Chiar și în Europa centrală există înăuntrul orașelor contraste mai puternice decît de la un oraș la celălalt. Unul și același oraș cuprinde între hotarele lui așezări de refugiați, case de raport, vile luxoase, căsuțe povîrnite din evul mediu și pasaje cu vitrine strălucitoare în care își dau întîlnire bogăția, snobismul și reclama stridentă.

Influența Europei nu este cea mai bună. Majoritatea orașelor industriale din Europa și America au același semn distinctiv — coșurile de fabrică și rezervoarele de gaz. Acolo unde industria Europei și a Statelor Unite a pătruns pe alte continente au luat naștere multe dintre cele mai urîte așezări orășenești ale istoriei — așa-numitele *„bidonvilles"*. Sînt astfel denumite pentru că muncitorii industriali de culoare sau pro-

letariatul care speră să-şi cîştige existenţa în umbra fabricilor îşi înjgheabă colibele din deşeurile industriale, adică din bidoane de benzină, bucăţi de tablă ondulată, capace de lăzi, anvelope, lut şi zdrenţe.

Asemenea „bidonvilles" răsar ca din pămînt în Asia, Africa sau America Latină, oriunde s-au descoperit zăcăminte de petrol, de uraniu sau a fost construit un aerodrom. Aceste suburbii strică aspectul oraşelor Johannesburg (Republica Sud-Africană), Lagos (Nigeria), Casablanca (Maroc), Karachi (Pakistan), ca şi al multor altor oraşe mari aşezate la hotarul dintre Europa şi mizerie.

Un număr de oraşe orientale au reuşit pînă acum să evite asemenea cocioabe construite din deşeuri, dar şi ele sînt corupte de civilizaţia urbană europeană, fie prin blocurile înalte, sclipitor de albe, care ţîşnesc deasupra masei uniforme a colibelor de lut, fie printr-o pădure de antene de televiziune, care creşte din acoperişurile vechiului oraş imperial *Kioto*, cu cele 2 000 de temple ale lui, ca şi din unele orăşele de munte, aparent visătoare, ale Mexicului. Prea autentici nu sînt nici vînzătorii de apă din Marrakech, care de mult nu mai vînd apă, ci pentru un bacşiş se lasă doar fotografiaţi în portul lor pitoresc de către turişti.

Un oraş hibrid, deosebit de curios, este capitala Arabiei Saudite, *Er Riad*. Regele Ibn Saud — miliardar de pe urma redevenţelor plătite de societăţile petroliere — interzice, ce-i drept, intrarea diplomaţilor străini şi a avioanelor în oraşul său de reşedinţă (ambasadorii îşi au domiciliul în portul Jiddah, la o depărtare de o mie de kilometri). Dar în garajul său regele are 1 000 de limuzine americane de ultimul tip, iar în palatul său, de dimensiunile unui oraş, a montat o instalaţie automată de aer condiţionat — cea mai mare din lume —, pe care a adus-o din S.U.A.

Idilă conservată. Şi totuşi, moda anglo-saxonă a oraşelor epocii noastre tot se mai izbeşte de forţe opuse. Ne-o dovedeşte naturaleţea cu care în unele oraşe ale Orientului cîte cineva îşi aşază cămila pe locul de parcare — între automobile — sau înjugă boii la cîte un autocamion bun de aruncat

la fier vechi. Ne-o dovedesc şi palatele din lut, viu colorate şi onamentate, ale vechilor oraşe *Kano* şi *Katsina* din interiorul Nigeriei, ca şi moscheele pe care islamul le mai construieşte şi azi.

Nici chiar Europa nu şi-a extins pretutindeni propria-i modă. În fiecare ţară, pînă şi în Anglia, există cîteva orăşele sau cartiere care au păstrat stilul de odinioară — oraşul fără fabrici şi blocuri —, care din această cauză ne par romantice. Printre ele se numără *Bruges*, *Tarascon* (în sudul Franţei), *San Gimignano* (Toscana) sau *Alberobello* (Apulia), unde mai există numeroase „trulli" : case fără ferestre, avînd o singură încăpere, cu un acoperiş înalt de formă conică — amintire a unui mod de a locui curent probabil în urmă cu 7 000 de ani în Ierihon.

Dovadă că uniformitatea blocurilor şi a rezervoarelor de gaze mai au concurenţi puternici sînt şi falnicele ziduri cărora le-au rămas credincioase unele oraşe : în sudul Franţei *Carcassonne* şi *Avignon*, în Spania *Tarragona*, în Iugoslavia *Dubrovnik*.

Un admirator al poeziei vechilor oraşe se simte, firesc, pus la grea încercare cînd, ajungînd pe rîul Tauber, i se înfăţişează, desfigurată de caravane de autocare, panorama oraşului medieval *Rothenburg*, conservat întocmai, sau cînd trebuie să aştepte ore în şir pe malul Canalului Grande din *Veneţia* pînă ce reuşeşte — pentru o clipă pe cît de scurtă pe atît de preţioasă — să prindă pe pelicula aparatului fotografic numai gondole, nu şi bărci cu motor.

Cîteva venerabile oraşe universitare şi-au păstrat farmecul şi chiar puţină liniştc : *Tübingen* (al cărui consiliu municipal a hotărît în 1960 să menţină neschimbat cartierul vechi al oraşului), *Oxford* sau pitoreasca *Coimbra*, renumitul centru universitar din Portugalia.

Oraşe de importanţă mondială. Asemenea oraşe mici cu un renume mare pun problema după ce criteriu anume să se atribuie unei aşezări denumirea de oraş de importanţă mondială. Azi se consideră în general că un oraş de importanţă mondială este cel care are peste un milion de locuitori, dar defi-

Lumea de piatră a oamenilor. Turnurile babiloniene din New York. Vedere înfățișînd strada 42. Clădirea cea mai înaltă din fotografie este Chrysler Building, care cu cei 306 m ai săi e ca înălțime al doilea zgîrie-nori al lumii (Foto Ullstein)

Los Angeles. Parcul McArthur din mijlocul acestui oraş fără hotare (Foto Laenderpress)

Chicago. Merchandise Mart, una dintre cele mai mari clădiri din lume destinate birourilor (Foto Keystone)

niţia e desigur prea schematică. Căci *Frankfurt*, cu cei 650 000 de locuitori ai săi, e bineînţeles mai curînd un oraş de importanţă mondială decît sînt unele oraşe asiatice cu milioane de oameni, ca Cendu, Pusan sau Surabaia. Iar dacă vom defini oraşul de importanţă mondială ca pe o localitate care îşi răsfrînge strălucirea asupra lumii şi în care întreaga lume îşi dă întîlnire — şi un asemenea criteriu ar fi probabil mai judicios decît cel statistic —, atunci *Oxfordul* ar putea fi calificat drept oraş de importanţă mondială, la fel ca şi oraşul universitar *Princeton* (S.U.A.), unde a ţinut cursuri Albert Einstein, *Weimar* pe vremea lui Goethe şi, eventual, *Göttingen*.

Faptul că un oraş de importanţă mondială poate fi mic nu este o noutate. În jurul anului 1500, Florenţa nu avea decît 60 000 de locuitori, Augsburg, pe vremea familiei Fugger, doar 40 000. Bineînţeles că pe atunci oraşele erau în general mai mici. Dar încă din antichitate au existat întotdeauna localităţi care, deşi ca mărime nu depăşeau cu mult dimensiunile unui sat, aveau totuşi un prestigiu mondial. Poate că ar trebui denumite sate de importanţă mondială.

În Grecia antică, *Epidaur*, sanctuarul lui Esculap, zeul medicinei, s-a transformat într-o superbă localitate balneară unde, prevăzători, cei ce căutau tămăduirea întregeau puterile magice ale zeului prin băi şi cură de odihnă, stadioane şi teatre. *Badenweiler* din Pădurea Neagră a fost o renumită staţiune termală şi balneară a Imperiului roman. Orăşelul *Bath* din sudul Angliei a devenit în secolul al XVIII-lea — datorită izvoarelor sale tămăduitoare, poziţiei sale pitoreşti, iar mai tîrziu grandioasei sale arhitecturi — locul de întîlnire al bunei societăţi. (În 1705 acolo a fost probabil întemeiată prima formaţie orchestrală dintr-o staţiune balneară.) În secolul al XIX-lea *Karlsbad* (Karlovy Vary) şi *Baden-Baden* (localităţi în care era adesea plasată acţiunea romanelor ruseşti) se numărau printre oraşele mici vestite în întreaga lume.

În zilele noastre ar putea fi recunoscute atare calităţi localităţii *Sankt Moritz*, de asemenea unora dintre staţiunile balneare de pe Riviera, precum şi unei serii de orăşele cunoscute

pentru cluburile lor de noapte, după gustul american : *Acapulco* în Mexic, *Miami Beach* în Florida, *Las Vegas* în Nevada şi, în acelaşi stat nord-american, maşina de divorţ *Reno*, care se autointitulează „cel mai mare orăşel din lume".

În sfîrşit, am putea vorbi despre oraşe cu periodică importanţă mondială, cum ar fi *Salzburg* în fiecare an în timpul festivalului şi *Oberammergau*, la fiecare zece ani. Toate aceste oraşe mai mici de importanţă mondială presupun, ce-i drept, existenţa unor oraşe mari, ele fiind de fapt creaţia publicului din marile oraşe.

Creştinii n-au acces. În zilele noastre doar cîteva oraşe s-au putut ţine cu totul deoparte de marele val al europenizării şi americanizării — şi acestea de cele mai multe ori numai datorită faptului că accesul europenilor şi americanilor a fost îngreuiat sau complet interzis.

Printre aceste oraşe se numără *Sanaa*, cel mai mare oraş al deşertului yemenit (în extremitatea sudică a Peninsulei Arabice), aşezat pe un podiş stîncos la 2 350 m altitudine, împrejmuit de ziduri înalte şi locuit de 60 000 de oameni. La răsărit de Sanaa se înalţă, din mijlocul pustiului, ruinele de la *Marib* (denumit şi Marab sau Marjab). Aici se afla în antichitate capitala ţării sabeilor, pe atunci graţie irigaţiilor o ţară înfloritoare, cunoscută şi din Biblie prin regina din Saba.

La răsărit de Yemen se află ţinutul Hadramaut — un grup de sultanate care fac parte din protectoratul britanic Aden şi care s-au izolat de restul lumii atît din cauza deşertului, cît şi a fanatismului islamic. Pe platourile stîncoase din această regiune arabii şi-au construit oraşe semănînd a fortăreţe, zidind din cărămizi de lut case înalte cu şase pînă la douăsprezece etaje. Cei cîţiva europeni care au trecut pe acolo le-au dat denumirea de „Chicago în pustiu". Cele mai mari dintre aceste cetăţi din lut sînt *Sejun* (denumit şi Seyun sau Saivun) şi *Şibam*, ale căror case au toate creneluri. Se spune că în timpul unui război între indigeni, Şibam ar fi rezistat, în secolul al XIX-lea, la un asediu de 16 ani. Nicăieri nu există

vestigii mai impresionante ale primelor timpuri de civilizație citadină.

Cele mai multe dintre *orașele sfinte* ale religiilor necreștine nu au suferit influența europeană. Aproximativ 300 000 de credincioși se duc în fiecare an în pelerinaj la *Mecca*, locul de naștere al lui Mohamed și centrul religios al islamului, pentru a săruta piatra neagră montată în peretele interior al Kaabei, cunoscută prin forma ei cubică. *Mecca* este interzisă nemahomedanilor, la fel ca și *Medina*, orașul în care se află mormîntul lui Mohamed. Celelalte orașe sfinte ale islamului sînt *Kairuan* în Tunisia și *Ierusalim*, oraș deopotrivă sfînt pentru creștini și pentru evrei.

Creștinii abisinieni se duc în pelerinaj la *Aksum*, care în antichitate a fost capitala țării și unde, după cum pretind ei, s-ar afla tablele lui Moise. Marile centre religioase din India, unde hindușii se duc în pelerinaj, sînt Allahabad, *Mathura* (Muttra) și, înainte de toate, *Benares*, orașul celor o mie cinci sute de temple, așezat pe fluviul sfînt Gange. Anual vin acolo peste un milion de pelerini pentru a se purifica de păcate spălîndu-se în fluviu sau pentru a incinera pe treptele templelor rudele decedate, a căror cenușă este împrăștiată în Gange.

Casele înalte înlocuiesc templele. Un oraș considerat sfînt constituie azi o excepție. Și în aceasta se vădește cît de mult s-a schimbat caracterul orașelor ; orașele antichității au crescut de cele mai multe ori în jurul unui templu, adeseori nefiind decît un fel de decor al sanctuarului. În genere, templele constituiau impulsul hotărîtor pentru dezvoltarea orașelor. De multe ori gloria zeilor orașelor și a clădirilor destinate cultului dădea strălucire unor țări întregi, cum a fost cazul cu Nippur și Babilon, cu Teba în Egipt, cu Delfi și Eleusis în Grecia.

În evul mediu european, deși multe orașe aveau un caracter laic, ele se aflau totuși în umbra unui sanctuar, ca de pildă în cea a catedralelor care și azi mai domină orașele Köln și Ulm, Strasbourg și Reims, Amiens și Rouen, Salisbury și Sevilla.

Aspectul celor mai multe dintre orașele moderne nu mai este determinat de temple și biserici, ci de blocuri și de coșuri de fabrici, iar în orașele socialiste model nici nu se mai clădesc biserici. „Orașe interzise" mai există încă, dar numai rareori din motive religioase, ca Mecca și Medina, de cele mai multe ori din motive militare, cum e centrul american de cercetări atomice *Oak Ridge* și unele orașe din Uniunea Sovietică.

Orașul Oak Ridge a fost întemeiat în 1942, iar *Damasc* este probabil, dintre orașele contemporane, cea mai veche așezare a lumii populată fără întrerupere de aproximativ 5 000 de ani (dintre orașele care nu mai sînt locuite, Damascul este întrecut, în ce privește durata vieții, doar de Susa). Orașe străvechi și altele cu o istorie de trei ani, orașe cunoscute de-a lungul secolelor și altele construite peste noapte din plăci de beton, orașe cu activitate febrilă și orașe idilice, orașe din marmură și altele din tinichea sînt împrăștiate de-a lungul și de-a latul pămîntului. Unele se sprijină sfioase de o coastă de munte, altele se avîntă mîndre spre cer.

Kabul și Köln au aceeași soartă. Există orașe înnegrite de fumul gazelor de ardere pe care îl degajă industria, există orașe fericite că nu trebuie să sufere din pricina funinginii, și, în sfîrșit, mai există și orașe care ar fi fericite dacă pe teritoriul lor s-ar instala o fabrică, chiar dacă ar produce fum. La Washington nu există ulicioare, dar în unele orașe de oază algeriene casele dărăpănate stau atît de înghesuite unele într-altele, încît trunchiuri de palmieri sînt așezați drept proptea, oblic peste cîte o potecă sinuoasă, spre a le împiedica să se prăbușească. Există încă orașe mari lipsite de cale ferată, cum sînt *Kabul* în Afganistan, *Katmandu* în Nepal și mai multe orașe în interiorul Chinei, după cum alte orașe au luat naștere numai pentru că o cale ferată trebuie să aibă o stație terminus. Canadian-Pacific-Railway a atins, în 1885, coasta apuseană a Canadei lîngă un joagăr ; azi se află acolo al treilea oraș ca mărime al țării, *Vancouver*.

Atît Kabul şi Vancouver, cît şi alte oraşe asemenea lor — Asunción în Paraguay sau Petropavlovsk în Kamceatka, Köln sau Hiroshima — au ceva comun : cresc. Potrivit statisticilor oficiale cresc destul de repede, în realitate însă mult mai repede decît o înfăţişează cifrele oficiale. Multe sînt de pe acum atît de gigantice şi de întinse, încît e greu de stabilit care este cel mai mare oraş al pămîntului.

CAPITOLUL

II

ÎN CĂUTAREA CELUI MAI MARE ORAŞ DIN LUME

Cînd călătoreşti cu „Săgeata nordului" de la Stockholm la Narvik, în nordul Suediei, prin faţa geamului acceleratului ţi se desfăşoară panorama uneia dintre cele mai pustii şi mai puţin populate regiuni ale continentului nostru — Laponia. La nord de cercul polar, pădurea de conifere dispare treptat şi doar mestecenii firavi mai pun palide pete de culoare pe fondul brun şi sălbatic al munţilor şi mlaştinilor peste care vara domnesc ţînţarii. Dacă îl întrebi pe tovarăşul de călătorie suedez cum se numeşte ţinutul străbătut, acesta îţi va răspunde : *Kiruna.*

Mai tîrziu, în stînga orizontului, apare un pisc acoperit de zăpadă. Este Kebnekaise, cel mai înalt munte al Suediei — acesta se află tot în Kiruna.

După o jumătate de oră, trenul se opreşte într-un oraş mic. Case prietenoase, spoite fiecare în diverse culori, sînt dominate de două halde uriaşe de steril, iar pe tăbliţa indicatoare de pe peron este scris numele localităţii : Kiruna. Străinul începe să se mire — pentru el Kiruna era o regiune sau o provincie, iar acum pare să fie vorba de un orăşel cu oarecare industrie.

După ce părăsește gara Kiruna, accleratul gonește timp de o oră de-a lungul lacului Torneträsk, un lac glaciar cu valuri care spumegă. Iar dacă te informezi din nou întrebînd cum se numește ținutul în apropierea granitei norvegiene, unde lacul se pierde în întunecatele defileuri ale muntelui, vei primi același răspuns : Kiruna.

Dar ce naiba e Kiruna ? — va întreba străinul. „Întreaga regiune sălbatică pe care o străbatem de două ore se numește Kiruna, căci Kiruna e mare, e cel mai mare oraș din lume".

In orice caz, judecînd după întindere, așa este. Iar orășelul din pustietatea asta, singurul care ar merita numele de Kiruna, se numește „Centrul Kirunei".

Kiruna s-a născut din minereu. Acest straniu oraș a luat naștere pentru că natura a avut chef să așeze la 150 km nord de cercul polar — într-un punct mai nordic decît extremitatea de miazănoapte a Islandei — un zăcămînt din cel mai bun minereu de fier, care se înalță din adîncuri necunoscute, aproape vertical, în arida țară a laponilor. Prezentîndu-se sub formă de roci brune, zăcămîntul formează două dealuri, între care se află „Centrul Kirunei". Aceste coline au permis Suediei să devină cel mai mare exportator de minereu de fier de pe piața mondială.

In orașul Kiruna propriu-zis există o lipsă cronică de locuințe. Extracția minereului, deci și nevoia de lucrători, crește mai repede decît numărul caselor de locuit. Sute de muncitori ai societății miniere nu găsesc în orașul Kiruna propriu-zis, cu cei 18 000 de locuitori ai lui, posibilități de cazare, fiind nevoiți să locuiască chiar și la o depărtare de 100 km de locul de muncă, în așezările răsfirate pe suprafața acestui ținut lapon, atît de aspru.

In afară de distanțele mari pe care trebuie să le străbată pînă la locul de muncă, minerii de aici aveau de suferit înainte vreme și de alte neajunsuri. Nu beneficiau de avantajele care existau la orașe în privința tarifelor de salarizare, de transport și de poștă, după cum acestor comune sărace nu li se vărsa cota corespunzătoare din importantele sume pe care le plătea societatea minieră ca impozite. Cum locuințe pentru

toți minerii nu se puteau construi de azi pe mîine, s-a hotărît să se facă altceva, și anume să li se permită să beneficieze de avantajele de care se bucură orășenii în materie de salarizare și de repartiție a încasărilor din impozite, extinzîndu-se, așadar, limitele orașului. Dacă muncitorul nu se poate muta la oraș, se mută orașul la muncitor. Fără multă vorbă, în 1948 întregul bazin minier a fost declarat oraș.

În felul acesta, printr-o hotărîre administrativă, s-a născut „cel mai mare oraș din lume". Suprafața lui — 13 181 km² — este aproape egală cu cea a landului Schleswig-Holstein și de șapte ori mai mare decît a Londrei. Dar în timp ce în Schleswig-Holstein trăiesc 2,3 milioane de oameni, uriașul oraș Kiruna are 25 000 de locuitori. Pe un kilometru pătrat locuiesc la Kiruna 1,8 persoane, ceea ce înseamnă o densitate extrem de redusă a populației, așa cum o mai găsim doar în Australia sau Mongolia. În afară de zona polară, în Europa nu există o altă regiune în care densitatea populației să fie atît de scăzută ca în „cel mai mare oraș din lume". Pe teritoriul orașului Kiruna se găsește cel mai înalt munte al Suediei, precum și lacul Torneträsk. Prin oraș vuiesc de-a lungul a 60 km cataractele rîului Torneälv, iar în „cartierele periferice ale orașului" sînt uciși în fiecare an lupi și urși.

Cînd doi se ceartă... Cazul Kiruna prezintă interes, în primul rînd, fiindcă extinderea excesivă a orașului vădește o situație pe care, atunci cînd te îndeletnicești cu statistica populației, o pierzi uneori din vedere, și anume faptul că limitele oficiale ale orașului nu trebuie să corespundă cu dimensiunile lui reale. Dacă, așa cum se proceda odinioară, ar fi să se ridice un zid în jurul acelei întinderi de pămînt care ar avea dreptul să se denumească „oraș", Kiruna nici n-ar fi fost probabil construit. Dar hîrtia rabdă, și nu costă prea mult să tragi o linie pe ea.

În cazul Kirunei, autoritățile au determinat ca orașul să fie de o mie de ori mai mare decît e în realitate. Mult mai des întîlnim cazul contrar, cînd administrația ignorează faptul că orașele și-au depășit de mult suprafața fixată de autoritățile respective. Kiruna, cu teritoriul ei mult prea mare, este deci o

excepție, dar nu este unica. Și *Brasilia* și-a rezervat foarte mult spațiu, după cum un oraș la fel de grotesc se află și în Australia, și anume *Canberra*.

Canberra a fost creată pe hîrtie încă din 1903, cu scopul de a pune capăt rivalității dintre cele două gigantice orașe australiene, Sydney și Melbourne (care pe atunci aveau fiecare cîte o jumătate milion de locuitori). Cum nici unul nu admitea ca celălalt să devină capitală, parlamentul a dispus să se delimiteze, la mijlocul distanței dintre ele, o bucată de stepă pe care a botezat-o Canberra. Piatra fundamentală a fost însă pusă abia în 1913, iar clădirea parlamentului a fost inaugurată în 1927 — se pare deci că australienii n-au resimțit o reală atracție pentru acest oraș sintetic. Lucrurile nu s-au schimbat nici în ziua de azi.

CELE MAI ÎNTINSE ORAȘE DE PE PĂMÎNT
(potrivit limitelor oficiale ale teritoriului orășenesc)

	Suprafață (km²)	Număr de locuitori	Termeni de comparație (km²)
1. Kiruna	13 181	25 000	Tirol 12 649
2. Brasilia	5 850	120 000	Cantonul Valais (Elveția) 5 231
3. Canberra	2 499	60 000	Saarland (R.F.G.) 2 567
4. Tokio	2 027	11 400 000	
5. Londra	1 869	8 300 000	Cantonul Zürich 1 729
6. Los Angeles	1 218	2 800 000	Insula Rodos 1 404
7. Rio de Janeiro	1 211	3 200 000	
8. Hong Kong	1 013	3 200 000	
9. Brisbane (Australia)	997	570 000	Insula Rügen 968
10. Shanghai	928	7 400 000	
11. Berlin	884	3 230 000	
12. Moscova	875	6 500 000	Insula Madeira 797

Bucata de stepă a fost delimitată cu multă larghețe, pentru a putea face față oricărei afluențe de locuitori către capitală ; este de două ori mai mare decît Los Angeles, orașul

cu milioane de locuitori care se întinde pe o suprafață foarte mare. Dar pînă acum nu s-au stabilit la Canberra decît 60 000 de oameni, iar „al treilea oraș al lumii" se dovedește a fi și el un sat megaloman. Abia după aceste două sate gigantice plus Brasilia urmează, în ordinea suprafeței, trei orașe normale : Tokio, Londra și Los Angeles.

Inexactitatea recensămîntului locuitorilor. Este deci evident că întinderea unui oraș nu oferă temeiuri suficiente pentru a-i determina mărimea. Pornind de la suprafața oficial stabilită a unui oraș se determină și numărul locuitorilor săi. Întrucît din compararea suprafețelor rezultă că în această privință autoritățile se dovedesc uneori de-a dreptul încăpățînate, nici numărul populației care se află pe teritoriile respective nu este deci precis stabilit. Pe una din listele celor mai mari orașe, întocmită după metoda uzuală — adică după numărul populației de pe teritoriul oficial —, multe orașe, care sînt efectiv dintre cele mai mari de pe glob, figurează mult prea la urmă sau nu sînt de loc trecute.

Chiar dacă ne declarăm de acord cu teritoriul oficial al orașului, luîndu-l drept bază pentru stabilirea numărului de locuitori, cifra care rezultă are cel mult o valoare teoretică. Un exemplu : *Frankfurt* are, așa cum găsim în orice lexicon, 691 781 de locuitori. Dar chiar în clipa cînd luăm cunoștință de această cifră, ea nu mai corespunde realității. Căci, firește, noi nu o citim în ziua recenzării, ci în cel mai bun caz după săptămîni sau luni de zile. Între timp la Frankfurt mii de oameni s-au născut, au murit, s-au mutat în oraș sau l-au părăsit. Aparenta exactitate este o pedanterie care în ziua următoare recensămîntului devine ridicolă, deoarece nu mai corespunde realității.

În plus, se mai pune întrebarea dacă ea a corespuns chiar și în ziua cînd s-a făcut numărătoarea. Institutele de statistică primesc cifrele locuitorilor cam o dată la zece ani, cu prilejul recensămîntului populației ; în restul timpului cifrele le află prin ținerea evidenței, adică prin calcularea nașterilor și deceselor, a imigrărilor și emigrărilor. Metoda pornește de la premisa că fiecare cetățean care se stabilește în oraș sau îl

părăsește își anunță imediat la poliție sosirea sau plecarea. Chiar și într-o țară cu un serviciu de evidență a populației atît de riguros organizat cum e Germania, acest lucru nu se întîmplă întotdeauna. Ne putem închipui cît de exactă e evidența în acele țări unde nu există obligația de a te anunța, ca de pildă în Statele Unite, și mai ales acolo unde nici de la recensămintele sporadice ale populației nu te poți aștepta la rezultate exacte, așa cum e cazul în majoritatea țărilor tropicale.

Nici în Germania recensămîntul nu ne permite să aflăm exact numărul populației. Acest lucru au fost nevoiți să-l constate edilii orașului *München* cînd, plini de emoție, se pregăteau în 1957 să-l întîmpine pe cetățeanul care trebuia să împlinească cifra de un milion de locuitori. Fericitul eveniment a avut loc cu cîteva luni mai tîrziu față de data la care era așteptat, deoarece în recensămîntul din 1950 al populației se comisese o eroare.

Cum a fost posibilă una ca asta? Pe vremea aceea reglementarea spațiului locativ era foarte strictă și mulți s-au gîndit — nu numai la München — să declare drept instalată în locuința lor vreo rudă sau vreun cunoscut care locuia de fapt în altă localitate. În felul acesta dădeau impresia că au o locuință ticsită și se simțeau feriți de intervenția oficiului pentru spațiul locativ. Rezultatul — München avea pe hîrtie cîteva mii de locuitori mai mult decît în realitate.

Londra a fost întrecută. După ce am formulat toate aceste rezerve, să vedem totuși care orașe au, conform statisticii oficiale, populația cea mai numeroasă.

Pe primul loc în clipa de față nu stă New Yorkul, ci Tokio, cu 11,4 milioane de locuitori aflați pe teritoriul oficial al orașului. În 1942 trăiau în capitala Japoniei 7,8 milioane de oameni, iar la sfîrșitul războiului numai 3,5 milioane. Bombele explozive și incendiare ale americanilor au provocat aici victime mult mai numeroase și distrugeri mult mai serioase decît bombele atomice la Hiroshima și Nagasaki — 250 000 de morți, 800 000 de case distruse. Dar Tokio s-a ridicat foarte

repede din nou, şi cu 8,3 milioane de locuitori în 1957 s-a instalat, înaintea Londrei, în fruntea metropolelor.

Metropola britanică, timp de şaptezeci de ani cel mai mare oraş al lumii, trebuie să se mulţumească astăzi, cu cei 8,3 milioane de locuitori ai săi, cu locul al doilea, aflîndu-se totuşi înaintea oraşului New York. Munca statisticienilor este îngreuiată de faptul că oraşul are două teritorii oficiale : *Comitatul Londra,* care în afară de administraţie nu interesează pe nimeni, nu are decît 3,4 milioane de locuitori ; împreună cu *Outer London,* alcătuită din inelul suburbiilor, comitatul formează districtul oficial de poliţie *Greater London,* cu 8,3 milioane de locuitori. Dar nici această „Mare Londră" nu reprezintă întregul oraş. La fel ca pe malurile Senei, autorităţile de pe Tamisa rămîn în urma dezvoltării oraşului. Teritoriul real al oraşului Londra corespunde probabil cu spaţiul deservit de administraţia orăşenească de transport feroviar şi rutier (London Passenger Transport Board) şi care are aproximativ zece milioane de locuitori.

CELE MAI MARI ORAŞE DE PE PAMÎNT
(potrivit numărului de locuitori ai teritoriului orăşenesc oficial)

	Populaţie (în milioane)	Populaţii comparative (în milioane)	
1. Tokio	11,4	Bavaria	9,5
2. Londra	8,3	Grecia	8,4
3. New York	7,8		
4. Shanghai	7,4	Suedia	7,5
5. Moscova	6,5	Elveţia	5,6
6. Calcutta	5,6	Danemarca	4,6
7. Bombay	4,2		
8. São Paulo	3,5	Norvegia	3,6
9. Chicago	3,5	Renania-Palatinat	3,4
10. Berlin	3,2		

Teama de impozite şi de comunism. De ce întîlnim oare cazuri atît de frecvente în care realitatea nu coincide cu oglindirea ei în documentele autorităţilor ? Unul din motive ar fi faptul că oraşele cresc azi atît de repede, contopindu-se cu oraşe învecinate, şi grupuri de oraşe se unesc între ele atît de

rapid, încît fenomenul depăşeşte capacitatea de adaptare a autorităţilor. La aceasta se mai adaugă ca factori hotărîtori considerente personale, financiare şi politice.

Cauze de ordin personal : locuitorii din Fürth nu vor să aparţină de Nürnberg, cu toate că nimeni n-ar mai putea să deosebească un oraş de celălalt dacă n-ar fi despărţite simbolic prin indicatoare oficiale. Şi care primar din suburbia unui oraş mare este dispus să subscrie la alipire, dat fiind că aceasta îl poate costa postul ?

Cauze financiare : multe suburbii care s-au contopit cu oraşul au, pe cap de locuitor, venituri din impozite mult mai mici decît cele ale oraşului propriu-zis, unde îşi au sediul băncile, societăţile de asigurare şi fabricile. Aşa, de pildă, landul federal *Bremen* nu s-a folosit, după cel de-al doilea război mondial, de posibilitatea de a realiza o legătură terestră între Bremen şi Bremerhaven pentru că în acest coridor ar fi trebuit să includă comune rurale cu mijloace financiare mai reduse.

Cauze de ordin politic : contopirea oraşului *Berlin* cu Charlottenburg, Spandau, Schöneberg şi cu celelalte oraşe de multă vreme contopite de fapt cu metropola nu a putut să se realizeze pînă în 1920 tot din pricina unor astfel de calcule financiare, dar mai ales pentru că municipalitatea şi guvernul prusian se temeau că „Marele Berlin" ar putea deveni, prin integrarea suburbiilor muncitoreşti, un oraş „roşu", ceea ce era socotit neindicat pentru capitala imperiului. Acest motiv nemaifiind valabil în 1920, cînd atît micul Berlin oficial cît şi Prusia erau guvernate de social-democraţi, limitele oraşului au fost extinse. Şi la Paris existau temeri privitoare la o majoritate comunistă în cazul în care suburbiile muncitoreşti s-ar fi unit oficial cu metropola.

New York pe locul al treilea. Din cele de mai sus rezultă un lucru esenţial, şi anume că perimetrul oficial al unui oraş nu reprezintă în multe cazuri nici măcar încercarea de a-l delimita ; el este doar rezultatul unor situaţii de ordin istoric, al unor complexe probleme de competenţă, al unor mici şi meschine gelozii, al unor considerente financiare şi politice. Ca urmare a acestui lucru, statistica oficială creează adesea o ima-

gine deformată, de-a dreptul falsă, despre mărimea oraşelor contemporane şi, implicit, despre gradul de urbanizare. Nu e vorba cîtuşi de puţin de o statistică geografică sau sociologică, ci de o statistică politică.

Cînd un oraş ajunge să se extindă în asemenea măsură încît să pătrundă pe teritoriul a trei state diferite — cum e cazul *New Yorkului*, care se află pe teritoriul statelor federale New York, New Jersey şi Connecticut —, nu există nici o perspectivă ca graniţele sale oficiale să depăşească vreodată şi graniţele statelor, pentru a ajunge să corespundă cu adevărata sa întindere. New Yorkul oficial are 7,8 milioane de locuitori. N-a atins niciodată numărul de locuitori al Londrei, iar azi se află în urma oraşului Tokio şi a capitalei britanice, adică pe locul al treilea. În *marele New York* trăiesc însă 15,1 milioane de oameni. Acest ocean de case cuprinde, în afara teritoriului său oficial, sute de oraşe mari şi mici, de sine stătătoare din punct de vedere administrativ. Suprafaţa pe care o acoperă este de 6 762 km², adică de peste patru ori mai mare decît aria pe care s-a extins Londra şi, în orice caz, aproape cît jumătate din suprafaţa Kirunei.

Aşa se măsoară oraşele. În majoritatea marilor oraşe americane există cel puţin un organ de sistematizare care a trasat pe hartă o linie în afara perimetrului oraşului. Această linie include suburbiile oraşului şi acel spaţiu pentru care e necesară o sistematizare unitară a transporturilor, a aprovizionării cu apă şi energie, precum şi a acţiunii poliţiei. Perimetrul unui mare oraş împreună cu teritoriul înconjurător supus sistematizării este denumit *Metropolitan Area* (aria metropolitană).

Aria metropolitană nu coincide întotdeauna cu teritoriul pe care se întinde zona construcţiilor orăşeneşti. Poate cuprinde, de pildă, un mare teren viran pe care va lua cîndva naştere o suburbie. Pe de altă parte, e posibil să nu cuprindă un oraş vecin, care între timp a ajuns să se contopească cu metropola, fiindcă acel oraş nu doreşte să fie inclus în spaţiul de sistematizare al unui alt oraş. Cu toate acestea, în linii mari, aria metropolitană americană este un punct de reper pentru procesul de extindere al oceanului de case din marile oraşe ; dacă e amă-

nunțit și temeinic cercetată de către statisticieni, aria metropolitană vădește într-un mod foarte elocvent discordanța dintre perimetrul oficial al orașului și întinderea sa reală.

În restul lumii rămîne de cele mai multe ori la latitudinea fiecărui oficiu de statistică dacă să ia în evidență zona cu caracter urban care s-a extins dincolo de limitele oficiale ale orașului și cum să facă acest lucru. Fiecare statistică privind numărul locuitorilor din mediul urban ar trebui să precizeze care anume spațiu urban a fost luat în considerare. Cele patru arii orășenești mai des consemnate în statistici sînt :

1. *Orașul* — adică teritoriul oficial al orașului, incinta orașului, unitatea administrativă. De regulă această arie este mai mică decît suprafața pe care o ocupă orașul în realitate, doar în cazuri excepționale este mai mare (Kiruna, Canberra).
2. *Regiunea urbană* — cuprinzînd suprafața reală a orașului, zona așezărilor și construcțiilor de tip urban, în curs de urbanizare. În limbaj profesional se folosește și expresia *zona de aglomerare* (în engleză : „Urban Agglomeration").
3. *Aria metropolitană* — teritoriul pe care marile orașe americane îl afectează sistematizării urbane. În esență coincide cu regiunea urbană.
4. *Hinterlandul orășenesc* — întreaga zonă de iradiere a unui mare oraș, adică acel mare brîu de sate și orășele care înconjură orașul, ai cărui locuitori vin la lucru în oraș (așa-numiții „navetiști"), își fac cumpărăturile mai importante în oraș și tot acolo se instruiesc și se distrează. Spațiul hinterlandului este aproape întotdeauna considerabil mai mare decît celelalte trei zone (excepție face Kiruna). El cuprinde, ce-i drept, regiuni care, evident, nu au un caracter urban.

Din nou Tokio. Dacă vom căuta să stabilim care este cel mai mare oraș al lumii pe baza unuia dintre criteriile de mai sus și dacă ne vom opri la *regiunea urbană,* atunci vom constata că cel mai mare oraș e Tokio, care include nu mai puțin de 20 de milioane de locuitori. Teritoriul oficial al orașului, împreună cu portul orașului Tokio, cu Yokohama, oraș cu peste un milion de locuitori, și un mare număr de clădiri în hinter-

land reprezintă una dintre cele mai mari concentrări de oameni şi de locuinţe ale lumii. Văzut de la înălţimea turnului de televiziune, Tokio se întinde cît cuprinzi cu ochii pe tot orizontul. În 1956, întreaga arie pe o rază de 100 km în jurul gării principale a oraşului Tokio a fost declarată prin lege *regiunea capitalei* (National Capital Region) şi supusă unei sistematizări unitare. Conform acestui plan de sistematizare urmează ca pînă în 1975 să se înalţe, pe o rază de 15 km în

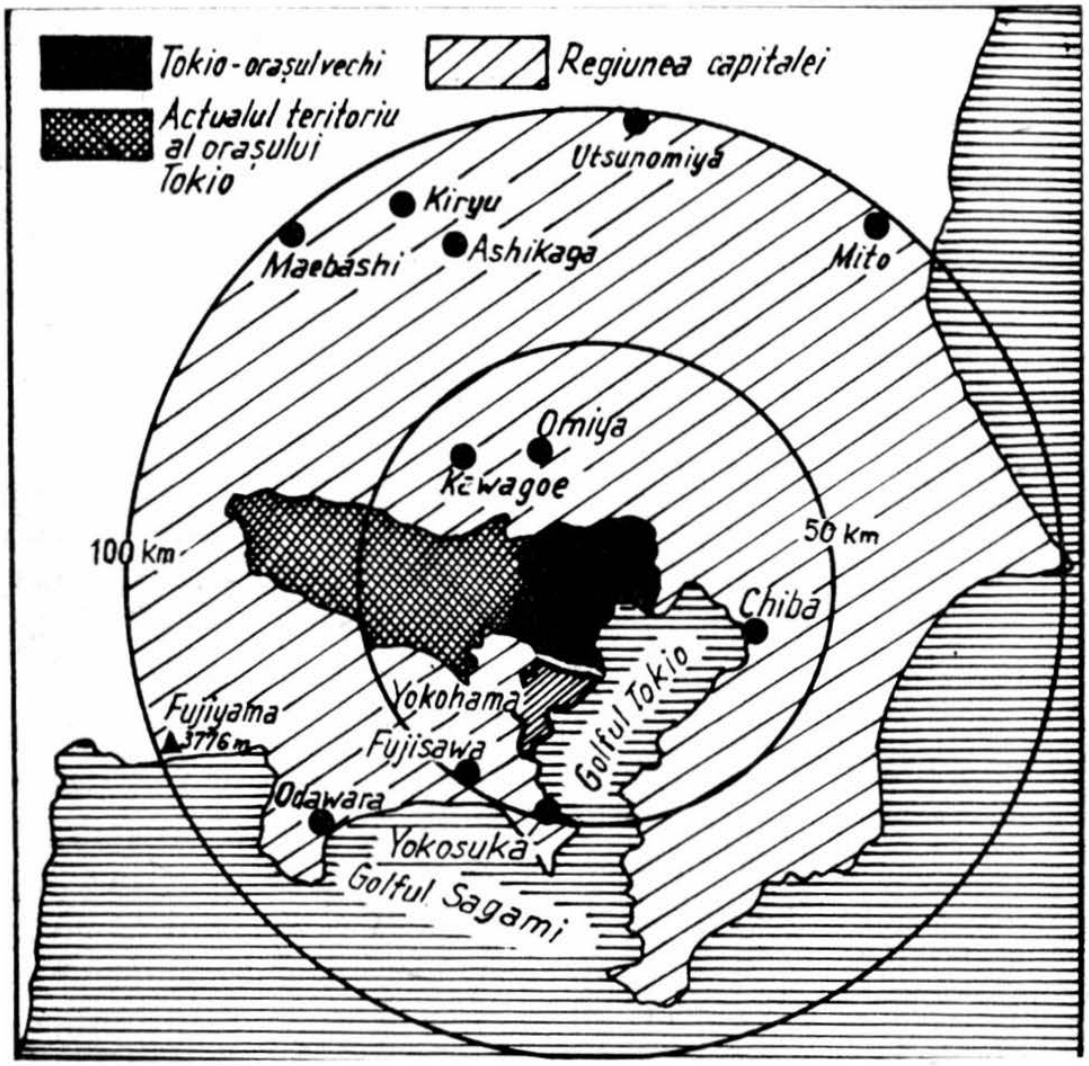

jurul centrului oraşului, numai clădiri foarte înalte, astfel construite încît să nu poată fi mistuite de incendii. O centură verde, lată de 10 km, urmează să separe incinta oraşului propriu-zis de suburbiile sale. Se apreciază că în 1975 oraşul va avea 27 de milioane de locuitori.

Dacă privim oraşele din acest punct de vedere, nu se schimbă numai mărimea lor, ci totodată creşte şi numărul oraşelor cu peste un milion de locuitori. În loc de 87 de oraşe cu peste un

milion de locuitori, cîte sînt pe glob dacă luăm în considerație numai teritoriile lor oficiale, există 120.

Potrivit recensămintelor tradiționale ale populației, Statele Unite nu au decît șase orașe cu peste un milion de locuitori — New York, Chicago, Los Angeles, Philadelphia, Detroit și San Francisco —, dar dacă ne orientăm după aria metropolitană, acestora li se adaugă alte șaptesprezece, printre care *Boston*, centrele industriale *Pittsburgh* și *Cleveland*, precum și capitala, *Washington*.

Și în Europa acest fel nou de a măsura mărimea orașelor duce la un rezultat uimitor. O serie de vechi centre cărora le lipsește o nimica toată pentru a atinge cifra oficială de un milion se dovedesc a fi orașe cu peste un milion de locuitori — *Amsterdam, Copenhaga, Lisabona, Stockholm*.

CELE MAI MARI ORAȘE ALE LUMII

(potrivit numărului de locuitori din „regiunea urbană", în măsura în care această regiune este sau poate fi consemnată în statistici ; în caz contrar se dă numărul locuitorilor recenzați pe teritoriul oficial al orașului)

	Locuitori (în milioane)		Cifre comparative	
	Regiunea urbană	Teritoriul oficial		
1 Tokio	20,0	11,4	Iugoslavia	18,8
2 New York	15,1	7,8	Renania de nord-Westfalia	15,9
3 Londra	10,0	8,3	Ungaria	10,1
4 Shanghai	9,5	7,4	Belgia	9,2
5 Paris	8,5	3,0		
6 Moscova	8,3	6,5	Grecia	8,4
7 Calcutta	8,2	5,6		
8 Buenos Aires	7,8	3,0	Baden-Württemberg	7,8
9 Los Angeles	6,8	2,8	Austria	7,1
10 Chicago	6,8	3,5	Saxonia inferioară	6,6
11 Bombay	6,1	4,2	Finlanda	4,5
12 Pekin	5,5	4,0		
13 Mexico	5,0	3,2	Elveția	5,6
14 Osaka	5,0	3,0	Hessen	4,8
15 Philadelphia	4,3	2,0		

Nu rareori iese la iveală o disproporție aproape grotească între întinderea reală a aglomerărilor de case și de oameni și

acea parte a aglomerării respective care oficial se numeşte „oraş". *Manchester*, centrul englez al industriei textile, apare în anuarele statistice de cele mai multe ori ca avînd 700 000 de locuitori ; zona urbană al cărei centru este Manchester e locuită de 2,4 milioane de oameni.

Cuvinte noi. Aici se ridică însă de îndată şi o altă problemă : spre apus regiunea urbană a oraşului Manchester se prelungeşte şi se uneşte pe nesimţite cu cea a oraşului Liverpool, tot astfel spre nord-est se contopeşte cu cea a oraşului Leeds (vezi harta de la p. 346). Zonele urbanizate ale acestor trei oraşe au, luate împreună, 5,5 milioane de locuitori. La răsărit de Manchester se află oraşul Sheffield, cu jumătate milion de locuitori, la nord de Manchester se înşiră vreo zece oraşe industriale mai mici. Marea regiune industrială din centrul Angliei *Liverpool—Manchester—Sheffield—Leeds* este practic un singur oraş gigantic, cu cel puţin 8 milioane de locuitori.

Astfel de aglomerări care însumează mai multe oraşe se numesc adeseori *peisaj urban.* Acest cuvînt ne va sluji şi în continuare, cu toate că nu e prea fericit ales, căci, neexistînd acolo un peisaj în sensul obişnuit al cuvîntului, ar trebui mai curînd să formăm un cuvînt care să nu fie legat de noţiunea de ţinut, ci să exprime noua situaţie. Dar şi un asemenea cuvînt ar putea să inducă în eroare. Căci dacă am face o deosebire de lexic între Londra şi Liverpool—Manchester—Sheffield—Leeds, denumind Londra oraş, iar cea de-a doua aglomerare — peisaj urban, nu am face de fapt o distincţie de ordin geografic, ci una de ordin politic. Zona industrială din centrul Angliei, leagănul aglomerărilor urbane moderne de tip industrial, e în aceeaşi măsură „oraş" ca şi Londra, cu singura deosebire că oficial nu i-a fost atribuită această denumire.

E drept că Londra corespunde mai mult noţiunii tradiţionale de oraş, deoarece are un centru, un nucleu care domină vestul oraşului, în timp ce aglomerării Liverpool—Manchester—Sheffield—Leeds îi lipseşte centrul. Acest lucru nu mai poate fi însă astăzi hotărîtor, căci numeroase oraşe, oficial recunoscute ca atare, ori posedă de vreme îndelungată mai multe centre, ori nu au nici unul.

Pînă la începutul erei industriale nu a existat oraş care să nu fi avut un centru bine delimitat : templu sau biserică, palat sau castel şi, mai ales, acel mare punct de întîlnire al locuitorilor oraşului care pe vremuri era denumit *agora* sau *forum*. Inițial era industrială a mai adăugat adesea un punct de cristalizare a centrului oraşului : gara principală. Fiind locul de trecere al unor mari mulţimi de oameni pe un spaţiu foarte limitat, gara, împreună cu piaţa din faţa ei şi cu bulevardul care de obicei porneşte de acolo, a jucat şi mai joacă şi azi în unele oraşe mari un rol însemnat din punct de vedere urbanistic, aşa cum e cazul la Frankfurt sau Zürich.

CELE MAI MARI ORAŞE ALE LUMII
LA DIFERITE EPOCI

Perioada	Oraşul	Pe atunci în	Astăzi în	Numărul maxim de locuitori
mileniul IV î.e.n.	Ur	Ţara Babilonului	Irak	30 000
mileniul III î.e.n.	Uruk	Ţara Babilonului	Irak	100 000
1700—700 î.e.n.	Babilon	Ţara Babilonului	Irak	150 000
secolul VII î.e.n.	Ninive	Asiria	Irak	120 000
600—400 î.e.n.	Babilon	Ţara Babilonului	Irak	350 000
400—300 î.e.n.	Pataliputra	Magadha	India	500 000
300—150 î.e.n.	Seleucia	Imperiul Seleucizilor	Irak	600 000
150 î.e.n. — e.n.	Roma	Imperiul roman	Italia	1 100 000
350—800	Bizanţ	Imperiul roman de răsărit	Turcia	700 000
800—900	Bagdad	Imperiul califilor	Irak	750 000
900—1100	Angkor	Regatul Khmer	Cambodgea	1 500 000
1100—1300	Hancijou	China	China	2 000 000
1300—1850	Pekin	China	China	2 550 000
1850—1920	Londra	Anglia	Anglia	8 000 000
1920—1957	New York	S.U.A.	S.U.A.	14 100 000
din 1957	Tokio		Japonia	20 000 000

Necrolog pentru centrul oraşului. De zeci de ani, şi în special de la cel de-al doilea război mondial încoace, automobilul şi avionul au desfiinţat practic centrul oraşului. Spre deosebire de gară, aerodromul poate să nu fie situat în centru. Poarta oraşului spre lume s-a deplasat spre marginea lui. Automobilul permite posesorului său să-şi aleagă locuinţa departe de centru, şi în felul acesta desfiinţează de fapt hotarele oraşului.

La *Berlin* s-au cristalizat încă în perioada dintre cele două războaie mondiale trei centre : vechiul centru reprezentat de Alexanderplatz, vestitul centru format de Potsdamer Platz—Friedrichstrasse—Unter den Linden, şi noul centru dominat de Gedächtniskirche. Azi Berlinul are două centre distincte : Gedächtniskirche şi Kurfürstendamm în apus şi aleea Karl Marx în răsărit. Ce-i drept, acest fenomen este în mare măsură rezultatul unei situaţii politice aparte, însă fenomene asemănătoare se găsesc şi în alte oraşe care nu sînt împărţite în două.

În 1929, pintr-o singură trăsătură de condei, oraşele Barmen şi Elberfeld au fost transformate într-un nou oraş — *Wuppertal,* pentru că ele se contopiseră, de fapt, de mult şi, firesţe, pentru că sînt situate în valea rîului Wupper. Nici pînă azi aceste oraşe n-au un centru comercial şi de trafic comun. În numeroase oraşe mari ale Americii, în urma apariţiei unui brîu de centre comerciale (shopping centers) care se dezvoltă în suburbii (suburbs), vechile centre ale oraşelor şi-au pierdut aproape complet însemnătatea de odinioară.

Cel mai mare oraş al Germaniei. Una dintre cele mai cunoscute aglomerări urbane, cu numeroase centre comerciale, dar fără un centru propriu-zis, este bazinul Ruhr ; acesta, dacă nu-l priveşti din punct de vedere oficial şi politic, ci geografic şi sociologic, ar trebui denumit *Ruhrstadt* (oraşul Ruhr).

Între Duisburg la apus şi Dortmund la răsărit sînt cel puţin 16 oraşe de reşedinţă districtuală care s-au contopit într-o zonă industrială cu 4,1 milioane de locuitori. Ea e în fond cel mai mare oraş al Germaniei, chiar dacă oficial e împărţită în mai multe oraşe, dintre care cele mai mari poartă numele de Essen, Dortmund, Duisburg şi Gelsenkirchen. Nici un automobilist n-ar putea să deosebească diferitele „oraşe" dacă autorităţile

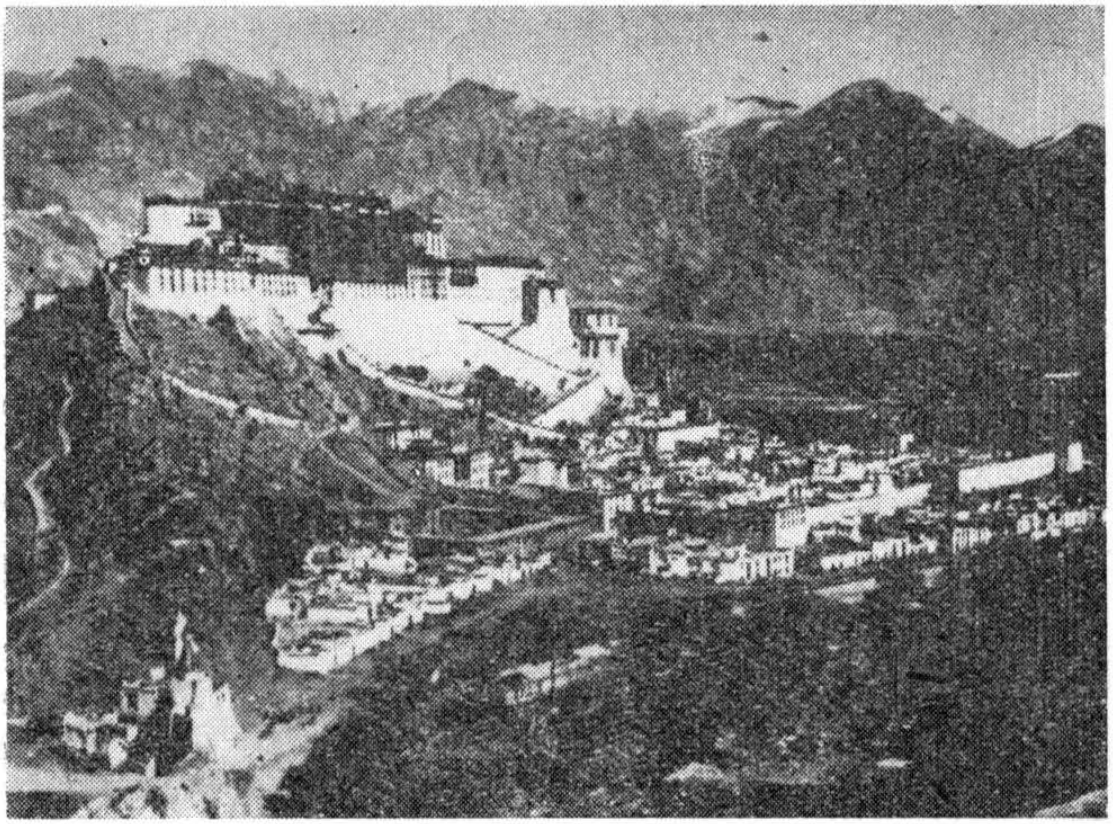

Oraş la altitudinea de 3 600 m : Lhasa, capitala Tibetului, cu palatul Potala, fosta reşedinţă a lui Dalai Lama (Foto Ullstein)

Oraş în pustiu : Mecca — oraşul sfînt al islamului. În centru — Kaaba (Foto Ullstein)

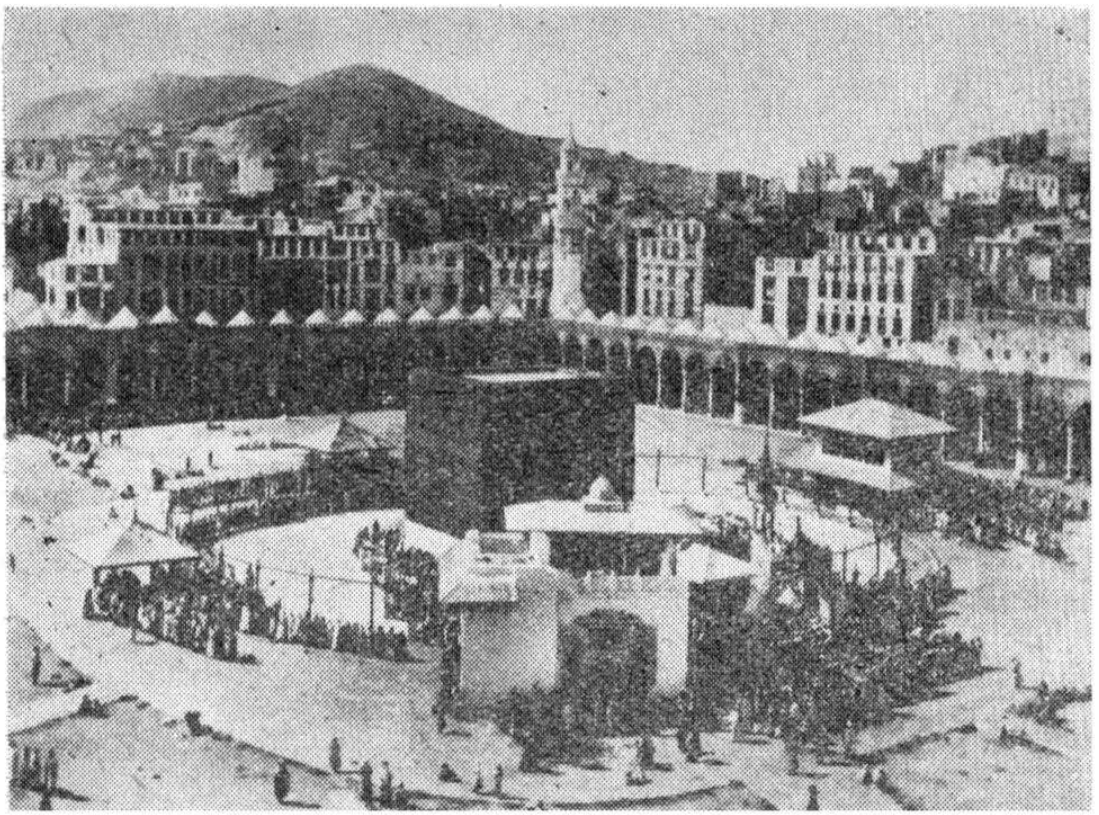

Oraș din lut : Kano, vechi oraș comercial din nordul Nigeriei. Majoritatea caselor sînt construite din lut, nisip și apă, care s-au întărit, devenind un material asemănător betonului (Foto Ullstein)

Oraș în tundră : Vorkuta, oraș carbonifer așezat la nord de cercul polar, în partea europeană a Uniunii Sovietice. Arhitectură specific sovietică (Foto Ullstein)

competente nu ar fi împărțit Ruhrstadt cu ajutorul unor tăbliță indicatoare.

Nu poate exista nici o îndoială asupra caracterului urban unitar al acestei adevărate „oale de cărbuni". S-ar mai putea discuta dacă unele districte, ca de pildă Krefeld la apus și Hamm la răsărit, țin și ele de Ruhrstadt, care în felul acesta ar ajunge la 4,9 milioane de locuitori.

Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk (Uniunea pentru construcții de locuințe în bazinul carbonifer Ruhr), întemeiată în 1920 ca oficiu pentru sistematizarea teritoriului, nu cuprinde, ce-i drept, orașul Krefeld, în schimb include Hagen și cîteva districte cu caracter semirural, delimitînd un ținut urban cu o populație de 5,7 milioane de locuitori. Dar dacă în acest spațiu este cuprins și Hagen, atunci ar putea face parte din Ruhrstadt și întregul lanț de orașe aflate la sud de regiunea Ruhr propriu-zisă, capătul acestui lanț spre răsărit fiind chiar Hagen. E vorba de : Wuppertal—Solingen—Düsseldorf—Mönchengladbach. Desigur, între ele se află și zone cu o populație mai puțin densă, nici una dintre aceste zone nedepășind totuși ca mărime Grunewald, care este înglobat în hotarele oficiale ale Berlinului.

Acest *Rein-Ruhr-Stadt* (orașul Rin-Ruhr) ar fi, cu cei 7,1 milioane de locuitori ai săi, unul dintre cele mai mari orașe ale lumii ; cu suprafața lui de 4 070 km², el este totuși mai mic decît aria metropolitană a orașului Los Angeles, în care locuiesc mai puțini oameni (6,7 milioane de locuitori pe 4 400 km²), și abia dacă acoperă cît o treime din teritoriul oficial al orașului Kiruna din Suedia. Comparat cu unele localități pe care le numim de pe acum „oraș", el ar corespunde întru totul atît noțiunii curente de oraș, cît și noțiunii de oraș din punct de vedere politic, iar din punct de vedere geografic el *este* un oraș.

În susul Rinului peisajul urban se întinde și mai departe, de la Düsseldorf, trecînd prin Leverkusen, spre Köln, de unde se continuă în lanțul orașelor Bonn—Bad Godesberg—Königswinter—Mehlem—Honnef—Remagen ; aici trenul nu are de traversat întinderi virane nici măcar de mărimea „grădinii engleze" de pe teritoriul oficial al orașului München. În acest

spațiu de aglomerare de pe Rin și Ruhr locuiesc 10 milioane de oameni.

Aproape întregul curs al Rinului este de altfel însoțit de un șir atît de des de orașe și sate, încît aici putem folosi termenul

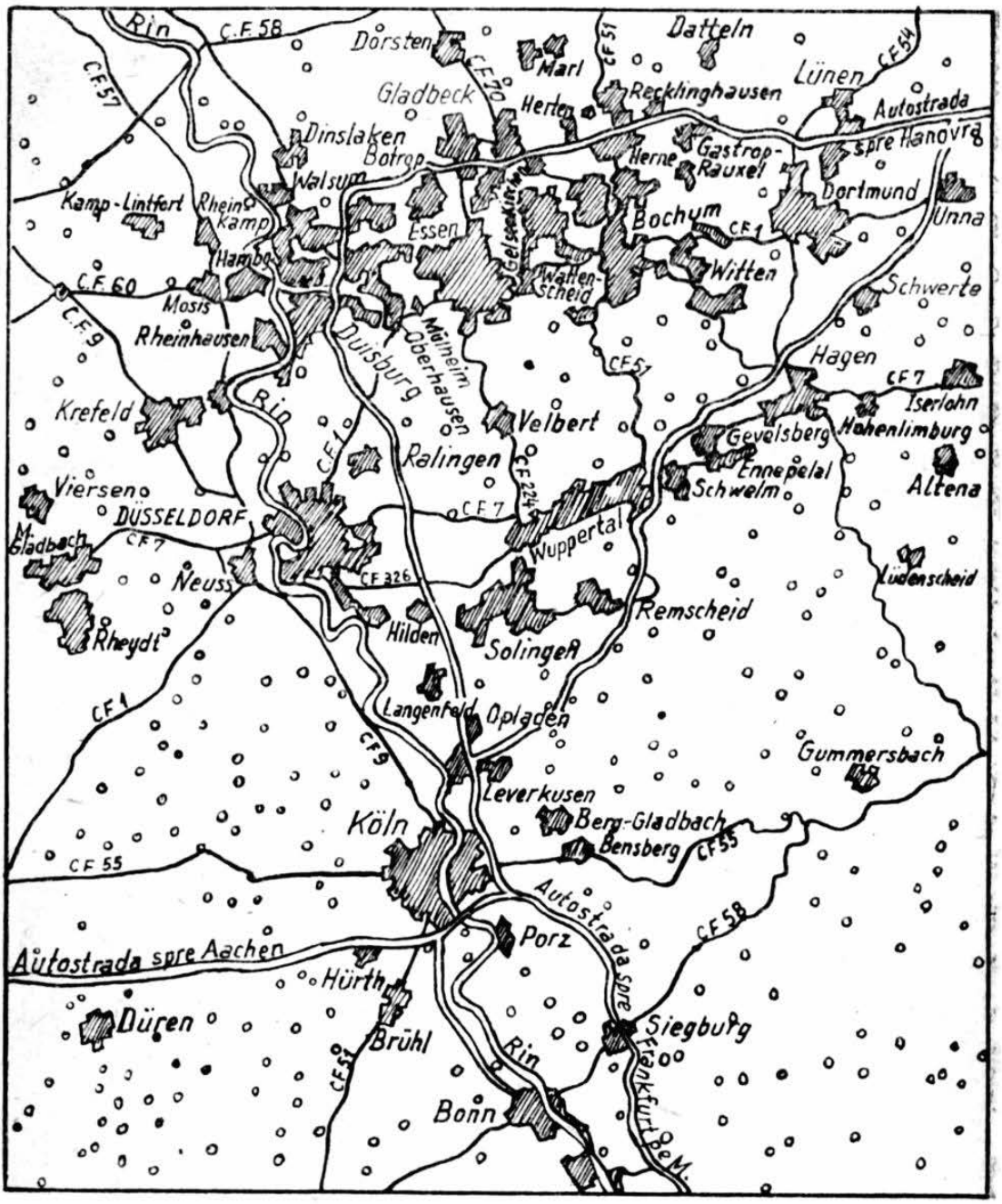

de specialitate *peisaj urbanizat* (spre deosebire de peisajul urban în care nu există un „peisaj" în accepția inițială a cuvîntului). Asemenea peisaje urbanizate se întind și în jurul lacului Teger din Bavaria superioară, pe Riviera de la San Remo, trecînd prin Monaco, Nisa, Cannes, pînă aproape de Toulon, precum și în sudul Floridei de-a lungul țărmului.

Peisaje urbane fără peisaje. A căuta oraşe gigantice care nu apar în statistici nu este o joacă cu denumiri şi cifre. Dimpotrivă, este o încercare de a restabili, împotriva arbitrarului şi a considerentelor politice care determină delimitarea oraşelor de către autorităţi, anumite criterii clare care să îngăduie stabilirea proporţiilor reale la care a ajuns procesul de urbanizare. Consecinţele materiale, psihice şi sociale ale traiului în marile oraşe se vădesc şi acolo unde serviciile cadastrale ignoră existenţa marelui oraş. Problemele marelui oraş nu pot fi rezolvate de cei care nu reuşesc să-l vadă.

Peisaje urbane sau oraşe aşezate în lanţ, ca cele de azi de-a lungul Rinului, au existat şi înainte. Cel mai vechi şir de oraşe se afla, în urmă cu 5 000 de ani, pe malurile Eufratului în ţara Babilonului. Însuşi oraşul Babilon forma, împreună cu Kiş şi Borsippa, un peisaj urban, aşa cum vor fi mai tîrziu Atena cu Pireu şi Faleron. La începutul epocii moderne, oraşe mari s-au grupat pe un spaţiu îngust în cîmpia fluviului Po, în Flandra (Bruges—Gent—Anvèrs) şi în Olanda (Dordrecht—Leiden—Utrecht—Amsterdam).

Pe vremea aceea peisajul urban era o excepţie. Azi astfel de peisaje există cu sutele, globul pămîntesc fiind pe cale să se transforme într-un peisaj urbanizat, ba poate chiar într-un singur peisaj urban.

Dacă autorităţilor competente le-ar trece prin minte, ele ar putea fără greutate să devină în regiunea *Frankfurt* naşii unui oraş care, în funcţie de hotarele stabilite, ar număra între 1,4 şi 2,2 milioane de locuitori ; acest oraş ar cuprinde Wiesbaden—Mainz—Rüsselsheim—Frankfurt—Bad Homburg—Offenbach—Hanau. *Mannheim* şi Ludwigshafen, *Nürnberg* şi Fürth, lanţul oraşelor de pe Neckar, în spaţiul *Stuttgart*—Esslingen, şirul oraşelor Winterthur—*Zürich*—Baden—Olten sînt alte exemple de peisaje urbane pe care nu le găseşti în statistici.

Dacă ar fi sau nu cazul să fie oficial unite într-un oraş, aceasta e o altă problemă, complet diferită ; motive de ordin administrativ sau psihologic pot fi o piedică în anumite cazuri. Dar, independent de situaţia oficială, administraţiile oraşelor nu-i pot împiedica pe locuitorii suburbiilor, administrativ inde-

pendente, să frecventeze, în afara fabricilor şi birourilor, teatrele, stadioanele şi spitalele oraşului.

În nordul Franţei există un oraş cu jumătate milion de locuitori care răspunde la trei nume : *Lille, Roubaix* şi *Tourcoing*. Peste 4 milioane de locuitori are oraşul *Olanda de Vest*, alcătuit din mai multe componente, cele mai importante fiind Amsterdam, Haga şi Rotterdam. Spaţiul *Newcastle—Sunderland* din nord-estul Angliei este practic un oraş cu peste un milion de locuitori. Un oraş gigantic, al cărui vîrf nordic se numeşte Harkov, se află în zona industrială din Ucraina de sud-est.

Dacă ar exista un oraş cu numele Gange. Dar cele mai mari peisaje urbane le întîlnim în afara Europei. *Oraşul Nil*, acea aglomerare de oameni de la gura Nilului, cuprinsă în triunghiul Cairo—Alexandria—Port Said, are aproximativ 13 milioane de locuitori. Pe coasta de sud-vest a Indiei, pe insula Java, unde populaţia este extrem de densă (59 de milioane de locuitori pe o suprafaţă ca cea a Greciei), pe insulele din sudul Japoniei, în spaţiul *Canton—Hong Kong* ar fi posibilă legiferarea chiar şi peste noapte a unor noi delimitări administrative prin care ar apărea oraşe cu zeci de milioane de locuitori.

Aproximativ 35 de milioane de locuitori are lanţul de oraşe, lung de 650 km, aproape fără să fie întrerupt de nici un peisaj rural, care se întinde în nord-estul S.U.A. — *Boston—Providence—New York—Philadelphia—Baltimore—Washington*. E cea mai mare aglomerare de oraşe gigantice de pe planeta noastră. Spre vest este legată de cea mai mare zonă industrială a lumii — şirul de oraşe *Pittsburgh—Cleveland—Detroit—Chicago*. Din centrul New Yorkului trebuie să străbaţi în unele direcţii peste 150 km ca să ajungi la o regiune neurbanizată.

Dacă o autoritate competentă ar găsi cu cale să legalizeze crearea unui oraş Ianţzî de-a lungul fluviului Ianţzî de la Shanghai în sus, ar fi descoperit cu adevărat „cel mai mare oraş al lumii" — afară doar dacă altă oficialitate n-ar declara drept oraş cea mai mare aglomerare de oameni de pe glob, cea din valea Gangelui, între Delhi şi Calcutta. Ar depinde numai de

forul respectiv dacă *orașul Gange* ar urma să aibă 50 sau 70 de milioane de locuitori sau chiar mai mulți.

Córtez știa mai multe decît noi. Dar o asemenea formație ar mai fi un „oraș" ? Córtez știa ce este un oraș — un zid și o piață înăuntrul lui. Noi nu știm. De cînd hotarul nu mai e stabilit printr-un zid, nu mai putem defini cu exactitate ce este un oraș. Orașul antic seamănă oarecum cu o clădire unică, porțile orașului servind drept uși ale casei, ulițele drept coridoare, iar piața drept cameră de zi sau curte interioară, unde se întîlnea „familia orășenească". Apoi zidurile au căzut — la München în 1795, la Viena în 1858, la Berlin în 1861 și la Paris în 1919. De atunci putem afirma că ne aflăm într-un oraș cînd sîntem la Hamburg pe Jungfernstieg sau la Viena pe Ring, dar nu avem nici un criteriu sigur pentru a stabili unde încetează Hamburg să mai fie oraș, unde începe satul sau zona rurală.

Orașele își întind tentaculele pînă departe în așezările rurale. Năpădesc ținuturi, țări, continente. Locuitorii satelor se îmbulzesc spre orașe, iar orașele se infiltrează în sate și le înghit. În teritoriile oficiale ale orașului sînt incluse cîmpii și păduri care în epoca zidurilor împrejmuitoare n-ar fi putut face niciodată parte dintr-un oraș. Iar suburbiile, cu vile și așezări muncitorești, situate în afara razei oficiale a orașului, prelungesc orașul și mai departe, printre ogoare și pășuni.

Urbanizarea pămîntului se desfășoară azi în bună parte *în afara* zonelor care poartă oficial denumirea de „oraș". Se șterg hotarele dintre oraș și sat. Dar orașul nu se va ruraliza, dimpotrivă, satul se va urbaniza. Pămîntul devine oraș.

CAPITOLUL

III

AVALANȘA DE OAMENI ȘI DE ORAȘE

În fiecare dimineață, cînd ne trezim, omenirea a sporit cu un număr egal cu cel al populației unui mare oraș, ca de pildă Lausanne sau Heidelberg. În următorii 40 de ani va spori cu echivalentul a 30 000 de orașe mari — sau a 3 000 de orașe cu peste un milion de oameni — sau a 200 de orașe gigantice, de proporțiile New Yorkului de azi !

Jonglerii cu cifre. Există o anecdotă referitoare la inventatorul (necunoscut) al șahului : oferind spre cumpărare unui maharadjah jocul său, acesta l-ar fi întrebat de preț. Un bob de grîu pentru primul pătrat, a răspuns inventatorul, două boabe pentru al doilea, patru pentru al treilea, opt pentru al patrulea și așa mai departe, pentru fiecare din cele 64 de pătrate dublul cifrei anterioare. Maharadjahul, încîntat că scapă atît de ieftin — după cum i se părea lui —, a încheiat tîrgul.

Dacă ar fi avut cunoștințe mai solide de matematică, s-ar fi lăsat desigur păgubaș, căci în întreaga Indie nu exista atîta grîu încît să-l fi putut plăti pe inventator. Pentru al 20-lea pătrat maharadjahul ar fi trebuit să plătească peste jumătate de milion de boabe de grîu. Pentru pătratul al 31-lea s-ar fi ajuns

la peste un miliard de boabe, iar cifra pentru pătratul al 64-lea nu mai poate fi exprimată cu ajutorul numerației obișnuite.

Asemenea surprize ne rezervă efectul dublării în progresie. În prezent omenirea se dublează la fiecare 40 de ani. În 1961 populația lumii a depășit limita de trei miliarde. În anul 2 000 vor trăi aproximativ 6 miliarde de oameni. Dacă rata de creștere se va menține la același nivel, atunci în jurul anului 2160 vor trăi 100 de miliarde de oameni, ceea ce înseamnă că întreg pămîntul locuibil va fi un singur oraș. Peste 600 de ani, fiecărui locuitor din cei 150 000 de miliarde i-ar reveni din suprafața uscatului doar un metru pătrat ; peste 700 de ani, șase oameni ar trebui să-și împartă fiecare metru pătrat, iar în 1 700 de ani omenirea ar avea aceeași greutate ca și astrul pe care-l populează.

Omenirea se înmulțește în ciuda războaielor mondiale. Dacă continui calculul, te apucă ameteala. Din fericire, înmulțirea populației nu este însă numai un exercițiu de calcul. Cîndva, înainte de a se ajunge la cifrele de mai sus, lavina umană se va opri, să sperăm printr-un act al rațiunii, și nu ca urmare a unei catastrofe. Unde anume se va opri și cum va reuși pînă atunci omenirea să o scoată la capăt cu uriașele dificultăți de care se va lovi — iată problema nr. 1 care așteaptă o rezolvare în următoarele decenii. Oameni politici, economiști, demografi și teologi duc de pe acum discuții aprinse cu privire la mijloacele și posibilitățile unei soluții.

Incontestabil este însă faptul că pentru anul 2000 va trebui să contăm pe o populație mondială de circa 6 miliarde și că explozia demografică nu va fi încă stăvilită. Organizația Națiunilor Unite apreciază că numărul oamenilor pe pămînt se va „stabiliza" undeva între 10 și 25 de miliarde. Aici nu e vorba de o joacă cu cifrele unui viitor îndepărtat : peste 70 de ani, la rata actuală de creștere a populației, vor exista 10 miliarde de oameni, iar peste 120 de ani, 25 de miliarde.

A folosi expresia „*explozie* demografică" nu este o exagerare. Se pare că de-a lungul a sute de mii de ani pe pămînt au existat mai puţin de un milion de oameni. Pentru ca numărul lor să atingă un miliard au trebuit să treacă circa 600 000 de ani, adică de la naşterea speciei noastre pînă în 1830. Dar după aceea n-a mai durat decît 100 de ani pînă ce s-a ajuns la al doilea miliard, respectiv din 1830 pînă în 1930. La sfîrşitul îngrozitorului măcel provocat de cel de-al doilea război mondial, omenirea înregistra un spor de 170 de milioane de oameni. Pînă la atingerea celui de-al treilea miliard n-au mai trecut decît 31 de ani, din 1930 pînă în 1961. În cei 39 de ani care au mai rămas din mileniul nostru, numărul oamenilor va creşte cu încă o dată aproximativ 3 miliarde, adică cu acea cifră la care omenirea a ajuns de la originile sale pînă în 1961.

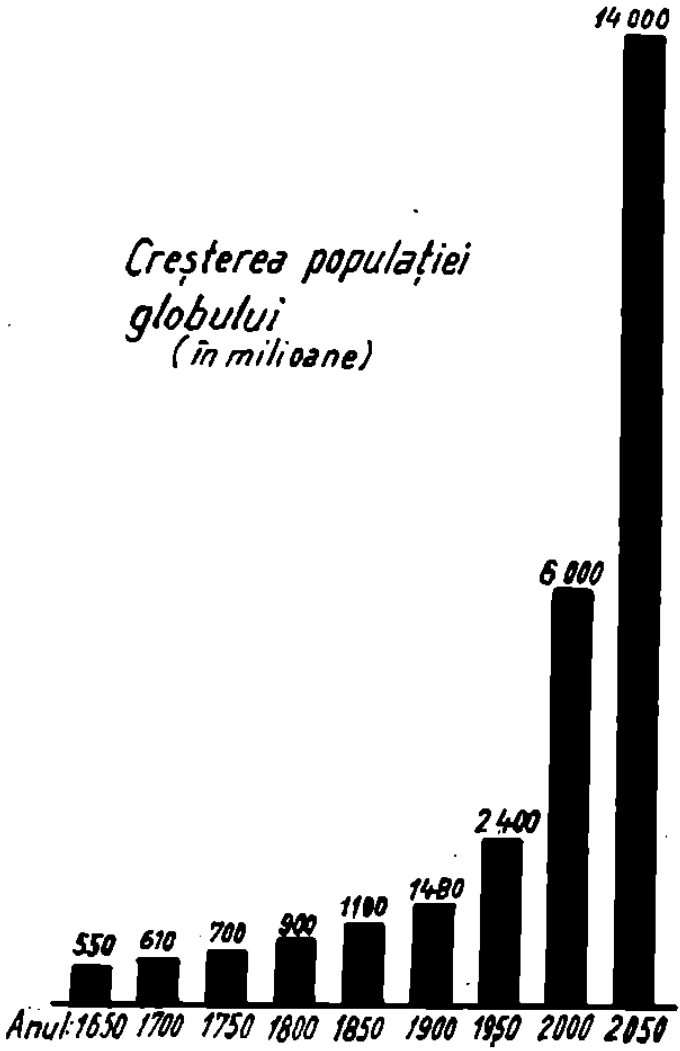

Există prea mulţi oameni flămînzi. Medicii îşi contemplă consternaţi opera. Ştiinţa medicală a desfiinţat străvechiul echilibru aproximativ ce exista între naşteri şi decese. Bătălia încununată de succes împotriva epidemiilor şi a mortalităţii infantile a dublat durata medie a vieţii omeneşti — în Europa şi America de Nord încă înaintea primului război mondial, în Asia, Africa şi America de Sud în chip fulgerător după cel de-al doilea război mondial.

În prezent cel mai mare excedent demografic îl au Asia de sud-est și America de Sud. Se poate deci presupune unde se vor afla în următoarele decenii cele mai mari ținuturi urbane — pe țărmurile mărilor și în văile fluviilor Chinei, Indiei și Indochinei, pe coasta de răsărit a Americii de Sud, de la Buenos Aires pînă la Pernambuco (Recife) și, probabil, ca și pînă acum, în nord-estul Statelor Unite și în nord-vestul Europei.

Totodată, în țările locuite de populația de culoare se poate observa un fenomen identic cu cel petrecut la noi în secolul al XIX-lea. Abia după cîteva generații — în Europa a durat aproximativ o sută de ani — numărul copiilor se adaptează noilor condiții. Un popor obișnuit de milenii ca fiecare al doilea copil să moară în primii ani de viață nu se poate împăca sufletește, peste noapte, cu ideea că de fapt nu mai este necesar să aduci pe lume decît jumătate din numărul copiilor, dat fiind că vaccinările și D.D.T.-ul au făcut minunea de a menține în viață aproape toți copiii care se nasc.

Agricultura nu poate satisface sarcina de a hrăni la fiecare 25 de ani o populație dublată, așa cum ar fi necesar în unele țări ale Asiei de sud-est. Ajutorul pe care îl dau popoarele îndestulate în prezent ar putea fi mult mai mare. Dar a sătura pe toți oamenii ar întrece totuși capacitatea lor. Producția mondială de alimente a rămas, încă din 1939, în urma creșterii populației pe glob. Pentru ca în viitorii 40 de ani lumea să poată rezista fără catastrofa unei dublări a populației se cere un efort imens din partea tuturor popoarelor.

Dacă etapele evoluției se vor succeda ca în Europa și America de Nord după prima revoluție industrială, și anume în așa fel încît natalitatea să se adapteze treptat scăderii mortalității, atunci creșterea excesivă a populației s-ar putea reduce încetul cu încetul. Tocmai pe acest raționament își întemeiază Națiunile Unite evaluarea cu privire la faptul că cifra populației mondiale se va stabiliza între 10 și 25 de miliarde.

Pentru și împotriva îngrădirii nașterilor. Nu e neapărat obligatoriu să se întîmple așa. Judecînd după o serie de fapte s-ar putea ca într-un viitor apropiat avalanșa nașterilor să aibă un ritm și mai accelerat.

După cel de-al doilea război mondial în majoritatea vechilor țări industriale se poate observa din nou o creștere a numărului de copii sau, cel puțin, o creștere a excedentului de nașteri. Statele Unite sînt renumite în privința marelui număr de nașteri. În 1938 au existat două țări în care mortalitatea era mai mare decît natalitatea — Franța și Austria. Astăzi nu mai există asemenea state.

Și părerea potrivit căreia dacă n-ar exista un aflux de populație din mediul rural cele mai multe orașe mari ar trebui încetul cu încetul să se depopuleze este depășită. Orașul Paris are un excedent de nașteri, München, începînd din 1957, la fel ; la Roma și Los Angeles excedentul este chiar considerabil, iar în multe metropole ale lumii de culoare, el este îngrijorător.

Majoritatea metodelor de îngrădire a nașterilor care în prima jumătate a secolului nostru au dus, în Europa și America de Nord, la o scădere a nașterilor sînt condamnate de către biserica catolică.

China a încetat în 1959 campania de îngrădire a nașterilor începută cu trei ani înainte. În anul 2000 vor exista aproximativ 1,4 miliarde de chinezi, un număr aproape egal cu cel al populației mondiale din 1900.

Există destule motive care pledează în favoarea tezei că populația lumii se va stabiliza mai curînd la 25 de miliarde decît la 10 miliarde, mai ales dacă luăm în considerație promisiunile medicilor americani și sovietici care spun că, mai curînd sau mai tîrziu, vor prelungi durata vieții omenești la 100 sau 130 de ani. De altfel e puțin probabil că omenirea va putea vreodată înceta să mai sporească. În orice caz, după cîte știm, în primii 600 000 de ani ai istoriei sale, o asemenea situație nu a existat.

În cel mai bun caz trebuie să contăm pe faptul că numărul oamenilor pe glob va crește de patru ori (de la 3 la 12 miliarde) într-un timp relativ scurt, probabil în decurs de numai 80 de ani — un timp deci pe care îl vor mai apuca mulți din cei ce trăiesc astăzi.

Legea lui Sombart și cea a lui Parkinson. De patru ori atîția oameni înseamnă oare aceasta orașe de patru ori mai mari și

de patru ori mai multe ? După toate cîte se pot întrevedea pînă acum rezultă că oraşele vor fi de opt, de douăsprezece, de şaisprezece ori mai mari. Şi aceasta din trei motive.

Primul : Dacă în următorii 80 de ani în ţările slab dezvoltate nu se va crea o industrie puternică, cei mai mulţi oameni de culoare vor fi ameninţaţi să piară de foame. Dacă însă, aşa cum nădăjduim, printr-un ajutor pe care avem obligaţia să-l dăm, acolo va lua naştere o industrie puternică, atunci, în mod automat, vor apărea numeroase oraşe industriale, repetîndu-se evoluţia străbătută de Anglia şi de regiunea Rin-Ruhr.

Al doilea : Modernizarea agriculturii şi sporirea producţiei agrare pot fi realizate numai dacă se va merge pe calea care va necesita mai *puţini* oameni decît pînă acum. Un fermier american cu un tractor şi o combină produce mai mult decît 50 de ţărani indieni. Dacă aceşti 50 de indieni nu mai vor să flămînzească, unul din ei trebuie să capete o combină, iar ceilalţi trebuie să plece la oraş pentru a deveni muncitori industriali.

Al treilea : De la începutul erei industriale, oraşele cresc mai repede decît ar reclama-o sporirea populaţiei şi chiar cerinţele dezvoltării industriale. Economistul Werner Sombart a enunţat „legea valorii duble a locului de muncă", afirmînd că fiecare loc de muncă nou creat în sfera industriei atrage după sine, în mod automat, crearea unui alt loc de muncă în sfera aprovizionării, administraţiei şi deservirii. Un nou loc de muncă într-o fabrică înseamnă deci că două familii găsesc la oraş de lucru şi, ca atare, mijloace de subzistenţă.

Dar în marile oraşe contemporane vom putea probabil porni de la o „valoare triplă a locului de muncă" : o dată ce un oraş, datorită muncitorului şi celui care-l administrează şi-l aprovizionează, a intrat în categoria oraşelor mari, el exercită o suficientă putere de seducţie pentru a atrage oameni în oraş, fie că există sau nu un loc de muncă pentru ei. Atracţia exercitată de oraş nu poate fi decît în parte explicată prin considerente economice.

În sfîrşit, pentru expansiunea oraşelor are importanţă şi legea privind creşterea numărului administratorilor, formulată de istoricul britanic C. Northcote Parkinson în perfida lui satiră

„Legea lui Parkinson". Potrivit acestei legi, funcţionarii de stat şi particulari au o pornire firească şi imperioasă de a mări numărul subalternilor lor, de a-şi procura reciproc de lucru, ceea ce ar necesita noi funcţionari, această specie înmulţindu-se prin sciziparitate.

Nu vrem să ne meargă mai bine! Teoretic, chiar dacă populaţia lumii s-ar ridica la 12 miliarde, fiecare om ar avea atîta loc încît n-ar trebui să existe nici un singur oraş suprapopulat. Dacă pe baza criteriilor actuale evaluăm pămîntul locuibil la o treime din întreaga suprafaţă terestră, calculul ne arată că fiecare om ar mai dispune şi atunci de peste 4 000 m², adică atît cît o grădină foarte mare.

Dar la ce bun? În prezent fiecărui locuitor al pămîntului îi revin teoretic 16 000 m² de pămînt locuibil şi totuşi nu ne folosim de el. Pe 7% din suprafaţa uscatului, şi anume în regiunile cele mai civilizate din sudul şi estul Asiei, din Europa şi din S.U.A., se înghesuie 70% din populaţia lumii. În Hamburg fiecare locuitor se mulţumeşte cu 410 m², în centrul New Yorkului cu 30 m², în cartierele mizere din Hong Kong şi Calcutta cu 3 pînă la 4 m². În 1955 guvernul Chinei a lansat cuvîntul de ordine „Înapoi la ţară", reducînd populaţia Shanghaiului de la 6,1 la 5,5 milioane. Dar în zadar. Între timp numărul celor ce locuiesc în perimetrul oficial al Shanghaiului a ajuns la 7,4 milioane, iar în adevăratul Shanghai trăiesc 9,5 milioane de oameni.

Cînd europenii au pus stăpînire pe America de Nord şi Australia, acestea erau aproape pustii şi fiecare imigrant ar fi putut lua lesne în stăpînire cîte un kilometru pătrat. Ce s-a făcut în realitate? Imigranţii s-au adunat şi s-au înghesuit pînă au ajuns să se îmbrîncească şi să se împingă unii pe alţii.

Australia este şi astăzi continentul cu cei mai puţini oameni pe kilometrul pătrat, dar în nici o ţară din lume nu s-a adunat în marile oraşe o parte atît de mare a populaţiei ca acolo. În cele opt mari oraşe ale continentului trăiesc 57% din întreaga populaţie. Emigranţii, cărora li se păruse probabil că sînt prea îngrămădiţi în vechea lor patrie, s-au fixat în patria cea nouă de predilecţie acolo unde este cea mai mare îmbulzeală.

În Europa, în principiu, lucrurile se prezintă la fel. În Franța sate întregi sînt părăsite, numărul locuitorilor din regiunea de munte s-a înjumătățit în ultima sută de ani, iar ogoare care însumează suprafața Belgiei zac în paragină, în timp ce Parisul crește neîncetat.

În Germania ponderea populației care locuiește în marile orașe a crescut de la 4,8% în 1871 la 30,4% în 1933.

În Rusia lui Petru cel Mare au locuit în orașe 5% din populație, în 1936 procentul ajunsese la 33%, iar în 1959 la 48%. În Uniunea Sovietică numărul orășenilor crește de două ori și jumătate mai repede decît acela al întregii populații.

Orașul din centrul Europei cu cel mai rapid ritm de creștere este München. An de an acest oraș sporește cu 30 000 de oameni, în timp ce Tokio sporește cu 320 000.

În orașele cu peste un milion de oameni locuiau în 1914 doar 2,2% din populația lumii, astăzi — 9,7%, adică aproape fiecare al zecelea om trăiește într-un oraș gigantic (în calcul nefiind cuprinse orașele care oficial nu sînt recunoscute ca atare, cum ar fi bazinul Ruhr).

Orașe mari care se atrofiază există doar izolat. Într-o lume în care procesul de urbanizare se produce într-un ritm vertiginos, ele constituie excepții.

Atingînd 772 000 de locuitori în 1959, *Köln* a fost ultimul oraș vest-german care și-a depășit numărul de locuitori dinainte de război. *Hiroshima* și *Nagașaki* au de mult un număr considerabil mai mare de locuitori decît înaintea distrugerii lor. S-ar fi putut crede că orașele crunt încercate, orașele blestemate, vor fi ocolite, însă năzuința spre oraș n-au putut-o pînă acum stăvili nici chiar bombele atomice.

Avantaje fiscale pentru cei ce se mută în provincie. Cifrele indicate de unele enciclopedii contrazic numai aparent cele de mai sus. Este adevărat că *Marsilia* și *Lyon* sînt azi mai mici decît în 1939, scăderea populației lor este compensată de o creștere considerabil mai mare a populației *Parisului*. Și în Franța urbanizarea progresează, și încă în forma cea mai neindicată : prin creșterea excesivă a unui singur oraș gigan-

tic, creştere căreia guvernul caută cu desperare să-i pună stavilă prin încercări de descentralizare. Firmele care-şi mută sediul din Paris în provincie primesc premii şi se bucură de avantaje fiscale. Statul îngreuiază crearea de noi întreprinderi la Paris. Construirea unui local pentru birouri depăşind 50 m² trebuie autorizată de o comisie interministerială. Şcoli tehnice de stat sînt transferate în oraşe mai mici. Cu toate acestea, regiunea urbană Paris şi-a sporit populaţia în anii 1958—1959 cu 200 000 de locuitori, iar din 1955 cu peste 800 000. Multe firme îşi mută sediul doar la depărtarea necesară pentru a putea obţine premiul, adică nu se duc în Bretania sau Pirinei, ci în imediata apropiere a Parisului, astfel încît, în fond, nu fac decît să extindă şi mai mult ţinutul urban Paris.

Singura cifră care nu creşte este aceea a numărului de locuitori din perimetrul oficial al oraşului Paris. Populaţia perimetrului oficial al oraşului *New York* s-a redus din 1950 pînă în 1960 cu 100 000 de oameni, ajungînd deci să fie în acest din urmă an de 7,8 milioane de locuitori. Populaţia ariei metropolitane a New Yorkului a cunoscut însă în ultimii zece ani un spor de 2,2 milioane de oameni.

Avem aici din nou de-a face cu un efect al birocraţiei, căci hotarele administrative ale oraşului nu coincid cu cele reale. La fel se poate afirma că populaţia marilor oraşe industriale *Liverpool* şi *Sheffield* scade doar dacă raza lor este măsurată potrivit unei convenţii care nu are nici o legătură cu realitatea geografică.

În aceste oraşe se repetă, într-o formă mai atenuată, ceea ce i s-a întîmplat vechiului orăşel *Londra*: în 1700 a avut 200 000 de locuitori, în 1841 numai 124 000, azi — 5 000. Din ceea ce în trecut se numea Londra a rămas numai *City*, cartierul birourilor şi al băncilor din centrul acestui oraş gigantic, centru în care lucrează un milion de oameni, şi tocmai de aceea nu mai rămîne spaţiu şi pentru locuit. Dacă astăzi Londra ar fi oficial redusă la vechile ei hotare, unele statistici nu ar ezita, probabil, s-o elimine complet, deoarece, de obicei, oraşele cu 5 000 de locuitori nu sînt consemnate nominal în asemenea lucrări. Pînă şi în comitatul Londra, care a luat

naştere în 1888, cifra locuitorilor e în scădere. Dar *oraşul* Londra, privit nu ca entitate administrativă, ci ca una geografică, continuă să crească impetuos.

Aici Brecht s-a înşelat. Înlăturarea zidurilor ocrotitoare, calea ferată şi, în mai mare măsură, automobilul au îngăduit oraşelor să nu se mai înghesuie pe un spaţiu atît de strîmt ca în antichitate şi în evul mediu. Am mai vorbit despre acea oră de drum care din vechime constituia maximum de timp acceptabil pentru a ajunge de la locuinţă în centru sau la locul de muncă. Într-o vreme cînd nu existau mijloace de transport în comun se puteau parcurge într-o oră circa 3 km (în linie dreaptă); o dată cu tramvaiul şi cu linia ferată suburbană — circa 20 km, cu automobilul propriu, în funcţie de starea şoselelor, 30 pînă la 60 km. Suprafaţa oraşelor s-a adaptat aproape întocmai evoluţiei mijloacelor de locomoţie.

Nicăieri expansiunea oraşelor nu este mai impetuoasă ca în Statele Unite, ţara automobilului. După primul război mondial, şi mai ales după cel de-al doilea, deplasarea locuinţelor spre suburbii a luat proporţii foarte mari. În S.U.A., din 1950 pînă în 1958, cifra locuitorilor din perimetrele oficiale ale oraşelor a crescut cu 4,3%, iar cea a locuitorilor din centura suburbiilor — cu 44%.

Aceste cifre arată însă că incinta propriu-zisă a marilor oraşe, chiar dacă pe ici, pe colo mai pierde din numărul locuitorilor, nu rămîne nicidecum goală. Deplasarea locuinţelor spre suburbii măreşte suprafaţa oraşului şi numărul locuitorilor, fără a reduce înghesuiala din centrul oraşului.

Ar fi de altfel greşit ca preferinţa manifestată, mai ales în America, pentru o casă familială în suburbie să fie interpretată drept o fugă de oraş. Omul vrea, ce-i drept, să-şi aibă casa în sînul naturii, dar totodată ţine neapărat să fie în raza oraşului. Pentru cel ce locuieşte la marginea oraşului, *oraşul* este tot atît de important ca şi *periferia* lui. Pentru a ajunge cu maşina în punctele cu cel mai mare trafic şi la locurile de distracţie nu-i trebuie mai mult timp decît unui pieton în vechea Romă.

Fenomenul de deplasare spre suburbii reduce densitatea populației pe kilometrul pătrat ; dacă în Parisul oficial densitatea este de 37 000 de oameni, în incinta oficială a New Yorkului ea e de peste 9 400, iar în regiunea urbană Los Angeles, de 1 500. Densitatea populației, calculată pe o oră de drum, în funcție de mijloacele de transport predominante în diferitele epoci, a rămas aproape neschimbată. Înainte se ciocneau pietonii unii de alții, astăzi se ciocnesc mașinile. Înghesuiala a rămas aceeași. Și ea e fenomenul caracteristic.

„Marelui Alexandru îi trebuia
Cetatea Babilon — și alta nu.
Dar alții n-au avut nevoie de ea :
De pildă, nici tu".

Așa scria Bertolt Brecht [2]. Dar se înșela. Se pare că toți oamenii au nevoie de Babilon.

CAPITOLUL

IV

IMBOLDUL SPRE ÎMBULZEALA

Ce oare îi ademenește pe toți oamenii să se mute la oraș, vîrstnici și tineri, viguroși și slabi, săraci și bogați ?

De bunăvoie în mizerie. Nu numai „orașele ademenitoare" sînt cele care exercită această putere magică de atracție. În ultimii doisprezece ani populația orașului *Cairo* s-a dublat, în timp ce numărul locuințelor n-a crescut decît cu 15%; este clar cîtă mizerie rezultă de aici. Italienii care-și părăsesc ținuturile sărace pentru a se muta la Roma trăiesc acolo de obicei în niște barăci lamentabile, în văgăuni și în cocioabe din tablă — locuințe mai mizere decît acelea pe care le avuseseră înainte în satele lor. Și totuși, în 1959 și-au părăsit ogoarele 270 000 de țărani italieni.

O dată cu împărțirea Indiei în 1947, milioane de hinduși au fugit din Pakistanul de est, mahomedan, la Calcutta. Cei mai mulți au rămas pînă azi aciuiți acolo, fără lucru, într-o mizerie pe care nici în cele mai cumplite coșmaruri nu ne-o putem imagina. Guvernul face permanente eforturi pentru a-i muta la țară pe refugiații fără adăpost, cei mai mulți însă fug înapoi, pe jos, la Calcutta. Aici, năpădiți de muște, dorm

în noroiul şanţurilor şi luptă zi de zi pentru un locşor sub acoperişul unui peron ca să nu-i ardă soarele.

Dar nu e nevoie să mergem atît de departe. Şi în Europa centrală există încă numeroase curţi dosnice atît de părăginite, încît aspectul lor te face să-ţi pui întrebarea dacă locuitorii respectivi nu s-ar simţi mai bine în cel mai sărac dintre sate. Milioane de oameni s-au îngrămădit odinioară în fumul gros al „oraşului Ruhr", iar acum trăiesc acolo printre halde, şine de cale ferată, coşuri de fabrici, uzine înnegrite de funingine şi fabrici siderurgice ; privindu-le, străinul regretă involuntar lipsa unui înveliş care ar putea la rigoare să facă mai suportabil aspectul acestor gigantice măruntaie de fier.

Timpul redus de muncă ademeneşte. De ce acest aflux de oameni în oraşe, chiar şi în cele sumbre, urîte şi sărace, unde condiţiile de trai par insuportabile ?

Industrializarea a fost şi a rămas motivul hotărîtor, dar nu singurul. O dată cu fabricile, în secolul al XIX-lea s-au înmulţit şi locurile de muncă în oraş. Pentru muncitorii agricoli şi pentru copiii de ţărani care nu aveau dreptul la moştenire s-a ivit în sfîrşit şi o a treia posibilitate, pe lîngă cele două existente pînă atunci : o viaţă de mizerie la ţară sau emigrarea. Populaţia Germaniei a crescut din 1875 cu 20 de milioane de oameni ; dintre aceştia 15 milioane s-au stabilit în marile oraşe. Presiunea demografică şi-a găsit în oraşul industrial o supapă de siguranţă. El a furnizat, o dată cu calea ferată, şi mijlocul de transport, astfel încît călătoria la oraş s-a transformat dintr-o expediţie într-o excursie duminicală.

Mulţi din cei veniţi de la ţară au părăsit satul cu destulă plăcere. Chiar şi salariul de mizerie de la începuturile industrializării era în majoritatea cazurilor mai mare decît cel al unui ziler agricol. În ultimele decenii această diferenţă a crescut considerabil. În statele cu o înaltă civilizaţie, muncitorul agricol, comparat cu un muncitor necalificat de la oraş, e un calic.

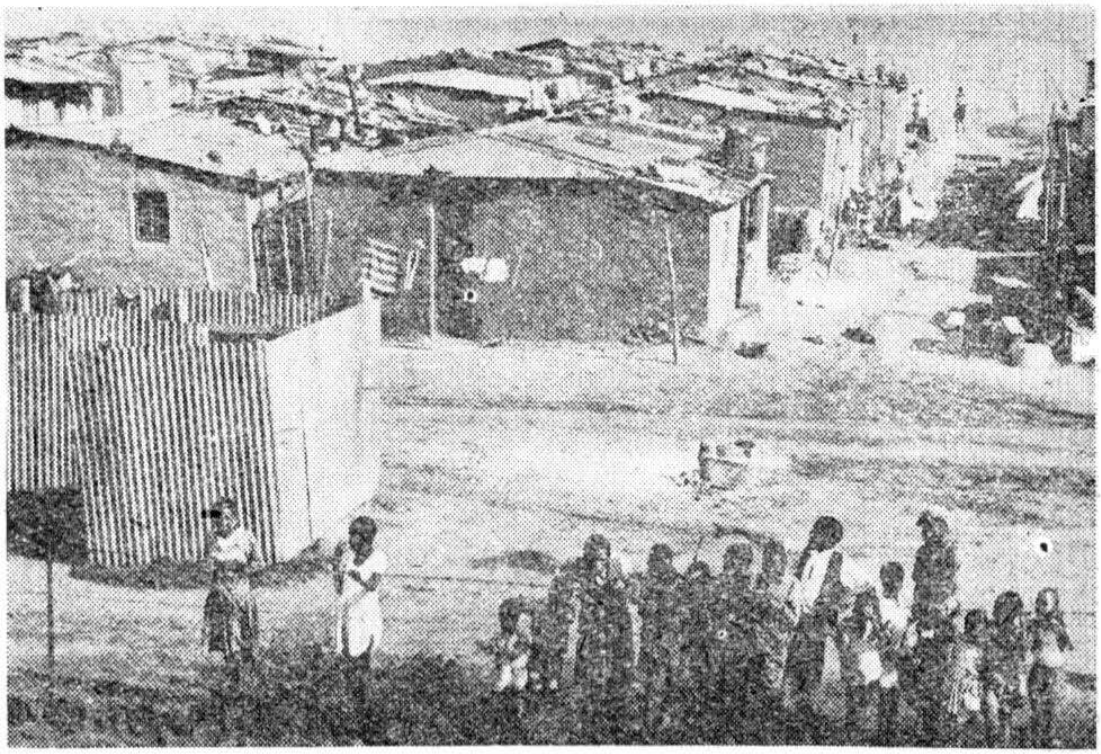

Oraș din tinichea. Așezare alcătuită din barăci, populată de negri, într-o suburbie a Johannesburgului (Foto Ullstein)

Puhoi omenesc. O parte din cei douăzeci de milioane de locuitori ai orașului Tokio la ștrandul din Yokohama. Dacă populația globului ar continua să se înmulțească în ritmul de azi, atunci în aproximativ 500 de ani ea ar fi silită să se înghesuie pe întreaga suprafață a uscatului, așa cum se vede în această fotografie (Foto United Press International)

Noul stăpîn al orașului : automobilul. Estacadă cu ramificații în zona de acces la podul Oakland din San Francisco (Foto Keystone)

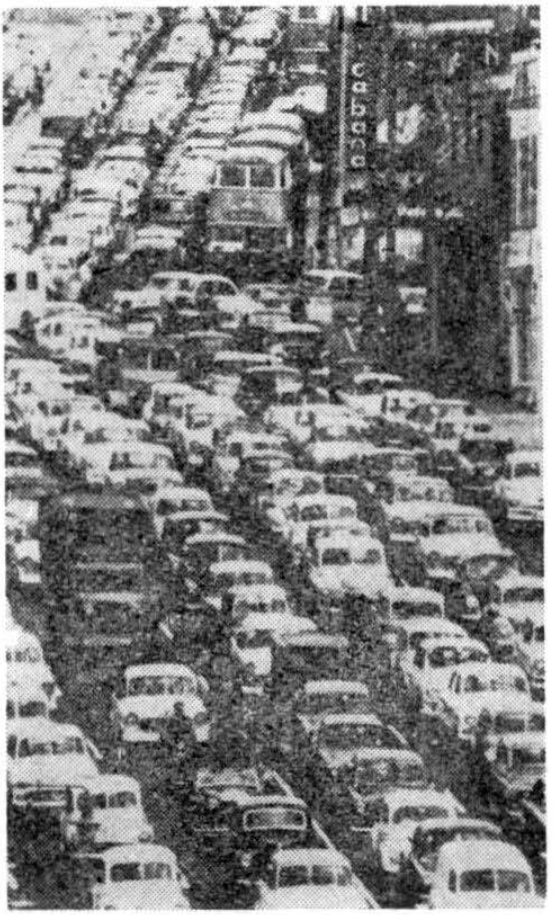

Pe o stradă cu sens unic din Sydney, după orele de lucru, mașinile se scurg pe șase culoare (Foto Ullstein)

În ultimul timp s-a adăugat, ca stimulent pentru fuga de la țară și reducerea tot mai mare a zilei de muncă în întreprinderile din orașe, un avantaj pe care agricultura, din cauza specificului ei, nu îl poate oferi. Muncitorul de la oraș încetează lucrul mai devreme și după aceea e propriul său stăpîn. Chiar și în orele sale de muncă, puține sînt meseriile în care muncitorul trebuie să trudească atît de greu ca argatul.

Faptul că muncitorul agricol lucrează mai greu și mai multe ore pe zi, iar în perioada strîngerii recoltei nici măcar nu există vreo reglementare a duratei zilei sale de muncă este doar un aspect. Un al doilea aspect este faptul că în timpul său liber, puțin și neregulat, el se bucură, ca om și cetățean, de mult mai puțină considerație și libertate de mișcare decît colegul său de la oraș. Între țăran și argatul său a existat și continuă să existe — oricît ar părea de ciudat — o prăpastie mai adîncă decît între proprietarul fabricii și muncitorii săi.

Argaților le este interzisă căsătoria. De cînd a fost luat în stăpînire pămîntul și de cînd nu pot fi obținute terenuri pentru noi gospodării țărănești decît asanînd ultimele mlaștini, smulgînd pămînt mării sau împărțind marile moșii, în cele mai multe părți ale Europei nici nu mai poți *deveni* țăran; trebuie *să fii* țăran prin naștere și moștenire. A fi țăran nu este o meserie pe care ți-o alegi, ci mai degrabă un fel de stare moștenită. Dacă vrei *să devii* țăran trebuie să emigrezi în alte continente unde mai există posibilitatea să tragi cu plugul o brazdă nouă.

În cele mai multe sate din Europa țăranii constituie deci un fel de aristocrație ereditară, o castă care ține foarte mult să nu se amestece cu argații sau muncitorii fără pămînt.

Patronul și salahorul din Manchester au avut — chiar și în perioada cea mai păcătoasă a revoluției industriale — ceva comun, și anume un drept fundamental de care adesea argatul, pînă nu de mult, nu s-a putut bucura: dreptul de a se căsători și de a-și întemeia o familie. În schimb, țăranii au preferat dintotdeauna argate și argați necăsătoriți. Pînă la primul război mondial, în Germania, cu încuviințarea neechi-

vocă a oficialităţilor, argaţilor li se puneau piedici sau chiar li se interzicea căsătoria. Tendinţa de a se muta la oraş pentru a se putea căsători — iată una din cauzele determinante ale marelui val de migraţii pe care s-au ridicat oraşele gigantice. „Aerul oraşului te eliberează!" — această zicală dăinuie din evul mediu şi pînă în zilele noastre. Oraşul îl eliberează pe argat de ţăran, în Italia de sud — de marii latifundiari, în India — de cele mai crase excese ale spiritului de castă. În această din urmă ţară, interdicţia, legiferată în 1950, ca cei ce aparţin diferitelor caste religioase să fie trataţi discriminatoriu şi din punctul de vedere al drepturilor cetăţeneşti, n-a devenit o realitate decît, poate, la oraş. Oraşul te eliberează de munca excesivă, de respectarea neclintită a tuturor tradiţiilor, de superstiţii, de amestecul vecinilor în treburile tale, ca şi de cenzura unei obştii în care toţi se cunosc între ei şi se bîrfesc unii pe alţii.

„Ideea de libertate — scrie Spengler [3] — exprimă faptul că între zidurile oraşului se pune capăt vieţii vegetative legate de sol, că legăturile care încătuşează întreaga viaţă rurală sînt tăiate. ...Tot ceea ce, în numele libertăţii, au izbutit să obţină cîndva mişcările spirituale, sociale şi naţionale îşi are obîrşia în această unică *cauză primordială — eliberarea de pămînt.*

Speranţa în lozul cel mare. Oraşul plăteşte salarii mai mari pentru o muncă mai uşoară şi de mai scurtă durată. Oraşul e locul unde poţi cîştiga prin muncă mai mulţi bani decît la ţară, dar şi fără muncă, ca cerşetor. Ba uneori poţi cîştiga chiar foarte mult prin speculaţii, prin misitii sau printr-o lovitură în stil mare. Ţăranul nu are nici o altă posibilitate în afară de a-şi menţine avutul prin hărnicie şi o bună gospodărire. În oraş îţi poţi găsi norocul. Şi dacă norocul nu surîde decît unui număr redus de oameni, nenumăraţi sînt totuşi aceia care speră că le va veni şi lor rîndul odată şi odată. În oraş poţi cel puţin participa la marea loterie în care miza sînt banii şi puterea. În sat nici n-ai măcar de unde să-ţi cumperi lozuri pentru această loterie.

În oraș te simți totodată la adăpost. Furtuna, viforniţa, grindina sînt și astăzi pentru omul de la țară evenimente înfricoșătoare, dezlănțuite de o forță misterioasă. Pe orășean grindina nu-l păgubește, calamitatea naturală devine pentru el o știre de ziar sau un spectacol pe care-l privește de la fereastra bucătăriei.

Sentimentul de a fi la adăpost de toate stihiile, sentiment pe care ți-l dă traiul în oraș — această lume creată de om —, poate explica pînă la un anumit punct aglomerările ce s-au format în marile porturi ale Americii pe unde s-a scurs șuvoiul imigrației, cele mai mari fiind astăzi *New York* și *Buenos Aires*. America ! Un teritoriu nou, neexploatat, străin, primejdios — cît curaj îți trebuia odinioară și poate îți mai trebuie și azi pentru a îndrăzni să faci saltul în acest continent ! Dar debarci într-un oraș mare, dai de o lume creată de om, nu prea deosebită de Europa. Nimic nu mai pare înspăimîntător, te simți ca acasă și deci rămîi aici. Orașul, cu care ești deprins fiindcă e oraș, a învins simțămîntul că te afli între străini.

Ai fost de față. Îmbulzeala nu incomodează cîtuși de puțin. Dimpotrivă ! Omul, dintotdeauna o ființă sociabilă, a devenit cîndva superior fiarelor numai pentru că a trăit într-o comunitate organizată. Se pare că, după ce a trăit în hoarde și apoi în sate, omul și-a ales orașul drept tărîm de viață. Dintr-un animal care trăia în turmă, el s-a transformat în „omul mulțimii", *the man of crowd*, cum îl numea Edgar Allan Poe. Alegerea sa s-a oprit asupra teritoriului care se numește „Orașul gigantic".

Faptul că mulți oameni trăiesc laolaltă într-un spațiu restrîns constituie chiar și numai el un element de atracție pentru mulți alții care vor să se înghesuie la rîndul lor în acest spațiu. Prezentatoarea dintr-un mare magazin care, îndărătul unei mese speciale, recomandă în cuvinte elogioase un nou aparat casnic cu utilizări multiple își dă adesea multă osteneală pînă ce cîștigă interesul primelor cinci gospodine. De îndată însă ce primele cinci s-au oprit, următoarele zece nu se lasă mult așteptate. Iar cînd grupul care s-a adunat în

jurul mesei a ajuns la cincizeci de femei, toate femeile care trec pe acolo se înghesuie şi ele de parcă ar fi atrase de un magnet.

Îmbulzeala are, după cît se pare, valoarea unei recomandări, a unui apel. „Acolo s-a întîmplat ceva, trebuie să te duci tu acolo !" Şi dacă, în mod excepţional, nu s-a întîmplat nimic, atunci ceea ce atrage este însăşi îmbulzeala, care constituie în sine o plăcere. Cu cît un oraş e mai mare, cu atît îi e mai uşor să devină şi mai mare. Cele mai multe aglomerări par să ia naştere pur şi simplu din plăcerea ce ţi-o procură aglomerarea. Să fii om printre oameni, să vezi oameni, să-i auzi, să-i adulmeci, să-i simţi, să te freci de ei — aceasta era marea plăcere la Babilon, Alexandria şi Roma, şi ea a cuprins azi jumătate din omenire.

Nu e de loc mic numărul solitarilor care vorbesc cu foarte mult dispreţ despre îmbulzeală. Dar aceşti oameni nu s-ar muta pentru nimic în lume la ţară. Rămîn în furnicar sau foarte aproape de marginea lui, probabil pentru că nu vor să renunţe la plăcerea de a-şi croi drum prin îmbulzeală strîmbînd din nas.

Iar unde sînt mulţi oameni se petrec şi evenimente mari. Vizitele oficiale ale unor oameni de stat, entuziasmul stîrnit de boxeri, toreadori, stele de cinema, vedete de fotbal sau de baschet, existenţa unui public pentru orice fel de spectacole, a unui număr de oameni pe care-i interesează circul şi recitalurile de poezie, animaţia care însoţeşte balurile şi manifestările artistice, expoziţiile, spectacolele, teatrele şi muzeele, parăzile pe marile artere ale deşertăciunii, şirurile nesfîrşite de automobile, accidentele, Place Pigalle, St. Pauli şi serbările populare din München — toate acestea există în marile oraşe şi numai acolo. Şi participi la toate acestea sau cel puţin poţi participa. Personalităţile marcante, în frac şi blănuri de nurci, străbat în grabă distanţa dintre maşină şi hotelul de mare lux, băieţii şi fetele tinere se îmbulzesc în jurul lor solicitînd autografe, trecătorii se uită şi clatină din cap — şi toţi, absolut toţi sînt mulţumiţi.

„M-a izbit faptul că într-un mare oraş, într-un grup mare, chiar şi omul cel mai sărac, individul cel mai neînsemnat are

conştiinţa valorii sale, pe cînd într-o localitate mică, chiar şi omul cel mai valoros, cel mai bogat nu e conştient de valoarea sa şi nu poate respira în voie", scria Goethe la Roma [4].

Plăcerea de a te înghesui, satisfacţia „de a fi de faţă", de a te simţi o părticică a acelui „complex de putere" care se numeşte oraş, eliberarea de viaţa rurală, sentimentul de siguranţă pe care ţi-l dă mulţimea oamenilor, cultura şi confortul, mai mulţi bani pentru mai puţină muncă şi, pe deasupra, posibilitatea de a cheltui banii într-un mod plăcut — iată în ce constă farmecul oraşului.

CAPITOLUL

V

ASFALT ŞI PLICTISEALĂ

Şi astfel, de zeci de ani, pretutindeni în lume torente de oameni se revarsă spre oraşe. Dar oraşul nu atrage în aceeaşi măsură toate tipurile de oameni din vasta galerie a umanităţii. Chemarea oraşului o urmează mai întîi şi mai ales cei cu mintea mai ageră, cei mînaţi de dorinţa de a cunoaşte, cei receptivi şi energici. De aceea aduc necontenit oraşului două elemente hotărîtoare pentru el : vitalitate şi nerv. Iar dacă n-ar aduce cu ei nici un dram din aceste elemente, atunci climatul oraşului i-ar înrîuri în această direcţie.

Climatul oraşului este o noţiune care trebuie înţeleasă mai întîi în accepţia strictă a cuvîntului. Cu cît oraşul e mai mare, cu atît clima lui este mai diferită de cea a mediului rural înconjurător. Caracteristice pentru clima marilor oraşe sînt înainte de toate căldură mai multă, soare mai puţin, un aer mai viciat.

Căldură de grajd şi „smog". Temperatura medie anuală în centrul unui mare oraş depăşeşte de obicei cu cel puţin 1°, adesea cu 2°, în cazuri izolate cu 3°, temperatura medie a teritoriului înconjurător. În multe zile ale anului se pot re-

marca, mai ales în oraşe cu milioane de locuitori, diferenţe faţă de temperatura şesului care merg pînă la 6°. Dacă te gîndeşti că la Madrid temperatura medie anuală este cu numai 3,4° mai mare decît la Londra, iar la Roma cu 6,3° mai ridicată decît la Berlin, astfel de diferenţe, aparent neînsemnate, se dovedesc a fi foarte importante. Întrucît, sub influenţa climei, diferite funcţiuni fiziologice încep în sudul Europei cu mulţi ani mai înainte decît în nord, nu-i de mirare că înăuntrul aceleiaşi ţări, sub influenţa temperaturii, în marile oraşe ele apar mai devreme decît la sate.

Dacă într-o noapte de vară intri cu maşina într-un mare oraş simţi adesea foarte deslușit cum răcoarea împrospătată de rouă se transformă brusc într-un fel de căldură care aduce a grajd. Casele de piatră au acumulat peste zi căldura solară, iar noaptea o iradiază, încălzind străzile, la fel cum ţăranca lasă peste zi o cărămidă pe cuptor ca să şi-o pună sub picioarele reci.

Cu atît mai mult constituie casele iarna o sursă de încălzire pentru întregul oraş. O parte considerabilă a căldurii produse în zeci de mii de sobe, maşini de gătit şi cazane de calorifer iese prin coşuri şi trece prin pereţi şi prin geamurile ferestrelor în stradă.

Fumul se combină cu gazele de ardere industriale şi cu cele emanate de eşapamentul autovehiculelor într-un strat de vapori care în zilele fără vînt poate fi văzut înfiorător de clar, din avion sau de la o înălţime, deasupra a aproape oricărui mare oraş. În oraşele industriale stratul acesta absoarbe pînă la 40% din radiaţia solară.

Aceşti vapori contribuie la atmosfera de grajd a oraşului: ei acoperă oraşul ca o plapumă şi reduc astfel iradiaţia nocturnă a căldurii. Nopţile înstelate sînt întotdeauna mai răcoroase decît cele înnourate. Deasupra unui mare oraş rareori se văd stelele în adevărata lor strălucire. Numai o furtună poate să alunge norul de vapori.

Cînd stratul de fum şi gaze se combină cu o ceaţă deasă (cum se întîmplă adeseori la Londra), el atacă grav sănătatea oamenilor şi nu rareori provoacă moartea persoanelor vîrstnice care au greutăţi în respiraţie. Deasupra oraşului Los

Angeles se lasă cam o dată pe săptămînă un strat de ozon care împiedică ridicarea şi deci scurgerea gazelor de eşapament provenite de la milioane de maşini, precum şi a fumului gros care se înalţă din crematoriile de gunoi. Atunci deasupra oraşului gigantic se întinde un văl murdar care irită ochii şi mucoasa nazală, provoacă nenumărate accidente, pune în pericol navigaţia aeriană şi atacă recoltele. Este denumit *smog* (cuvînt format din *smoke* = fum + *fog* = ceaţă). De cîţiva ani smogul din Tokio îmbolnăveşte brazii albi din parcul palatului imperial. De la revoluţia industrială încoace, omul produce atîta murdărie în oraş şi provoacă o asemenea poluare a aerului, încît nici copacii nu mai pot respira.

Orăşeanul e mai sănătos! S-ar putea deci crede că locuitorii oraşului ar fi oameni bolnavi. Ei au fost bolnavi la începuturile industrializării şi mai sînt şi astăzi în cartierele mizere ale marilor oraşe din ţările meridionale. Eckermann îi spunea lui Goethe în 1828 [5]: „Îmi amintesc că pe vremea lui Napoleon am văzut un batalion de infanterie francez alcătuit numai din parizieni care cu toţii erau atît de uscăţivi şi de mărunţi, încît nu înţelegeai ce se putea realiza cu ei în război".

Numai în marile oraşe ar mai putea astăzi regii Prusiei să-şi facă rost de un număr atît de mare de lungani. În Europa centrală şi în multe alte ţări civilizate, fiecare examen medical al recruţilor ne confirmă că, în medie, orăşenii sînt mai înalţi, mai puternici şi mult mai sănătoşi decît fiii de ţărani. Ba chiar trăiesc mai mult, în ciuda numărului sporit al cazurilor de infarct miocardic la acei locuitori ai oraşului care nu scapă nici o ocazie pentru a duce o viaţă nesănătoasă.

Se pare deci că lipsa de soare, aerul viciat şi chiar suprasolicitarea nervoasă nu cîntăresc atît de greu cît lipsurile mari şi obiceiurile străvechi ale vieţii ţărăneşti. Munca manuală grea, începută în perioada de creştere, care duce la o deformare a sistemului osos, alimentaţia lipsită de varietate, nerespectarea cerinţelor igienei şi insuficienta grijă de oxigen au drept rezultat faptul că ţăranii sînt mai bolnavi decît orăşenii.

Dacă un țăran nu are el însuși pomi sau arbuști fructiferi, de cele mai multe ori nici nu-i trece prin minte să mănînce fructe, în timp ce orășeanului i se oferă fructele cele mai bune în toate anotimpurile. În plus, renunțarea la unele obiceiuri sănătoase face ca acum țăranii să fie mai expuși bolilor decît erau odinioară. Astfel, în satele din Europa centrală, în locul pîinii integrale, făcută în casă, se consumă aproape pretutindeni pîinea de brutărie, moale ca o budincă, o mlădiță vătămătoare a civilizației citadine.

În Tirol există sate de munte în ale căror sanatorii sînt vindecați bolnavi de tuberculoză proveniți din marile orașe, în timp ce locuitorii satului suferă ei înșiși de tuberculoză într-un procent mult mai mare decît orășenii, pentru că într-o autentică casă țărănească nu se prea deschid ferestrele.

În ceea ce privește starea fizică a locuitorilor de la orașe, e drept că mai rămîn multe de făcut în lumea oamenilor de culoare, iar la noi trebuie luate incomparabil mai multe măsuri decît pînă acum împotriva gazelor evacuate de fabrici și de eșapamentul automobilelor, împotriva zgomotului și a mirosului urît. Dacă se vor lua aceste măsuri, n-o să mai existe deocamdată nici un motiv de îngrijorare.

Semnalmente particulare : blazarea. Cu totul altfel stau însă lucrurile în ce privește sistemul nervos și starea psihică. Acestora nu le dăunează temperatura orașului, ci așa-numitul *climat de excitație.* Încă din copilărie locuitorul marelui oraș este supus unei avalanșe de impresii, excitații și primejdii, care îl transformă, în comparație cu țăranul sau cu farmacistul dintr-un orășel de provincie, într-o ființă nervoasă, împrăștiată, hărțuită și adesea vrednică de milă. Gonit de ceas și de mașini, urmărit de huruitul vehiculelor și de mirosul urît emanat de acestea, aflat într-o permanentă stare de alarmă, locuitorul marelui oraș aleargă spre locul său de muncă, urmărit și pe drum de afișe stridente sau de reclame luminoase care îi vîră în cap că trebuie neapărat să cumpere un anumit lucru sau să vadă un anumit spectacol dacă vrea să fie în pas cu vremea.

Rapida succesiune a impresiilor, fără nici o pauză, multitudinea excitaţiilor exterioare, apoi tic-tacul ceasului de mînă, iar după încetarea lucrului, muzica aparatului de radio sau filmul văzut acasă la televizor îl degradează pe orăşean, coborîndu-l la nivelul unui animal întărîtat, care stă necontenit la pîndă, ahtiat după impresii noi, mereu altele şi din ce în ce mai puternice, pînă cînd nu mai e bun decît pentru internarea în sanatoriu sau pînă cînd ajunge să fie atît de apatic, încît nimic nu-l mai poate stimula.

Consecinţa este deseori blazarea şi plictisul. Să nu te mai miri de nimic, să n-ai respect faţă de nimic este o comportare foarte răspîndită printre orăşeni şi e considerată de tineretul din marile oraşe drept „şic". Sociologul german Georg Simmel (1858—1918) vedea în blazare, în atitudinea de superioritate trăsătura caracteristică omului din marile oraşe. Simmel denumeşte blazarea o încercare a nervilor de a se sustrage solicitării permanente a lumii exterioare ; omul nu mai reacţionează la nimic şi priveşte lumea cu o indiferenţă arogantă. „Dacă în contactul exterior continuu cu nenumăraţi indivizi ar trebui să răspunzi cu tot atîtea reacţii ca într-un mic orăşel, în care cunoşti aproape fiecare persoană întîlnită şi eşti în relaţii cu ea, atunci lăuntric te-ai distruge complet" [6].

Locuitorului plictisit al metropolei a trebuit şi în vechea Romă să i se ofere reprezentaţii de circ din ce în ce mai sîngeroase pentru a mai găsi o cale de a-l impresiona. Istoria literaturii e plină de scriitori şi de eroii lor la care plictiseala, ajunsă la saturaţie, s-a transformat în dezgust de viaţă, într-o totală goliciune sufletească, mergînd pînă la sinucidere.

„Vechiul Paris... vai, se schimbă..., dar melancolia mea e neschimbată" — se lamenta Baudelaire [7]. Demonul său, scrie Baudelaire, l-a dus pe el, „abia trăgîndu-mi suflarea şi frînt de oboseală, în mijlocul plictiselii, profunde şi pustii..." [8]. *Ennui,* plictiseala dusă pînă la dezgust, au descris-o şi Balzac, Marcel Proust, André Gide şi Paul Valéry, în Rusia Lermontov, Goncearov şi Dostoievski, în Anglia Wilde şi Joyce şi, asemenea lor, Hamsun şi Malaparte, Thomas Mann şi Gottfried Benn. E o maladie a metropolei.

„Izvorul nefericirii mele este... viaţa cu totul lipsită de evenimente" — a scris în 1910 poetul Georg Heym, care la vîrsta de douăzeci şi patru de ani s-a înecat în lacul Wannsee din apropierea Berlinului [9]. „De ce nu se face o dată ceva neobişnuit, chiar de n-ar fi decît ca cineva să-i taie negustorului de baloane sfoara care ţine întreaga legătură. Mi-ar place să-l văd cum înjură. De ce nu e ucis împăratul sau ţarul?" În romanul lui Dostoievski „Crimă şi pedeapsă", Raskolnikov, studentul din Petersburg, *ucide* şi spune că unul din motivele sale ar fi plăcerea „de a trece peste unele piedici absurde, să le apuce pur şi simplu de coadă şi să le dea deoparte" [10].

Idealurile tineretului din marile oraşe. Că plictiseala este un izvor al crimelor, o dovedesc în mii de feluri cei „semigrei" * şi răsfăţaţii feciori de bani gata al căror nume apare tot mai des în statistica criminalităţii din metropolele occidentale. Una din cauzele importante ale criminalităţii în rîndurile tineretului o constituie, fără îndoială, nevoia foarte răspîndită de a scăpa de monotonia reglementată şi de larma searbădă a vieţii din metropolă şi de a ajunge să trăiască o aventură, oricare ar fi ea. Nu se fură din cauza mizeriei, ci „de banc", pentru a-ţi ridica standardul de viaţă, sau pentru a risipi banii în tripouri, aceste dezolante săli de aşteptare ale plictiselii, care la rîndul lor provoacă o nouă „explozie". Copilului din oraş ambianţa îi oferă rareori un ideal care să depăşească năzuinţa de a agonisi bunuri materiale. Nici părinţii — de cele mai multe ori amîndoi — nu se gîndesc la altceva decît cum să agonisească bani, aşa încît nu le rămîne destul timp pentru a se ocupa de copiii lor, ceea ce este iarăşi una din cauzele care dau naştere „semigreilor".

Majoritatea nu comit, firește, crime, ci se mulţumesc să protesteze — prin felul de a se pieptăna, de a se îmbrăca şi de a se comporta — împotriva lumii, nespus de plictisitoare, a adulţilor. Sînt cei care îşi zic existenţialişti, beatnici sau

* Termen preluat din box („categoria semigrea"). Apărut după cel de-al doilea război mondial, se foloseşte pentru tineretul inadaptabil, fără profesiune, vagabonzi care trăiesc în genere de azi pe mîine. — *Nota trad.*

teddy boys, cei ce poartă bărbi de pictori şi tunsori à la Bert Brecht, se plimbă în automobile antediluviene vopsite în culori stridente, se întîlnesc, cum se obişnuieşte în cartierul londonez Chelsea, la „pyjama-parties", cu aparatul de radio deschis la maximum, şi aruncă veseli în urechile babacului o muzică cît mai gălăgioasă. O astfel de muzică şi jazzul sînt un mijloc excelent de a-şi exprima protestul şi totodată — probabil — o încercare de a pătrunde cu ajutorul unor sunete frenetice şi mişcări trepidante în acele adîncuri obscure pe care marele oraş le-a astupat cu un zid.

Pe un alt plan ei vor să demonstreze, purtînd pantaloni bătuţi cu ţinte, sacouri de piele, pulovere cu guler întors sau fulare că fac parte dintr-o bandă, o gaşcă, o şleahtă, că în colectivitatea lor protestatară se simt la adăpost şi în siguranţă. Bandele acestea sînt adesea la un pas de criminalitate. La New York au devenit cea mai mare primejdie pentru securitatea publică. Din motive cu totul neînsemnate se încaieră şi dau între ele bătălii sîngeroase, iar în treacăt mai comit şi crime. În inima oraşului New York se află Parcul central, dar numai unui străin complet neinformat i-ar putea veni ideea să intre în timpul nopţii în acest parc. Îndestularea şi plictiseala au sporit puterea lumii interlope, legînd-o pînă şi cu aşa-zisa lume bună.

Incubatoare de crime. Din cele mai vechi timpuri oraşul a fost citadela crimei, a păcatului şi a excesclor. Evreii au considerat drept lăcaş al păcatului nu numai oraşele străine *Babilon* şi *Ninive*, dar şi propriile lor oraşe *Sodoma* şi *Gomora.* Oraşul grec din sudul Italiei *Sibaris*, metropolă în secolul al VI-lea î.e.n., a devenit proverbial pentru desfrîul său. Despre Hanibal se spune (cu oarecare exagerare) că iernarea în oraşul italian *Capua*, bogat şi plin de păcate, i-ar fi vlăguit armata.

Mommsen a scris despre *Roma* antică [11]: „De pe întreg cuprinsul vastului imperiu oamenii veneau la Roma pentru a face speculă sau a trăi în desfrîu, pentru a se ocupa cu intrigile şi a se perfecţiona în arta crimei sau pentru a se ascunde

acolo de ochiul legii. Racilele acestea au decurs, oarecum ca o necesitate, din viaţa capitalei..."

Spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, tînărul oraş gigantic *Chicago* a devenit locul de naştere al gangsterismului modern. În romanele poliţiste, *Londra* este locul preferat al crimelor, iar *Parisul* este aproape sinonim cu desfrîul. Sînt desigur exagerări, dar în linii mari ele corespund realităţii.

Marele oraş favorizează crima deoarece atrage rataţii, care speră să-şi găsească aici norocul fără să muncească, deoarece în perioadele de criză fabricile nu produc mărfuri, ci şomeri, deoarece tîlharul găseşte aici o sumedenie de obiecte ce merită a fi furate, deoarece criminalul are posibilitatea să se facă nevăzut în masa anonimă de oameni. Se mai adaugă apoi faptul că mulţi oameni onorabili şi dornici de muncă, nefiind în stare să dea din coate şi să răzbată în lupta aspră pentru putere şi aur, ajung în mizerie şi apoi o iau pe un drum greşit.

Şi, în sfîrşit, în marile oraşe crima izvorăşte dintr-o decădere generală a moravurilor, un proces rezumat de obicei în formula succintă „dezorganizare socială". Evadat din cătuşele solului şi ale relaţiilor de vecinătate, înstrăinat de natură şi de tradiţie, locuitorul marelui oraş nu mai vede nimic funest în a nu avea copii, în divorţ, în destrămarea familiei şi în prostituţie.

Prostituţia este unul din fenomenele cele mai tipice ale marelui oraş, şi în multe ţări ea nu e tolerată de lege decît în oraşele mai mari. De pildă, potrivit dreptului german, guvernele landurilor pot interzice prostituţia în comunele cu mai puţin de 50 000 de locuitori, iar în oraşele mai mari nu o pot interzice decît în anumite cartiere. Aşadar, însuşi legiuitorul recunoaşte că o dată cu creşterea oraşului sporeşte şi imoralitatea.

Preoţi şi bancheri. Prostituţia trebuie considerată un produs al oraşului şi pentru că este cea mai perversă excrescenţă a unei atitudini fundamentale a marelui oraş: convingerea că totul poate fi cumpărat. Banul este o invenţie a oraşului; finanţele şi economia mondială nu pot fi separate de oraşe.

„Oraşul preia conducerea economiei prin aceea că înlocuieşte valoarea primară a pămîntului... prin conceptul banilor ca formă abstractă a bunurilor", scrie Spengler [12]. Georg Simmel, autorul unei renumite „Filozofii a banului", spune [13]: „Marile oraşe au fost de cînd lumea sediul economiei băneşti, pentru că varietatea şi concentrarea schimburilor economice conferă mijloacelor de schimb o însemnătate la care nu s-ar fi ajuns în condiţiile economiei rurale, unde actele de schimb au un caracter limitat... Idealului ştiinţelor naturii de a transforma lumea într-o problemă de aritmetică... îi corespunde exactitatea aritmetică pe care economia bănească a introdus-o în viaţa de toate zilele ; abia economia bănească a umplut ziua atîtor oameni cu cîntăritul şi socotitul, cu determinări cifrice, reducînd valorile calitative la valori cantitative".

Ca şi scrierea, banii au fost inventaţi, după cît se pare, de către preoţii vechilor oraşe babiloniene, probabil pentru că voiau să aibă o unitate de măsură pentru valoarea jertfelor şi a ofrandelor aduse templelor. În Babilonul lui Nabucodonosor, prima mare piaţă financiară a istoriei, unii preoţi erau în acelaşi timp bancheri, şi toţi bancherii erau preoţi.

Monede de metal au început să circule în jurul anului 700 î.e.n. în Milet şi în alte oraşe greceşti din Asia Mică. În timp ce în afara oraşelor mai sînt folosite şi acum anumite produse drept un fel de bani — în unele părţi ale Africii sarea, iar printre băştinaşii din jurul Oceanului Indian scoicile *kauris* —, banul a căpătat înăuntrul civilizaţiei citadine o formă tot mai abstractă — a devenit monedă-hîrtie, hîrtie de valoare şi cec. De multă vreme cumpărătorul nu-l mai cunoaşte pe cel care produce marfa. Banul a devenit la rîndul său o marfă care se negociază la bursă. Şi sub acest aspect viaţa din oraşele mari devine străină, anonimă şi supraorganizată.

Nomazii de astăzi. Drept cauză comună a capitalismului, a ruperii cu tradiţiile, a decăderii moravurilor şi a criminalităţii e invocată de cele mai multe ori *dezrădăcinarea* locuitorului din marile oraşe, „racila ireparabilă a dezrădăcinării",

cum o denumește Toynbee [14]. Această afirmație ar putea fi adevărată. Faptul că orășeanul nu are prilejul să vadă lucruri *care cresc*, ci numai lucruri *confecționate* constituie, cel puțin pentru copii, o sărăcire și un pericol.

Dar este pur și simplu absurd să ceri cuiva care locuiește la etajul V să prindă rădăcini. A vedea în „înrădăcinare" ceva vrednic de dorit provine din viziunea țăranului despre lume. Nomadul nu va pricepe niciodată de ce trebuie și oamenii să aibă rădăcini, nu numai arborii, și nici locuitorul marelui oraș nu înțelege întru totul acest lucru.

Între nomad, care din punct de vedere istoric îl precede pe țăran, și orășean, care îi urmează, se conturează o înrudire din ce în ce mai puternică. Elementele comune dintre nomad și orășean au apărut o dată cu răspîndirea caselor de închiriat.

În orășelul medieval german se bucura de drepturi cetățenești numai acela care poseda un teren în oraș. Așadar, pămîntul nu-l lega numai pe țăran, dar și pe orășean. În schimb, la Cartagina, la Roma și în marile orașe de azi precumpănește chiriașul — omul pe care nimic nu-l leagă de un anumit loc și care nu posedă bunuri imobiliare, așa încît nimic nu-l împiedică să trăiască azi aici și mîine dincolo. Inventarea casei de închiriat are în istoria civilizației consecințe tot atît de importante ca cele pe care le-a avut înaintea ei inventarea orașului.

Asemănarea locuitorilor marelui oraș cu nomazii iese la iveală în multe domenii. Ei se mută frecvent dintr-o casă într-alta, dintr-un cartier într-altul, dintr-un oraș într-altul, dintr-o țară într-alta. În vocabularul țăranului nu există cuvîntul „mutare". El moare în casa în care s-a născut.

Țăranul nu-și poate părăsi nici măcar vremelnic gospodăria, în timp ce orășeanul călătorește. Călătoria ca divertisment de masă a apărut în aceeași țară în care s-a născut și metropola modernă, în Anglia. Înainte vreme, cei aflați în concediu mergeau de obicei într-un singur loc, unde rămîneau cîteva săptămîni. O dată cu răspîndirea motorului cu benzină, și călătoria în sine a devenit o expediție de tip nomad : la fiecare cîteva zile se pleacă într-alt loc. Milioane de oameni își petrec cea mai mare parte a duminicii în mașini, care circulă fără

încetare. Înclinația către pribegie, căreia omul i s-a supus timp de 590 000 de ani, a fost doar înăbușită, nu și ucisă de cei 10 000 de ani de viață sedentară țărănească.

Immanuel Kant, care de-a lungul vieții sale nu s-a deplasat decît la 50 km depărtare de orașul său natal Königsberg, a fost un sedentar. Cine s-a gîndit însă asemenea lui Phileas Fogg, eroul romanului lui Jules Verne, că a călători în „80 de zile în jurul pămîntului" trebuie să fie un lucru minunat, este un nomad care se folosește de puterea unui motor, și nicidecum un sedentar, chiar dacă e înregistrat undeva la poliție. Casanova a fost un om care s-a vînturat de colo pînă colo ; ziarele din zilele noastre sînt pline de informații despre dirijori, cîntărețe și regi aflați în exil care nu pot să stea într-un singur loc și a căror patrie o constituie toate metropolele lumii. Cel mai celebru nomad al zilelor noastre este ducele de Windsor.

În S.U.A. există numeroși muncitori sezonieri care circulă cu mașini de la un loc la altul. Nomadul din perioada preță-rănească și fratele său din perioada postțărănească pot fi deseori văzuți pe șosea. Vocabularul și valorile morale din era sedentarismului mai sînt și azi la loc de cinste, deși realitatea le-a depășit de mult.

„Înapoi la natură" — dar cu măsură. Grupuri de călători americani circulă tot mai frecvent în jurul lumii în coloane de mașini cu rulote. În punctele unde se opresc, de obicei în campinguri, întîlnesc în Europa o sumedenie de oameni care stau în corturi, aceștia realizînd în felul lor cunoscuta lozincă „Înapoi la natură". Cortul, străvechiul sălaș al nomazilor, îl produce o fabrică instalată în oraș, la fel și mobilierul pliant, saltelele pneumatice, automobilele, radiourile portative și conservele, — într-un cuvînt, tot ce pare a fi mobilierul indicat pentru a trăi în sînul naturii într-o tabără de nomazi îngrădită.

Mișcarea „Înapoi la natură" pornită din marile orașe are de altminteri o vechime de cel puțin 2 200 de ani. Primul ei monument literar îl constituie poeziile pastorale cu care grecul Teocrit desfăta la începutul secolului al III-lea î.e.n. so-

cietatea aristocrată din cele mai mari oraşe ale bazinului mediteranian — Siracuza şi Alexandria. Urbanizarea făcuse asemenea progrese, încît ascultătorii se transpuneau, ca într-un paradis pierdut, în idila iluzorie a vieţii bucolice. Ţăranul *trăieşte* în natură; a-i descoperi *„frumuseţea"* este o idee născută în mintea locuitorului marelui oraş.

Două secole mai tîrziu Horaţiu visa să emigreze din păcătoasa Romă spre „insulele fericite" [15]. Iuvenal recomanda retragerea la ţară: „Întoarce-te cu dragoste la sapă şi la îngrijirea grădinii" [16]. Amîndoi, însă, au rămas, bineînţeles, la Roma. Eroul lui Voltaire Candide, care a pătimit la Lisabona şi în alte locuri, îşi găseşte liniştea într-o mică proprietate din Turcia, iar romanul se termină cu cuvintele: „Trebuie să ne lucrăm grădina". Eroul lui Goethe Faust îşi găseşte în sfîrşit ţelul în valorificarea unor teritorii noi. Knut Hamsun a cîntat „binecuvîntarea pămîntului".

Hamsun a fost chiar proprietar funciar, iar Voltaire a părăsit în ultimii ani ai vieţii sale Parisul, retrăgîndu-se la ţară, într-un castel ce-i aparţinea. Dar ei sînt excepţiile. Mişcarea „Înapoi la natură" e de esenţă orăşenească, ea nu duce, în general, decît la o escapadă şi nici nu e gîndită să ducă la altceva. Oamenii se entuziasmează de viaţa la ţară, dar nu pentru a se muta la ţară, ci fiindcă acest entuziasm face parte din cele mai îndrăgite jocuri de societate ale oraşului.

„Popoarele primitive se pot despărţi de pămînt şi pot să pribegească în depărtări — scrie Spengler [17]. — Nomadul intelectual n-o mai poate face. Nostalgia după marele oraş este poate mai puternică decît orice altă nostalgie. Pentru orăşean, oricare oraş este o patrie, iar satul cel mai apropiat e străinătate. Preferă să moară pe caldarîmul străzii decît să se reîntoarcă la ţară. Chiar şi dezgustul faţă de splendorile oraşului, oboseala resimţită în faţa miilor de lumini multicolore, acel *taedium vitae* (dezgust de viaţă) care îi cuprinde pînă la urmă pe citadini nu-i eliberează. Ei poartă oraşul în suflet, la munte sau la mare, satul însă l-au pierdut..."

Roda Roda a spus cam acelaşi lucru [18], dar cu alte cuvinte: „În nenumăraţi concetăţeni dospeşte şi mocneşte tainic nostalgia după mediul rural. Visează la o căsuţă încon-

jurată de vegetație — o grădină cu flori — pace — dangătul de seară al clopotelor — apusul soarelui. Nu Rousseau este acela care ne-a amintit de întoarcerea la natură, ci simțămintele moștenite de la bunica, atavismul celei de-a treia generații, dezrădăcinată și transplantată la oraș... Haida-de, Rousseau ! Adevărul trebuie în sfîrșit dezvăluit. În realitate, lucrurile stau cam așa : natura este compusă din furnici și urzici, satul din muște și balegă de vițel. La țară nu se poate locui. Cocioabele au ploșnițe. Zidurile mustesc de umezeală. Ușile nu se închid ca lumea. Sobele fumegă... În răgazul dintre două catastrofe strălucește, ce-i drept, crepusculul de aur. Atunci, deasupra cîmpiilor se răspîndește un colorit trandafiriu de carte poștală ilustrată. Ți se face greață, nu alta. Atît despre viața la țară".

Anglia a inventat alpinismul. Numărul celor care-și petrec concediul în munți crește, numărul țăranilor munteni scade. Pretutindeni în Alpi, mai ales în Franța și Austria, există sate care dispar, gospodării fără copii, țărani care nu-și mai găsesc o consoartă. Locuitorii satelor coboară în vale și se stabilesc la oraș. Copiii lor se vor entuziasma pentru munți.

Și alpinismul este o mișcare orășenească ; abia mai tîrziu a cuprins și cîțiva locuitori ai Alpilor. Obîrșiile ascensiunii în munți trebuie căutate, înainte de toate, în dorința de a evada din lumea oamenilor, din mediocritatea călduță a orașului — unde tot ce e impetuos, haotic, covîrșitor este interzis —, de a se refugia pe timpul concediului (dar nu mai mult) în natură, acolo unde ea e cît mai sălbatică și mai amenințătoare.

Nu-i de mirare că tot englezii au inventat alpinismul, așa cum au inventat orașul industrial, călătoriile și sportul în accepția lui modernă, sportul care nu mai e un cult ca la greci, ci prilej de exerciții fizice pentru orășeni, adesea însoțit de plăcerea specific urbană pentru cifre și recorduri. Asemenea decăderii moravurilor și criminalității, sportul și alpinismul sînt și ele o consecință a „dezrădăcinării".

Riscurile libertății. Este probabil prematur să punem „dezrădăcinarea" sub semnul acuzării. În definitiv orașul și civilizația superioară au început prin aceea că un grup de oameni au părăsit satele și au putut trăi fără ca toate forțele și gîndurile lor să fie legate de sol, adică au putut trăi *fără rădăcini.* Cele mai multe realizări care au dat farmec existenței umane — arta, filozofia, știința și libertatea — le datorăm orașului, și deci „dezrădăcinării". Să fii liber — de la libertatea de a călători pînă la libertatea de a face știință — nu înseamnă inițial altceva decît să n-ai „rădăcini", să nu fii legat, să nu fii arbore, ci vultur. Orice libertate se întemeiază pe „faptul primar de a fi eliberat de sat și pămînt".

Sentimentul că ai sub picioare asfaltul, care, firește, nu lasă să treacă nici o rădăcină, iată ce determină fericirea și primejdia, marea șansă și tentația orășeanului. Într-o vreme cînd „Blut und Boden" (sînge și țarină) se scriau cu litere mari, Goebbels credea că a găsit în expresia „literat de asfalt" o înjurătură. Dar cea mai mare parte a literaturii este o „literatură de asfalt", și scriitorii „țărani", ca Tolstoi sau Hamsun, au trăit multă vreme în orașe mari sau și-au plăsmuit arta lor din cărți care veneau din orașe.

Cuvintele „literatură de asfalt" indică o sferă spirituală „fără de care cultura poporului nostru ar fi lacunară — este de părere scriitorul și istoricul Friedrich Sieburg [19]. — Asfaltul nu este decît o prescurtare a noțiunilor orășenești, a acelei «dezrădăcinări» care se impune spiritului dacă vrea să fie cu adevărat stăpîn".

Omul a făurit orașul ca o copie a sa, mărită la proporții uriașe. Orașul e tot atît de bun și tot atît de rău ca și omul. Dar el îi procură omului noi posibilități de afirmare, ducînd binele pînă la sublim și răul pînă la abject.

Cine vrea sublimul trebuie să accepte și abjectul. Cine dorește libertatea trebuie să accepte și riscurile libertății. Cine vrea cultura trebuie să se pronunțe și pentru oraș, pentru marele oraș.

Pentru ca josnicia şi urîţenia să nu precumpănească, aşa cum s-a întîmplat în ultima perioadă de existenţă a Babilonului şi a Romei, la începuturile dezvoltării industriale a Manchesterului sau azi la Calcutta, este necesară, ce-i drept, o strădanie continuă. Trebuie să fim lucizi şi să purcedem la modelarea oraşului de mîine.

7

ORAŞUL VIITORULUI

CAPITOLUL

I

AŞA-NUMITUL ORAŞ DE MÎINE

Sir Thomas More, care mai tîrziu avea să fie lord cancelar britanic, a publicat în 1516, în limba latină, un roman purtînd complicatul titlu „De optimo rei publicae statu sive de nova insula Utopia" („Despre cea mai bună formă de organizare a statului sau despre noua insulă Utopia"). Pe muchia dintre ironie şi gravitate, autorul descrie un stat insular ai cărui locuitori trăiesc într-o orînduire comunistă perfectă şi sînt fericiţi. Insula are 54 de oraşe „spaţioase şi somptuoase", avînd toate acelaşi aspect. Capitala *Amaurotum* e înconjurată de un zid puternic şi, în plus, de un fel de palancă împletită din mărăcini. Casele, avînd toate trei etaje, nu se încuie pentru că nu trebuie să existe nici un domeniu particular. La fiecare zece ani, cei care folosesc locuinţele se schimbă prin tragere la sorţi.

Oraşe comuniste imaginare. Din roman a rămas cunoscut doar numele insulei imaginare — *Utopia.* Scrieri utopice în care a fost schiţată imaginea unui stat pretins ideal au existat şi la greci. Platon, care, fiind grec, nu făcea nici o deosebire între stat şi oraş, a situat oraşul imaginar din opera sa „Statul" pe o insulă, pretinzînd locuitorilor să-şi îngrădească

libertatea şi să ducă un trai auster care are şi unele trăsături de tip comunist. În scrierea sa „Statul soarelui", datînd din 1602, călugărul dominican Tomaso Campanella s-a dovedit un comunist înfocat. În statul lui nu există nici un fel de proprietate particulară, şi chiar şi procrearea copiilor este reglementată de către stat.

Karl Marx a creat viziunea unui stat, care între timp a şi început să transforme lumea.

Doar o himeră? O astfel de experienţă ar trebui să ne ferească de a desconsidera şi nega zîmbind valoarea utopiilor de ieri şi de azi despre oraş.

În anul 414 î.e.n., pe cînd războiul peloponesiac intrase în al 18-lea an, Aristofan a încercat să se consoleze pe sine şi pe atenieni scriind comedia utopică „Păsările". Doi atenieni, nemaisuportînd să trăiască în oraşul lor, recomandă păsărilor să întemeieze, între cer şi pămînt, un oraş aerian :

„Clădiţi-vă cetate în văzduh!
Împrejmuiţi cu zid văzduhul tot,
Iar mijlocul să-l întăriţi puternic,
Cu rînduri tari de zid de cărămidă,
Cum e cetatea Vaviloniei..." [1]

Prin zidurile acestui oraş oamenii sînt despărţiţi de zei, fapt care, pricinuind şi unora şi altora suferinţe, îi readuce la raţiune. Oraşul norilor devine un lăcaş al păcii, o nouă Atenă fericită, din care păsările alungă pe toţi politicienii, prezicătorii, delatorii şi comisarii de poliţie.

Sindbad marinarul nimereşte în a cincea sa călătorie într-un sinistru *oraş al maimuţelor.* Ziua el e locuit de oameni, noaptea e stăpînit de maimuţe, care coboară în fiecare seară din munţi. Oamenii îşi petrec nopţile în corăbii pe mare. Cine rămîne în oraş e sfîşiat de maimuţe.

Unul din cele mai vechi proiecte urbanistice, a cărui realizare ar fi fost tehnic posibilă, provine de la cel mai vestit fiu al oraşului Nürnberg, Albrecht Dürer. După cît se pare, acesta n-a fost mulţumit de Nürnberg ! În orice caz ne-a lăsat schiţa unui *oraş al breslelor* care ni se pare astăzi

de-a dreptul oribil. Fiecărei bresle, fiecărei pături sociale îi era repartizat cîte un cartier al oraşului. În locul labirintului de ulicioare ce conferea oraşului un aspect de intimitate, pictorul voia să facă un oraş dreptunghiular, cu străzi perfect rectilinii şi împrejmuit de un sistem masiv de fortificaţii. Iată visul lui Dürer despre noul Nürnberg.

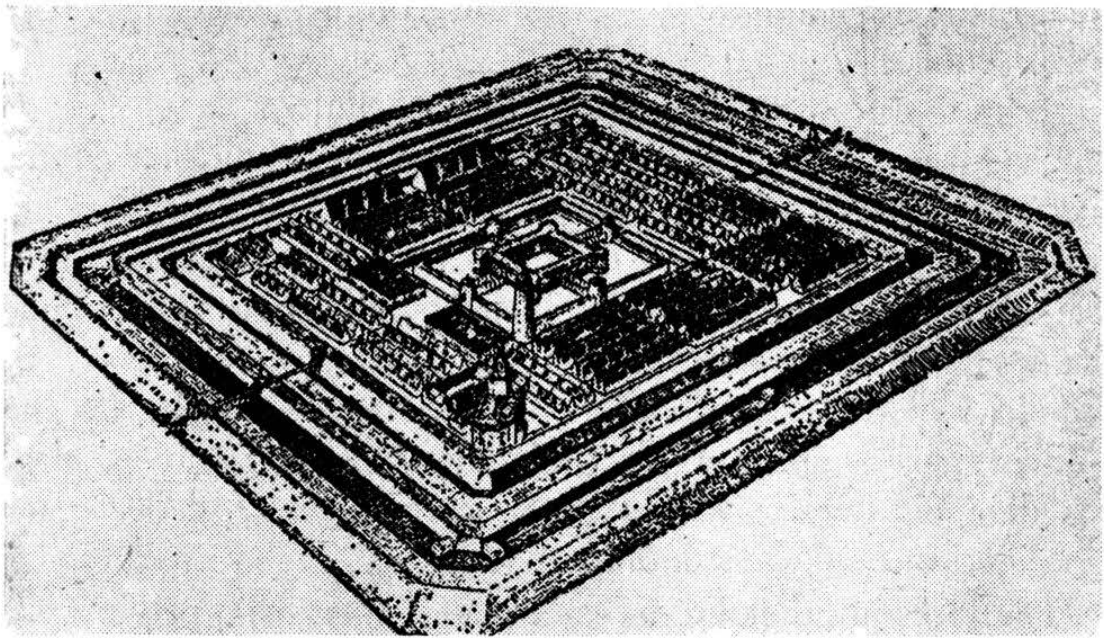

O triplă centură fortificată alcătuită din ziduri groase ; toate casele sînt aşezate, asemenea unităţilor militare, pe un poligon de exerciţiu — iată înspăimîntătoarea contribuţie pe care a adus-o renumitul Albrecht Dürer la problema „oraşul de mîine"

În a treia călătorie a eroului său Gulliver (care de obicei nu e inclusă în ediţiile pentru tineret), Jonathan Swift, după ce îl purtase în vizitele anterioare în *Mildendo,* capitala ţării liliputanilor, şi în *Lorbgrulgrud,* metropola ţării uriaşilor, îi prezintă lui Gulliver oraşul zburător *Laputa,* un fel de farfurie zburătoare pe care se înghesuie o sumedenie de oameni. Regele insulei zburătoare îşi stăpîneşte supuşii instalaţi pe uscat prin aceea că-i lipseşte de soare şi ploaie cînd nu sînt ascultători, în acest scop parcîndu-şi propriul său oraş insular peste oraşele lor. În cazuri mai grave, nava insulară cade peste oraşul nesupus, zdrobindu-l.

Schultze, un supra-Krupp. Arhitectul francez Claude Nicolas Ledoux a întocmit în 1804 primele planuri ale unui *oraş industrial* ideal. Schiţele sînt, pe de o parte, caracterizate prin-

tr-o funcţionalitate rece şi un modernism total — volume riguros geometrice, case de formă cubică, lipsite de orice ornamente, instalaţii sportive inteligent concepute —, iar pe de altă parte sînt pătrunse de ideile revoluţiei franceze : egalitatea tuturor păturilor sociale trebuie să-şi găsească expresia în uniformitatea tuturor caselor. Ledoux a întocmit şi planuri pentru un rai pămîntesc, în care nu vor mai exista nici boli, nici crime.

Jules Verne a pus pe un oarecare Schultze — un fel de supra-Krupp, care producea „tunuri de dimensiuni pînă atunci necunoscute" — să construiască în vestul Statelor Unite un *oraş al oţelului,* cu hale de fabrică de înălţimea catedralei Sf. Petru. „La poalele unor inepuizabili munţi de cărbune se înalţă o masă imensă, sumbră, stranie, o aglomerare de clădiri simetrice, dominată de o pădure de coşuri care din mii de guri scuipă nori de funingine. Cerul se străvede doar ca dinapoia unei perdele negre pe care fulgere roşietice o fac din cînd în cînd să se onduleze" [2].

Dacă oraşul oţelului ne aminteşte în această privinţă de Essen sau Birmingham, prin unele aspecte el anticipează ceea ce ar putea fi azi valabil pentru oraşul atomic Oak Ridge sau pentru oraşele secrete din Ţara sovietelor. Oraşul este înconjurat de fortificaţii şi de o dublă centură de zid. În interiorul lui ajungi numai „cu ajutorul unei formule secrete, al unei parole sau cel puţin al unui permis ştampilat, semnat, emis după toate regulile". Domnul Schultze e ucis în laboratorul său secret de un exploziv pe care îl experimentase.

Ordine şi haos ca idee fixă. Robert Musil a prezentat în 1930, în romanul său „Omul fără însuşiri", următoarea imagine a unui oraş al viitorului [3] : „La vîrsta la care omul acordă încă o mare importanţă chestiunilor legate de croitor şi de bărbier şi la care îi place să se uite în oglindă, el mai are şi obiceiul să-şi închipuie un loc unde ar vrea să-şi petreacă viaţa, sau cel puţin un loc unde şederea are un stil deosebit, chiar dacă simte că, în ce-l priveşte personal, nu i-ar plăcea prea mult să se afle acolo. Imaginea despre un asemenea loc, o imagine ce se impune cu tăria unei idei fixe

determinate de societate, se identifică de la o bună bucată de vreme cu un soi de oraş hiperamerican, în care toată lumea aleargă sau stă în repaus cu cronometrul în mînă. Pămîntul şi văzduhul formează un muşuroi de furnici străbătut de căi de comunicaţie în etaje. Trenuri ridicate deasupra pămîntului, trenuri pe faţa pămîntului, trenuri subterane, transporturi de oameni prin tuburi de poştă pneumatice, lanţuri de autovehicule gonesc orizontal în timp ce ascensoare rapide pompează mase de oameni vertical, de la un plan al circulaţiei la altul ; la intersecţii oamenii sar dintr-un aparat de locomoţie în altul ; ritmul lor, întrerupt — între două viteze în care pornesc tunînd — de o sincopă, o pauză, un mic hiat de douăzeci de secunde, te aspiră şi te înhaţă fără să-ţi lase timp de reflecţie ; în intervalele acestui ritm general schimbi cîteva vorbe cu alţii. Întrebările şi răspunsurile se îmbucă parc-ar fi piesele unei maşinării, fiecare om are doar anumite sarcini precise, profesiunile sînt concentrate în grupe în anumite locuri, se mănîncă în plină mişcare, divertismentele sînt adunate în alte cartiere ale oraşului, şi iarăşi altele cuprind turnurile unde-ţi găseşti soţia, familia, gramofonul şi sufletul..."

Erich Kästner a descris în 1933, într-o satiră camuflată sub genul literaturii pentru copii şi intitulată „35 Mai", oraşul complet automatizat *Electropolis*, un supra-Chicago cu automobile electrice teleghidate, cu trotuare rulante şi cu hale de uzine fără oameni. Fabricile sînt prevăzute în faţă cu o pîlnie aspiratoare, în care boii şi vacile dispar cu sutele, în timp ce din spate, prin nişte lucarne, iese carnea congelată, unt, piepteni de os, coarde de vioară şi geamantane de piele. O bruscă şi enigmatică creştere a intensităţii curentului provoacă o catastrofă, abatorul automatizat aspiră din nou butoaiele cu unt şi în schimb zvîrle afară vacile, care aleargă mugind prin oraşul care a sărit în aer. „Pe străzi trotuarele rulante goneau nebuneşte. Automobilele automatizate treceau cu viteza fulgerului, pătrundeau, vîjîind, în case şi urcau în viteză scările. Grădinile artificiale se ofileau şi înfloreau necontenit. Pe cer a apărut gazeta de poimîine. Privind înapoi se puteau

vedea lifturile zburînd prin acoperişuri. Zgomotul făcut de oscilaţiile zgîrie-norilor din aluminiu suna a război" [4].

Previziune pentru anul 1984. Pînă la moartea sa, survenită în 1959, la vîrsta de 90 de ani, renumitul arhitect american Frank Lloyd Wright a căutat un comanditar pentru *oraşul-turn,* care urma să fie prevăzut cu ascensoare acţionate cu energie nucleară. Wright voia să adăpostească într-un singur zgîrie-nori un mare oraş cu 130 000 de oameni. Clădirea urma să aibă 528 de etaje şi o înălţime de 1 600 m. Fiind un mare solitar, care ura oraşele şi dorea să vadă fiecare familie din S.U.A. într-o casă proprie, înconjurată de un acru de pămînt (= 4 047 m^2), arhitectul cocheta cu ideea unui oraş în care voia parcă să înghesuie întregul Babilon într-un singur turn.

Dacă George Orwell a avut dreptate cînd a scris în 1949 înfiorătoarea sa utopie „1984", atunci *Londra* va fi alcătuită din case dărăpănate datînd din secolul al XIX-lea, cu ferestre peticite cu carton şi cu acoperişuri din tablă ondulată. Cartierele oraşului, distruse de bombe, vor fi pline de grămezi de moloz şi praf de var, completate cu colonii de barăci murdare din lemn asemănătoare cu nişte coteţe de găini. Londra va fi dominată de clădirea Ministerului Propagandei, care se va numi „Ministerul Adevărului" — o piramidă în trepte în stil babilonian, dar de 300 m înălţime — şi de către „Ministerul Dragostei", clădire fără ferestre care va găzdui poliţia secretă.

Statuia lui Lenin dominînd totul. Moscova anului 2007, conform unui pronostic făcut în 1957 de directorul sistematizării oraşului, profesorul Evstratov, va fi alcătuită, ca şi pînă atunci, din case cu patru-cinci etaje, avînd un perete verde în faţă format din copaci şi eliporturi pe acoperişuri. Deasupra Pieţei Roşii va pluti, la o înălţime de 20 pînă la 30 km, un soare artificial, care va transforma noaptea în zi. „Iar în depărtare, în lumina razelor soarelui artificial, se va ridica, deasupra acoperişurilor şi a coroanelor copacilor, monumen-

tul impunător al întemeietorului statului nostru, Vladimir Ilici Lenin" [5].

De fapt, o statuie a lui Lenin, înaltă de 60 m, trebuia să împodobească încă din 1935 „Palatul Sovietelor", conceput de Stalin, care cu cei 415 m ai săi ar fi devenit cea mai înaltă construcţie a lumii. N-a fost însă construit.

Pînă în anul 2007 sovieticii vor să construiască şi *un oraş pe Lună.* Oraşul ar urma să fie protejat de un clopot uriaş din sticlă, care s-ar arcui deasupra unui întreg crater lunar, ancorat fiind de pereţii stîncoşi ai acestuia, pentru ca presiunea atmosferei artificiale din interiorul lui să nu-l proiecteze în spaţiul cosmic. Oraşul de pe Lună îşi produce singur hrana. Atmosfera de seră şi forţa gravitaţională redusă de pe Lună ar face ca pînă şi frunzele unei ridichi să crească cît un palmier.

Soarele este evacuat. Noi nu vom mai apuca să trăim în oraşele de pe Lună, dar nici strănepoţii noştri, în majoritatea lor, nu vor dori acest lucru. Cum vor arăta însă oraşele de pe pămînt în mileniile viitoare ? Utopiştii nu se dau în lături nici de la cele mai îndrăzneţe anticipări ale unui viitor îndepărtat.

Filmul lui Fritz Lang *Metropolis,* turnat de Ufa în 1927, e cunoscut în lumea întreagă. Metropolis este denumirea unui fel de super-New York, alcătuit dintr-un oraş terestru şi unul subteran. La lumină locuiesc industriaşii şi funcţionarii lor superiori. Pe străzile largi, străjuite de zgîrie-nori impunători, trece un şuvoi nesfîrşit de maşini, iar deasupra lor vuiesc fără încetare avioane. În întuneric, sub pămînt, muncitorii mînuiesc maşini enorme. Sclavii muncii din lumea subterană nu apucă niciodată să vadă lumina zilei.

Denumirea *Metropolis* a fost o alegere nefericită, pentru că nu te duce cu gîndul la viitor, ci la antichitate, cînd acest cuvînt desemna oraşul-mumă al coloniilor (Corint a fost metropola Siracuzei). Romanul utopic al lui H. G. Wells „Maşina timpului" dovedeşte că acestui scriitor i-a trecut prin minte încă din 1895 că într-un oraş al viitorului o parte din oameni vor fi siliţi să trăiască sub pămînt.

În romanul lui Franz Werfel „Steaua celor nenăscuți" (apărut în 1946), care anticipează un viitor de peste o sută de mii de ani, toți oamenii trăiesc într-un imens oraș subteran cuprinzînd întregul glob terestru. Suprafața pămîntului e complet netedă, nelocuită, acoperită de o iarbă „cenușie ca fierul". Pomii din grădinile răsfirate pe ici, pe colo au frunzele ca „de piele neagră" [6]. În fiecare din aceste grădini un clopot de sticlă mijlocește intrarea în lumea citadină subterană. Locuitorii ei nu au păr și poartă peruci care constituie unica lor îmbrăcăminte. Se tem de soare, se feresc de orice efort, de orice hotărîre sau de orice neplăcere. Marea piață din centrul cartierului orășenesc *California* are o lărgime de 30 km. Peste solul neted ca o oglindă, californienii alunecă pe patine.

Vom locui din nou în peșteri? E surprinzător în cîte utopii omul își caută drumul sub pămînt, în ale cărui peșteri s-au simțit acasă cîndva în timpurile preistorice. Cortul nomazilor și mai tîrziu casa țăranilor sedentari au redus din ce în ce mai mult folosirea peșterii ca locuință, fără a o înlătura însă cu totul. În Noua Guinee, Sulavesi și Ceylon mai există și astăzi indigeni care trăiesc în peșteri. De ambele părți ale granitei dintre Statele Unite și Mexic au locuit și mai locuiesc indieni în peșteri naturale, amenajate de ei în pereții stîncoși și abrupți ; adesea pentru a putea intra în aceste locuințe trebuie să te cațeri pe scări.

Dar majoritatea actualilor locuitori ai peșterilor și-au săpat singuri peșterile. Pe coasta spaniolă a Mării Mediterane, în Portugalia și în Tunisia există sate-peșteri ale căror ziduri și turnuri vizibile sînt doar intrările și canalele de scurgere. În toate țările în care se găsește loess, acest nisip fertil, vîscos, ale cărui firișoare sînt lipite unele de celelalte, țăranii au săpat în el peșteri. În centrul Chinei locuiesc în felul acesta, *sub* ogoarele lor, mii de țărani.

În vremurile marilor pustiiri, nu rareori s-a întîmplat ca și în orașe oamenii să trăiască sub pămînt. Cine a supraviețuit trecerii hoardelor lui Genghis-han sau ale lui Timur s-a statornicit, adesea pentru ani de zile, în pivnițe sau în bîrlo-

guri pe care şi le săpa în molozurile provenite de la casele dărîmate, nu numai din lipsa unui spaţiu locuibil, dar şi din convingerea că cel mai ferit este acela care se ascunde sub pămînt.

Şi în trecutul foarte apropiat, războiul a favorizat deplasarea sub pămînt. Subteranele metroului londonez slujeau în 1940 drept adăposturi împotriva atacurilor aeriene. Milioane de locuitori ai marilor oraşe germane şi-au petrecut o bună parte a ultimilor ani de război în beciuri. Oraşul nefortificat din zilele noastre caută, de cînd duşmanul apare din văzduh, să se apere, ca să zicem aşa, prin ziduri aflate deasupra sa.

În Suedia, pentru caz de război, a fost dizlocat prin explozii solul stîncos de pe coastă, construindu-se sub pămînt mari spitale şi adăposturi împotriva atacurilor aeriene. La Basel „o cooperativă pentru amenajarea locurilor de parcare a maşinilor şi adăposturi pentru populaţia civilă" vrea să construiască după model suedez locurile de parcare la doi metri sub pămînt, astfel ca în timp de război să poată sluji drept adăposturi împotriva bombardamentelor. La Bruxelles există un „Comitet permanent pentru sistematizarea lucrărilor orăşeneşti subterane", care năzuieşte să deplaseze spaţiile de parcare, gările, marile magazine şi cimitirele sub pămînt, pentru a crea la suprafaţă noi spaţii disponibile. La Düsseldorf a fost întemeiată în 1960 „Societatea pentru studierea problemei căilor de comunicaţii subterane", avînd drept scop să examineze posibilitatea de a construi în Republica Federală a Germaniei străzi şi locuri de parcare subterane.

Confuzie de noţiuni. În ce priveşte locurile de parcare, soluţia optimă este într-adevăr mutarea lor în subteran. Dar noi vrem totuşi să locuim în continuare pe sol, lăsînd în seama utopiştilor răspunsul la întrebarea dacă aşa vor rămîne lucrurile şi peste o sută de mii de ani. Cu o sută de ani în urmă nici cel mai destoinic urbanist nu ar fi putut bănui ce rol va avea peste o sută de ani automobilul în oraşe. În materie de urbanistică nu putem să anticipăm decît pentru o perioadă de cincizeci, cel mult o sută de ani.

Totodată însă trebuie să evităm o confuzie de noţiuni. Printre arhitecţii urbanişti s-a statornicit obiceiul de a înţelege prin „oraşul de mîine" sau „oraşul viitorului" exclusiv oraşe de genul acelora pe care proiectanţii urbanişti ar dori să le construiască. Dar în ce măsură vor avea prilejul să-şi realizeze dorinţele rămîne o chestiune deschisă. E absolut cert că nu vor reuşi să facă acest lucru decît parţial şi numai pe alocuri. Oraşele de mîine vor corespunde numai în parte cu ceea ce se înţelege sub formula la modă de „oraşul de mîine".

În cea mai mare parte, probabil, ele nu vor corespunde multe decenii de aici înainte cu ceea ce îşi imaginează proiectanţii urbanişti.

Calcutta ca tip de oraş. Nu vrem să fim atît de pesimişti încît să credem că oraşul de mîine se va asemăna cu oraşele părăsite ale civilizaţiei maya sau incaşă, sau cu palatele somptuoase, dar nelocuite, ale Babilonului şi Romei din epocile lor tîrzii, aceasta în eventualitatea că un război atomic ar face să se stingă în el orice viaţă. De unele realităţi trebuie totuşi să ţinem seama. Deocamdată constatăm că pe plan mondial numărul oraşelor model, al unor cartiere exemplare din toate punctele de vedere, precum şi asanarea vechilor oraşe nu ţin pasul cu numărul sporit al oraşelor din paiantă, al cartierelor sărăcăcioase. Oraşul mizer din cocioabe de lut şi tablă ondulată va fi foarte răspîndit printre „oraşele de mîine". Şi cîtă vreme nu se poate încă prevedea cînd vor fi stăvilite pe pămînt foametea şi suprapopulaţia, Calcutta, care azi constituie cea mai cumplită aglomerare de suferinţe şi de mizerie, va deveni în mare măsură un tip răspîndit printre oraşele de mîine. La o îmbunătăţire a situaţiei se poate spera în cel mai bun caz, pentru ziua de poimîine.

Dacă din înfumurare occidentală nu vrem să punem pe aceeaşi treaptă lumea locuită de albi cu restul lumii, nu este totuşi suficient să învingem numai dificultăţile care stau *la noi* în calea unei sistematizări ample şi de perspectivă a oraşelor. Dificultăţile acestea sînt avariţia, miopia, perseverarea în concepţii depăşite, inclusiv în materie de proprietate. Întreaga omenire trebuie să combată, depunînd eforturi uriaşe,

timp de zeci de ani, mizeria din întreaga lume, pentru ca în India sau în Egipt să existe o şansă de realizare a frumoaselor proiecte pentru oraşul de mîine.

La întrebarea cum va arăta oraşul de mîine nu putem răspunde deocamdată decît următoarele : numai în mică parte va arăta aşa cum *ar trebui*. Dar aproape şi mai dificilă e a doua întrebare : cum *ar trebui* să arate oraşul de mîine ?

Şi aici ajungem la o constatare deprimantă, pe care nu o putem ocoli : pe o mare parte a globului oraşul frumos nici nu constituie o preocupare.

CAPITOLUL

II

SE POATE PROIECTA UN ORAŞ FRUMOS?

Dacă urbanistica nu este numai un scop în sine sau nu urmăreşte exclusiv o funcţionalitate impecabilă, atunci prima întrebare pe care ar trebui să şi-o pună un arhitect urbanist ar fi de bună seamă următoarea: ce anume determină frumuseţea unui oraş?

Caracteristica unui oraş frumos. Pornind de la această întrebare, să trecem în revistă oraşele care, la o anchetă pe tema „cele mai frumoase oraşe ale lumii", ar avea perspectiva de a se situa pe primele locuri. Dacă le clasificăm în raport cu aşezarea lor, deosebim patru categorii:

1. Oraşe a căror frumuseţe mult lăudată e determinată de poziţia lor naturală: Rio de Janeiro, San Francisco, Colombo (capitala insulei Ceylon), Istanbul, Neapole, Genova. Ele sînt toate situate pe ţărmul unor pitoreşti golfuri maritime, majoritatea lor fiind în plus dominate de munţi. Oraşul şi construcţiile lui sînt eclipsate de peisajul natural. Zgîrie-norii de pe plaja Copacabana, podul impunător care leagă San Francisco de Oakland sau moscheele Istanbulului întregesc, ce-i drept, armonios frumuseţea naturală, dar golful de la Rio ar fi o privelişte minunată chiar dacă nu s-ar afla în preajma lui

nici o casă. A crea într-un asemenea cadru un oraş cu un aspect general urît ar presupune o incapacitate cu totul ieşită din comun. Prima indicaţie pentru urbanişti ar fi, aşadar : Căutaţi-vă o poziţie frumoasă ! Dar acest deziderat depăşeşte posibilităţile lor.

2. Oraşe la a căror faimă contribuie, în părţi oarecum egale, poziţia favorizată de natură şi frumuseţea urbanistică. Printre ele se numără anticul Pergamon, unde monumentalele palate, temple şi altare erau amplasate — cu o denivelare de 300 m — pe terase etajate, de-a lungul povîrnişului abrupt al muntelui pe care se afla fortăreaţa ; Veneţia (şi replica ei din Orientul Îndepărtat Bangkok, oraşul canalelor şi al templelor încununate cu turnuri, cu peste un milion de locuitori) ; Salzburg şi bătrîna Dresda ; Praga — „Oraşul de aur" — şi Budapesta. Printre ele poate fi inclus şi Vancouver de pe coasta apuseană a Canadei — un oraş vast, cu o vegetaţie abundentă cum găseşti în Olanda sau Suedia, aşezat însă pe coasta unui golf maritim şi dominat de munţi acoperiţi cu zăpadă.

3. Oraşe vestite înainte de toate pentru concepţia lor urbanistică sau valoarea clădirilor, dar a căror frumuseţe este favorizată şi de natură, cum ar fi Atena antică şi vechiul Hancijou, Roma şi Florenţa de odinioară şi de astăzi, Viena şi Berna, Amsterdam şi Köln, Copenhaga şi Stockholm, New York şi Washington. Hamburg şi Zürich ne arată ce impresie frumoasă produce un lac care pătrunde pînă în centrul oraşului. Dat fiind că Brasilia este lipsită de frumuseţi naturale, a fost amenajat acolo un lac artificial, lung de 45 km.

4. Oraşe care nu sînt favorizate de natură, dar sînt totuşi frumoase : odinioară Babilon şi Teba, mai tîrziu Petersburg şi Moscova ; în parte Paris şi Bruxelles, Berlin şi München. Exemplele acestea sînt cele mai interesante, deoarece în genere nici un urbanist nu va propune ca un oraş să fie abandonat pentru a fi reclădit pe coasta unui pitoresc golf maritim. Ceea ce au comun aceste oraşe se poate reduce la acelaşi numitor — o concepţie urbanistică de largă respiraţie şi un mare număr de construcţii fără scop lucrativ sau administrativ.

Bîrlog iubit. S-ar putea, ce-i drept, ca răspunsul nostru la întrebarea ce anume asigură frumusețea unui oraș să fie dat în prea mare măsură prin prisma turistului. În orice caz se răspîndește tot mai mult părerea că ceea ce contează în primul rînd este *să locuiești* frumos, adică locuințele să fie sănătoase, plăcute, nu prea mici, și aceasta e valabil nu numai pentru cei înstăriți, ci și pentru grosul populației. Dacă ne călăuzim după acest criteriu, atunci cele mai frumoase orașe se află în Suedia, Danemarca, Olanda, Belgia, Elveția, Canada, Australia și Noua Zeelandă.

În puține cazuri locuința civilizată și pitorescul turistic își dau mîna, poate la San Francisco, Vancouver sau Sydney. În cele mai multe din orașele lăudate pentru frumusețea lor, majoritatea locuitorilor trăiesc în locuințe sărăcăcioase și o parte destul de mare în murdărie și mizerie, așa cum e cazul la Rio și Istanbul, la Neapole și în numeroasele porturi meridionale, pe care ca turiști le îndrăgim atît de mult.

Nu există temeiuri suficiente pentru a afirma că locuitorii unor asemenea cartiere mizere ar fi nefericiți sau că ar fi nemulțumiți de orașele lor. Găsesc oare o compensație în frumusețile naturii, în contemplarea construcțiilor somptuoase sau în faima orașului lor ? Oamenii nu trăiesc numai în locuințele lor, ei trăiesc în oraș și participă la tot ce există acolo. Posibilitatea de a trăi într-un cartier model, cu spații verzi, lipsit de praf, își are negreșit avantajele sale. E însă incontestabil că mulți oameni se simt bine într-un bîrlog întunecos pentru că li se oferă privelișteа golfului Neapole sau a enormei construcții din piatră a unei vechi catedrale, sau pentru că pur și simplu se află în orașul pe care-l iubesc. Iar căile dragostei sînt ciudate.

Căci și fără catedrale și fără frumuseți ale naturii, fiecare oraș pare să ofere ceva ce poate fi iubit. Pînă și nenorociții din Calcutta, înfometați și fără adăpost, refuză să se stabilească la țară. În Germania de azi nimeni n-ar mai trăi probabil în mizerie dacă și-ar schimba domiciliul, dar chiar și cel ce trăiește la Essen sau la Castrop-Rauxel nu este, după cît se pare, cu totul nemulțumit de orașul său.

Cînd cineva care străbate prima oară „orașul Ruhr" vorbește de un coșmar, localnicii reacționează de obicei manifestînd fie lipsă de înțelegere, fie o puternică indignare. Cenușiul nu este în mod normal o culoare agreată, dar Theodor Storm a scris o poezie de dragoste dedicată „Orașului cenușiu de pe malul mării", oraș peste care plutește o ceață apăsătoare și în care nu cîntă nici o pasăre. În cursul celui de-al doilea război mondial, sub bombardamentele nocturne, a devenit absolut limpede că nici orășeanului „dezrădăcinat" nu îi este străin un sentiment de dragoste pentru orașul său natal. Cu o dragoste tenace s-au cramponat locuitorii orașelor Berlin, Hamburg, Köln și Frankfurt chiar și de dărîmăturile blocurilor în care locuiseră.

O singură concluzie poate fi trasă de aici : nici un oraș nu poate fi atît de mizer și de urît încît majoritatea locuitorilor lui să nu considere că viața în el este totuși destul de suportabilă, în orice caz preferabilă celei de la țară sau din orașul învecinat.

Nu mai sînt dictatori. În măsura în care nu pot să construiască orașe cu totul noi, arhitecții-urbaniști se află, așadar, chiar și din punct de vedere psihologic, în fața unei probleme deosebit de grele. Ei vor să schimbe un lucru de care mulți oameni se simt atașați, iar alții, și mai numeroși, nici nu sînt de părere că ar fi neapărată nevoie de vreo schimbare.

Și, în plus, constructorii de orașe au o misiune mult mai grea decît colegii lor din antichitate sau din secolele precedente, deoarece lipsesc cele mai multe din condițiile care dădeau altădată naștere orașelor frumoase. Trebuie să recunoaștem că stăpînitorii absoluți și iubitori de fast sînt cei cărora le datorăm multe dintre cele mai vestite și mai grandioase creații urbane. Lui Hammurapi și Nabucodonosor — Babilonul, faraonilor — Teba, lui Sennacherib — Ninive, lui Pisistrate și Pericle — Atena, lui Alexandru cel Mare — Alexandria, lui August — Roma ca metropolă mondială, lui Kubilai — Pekin, lui Ludovic al XIV-lea și celor doi Napoleoni — Parisul, iar lui Petru cel Mare — Petersburg. Voința tiranilor poate risipi milioane pentru a construi străzi fastuoase în orașe vechi sau

pentru a demola cartierele vechi ale oraşelor în vederea unor construcţii monumentale.

Nu se poate afirma că tot ce construiesc dictatorii e frumos. Dar foarte mult din ceea ce e impunător în oraşele de azi a avut drept creator un despot.

Nu se mai proiectează catedrale. În lumea creştină nu mai există marea cucernicie de odinioară, căreia nenumărate oraşe îi datorează ceea ce au mai frumos — catedralele. Trăim într-un straniu conflict lăuntric. Fie că sîntem sau nu credincioşi, fie că găsim frumoasă o anumită biserică, fie că o găsim urîtă, nimeni dintre noi nu-şi poate închipui oraşul Köln fără domul lui, Strasbourg şi Reims fără catedralele lor, Roma fără bazilica Sf. Petru.

Dar acum nu mai putem *construi* domuri. În orice caz, în lumea creştină nu s-a mai ivit de decenii nici o biserică care să domine un oraş întreg. Bisericile construite în ultima vreme au dat loc de cele mai multe ori la discuţii, şi în primul rînd sînt mici. A mai întreprins vreun oraş construirea unei catedrale atît de mari încît nici toţi locuitorii oraşului adunaţi laolaltă să n-o poată umple, aşa cum era cazul odinioară cu cele mai multe catedrale gotice ?

Poate că situaţia actuală se explică nu atît prin lipsa de cucernicie, cît mai ales prin nehotărîrea în alegerea stilului. La aceasta se adaugă şi faptul că în genere nu mai sîntem dispuşi să facem sacrificii pentru construirea unui edificiu orăşenesc, le facem cel mult pentru propria noastră locuinţă.

În lipsa unui dictator care să impună sacrificiile necesare, nu mai pot fi construite clădiri mari, impunătoare, fără vreun scop utilitar decît atunci cînd există un pronunţat spirit civic, care îi determină pe oameni să se gîndească mai departe de propria locuinţă şi de propria pungă cu bani. În S.U.A. şi în Scandinavia există cel puţin unele începuturi în această direcţie, nu însă şi în Germania. Ne-am putea oare imagina să se mai ridice astăzi o construcţie monumentală, lipsită de o utilitate practică, cum ar fi Arcul de Triumf la Paris, Poarta Brandenburg la Berlin sau complexul de construcţii din jurul fostului palat regal la München ?

Stradă comercială rezervată pietonilor. Populara și vestita stradă Lijnbaan din Rotterdam (Foto Ullstein)

Blocuri de înălțimi moderate construite într-un stil specific Europei centrale — Hamburg, casele Grindel (Foto Ullstein)

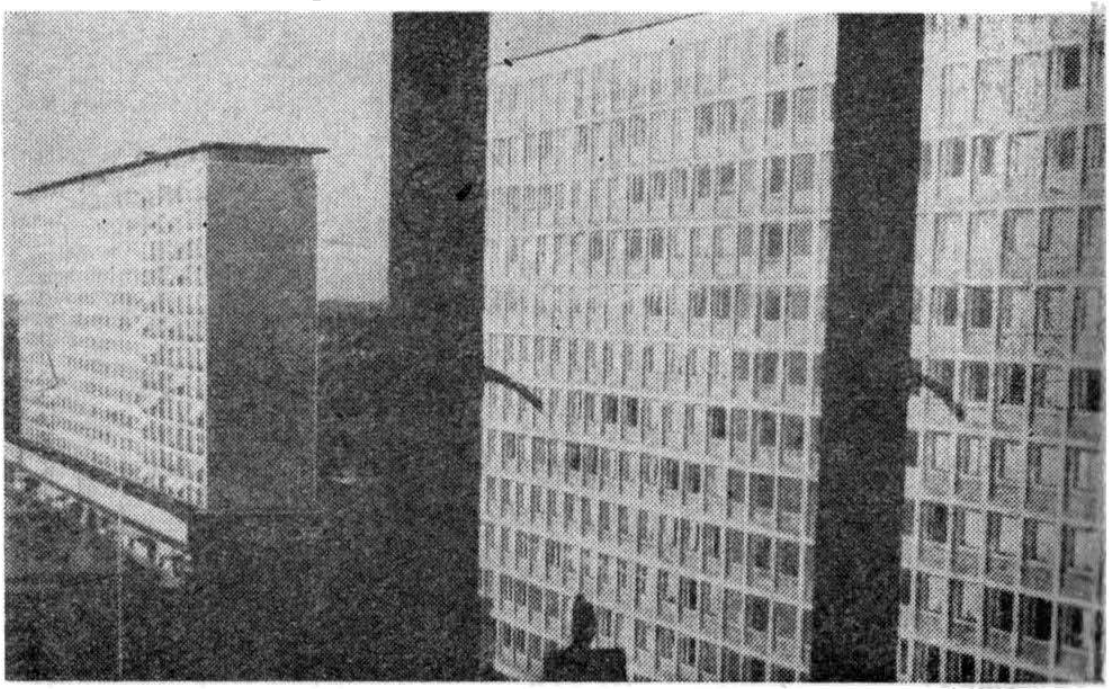

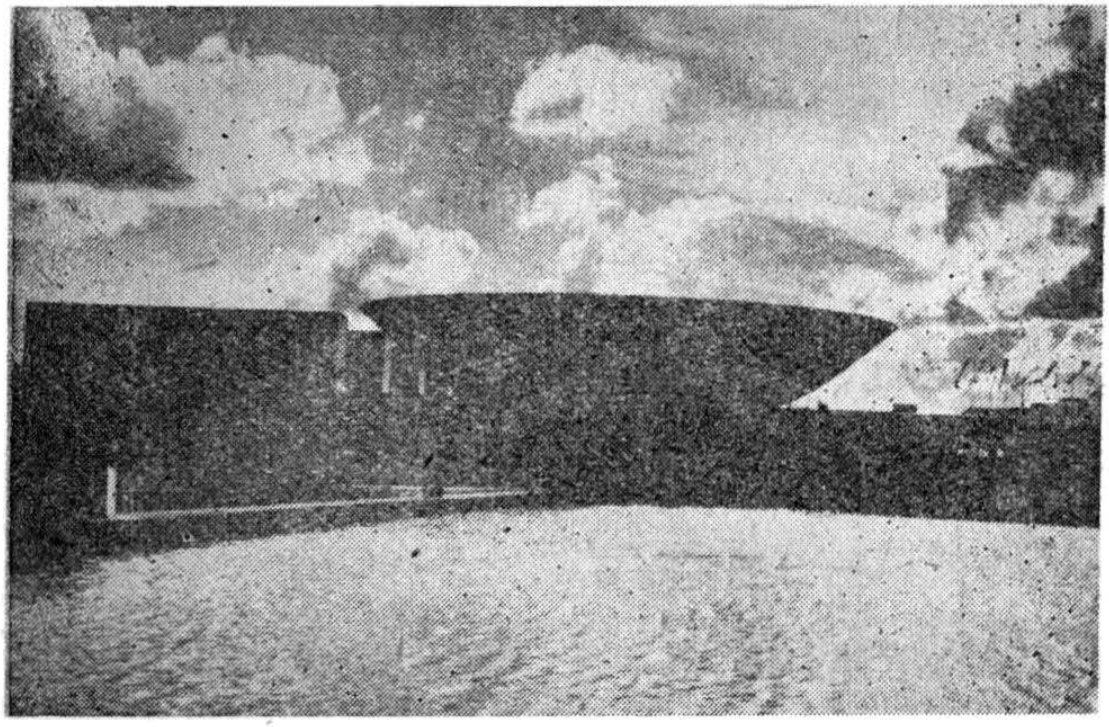

Brasilia — o încercare îndrăzneață și, cel puțin din punct de vedere arhitectonic, impunătoare, care-și propune să rezolve străvechea problemă a plăsmuirii unui oraș dintr-o singură trăsătură genială. Cupa de beton găzduiește camera brazilană a deputaților (Foto United Press International)

Atît a mai rămas din turnul-templu de la Borsippa, marea suburbie a Babilonului (Foto Garzanti)

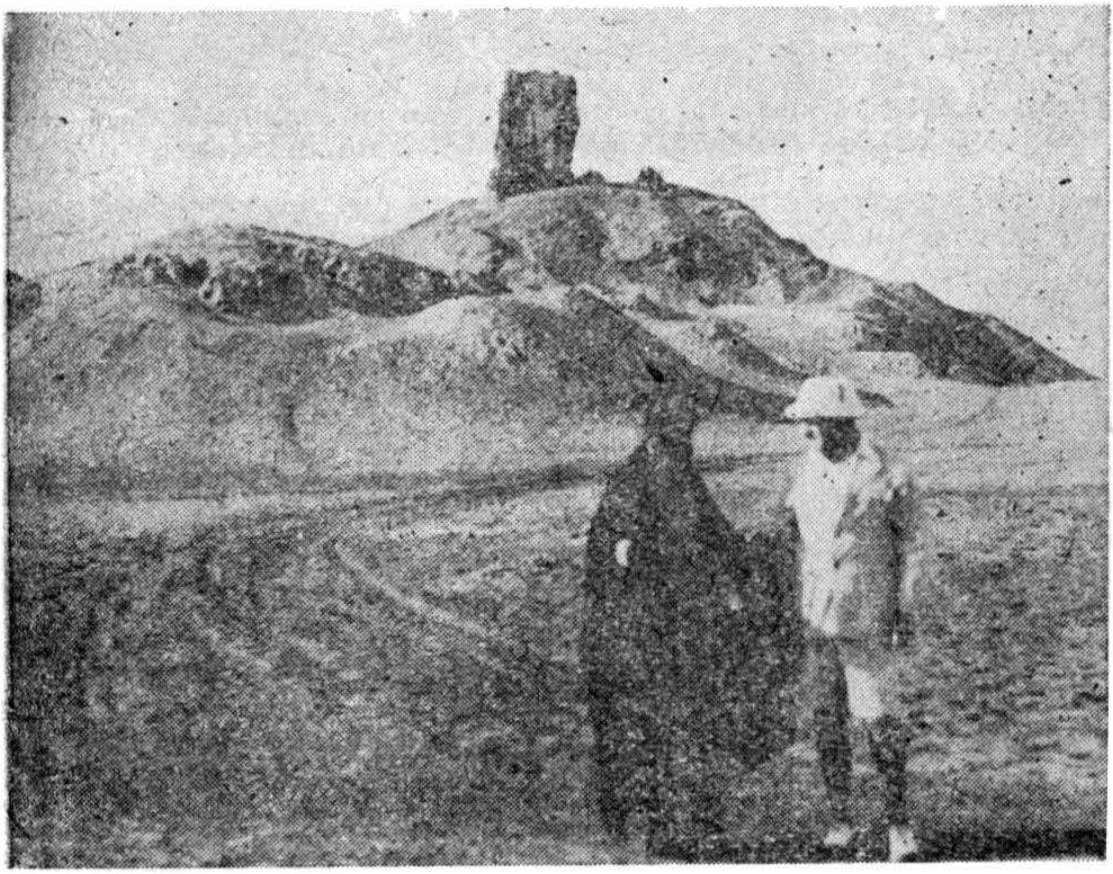

Printre puţinele excepţii se află oraşul Mexico. În 1958 au fost construite acolo — ca semn distinctiv al unei noi suburbii — cinci turnuri din beton, asimetrice, variat colorate, înalte de la 40 pînă la 57 m, care nu pot fi folosite şi în care nu se poate urca. Oraşul universitar Mexico e bogat în clădiri monumentale, care îmbină moştenirea lăsată de triburile maya şi de azteci cu arta modernă ; prin vigoarea sălbatică şi coloritul lor, ele ar putea fi comparate cu edificiile lui Nabucodonosor înălţate la Babilon.

Romantismul nu poate fi construit. Astăzi nu mai există nici înclinaţia familiilor bogate pentru fast, care a deschis odinioară o a treia cale pe lîngă dictatură şi spirit de sacrificiu şi căreia îşi datorează splendoarea marile oraşe ale Renaşterii italiene, în primul rînd Veneţia şi Florenţa, precum şi casele splendide ale patricienilor din marile oraşe medievale ale Flandrei.

Azi nu mai există nici o posibilitate de a crea romantismul şi idila ; putem spera cel mult să le găsim. Puţinele oraşe care au rezistat pînă acum valului industrializării, vestigiile unei epoci cînd oraşele creşteau ca arborii — încet, inel după inel, casă lîngă casă, transformările devenind vizibile abia după secole — sînt nestemate cărora nu le mai putem adăuga nimic. Iar cînd „romantismul" dă noi muguri, de pildă în jurul Mării Mediterane, el e dezaprobat de urbanişti, căci mai întotdeauna împiedică circulaţia şi este neigienic.

Curăţenie şi plictiseală. Bilanţul e trist — nu mai există romantism, nu se mai ridică catedrale şi palate, nu se mai construiesc străzi somptuoase şi clădiri monumentale, lipsite de scopuri utilitare. Urbanismul nu este vinovat de situaţie, dar trebuie să ţină seama de ea ; aceasta îi impune o anumită sobrietate şi totodată respect faţă de grandioasele vestigii ale unor vremuri cînd se înălţau catedrale. În orice caz ar trebui să manifestăm neîncredere faţă de cineva care ne-ar promite că va realiza un oraş ideal în condiţiile în care nu mai poate dispune de majoritatea elementelor hotărîtoare pentru un oraş.

Locuitorii marilor oraşe contemporane ar trebui înainte de toate să-şi dea seama că greşesc cînd îşi închipuie că oraşul

nu există decît pentru a se locui în el. Cine va dori să-l limiteze la această funcţie îi va distruge cu nepăsare nucleul şi sufletul. Din cei 7 000 de ani cîţi numără istoria oraşului, 6 850 de ani s-au scurs în era preindustrială, într-o vreme cînd oraşul se compunea mai ales dintr-un templu ca element dominant, o centură de fortificaţii şi, mai tîrziu, o piaţă destinată adunării poporului, zidul înconjurînd şi spaţiul în care se aflau locuinţele.

Zidurile s-au dărîmat şi nu vrem să le mai reclădim. Catedralele mai există, dar, după cît se pare, nu mai sîntem în stare să înălţăm altele noi. Mii de ani oamenii au preferat să trăiască în sfera magică a unui templu pe care-l admirau, decît să aibă o locuinţă igienică, ireproşabilă. Locuinţa desăvîrşită de azi ne fereşte de tuberculoză, dar nu şi de plictiseală.

Urbanistul de odinioară putea să includă în planul său biserici, palate, mari pieţe şi tot felul de nimicuri frumoase, ba adesea planul se limita la aceste puncte culminante. Oraşul proiectat putea să fie un oraş frumos, de pildă Petersburg.

Urbanistul de azi nu poate proiecta asemenea obiective arhitectonice fiindcă lipseşte persoana care să le finanţeze, lipseşte interesul autorităţilor. El poate proiecta o funcţionalitate perfectă, locuinţe sănătoase, salubre. Dar o bună funcţionalitate şi curăţenie pot să caracterizeze şi o închisoare, iar chintesenţa igienei este spitalul.

Un oraş frumos ar mai putea fi proiectat numai dacă s-ar dispune de un golf ca Neapole, dacă s-ar realiza joncţiunea cu frumuseţea vechiului centru al oraşului sau dacă cetăţenii ar ajunge să înţeleagă că un oraş fără construcţii frumoase, lipsite de un scop strict practic, devine într-o bună zi grozav de plictisitor.

CAPITOLUL

III

BRASILIA ŞI RUDELE EI

De construirea unor clădiri monumentale, dar nu lipsite de un scop practic se îngrijesc în numeroase oraşe — de la New York pînă la Düsseldorf şi Milano — marile concerne industriale şi societăţile de asigurare. (Aceste construcţii ne dovedesc că nu tot ce-i monumental e implicit şi frumos.) La New York, unde aceste concerne vădesc cea mai mare concentrare şi aroganţă, s-a realizat totuşi — prin jocul concurenţei libere — un oraş viu şi impunător. Dar şi *Brasilia*, cel mai renumit oraş contemporan, construit în întregime pe baza unui proiect, este monumental.

Modelul preferat e tabla de şah. Faptul că un oraş se construieşte după un plan şi deci nu creşte ca o plantă este în sine un fenomen străvechi, deşi un asemenea oraş, prin comparaţie cu oraşul-labirint, rămîne pînă astăzi o raritate. În cele mai multe cazuri proiectul s-a limitat la trasarea de străzi care, în funcţie de nevoi, puteau fi prelungite în toate direcţiile.

E drept că acest lucru a fost hotărîtor, deoarece nimic nu rezistă vreme mai îndelungată într-un oraş decît traseul străzii. El supravieţuieşte de obicei secole, ba uneori milenii tuturor transformărilor arhitectonice. După cel de-al doilea război

mondial, cînd au fost reconstruite marile orașe germane, nu s-a modificat decît în puține cazuri traseul străzilor. Artera „Die Hohe Strasse" din Köln urmează și azi aceeași traiectorie ca pe vremea romanilor.

Din timpuri imemoriale modelul preferat a fost tabla de șah : străzile rectilinii care se încrucișează în unghiuri drepte,

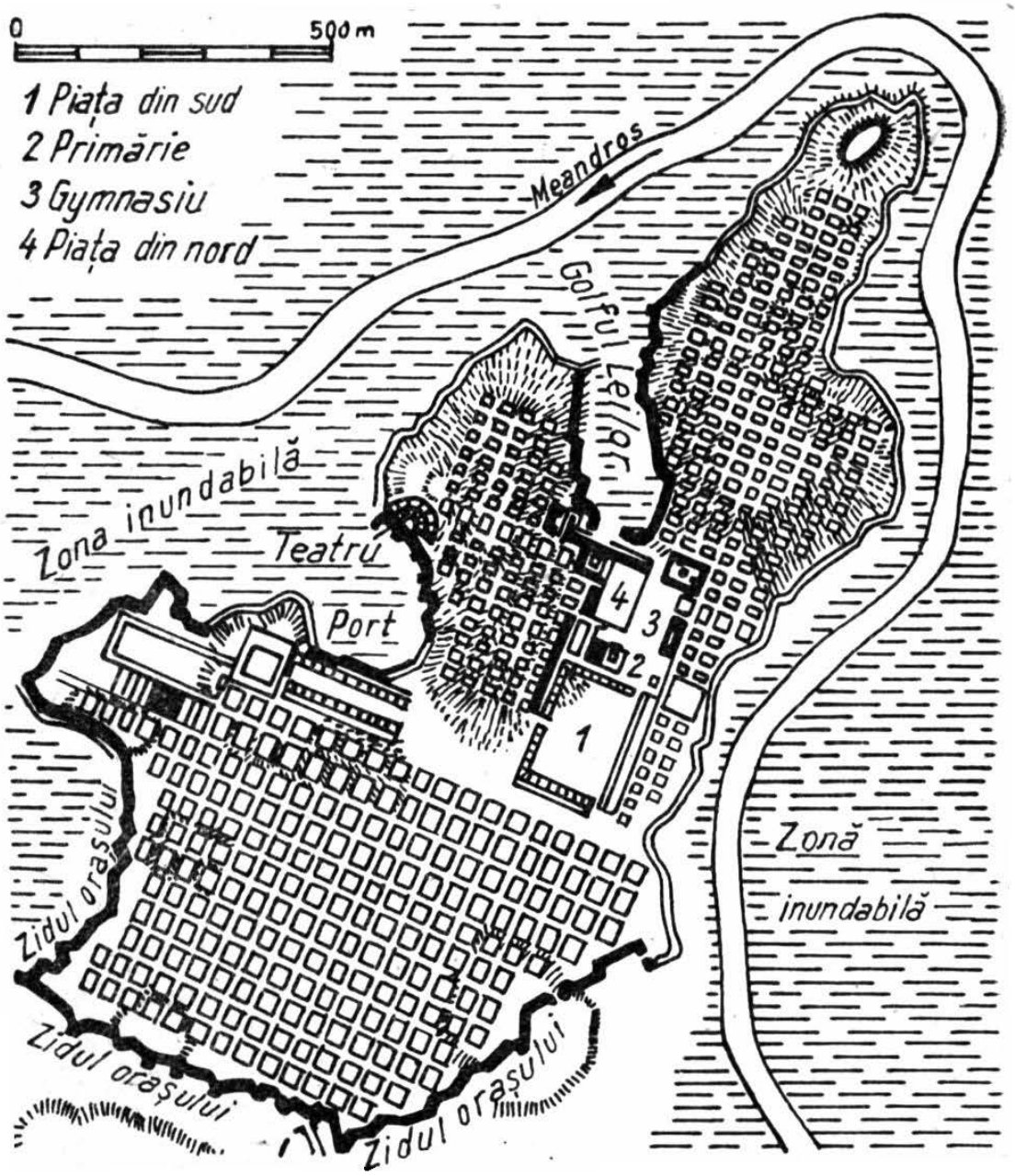

Cvartalele de locuințe trebuie să fie pătrate cu orice preț : Milet — Asia Mică, secolul al V-lea î.e.n.

încadrînd patrulaterele rezervate edificiilor. Prin anul 3000 î.e.n. a fost proiectat pe Ind un oraș după acest model — *Mohenjo-Daro* (vezi volumul de față, p. 79). Orașele de o

regularitate geometrică, care apar de obicei în Uniunea Sovietică în noile centre industriale, își au prototipul în pătratele străzilor din orașul *Kahun*, construit de faraonul Sesostris al II-lea în jurul anului 1890 î.e.n. drept colonie muncitorească pentru ridicarea piramidei din Illahun. Și la *Babilon* toate străzile, în afara cartierului sacru, se încrucișau în unghiuri drepte (vezi volumul de față, p. 109).

În secolul al V-lea î.e.n. Hippodamos a construit orașul său natal *Milet*, portul Atenei — *Pireu*, și colonia greacă din Italia — *Thurioi*. Toate au fost construite în formă strict geometrică și, pentru prima oară, ținîndu-se seama de toate aspectele funcționale. Hipodamos a făcut din tabla de șah — pe care a impus-o în ciuda condițiilor naturale ale reliefului, în parte deplasînd în acest scop mari cantități de pămînt — o modă elină de circulație mondială, adoptată ulterior, printre alte orașe, de *Rodos*, *Priene* și *Alexandria*.

Mannheim a fost construit în 1698 în pătrate ; străzile lui sînt pînă azi singurele străzi ale unui oraș german care nu au nume, ele fiind desemnate prin cifre, la fel ca cele mai multe străzi din orașele Statelor Unite, unde monotonia unghiului drept își celebrează triumful suprem.

În schimb, la *Washington*, în capitală, străzile sînt dispuse aproximativ radial, pornind din centrul orașului — concepție urbanistică care, după tabla de șah, a devenit cea mai apreciată pentru orașele proiectate. În secolul al XVIII-lea, castelul din *Karlsruhe* a devenit centrul unui sistem de străzi dispuse radial, care în jumătatea lui nordică e deosebit de dens și de impresionant. La *Paris* există un cartier celebru cu străzi care converg spre Arcul de Triumf. Ele dau pieței numele de „Place de l'Etoile", o piață asemănătoare cu cea din *Berlin*, denumită „Grosser Stern", în al cărei centru se află „Coloana Victoriei".

Cele trei magistrale ale *Petersburgului*, printre care și Nevski Prospekt, converg radial spre Palatul amiralității. Stalin a croit la *Moscova*, pornind de la Kremlin, o impunătoare stea alcătuită din străzi. La *New Delhi* — vastul cartier guvernamental, construit de englezi în 1912 în vechea capitală a Indiei — aleile largi se întîlnesc la clădirea parlamentului.

Canberră se compune dintr-o rețea complicată de sisteme radiale îmbucate unele în celelalte. Cel mai mare sistem radial converge spre Capitoliu. Pe planul orașului rețeaua are un aspect atrăgător, fapt care n-a ajutat însă capitalei australiene, cel puțin pînă acum, să atragă prea mulți locuitori.

Proiect de plan simbolic. Brasilia e concepută în forma unei cruci uriașe. Acesta a fost și planul vechiului oraș Alexandria, unde magistrala est-vest, așa-numita pistă de alergări, era întretăiată de magistrala mai scurtă nord-sud. După același model a fost construit în Siria, cu 32 de ani mai tîrziu, și marele oraș antic Antiohia.

Cele două orașe nu se întindeau însă exclusiv pe două artere somptuoase care se întretaie, așa cum e cazul la Brasilia. Una e monumentala stradă încadrată de clădirile publice, care duce de la marele lac de acumulare din sud-est către gara din nord-vest; cealaltă e magistrala locuințelor care, adaptîndu-se terenului, o cotește de la nord spre vest. Pe planșetă aspectul e plăcut, mai ales cînd planul nu e orientat, cum se obișnuiește, spre nord, ci așa cum au fost prezentate cele mai multe din schițele oficiale publicate în 1960 în presă. În acest caz magistrala cu clădiri monumentale dă impresia unui trup de pasăre, iar cea a locuințelor sugerează aripile desfăcute.

„O jucărie drăguță, care a captivat, firește, juriul, pentru că membrii lui n-au avut în față decît schița", sînt de părere cei care critică Brasilia, și numărul lor nu e mic. „În realitate proiectul nu lasă să se vadă nimic altceva decît străzi nesfîrșite și distanțe uriașe". În schimb, admiratorii Brasiliei spun: „Această schiță e îndrăzneață, grandioasă și corespunde unei viitoare metropole".

Magistrala monumentală are o lungime de 6 km și o lățime de 350 m (spre comparație, Champs Elysées măsoară 2,5 km în lungime și 70 m în lățime). Elementul central îl formează Praça dos tres Poderes, adică „Piața celor trei puteri în stat". Aici sînt situate reședința președintelui, clădirea Curții supreme de justiție și, ca semn distinctiv al metropolei artificiale, complexul parlamentului. Acest complex constă din două imobile administrative de formă paralelipipedică, alcătuind

un cuplu înalt de 100 m, fiecare din ele asemănîndu-se puţin cu clădirea O.N.U. din New York, precum şi dintr-un edificiu mai puţin înalt pe care tronează o cupă şi o cupolă din beton. În uriaşa cupă se află sala de şedinţe a Camerei deputaţilor.

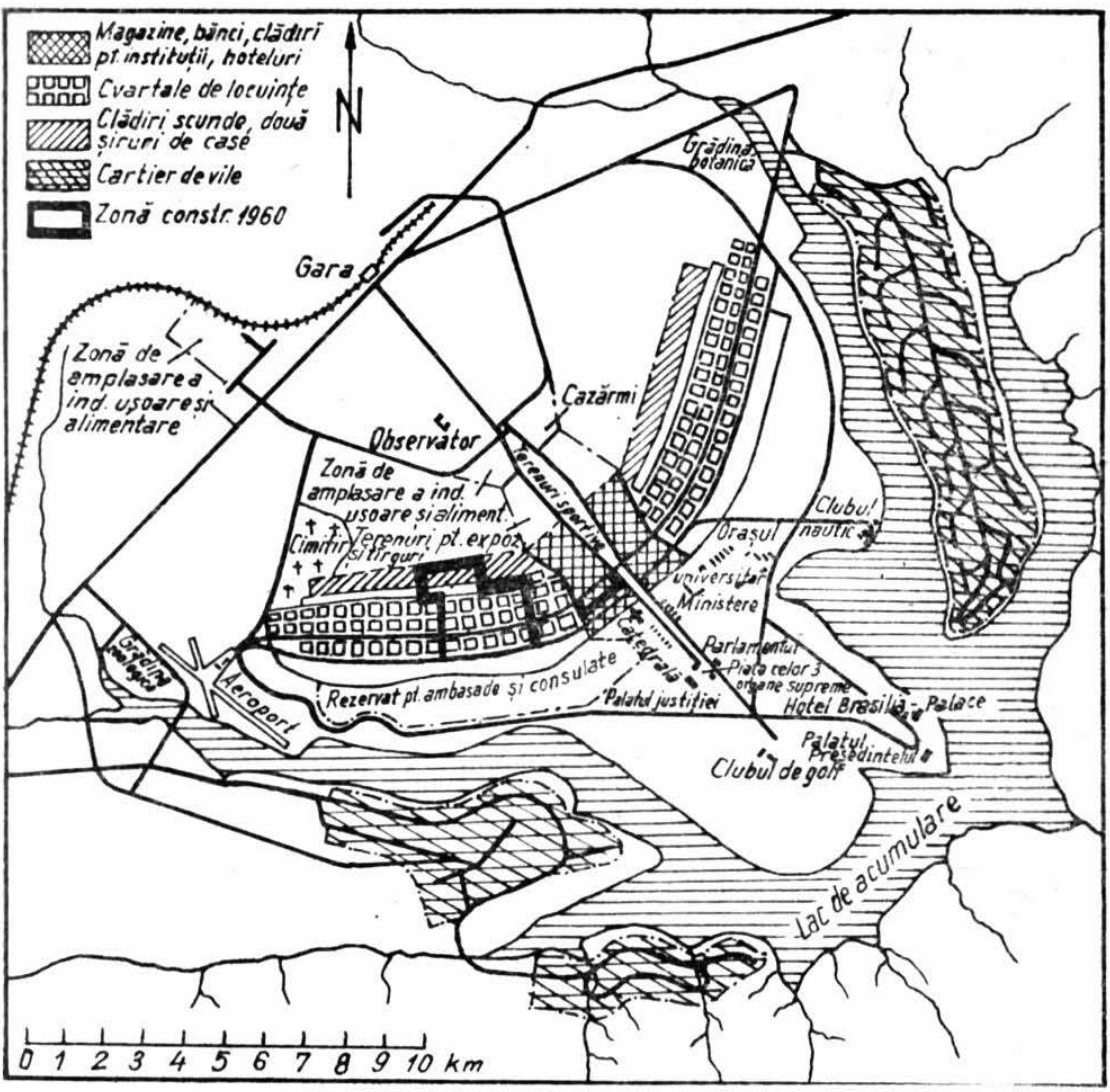

În raport cu cupola, ceva mai mică, adăpostind sala Senatului, cupa arată ca o formă de nisip în care un copil şi-a pregătit „cozonacul".

În direcţia oraşului, clădirile din piaţă, de o excepţională cutezanţă, se continuă cu edificii de cîte zece etaje, destinate ministerelor. La încrucişarea cu magistrala locuinţelor sînt amplasate cartierul cu clădiri culturale şi distractive, cel al magazinelor şi birourilor şi, mai spre nord-vest, terenurile pentru tîrgul de mostre şi complexul sportiv.

După modelul Babilonului. Masa viitorilor locuitori ai Brasiliei urmează să locuiască în blocuri cu cîte şase etaje, toate de acelaşi tip. Ele nu au parter, ci stau ca pe picioroange. Sînt construite din beton, ca şi palatele guvernamentale, dar vădesc în privinţa concepţiei arhitectonice mult mai puţină fantezie. La aceste clădiri totul e rectiliniu şi drept, chiar şi în felul cum sînt aşezate unele faţă de celelalte.

Fiecare grup de 11 din aceste blocuri de beton, locuit fiecare de către 250—300 de oameni, e încadrat cu spaţii verzi, formînd un cvartal cu latura de 400 m, completat cu o grădiniţă de copii şi o şcoală. Patru cvartale de locuinţe alcătuiesc o „vecinătate", dispunînd de o biserică, un complex comercial şi un spital. Aproximativ o sută de asemenea cvartale urmează să se alinieze pe magistrala — lungă de 10 km — rezervată locuinţelor.

Pretutindeni în Europa urbaniştii tind spre o reţea de străzi care să se apropie de ramificaţia organică a nervurilor unor frunze sau de aparenta dezordine a vaselor sanguine din corpul omenesc. În schimb, în Brasilia, urbanismul de inspiraţie geometrică, realizat în unghiuri drepte şi linii rigide după modelul Babilonului, Miletului şi Alexandriei, îşi serbează un triumf întîrziat.

Un arhitect despotic. În general se creează impresia că constructorii Brasiliei au avut în vedere exclusiv latura monumentală, de inspiraţie babiloniană, în loc să îmbine grandiosul cu o anumită căldură umană care face farmecul atîtor oraşe celebre. Lucio Costa, autorul proiectului premiat, şi arhitectul-şef Oscar Niemeyer au situat în stepă un oraş monumental care ignorează labirintul şi e format exclusiv din străzi somptuoase.

Locuitorilor li se cere să se încadreze în această schemă îndrăzneaţă. Ei au mai puţină libertate în alegerea stilului arhitectonic decît în oricare alt oraş. În cvartalele de locuinţe are drept la cetăţenie numai blocul standard decretat de către Niemeyer. Ceva mai departe de magistrala locuinţelor, paralel cu ea, e rezervată o fîşie pentru şiruri de case familiale. Numai pe două peninsule de pe lacul artificial de acumulare, care în-

conjură în formă de semilună Brasilia, e permisă construirea de vile, dar și acestea trebuie să corespundă stilului elaborat de Niemeyer.

Reproșîndu-i-se că ar fi „dictator", arhitectul-șef (printre strămoșii căruia se numără de altfel atît germani cît și negri) a răspuns: „Este necesar să i se confere arhitecturii orașului Brasilia o formă de expresie disciplinată, care să asigure o concordanță armonioasă cu eșafodajul de beton armat. De altminteri, aici în Brasilia nu vrem să copiem, ci să înfăptuim în general o arhitectură creatoare, modernă, folosind cele mai noi cuceriri ale arhitecturii. Să nu cădem niciodată în banalitatea arhitecturală de pînă acum. De aceea 90% din proiectele de construcții care în orașele mai puțin pretențioase ale țării sînt acceptate, la noi nici nu intră în discuție" [7].

E un limbaj orgolios pentru un om ale cărui construcții destinate serviciilor guvernamentale poartă, ce-i drept, pecetea originalității și a monumentalului, dar care mai trebuie să se convingă că și oamenii vor dori să locuiască în orașul său. Brasilia e proiectată pentru o jumătate de milion de locuitori. Se pare că brazilienii nu se prea împacă cu concepția intransigentă a lui Niemeyer. S-ar putea dovedi că un oraș fără un dram de dezordine e de nesuportat. Apariția împrejurul Braziliei, în afara zonei cu un regim special de construcții, a unor bidonville-uri populate de negri și mulatri nu a putut fi împiedicată de Niemeyer.

Piatra fundamentală a rămas singură. Avem sub ochii noștri avertismentul pilduitor al Canberrei. Alegerea ei drept capitală a Uniunii Australiene a fost o soluție forțată la care toți participanții au contribuit fără tragere de inimă. Marea forță a Brasiliei stă însă tocmai în faptul că noua metropolă a fost ridicată pe creasta unui val de entuziasm național, pe care președintele brazilian Kubitschek n-a trebuit să-l creeze de sus în jos.

Încă din 1825, la trei ani după separarea Braziliei de țara-mumă Portugalia, s-a luat în considerare cu toată seriozitatea ideea de a se demonstra independența tînărului stat și prin construirea unei noi capitale, care trebuia în mod deliberat să

se îndepărteze de tradiţiile portugheze şi deci să fie situată în interiorul acestei ţări nemărginite. Prin Constituţia din 1891, în care a fost inclusă hotărîrea de a se strămuta capitala în interiorul ţării, propunerea a căpătat putere de lege. Piatra fundamentală a oraşului Brasilia a fost pusă în 1922, după care nu s-a mai întreprins nimic. Constituţiile din 1934 şi 1946 au repetat obligaţia de a transfera sediul guvernului de la Rio de Janeiro pe locul unde se afla solitara piatră fundamentală.

Dar abia în 1956 preşedintele nou ales, Juscelino Kubitschek, a început să traducă în viaţă această dispoziţie constituţională. Imediat după preluarea funcţiei s-a aşternut pe lucru. În vara anului 1956 a fost începută construcţia pe platoul năpădit de mărăcini de pe Serra dos Pireneus, situat la extremitatea de sud a bazinului fluviului Amazon, la 940 km nord-vest de Rio. Aşezarea aflîndu-se la o altitudine de 1 000—1 170 m, clima uscată cu nopţi răcoroase se deosebeşte avantajos de aerul lînced ca de seră din Rio.

Întîi a fost terminat aerodromul. Cum spre Brasilia nu ducea nici o şosea şi nici o cale ferată, cimentul a fost adus pe calea aerului! Materialul de construcţie devenea în felul acesta de douăzeci de ori mai scump decît pe coastă. Graba cu care Kubitschek a condus construcţia, grabă care nu e de loc caracteristică spiritului brazilian, a atras după sine cheltuieli nesăbuite de mari.

Pentru această grabă existau două motive. Primul era faptul că mandatul lui Kubitschek expira în 1961, şi cum, conform Constituţiei, nu putea fi reales, el voia evident să intre în istorie ca întemeietor şi constructor al Brasiliei. În al doilea rînd era probabil necesar un asemenea efort exagerat, susţinut de o propagandă nemaipomenită, pentru ca această construcţie să nu dureze mai mult decît interesul public manifestat pentru ea. Înainte ca brazilienii să-şi dea seama cîte miliarde de cruzeiros s-au cheltuit pentru Brasilia, capitala a şi fost pe jumătate terminată. Kubitschek a cheltuit sume atît de mari, încît sistarea lucrărilor ar fi însemnat o risipă mai mare decît continuarea lor.

Al treilea. Kubitschek, forța motrice a șantierului „Brasilia", și Niemeyer, arhitectul-șef, erau vechi prieteni, încă de pe vremea cînd președintele fusese guvernator al statului federal Minas Gerais. Faptul că cel de-al treilea membru al nucleului conducător care a realizat Brasilia era de asemenea prieten intim cu Kubitschek a făcut ca unii compatrioți răuvoitori să considere înfăptuirea „Brasiliei" drept o plăcere personală a celor trei bărbați.

Al treilea se numea Israel Pinheiro și era directorul societății *Companhia Urbanizadora de Nova Capital* — pe scurt *Novacap* —, întreprindere de stat pentru construcții, fără de care nu se poate mișca la Brasilia nici măcar o piatră. Pinheiro a finanțat construcția capitalei în mare parte prin aceea că a parcelat și a vîndut terenuri de stepă aflate în proprietatea statului, cîndva extrem de ieftine, la prețuri de 25 000 de ori mai mari decît fusese valoarea lor inițială.

Organizatorul speculei, Pinheiro, numit prefect al orașului la 21 aprilie 1960 cu ocazia ridicării Brasiliei la rangul de capitală, nu tăgăduiește că s-a îmbogățit de pe urma acestor operații. A fost cea mai mare lovitură pe care a dat-o în viața lui. Prietenul său Kubitschek a avut satisfacția de a vedea înălțîndu-se pe locul unde înainte se întindeau numai mărăcini un oraș gigantic pe care l-a predat cu emfază urmașului său, ca pe un fel de monument al său — chiar dacă el a rămas împovărat de datorii însumînd aproape jumătate de miliard de dolari. Nici un alt arhitect din lume nu a putut manevra atîtea sume și dimensiuni ca prietenul său Niemeyer. Tot ce-i trecea prin minte creștea după cîteva săptămîni aievea din pămînt în proporții gigantice.

Am da dovadă de naivitate dacă am porni de la ideea că asemenea tentații puteau să-i lase nepăsători pe cei trei oameni care au construit Brasilia. Am fi însă nerealiști dacă am considera întreaga capitală drept o afacere particulară, nesăbuită, a domnilor Kubitschek, Niemeyer și Pinheiro, o afacere care a înghițit miliarde din banii publici. Dacă nu ar fi existat prevederile constituționale, spiritul de pionierat al poporului și entuziasmul național în necontenită creștere, Brasilia nu ar fi putut fi niciodată construită. Orașul acesta a luat ființă, ca

și majoritatea marilor realizări colective din lume, dintr-un ghem inextricabil de interese publice și private, de idei cutezătoare, de lăcomii mărunte, dar și dintr-un entuziasm care răstoarnă munții.

Viitorul Brasiliei e nesigur. E grandios și emoționant să fii martor ocular al nașterii unei capitale. Va avea ea oare aceeași soartă ca Ehet-Aton pe Nil, Samarra pe Tigru sau nefericitul oraș australian Canberra ? Se va trezi ea vreodată cu adevărat la viață ? La inaugurare — 21 aprilie 1960 — numai 1,5% din numărul total al funcționarilor guvernamentali și-au putut începe efectiv activitatea în noua capitală. Urmașii lui Kubitschek au sistat lucrările.

Sau va deveni Brasilia un oraș gigantic, asemenea altor capitale artificiale, cum a fost odinioară cazul cu Seleucia, iar mai tîrziu cu Petersburg și Washington ? Petersburgul a fost, evident, rezultatul unui act arbitrar al unui singur om, a fost construit într-o regiune mlăștinoasă, pe mormîntul a o sută de mii de leșuri, și totuși a devenit o metropolă atît de slăvită.

Probabil că însemnătatea istorică a Brasiliei se va situa nu atît în domeniul construcției de orașe, cît în cel al colonizării. Indiferent cum va fi judecată concepția arhitecturală a orașului, încercarea de a face accesibil omului vestul sălbatic al unei țări uriașe, pînă acum aproape pustii, cu bogățiile solului nevalorificate, rămîne o faptă remarcabilă.

Încă de pe vremea grecilor, *orașul* a constituit începutul colonizării. Prin mutarea unei capitale, țarul Petru I a săvîrșit un mare act politic. Portugalia, care are multă experiență în materie de colonii, chibzuiește în prezent dacă nu ar fi cazul să-și consolideze poziția în Africa, atît de frămîntată, transferînd sediul guvernului de la Lisabona la *Luanda* (Loanda, São Paolo de Luanda), capitala Angolei, care are oficial statutul unei provincii portugheze. Brasilia — avanpost al civilizației într-o regiune sălbatică, așezată parcă acolo de către un desant de parașutiști — este cea mai impunătoare tentativă din șirul lung al încercărilor de a desăvîrși supunerea naturii de către om cu ajutorul orașelor.

Le Corbusier construieşte o capitală. Nu tot atît de ambiţioase sînt ţelurile pe care şi le-a propus oraşul *Chandigarh* (Chandi Garh), singurul oraş pe care l-a proiectat şi l-a construit, aproape din nimic, arhitectul elveţian domiciliat la Paris Charles Jeanneret, care, sub pseudonimul Le Corbusier, se bucură de o faimă mondială.

La împărţirea Indiei în 1947, una dintre cele mai bogate provincii ale ţării, Punjab, cu capitala Lahore, a revenit în proporţie de două treimi Pakistanului. Din treimea răsăriteană a fost constituit, în nord-vestul Indiei, statul federal Punjab, căruia îi lipsea o capitală. În 1948 i s-a făcut lui Le Corbusier propunerea de a construi capitala în apropierea satului Chandigarh. Oraşul a fost inaugurat în 1953, iar după şapte ani număra 180 000 de locuitori. Ca şi Brasilia, oraşul a fost proiectat pentru o jumătate de milion de oameni.

Chandigarh, răsfirat pe un platou fertil, are o poziţie pitorească la poalele Munţilor Himalaia. Faptul că mai există vaste terenuri virane sporeşte impresia că oraşul se întinde pe o suprafaţă foarte mare. Cartierele de locuinţe, cartierele culturale, locurile de divertisment, administraţia, industria sînt precis delimitate şi în acelaşi timp se îmbină organic prin succesiunea lor. Cartierele de locuinţe se împart în subansamble denumite „vecinătăţi", în care orice circulaţie auto-moto este interzisă.

Oraşul nu este încă terminat şi — după cît se pare — nu-l mai interesează pe Le Corbusier. Locuitorii lui şi presa indiană sînt de părere că oraşul Chandigarh nu are nimic specific indian şi, pe deasupra, nu e practic. Le Corbusier a rezolvat aici într-un mod exemplar şi plin de fantezie o problemă care pentru europeni şi americani e foarte acută, şi anume separarea completă a automobilelor de pietoni. Numai că la Chandigarh numărul maşinilor e foarte mic. Mijloacele de circulaţie predominante sînt ricşa, bicicleta şi cămila.

Le Corbusier a fost bine intenţionat şi atunci cînd a dispus ca în zidăria fiecărei locuinţe să se fixeze o sită pentru ventilaţie, cu scopul de a reduce canicula verilor indiene cu ajutorul unui curent de aer. Cum însă prin aceste site se poate auzi în stradă, cu oarecare efort, ceea ce se discută în casă,

instalația de aerisire îi deranjează pe indieni, care au o anumită concepție despre viața particulară. Mulți locuitori, nemulțumiți, au astupat orificiile.

Morala pentru arhitecții urbaniști: nu-l poți sili pe om să fie fericit. Dar este oare cazul să încerci? Pentru a-ți aroga dreptul de a hotărî ce este „fericirea" n-ar trebui oare să fii mult mai mult decît urbanist?

Proiectul unui oraș să fie oare bun doar de agățat pe perete? Nimic nu e atît de semnificativ și de suspect ca faptul că la Chandigarh ani de zile nu se găsea de cumpărat un plan al orașului; turiștii și studenții se aruncau cu atîta ardoare asupra a ceea ce de fapt e frumos la Chandigarh, adică nu orașul, ci planul lui, încît de cele mai multe ori acesta din urmă era epuizat. Ce frumos se înșiră pe el străzile, cu cîtă fantezie este totul conceput! Chandigarh prelungește șirul jocurilor de-a planificarea orașului, șirul planurilor frumoase de la Milet la Brasilia, iar jocul încă nu s-a sfîrșit.

Morală pentru arhitecții urbaniști: un plan a cărui frumusețe iese în evidență în special atunci cînd îl atîrni pe perete nu poate satisface. Noi dorim un oraș astfel conceput, încît să fie frumos pentru acela care locuiește în el sau care se plimbă prin el. De la Hippodamos pînă la Costa, Niemeyer și Le Corbusier, mai toți constructorii de orașe sînt ispitiți să dea viață unei idei, unui plan abstract cît mai grandios și mai apropiat de perfecțiune, fără a ține seama și de oamenii care vor da proiectului adevărata viață prin prezența lor. Ar trebui să dea de gîndit faptul că în 1960 Cooperativa organizațiilor familiale germane a deplîns „atmosfera de planșetă" care domnește în multe cartiere noi ale orașelor recent proiectate.

Un oraș construit în baza unui plan poate, în cel mai bun caz, să fie frumos doar atunci cînd urbanistul nu are ambiția să cuprindă în plan și cea din urmă cocioabă.

CAPITOLUL

IV

ORAŞUL PE MĂSURA OMULUI

„Acum însă... trebuie să denunţ — ca fiind cel mai nescuzabil şi cel mai supărător zgomot — pocnetele de bici cu adevărat infernale care răsună pe uliţele oraşelor, răpind vieţii toată liniştea şi orice posibilitate de a medita... Căruţaşii, hamalii, salahorii şi alţi oameni asemenea lor... trebuie trataţi omeneşte, cu dreptate, echitate, toleranţă şi grijă, dar nu trebuie să li se îngăduie să stînjenească prin larmă nestăvilită năzuinţele de ordin superior ale speciei umane" [8].

Astfel se plîngea în 1859, pe cînd avea 71 de ani, filozoful dr. Arthur Schopenhauer împotriva gălăgiei străzii pe care trebuia s-o îndure în locuinţa sa din Frankfurt. Ce mînie l-ar cuprinde dacă ar trebui să fie martor la zgomotul îngrozitor pe care îl fac automobilele, camioanele, tramvaiele, difuzoarele şi betonierele pe străzile unui mare oraş al zilelor noastre! Vremurile în care nu exista un zgomot mai supărător decît pocnetul biciului ni se par azi idilice.

Potopul de automobile. Cînd Venizelos, preşedintele guvernului grec, a dispus în timpul primului său ministeriat (1910—1915) ca pe străzile principale trăsurile să circule numai pe dreapta, birjarii din Atena l-au înjurat, calificîndu-l drept

„tiran". Ei considerau drept un atentat impertinent la libertatea lor faptul că nu mai aveau voie să folosească strada oriunde era loc sau oriunde le convenea. Birjarilor din Atena, cu bunul lor simţ de oameni simpli, li s-ar fi părut o absurditate să oprească la intersecţii, în faţa unui semafor, chiar dacă de pe strada transversală nu vine nici un vehicul.

„Chiar şi în perioadele de cumplită tiranie, europeanul se bucura de libertatea de a circula pe străzi, cel puţin pînă la auzul clopotelor care-l chemau la slujba de seară — scria Ortega y Gasset în 1935. — De curînd am fost însă siliţi să renunţăm la această libertate, deoarece numărul excesiv de mare al vehiculelor şi al pietonilor a făcut imposibilă circulaţia liberă. Acum un guard numit de stat trebuie să reglementeze mersul nostru cu ajutorul unui sceptru magic şi al unor gesturi hieratice în stil egiptean" [9].

De la San Francisco la suburbia acestui oraş, San Rafael, duce o autostradă cu opt culoare de circulaţie, dar după terminarea orelor de serviciu ea este adesea blocată de maşinile înghesuite care n-o pot lua nici înainte, nici înapoi. Revista americană „Time" relata în 1960 că din acest haos se putea vedea din cînd în cînd luîndu-şi zborul cîte un porumbel călător. Un negustor, a cărui pasiune era creşterea porumbeilor călători, lua cu sine în maşină o colivie cu opt porumbei, din care dădea drumul cîte unuia pentru a-i comunica printr-un bileţel soţiei sale durata probabilă a întîrzierii.

În 1960, ministrul britanic al transporturilor, Marples, a declarat în Camera comunelor [10]: „Dacă o tonă de oţel care se deplasează cu 50 km pe oră şi 75 kg de carne şi oase care se deplasează cu 5 km pe oră trebuie să împartă aceeaşi suprafaţă, atunci e inevitabil să se întîmple accidente, iar carnea şi oasele vor fi întotdeauna victima".

Un kilometru pe oră. Iată unde am ajuns. Automobilul a năvălit în oraşele noastre şi a devenit stăpînul lor. Printre norii gazelor de eşapament, pietonii sar de colo pînă colo ca nişte găini speriate. Pe străzile odinioară construite de pietoni pentru pietoni, pietonul este în cel mai bun caz un tolerat, şi nu arareori e izgonit în tunele aflate sub nivelul străzii. Ma-

şinile la lumina zilei, iar oamenii în subterane — iată o inversiune cu adevărat grotescă a raţiunii şi a caracterului oraşului.

La rîndul lor, nici maşinile nu se pot bucura de tirania pe care o exercită asupra oraşelor : în coloane nesfîrşite se strecoară prin uliţele vechilor oraşe, concepute în aşa fel încît să permită trecerea ocazională a unui vehicul tras de cai. Oraşele Europei centrale şi-au dublat, începînd din 1900, suprafaţa străzilor, dar numărul vehiculelor a crescut de douăzeci şi cinci de ori. La New York şi Londra se întîmplă ca în centrul oraşului, după terminarea orelor de serviciu, un automobil să nu poată parcurge decît un kilometru pe oră ; pînă şi în înghesuiala vechii Rome pietonul înainta mai repede. Găsirea unui loc de parcare constituie pentru milioane de locuitori din marile oraşe ale lumii o grijă permanentă. La Roma lună de lună îşi pierd viaţa douăzeci de oameni în accidente de circulaţie. Printre copiii din marile oraşe, cea mai frecventă cauză de deces este accidentul de circulaţie. Din 1900 încoace automobilele au lăsat în urma lor pe şoselele din Statele Unite o armată de 1,3 milioane de cadavre.

Dacă în viitorul cel mai apropiat nu vom investi miliarde în acest domeniu, atunci oraşele se vor sufoca din pricina maşinilor, iar pietonii nu vor mai trăi decît sub pămînt, ca sclavii din unele romane de anticipaţie. Trebuie să se creeze loc pentru automobile, dar în acelaşi timp automobilul trebuie să dea prioritate omului.

„Motopia" — oraşul propus de Jellicoe. Ce se poate face, ce trebuie să se facă ? Urbaniştii din întreaga lume au căzut de acord în privinţa multor măsuri ce ar trebui luate. Înainte de toate este necesar ca principiul autostrăzii să fie aplicat şi în oraşe. Cu alte cuvinte : autovehiculele au nevoie de străzi pe care să circule numai ele, nestingherite de pietoni, biciclişti şi tramvaie, şi pe care să nu existe nici intersecţii, nici semafoare. În numeroase mari oraşe ale Americii acest principiu a şi fost aplicat, cel puţin parţial, iar în Europa există unele începuturi în această direcţie (Bruxelles, autostrada din Ruhr).

Va trebui ca autostrăzile urbane să fie construite, mai ales în oraşele vechi, fie sub formă de estacade, fie sub formă de

tunele. Düsseldorf a hotărît în 1960 să construiască, măcar în centru, unde circulaţia este cea mai intensă, o autostradă aeriană lungă de 800 m. Detroit — centrul mondial al industriei de automobile şi, după Los Angeles, oraşul cu cel mai mare număr de maşini la mia de locuitori — a proiectat o reţea de autostrăzi cu cîte opt culoare, autostrăzile urmînd a fi încrustate în oraş ca albiile unor rîuri.

Cel mai consecvent sistem de şosele aeriene ar urma să aparţină oraşului automobilelor *Motopia*, al cărui plan a fost prezentat publicului în 1959 de către urbanistul englez G. A. Jellicoe. Motopia — combinare a cuvintelor „motor" şi „utopia" — ar urma să ia naştere eventual ca oraş-satelit al Londrei. Oraşul ar consta dintr-un fel de grilaj, alcătuit din case de închiriat înalte de 17 m, între care nu vor exista curţi dosnice înguste, ci mari suprafeţe de verdeaţă şi de apă, dimensionate în grupuri de 400 × 300 m, inclusiv magazine, şcoli, biserici. Pe acoperişurile-terasă ale clădirilor — care ar forma o suprafaţă continuă — vor rula automobilele şi autobuzele, în timp ce 17 m mai jos vor circula pietonii şi bărcile cu motor. Încrucişările străzilor de pe acoperişuri formează mici pieţe rotunde şi un sistem de circulaţie giratorie. La marginea oraşului se află rampe de acces care permit automobilelor să se urce pe autostrăzi.

Proiectul se bazează pe o idee originală ; împotriva ei s-ar putea însă obiecta faptul că presupune un singur şi uriaş bloc de locuinţe, iar gazele de eşapament se vor lăsa în jos pe spaţiile verzi ; în orice caz, într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, proiectul s-ar putea realiza, dar bineînţeles la scara redusă la care a fost conceput, adică pentru 30 000 de locuitori.

Atacul zilnic cu gaze. În Motopia pietonii nu vor mai fi călcaţi de maşini, în schimb vor continua să fie otrăviţi. Războiului cu gaze dus de automobile împotriva pietonilor şi împotriva lor înşeşi i se poate pune capăt numai prin măsuri drastice. Cele 70 de milioane de autovehicule din Statele Unite emană an de an prin eşapament următoarele cantităţi de gaze toxice : 75 de milioane tone de bioxid de carbon, 9,5 milioane

tone de hidrocarburi, 1,8 milioane tone de oxid de azot, la care se mai adaugă bioxid de sulf şi numeroase alte gaze. Automobilele din Los Angeles produc zilnic 8 000 de tone de gaze toxice şi, prin aceasta, 69% din materiile care plutesc în aer, provocînd funestul *smog*. E cunoscut faptul că agenţii de circulaţie plasaţi în pieţele strîmte ale marilor oraşe îşi pierd adeseori cunoştinţa din pricina concentraţiei mari de gaze toxice.

Industria americană de automobile experimentează de multă vreme diverse filtre pentru gaze de eşapament, de care sînt preocupaţi în special locuitorii oraşului Los Angeles. Filtrele construite pînă în prezent sînt totuşi scumpe, au o durată de funcţionare redusă şi exală, ele însele, un miros urît.

Rezolvarea tot pe plan general a problemei zgomotului şi gazelor de eşapament va putea fi realizată numai prin scoaterea treptată din uz a motorului cu ardere internă. Cunoscutul expert american Lewis Mumford susţine de multă vreme ideea de a se construi pentru circulaţia orăşenească mici automobile cu motor electric. În Germania de vest, „Comisia interparlamentară", din care fac parte deputaţii aparţinînd tuturor partidelor, atît din Camera federală cît şi din dietele landurilor, a recomandat stăruitor, în 1959, să se intensifice construirea de automobile electrice, cu zgomot redus şi fără miros.

Mai mult spaţiu pentru parcare decît pentru locuinţe. Automobilul electric — căruia pentru a fi eficient în prezent îi lipseşte în primul rînd o baterie corespunzătoare — ar face posibilă soluţia care ne-ar feri ca oraşele noastre să constea din autostrăzi şi locuri de parcare, iar printre ele cîteva case timide. Această soluţie ar reprezenta o reţea de autostrăzi subterane. Dacă maşinile n-ar mai emana gaze s-ar simplifica şi s-ar ieftini simţitor şi construirea arterelor subterane.

Un grup de scriitori americani specialişti în acest domeniu au prezis, în 1958, că în anul 2000 oraşul american nu va mai permite circulaţia autovehiculelor pe străzile obişnuite. Vor exista străzi subterane cu două nivele, unul rezervat autoturismelor, celălalt camioanelor, iar vehiculele vor ieşi la suprafaţă numai la marginea oraşului. Viaţa cotidiană normală

se va desfăşura din nou pe străzi, unde i-a fost locul timp de aproape 7000 de ani.

Dacă asemenea previziuni ne vin chiar din ţara clasică a automobilului, noi, europenii, care avem străzi mai proaste şi un număr mai mare de oraşe frumoase, am fi cu atît mai îndreptăţiţi să mutăm automobilele în subteran. Dacă vrem ca oraşele noastre să rămînă oraşe, atunci, privind lucrurile în perspectivă, nu avem altă alegere. Din suprafaţa zonei centrale a oraşului Los Angeles, 28% revine străzilor, 38% spaţiilor rezervate pentru parcare şi garaje. Deci 66% din centrul oraşului este acaparat de automobil. Unde mai rămîne loc pentru construcţii urbane ? O maşină care a dus un singur om la serviciu necesită pe timp de opt ore o suprafaţă de 25 m² pentru parcare. Uniunea Sovietică şi-a propus să pună la dispoziţie fiecărui cetăţean un spaţiu locativ de zece metri pătraţi, lucru care pînă azi nu i-a reuşit. Dacă maşinile vor trebui să ocupe mai mult loc decît oamenii laolaltă cu casele lor, atunci putem să renunţăm la oraşele noastre.

Uneori, în tihna unei duminici toride, ne mai e dat să descoperim cît de frumoase sînt unele din oraşele, pieţele şi străzile noastre. Nu vedem parcată nici o maşină, nu circulă nici o maşină, mare şi mut ni se înfăţişează oraşul, lumea omului, monumentul pe care el şi l-a edificat pentru sine.

Baricade în loc de semafoare. Cînd o carte poartă titlul „Oraşul pe măsura automobilului" este cazul să ne trezească o anumită amărăciune. Firește, oraşul trebuie să fie pe măsura automobilului, dar şi mai mult, desigur, pe măsura omului. În rest, cartea urbanistului german H. B. Reichow este excelentă ; ea îşi propune să facă dreptate şi pietonului [11]. Autorul pledează pentru desfiinţarea tuturor intersecţiilor în unghi drept şi propune ca intrarea unei străzi în alta să se facă în unghi obtuz, fără ca la intersecţie o stradă să se afle faţă în faţă cu alta. Limitarea vitezei nu va fi reglementată cu ajutorul indicatoarelor, ci va fi obţinută prin introducerea în traseu a unor curbe, a căror deschidere ar impune de la sine reducerea de viteză dorită. Pietonului i-ar fi rezervate drumuri speciale încadrate de verdeaţă. Acolo unde aceasta nu se poate încă

înfăptui, se pot adopta ca soluție tranzitorie trotuare cu borduri de piatră mult înălțate față de partea carosabilă a străzii, astfel încît, în caz de accident, automobilul să nu se poată urca pe trotuar. Acolo unde pietonii mai trebuie să traverseze strada, ar urma ca bordurile — după propunerea lui Reichow — să se poată coborî și ridica la nevoie, în așa fel încît atunci cînd stopul e pe roșu, ele să bareze strada pentru mașini.

Prima încercare de a-i separa în mod sistematic pe pietoni de conducătorii auto a fost făcută în 1929 în orașul-grădină american *Radburn*. Întregul oraș poate fi străbătut pe drumuri rezervate exclusiv pietonilor, încadrate de spații verzi, traversarea străzilor făcîndu-se prin treceri denivelate.

La *Brasilia* există trei feluri de drumuri: drumuri pentru pietoni, pe estacade mult ridicate, în parte la nivelul primului

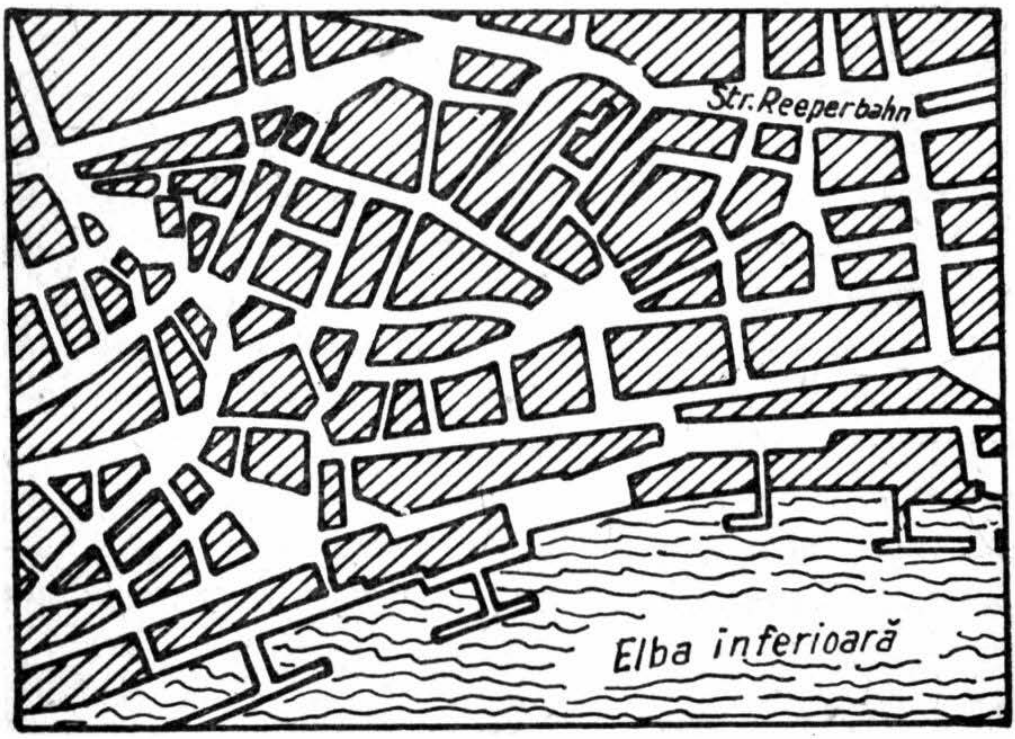

Labirint de străzi: Hamburg. Cartierul St. Pauli

etaj, apoi cele două artere somptuoase pentru turisme și, în sfîrșit, rețeaua specială de străzi pentru autocamioane. Cele două magistrale care străbat întregul oraș Brasilia ajung la punctul de intersecție una sub cealaltă, iar la un nivel și mai coborît — reprezentînd a treia arteră de circulație — se află gara centrală a autobuzelor, de unde o scară rulantă te ridică la suprafață. Pe străzile laterale și în zona cvartalelor de lo-

cuinţe, maşinile şi pietonii nu mai circulă separat. Marile autostrăzi n-au încrucişări şi nici semafoare, şi cu toate acestea se produc accidente, pentru că, fiind supradimensionate în lărgime şi avînd traseul absolut rectiliniu, ele incită la viteze nebuneşti.

Drum interzis pentru autovehicule! Străzi rezervate numai pietonilor există deja în numeroase oraşe. Ca *străzi ale pietonilor* au fost construite strada Böttcher din Bremen (1927), după al doilea război mondial marea stradă cu trepte din Kassel, apoi unele străzi din Kiel şi Hanovra, precum şi renumita stradă Lijnbaan din Rotterdam : o serie de drumuri destinate pentru plimbări, prevăzute cu răzoare de flori şi vitrine de sticlă, înşiruite între magazine cu două etaje în centrul oraşului care, după cel de-al doilea război mondial, a renăscut din ruine, împodobindu-se cu clădiri impunătoare şi pline de fantezie. Aşa-numitul proiect Barbican, care ar urma să fie realizat în inima Londrei, precum şi cartierul comercial proiectat în cartierul Moabit din Berlin vor să ofere pietonului posibilitatea de a se plimba pe o reţea de estacade, adică deasupra automobilelor.

În afară de aceasta, multe oraşe au luat hotărîrea să interzică total sau numai în anumite ore ale zilei accesul maşinilor pe unele străzi comerciale care iniţial au fost libere pentru circulaţia vehiculelor. Asemenea oraşe sînt : Buenos Aires, Caracas, Amsterdam, Stockholm ; în Germania — Köln, Essen, Dortmund, Münster. Şi în aceste oraşe pietonii au posibilitatea să revină la plăcerea de a hoinări, cîndva un lucru foarte obişnuit, putînd privi vitrinele şi cumpăra nestînjeniţi, înconjuraţi de o animaţie ca în ulicioarele din bazarele orientale.

Din fericire se lărgesc şi *pasajele cu magazine*, precum şi *curţile interioare*, care, din capul locului, sînt croite pentru pietoni. De sute de ani anumite părţi ale oraşului Salzburg pot fi traversate ocolind străzile, prin curţi pitoreşti, legate între ele. La Paris, la începutul secolului al XIX-lea, „Palais Royal" — odinioară reşedinţa cardinalului Richelieu — a devenit un renumit loc de întîlnire a poeţilor, criticilor, politicienilor, precum şi a secăturilor. Ei se întîlneau în cafenele sau

în fața prăvălioarelor care, sub colonade, se înșirau în jurul marii grădini a palatului.

În mod asemănător sînt amenajate și arcadele de pe Hofgarten din München, care în genere se remarcă prin mulțimea de pasaje cu prăvălii și curți interioare, pline de farmec. Pasajele din Paris, Neapole, Milano, sau vechile străzi cu arcade din Berna sînt amintiri care vorbesc despre începuturile orașului și constituie totodată speranțe de viitor.

Înapoi la for. Poate că nimic nu e mai important în construirea orașelor ca excluderea automobilului din inima lor, astfel incît inima să poată iar bate cu voioșie. Pentru Basel, Mainz și Trier, la fel ca și pentru Roma există proiecte care interzic cu totul circulația vehiculelor în centrul orașului. Nucleul orașului Roma a rămas acolo unde a fost vechea Romă, ulițele sînt, în mod corespunzător, înguste și întortocheate.

În schimb, în cele mai mari orașe ale Germaniei se consideră că nu e posibilă interzicerea circulației autovehiculelor în centru. Actualele municipalități vor să se limiteze la abaterea fluxului circulației din zona centrală sau, eventual, să rezerve în centru mici zone pentru pietoni.

Nu trebuie să avem pretenții exagerate, ci, înainte de toate, să realizăm ceea ce este mai important. Dar nimic nu-i mai important pentru orașele noastre decît să redăm viață acelui loc de întîlnire care la greci se numea *agora*, la romani *for*, la spanioli *plaza*, la germani *Marktplatz* sau *Rathausplatz*. Deoarece nu mai vrem sau nu mai putem înălța cele două străvechi elemente fundamentale ale orașului — zidul și catedrala —, pentru viitorul orașelor noastre devine cu atît mai important să insuflăm cel puțin o viață nouă spațiului rezervat pentru întîlniri și plimbări, acel loc unde oamenii se văd și sînt văzuți, unde stau de vorbă și hoinăresc în voie. Fără un asemenea loc, orașul se atrofiază. Ar trebui să existe o piață cu copaci, flori, fîntîni și numeroase bănci, împrejmuită de arcade cu cafenele, magazine, săli de expoziție, teatre și birouri de voiaj. Un oraș mare are nevoie de mai multe asemenea piețe, dar una din ele trebuie să fie predominantă.

Champs Elysées, Kurfürstendamm din Berlinul occidental, „Kö" din Düsseldorf sînt şi astăzi locuri vestite pentru plimbare, dar prin însăşi structura lor ele nu pot fi locuri pentru discuţii şi adunări ; de altfel şi coloanele zgomotoase de maşini fărîmiţează acolo şuvoiul pietonilor.

În diferite părţi ale lumii s-au făcut încercări de a se crea în oraşe centre noi care să nu fie plăci turnante ale circulaţiei

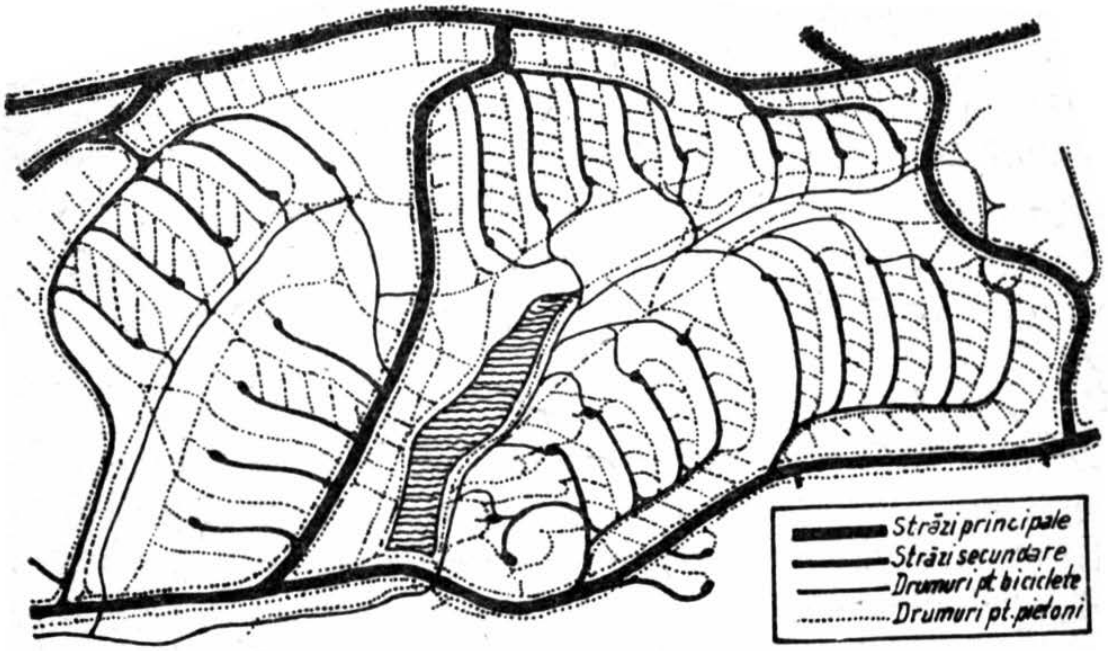

Străzi trasate asemenea vinelor, ele dau impresia de haos. Proiect pentru organizarea circulaţiei la Leverkusen-Steinbüchel.
(Extras din lucrarea „Oraşul care face dreptate automobilului" de H. B. Reichow)

sau locuri de descongestionare a aglomeraţiei de automobile. După cel de-al doilea război mondial, în toate oraşele mari ale Statelor Unite au început să funcţioneze comisii de sistematizare a oraşelor, comisii care se străduiesc să creeze noi centre în oraşe, deoarece automobilul a depreciat vechiul centru sau a împiedicat însăşi apariţia unui asemenea centru, cum s-a întîmplat la Los Angeles. Acolo se preconizează să se creeze în faţa primăriei, a cărei clădire are 32 de etaje, un centru al oraşului pe o întindere de trei ori mai mare decît cartierul comercial al Berlinului occidental.

Grajdul de vite în oraş. O idee îndrăzneaţă preconizată de numeroşi urbanişti este aceea de a înzestra oraşul cu un *centru verde*, un parc care să se afle pe locul unde în vechile oraşe

se găsea templul sau reşedinţa suveranului. Să sperăm că nici un urbanist n-o să recomande ca de dragul parcului să fie demolate, acolo unde mai există, asemenea clădiri care domină oraşul. În oraşe exclusiv industriale sau în altele recent apărute, proiectul poate avea avantajele lui, deşi se pune întrebarea dacă poate constitui un ţel pentru constructori ca tocmai în inima oraşului să lipsească construcţiile urbane.

În general trebuie aprobată ideea unei *extinderi a spaţiilor verzi* în oraşe — de altfel pretutindeni se fac eforturi în această direcţie — independent de problema centrului orăşenesc. Urbaniştii sînt, aproape fără excepţie, de acord că oraşele noastre trebuie să fie străbătute de un sistem continuu de spaţii verzi, înăuntrul căruia să existe drumurile rezervate circulaţiei pietonilor, precum şi locurile de joacă pentru copii. Astăzi orăşenii au pentru copii incomparabil mai puţin loc decît pentru maşini. Boschetele şi copacii vor reţine şi o parte din zgomotul şi mirosul neplăcut al autostrăzilor şi totodată, intercalate între cartierele industriale şi cele de locuit, vor acţiona ca nişte filtre.

Mai mulţi arhitecţi propun ca aceste spaţii verzi să nu fie amenajate sub forma unor parcuri sterile, ci sub aceea a unor cîmpii şi păşuni cu ajutorul cărora să poată fi acoperită o parte din cerinţele alimentare ale oraşului. Acest lucru ar fi foarte practic şi ar însemna un cîştig mai cu seamă pentru copiii din marile oraşe. Nici cel mai frumos loc de joacă nu se poate compara cu un grajd de vite. Pe de altă parte, n-am vrea, firește, să fim lipsiţi de minunatele parcuri care fac podoaba oraşelor Berlin şi Viena, Hamburg şi München, Londra şi Genova, Copenhaga şi Helsinki, Los Angeles şi Chicago. În plus, amestecul de oraş şi sat prezintă multe dezavantaje, despre care vom mai avea prilejul să vorbim.

Guvernul italian a hotărît în 1959 să înconjure Roma cu o centură de parcuri, pajişti şi păduri, locuri de joacă şi de distracţii în aer liber, pentru a elibera oraşul, a cărui populaţie e din nou foarte numeroasă, „de sugrumare prin beton armat". Brasilia s-a hotărît pentru amenajarea în jurul metropolei a unor fîşii de livezi şi grădini de zarzavat. Cea mai mare parte au şi fost plantate, mai cu seamă de colonişti japonezi.

Supraaprecierea igienei. Extinderea spaţiilor verzi trebuie să se desfăşoare paralel cu degajarea, descongestionarea, descentralizarea şi deblocarea oraşelor — după cum sună termenii de specialitate. Pentru aceasta este mai ales necesară rezolvarea a două probleme acute: înlăturarea întrepătrunderii dintre zonele industriale şi cartierele de locuinţe şi „asanarea" caselor dărăpănate sau supraaglomerate, a străzilor şi cartierelor medievale sau a celor care datează de la începuturile industrializării. În ţările Europei centrale şi occidentale, de mult urbanizate, construirea oraşelor trebuie să constituie de fapt în mare măsură o reconstruire a lor.

Arhitectul şi urbanistul elveţian Hans Bernoulli a propus ca de la început să se fixeze fiecărui cartier al oraşului o durată limitată. După aceea să fie dărîmat şi reconstruit din temelii cu un nou traseu al străzilor şi într-un stil cu totul diferit. Numai astfel, socoate el, ar putea oraşul să-şi îndeplinească funcţiile în fiecare moment.

Acesta ar fi un proces de asanare care s-ar desfăşura necontenit — înlăturarea vechiului la termene fixe. În atare condiţii oraşul şi-ar îndeplini fără îndoială funcţiile. Caracterul funcţional e important, dar nu e totul. Vechea Romă, cu îngrozitoarea ei supraaglomerare, n-a „funcţionat", dar în schimb a cîrmuit lumea. Şi despre Atena, Florenţa şi Weimar există lucruri mai importante de spus decît că au „funcţionat".

O supraapreciere a rolului care revine progresului tehnic se îmbină aici cu marea tentaţie căreia îi sînt expuşi urbaniştii şi despre care s-a mai amintit: meseria lor fiind aceea de a construi, ei sînt în mod firesc mai bucuroşi să clădească decît să conserve. Iar dacă e vorba de un proiectant genial, el va înclina să creadă că nimic din ce găseşte construit nu poate fi tot atît de bun ca ceea ce ar construi el dacă i s-ar da mînă liberă.

La aceasta se mai adaugă în unele cazuri o supraapreciere a igienei. E lăudabil faptul că, pe plan internaţional, se năzuieşte ca densitatea populaţiei dintr-un cartier să nu depăşească 35 000 de oameni pe kilometru pătrat, (spre comparaţie: în Parisul de azi trăiesc 37 000, în centrul Romei antice trăiau 150 000, iar în cartierele mizere ale Calcuttei —

300 000). Rezultă de aici că ar trebui să dărîmăm toate cartierele vechi care nu corespund acestei norme? S-o facem, bineînțeles, acolo unde e vorba de cartiere mizere ivite o dată cu industrializarea, așa cum e cazul la Londra sau Hamburg-Altona. Dar s-o facem oare și acolo unde nucleul vechilor orașe s-a menținut, păstrînd amintirea unor vremuri cînd orașele creșteau asemenea arborilor?

Nu tot ce e nou e frumos, după cum nici tot ce nu e igienic e urît. Vrem într-adevăr să distrugem în vechile orașe patina vremii, ceea ce s-a construit an de an, secol de secol? Să nu se mai vadă că *au crescut*, că au o istorie? Oare orașele noastre trebuie să cuprindă numai case standardizate, modele 1 A pînă la 7 B, construcții executate între anii 1960 și 1970? Aspectul orașelor trebuie să fie determinat numai de „modelul ideal, social-igienic", cum sună frumosul termen de specialitate?

Evident, există o limită. Un focar de tifos nu poate fi tolerat și, înainte de toate, trebuie să ștergem urma păcatelor care au însoțit primul stadiu al industrializării. În centrul producției de oțel, Pittsburgh, unde capitalismul timpuriu s-a manifestat cu aceeași violență ca la Manchester, au fost dărîmate în ultimii ani cartiere întinse de cocioabe spre a face loc unor case salubre. La Chicago, șinele de cale ferată treceau odinioară de-a lungul lacului Michigan, pe alocuri sute de șine una lîngă alta. Ele au fost lăsate pe loc, dar, folosind vechi și masive halde de steril, s-a împins uscatul cu mai multe sute de metri în largul lacului, cîștigîndu-se astfel pe mal o frumoasă și vastă fîșie de teren, amenajată cu parcuri și alei. În felul acesta asanarea are un rost.

„Mașinile de locuit" * *înconjurate de verdeață.* Printre păcatele secolului al XIX-lea se numără și nesfîrșitele șiruri de *case de raport* cu cîte patru etaje, care în Europa centrală determină fizionomia majorității marilor orașe. Toți urbaniștii sînt de acord că ele trebuie să dispară treptat. Cu cît numă-

* „Mașină de locuit" — termen creat de Le Corbusier exprimînd ideea că locuința trebuie să îndeplinească pentru locatari funcțiile unei mașini, că este deci un instrument de locuit. — *Nota trad.*

rul curţilor dosnice e mai mare, cu atît mai de dorit e grabnica lor înlăturare.

Locul lor îl ia casa înconjurată de verdeaţă. Aceasta a fost şi cerinţa lui William Penn, care a întemeiat ulterior statul federal Pennsylvania, iar în 1683 — pentru a sluji drept azil quakerilor prigoniţi — capitala lui, Philadelphia. Proiectele sale de construire a unui „oraş deschis" au fost însă zădărnicite de ritmul rapid al dezvoltării oraşului. Azi proiectanţii speră să fie mai tari pe poziţie.

Locuinţele familiale care predomină tot mai mult în Statele Unite sînt înconjurate de spaţii verzi, tot aşa sînt şi blocurile de locuinţe construite cu sutele de mii pretutindeni în Europa după cel de-al doilea război mondial, blocurile dreptunghiulare ale Brasiliei, „maşinile de locuit" ridicate de Le Corbusier la Marsilia, Nantes şi în Berlinul occidental, ca şi blocurile-turn cu multe etaje care au cîştigat favoarea lumii întregi. În 1960 a început la Chicago construirea a două blocuri-turn de formă cilindrică ; primele 18 etaje ale acestora sînt ocupate exclusiv de garaje, iar celelalte 40 de etaje sînt prevăzute pentru 450 de apartamente cu balcoane.

În Germania de vest, în Anglia, în Suedia şi în alte ţări europene s-a impus ca soluţie arhitectonică preferată pentru noile cartiere, unitar proiectate, eşalonarea în înălţime. Cartierul Hansa din Berlinul de vest, aşezarea Neue Vahr din Bremen, oraşul-parc Bogenhäusen din München reunesc, pe un spaţiu restrîns, case cu un singur etaj pentru familii cu copii mici, case de închiriat de înălţimi moderate şi blocuri-turn de la 12 pînă la 22 de etaje, cu apartamente mici sau garsoniere.

Blocurile înalte determină peisajul citadin şi adăpostesc mulţi oameni pe un spaţiu restrîns, astfel că la aceeaşi densitate a populaţiei se eliberează teren pentru spaţii verzi. Într-un microraion din suburbia pariziană Pantin, din şirurile de case obişnuite ţîşnesc — fără tranziţie — blocuri-turn înconjurate de spaţii verzi.

Nici un bloc-turn în preajma domului. La Paris şi în multe alte oraşe ale Europei, blocurile înalte se construiesc mai ales

— sau numai — la marginea oraşului, o inversare a practicii de pînă acum, dar care trebuie salutată, deoarece cruţă silueta tradiţională a oraşului îndrăgită de oameni. Chiar pentru interiorul aşezărilor sau cartierelor noi, unele proiecte amplasează blocurile înalte la margine, pe cîtă vreme caselor familiale le este rezervată zona centrală, argumentîndu-se că în primul rînd cei lipsiţi de o grădină proprie trebuie să beneficieze de posibilităţile de plimbare pe care le oferă amplasarea blocurilor la margine. Se proiectează chiar şi oraşe ale viitorului în care o centură de blocuri înalte înconjură ca nişte ziduri de cetate întregul oraş, acesta devenind, pe măsură ce te apropii de centru, tot mai scund.

Cînd ne propunem să construim blocuri-turn şi în incinta oraşului, trebuie să chibzuim în prealabil dacă acolo nu se află turnuri şi turle vechi care merită să fie păstrate în ambianţa lor istorică. Este o problemă de gust sau, poate, şi de modestie. Numeroşi americani, ruşi, brazilieni n-ar avea nici un fel de scrupule să construiască în jurul domului din Köln nişte zgîrie-nori care, după părerea lor, ar întrece în toate privinţele vechea şi demodata catedrală. În schimb, mulţi locuitori ai oraşului Köln vor fi de părere că în secolul nostru nu s-a înălţat încă vreo construcţie care să poată fi comparată cu domul lor.

Într-o privinţă putem probabil să ne punem de acord: dacă vrem să trăim şi mai departe în umbra unei catedrale, nu trebuie să permitem ca în preajma ei să se construiască blocuri-turn care să ajungă pînă la înălţimea ei. Marile blocuri destinate locuinţelor şi birourilor trebuie să fie amplasate la marginea oraşului sau să fie îngăduite drept consolare în acele oraşe care nu au o catedrală sau vreun turn istoric.

Învăţăm de la antici. Faptul că unii urbanişti contemporani caută uneori să reînvie străvechile tradiţii îl dovedesc şi recomandările multor arhitecţi de a se reveni la forma iniţială a casei orăşeneşti, adică la casa care, întorcînd străzii un zid compact, are drept nucleu funcţional curtea interioară.

Aşa locuiau oamenii la Ur, Babilon, Mohenjo-Daro, în Creta, în vechea Grecie şi la Cartagina. Curtea interioară a

casei romane se numea atrium, de unde şi actuala şi mult folosita expresie *casă-atrium.* În oraşele romane curtea era mică, dar vilele aveau de cele mai multe ori o curte cu peristil şi o vegetaţie luxuriantă, ca la Pompei. Şi la Bagdad grădinile se aflau înăuntrul caselor. Din Spania, tipul de clădire cu faţa îndreptată spre curte s-a extins în aproape toate ţările Americii Latine. Aici, curtea interioară, care aduce foarte mult cu o grădină, se numeşte *patio ;* multe vile al căror patio este înconjurat de arcade dispuse pe două nivele demonstrează cît de frumoasă şi de practică poate fi o astfel de curte interioară.

Şi casele-atrium au doi sau chiar trei din cei patru pereţi exteriori comuni cu pereţii vecinilor. Prin urmare aceste case sînt ieftine şi nu necesită mult spaţiu. În comparaţie cu casele-tip ale oraşului german medieval — în care curtea se afla în spatele casei, avînd doar funcţia de atelier şi debara (vezi volumul de faţă, schiţa de la p. 285) — sau cu şirurile nesfîrşite de case londoneze, casa-atrium are un avantaj de nepreţuit : ea asigură o delimitare totală faţă de vecini, izolare, viaţă particulară nestînjenită. Este o calitate care o deosebeşte în chipul cel mai pregnant şi mai îmbucurător de şirurile de case cu o grădină „cît un ştergar", reprezentînd azi tipul predominant al caselor de rînd.

Ca odinioară la Babilon, casa-atrium apără de privirile indiscrete, de praf şi de vînt. Mai mult chiar, ea apără şi de un rău pe care antichitatea nu l-a prea cunoscut — zgomotul străzii. Şi cel mai mare vacarm provocat de circulaţie e practic oprit de grădina interioară, învăluind cel mult ca un foşnet „camera verde", în care familia îşi petrece cea mai mare parte a zilei şi spre care se deschid toate ferestrele casei. Un progres în acest sens îl reprezintă şi acele case de închiriat care nu mai au faţada spre stradă atunci cînd aceasta din urmă e urîtă şi neînsorită.

Vecinătate dubioasă. Casa-atrium asigură într-adevăr completa izolare de vecini, ceea ce, chiar dacă nu pentru toţi, dar probabil pentru foarte mulţi locuitori ai marilor oraşe este un lucru care merită să fie dorit. Dar în majoritatea noi-

lor cartiere din oraşele europene şi americane răsună un cuvînt care exprimă contrariul — *vecinătatea* *.

După modelul englez şi suedez, noile cartiere orăşeneşti sînt împărţite, aproape fără excepţie, în vecinătăţi, adică în grupuri de case cărora le sînt afectate o şcoală, o grădiniţă de copii, un spaţiu pentru joacă şi un complex comercial. În afara considerentelor de organizare raţională, pe deplin justificate, se urmăreşte, după cum se spune în planificarea urbană aproape textual, ca prin „vecinătate" masa informă a locuitorilor şi a caselor de locuit din oraşele gigantice să fie structurată în „comunităţi mai mici", în care să renască spiritul civic, iar cetăţeanul să se simtă la el acasă.

Avantajele sînt fără îndoială numeroase. Crearea vecinătăţilor vine în întîmpinarea dorinţei multor locuitori ai marilor oraşe, care resimt ei înşişi ceea ce îşi însemnase Goethe în 1786 la Veneţia [12]: „Nicăieri nu te simţi mai singur ca în mijlocul mulţimii". Ar putea fi încurajat spiritul de solidaritate şi interesul pentru problemele obşteşti, s-ar putea eventual reduce criminalitatea şi totodată diminua influenţa marilor demagogi care adesea reuşesc cu uşurinţă să folosească pentru scopurile lor masa anonimă, în permanentă efervescenţă, a oraşelor gigantice, aducînd omenirii multe nenorociri. Cînd oraşul devine prea mare, mulţi din locuitorii lui înclină, din nesocotinţă, să renunţe la libertate — marea cucerire a oraşului.

Farmecul anonimatului. Cu toate acestea, cuvîntul „vecinătate" le dă unor oameni o senzaţie cam neplăcută. Au impresia că tocmai contrariul, posibilitatea de a scăpa de curiozitatea şi bîrfelile vecinului, de a rămîne anonim, constituie farmecul marelui oraş. În 1960 Friedrich Sieburg lăuda Münchenul spunînd că ar fi unicul oraş din Germania de vest „în care poţi rămîne un anonim" [13]. Sociologul german Helmut Schelsky era de părere că [14]:

„Orăşeanul înnăscut de azi s-a adaptat de multă vreme atît de bine vieţii din marele oraş, încît... raporturile sociale dintr-un mic oraş, unde oamenii îşi impun prezenţa lor supără-

* „Vecinătate" — termen folosit în ţările Occidentului, însemnînd aproximativ „microraion". — *Nota trad.*

toare, unde toţi oamenii se interesează unii de ceilalţi, unde toţi se cunosc între ei şi se amestecă în viaţa particulară a celorlalţi, sînt împotriva «firii» sale... Locuitorul metropolei respinge... toate formele organizate de convieţuire socială... care restrîng libertatea fiecăruia de a alege. El nu vrea să fie legat de nici o vecinătate dinainte stabilită... Aşa-numita singurătate şi înstrăinare a orăşeanului e de multă vreme transformată de el într-o situaţie de fapt, pe care o acceptă fiindcă ea îi asigură acea izolare a vieţii particulare care nu-l obligă la nimic. Construirea unui număr mare de mici case pentru o singură familie în afara marelui oraş propriu-zis corespunde tendinţei spre o viaţă particulară izolată, şi nu înseamnă nicidecum tendinţa spre o nouă formă de viaţă colectivă. În faptul că zona locuinţelor unui mare oraş se resfiră în tot mai mare măsură în împrejurimi nu trebuie să vedem o înapoiere la viaţa rustică, ci expresia adevăratei naturi a locuitorilor din marile oraşe".

Chiar dacă nu mergem atît de departe ca Schelsky, care atribuie mai mult sau mai puţin aceste trăsături tuturor locuitorilor din marile oraşe, se pun următoarele întrebări: trebuie să considerăm împărţirea acestor oraşe în „vecinătăţi" drept o reţetă miraculoasă? E cazul să socotim oraşul mic drept un progres faţă de marele oraş? Crede cineva într-adevăr că din adunarea a 100 de orăşele ar rezulta o singură metropolă? Sau avem de gînd să suprimăm metropolele?

Grozav de bine ar fi ca noi, sărmanii orăşeni, să fim izbăviţi de scheme! „Vecinătăţile" sînt bune, dar şi fără „vecinătăţi" e bine! Cine vrea să aibă „vecini" — în vechiul înţeles al cuvîntului — să se mute într-o „vecinătate", dar cine priveşte eliberarea de tirania vecinilor ca pe un element esenţial al marelui oraş, acela poate avea pretenţia să fie proiectate şi cartiere noi care să ţină seama de dorinţele sale.

Sociologul René König vorbeşte de asemenea de stringenta necesitate „de a putea alege cu cine vrei să intri în relaţii (de vecinătate) fără a fi nevoit din pricina concepţiei arhitectonice a aşezării să te împiedici la tot pasul de vecini". [15] Dar tot el îi consolează pe iubitorii de anonimat, amintindu-le de „acei arhitecţi şi proiectanţi... care îşi închipuie cu

naivitate că amplasarea clădirilor ar fi suficientă pentru a-i determina pe oameni să intre în relații de vecinătate".

Experiențe cu orașe-satelit. Încercarea dificilă de a îmbina avantajele marelui oraș cu cele ale micului oraș a dus, după cel de-al doilea război mondial, la numeroase experiențe cu *orașe-satelit.* Orașul-satelit urmează să ia naștere în zona de iradiere a unui mare oraș, rămînînd totuși despărțit de el printr-o zonă verde. Pe lîngă această deosebire față de suburbia tradițională, se adaugă o alta, și anume faptul că orașul-satelit trebuie să fie înzestrat cu uzine și întreprinderi industriale proprii, astfel încît locuitorii lui să fie scutiți de a face zilnic drumul în metropola suprapopulată. Satelitul nu e „un oraș-dormitor", ci în mare măsură un organism urban de sine stătător. În felul acesta, el ar urma să aducă o contribuție hotărîtoare la „descongestionarea" spațiilor din marile orașe.

Începutul l-a făcut Marea Britanie în 1946 cu legea denumită *Town Development Act,* prin care au fost create premisele juridice și financiare pentru construirea orașelor-satelit. De atunci a luat ființă în jurul Londrei un inel de opt orașe-satelit, fiecare cu o capacitate de 30 000—80 000 de locuitori, cele mai cunoscute fiind *Harlow* și *Crawley.* Orașele-satelit constau din case de înălțimi diferite, răsfirate în peisajul înverzit și grupate pe „vecinătăți", cuprinzînd 5 000 pînă la 6 000 de locuitori. Autostrăzile și drumurile pentru pietoni se află la oarecare distanță unele de altele, iar locuri de parcare există din abundență. Fabricile au fațadele multicolore și sînt înconjurate de arbori, garduri vii și pajiști. Piața din Crawley — cu dalele ei de piatră colorată, cu copaci și cu arcade sub care se află magazine, cafenele, precum și clădiri pentru birouri care o încadrează — poate fi considerată o reușită reînviere a forului antic, cu atît mai mult cu cît această piață e rezervată pietonilor.

La 15 kilometri vest de Stockholm a fost construit în 1951 orașul-satelit *Vällingby,* care constă mai ales din blocuri înalte de locuințe și a devenit cunoscut în special datorită unui uriaș bloc care adăpostește complexul comercial. Con-

trul orașului este interzis pentru camioane, mărfurile fiind aduse prin căi de acces subterane.

La 30—40 km depărtare de limitele orașului Moscova urmează să ia naștere un inel de șapte sau opt orașe-satelit. Construirea primului dintre ele a început în 1959. Ele sînt proiectate după modelul celor scandinave, fiecare fiind conceput pentru 45 000 pînă la 70 000 de locuitori.

Și pentru Brasilia, despre care nu se poate spune că e prea populată, s-a avut în vedere încă de la început o centură de orașe-satelit. Ele au menirea de a adăposti întreprinderile industriale, cu care metropola nu dorește să se încarce, și acolo se va putea clădi fără a fi nevoie să se ceară aprobarea lui Oscar Niemeyer.

Și Helsinki are un oraș-satelit. München, Köln, Hanovra, Kassel plănuiesc de asemenea construirea unor astfel de orașe. Lîngă Nürnberg, pe terenul unde se țineau cîndva congresele anuale ale partidului nazist, e pe cale să ia naștere orașul-satelit *Langwasser*.

Ce rezultate au dat orașele-satelit? Uneori bunele intenții se mărginesc la aceea că, ce-i drept, cooperativele de construcții caută terenuri ieftine. În afară de aceasta, și cele mai bune intenții au limite. De pildă, unde ar mai putea fi construite orașe-satelit în bazinul Ruhr sau în zona industrială din centrul Angliei? Practic, s-ar ajunge ca aceste ținuturi urbane nemărginite să pătrundă și mai adînc în mediul rural.

De altfel, la Londra, care pînă acum reprezintă singurul oraș cu o centură completă de orașe-satelit, nu s-a constatat efectiv nici o descongestionare. Optimiștii au sperat ca prin mutarea unei părți a locuitorilor în orașe-satelit să scadă numărul locuitorilor din Londra și totodată înghesuiala. Dar și una și alta au sporit. În timp ce în orășelele din jur au fost create 100 000 de locuri de muncă, la Londra s-au ivit 120 000. Afluența spre Londra e mai mare decît capacitatea de absorbție a sateliților ei. Cel mult se poate presupune că la Londra aglomerarea de oameni, de circulație și de întreprinderi industriale e mai puțin gravă decît ar fi fost fără existența „sateliților".

Rezultatele oraşelor-satelit — în afară de cuvîntul devenit atît de actual de cînd cu sputnicul — sînt în esenţă următoarele : ele sînt suburbii care nu frînează creşterea oraşelor, ci îi conferă doar un alt caracter ; au o acţiune de descongestionare numai în sensul că fără ele situaţia s-ar înrăutăţi şi mai mult. Prin felul cum sînt proiectate, prin spaţiile verzi întinse şi mai ales prin amplasarea de întreprinderi la faţa locului sînt însă suburbii mai raţionale decît majoritatea acelora care au luat fiinţă — fără proiecte prealabile — în epoca profiturilor nelimitate.

Urbanizarea totală. Dacă privim oraşele-satelit în raport cu satul, constatăm că ele accelerează într-un mod înfricoşător creşterea, şi aşa ameninţătoare, a marilor oraşe. Zona verde dintre ele şi oraşul-mumă nu poate, bineînţeles, să-şi păstreze caracterul rural ; ea, împreună cu spaţierea construcţiilor, face ca extinderea oraşelor şi procesul de urbanizare a ţinutului să progreseze mai rapid decît atunci cînd suburbiile apar în mod neplanificat una lîngă alta.

Urbanizarea satului nu va putea fi oprită. Se pune însă întrebarea dacă nu am avea mai degrabă unele motive să frînăm această evoluţie în loc să o accelerăm, sau, în orice caz, să o menţinem în anumite limite.

În satele din Suedia, Olanda, Canada şi în tot mai mare măsură şi în Europa centrală, confortul orăşenesc şi-a făcut de multă vreme apariţia. În Saxonia şi Württemberg există de mult fabrici la sate, iar de-a lungul multor rîuri din sud-vestul Germaniei se înşiră un lanţ nesfîrşit de sate industriale. În Germania şi în alte state industriale aproape toate rîurile sînt transformate în canale, şi centralele electrice construite pe malurile lor trebuie să aprovizioneze marele oraş cu curent ; tot acolo îşi revarsă industria marilor oraşe apele poluate. Pămîntul cultivat se transformă din ce în ce mai mult în stepă civilizată. Cît teren a cucerit deja oraşul dincolo de marginile lui o dovedesc antenele televizoarelor de pe acoperişuri, reclamele de coca-cola din băcănii şi existenţa printre casele de ţărani a unor blocuri moderne cu apartamente de închiriat.

Orașul se extinde și spațial tot mai mult, pătrunzînd în teritoriul rural. În Elveția, casele și străzile ocupă an de an cîte 20 km², care pînă atunci fuseseră folosiți în agricultură. În landul Renania de nord — Westfalia se transformă anual peste 100 km² de ținut rural în regiune urbană. Dacă mai adăugăm că, pe de altă parte, în orașe se extind spațiile verzi, atunci imaginea viitorului care ni se oferă este aceea a unui peisaj unitar care vrea să înlăture mediul rural, dar nu vrea să recunoască orașul.

Oare acesta este, acesta trebuie să fie țelul orașului de mîine ?

CAPITOLUL

V

PLEDOARIE PENTRU MARELE ORAŞ

Am ajuns la capătul călătoriei noastre de 7 000 de ani de istorie a oraşului, începînd cu oraşele de ieri şi pînă la cele de mîine. Să tragem concluziile.

ORAŞUL DE MÎINE TREBUIE PLANIFICAT

De unde se vor lua banii? Oraşele construite pe bază de plan sînt aproape tot atît de vechi ca şi oraşele în general. Totuşi, atîta timp cît creşterea oraşelor se producea încet, iar templele şi zidurile mai erau la loc de cinste, întocmirea unui plan nu era necesară. Cît timp templul constituia nucleul şi semnul distinctiv al oraşului, iar zidurile marcau limitele lui, oraşul era o entitate sănătoasă, bine structurată.

Industrializarea şi avalanşa de oameni au sacrificat oraşul care se dezvoltă echilibrat, organic sau l-au redus la o existenţă fantomatică. Setea neîncetată de cîştig, care a însoţit prima fază a epocii industriale, a dat naştere celor mai urîte oraşe şi cartiere din istorie. Jocul liber al forţelor sociale s-a dovedit pînă azi incapabil să înfăptuiască o coordonare a funcţiilor oraşului, şi cu atît mai puţin să le redea o fizionomie. Planificarea nu mai trebuie să se limiteze la proiectele

pe care le urmăresc cooperativele pentru construcția de locuințe și misiții de terenuri.

Dacă vrem ca marile noastre orașe să nu se sufoce, ca peste ele să nu se rostogolească zgomotul asurzitor al trenurilor de marfă, trebuie să aducem jertfe investind miliarde pentru o refacere sistematică. Funcția de urbanist este una din cele mai importante ale societății moderne.

Miliardele necesare ar putea fi obținute mai ușor dacă guvernele și parlamentele ar hotărî ca orașele să aibă o cotă-parte corespunzătoare din realizările înaltei productivități a întreprinderilor aflate pe teritoriul lor, în loc să le ia întregul impozit plătit de cetățeni, cu excepția unei părți infime. Aceasta este pe drept cuvînt una din principalele revendicări formulate de congresul orașelor germane. În genere ar fi timpul să se renunțe la legile și judecățile de valoare care pornesc încă de la ideea că țărănimea este stîlpul statului. Toate partidele politice ar trebui să recunoască drept o realitate faptul că marele oraș nu mai este o excepție, și cu atît mai puțin un fenomen de degenerare, ci constituie regula în societatea industrială modernă și, în plus, coloana vertebrală a statului.

Indărătnicia proprietarilor funciari. Urbaniștii nu au nevoie numai de miliarde, ci și, în egală măsură, de spațiu și încredere. „Imaginația mai bogată și concepțiile mai generoase care-i caracterizează pe arhitecții urbaniști cînd purced la proiectare au făcut din ei, pînă la un anumit punct, păstrătorii tradițiilor noastre politice liberale și progresiste, într-o perioadă cînd, atît pe planul politicii locale cît și pe cel al politicii naționale, aceste tradiții sînt tot mai mult date la o parte — scrie sociologul american David Riesman [16]. — În creațiile lor cele mai valoroase recunoaștem întruchiparea unei concepții de viață care nu mai e unilateral limitată la muncă. Orașul nu trebuie să constituie numai baza muncii, ci și a timpului liber și a odihnei. În prezent, forța diferitelor cercuri financiare, industriale și comerciale locale exercită asupra celor mai imaginativi urbaniști o puternică presiune, cerîndu-le acestora să se arate în asemenea măsură oameni practici și

prozaici, încît să nu mai poată fi deosebiți de specialiștii în materie de circulație".

Constructorii orașelor nu au nevoie numai de mari sume de bani și de multă încredere, ci și de o *legislație funciară* care să le dea o anumită libertate de mișcare, astfel încît proiectele lor să nu eșueze din cauza îndărătniciei asociale a unui despot stăpîn pe 100 m².

Multe dintre cele mai frumoase orașe ale istoriei și-au datorat apariția împrejurării că un rege-preot, un suveran zeificat, un tiran putea să dispună de întregul pămînt al țării. Nu putem și nici nu vrem să ne reîntoarcem la atare stări de lucruri. Ar trebui însă găsită posibilitatea unui compromis între marea proprietate funciară particulară și valoarea tot atît de mare a unui oraș frumos, compromis care să nu pretindă, ca pînă acum, sacrificii exclusiv din partea colectivității, ci și din partea proprietarilor particulari. Orașul e o entitate socială. Actuala situație haotică datează în bună parte de la revoluția franceză și democrația modernă, care au încurajat tirania proprietății funciare particulare.

Cum anume pot fi realizate asemenea compromisuri a dovedit-o prin legile sale de expropriere — clar formulate, dar nicidecum brutale — orașul Rotterdam după cel de-al doilea război mondial. Aplicarea lor merită să fie studiată. Prin legea construcțiilor federale, Germania de vest a făcut, în sfîrșit, în 1960, un pas în această direcție.

PLANUL NU TREBUIE SĂ FIE SCHEMATIC

Împotriva orașului normat. Încrederea noastră în breasla arhitecților urbaniști e din cînd în cînd umbrită de existența unor exemple în istorie, inclusiv în cea contemporană, care învederează plăcerea de a proiecta orașe de dragul proiectului, exemple de planificare totală, absolut schematică a orașelor. Problemele orașului nu pot fi rezolvate în mod schematic și nici prin rețete brevetate.

Orașul nu are nevoie numai de conservarea și ocrotirea monumentelor, dar nici numai de sticlă și beton, el nu are nevoie numai de respectarea a ceea ce e vechi sau numai de

respectarea a ceea ce e nou ; el are nevoie atît de una, cît și de cealaltă.

Orașul nu are nevoie numai de străzi drepte care prin cumul devin obositoare și anorganice, dar nici numai de străzi întortocheate al căror grad de curbură să corespundă necesității circulației automobilelor ; el necesită străzi de toate felurile, iar pentru pietoni nu numai drumuri șerpuite, ci și bulevarde largi.

Orașul are nevoie de mai multe spații verzi, dar nu chiar la tot pasul — ar trebui păstrate și cîteva uliție înguste, iar ici și colo ar trebui să rămînă ceva din lumea de piatră, așa cum a fost ea creată de om. Nu vrem nici să însilozăm oamenii, dar nici un oraș în care totul să fie ascuns îndărătul copacilor, de parcă ar avea conștiința încărcată. A fi oraș nu e un lucru de rușine.

Orașul are nevoie de mai mult soare și de mai multă igienă. Igiena este importantă, dar nu reprezintă cea mai mare dintre valori. Vieții — și deci orașului — îi trebuie și un dram de dezordine. Nu vrem să punem capăt haosului de azi ca să descoperim mîine o plictiseală igienică, care funcționează perfect, fiind din cînd în cînd curățită prin mijloace chimice.

Orașului nu-i poate fi de folos un plan total, mergînd în cele mai mici amănunte ; el are nevoie de un plan care să prevadă numai aspectele principale, așa cum a fost întocmit de cei mai mulți dintre marii constructori de orașe ai istoriei. Se face planul Acropolei, al pieței Sf. Petru, al arterei Champs Elysées, se prevăd elementele dominante și străpungerile, iar restul este lăsat să se dezvolte de la sine. Ținînd seama de nevoile orașelor noastre suprapopulate, planurile urbanistice vor trebui să conțină mai multe elemente decît înainte, dacă nu ar fi decît faptul că de prea multă vreme nu au fost întocmite asemenea planuri ; în afară de construcțiile impunătoare ar trebui proiectate, bunăoară, rețeaua de străzi, spațiile verzi și zona de amplasare a industriei. Dar nu trebuie totul planificat.

Dacă, de pildă, unor case de locuit li s-a precizat printr-un plan general înălțimea și amplasamentul, atunci înfățișarea acestor case poate fi lăsată la latitudinea fiecărui constructor

şi arhitect. Dacă o singură cooperativă pentru construcţia de locuinţe ridică pe o pajişte un cartier-tip pentru 20 000 de oameni, nu avem de-a face atît cu o contribuţie la descongestionarea oraşelor, cît cu o contribuţie la concentrarea puterii economice şi uneori la o şablonizare arhitectonică.

ORAŞUL ARE NEVOIE DE O INIMĂ

Unul trebuie să cedeze. Orice arhitect-urbanist trebuie să fie conştient de limitele sale. Ceea ce ne place la numeroase oraşe nu mai poate fi creat prin planificare. Dacă unui centru pitoresc dintr-un vechi oraş nu-i putem reproşa altceva decît că împiedică fluxul circulaţiei, se pune întrebarea : ce anume trebuie să se bucure de prioritate — oraşul care s-a dezvoltat de veacuri, sau automobilul ?

Nu trebuie să fim îngrijoraţi în privinţa circulaţiei vehiculelor — ea nu se va opri. În schimb, dacă o veche şi impunătoare clădire ajunge să fie dărîmată, nimic n-o mai poate trezi din nou la viaţă. Ne aflăm în faţa vechii probleme : să fie doborît un stejar de cinci sute de ani pentru că e nevoie de un loc pentru un felinar ?

Nu — răspundem noi. Dacă automobilele şi centrul pitoresc al oraşului îşi stau reciproc în drum, să cedeze automobilul. Dacă vechiul centru al oraşului e urît sau lipsit de valoare artistică, se poate lua şi o altă hotărîre.

Privind situaţia în perspectivă, locul automobilului şi al garajului e *sub* oraş. E absurd să se construiască blocuri înalte pentru parcarea automobilelor. Nu e destul că acestea revendică toate străzile şi pieţele — să li se mai înalţe şi turnuri ?

Una dintre cele mai urgente sarcini ale urbaniştilor este degajarea cîtorva mari pieţe şi străzi comerciale de traficul auto — aceasta bineînţeles dacă văd în oraş altceva decît o piedică în circulaţie, un loc de odihnă pentru automobile sau un imens drive-in *. Oraşul e o invenţie a pietonilor pentru pietoni, şi nu o lume a automobilelor ; e o lume a oamenilor

* Drive-in (în limba engleză) — restaurant sau cinematograf pentru automobilişti care servesc masa sau urmăresc filmul fără să-şi părăsească maşinile. — *Nota trad.*

şi aşa trebuie să rămînă. Locul de parcare nu poate înlocui piaţa publică.

Piaţa e îndeobşte de neînlocuit. Urbanişţii ar trebui să dăruiască locului de întîlnire — forul — toată dragostea lor. De altminteri, cei mai mulţi o şi fac. Vor trebui să le ceară cetăţenilor mulţi bani şi automobiliştilor multă înţelegere.

ORAŞUL TREBUIE SĂ RĂMÎNĂ ORAŞ

Îmbulzeala e proprie oraşului. Campionii descongestionării oraşelor noastre şi ai extinderii spaţiilor verzi, ai „vecinătăţilor" şi ai oraşelor-satelit sar deseori peste cal. Dacă oraşul e împestriţat cu prea multe zone verzi, el îşi pierde caracterul urban, necesitînd în plus atît de mult spaţiu, încît şi ţinutul înconjurător îşi pierde caracterul rustic, ceea ce ar fi la fel de funest atît pentru oraş, cît şi pentru sat.

Electricitatea este un rezultat al frecării. Dacă printr-o masivă descongestionare oamenii sînt împiedicaţi să se înghesuie şi să se frece unii de ceilalţi, nu se va mai naşte tensiunea căreia oraşul îi datorează vitalitatea şi superioritatea sa economică, politică şi culturală.

Oraşul trăieşte din contrastul cu mediul rural, cu satul. Odinioară s-a ridicat, prin zidurile sale, deasupra întregului teritoriu înconjurător, azi o face prin îngrămădirea caselor, a oamenilor, a locurilor de producţie şi a bogăţiilor. Contrastul dintre dens şi răsfirat, dintre îmbulzeală şi spaţiu gol, dintre lumea omului şi natură, dintre neastîmpăr şi prudenţă, dintre creaţie şi evoluţie spontană, dintre cultivarea spiritului şi cea a solului, dintre libertate şi înrădăcinare — acest contrast, această rodnică tensiune a contradicţiilor este necesară atît oraşului, cît şi satului, precum şi oricărui popor civilizat. Cine înlătură opoziţia suprimă o dată cu satul şi oraşul. Numai aglomerarea excesivă e un rău, dar ca să înlături însăşi aglomerarea ar însemna să ucizi oraşul.

Vrem oare să ucidem oraşele ? Bernhard de Clairvaux (1091—1153), abatele unei mănăstiri, vestit ca iniţiator al celei de-a doua cruciade şi ca propovăduitor prestigios, a dorit, ca şi alţi cuvioşi stăpîniţi de un zel excesiv, pieirea oraşului.

Bismarck, Tolstoi şi alţi cîţiva oameni mari au fost de asemenea ostili oraşului. În sfîrşit, există în multe ţări partide politice care nutresc resentimente faţă de marile oraşe pentru că obţin mai puţine voturi în oraş decît la ţară.

Vrem ca oraşele să rămînă în viaţă. Trebuie deci să acceptăm şi opoziţia faţă de sat, precum şi o anumită strîmtoare şi îmbulzeală.

Pledoarie pentru ocrotirea satelor. Trebuie să punem stavilă extinderii oraşului. Sistematizarea lui nu e suficientă. În mult mai mare măsură decît pînă acum avem nevoie de o sistematizare a satului şi a ţinutului rural, şi anume delimitarea teritoriilor în care nici un oraş nu are voie să se extindă.

Urbanistul berlinez Karl Otto spune în această privinţă [17]: „Între oraş şi ţinutul rural înconjurător nu se va putea stabili o concordanţă decît dacă spaţiul supus sistematizării se va extinde dincolo de teritoriul oraşului, incluzînd un spaţiu mai mare, unitar din punct de vedere economic şi geografic, în care interesele mediului rural şi cele ale oraşului să fie considerate ca fiind la fel de importante. De aceea oraşul nou nu trebuie planificat numai dinăuntru în afară — cu aceeaşi aviditate ca pînă acum —, ci trebuie să existe şi o planificare eficientă care să pornească din afară spre interior".

Aşa cum au fost create prin lege rezervaţii naturale, este din punct de vedere tehnic şi juridic întru totul posibil să se creeze pe lîngă alte rezervaţii naturale (pînă acum mult prea puţine) şi „rezervaţii săteşti" — de pildă ţinuturi în care să nu fie îngăduită construirea vreunei fabrici sau case de închiriat şi în care să fie interzisă stabilirea persoanelor care nu exercită o profesiune necesară satului.

S-ar putea ca cele de mai sus să treacă drept o utopie sau o tutelă de nesuportat. În primul rînd însă, e un fapt că în numeroase state legile cu privire la reglementarea construcţiilor conţin unele începuturi în această direcţie (interdicţia de a se construi în anumite zone), iar în al doilea rînd, o economie planificată este, în oarecare măsură, inevitabilă, deoarece oamenii se înmulţesc, pămîntul însă nu. Pentru ţările suprapopulate din Europa centrală şi occidentală, din Asia de

sud-est, precum și pentru unele regiuni din Statele Unite asemenea dispoziții constituie unicul mijloc de a se menține un echilibru sănătos în repartiția populației și de a se salva orașele. Un popor compus numai din țărani „înrădăcinați" ar fi din punct de vedere spiritual un popor mort. Civilizația superioară este legată de oraș, deci de „dezrădăcinare". Un popor compus exclusiv din locuitori „dezrădăcinați" ai marilor orașe s-ar prăbuși din punct de vedere politic — este fenomenul care s-a petrecut în Roma antică.

Un oraș suprapopulat nu e nici frumos, nici sănătos. Dar dacă e înconjurat de un ținut neocupat de construcții, atunci, privit în perspectivă, ar putea fi în linii mari mai frumos și mai sănătos decît în cazul cînd s-ar înlătura suprapopulația prin năpădirea și distrugerea întregului ținut înconjurător de către surplusul orășenilor. Spațiul verde din interiorul orașului e important, dar spațiul verde din jurul lui e incomparabil mai important. Orașul are nevoie de hotare.

ORAȘUL NU VA PIERI

Dezvoltare legică. Sociologul englez sir Patrick Geddes a întocmit în 1913 o schemă a dezvoltării orașelor. Potrivit acestei scheme, ascensiunea și decăderea unei metropole au cinci faze :

1. *Polis* — orașul la începuturile sale.

2. *Metropolis* — orașul mare, dar sănătos ; la eleni orașul-mumă, a cărui suprapopulație a întemeiat orașe-colonii (Atena, Corint).

3. *Megalopolis* — orașul care a atins dimensiuni nesănătoase, cu tendințe vădite spre grandomanie (Roma înainte de începutul erei noastre). Lanțul orașelor Boston—New York—Washington (S.U.A.) este denumit „megalopolis".

4. *Parasitopolis* — orașul parazitar, care suge sîngele întregii țări (Roma pe vremea imperiului).

5. *Pathopolis* — orașul morbid, orașul care se atrofiază și e pe cale de dispariție (Babilon după moartea lui Alexandru cel Mare și Roma în secolele al IV-lea și al V-lea e.n.).

Urbanistul american Lewis Mumford, un discipol al lui Ged-

des, a schimbat întrucîtva, în 1938, denumirea fazelor. După metropolis și megalopolis a adăugat *tiranopolis* și *necropolis* — metropola muribundă, mormîntul unei civilizații, orașul morții —, ca cele pe care faraonii le construiau lîngă orașele lor.

Și Oswald Spengler era de părere că dezvoltarea orașelor ar urma o legitate inevitabilă : o dată cu diversele culturi ar pieri și orașele, după ce metropolele s-au dezvoltat pe arborele civilizației, drept ultimă înflorescență, mai fermecătoare decît toate cele anterioare, metropolele reprezentînd trecerea spre declin. „Colosul de piatră denumit «metropolă» este prezent la sfîrșitul evoluției fiecărei mari civilizații. Omul civilizat, modelat sufletește de către sat, este luat în stăpînire, e posedat de propria sa creație — orașul, care face din el creatura sa, organul său executiv, în cele din urmă victima sa..." [18]. Iar Bertolt Brecht spunea despre New York [19] :

„Cine-o să rămînă viu din aceste orașe ? Vîntul !
Cel care le străbătu..."

Vitalitate indestructibilă. Se va spune oare despre orașele noastre ceea ce se spunea odinioară despre Sodoma și Gomora : „domnul va nimici acest oraș" ? Oare la pieirea noastră vor cînta aleluia corurile îngerilor ?

Nu știm. Dar presupunem că filozofii culturii sînt expuși aceleiași tentații ca și urbaniștii. Plăcerea de a întocmi scheme îi face uneori să sară peste cal. Arnold Toynbee contestă că dezvoltarea unei civilizații poate fi identificată cu înflorirea, maturizarea și moartea unui organism, fiind de părere că „nu există nici un temei pentru a presupune că, întrucît toate celelalte civilizații au pierit sau sînt pe cale de a pieri, Occidentul ar trebui să urmeze același drum" [20].

Într-adevăr, cine nu e îndrăgostit de o anumită orînduire nu se poate încumeta, după o privire retrospectivă asupra celor 7 000 de ani de istorie a orașelor, să stabilească reguli care să explice durata vieții sau dispariția orașelor. De patru ori a fost Babilonul făcut una cu pămîntul, și de fiecare dată a renăscut la o viață nouă. Două lucruri i-au provocat, mai

mult sau mai puţin, pieirea : moartea subită a lui Alexandru cel Mare şi întemeierea oraşului concurent Seleucia. La Roma în timpul evului mediu timpuriu viaţa a pîlpîit ca o scînteie abia perceptibilă, dar la începutul epocii moderne oraşul s-a împodobit iar cu construcţii care nu sînt cu nimic mai prejos decît cele ale antichităţii, devenind de multă vreme din nou o metropolă. Damascul trăieşte de circa 5 000 de ani.

Pe lîngă oraşe cu o viaţă scurtă, ca Ninive sau Samarra, au existat, aşadar, de cînd lumea oraşe care dăinuiesc milenii. În plus, avem temeiuri să afirmăm că în vremea noastră vitalitatea oraşelor mai degrabă sporeşte.

Cea mai mare campanie de distrugere a oraşelor întreprinsă de la Timur încoace — adică cel de-al doilea război mondial — nu a nimicit efectiv nici un singur mare oraş. Toate oraşele prefăcute în ruine din Germania de vest, Japonia, Anglia şi Olanda au azi mai mulţi locuitori decît aveau în 1939.

Înainte vreme deplasarea albiei unui fluviu, înnisiparea unui port sau dispariţia bancurilor de heringi au pronunţat sentinţa de moarte pentru unele mari oraşe. Azi există canale, există drăgi, precum şi posibilitatea de a crea o nouă bază de existenţă prin amplasarea unor întreprinderi industriale. Oraşele bazate pe goana după aur sau uraniu sînt lăsate să moară pentru că sînt efemere, dar bazinul Ruhr nu va avea de suferit din cauză că cererea de cărbuni e în scădere. Cu sîrguinţă, experienţă şi capital se poate pretutindeni făuri o industrie nouă, mai ales de cînd petrolul şi — în curînd — centralele atomoelectrice ne pun la dispoziţie surse de energie care, spre deosebire de apă sau cărbune, sînt numai în mică măsură legate de o anumită localitate sau chiar de loc. Industria care a distrus vechiul chip al oraşului este în acelaşi timp un întemeietor şi un păstrător de oraşe cum n-a mai existat pînă acum 150 de ani.

Trebuie găsită calea cea bună. În sfîrşit, dacă ţinem seama de creşterea rapidă a populaţiei globului şi de năzuinţa ei spre oraş, nu putem trage decît o singură concluzie : perspectiva pe care o au toate oraşele sau un anumit oraş de a mai dăinui

cel puţin cîteva secole nu a fost niciodată mai favorabilă ca azi.

Fireşte, aceasta nu spune încă prea mult : căci de-a lungul mileniilor deasupra oraşelor a planat flagelul distrugerii. Azi aşteaptă să le vină vremea rachetele atomice. Ele nu constituie probabil pentru oraşe un pericol mai mare decît pe vremuri lăncile lui Genghis-han şi poate că sînt mai puţin primejdioase decît fusese ciuma în trecut. Atît conducătorul mongolilor cît şi molima au izbutit oricum să distrugă pe întinsul unor ţări întregi fie oraşele, fie, în orice caz, pe locuitorii lor.

Lumea are nevoie de pace. Iar dacă omenirea nu se va arunca orbeşte într-un al treilea război mondial, nu va trebui să ne punem problema *dacă* oraşele vor trăi, ci *cum* vor trăi ele.

E de datoria noastră să găsim calea cea bună şi apoi să mergem hotărîţi înainte. Dacă şovăim sau greşim, putem într-adevăr să ne osîndim nepoţii să trăiască în oraşe gigantice, haotice, de o neînchipuită urîţenie, în mijlocul unui zgomot asurzitor şi al unui miros extrem de urît.

Ca să alegi calea cea bună şi apoi s-o urmezi e nevoie de fantezie, tenacitate şi un număr mare de jertfe. Pornind pe acest drum trebuie să fim ferm convinşi de necesitatea marelui oraş — locul unde s-a născut civilizaţia, libertatea şi dreptul, locul unde pulsează puternic viaţa, lumea de piatră făurită de om şi fără de care omul însuşi n-ar fi devenit, în ce e bun şi în ce e rău, în ce e josnic şi în ce e înălţător, ceea ce este.

ANEXE

ADNOTĂRI

PARTEA I ŞI A II-A

1. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, Müncher., 1923, p. 119.
2. *José Ortega y Gasset.* „Der Aufstand der Massen", Stuttgart, 1931, p. 8.
3. *Oswald Spengler,* op. cit., p. 105—106.
4. *Oswald Spengler,* op. cit., p. 39.
5. *Marston Bates.* „The Prevalence of People", citat după traducerea în limba germană: „Die überfüllte Erde", München, 1959, p. 29.
6. *Herodot.* „Istorii", cartea I, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1961, p. 105.
7. *Herodot,* op. cit., cartea a II-a, p. 173.
8. Citat după *Marston Bates,* op. cit., p. 146.
9. *Herodot,* op. cit., cartea I, p. 62.
10. *José Ortega y Gasset,* op. cit., p. 165.
11. Citat după *Herbert Kühn.* „Der Aufstieg der Menschheit", Frankfurt, 1955, p. 93.
12. *Werner Keller.* „Und die Bibel hat doch recht", Düsseldorf, 1955, p. 156—157.
13. Citat după *Toynbee.* „Der Gang der Weltgeschichte", vol. 2, Zürich, 1958, p. 210.
14. *Oswald Spengler.* „Zur Weltgeschichte des zweiten vorchristlichen Jahrtausends", în: „Reden und Aufsätze", München, 1937, p. 201.
15. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 106.
16. *Herodot,* op. cit., cartea a II-a, p. 173.
17. *Napoleon.* Descrierea Egiptului, în „Memoiren", vol. 2, editat de F. Wencker-Wildberg, Hamburg, p. 330.
18. *Herodot,* op. cit., cartea a II-a, p. 149—150.

19. *Karl Richard Lepsius.* „Briefe aus Ägypten, Äthiopien und der Halbinsel Sinai", 1852, p. 271.
20. Citat după *Werner Keller*, op. cit., p. 267.
21. Citat după *J. B. v. Weiss.* „Geschichte des Orients", Leipzig, 1899, p. 682.
22. *Strabo.* „Geographica", XV, 3.
23. *Johann Gustav Droysen.* „Geschichte Alexanders des Grossen", Berlin, 1917, p. 282.
24. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 507.

PARTEA A III-A

1. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 98.
2. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 102.
3. *Diodor*, II, 10.
4. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 99.
5. *Arnold J. Toynbee.* „A Study of History". Abridgement by D. C. Somervell, citat după traducerea în limba germană: „Der Gang der Weltgeschichte", vol. 1, Zürich, 1958, p. 353.
6. *Michail Rostovtzeff.* „The History of the Ancient World", London, 1927, citat după traducerea în limba germană: „Geschichte der Alten Welt", vol. 1, Bremen, p. 174—175.
7. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 99—100.
8. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 108—109.
9. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 98.
10. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 106—107.
11. *Plinius cel Bătrîn.* „Naturalis historia", VIII, 74.
12. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 106.
13. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 538.
14. Citat după *Werner Keller*, op. cit., p. 300.
15. *Herodot*, op. cit., cartea I, p. 97.
16. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 278.
17. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 582.
18. *Henry Picker.* „Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941/42", Bonn, 1951, p. 53 (Convorbirea din 11 martie 1942).
19. Citat după *Werner Keller*, op. cit., p. 223.
20. Citat după *J. B. v. Weiss*, op. cit., p. 359.
21. *Machiavelli.* „Principele", București, Editura științifică, 1960, p. 23.
22. Citat după *Toynbee*, op. cit., vol. 2, p. 42.
23. *Thucydides.* „Războiul peloponesiac", I (1), București, Editura științifică, 1966, p. 147.
24. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 102.
25. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 291.
26. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 7 (1), p. 150—151.

27. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 89 (1), p. 197—198.
28. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 93 (1), p. 200.
29. *Johann Gottfried Herder*. „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit", cartea a 13-a, IV ; Berlin, p. 180.
30. *Aristofan*. „Teatru", Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 113.
31. *Aristofan*. „Cavalerii", scena 1 ; citat după traducerea în limba germană de Ludwig Seeger, Wiesbaden, p. 132.
32. *Thucydides*, op. cit., cartea a II-a, p. 65.
33. *Nietzsche*. „Nachlass, zwischen 1875 und 1879" ; editat de Friedrich Würzbach, Leipzig, 1940, p. 635.
34. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 471.
35. *Nietzsche*. „Götzendämmerung : Was ich den Alten verdanke", Aforismul 3.
36. *Thucydides*, op. cit., cartea a II-a, 41 (1—4), p. 258—259.
37. *Thucydides*, op. cit., cartea a II-a, 47—53, p. 262—267.
38. *Thucydides*, op. cit., cartea a VII-a, 28, p. 608.
39. *Thucydides*, op. cit., cartea I, 23, p. 159—160.
40. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 318.
41. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 301.
42. *Juvenal*. „Satira a III-a", în *Persius, Juvenal, Martial*. „Satire şi epigrame", Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 83—85.
43. *Oswald Spengler*. „Der Untergang des Abendlandes", vol. 1, p. 45.
44. *Petronius Arbiter*. „Saturae", cartea a 16-a ; citat după traducerea în limba germană de Wilhelm Heinse, Wiesbaden, p. 213.
45. *Platon*. „Statul", cartea a 5-a, XVIII, Bucureşti, 1923, p. 240.
46. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., p. 247.
47. *Johann Gustav Droysen*, op. cit., vol. 2, p. 218.
48. *Shakespeare*. „Antoniu şi Cleopatra", actul I, scena a 3-a, Opere, vol. IX, Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1961, p. 187.
49. *Shakespeare*, op. cit., actul III, scena a 13-a, p. 297.
50. *Shakespeare*, op. cit., actul V, scena a 2-a, p. 360.
51. *Puşkin*. „Nopţi egiptene" ; citat după traducerea în limba germană de Sigismund von Radecki, în „Erzählungen", Dessau, p. 463.
52. Citat după *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 421.
53. *G. Flaubert*. „Salammbô", Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 265—267.
54. *Toynbee*, op cit., vol. 2, p. 27.
55. *Herder*, op. cit., cartea a 14-a, III.
56. *Herder*, op. cit., cartea a 12-a, IV.
57. *Goethe*. „Italienische Reise", 25. Januar 1787.
58. *Montesquieu*. „Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence", I ; citat după traducerea în limba germană, Bremen 1957, p. 7.
59. *Horaţiu*. „Epoda a XVI-a", traducere de E. Lovinescu, Editura „Ancora", p. 175.

60. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 526.
61. *Montesquieu,* op. cit., 15, p. 124.
62. *Herder,* op. cit., cartea a 14-a, II, p. 193.
63. *Theodor Mommsen.* „Römische Geschichte", vol. 3, ultimul capitol.
64. *Juvenal,* Satira a III-a, op. cit., p. 89.
65. *Plutarh.* „Crassus", 2, 4.
66. *Theodor Mommsen,* op. cit., vol. 3, ultimul capitol.
67. *Juvenal.* „Satira a III-a", op. cit., p. 80.
68. *Juvenal.* „Satira a III-a", op. cit., p. 92—93.
69. *Michail Rostovtzeff.* „The Social and Economic History of the Roman Empire", 1926 ; citat după traducerea în limba germană : „Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich", vol. 1, Heidelberg, 1931, p. 69.
70. *Petroniu.* „Satyricon", Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 95—96.
71. *Herder,* op. cit., cartea 14-a, IV, p. 198.
72. *Juvenal.* „Satira a III-a", op. cit., p. 89.
73. *Horaţiu.* „Epoda a III-a", traducere de E. Lovinescu, p. 98—99.
74. *Juvenal.* „Satira a VI-a", op. cit., p. 122.
75. Citat după *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 474, şi *Toynbee,* op. cit., vol. 2, p. 7.
76. *Montesquieu,* op. cit., IX, p. 75.
77. *H. Sienkiewicz.* „Quo Vadis", Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 448—449.
78. *Toynbee,* op. cit., vol. 2, p. 43—44.
79. Citat după *Michail Rostovtzeff,* op. cit., vol. 2, p. 205.
80. *Petrus Patricius,* citat după „Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich", vol. 2, p. 206.
81. *Casanova.* „Memoiren", vol. 1, cap. al 9-lea.
82. *Goethe,* op. cit., 3. Dezember 1786.
83. *Goethe,* op. cit., 3. März 1787.
84. *Moltke.* „Scrisoare către E. Ballhorn din 31 decembrie 1845", în „Briefe, Schriften, Reden", Leipzig, p. 126.
85. *Herder,* op. cit., cartea a 14-a, p. 191.

PARTEA A IV-A

1. *Marco Polo* I, 7. Citat după ediţia veneţiană a „Memoriilor", în germană de Hans Lemke, Hamburg, 1907, p. 78.
2. „O mie şi una de nopţi" : „Cîrpaciul Maruf".
3. *Marco Polo* II, 68 ; op. cit., p. 378—379.
4. *Marco Polo* II, 68 ; op. cit., p. 386.
5. *Marco Polo* II, 68 ; op. cit., p. 385.
6. *Marco Polo* II, 68 ; op. cit., p. 385.

7. *Marco Polo* II, 68 ; op. cit., p. 386—387.
8. *Marco Polo* II, 17 ; op. cit., p. 266.
9. *Marco Polo* II, 7 ; op. cit., p. 235—236.
10. *Marco Polo* II, 26 ; op. cit., p. 289.
11. *Marco Polo* II, 26 ; op. cit., p. 290.
12. *Marco Polo* II, 6 ; op. cit., p. 230.
13. *Marco Polo* II, 26 ; op. cit., p. 291.
14. *Marco Polo* II, 10 ; op. cit., p. 248—249.
15. Citat după *M. de Ferdinandy*. „Tschingis Khan", Hamburg, 1958, p. 124.
16. „O mie şi una de nopţi" : „Prinţul Ahmed şi zîna Peri Banu".
17. *Toynbee*, op. cit., vol. 1, p. 332—333.
18. *Gustav Freytag*. „Bilder aus der deutschen Vergangenheit", II, 4 ; Berlin, 1927, vol. 1, p. 521.
19. *Petrarca*. „Scrisoare către cardinalul Colonna din 9 august 1333", în : „Briefe, Schriften", Frankfurt, 1956, p. 75—78.
20. *Goethe*. „Poezie şi adevăr", Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, vol. 2, cartea a 9-a, p. 201.
21. Biographie des *Hans von Schweinichen*, 1823, vol. 1, p. 156.
22. *Boccaccio*. „Decameronul", ziua a 3-a, povestirea a 6-a, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957, vol. I, p. 307.
23. *Goethe*. „Anhang zur Lebensbeschreibung des Benvenuto Cellini", Hamburg, 1957, p. 317.
24. *Leopold von Ranke*. „Die römischen Päpste", I, 2.
25. *Jacob Burckhardt*. „Die Kultur der Renaissance in Italien", I, Wien, p. 52.
26. *Boccaccio*, op. cit., ziua 1, Introducere, p. 46.
27. *Boccaccio*, op. cit., ziua 1, Introducere, p. 38, 39, 40—41, 42, 45.
28. *Boccaccio*, op. cit., ziua 1, Introducere.
29. *Boccaccio*, ziua a 3-a, povestirea a 5-a.
30. *Vincento Borghini*, 1577 ; citat după „Die Kultur der Renaissance in Italien", p. 92.
31. *Jacob Burckhardt*, op. cit., I, p. 37.
32. *Jacob Burckhardt*, op. cit., I, p. 43.
33. *Petrarca*, către Guido Scetten, toamna 1367, op. cit., p. 158.
34. *Goethe*. „Italienische Reise", 29. September 1786.
35. *Thomas Mann*. „Moartea la Veneţia", Bucureşti, Editura pentru literatură, 1965, p. 272—273.
36. „Die Kultur der Renaissance in Italien", I, p. 40.
37. Citat după *Ludwig Pfandl*. „Philipp II", München, 1938, p. 325.
38. *Casanova*. „Memoiren", vol. 4, cap. 11.
39. *Schopenhauer*. „Die Welt als Wille und Vorstellung", vol. 2, cap. 46.
40. *Goethe*. „Poezie şi adevăr", Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, vol. 7, cartea 1, p. 30—31.

PARTEA A V-A

1. *Petrarca,* către Guido Scetten, toamna 1367, op. cit., p. 153.
2. Viaţa lui *Benvenuto Cellini,* scrisă de el însuşi, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1964, cartea I, XCVII, p. 284.
3. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 116.
4. *Max Picard.* „Die Atomisierung der Person", în „Universitas", Stuttgart, aprilie 1958.
5. *Abbé Prévost.* „Manon Lescaut", Bucureşti, Editura pentru literatură, 1962, p. 102.
6. *Balzac.* „Opere", vol. III, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1957, p. 259, 317—318, 321.
7. *Heine.* „Französische Zustände", Artikel V, 25. März 1832, în „Sämtliche Werke", Leipzig, vol. 7, p. 160.
8. *Hebbel,* către Elise Lensing, 5. Dezember 1843, în „Briefe, Tagebücher, Gedichte", München, 1925, p. 163.
9. Citat după *Moritz Busch.* „Tagebuchblätter".
10. *Baudelaire.* „Les fleurs du mal" : „Le crépuscule du matin".
11. *Pierre Lavedan.* „Géographie des villes", Paris, 1959, p. 42.
12. *Heine,* op. cit., Art. III, vol. 7, p. 138.
13. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 111.
14. *Boccaccio,* op. cit., ziua 1, a 2-a povestire.
15. *Casanova.* „Memoiren", vol. 1, cap. 7.
16. *Stendhal.* „Roşu şi negru", Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 42.
17. *Heine.* „Lutezia", partea I, V ; op. cit., vol. 8, p. 35—36.
18. *Baudelaire.* „Florile răului", Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 219.
19. *Baudelaire.* „Les fleurs du mal" : „Les petites vieilles" ; „Moesta et errabunda" ; „Les sept vieillards" ; „Le vin des chiffoniers".
20. *Dickens.* „Bleak House", cap. 1 ; The Oxford India Paper Dickens. London, p. 17—18.
21. *Toynbee,* op. cit., vol. 1, p. 251.
22. *Casanova.* „Memoiren", Hamburg, 1959, vol. 3, p. 225.
23. *Lichtenberg,* către C. G. Heyne, 17. April 1770, în „Aphorismen, Briefe, Schriften", Stuttgart, 1953, p. 189.
24. *Lichtenberg,* către E. G. Baldinger, 10. Januar 1775 ; op. cit., p. 249—251.
25. *Heine.* „Lutezia", partea a II-a, LVII, în „Proză", Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1956, p. 404—405.
26. *Schiller.* „An die Freunde" („Liebe Freunde, es gab...").
27. *Heine.* „Englische Fragmente", II ; în „Proză", Bucureşti, E.L.U., 1956, p. 111, 112—113.
28. *Moltke,* către soţia sa, 20. Mai 1856 und 22. Juni 1857 ; op. cit., p. 208, 209, 237.

29. *Andrei Belîi.* „Petersburg", Prefaţa ; citat după traducerea în limba germană, Wiesbaden 1959, p. 7.
30. Citat după *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2. p. 233.
31. *Dostoievski.* „Aufzeichnungen aus einem Kellerloch", Leipzig, p. 228.
32. *Kurd von Schlözer.* „Briefe eines Diplomaten", 10. Januar 1957. Stuttgart, p. 70.
33. *Kurd von Schlözer,* op. cit., 14. April 1857, p. 75.
34. *Andrei Belîi,* op. cit., cap. 2, p. 87—88.
35. *John Reed.* „Zece zile care au zguduit lumea", Bucureşti, Editura politică, 1957, p. 54.
36. *John Reed,* op. cit., p. 66.
37. *John Reed,* op. cit., p. 102.
38. *John Reed,* op. cit., p. 111, 115.
39. *Napoleon.* „Memoiren", op. cit., vol. 7, p. 92.
40. *Napoleon,* op. cit., vol. 7, p. 99.
41. *L. Tolstoi.* „Opere", vol. VI, „Război şi Pace", vol. III, partea a III-a, cap. XXVI, Bucureşti, Editura „Cartea rusă" 1955, p. 281—282.
42. *Kleist.* „Die Hermannsschlacht", actul 1, scena 3.
43. *Hammsun.* „Reisebilder" : „Im Märchenland" ; citat după traducerea în limba germană, München, 1959, p. 12—13.
44. Raport prezentat regelui Prusiei de miniştrii *Schroetter* şi *Stein,* 9 noiembrie 1808, citat după : *Freiherr vom Stein.* „Ausgewählte politische Briefe und Denkschriften", Stuttgart, 1955, p. 174.
45. *Bismarck,* cuvîntarea din 20 martie 1852.
46. *Casanova.* „Memoiren", vol. 3, cap. 12.
47. *Stefan Zweig.* „Die Welt von gestern", Wien, 1948, p. 31—34.
48. *Anton Wildgans.* „Buch der Gedichte" : „Dieses Haus wird demoliert".
49. Citat după *Napoleon,* op. cit., vol. 5, p. 317.
50. *Heine.* „Poetische Nachlese", 1. Buch.
51. *Goethe,* scrisoare către Eckermann, 1823.
52. *Moltke,* către mama sa, 28. Februar 1833 ; op. cit., p. 32.
53. Citat după *Hans Herzfeld.* „Berlin als deutsche Hauptstadt im Wandel der Geschichte, în „Schicksalsfragen der Gegenwart", Tübingen, 1959, vol. 4.
54. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 112.
55. *Walter Mehring.* „Gedichte, Lieder und Chansons", Berlin, 1929.
56. *Alfred Döblin.* „Berlin Alexanderplatz", Berlin, 1958, p. 375.
57. *Alfred Döblin,* op. cit., p. 134.
58. *Henry Picker,* op. cit., 29. Mai 1942, p. 399.
59. *Otto Dietrich.* „12 Jahre mit Hitler", München, 1955, p. 242.
60. „Berliner Lokalanzeiger", 12. April 1938.
61. *Henry Picker,* op. cit., 8. Juni 1942, p. 98.

62. *Chester Wilmot.* „The Struggle for Europe", cap. 28 ; citat după traducerea în limba germană : „Der Kampf um Europa", Frankfurt, 1954, p. 590.
63. „Procesul împotriva principalilor criminali de război în fața Tribunalului Militar Internațional", vol. 16, p. 545.
64. Citat după „Die Neue Zeitung" din 11 ianuarie 1946.
65. „Wespennest", Stuttgart, 7 septembrie 1946.
66. Citat după „Die Zeit" din 12 decembrie 1946.
67. Citat după *Robert C. Cook.* „Human Fertility" : „The Modern Dilemma", New York, 1951.
68. *Toynbee,* op. cit., vol. 1, p. 95.
69. Citat după *F. A. Kirkpatrick.* „The Spanish Conquistadores" ; citat după traducerea în limba germană : „Die spanischen Konquistadoren", Leipzig, p. 97.
70. *Friedrich der Grosse.* „Politisches Testament von 1786", Abschn. Aussere Politik, în „Die politischen Testamente Friedrichs des Grossen", München, 1941, p. 213.
71. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 117.
72. *Earle Shultz* and *Walter Simmons.* „Offices in the Sky", Indianapolis, 1959, p. 63.

PARTEA A VI-A

1. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 129.
2. *Bertolt Brecht.* „Versuri" („Von den grossen Männern"), București, Editura pentru literatură universală, 1966, p. 152.
3. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 437.
4. *Goethe.* „Italienische Reise", 22. September 1787.
5. *Eckermann.* „Gespräche mit Goethe", 12. März 1828.
6. *Georg Simmel.* „Die Grossstädte und das Geistesleben", în „Brücke und Tür", Essays, Stuttgart, 1957, p. 233—234.
7. *Baudelaire.* „Les fleurs du mal" : „Le cygne".
8. *Baudelaire.* „Les fleurs du mal" : „La destruction".
9. *Georg Heym.* „Tagebuch", 17. Juni 1910, în : „Tagebücher, Träume und Briefe", Hamburg, 1960.
10. *Dostoievski.* „Crimă și pedeapsă", Biblioteca pentru toți, p. 179.
11. *Theodor Mommsen,* op. cit., vol. 3, ultimul capitol.
12. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 114.
13. *Georg Simmel,* op. cit., p. 229—230.
14. *Toynbee,* op. cit., vol. 1, p. 372.
15. *Horatiu.* „Epode", 16, 42.
16. *Juvenal.* „Satira a III-a", p. 228.
17. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 121

18. *Roda Roda.* „Landleben", în „Roda Rodas Geschichten", Hamburg, 1956, p. 59—60.
19. *Friedrich Sieburg.* „Frankfurter Allgemeine" din 18 februarie 1960.

PARTEA A VII-A

1. *Aristofan.* „Păsările", în „Teatru", Editura de stat pentru literatură, București, 1956, p. 146.
2. *Jules Verne.* „Die 500 Millionen der Begum", citat după traducerea în limba germană, Wien, p. 59.
3. *Robert Musil.* „Omul fără însușiri", în „Proza austriacă modernă", vol. 1, București, B.P.T., 1968, p. 132—133.
4. *Erich Kästner.* „Der 35. Mai", Berlin, 1933, p. 93—94.
5. *M. Wassiljew* și *S. Guschtschew,* „Reportage aus dem 21. Jahrhundert", citat după traducerea în limba germană, Hamburg, 1959, p. 188.
6. *Franz Werfel.* „Der Stern der Ungeborenen", Frankfurt, 1958, p. 14, 32.
7. Citat după „Neue Zürcher Zeitung" din 16 februarie 1960.
8. *Schopenhauer.* „Parerga und Paralipomena", II, 30 : „Über Lärm und Geräusch".
9. *Ortega y Gasset.* „Über das Römische Imperium", Stuttgart, 1952, p. 129.
10. Citat după „Die Welt" din 1 mai 1960.
11. *H. B. Reichow.* „Die autogerechte Stadt", Ravensburg, 1959.
12. *Goethe.* „Italienische Reise", 28. September 1786.
13. „Frankfurter Allgemeine" din 18 februarie 1960.
14. *Helmut Schelsky,* în „Süddeutsche Zeitung" din 1 decembrie 1956.
15. *René König.* „Grundformen der Gesellschaft : Die Gemeinde", Hamburg, 1958, p. 65—66.
16. *David Riesman.* „The Lonely Crowd", cap. 16 ; citat după traducerea în limba germană : „Die einsame Masse", Hamburg, 1958, p. 319.
17. *Karl Otto.* „Vortrag am 29. Oktober 1959", citat după „Werk und Zeit", Krefeld, Dezember 1959.
18. *Oswald Spengler.* „Der Untergang des Abendlandes", vol. 2, p. 117.
19. *Bertolt Brecht.* „Versuri" („Vom armen B.B.") ; op. cit., p. 24.
20. *Toynbee,* op. cit., vol. 2, p. 398.

BIBLIOGRAFIE

I. BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Chabot, G.: Les villes, 1948

Egli, Ernst: Geschichte des Städtebaus, 1960

Geddes, sir Patrick: Cities in Evolution, 1913

George, Pierre: La ville, 1952

Herzfeld, Hans: Das Hauptstadtproblem in der Geschichte, 1952

Kirsten-Buchholz-Köllmann: Raum und Bevölkerung in der Weltgeschichte, 1956

König, René: Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde, 1958

Lavedan, Pierre: Histoire de l'urbanisme, 1950

Lavedan, Pierre: Géographie des villes, 1959

Mumford, Lewis: The Culture of Cities, 1938

Pirenne, Henri: Les villes et les institutions urbaines, 1939

Ratzel, Friedrich: Politische Geographie, 1897

Ratzel, Friedrich: Die Erde und das Leben, 1902

Saarinen, Eliel: The City, its Growth, its Decay, its Future, 1943

Smailes, A.E.: The Geography of Towns, 1953

Sombart, Werner: Der Begriff der Stadt und das Wesen der Städtebildung, 1907

Spengler, Oswald: Der Untergang des Abendlandes, 1923

Taylor, G.: Urban Geography, 1949

Toynbee, Arnold J.: A Study of History; apărut în limba germană sub titlul: Der Gang der Weltgeschichte, 1958

Veltheim-Lottum, L.: Kleine Weltgeschichte des städtischen Wohnhauses, 1952

Weber, Max: Die Stadt, 1956

REFERITOARE LA PARTEA A II-A

Bates, Marston: The Prevalence of People; apărut în limba germană sub titlul: Die überfüllte Erde, 1959

Breasted, J.H.: A History of Egypt; apărut în limba germană sub titlul: Geschichte Ägyptens, 1954

Dieulafoy, M.: Les antiquités de Suse, 1913

Dingler, Hugo: Von der Tierseele zur Menschenseele, 1941

Garstang, J.: The Story of Jericho, 1940

Heinrich-Falkenstein-Lenzen-Ziegler: Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka, 1953

Keller, Werner: Und die Bibel hat doch Recht, 1955

Kühn, Herbert: Der Aufstieg der Menschheit, 1955

Langdon, Stephen: Excavations at Kish, 1924

Moortgat, Anton: Geschichte Vorderasiens, 1950

Moret, A: Le Nil et la civilisation égyptienne, 1926

Pillet, M.: Thèbes, 1928

Rostovtzeff, Michail: The History of the Ancient World; apărut în limba germană sub titlul: Geschichte der Alten Welt, fără indicarea anului

Scharff, Alexander: Geschichte Ägyptens, 1950

Schliemann, Heinrich: Selbstbiographie, 1955

Spengler, Oswald: Zur Weltgeschichte des zweiten vorchristlichen Jahrtausends, 1937

Wheeler, M.: The Indus Civilization, 1953

Woolley, Sir Leonard: Excavations at Ur; apărut în limba germană sub titlul: Ur in Chaldäa, 1957

Young, A.M.: Troy and Her Legend, 1948

REFERITOARE LA PARTEA A III-A

Bamm, Peter : Frühe Stätten der Christenheit, 1958

Burckhardt, Jacob : Griechische Kulturgeschichte, 1902

Carcopino, Jérôme : La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'empire ; apărut în limba germană sub titlul : So lebten die Römer, 1959

Charles-Picard, G. : La vie quotidienne à Carthage ; apărut în limba germană sub titlul : So lebten die Karthager, 1959

Contenau, Georges : La vie quotidienne à Babylone et en Assyrie ; apărut în limba germană sub titlul : So lebten die Babylonier, 1959

Cottrell, Leonard : Lost Cities, 1957

Curtius, Ernst : Griechische Geschichte, 1889

Curtius, Ernst : Stadtgeschichte von Athen, 1891

Curtius, Ludwig : Das antike Rom, 1943

Droysen, Johann Gustav : Geschichte Alexanders des Grossen, 1925

Ennen, E. : Frühgeschichte der europäischen Stadt, 1953

Evans, Sir Arthur : The Palace of Minos at Knossos, 1936

Fabricius, K. : Das antike Syrakus, 1932

Fritz-Andrae : Der Babylonische Turm, 1932

Fustel de Coulanges, Numa : La cité antique, 1910

Gsell, Stephan : Histoire ancienne de l'Afrique du Nord, 1928

Herodot : Istorii, apărut în limba română, 1961

Koldewey, Robert : Das wiedererstehende Babylon, 1925

Layard, Sir Austen : Niniveh and its Remains, 1849

Mommsen, Theodor : Römische Geschichte, 1885

Paoli, U.E. : Das Leben im alten Rom, 1948

Pöhlmann, Robert von : Die Übervölkerung der antiken Grossstädte, 1887

Pöhlmann, Robert von : Die Wohnungsnot der antiken Grossstädte, 1911

Rostovtzeff, Michail : The Social and Economic History of the Roman Empire ; apărut în limba germană sub titlul : Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich, 1931

Schubart, W.: Ägypten von Alexander dem Grossen bis auf Mohammed, 1922
Thucydides: Războiul peloponesiac, apărut în limba română, 1966
Unger, E.: Babylon. Die Heilige Stadt nach der Beschreibung der Babylonier, 1931
Wucher, Albert: Kleine Papstgeschichte, 1957
Zehnpfund, R.: Die Wiederentdeckung Ninives, 1903

REFERITOARE LA PARTEA A IV-A

Burckhardt, Jacob: Die Kultur der Renaissance in Italien, 1934
Bützler, Th.: Kleine illustrierte Geschichte der Stadt Köln, 1950
Cellini, Benvenuto: Viața lui Benvenuto Cellini, scrisă de el însuși, apărut în limba română, 1964
Cloud, F.D.: Hangchow, the City of Heaven, 1906
Dölger, Franz: Byzanz und das Abendland, 1959
Endres, F.: Geschichte der Freien und Hansestadt Lübeck, 1926
Ferdinandy, M. de: Tschingis Khan, 1958
Freytag, Gustav: Bilder aus der deutschen Vergangenheit, 1927
Glaize, M.: Les monuments du groupe d'Angkor, 1948
Guichot y Sierra: El cicerone de Sevilla, 1925
Haller, Johannes: Die Epochen der deutschen Geschichte, 1926
Hearn, G.: The seven Cities of Delhi, 1928
Kayser, E.: Deutsches Städtebuch, 1939
Kretschmayr, H.: Geschichte von Venedig, 1934
Le Strange, G.: Bagdad during the Abbasid Caliphate, 1924
Lütge, G.: Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1952
Mayer, R.: Byzantion-Konstantinopel-Istanbul, 1943
Ostrogorsky, G.: Geschichte des byzantinischen Staates, 1952
Pagel, K.: Die Hanse, 1952

Panella, A.: Storia di Firenze, 1949
Perckhammer, H. von: Peking, 1928
Pirenne, Henri: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter, 1946
Planitz, H.: Die deutsche Stadt im Mittelalter, 1954
Pölnitz, G. von: Venedig, 1951
Polo, Marco: Reisen im 13. Jahrhundert; apărut în limba germană, 1907
Pörtner, Rudolf: Mit dem Fahrstuhl in die Römerzeit, 1959
Prawdin, Michael: Tschingis-Chan und seine Erbe, 1938
Ranke, Leopold von: Die römischen Päpste, 1953
Sarre-Herzfeld: Die Ausgrabungen von Samarra, 1948
Schäfer, Dietrich: Die deutsche Hanse, 1943
Schmitthenner, H.: Chinesische Landschaften und Städte, 1925
Schneider, A.M.: Byzanz, 1936
Schneider, Bruno: Friedewirkung und Grundbesitz in Markt und Stadt, 1913
Smolik, J.: Die Timuridischen Baudenkmäler in Samarkand, 1929
Sohm, Rudolph: Die Entsehungen des deutschen Städtewesens, 1890
Werveke, H. van: Brugge en Antwerpen, 1941

REFERITOARE LA PARTEA A V-A

Arendt-Faden-Gandert: Geschichte der Stadt Berlin, 1937
Baudin, Louis: Les Incas du Pérou; apărut în limba germană sub titlul: Der sozialistische Staat der Inka, 1956
Belyj, Andrej: Petersburg, apărut în limba germană, 1959
Chombart de Lauwe, P.H.: Paris et l'agglomeration parisienne, 1952
Davison, W. Ph.: Die Blockade von Berlin, 1959
Dickinson, R.E.: The West European City, 1951
Engel, Hans-Ulrich: Berlin und die Mark Brandenburg, 1959
Grün, Anastasius: Spaziergänge eines Wiener Poeten, 1850

Hassinger, H.: Boden und Lage Wiens, 1946

Haufe, H.: Die Bevölkerung Europas — Stadt und Land im 19. und 20. Jahrhundert, 1936

Heine, Heinrich: Französische Zustände, 1832

Heine, Heinrich: Lutezia, 1843

Herzfeld, Hans: Berlin als deutsche Hauptstadt im Wandel der Geschichte, 1959

Kiaulehn, Walther: Berlin, Schicksal einer Weltstadt, 1958

Kirkpatrick, F.A.: The Spanish Conquistadores; apărut în limba germană sub titlul: Die spanischen Konquistadoren, fără indicarea anului

Karll-Rosenmayr-Schimka-Strotzka: ...wohnen in Wien, 1956

Mecking, L.: Die Entwicklung der Grossstädte in den Haupländern der Industrie 1949

Peterich, Eckart: Pariser Spaziergänge, 1954

Pierce, B.L.: History of Chicago, 1937

Raval, M.: Histoire de Paris, 1953

Reed, John: Ten Days that Shook the World; apărut în limba română sub titlul: Zece zile care au zguduit lumea, 1957

Rodgers, C.: New York, the World's Capital City, 1948

Schramm, P.E.: Hamburg, Deutschland und die Welt, 1952

Shippen, K.B.: I Know a City — The Story of New York's Growth, 1954

Shultz-Simmons: Offices in the Sky, 1959

Sidorov, A.A.: Moskau; apărut în limba germană, 1932

Stein, Freiherr vom: Ausgewählte politische Briefe und Denkschriften, 1955

Tietze, H.: Wien — Kunst, Kultur, Geschichte, 1931

Valle-Arizpe, A. de: Historia de la ciudad Mexico, 1939

Walter, Friedrich: Wien, die Geschichte einer deutschen Grossstadt an der Grenze, 1944

Wheatley, H.B.: The Story of London, 1930

Wheeler, H.F.: Wonderful Story of London, 1949
Wilhelmi, H.: Südamerika im Spiegel seiner Städte, 1956
Zabel, E.: St. Petersburg, 1905
Zweig, Stefan: Die Welt von gestern, 1948

REFERITOARE LA PARTEA A VI-A

Bénard, M.: Contribution à l'étude des agglomerations, 1952
Bergel, Egon Ernest: Urban Sociology, 1955
Cook, Robert C.: Human Fertility: The Modern Dilemma; apărut în limba germană sub titlul: Wer wird morgen leben?, 1951
Demoll, Reinhard: Ketten für Prometheus, 1954
Dickinson, R.E.: City Region and Regionalism, 1952
Erikson, E.G.: Urban Behavior, 1954
Gehlen-Schelsky: Soziologie, 1955
Greiling, Walter: Wie werden wir leben?, 1954
Günther, H.F.K.: Die Verstädterung, 1934
Haas, Ernst: Des Menschen Thron wankt, 1955
Hawley, Amos: The Changing Shape of Metropolitan Areas, 1956
Hellpach, Willy: Mensch und Volk der Grossstadt, 1952
Higbee, Edward: The Squeeze, Cities without Space, 1960
Lee, R.H.: The City. Urbanism and Urbanization in Major World Regions, 1955
Otremba, E.: Allgemeine Geographie des Welthandels und des Weltverkehrs, 1957
Passarge, S.: Stadtlandschaften der Erde, 1930
Peters, Hermann: Biologie einer Grossstadt, 1954
Pfeil, Elisabeth: Soziologie der Grossstadt, 1955
Qaunte, P.: Die Flucht aus der Landwirtschaft, 1933
Simmel, Georg: Philosophie des Geldes, 1900
Simmel, Georg: Die Grossstädte und das Geistesleben, 1957
Veyret-Verner, Germaine: Population, 1960
Vogler-Kühn: Medizin und Städtebau, 1957

Wirth, L.: Community Life and Social Policy, 1956

Witthauer, K.: Die Bevölkerung der Erde. Verteilung und Dynamik, 1958

REFERITOARE LA PARTEA A VII-A

Arnau, Frank: Brasilia, 1960

Fischer, Robert M.: The Metropolis in Modern Life, 1955

Gibberd, F.: Town Design, 1953

Gurlitt, Cornelius: Handbuch des Städtebaus, 1926

Le Corbusier: Urbanisme; apărut în limba germană sub titlul: Städtebau, 1929

Mumford, Lewis: The Story of Utopias, 1941

Mumford, Lewis: City Development, 1945

Otto, Karl: Die Stadt von morgen, 1959

Reichow, H.B.: Organische Stadtbaukunst, 1948

Reichow, H.B.: Die autogerechte Stadt, 1959

Riemer, Svend: The Modern City, 1952

Rosenau, Helen: The Ideal City in its Architectural Evolution, 1959

Samonà, Giuseppe: L'urbanistica e l'avvenire della città, 1959

Schulz, Eberhard: Zwischen Glashaus und Wohnfabrik, 1959

Sitte, Camillo: Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen, 1922

Tunnard, Christopher: The City of Man, 1953

Woodbury, Coleman: The Future of Cities and Urban Redevelopment, 1953

Zucker, Paul: Town and Square, 1959

A

Aachen — 262.
Acapulco — 434.
Addis Abeba — 426.
Aden — 184.
Adenauer — 169, 398.
Adrian — 57, 162.
Agadir — 310.
Agora — vezi Forum.
Agricultură — 36—43, 49, 51, 65, 84, 150, 186, 189—190, 400, 406, 463, 465 (vezi şi Sat).
Agrigent — 167, 195, 202.
Akkad — 61, 88.
Akragas — vezi Agrigent.
Aksum — 435.
Alaric — 162, 224, 309.
Alba Longa — 192.
Alberobello — 430.
Alcibiade — 149.
Alexandria — 68, 93, 151, 160, 174—160, 185, 191, 193, 201, 205, 216, 218, 222, 232, 236, 243, 281, 285, 233, 326, 328, 382, 386, 458, 478, 491, 518, 522.
Alexandru cel Mare — 57, 77, 92, 114—117, 140, 160, 170, 174—175, 183, 326, 470, 511, 520.
Alexandru I (ţar) — 367, 269.
Alexandru al VI-lea (papă) — 294, 308.
Alimente — vezi Agricultură.
Allahabad — 435.
Allenstein — 379.
Alpinism — 492.
Amarna, Tell el — vezi Ehet-Aton.
Amenhotep al IV-lea — 74, 168, 861.
Amiens — 435.
Amsterdam — 281, 288, 308, 449, 457, 536.
Anau — 78, 81, 82.
Anaxagora — 154.
Angarsk — 23.
Angkor — 246, 350, 451.
Anian — 81.
Animale domestice — 26—27, 37—38, 63, 70—73, 186, 345, 405.
Ankara — 362.
Annonay — 321.
Antigua — 310, 313.
Antiohia — 193, 202, 216, 285, 310, 361, 520.
Antofagasta — 425.
Anvers — 137, 243, 282, 308, 340, 457, 515.
Arequipa — 426.
Argos — 143.

Arhanghelsk — 360.
Arhimede — 174, 177.
Aria metropolitană — vezi Regiunea urbană.
Aristofan — 148, 152, 159, 498.
Aristotel — 153, 160.
Asanarea cartierelor vechi — 505—506, 540.
Asarhaddon — 68, 95, 125, 127.
Asunción — 437.
Assur — 81, 121, 127, 129.
Assurbanipal — 74, 95, 124—128, 129.
Assurnazirpal al II-lea — 124.
Atahualpa — 406.
Atena — 25, 47, 132, 143—167, 175, 185, 187—188, 233, 238, 295, 304, 333, 457, 512, 540, 554, 558.
Attila — 224, 235, 302.
Augsburg — 262, 267, 280—285, 303, 382, 431.
August — 57, 162, 176, 200, 202, 211, 216, 221, 232, 511.
Aurelian — 206, 222.
Aureliu Victor — 179.
Automobil — 29, 209—210, 287—288, 468—469, 482, 490, 505—506, 521, 554 (vezi şi Autostrăzi orăşeneşti, Mijloace de transport orăşeneşti, Străzi rezervate pietonilor, Locuri de parcare, Case pentru parcarea automobilelor).
Autostrăzi orăşeneşti — vezi Străzi, **Străzi rezervate pietonilor.**
Autun — 222.
Avacum — 127.
Avignon — 318, 430.
Avraam — 187.

B

Baalbek — 216.
Babilon — 20, 25, 47, 77, 87—119, 123—124, 127, 129, 134, 141, 146, 165, 177, 183 şi 185, 188, 206, 218, 304, 318, 328, 390, 400, 419, 451, 486, 509, 511, 522, 543, 559.
Baden (Elveţia) — 457.
Baden-Baden — 431.
Badenweiler — 431.
Bagdad — 25, 40, 65, 118, 241—243, 259, 304, 428, 451, 544.
Baltimore — 449, 458.
Balzac — 324, 484.
Bangkok — 509.
Bani — 112, 126—127, 197, 212, 236, 262, 277, 284, 296, 476—479, 485—489.
Baremtsburg — 427.
Basel — 505, 537.
Bath — 431.
Baudelaire, Charles — 330, 336, 484.
Bayreuth — 289.
Beethoven — 300, 377.
Behaim, Martin — 284.
Beirut — 333.
Belfried — 281, 543.
Belîi, Andrei — 359, 365.
Benares — 435.
Benn, Gottfried — 484.
Bergama — vezi Pergamon.
Bergamo — 303.
Bergen — 276, 296.
Berlin — 66, 118, 226, 280, 318, 328, 333, 364, 374—377, 379—398, 452, 459, 481, 509, 512, 537—539, 542, 545.
Berna — 273, 288, 537.
Bernard de Clairvaux — 556.
Bernoulli, Hans — 540.
Betzenstein — 49.
Biberach — 306.
Biblos — 182.
„Bidonvilles" — vezi şi Oraşe de barăci.
Bingham, Hiram — 407.
Birmingham — 349, 500.
Birs Nimrud — vezi Borsippa.
Biserici — vezi Catedrale.
Bismarck — 329, 375, 556.
Bismarck, Johanna von — 329, 335.
Bizanţ — 25, 57, 162, 242, 254, 279, 301, 328, 362, 386, 508—510, 545.
Blocuri înalte — 28, 177, 202—206, 234, 371, 415—420, 427—431, 502—503, 520—522, 542—543, 547—548.
Blücher, mareşalul — 128.
Boccaccio, Giovanni — 293, 296—301, 335.
Bogazköy — vezi Hattuaşah.
Bogotá — 426.
Bologna — 293, 306.
Bombardamente aeriene — 128, 313, 356, 380, 391—397, 443—444, 467, 559—560 (vezi şi Rachete atomice).

Bombay — 201, 444, 449.
Bonn — 169, 262, 362, 377, 455.
Bopfingen — 275.
Borgia, Cezar — 294, 308.
Borgia, Lucreţia — 294.
Borsippa — 99, 124, 457.
Böss, Gustav — 388.
Boston — 412, 415, 449, 458, 558.
Botta, Paul-Emile — 131.
Brahms, Johannes — 378.
Brasilia — 326, 361, 441, 509, 517, 518—528, 535, 539.
Braunschweig — 267.
Brecht, Bertolt — 470, 486, 559.
Bremen — 273, 276, 279, 445, 536, 542.
Breslau — 280, 385, 389.
Brisbane — 441.
Bristol — 340.
Bruckner, Anton — 377.
Bruges — 246, 276, 278—282, 290, 303, 430, 457.
Bruxelles — 328, 333, 427, 505, 509, 531.
Budapesta — 334, 356, 371, 509.
Buenos Aires — 169, 326—329, 334, 409, 414, 449, 463, 477, 536.
Buhara — 240.
Burckhardt, Jacob — 296, 301.
Burgos — 306.
Byron, lordul — 238.

C

Cádiz — 183, 306.
Cain — 43, 193, 363.
Cairo — 68, 132, 240, 367, 458, 471.
Cajamarca — 406.
Calchu — vezi Kalakh.
Calcutta — 28, 201, 310, 444, 449, 458, 466, 471, 506, 510, 540
Camarina — 168.
Campanella, Thomas — 498.
Camus, Albert — 299.
Canalizare — 79, 132—134, 165, 216, 285.
Canberra — 168, 361, 441, 442 447, 520, 523, 526.
Cannes — 456.
Canton — 458.
Capua — 189, 192, 195, 198, 486.
Caracalla — 57, 217, 223.
Caracas — 428, 536.
Carcassonne — 50, 430.
Carol cel Mare — 241, 263, 265.
Carol al V-lea — 283, 307.
Carol al IX-lea (Franţa) — 320.
Carol al XII-lea (Suedia) — 359.
Cartagina — 108, 151, 167, 173, 182—191, 196, 202, 246, 302, 318, 392, 397, 489, 543.
Cartwright, Edmund — 343.
Casa-atrium — 27—28, 36—37, 70, 76, 82, 135, 143, 149, 242, 258, 351, 500 (vezi şi Forma caselor şi Case înşiruite).
Casablanca — 428.
Casanova — 225, 282, 300, 304, 309, 335, 340, 355, 377, 490.
Casă cu curte interioară — vezi Casa-atrium.
Case de raport (case de închiriat) — 31, 83, 138, 186, 197, 201—204, 211, 234, 351, 371, 379—383.
Case înşiruite — vezi Casa-atrium, Forma caselor.
Case pentru parcarea automobilelor — 30, 534, 555.
Castrop-Rauxel — 510.
Catacombe — 138.
Catedrale — 48, 50, 178, 235, 244—245, 269—273, 280, 430, 436, 508, 511—516, 542—543 (vezi şi Temple, Piramide în trepte).
Cato, Marcus Porcius — 189.
Căi ferate — 64, 210, 337, 347—348, 354—357, 414, 424, 436, 468, 473 (vezi şi Mijloace de transport orăşenesc).
Călătorii — vezi Turism.
Ceas — 64, 284, 388, 483 şi 484, 501.
Cellini, Benvenuto — 300, 319.
Cendu — 431.
Centrul oraşelor — vezi Nucleul oraşelor.
Cerro de Pasco — 424.
Cetate — 30, 47—48, 53 şi 54, 81—84, 130, 140, 146—147, 185, 194, 245, 252, 263—266, 330, 407, 498 şi 499.
Cetăţean — 65, 151—153, 217 şi 218, 263—264, 489.
Cezar — 57, 177—180, 198—201, 203, 206, 217, 390.
Cezareea — 202, 216.
Cezarion — 178.
Chamberlain, Austen — 386.
Chandigarh — 527, 528.
Chaplin, Charlie — 413.

Chicago — 354, 409—417, 428, 434, 449, 458, 487, 539, 541—542.
Chichen-Itzá — 401.
Chorsabad — vezi Dur Şarrukin.
Cicero — 199, 203.
Cimitire — vezi Morminte.
Ciuma — 157 şi 158, 163, 235, 296—300, 313, 463, 561.
Claudiu — 215.
Cleopatra — 178—180, 198 şi 199.
Cleveland — 449, 458.
Clima oraşelor — 83, 241, 424—425.
Clistene — 152.
Cnossos — 132—144, 183, 206, 252, 322.
Coimbra — 430.
Colombo — 508.
Columb — 35, 284, 306, 308.
Comunităţi teritoriale — 156.
Conceptión — 310.
Congresul oraşelor germane — 203, 521.
Constantin I — 57, 162, 223, 233.
Constantin al XII-lea — 237.
Constantinopol — vezi Bizanţ.
Controlul naşterilor — vezi Supraopulaţia.
Copán — 400.
Copenhaga — 18, 334, 449, 509, 539.
Copernic — 293, 379.
Córdoba (Argentina) — 409.
Córdoba (Spania) — 240, 305.
Corint — 144, 165, 169, 197, 341, 503, 558.
Corneille — 320.
Córtez, Fernando — 401—404, 459.
Costa, Lucio — 522, 528.
Coventry — 395.
Crawley — 547.
Creşterea populaţiei — vezi Supraopulaţie.
Criminalitate — 25, 88—91, 221, 223—224, 299 şi 301, 324, 325, 413—414, 488—489, 492—493, 544—545.
Ctesias — 99, 123.
Ctesiphon — 117, 169, 241, 361.
Cutremure — 55, 135—136, 235, 308—313.
Cuttack — vezi Kattak.
Cuzco — 399, 404—409.
Cyaxares al II-lea — 129.
Cyrus cel Mare — 113

D

Daidu — vezi Pekin.
Damasc — 122, 127, 240, 259, 436, 560.
Daniil — 87, 95.
Dante — 290, 296, 301.
Danton — 323.
Danzig — 280.
Darius I — 77, 114.
Darius al III-lea — 114.
Darlington — 346, 356.
Dawson City — 413.
Defoe, Daniel — 299.
Delfi — 155, 233, 435.
Delhi — 240, 243—246, 252, 425, 458, 519.
Democraţie — 24—25, 151—157.
Democrit — 163.
Densitatea populaţiei — vezi Îmbulzeală.
Descartes — 320.
Descongestionarea oraşelor — vezi şi Asanarea vechilor cartiere. Spaţii verzi în oraş. Îmbulzeală.
Detroit — 413, 449, 458, 532.
„Dezrădăcinare" — 488—494, 510—511.
Dickens, Charles — 339.
Dinocrates — 175.
Diocletian — 222—225.
Diodor — 101, 123, 140.
Dionysios — 170—173.
Dionysios al II-lea — 173.
Döblin, Alfred — 390.
Dom — vezi Catedrale.
Dordrecht — 280, 457.
Dortmund — 389, 452, 536.
Dostoievski — 359, 484.
Dresda — 299, 385, 389, 392, 396, 509.
Droysen, Johann Gustav — 77, 114—117, 140, 175.
Dubrovnik — 430.
Duisburg — 452.
Dulles, Allen W. — 397.
Dunedin — 427.
Dürer, Albrecht — 284, 289, 499.
Dur-Şarrukin — 121—123, 127, 131, 361.
Düsseldorf — 201, 328, 389, 414, 455, 517, 538.

E

Ecbatana — 47, 77, 82, 130, 170, 252.
Eckermann, Johann Peter — 482.
Efes — 165—168, 202, 216, 233, 290, 301.
Ehet-Aton — 74, 82, 107, 149, 168, 206, 244, 361, 526.
Eichendorf, Joseph — 288.
Einstein — 388, 431.
Eleusis — 435.
Elliot Lake — 413.
Enoh — 44.
Epidauros — 431.
Epidemii — vezi Ciumă.
Ereh — vezi Uruk.
Erfurt — 280.
Eridu — 27, 59, 61, 80—83, 290.
Er-Riad — 429.
Er-Riha — vezi Ierihon.
Escurial — 140, 244, 252.
Eshil — 148, 169.
Essen — 389, 396, 452, 500, 510, 536.
Esslingen — 457.
Euclid — 177.
Euripide — 148.
Exod de la sate la oraşe — 196—197, 216—217, 222—223, 225—226, 234, 264—265, 343, 467, 471—477, 492.

F

Faleron — vezi Atena.
Ferestre — 27, 30, 70, 133, 139, 184—187, 212, 285 (vezi şi Forma caselor).
Ferrara — 294.
Fichte, Johann Gottlieb — 384.
Fidias — 147.
Fiesole — 296.
Filip al II-lea — 140, 239, 305 şi 307.
Filoxenos — 172.
Flaubert — 188.
Florenţa — 25, 232, 246, 279, 293, 295—303, 379, 431, 515, 540.
Ford, Henry — 414.
Forma caselor — 27—28, 36, 37, 70, 76, 82, 135, 143, 149, 242, 258, 351, 500 (vezi Blocuri înalte) şi Casa-atrium).
Fortăreaţă — vezi Cetate.
Forum — 143—146, 148 şi 149, 151, 156, 197, 217—218, 247, 402—403, 450 şi 451, 515—516, 537 şi 538, 547, 555 (vezi şi Străzi rezervate pietonilor).
Frankfurt — 209, 263, 273, 389, 428, 430, 451, 457, 511, 529.
Frauenburg — 379.
Frederic al II-lea (împărat) — 293.
Frederic cel Mare — 320, 376, 383, 409.
Frederic Wilhelm (principe elector) — 297.
Frederic Wilhelm al III-lea — 375.
Freud, Sigmund — 380, 391.
Fugger, Jakob — 282.
Fulton, Robert — 344, 346.
Fürth — 347, 445, 457.

G

Gairun — 435.
Galilei — 293.
Gand (Gent) — 280, 457, 515.
Garmisch-Partenkirchen — 49.
Geddes, sir Patrick — 558.
Gela — 168.
Gelon — 167—169.
Gelsenkirchen — 452.
Genghis-han — 127, 242, 252, 256—259, 263, 396, 504, 561.
Genova — 293, 302, 508, 539.
Gide, André — 484.
Ghilgameş — 59, 114.
Gizeh — vezi Memfis
Glasgow — 342, 349.
Gluck, Christoph W. von — 377.
Godesberg — 455.
Goebbels — 391, 493.
Goethe — 148, 194, 225, 269, 293, 300, 303, 311, 379, 384, 385, 482, 545.
Goncearov, Ivan — 484.
Gorki — 276.
Goslar — 263.
Göttingen — 341, 433.
Gracchus, Caius — 197.
Gracchus, Tiberius — 197.
Granada — 305.
Grégoire, Henri — 224.
Guatemala — 313.

H

Haga — 458.
Hagen — 455.
Halicarnas — 174.

Hamadan — vezi Ecbatana.
Hamburg — 201, 273, 279 şi 280, 376, 385, 389, 428, 509, 539.
Hamm — 455.
Hammurapi — 87—95, 132, 140, 152, 171, 231, 511.
Hamsun, Knut — 238, 371, 484, 491, 493.
Hanau — 457.
Hancijou — 19, 240, 246—251, 254, 261, 350, 354, 509.
Hanibal — 182, 186, 188—189, 196, 202, 390, 486.
Hanno — 184.
Hanovra — 536, 548.
Hanza — 260, 275—280, 295—296.
Hargreaves, James — 343.
Harlow — 547.
Harris, mareşal de aviaţie — 395.
Harun al-Raşid — 241.
***Hattuşah* — 82, 94.**
Haussmann, baron — 326.
Haydn — 377.
Hazor — 46.
Hebbel, Friedrich — 325.
Heidelberg — 460.
Helsinki — 539, 548.
Heine, Heinrich — 325, 333—336, 345—354, 384.
Hemingway, Ernest — 329.
Henric I — 262—266.
Henric Leul — 267.
Heracleopolis — 67, 81.
Herculaneum — 310.
Herder, Johann Gottfried — 148, 191, 199, 213, 226.
Herodot — 40, 47, 55, 68, 70, 104—105, 107—111, 120, 123.
Herostrat — 166, 301.
Heym, Georg — 485.
Hieron I — 169.
Hieron al II-lea — 173.
Hippodamos — 150, 165, 518, 528.
Hiroshima — 53, 299, 392, 396, 437, 443, 467.
Hitler — 118, 142, 329, 357, 371, 390—398.
Hiva — 257.
Hölderlin — 289.
Homburg — 457.
Homer — 55—58, 73, 157, 165.
Hongkong — 201, 441, 458, 466.
Honnef — 455.
Horaţiu — 199, 214, 491.
Humboldt, Alexander von — 409.
Humboldt, Wilhelm von — 384.
Hutten, Philipp von — 283.

I

Iakutsk — 424.
Ieremia — 87, 107, 112, 187, 218
Ierihon — 19, 51—54, 80—83, 193, 263.
Ierusalim — 96, 107, 111—115, 193, 218—222, 435.
Igienă — 482—483, 515—516, 539—541, 553.
Ilion — vezi *Troia*.
Iluminarea oraşelor — 30, 175, 285.
Industrializare — 151, 287—289, 338, 341—350, 357, 248—249, 472—473, 481—482, 549—554, 557—558, 560.
Iona — 123, 128.
Iosua — 53.
Isaia — 87, 96, 109.
Isfahan — 240, 259.
Ismid — vezi Nicomedia.
Istanbul — vezi Bizanţ.
Iulian (Apostatul) — 318.
Iustinian — 88, 162, 235, 238.
Iuvenal — 161, 202—206, 214—215, 391.

Î

Îmbulzeală (Plăcerea de a se îmbulzi) — 203—211, 464—472, 476—479, 540, 556—557.
Înapoi la natură — 308—309, 489—492.
Întemeieri de oraşe — 28—29, 43—46, 49, 53—57, 67, 175, 193—195, 216—217, 262—263.

J

Jazz — 485—486.
Jean Paul — 275.
Jefferson, Thomas — 399, 412.
Jellicoe, G.A. — 531.
Jena — 379.
Jessner, Leopold — 388.
Jiddah — 429.
Johannesburg — 23, 362, 426, 429.
Joyce, James — 484.

K

Kabul — 426, 436.
Kafka, Franz — 138.
Kahun — 518.

Kalakh — 121—124, 127.
Kanaudj — 240, 244.
Kandahar — 175.
Kano — 430.
Kant — 379, 490.
Karachi — 429.
Karakorum — 257.
Karlsbad — 431.
Karlsruhe — 361, 518.
Karnak — vezi Teba (Egipt).
Kassel — 536, 548.
Kästner, Erich — 501.
Katmandu — 436.
Katsina — 430.
Kattak — 171, 202, 244.
Kempten — 262.
Kerenski, Aleksandr — 366, 367.
Kiel — 536.
Kiev — 358.
Kiruna — 438—441, 446 şi 447, 455.
Kiş — 59, 62, 81, 93, 99, 124, 241, 457.
Kleist, Heinrich von — 370.
Klenze, Leon von — 162.
Klondike — vezi Dawson City.
Koldewey, Robert — 117.
Köln — 60, 246, 263, 265—273, 280—282, 285, 389, 392, 417, 428, 437, 456, 467, 509—512, 518, 543, 548.
König, René 546.
Königsberg — 379, 490.
Königswinter — 455.
Krefeld — 455.
Kubilai — 239, 251—259, 326, 511.
Kubitschek, Juscelino — 326, 361, 522— 526.
Kyoto — 429.

L

Labirint — 134—142, 158—159, 253, 325—326, 340—341, 436, 517—518, 521—522, 536.
Lagaş — 50, 59, 81.
Lagos — 429.
Lahore — 527.
Lang, Fritz — 503.
Langhans, Carl Gotthard — 384.
Lanner, Joseph — 377.
Laon — 318.
La Paz — 424.
Las Vegas — 434.
Lausanne — 460.
Lavedan, Pierre — 333.
Layard, Austen Henri — 131.
Le Corbusier — 527, 542.
Ledoux, Claude Nicolas — 500.
Leeds — 450.
Leiden — 281, 457.
Leipzig — 350, 369, 374, 389.
L'Enfant, Pierre Charles — 412.
Lenin — 358, 366, 502—503.
Leningrad — vezi Petersburg.
León — 426.
Leonardo da Vinci — 295, 300.
Lepsius, Karl Richard — 73.
Lermontov, Mihail — 484.
Leverkusen — 455, 538.
Lhasa — 424.
Lichtenberg, Georg Christoph — 341.
Lidice — 392.
Lille — 356, 458.
Lima — 407.
Lin-gan-fu — vezi Hancijou.
Lisabona — 169, 243, 246, 283, 307—313, 328, 354, 449, 491.
Liverpool — 346, 450, 468.
Locuinţe mizere — vezi Asanarea cartierelor vechi, Bidonvilles, Calcutta, Case de raport, Oraş industrial.
Locuri de parcare — 30, 504—505, 530—531, 533, 547—548, 555.
Londra — 25, 146, 169, 216, 238, 246, 276, 309, 338—357, 387, 428, 439—446, 449—452, 468, 486, 502, 539.
Longyarbien — 427.
Los Angeles — 18, 28—31, 139, 210, 409, 441, 449, 470, 531—535, 538.
Luanda — 526.
Lübeck — 232, 267, 273, 276—277, 282.
Ludovic I (Bavaria) — 162.
Ludovic al XIII-lea — 141.
Ludovic al XIV-lea — 141, 239, 320—321, 323, 326, 355, 511.
Ludovic al XVI-lea — 323.
Ludwigshafen — 457.
Lutetia — vezi Paris.
Luther — 379.
Luxor — vezi Teba (Egipt).
Lyon — 193, 216, 222, 318, 321, 329, 467.

M

Machiavelli, Niccolo — 128, 295, 301.
Machu Picchú — 407.
Madrid — 25, 140, 169, 191, 305—308, 324, 362, 367, 408, 428, 481.
Magdeburg — 263, 276, 374.
Magellan, Fernando — 284, 306.
Magia oraşelor — 367—368, 370—371, 395, 396—397.
Mainz — 262, 457, 537.
Malaparte, Curzio — 484.
Manchester — 18, 344, 347—349, 450, 473, 494, 541.
Manizales — 426.
Mann, Thomas — 303, 484.
Mannheim — 457, 518.
Manzoni, Alessandro — 299.
Marakanda — vezi Samarkand.
Marc Antoniu — 178, 199.
Marco Polo — vezi Polo.
Mari — 140, 142.
Maria Theresia — 377.
Marib — 434.
Marius — 198.
Marrakech — 429.
Marsilia — 139, 167, 329, 467, 542.
Marx, Karl — 264, 498.
Massalia — vezi Marsilia.
Maşini cu aburi — 36—37, 343, 345—346.
Mathura — 435.
Mayapán — 401.
Mecca — 435.
Medici (familie florentină) — 300, 320.
Medina — 240, 435.
Megalopolis — 558.
Megara — 168.
Mehlem — 455.
Mehlsack — 379.
Melbourne — 414, 428, 441.
Memfis — 67—75, 80—83, 95, 127, 175, 180, 312, 401.
Merseburg — 263.
Messalina — 214.
Messina — 310.
Metropolă (oraş de importanţă mondială) 112, 157, 281, 284, 334, 385, 430—431, 546 (vezi şi Oraşul cu milioane de locuitori).
Metropolă (oraşul-mumă) — 167, 169, 184, 503, 557.
Mexic — 426.
Mexico — 404, 428, 449, 515.
Miami Beach — 434.
Michelangelo — 162, 295, 300.
Mijloace de transport — vezi Mijloace de transport orăşenesc.
Mijloace de transport orăşenesc :
— căruţă — 27, 64, 80, 206, 266, 405.
— Litieră — 206, 223.
— Metro — 355, 375.
— Omnibus cu cai — 206, 223, 416.
— Tramcar — 347, 355.
— Tramvai — 355, 366, 468.
— Trăsură de piaţă — 355, 356.
— Tren local (în suburbii) — 64, 210, 354—355, 389, 468 (vezi şi Animale domestice, Automobil, Căi ferate).
Milano — 290—293, 299, 300, 428, 517, 537.
Milet — 150, 153, 165—168, 175, 290, 488, 518, 522, 528.
Miller, Henry — 329.
Mohenjo Daro — 78—83, 107, 149, 380, 400, 518, 543.
Moise — 46, 87, 435.
Molière — 320.
Moltke, Helmuth von — 225, 356, 385.
Mommsen, Theodor — 200, 204, 486.
Monaco — 155, 244, 456.
Mönchengladbach — 455.
Montesquieu — 194, 199, 217.
Montevideo — 334.
Montgolfier (fraţii) — 321, 344.
Montreal — 362.
Morand, Paul — 335.
More, sir Thomas — 497.
Morminte — 26, 30—31, 67—68, 176, 184—185, 206, 213, 505—506 (vezi şi Piramide).
Mortalitatea infantilă — vezi Supraopulaţie.
Moscova — 25, 252, 260, 277, 324, 328, 358, 366—375, 414, 444, 502, 548.
Mosul — 130.
Motorizare — vezi Automobil.
Mozart — 282, 377.
Mumford, Lewis — 533, 558.
München — 98, 209, 267, 389, 428, 443, 455, 467, 509, 512, 545, 548.
Münster — 536.
Murmansk — 426.
Musil, Robert — 500.
Mutassim — 244, 361.
Mycene — 143, 263.

N

Nabopolassar — 95, 102, 130.
Nabucodonosor — 47, 61, 95—103, 104—107, 112, 115—118, 130, 141, 167, 218, 337, 488, 511.
Nagasaki — 19, 392, 396, 414, 443, 467.
Nanking — 251.
Nantes — 542.
Napoleon I — 68, 128, 180, 324, 365—371, 384, 511.
Napoleon al III-lea — 324, 511.
Natură — vezi Înapoi la natură.
Naum — 74, 126—130.
Neapole — 167, 183, 195, 254, 319, 354, 508—511, 516, 537.
Nechen — vezi Heracleopolis.
Nefertiti — 75.
Nero — 110, 166, 202, 211, 215, 219.
Newcastle — 458.
New Delhi — vezi Delhi.
New Orleans — 320.
New York — 24, 31, 36, 95, 169, 177, 201, 350, 354, 383, 412, 414—420, 443—446, 451, 466, 477, 486, 509, 521, 558.
Nicomedia — 216.
Niemeyer, Oscar — 521—526, 528, 548.
Nietzsche — 154, 156, 295, 379.
Nimrud — vezi Kalaki.
Nimwegen — 262.
Ninive — 19, 47, 53, 60, 68, 95, 120—131, 185, 188, 200, 260, 362, 451, 486, 511, 560.
Nippur — 59, 61—65, 81, 88, 93, 435.
Nisa — 456.
No-Amun — vezi Teba (Egipt).
Nomazi — 35—37, 42, 45—46, 51—54, 82, 157—158, 242—243, 251—255, 256—259, 262—263, 488—492.
Nophi — vezi Memfis.
Norwich — 340.
Novgorod — 276, 279, 296.
Nucleul oraşelor — 26, 28, 49, 63, 83, 138, 209—210, 450—455, 515—516, 536—544, 555, 556 (vezi şi Forum).
Nuffar — vezi Nippur.
Numantia — 192.
Nürnberg — 263, 267, 273, 280, 284—289, 386, 389, 445, 457, 498, 548.

O

Oak Ridge — 436, 500.
Oberammergau — 434.
Odoacru — 224, 290.
Offenbach — 457.
Olimpia — 155.
Olten — 457.
Oradour — 392.
Oraş industrial — 231, 341, 344, 347—358, 382—383, 435—436, 450—456, 464—465, 481—482, 538—542, 560.
Oraş-mumă — vezi Metropolă.
Oraşe
- aşezate la cele mai mari altitudini — 405—406, 408—409, 424, 425, 434.
- cu cele mai înalte temperaturi şi cu cele mai joase temperaturi — 83, 241—242, 258, 425.
- cele mai mari — 21, 28, 59, 99—100, 117, 144—145, 200—201, 234, 237—238, 243, 254, 261, 303, 338, 341, 438—459.
- cele mai nordice şi cele mai sudice — 427, 428.
- cele mai vechi — 26, 51, 54, 59, 67, 76, 78, 80—84, 132, 143.
- sfinte — 62, 70—75, 218—219, 240—241, 435—436.

Oraşe construite pe bază de plan — 508—523, 526—528, 531—558.
Oraşe cu milioane de locuitori — 23—24, 31, 64, 99, 200—201, 238, 246, 344, 348—349, 385, 426, 443—449, 460, 464, 467, 480.
Oraşe imperiale — 273—275, 281—282, 375.
Oraşe de barăci — 31, 70, 471, 505, (vezi şi „Bidonvilles").
Oraşe mari — 24—25, 49, 64, 99, 150, 201—202, 317, 383, 426, 463—470, 476—494, 546, 551—553.
Oraşe-palat — 139—142, 251—252, 255—256.
Oraşe-sat — 49, 144—145, 195—196, 549—550.
Oraşe-satelit — 546—550.
Oraşe utopice — 497—505 (vezi şi Oraşele viitorului).

Oraşele viitorului — 31, 493, 497—561 (vezi şi Oraşe construite pe bază de plan).
„Oraşul Ruhr" — 31, 349, 455.
Orléans — 318, 345.
Ortega y Gasset, José — 24, 48, 530.
Orvieto — vezi Volsinii.
Orwell, George — 502.
Osaka — 354, 449.
Ostia — 216.
Otto de Bavaria — 162.
Otto, Karl — 557.
Oxford — 431.

P

Packard, Vance — 379.
Padova — 293, 303.
Palenque — 401.
Palermo — 240, 290.
Palibothra — vezi Pataliputra.
Palmira — 193, 216.
Paotow — 23.
Papin, Denis — 36, 344, 345.
Parcuri — 100—102, 124, 149, 176, 200—201, 247—252, 326—329, 537—538 (vezi şi Spaţii verzi în oraş).
Paris — 25, 28, 31, 50, 93, 156, 201, 279, 317—337, 341, 347, 350—356, 378, 379, 383—390, 417, 467—470, 487, 509, 537, 542, 554.
Parkinson, C. Northocote — 465.
Pasaje cu prăvălii — vezi Străzi rezervate pietonilor.
Pascal — 320.
Pataliputra — 19, 170, 185, 201, 244.
Patio — vezi Casa-atrium.
Patna — vezi Pataliputra.
Pavel — 144, 166, 213—221.
Pekin — 25, 247, 251—259, 313, 326, 354, 449, 451, 511.
Pella — 160.
Penn, William — 542.
Pergamon — 216, 509.
Pericle — 147, 150, 153, 157, 165, 511.
Pernambuco — 463.
Persepolis — 140—141, 171, 174.
Petersburg — 75, 276, 318, 326, 358—367, 379, 485, 509, 516, 519, 526.
Petra — 216.
Petrarca, Francesco — 268, 302, 318.
Petronius Arbiter — 166, 215.
Petropavlovsk — 437.
Petru — 219—221.
Petru cel Mare — 75, 326, 358—365, 467, 511, 526.
Pfullendorf — 275.
Philadelphia — 354, 412—413, 415, 449, 458, 542.
Piacenza — 294.
Piaţă publică — vezi Forum.
Picard, Max — 322.
Pinheiro, Israel — 525.
Piramide — 47, 60, 68—70, 244, 272, 312, 407, 518 (vezi şi Piramide în trepte).
Piramide în trepte — 26, 28, 60—62, 102—103, 122 (vezi şi Turnul Babel, Temple).
Pireu — 150—154, 159—163, 165—166, 175, 185, 192, 457, 518.
Pisa — 293, 299.
Pisistrate — 145, 511.
Pittsburgh — 413, 449, 458, 541.
Pizarro, Francisco — 406, 407.
Platen, August von — 224.
Platon — 153, 160, 162, 172—173, 497.
Plutarh — 178, 204.
Poe, Edgar Allan — 138, 477.
Polis — vezi State-oraşe.
Polo Marco — 243, 246—248, 254—256, 258.
Pomerium — 209.
Pompei — 179, 198.
Pompei — 212, 241, 310, 544.
Populaţia lumii — vezi Supraopulaţie.
Port Said — 458.
Poşta (în Babilon) — 65.
Potosí — 399, 408, 409.
Potsdam — 384.
Pound, Ezra — 329.
Praga — 252, 280, 371, 509.
Pretoria — 362.
Prévost, abatele — 323.
Priene — 518.
Princeton — 431.
Prostituţie — 96—97, 118—119, 170—171, 214, 254, 286, 335—337, 486—487 (vezi şi Prostituţie în temple).
Prostituţie în temple — 92, 97, 107—109, 166—167.

Protagoras — 154, 163.
Proust, Marcel — 484.
Providence — 458.
Ptolemeu I — 176.
Ptolemeu al II-lea — 176, 177.
Ptolemeu al XIII-lea — 178.
Ptolemeu al XIV-lea — 178.
Ptolemeu, Claudius — 245.
Puebla de Zaragoza — 426.
Puerto Williams — 427.
Punta Arenas — 425.
Pusan — 431.
Puşkin, Aleksandr — 179.

Q

Quedlinburg — 263.
Quinsey — vezi Hancijou.
Quito — 310, 426.

R

Rachete atomice — 19—20, 128, 396—397, 505, 560 (vezi şi Bombardamente aeriene).
Racine — 320.
Rafael — 295, 300.
Ranke, Leopold von — 295.
Ravenna — 290, 303.
Război aerian — vezi Bombardamente aeriene.
Recensămîntul populaţiei — 442—443.
Recife — 463.
Reed, John — 366.
Regensburg — 162, 262, 267, 279.
Regiunea industrială din Renania-Westfalia — vezi „Oraşul Ruhr".
Regiune urbană — 330—334, 386—388, 443—451, 455, 468, 547.
Reichow, H.B. — 534.
Reims — 435, 512.
Reinhardt, Max — 388.
Remagen — 455.
Renan, Ernest — 220.
Reno — 434.
Reval — 276.
Richter, Ludwig — 288.
Riesmann, David — 552.
Rio de Janeiro — 169, 441, 508, 524.
Robespierre — 324.
Roda Roda — 389, 491.
Rodos — 151, 233, 518.
Roma — 19, 24, 25, 31, 56, 95, 117, 138, 151, 161, 172—183, 187—226, 232—238, 252, 254, 260—262, 293, 317, 325—328, 350, 355, 380, 386, 400, 451, 469—470, 471, 486, 489, 506, 511, 531, 537, 557—561.
Romulus — 24, 56, 193, 221, 363.
Rostopcin, contele — 369.
Rostovtzeff, Michail — 105, 179, 211.
Rothenburg ob der Tauber — 288, 430.
Rotterdam — 280, 458, 536, 553.
Roubaix — 458.
Rouen — 347, 435.
Rousseau — 309, 321, 323, 492.
Rüsselsheim — 457.

S

Sachs, Hans — 284.
Sacrificii umane — 181, 185—189, 401—402, 403—404.
St. Louis — 413.
St. Maurice — 426, 431.
Saint-Pierre — 310.
Salamanca — 306.
Salisbury — 435.
Salzburg — 434, 509, 536.
Samarkand — 174, 191, 240, 259.
Samarra — 243, 361, 526, 560.
Sanaa — 434.
San Francisco — 310, 409, 413, 508, 530.
San Gimignano — 430.
Sanlúcar — 306.
San Luis Potosí — 426.
San Remo — 456.
Santiago (Chile) — 334.
São Paulo — 327, 428, 444.
Sargon I — 61.
Sargon al II-lea — 122, 131, 168, 361.
Sat — 31, 37—38, 42—46, 47—50, 54, 64, 157—159, 264—266, 459, 471—477, 481—483, 488—493, 548—552, 556—557 (vezi şi Agricultură, Exod de la sate la oraş).
Scheffel, Joseph Viktor von — 120.
Schelsky, Helmut — 545, 546.
Schiller — 172, 349, 379.
Schliemann, Heinrich — 57.
Schlözer, Kurd von — 364.
Schopenhauer — 311, 529.

Schubert, Franz — 377.
Scipio Africanus minor — 190.
Sclavi — 65, 74, 88—92, 109—110, 149—155, 164—166, 172—174, 185—189, 196—198, 246, 380—381.
Scriere — 62—65, 80—81, 182—183, 262.
Seidel, Ina — 138.
Sejun — 434.
Seleucia — 117, 169, 174, 201, 241, 361, 451, 526, 559.
Seleucos I — 117, 170, 361.
Seneca — 215.
Sennacherib — 94, 122—128, 130, 326, 511.
Sevilla — 240, 305—306, 408, 435.
Shakespeare — 179, 339.
Shanghai — 247, 251, 354, 441, 444, 449, 458, 466.
Sheffield — 450, 468.
Sibaris — 167, 486.
Sidon — 127, 182.
Sieburg, Friedrich — 493, 545.
Sienkiewicz, Henrik — 220.
Simmel, Georg — 484, 488.
Singapore — 155, 184, 344.
Sinucidere — 374, 484.
Siracuza — 93, 165, 166—175, 176, 182, 184—189, 200—201, 296, 318, 491, 503.
Sistematizarea teritoriului — vezi şi Sistematizarea oraşelor.
Sistematizarea oraşelor — 150, 166, 175, 253—255, 498—500, 517—528, 551.
Slums — vezi Asanarea vechiului oraş, Oraş industrial, Calcutta, Bidonvilles.
Smirna — 259.
Smog — vezi Zgomot şi Gaze de ardere şi de eşapament.
Socrate — 148, 154, 160, 163.
Sodoma şi *Gomora* — 53, 96, 486, 559.
Sofocle — 148, 163.
Solingen — 455.
Solon — 152.
Sombart, Werner — 465.
Sparta — 145, 156—160, 170, 187, 188, 196.
Spartacus — 198.
Spaţii verzi în oraş — 326—329, 389, 501—502, 538—543, 547—550, 553—558 (vezi şi Descongestionarea oraşelor, Parcuri).
Speculaţii cu terenuri — 201—205, 212, 552—553, 555.
Speer, Albert — 142, 392, 396.
Spengler, Oswald — 24, 35, 61, 112, 134, 156, 161, 321, 372, 428, 488, 491, 559.
Speyer — 263.
Spitzweg, Carl — 288.
Sport — 149, 155, 492—493.
Stalin — 326, 519.
Stalingrad — 358, 371.
State-oraşe — 60—62, 144—145, 155—156, 183—184, 193, 216—218, 221—222, 224—226, 293, 301—304, 307—308, 333—334, 339—341, 399, 437.
Stein, Freiherr vom — 375.
Stendhal — 336.
Stephenson, George — 344, 347.
Stockholm — 318, 333, 428, 438, 449, 509, 536, 547.
Stockton — 346, 356.
Storm, Theodor — 511.
Stoss, Veit — 284, 288.
Strabo — 77, 184.
Stralsund — 318.
Strasbourg — 262, 280, 417, 512.
Strauss, Johann — 377.
Strauss, Richard — 136.
Strămutare forţată din oraş — 466—468, 471—472.
Strămutare forţată în oraş — 116—118, 168—170, 254, 296.
Străzi — 26, 28—30, 59, 74, 78—80, 105—106, 137—140, 159—160, 181, 184—185, 216—217, 232—234, 248, 267, 284—285, 325—329, 350—351, 436, 517—522, 528 (vezi şi Străzi somptuoase, Autostrăzi, Străzi rezervate pietonilor, Labirint).
Străzi pe estacade — vezi Autostrăzi orăşeneşti.
Străzi rezervate pietonilor — 526—531, 534—539, 547, 554—555 (vezi şi Forum).
Străzi somptuoase — 105—107, 124, 139, 232, 248, 325—329, 383—386, 512, 520—522, 537, 554.
Stuttgart — 389, 398, 457.
Suburbii — vezi Regiune urbană, Oraşe-satelit.
Sunderland — 458.
Suprapopulaţie — 23—25, 35, 460—465, 506—507, 551—552, 557—558.
Surabaia — 431.

Susa — 76—79, 81, 88, 94, 141, 151, 170, 436.
Swift, Jonathan — 439.
Sydney — 441, 510.
Sylla — 56, 198, 212.
Syrakuse (S.U.A.) — 174.

Ş

Şibam — 434.

T

Tabriz — 240.
Taidu — vezi Pekin.
Tamerlan — vezi Timur.
Tarascon — 430.
Tarent — 195.
Tarquinia — 195.
Tarragona — 430.
Tartessos — 183.
Teatre — 135, 154, 159—160, 169, 181—182, 211, 216, 261, 339, 388, 431, 537.
Teba (Egipt) — 73—75, 82, 95, 127, 185, 401, 509, 511.
Teba (Grecia) — 73, 174.
Teheran — 246.
Tell el-Amarna — vezi Ehet-Aton.
Tell Hariri — vezi Mari.
Tello — vezi Lagaş.
Tell Wakkas — vezi Hazor.
Temistocle — 146, 150, 154.
Temple — 49—50, 59—66, 67, 73—75, 81—84, 94, 105—109, 143—148, 165, 185, 194—195, 246—247, 248—252, 399—402, 407, 434—436, 515—516, 538—539, 551—552 (vezi şi Catedrale, Piramide în trepte).
Tenochtitlán — 399, 401—405 (vezi şi Mexico).
Teocrit — 490.
Teodora — 235.
Teodoric — 290.
Teodosiu — 224.
Thurioi — 165, 518.
Tiahuanaco — 400.
Tiglatpalassar III — 122, 127.
Tikal — 400.
Timur — 191, 224, 243, 245, 259—260, 396, 504, 560.
Tir — 174, 182—183, 318.
Tirint — 47, 82, 143.
Tivoli — 212.
Tokio — 24, 310, 313, 334, 350, 354, 441—446, 447—449, 451, 467, 482.
Toledo — 305, 362.
Tolstoi — 369, 493, 556.
Tombouctou — 425.
Tordesillas — 308.
Torgau — 396.
Toulon — 456.
Toulouse — 318.
Tourcoing — 458.
Tournai — 356.
Toynbee, Arnold J. — 134, 160, 190, 221, 340, 401, 489, 559.
Trevithick, Richard — 344, 345.
Trier — 146, 216, 262, 537.
Troia — 54—58, 81—83, 143, 161, 192—194, 219, 232.
Tübingen — 430.
Tucidide — 132, 143—147, 153, 156—160, 299.
Tunis — 183.
Tupac Amaru — 407.
Turism — 489—493, 509—510.
Turnul Babel — 60, 94, 97, 101—107, 114—115, 118, 177, 269, 326, 417—420, 502—503 (vezi şi Piramide în trepte).
Turnuri — vezi Turnul Babel, Belfried, Blocuri înalte, Catedrale, Piramide în trepte.
Tusculum — 212.
Tyana — 222.

Ţ

Ţărani — vezi Sat.
Ţinut urban — 31, 150, 357, 450, 452—461, 464—469, 548—549.

U

Uciderea copiilor — vezi Sacrificii umane.
Ugarit — 182.
Ugedei — 258.
Uliţe — vezi Străzi.
Ulm — 280, 415, 435.
Uniuni de oraşe — vezi şi Hansa.
Ur — 26—31, 59, 62, 64, 80—83, 88, 93, 102, 187, 451, 543.
Urbanizare — vezi Oraşe mari, Oraşul industrial, Oraşul cu milioane de locuitori, Ţinut urban, Regiune urbană, Suprapopulaţie, Îmbulzeală.

Uruk — 46, 59—61, 66, 81, 93, 98, 124, 451.
Ushuaia — 427.
Utrecht — 262, 265, 457.
Uxmal — 401.

V

Valéry, Paul — 384.
Valladolid — 306.
Vällingby — 547.
Vancouver — 436, 509.
Varşovia — 53, 395.
Vatican — 252.
„Vecinătate" — 522, 526—527, 545—546.
Veii — 192.
Veneţia — 163, 225, 236—238, 243, 246—251, 254, 279—282, 290—293, 301—304, 318, 405, 430, 509, 515, 545.
Vera-Cruz — 402.
Verhoiansk — 424.
Verne, Jules — 490, 500.
Verona — 303.
Versailles — 141, 320, 323, 387.
Viena — 25, 176, 201, 238, 262, 273, 300, 328, 334, 350—355, 374—386, 389, 428, 459, 509, 539.
Virgiliu — 57.
Visby — 19, 277—280.
Volsinii — 192.
Voltaire — 310, 321, 384, 491.

W

Wagner, Richard — 284, 289.
Wagner, Wieland — 289.
Washington — 328, 361, 412, 449, 458, 509, 518, 526.
Watt, James — 36, 344, 346.
Weimar — 25, 379, 431, 540.
Wells, H.G. — 503.
Welser (Familie din Augsburg) — 283.
Werfel, Franz — 504.
Wiesbaden — 457.
Wilde, Oscar — 484.
Wildgans, Anton — 382.
Wilhelm al II-lea — 386.
Wilmot, Chester — 395.
Windsheim — 275.
Windsor, ducele de — 490.
Winnipeg — 425.
Winterthur — 457.
Wittenberg — 379.
Wolfe, Thomas — 329.
Woolworth, Frank W. — 418.
Worms — 262.
Wright, Frank Lloyd — 502.
Wuppertal — 455.

X

Xanten — 262.
Xenophon — 77.
Xerxes — 57, 114, 117, 146, 147, 157.

Y

Yen-king — vezi Pekin.
Yokohama — vezi Tokio.

Z

Zeii oraşelor — 62—63, 65, 73, 74, 93—94, 121, 194—195.
Zgîrie-nori — vezi Blocuri înalte.
Zidurile oraşelor — 45—55, 59—63, 81—84, 98, 113—114, 132—133, 143—145, 157—158, 160—161, 190, 208—209, 252, 264—265, 404—408, 430—431, 459, 497—500, 515—516, 551—552.
Zigurat — vezi Piramide în trepte.
Zonă de aglomerare — vezi Regiune urbană.
Zürich — 98, 201, 262—263, 273, 362, 428, 451, 457, 509.
Zweig Stefan — 378.

LISTA TABELELOR

Cele mai vechi oraşe 81
Mari oraşe distruse de asirieni 127
Capitale asiriene distruse de mezi . . . . . —
Cele mai mari suprafeţe urbane ale antichităţii împrejmuite de ziduri 185
Oraşe distruse de romani . . . . . 192—193
Populaţia celor mai mari oraşe ale antichităţii (estimativ) . . 201—202
Oraşe distruse de cutremur 310
Cele mai vestite artere 328
Statele-oraşe de azi 334
Cele mai mari oraşe europene la diferite epoci 341
Începutul erei industriale 344
Cele mai vechi oraşe cu peste un milion de locuitori . . . 350
Cele mai mari oraşe ale lumii (1800—1914—1939) 354
Capitale artificiale . . . . . 361—362
Oraşe de limbă germană cu peste un milion de locuitori . . 376
Cele mai mari oraşe ale Germaniei 389
Cele mai mari oraşe ale S.U.A. 413
Oraşele situate la cele mai mari altitudini 426
Cele mai întinse oraşe de pe pămînt (potrivit limitelor oficiale ale teritoriului orăşenesc) 441
Cele mai mari oraşe de pe pămînt (potrivit numărului de locuitori ai teritoriului orăşenesc oficial) 444
Cele mai mari oraşe ale lumii (potrivit numărului de locuitori din „regiunea urbană") 449
Cele mai mari oraşe ale lumii la diferite epoci 451

CUPRINS

Prefață . . 5

Cuvînt înainte 18

1. DE LA UR LA LOS ANGELES 21

Orașul își sfărîmă hotarele. — Istoria orașului este istoria lumii. — O vizită la Ur. — Intîi potopul, apoi înnisiparea. — Suburbiile își caută un oraș. — Lumina neonului înlocuiește larma pieții. — Un paradis îndoielnic.

2. INVENTAREA ORAȘULUI

CAPITOLUL I: INVENTAREA AGRICULTURII 35

10 milioane de oameni primitivi. — După epoca glaciară, o climă nouă. — De la bățul de săpat la plug. — Cucerirea pămîntului cultivabil pe Eufrat. — Binecuvîntata revărsare a Nilului. — Solul devine „pămîntul-mumă". — Cain întemeiază orașul Enoh.

CAPITOLUL II: INVENTAREA ZIDURILOR 45

La început a fost cărămida. — Zidurile cresc. — Creneluri de aur ca semn al bogăției. — Sate industriale și orașe rurale. — De la căpetenia de trib la regele-preot.

CAPITOLUL III: A.B.C.-UL DISTRUGERII: IERIHON ȘI TROIA 51

Cucerirea Ierihonului. — Cutremurul ca aliat. — Troia cea numerotată. — Nu era vorba numai de Elena. — Un oraș fără trecut. — Restul l-a găsit Schliemann.

CAPITOLUL IV : ÎNCEPUTUL CIVILIZAŢIEI : URUK ŞI KIŞ 59

Clădirile lui Ghilgameş. — Eufratul îşi schimbă cursul. — Proprietar este templul. — Începuturile birocraţiei. — Inventivitatea sumerienilor. — Artizani şi factori poştali.

CAPITOLUL V : ORAŞE ALE MORŢILOR ŞI ALE ZEILOR : MEMFIS ŞI TEBA 67

Reşedinţa faraonilor. — Sensul piramidelor. — Omul — vită de povară. Karnak şi Luxor. — Eşecul întemeierii unui oraş.

CAPITOLUL VI : NUNTA DIN SUSA 76

Problema : metropolele şi canicula. — Zece mii de mirese. — Viaţa prosperă de pe Ind. — Arienii aduc moartea. — Patru tipuri fundamentale de oraş. — Centru al comerţului şi civilizaţiei.

3. METROPOLELE ANTICHITĂŢII

CAPITOLUL I : AŞA A FOST BABILONUL ! 87

Blestemat de toţi profeţii. — Părintele dreptului. — Dreptul la divorţ. — Puterea lui Marduk. — Ani de groază şi întîmplări fericite. — Splendoare blestemată, frumuseţe temută. — Nabucodonosor, mare constructor. — Cît de mare era Babilonul ? — Specialitate : regularizarea cursului fluviilor. — Instalaţia de condiţionare a aerului. — Construcţia turnului. — Scara cerească a lui Marduk. — Citadela astrologiei. — Temple închinate zeiţei dragostei. — Pasiunea pentru fast. — „Lîngă rîurile Babiloniei..." — Soarta femeilor. — Viaţa decentă de toate zilele. — Transportul vinului pe Eufrat. — Placă turnantă între Occident şi Orient. — Detestat, dar nedistrus. — Evreii se întorc în patrie. — Drum liber pentru Alexandru. — Turnul se înalţă din nou. — Alexandru pe patul de moarte. — Dărîmături care pribegesc. — Babilonul la judecata de apoi.

CAPITOLUL II : NINIVE — „CETATEA VĂRSĂTOARE DE SÎNGE" 120

Regii, bice ale domnului. — Sennacherib alege Ninive. — Au exagerat istoricii ? — Înţelegere faţă de artă, cruzime faţă de semeni. — Furia destructivă a asirienilor. — O normă de conduită pentru oamenii de stat. — Profetul nemulţumit. — Năvălirea mezilor. — Sfîrşitul Ninivei. — Săpături la Mosul.

CAPITOLUL III : LABIRINTUL DIN CNOSSOS 132

Cel mai vechi oraş al Europei. — Încăperi mici, lux mare. — Lupta cu Minotaurul. — Magia labirintului. — Labirint în loc de ziduri. — Incendiatorul din Persepolis. — Versailles şi istoria lumii.

CAPITOLUL IV : AŞA-NUMITA DEMOCRAŢIE ATENIANĂ 143

Oraşele Peloponesului. — Sparta, satul-stat. — La Atena spiritul predomină forţa. — Securitatea trece înaintea frumuseţii. — Construcţiile din oraşul templelor. — Patria retoricii. — Numai Alcibiade locuieşte confortabil. — Pireu — oraşul născut pe planşetă. — Naşterea democraţiei. Domnia poporului în practică. — Mulţi oameni, puţini cetăţeni. — Sclavi mulţumiţi. — Faţa mai puţin cunoscută a Greciei. — Statele-oraş şi comunităţile elveţiene. — Războiul peloponesiac fratricid. — Grandomania se răzbună. — Un paradis al bacililor. — Doar o comedie. — Fetişul oraşului-stat. — Limba şi cultura greacă devin o modă. — Jefuitori în chip de turişti. — Turcii şi bavarezii la Atena.

CAPITOLUL V : ARHIMEDE ŞI CLEOPATRA 164

Milet, oraşul sclavilor. — Un păstor vrea să devină celebru. — Un al doilea Nabucodonosor. — Colonizări forţate. — În întrecere cu oraşul-mumă. — Metropole pe Gange. — Tiranul literat. — Învăţătura lui Platon despre stat. — Descoperirile lui Arhimede şi maximele sale. — Alexandru întemeiază Alexandria. — Oraş construit după un model tradiţional. — Centru comercial şi lăcaş al muzelor. — Farul de pe insula Pharos. — Aventurile amoroase ale Cleopatrei. — Omar foloseşte biblioteca drept combustibil.

CAPITOLUL VI : SÎNGEROASA REGINĂ A MĂRILOR . . . 181

Primitivitate împopoţonată cu giuvaere. — Cele 22 de litere ale fenicienilor. — Cartagina, prima putere maritimă. — Planul oraşului. — Poezia străzii şi domnia preoţilor. — Cultul demonilor şi uciderea copiilor. — Baal înghite 500 de copii. — Duelul Roma—Cartagina. — Cato, aţîţătorul la război. — Roma statuează un exemplu. — Pînă la pieire oraş fără civilizaţie.

CAPITOLUL VII : STRĂLUCITOAREA MIZERIE A ROMEI 192

Cel mai mare stat-oraş din istorie — Întemeierea Romei. — Pe colina Capitoliului se construieşte. — Necunoscut în Grecia. — Hanibal ante portas ! — Minune economică la Roma. — Războaiele civile şi lupta pentru succesiune. — Imperialismul. — Metropolă cu dimensiunile unui orăşel de provincie. — Neliniştitoarea densitate a populaţiei. — Nici un loc sub soare. — Chirii de speculă fără nici o ocrotire împotriva rezilierii contractului. — Case de raport fragile ca nişte case din cărţi de joc. — Haosul circulaţiei provocat de pietoni. — Magicul pomerium. — Aglomeraţia a rămas. — Observaţii asupra locuitorilor din metropole. — Proletari întreţinuţi de stat. — Cel mai mare lux — fereastra cu geamuri. — Banchetul lui Trimalchio. — Mania de a risipi duce la sărăcie. — Moravurile curţii. — Satele nu-şi au rostul. — Forul, buricul pămîntului. — Învăţătura din Ierusalim. — Nero şi prigoana împotriva

creştinilor. — Oraşul etern. — 26 de împăraţi în 50 de ani. — Speranţa de salvare. — Locul de întîlnire — termele. — Goţii şi vandalii la Roma. — Papalitatea se îngrijeşte de o nouă înflorire — Oraş cu peste un milion de locuitori, dar pe locul al 34-lea.

4. ORAŞUL EVULUI MEDIU

CAPITOLUL I : BASTIONUL DE PE BOSFOR 229

Bizanţul, a doua Romă. — Văgăuni în loc de locuinţe. — Iustinian îşi ascultă soţia. — Distrus de creştini. — Istanbul, cîntat şi uitat.

CAPITOLUL II : O MIE ŞI UNU DE ORAŞE 240

Oraşul de basm al califului. — Disproporţionata Samarra. — În Delhi se afla tronul cu păuni. — Oraşul care se numea „Oraşul". — Reporterul Marco Polo. — Romantism pe lacul Sihu. — Patru oraşe într-un oraş. — Viaţa uşuratică şi interzicerea circulaţiei noaptea. — La curtea lui Kubilai. — Întrebarea : ce este oraşul ? — ... pradă pentru Samarkand.

CAPITOLUL III : VISUL NOSTRU DESPRE VECHIUL NÜRNBERG 261

Prosperitate datorită armatei de ocupaţie. — Împăraţi fără domiciliu stabil. — Cetăţeni şi burghezi. — Oraşul ca azil. — Grebănarul favorizează comerţul. — Petrarca în Köln. — Asemeni „Turnului Babel". — Suveranitatea — izvor al aroganţei. — Hansa — o ligă a intereselor. — Heringii emigrează. — Lübeck şi destrămarea Ligii hanseatice. — Portul se înnisipează. — Oraşul familiilor Fugger şi Welser. — Din Nürnberg în jurul lumii. — Domnia corporaţiilor. — Visul despre orăşelul romantic.

CAPITOLUL IV : ORAŞELE DE AUR ALE ITALIEI . . . 290

State-oraş belicoase. — Familia Borgia. — O nouă Atenă. — Boccaccio descrie ciuma. — Leonardo şi Michelangelo — rivali. — Leul lui San Marco învinge Bizanţul. — O operă remarcabilă a forţei umane unite. — Renumele asigură bunăstarea.

CAPITOLUL V : CUTREMURUL DE LA LISABONA . . . 305

Lumea nouă aparţine Sevillei. — Biberachul spaniol. — Două ţări îşi împart pămîntul. — Stăpînirea mondială pe Tejo. — Cel mai vestit cutremur din istorie. — Goethe este profund zguduit. — Reconstrucţie în loc de resemnare.

5. MARILE REVOLUŢII

CAPITOLUL I : BABILONUL DE PE SENA 317

Comuna de pe insula Lutetia. — Buna reputaţie e exagerată. — Spiritul francez — ideal al culturii. — Din Paris s-au înălţat primii

oameni în văzduh. — Sfîrşitul bizantinismului. — Anii de teroare 1793—1794. — I se cuvin oare Parisului numai imnuri de slavă? — Bulevardele ca poligoane de tragere. — Alei şi străzi fără vegetaţie. — Un nou Turn Babel. — Franţa ar trebui să se numească Paris. — Restul e provincie. — Curăţenie şi „amor liber". — Reţete luate din romane şi operete. — Grădinarul răului. — Babilonul este foarte căutat.

CAPITOLUL II: ORAŞE GIGANTICE SUB ABURI . . . 338

Londra la începutul epocii coloniale. — Neîntrecut în Europa. — Un cetăţean din Göttingen la Londra. — Premise pentru revoluţia industrială. — Un preot inventiv. — Lumea e pusă sub presiunea aburului. — „O zguduire pe care o resimte fiecare..." — Mizerie ca urmare a progresului. — „Zeul pămîntului este banul". — Individualismul provoacă dificultăţi de transport. — De la birjă la metrou. — Ar fi prea mult să cerem şi frumuseţe. — Urbanizarea Angliei.

CAPITOLUL III: PETERSBURG ŞI STALINGRAD . . . 358

Oraşul cel mai abstract de pe pămînt. — Reformator şi despot. — O reşedinţă clădită pe morminte. — Să faci datorii e o chestiune de onoare. — Încep tulburările. — Ce a văzut John Reed. — „Staţie terminus" pentru Napoleon. — Coloana profetică de foc. — Cine a dat foc Moscovei? — Centru de conducere şi loc de pelerinaj.

CAPITOLUL IV: DRAMA BERLINULUI 374

Războiul de 30 de ani şi urmările lui. — Viena salvează Europa. — Capitala mondială a muzicii. — Freud şi seducţia tainică. — Teren propice pentru genii. — Capitală fără ţară. — Chiriaşii există de pe vremea Cartaginei. — Curţi dosnice numerotate. — Aerul Berlinului. — Goethe n-a fost entuziasmat. — Politica braţelor deschise. — Apogeu de scurtă durată. — Prea puţină înţelegere pentru Alexanderplatz. — Lapsusuri care dezvăluie adevărul, false profeţii. — Eternul „ceterum censeo...". — Producţie record printre ruine. — Distrugerea Dresdei. — Necrolog urît.

CAPITOLUL V: TURNURILE BABILONIENE DIN NEW YORK 399

Babilonienii Americii. — Mai multe lăcaşuri închinate cultului decît cartiere de locuinţe. — Sîntem aici şi aici vom rămîne. Córtez şi Montezuma. — Buricul pămîntului. — Un porcar împarte bare de aur. — Inexpugnabil şi totuşi căzut în ruină. — Argint din Potosí. — Cearta pentru reşedinţa guvernului. — Zece ani de goană după aur. — Oraşe prefabricate. — Construcţii cu schelet de oţel. — Cel mai important eveniment al secolului. — Cine zideşte casa

cea mai înaltă ? — Zgîrie-norii nu rentează. — Publicitate pentru New York.

6. PĂMÎNTUL DEVINE ORAŞ

CAPITOLUL I : DE LA DUNEDIN LA MURMANSK . . 423

Este preferabilă aşezarea la altitudine ? — Te obişnuieşti cu toate. — Localităţi la capătul lumii. — Cum se aseamănă oraşele. — Influenţa Europei nu este cea mai bună. — Idilă conservată. — Oraşe de importanţă mondială. — Creştinii n-au acces. — Casele înalte înlocuiesc templele. — Kabul şi Köln au aceeaşi soartă.

CAPITOLUL II : ÎN CĂUTAREA CELUI MAI MARE ORAŞ DIN LUME 438

Kiruna s-a născut din minereu. — Cînd doi se ceartă... — Inexactitatea recensămîntului locuitorilor. — Londra a fost întrecută. — Teama de impozite şi de comunism. — New York pe locul al treilea. — Aşa se măsoară oraşele. — Din nou Tokio. — Cuvinte noi. — Necrolog pentru centrul oraşului. — Cel mai mare oraş al Germaniei. — Peisaje urbane fără peisaje. — Dacă ar exista un oraş cu numele Gange. — Córtez ştia mai multe decît noi.

CAPITOLUL III : AVALANŞA DE OAMENI ŞI DE ORAŞE . 460

Jonglerii cu cifre. — Omenirea se înmulţeşte în ciuda războaielor mondiale. — Există prea mulţi oameni flămînzi. — Pentru şi împotriva îngrădirii naşterilor. — Legea lui Sombart şi cea a lui Parkinson. — Nu vrem să ne meargă mai bine ! — Avantaje fiscale pentru cei ce se mută în provincie. — Aici Brecht s-a înşelat.

CAPITOLUL IV : IMBOLDUL SPRE ÎMBULZEALA . . . 471

De bunăvoie în mizerie. — Timpul redus de muncă ademeneşte. — Argaţilor le este interzisă căsătoria. Speranţa în lozul cel mare. — Ai fost de faţă.

CAPITOLUL V : ASFALT ŞI PLICTISEALĂ 480

Căldură de grajd şi „smog". — Orăşeanul e mai sănătos ! — Semnalmente particulare : blazarea. — Idealurile tineretului din marile oraşe. — Incubatoare de crime. — Preoţi şi bancheri. — Nomazii de astăzi. — „Înapoi la natură" — dar cu măsură. — Anglia a inventat alpinismul. — Riscurile libertăţii.

7. ORAŞUL VIITORULUI

CAPITOLUL I : AŞA-NUMITUL ORAŞ DE MÎINE . . . 497

Oraşe comuniste imaginare. — Doar o himeră ? — Schultze, un supra-Krupp. — Ordine şi haos ca idee fixă. — Previziune pentru

anul 1984. — Statuia lui Lenin dominînd totul. — Soarele este evacuat. — Vom locui din nou în peşteri ? — Confuzie de noţiuni. — Calcutta ca tip de oraş.

CAPITOLUL II : SE POATE PROIECTA UN ORAŞ FRUMOS ? 508

Caracteristica unui oraş frumos. — Bîrlog iubit. — Nu mai sînt dictatori. — Nu se mai proiectează catedrale. — Romantismul nu poate fi construit. — Curăţenie şi plictiseală.

CAPITOLUL III : BRASILIA ŞI RUDELE EI 517

Modelul preferat e tabla de şah. — Proiect de plan simbolic. — După modelul Babilonului. — Un arhitect despotic. — Piatra fundamentală a rămas singură. — Al treilea. — Viitorul Brasiliei e nesigur. — Le Corbusier construieşte o capitală. — Proiectul unui oraş să fie oare bun doar de agăţat pe perete ?

CAPITOLUL IV : ORAŞUL PE MĂSURA OMULUI . . . 529

Potopul de automobile. — Un kilometru pe oră. — „Motopia" — oraşul propus de Jellicoe. — Atacul zilnic cu gaze. — Mai mult spaţiu pentru parcare decît pentru locuinţe. — Baricade în loc de semafoare. — Drum interzis pentru autovehicule ! — Înapoi la for. — Grajdul de vite în oraş. — Supraaprecierea igienei. — „Maşinile de locuit" înconjurate de verdeaţă. — Nici un bloc-turn în preajma domului. — Învăţăm de la antici. — Vecinătate dubioasă. — Farmecul anonimatului. — Experienţe cu oraşe-satelit. — Ce rezultate au dat oraşele-satelit ? — Urbanizarea totală.

CAPITOLUL V : PLEDOARIE PENTRU MARELE ORAŞ . 551

Oraşul de mîine trebuie planificat. — De unde se vor lua banii ? — Îndărătnicia proprietarilor funciari. — Planul nu trebuie să fie schematic. — Împotriva oraşului normat. — Oraşul are nevoie de o inimă. — Unul trebuie să cedeze. — Oraşul trebuie să rămînă oraş. — Îmbulzeala e proprie oraşului. — Pledoarie pentru ocrotirea satelor. — Oraşul nu va pieri. — Dezvoltare legică. — Vitalitate indestructibilă. — Trebuie găsită calea cea bună.

ANEXE

Adnotări 565

Bibliografie 575

Indice de nume şi de materii . . . 583

Lista tabelelor 597

Redactor : HORTENZIA PIETREANU-POPESCU
Coperta : VALENTINA BOROȘ
Tehnoredactor : POMPILIU STATNEI

Dat la cules 21.09.1968. Bun de tipar 10.12.1968. Apărut 1968. Hîrtie tipar înalt B de 63 gr/m². Format 16/540×840. Coli editoriale 34,35. Coli de tipar 38. C.Z. pentru biblioteci 71 : 699=59.

Tiparul executat sub comanda nr. 6678/80 749 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România.

OMNIPREZENTUL

wolf schneider

BABILON

«NICIODATĂ N-A MAI TRĂIT O PARTE ATÎT DE MARE A OMENIRII ÎN ASEMENEA AGLOMERĂRI URIAȘE DE CLĂDIRI. DE CÎTEVA DECENII ÎNCOACE POPULAȚIA LUMII SE ÎNMULȚEȘTE ÎN PROPORȚII ATÎT DE MARI, ÎNCÎT ORAȘELE TREBUIE SĂ SE EXTINDĂ MEREU ȘI SĂ ÎNGHITE, MAI CURÎND SAU MAI TÎRZIU, PÎNĂ ȘI PĂDURILE VIRGINE ȘI DEȘERTURILE. PROBABIL CĂ NEPOȚII NOȘTRI NU VOR MAI AVEA POSIBILITATEA SĂ ALEAGĂ ÎNTRE A TRĂI LA ORAȘ SAU LA ȚARĂ. TERRA STĂ SUB SEMNUL UNEI URBANIZĂRI EXTREM DE RAPIDE». **WOLF SCHNEIDER**

Lei 16

EP